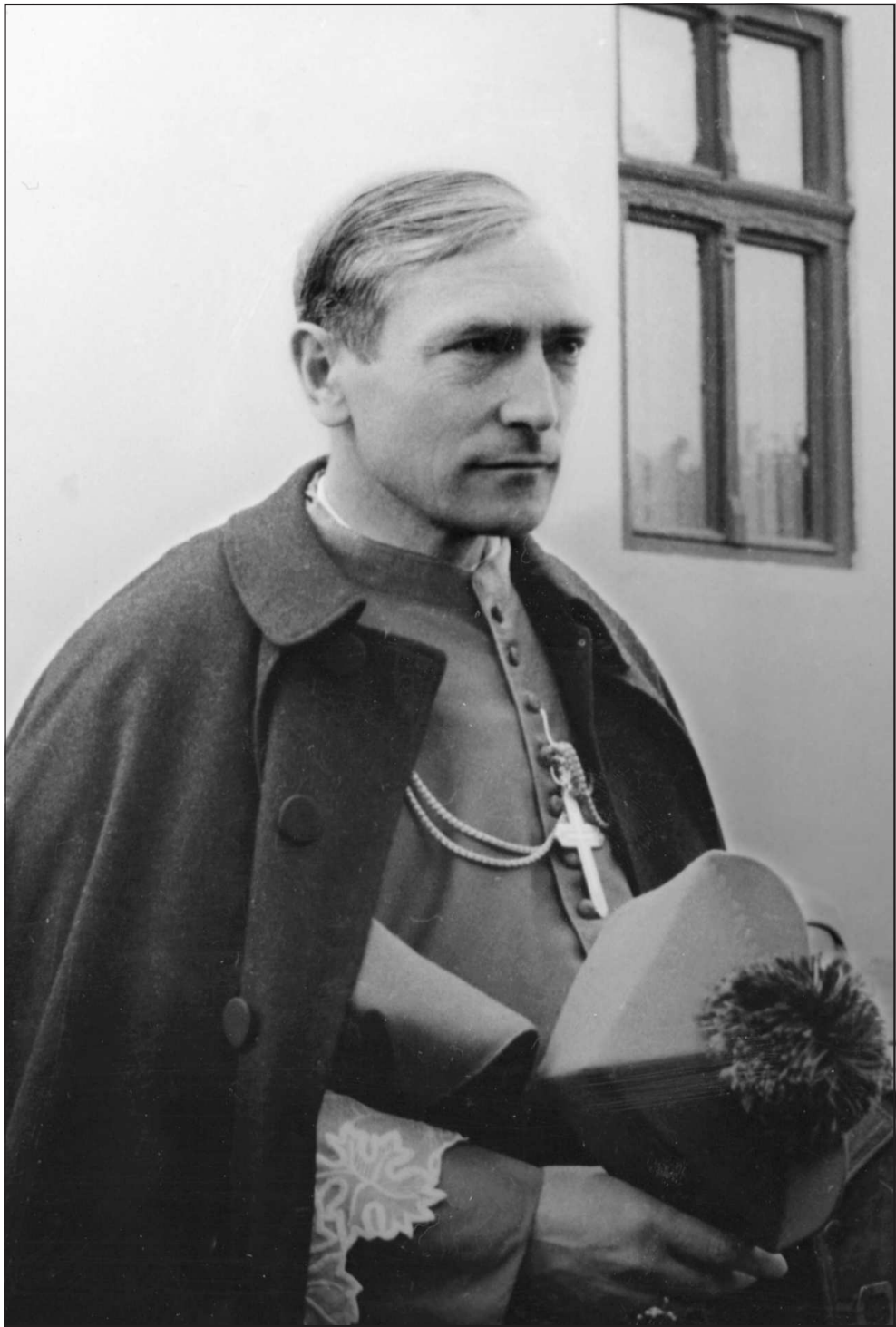

VIRT LÁSZLÓ
Nyitott szívvel

VIRT LÁSZLÓ

Nyitott szívvel

MÁRTON ÁRON ERDÉLYI PÜSPÖK
ÉLETE ÉS ESZMÉI

TELEKI LÁSZLÓ ALAPÍTVÁNY
XX. SZÁZAD INTÉZET
BUDAPEST
2002

A kötet a Teleki László Alapítvány
és a XX. Század Intézet gondozásában jelent meg

A szerzőt munkája elkészítésében a Soros Alapítvány támogatta

© Teleki László Alapítvány, Virt László, 2002

ISBN 963 00 8914 9

ELŐSZÓ

Örömmel és szeretettel ajánlom az Olvasó figyelmébe Virt Lászlónak Márton Áron erdélyi püspök életművéről írott kiváló és átfogó munkáját. A minden tekintetben kitűnő mű a közelmúlt történetéből, sokunknak kortárs történetből mutat be Márton Áronban olyan személyiséget, akinek példájára és vezetésére ma is vágyunk, hogy rábízunk magunkat. Olyan igaz embert mutat be, aki egyszerre (székely-)magyar, európai és elkötelezett keresztény. Római katolikus egyházunk – jelmondatához mindig hű – püspöke. Püspöki jelmondata a Sulpicius Severus egyházi író Szent Márton életrajzából származik, amelyet az író a súlyos beteg Márton toursi püspök ajkáról idéz: non recuso laborem, nem utasítom el a munkát és bátran hozzátehető a szó eredeti értelme, nem utasítom el a szenvedést. Jézus Krisztust követve, a szenvedést tudatosan vállalva teljesítette be küldetését és lett egyházának és egész nemzetének, különösen is Erdély és az újonnan megalakult Románia jogfosztottainak, kisebbségi sorsban élőinek, szegényeknek és szenvedőknek, világító fáklyája, tanítója.

Márton Áron személyének fontosságát és hogy miért esett rá a szerző választása, az első fejezetben megtaláljuk. Fontosnak tartom Virt László által Az indíttatás c. fejezetében leírtakat kiemelni: „Ha itt, a mai magyar nyelvterületen olyan személyt keresünk, aki saját életével jelképezi az egyháznak ezt a valós tekintélyét, akkor nehéz másra gondolni, mint Márton Áron erdélyi katolikus püspökre, akinek halála óta húsz esztendő telt el – de emléke máig elevenen él, nemcsak szülőföldjén, hanem mindenhol, ahol magyarul szólnak. Tekintélyét elismerik a más nyelven beszélők, az erdélyi románok és németek is, elismerik a más hitet vallók, vagy az istenhittől távol állók is. Háromszoros kisebbséget vállalt tudatosan. Mint romániai magyar, a nemzetit, mint katolikus, a görögkeleti államvallás árnyékában vállalta a felekezeti kisebbséget, és mint hívő ember vállalta a világnézeti kisebbséget is a kommunizmus évtizedeiben. E háromszoros vállalása tanúságtétel volt: élhető mintát nyújtott minden embernek, aki erkölcsi útvesztőként élte meg a kérdőjeles huszadik századot.”

Márton Áron él, cselekszik, beszél, elmélkedik, véleményt formál, és igényes, szép és ízes magyar nyelvünkön fejezi ki gondolatait. Integrálni képes, kristálytiszta, tiszteletet megadó és megkívánó egyénisége a gazdag személyi kapcsolatok finom rácsozatán át kapja és küldi üzeneteit. Egyháza és a magyarság érdekében keresi a sorsközösségekben élőket azt a közös célt, amelyért együtt küzdhetnek. Az ember, a hívő, a magyarság és románság, a nemzeti kisebbségek, a zsidóság, azaz mindig a többiek, az egész érdekét is szem előtt tartva addig tud szövetségben harcolni, amíg mások is betartják a játékszabályokat és erkölcsi te-

kintetben tiszták, maradnak. Készséges a vele nem azonos módon, nem azonos eszmerendszerben gondolkodókkal is tárgyalni. Érdeklődése, cselekvése, megnyilatkozása eszmeileg és gyakorlatilag a teljes, az egész erdélyi életet felöleli. Különösen is figyelemre méltó szociális érzékenysége. Igazi pásztor és igazi népvezér, etnarkha. Rendkívül sokoldalú, mindig időszerű egyéniséget ismerhet meg Márton Áronban az életét és művét kutató. Erkölcsi tekintélye, szellemi súlya, lelki vonzása az alapja, hogy „Márton Áronnak ma is élő üzenete van az ember felé”. (Befejező szavak, 353. old.)

Szerzőnk azt a kézenfekvő *munkamódszert* követi, hogy Márton Áron püspök élete, azon belül az egyes életszakaszok, sőt élethelyzetek, és munkaterületek köré csoportosítja anyagát, és úgy formálja azt, hogy minél sokoldalúbb, plasztikusabb társadalom-, egyház- és személyiség történeti képet rajzoljon elénk. Ennél a módszernél nem kerülhető el időnként az ismétlés. Talán a módszertan kérdése is és ez a jelen esetben kérdés számomra is az alábbi. Virt László nemcsak egy életrajz köré rendezi anyagát, mutatja meg egy ember szellemi felkészülését, küzdelmeit, majd öregkorát, hanem egy életrajz mentén mutatja be azt a világ-, magyar, és egyháztörténetet, amelyben Márton püspök élt. Ezen túl még retrospektív módszerrel is él. Márton püspököt a II. vatikáni zsinat előfutárának mondja egyértelműen. Ezt a megállapítást időnként árnyalni kellett volna. Márton püspök gondolkodása mélyen humánus, katolikus, egyetemes, gerince, erkölcsisége hajlíthatatlan, ebben örök emberi és mindig eszményi keresztény marad és ennyiben valóban a II. vatikáni zsinat felvázolta keresztény eszmény, püspökportré előfutára. Életében zajlik a II. vatikáni zsinat. Márton Áron azonban más helyzetben van, más történeti szövegösszefüggésben él, olyanban, amelyet épp a diktatúra szakított el a történelem természetes és spontán alakulásától.

Virt László Márton püspök életrajzával tanít, és vallomást tesz saját eszményeiről is, ez személyes veret ad írásának.

Köszönet a munkáért Virt Lászlónak, aki Márton Áron püspök személye és az általa képviselt ügy iránti elkötelezett szenvedélyes szeretettel kutatta fel az elérhető forrásokat, szólaltatta meg az élő tanúkat és alkotott egységes és élő Márton Áron portrét. Figyelmeztetése mindannyiunknak szól: „Márton Áron nevére csak akkor hivatkozhatunk az Ő szellemében, ha úgy vagyunk hűek önmagunkhoz, saját népünkhöz és saját hitünkhöz, hogy emellett nyitott, befogadó, a közös sors vállalásáig együtt érző szívünk a más népek, a más hitet vallók felé is.”

Köszönet a Soros Alapítvány támogatásáért, hogy a szerző lehetőséget kapott a munkára, köszönet a Teleki László Alapítványnak a kiadásért.

Várszegi Asztrik
pannonhalmi főapát,
A MKPK Egyháztörténeti Bizottságának elnöke

Pannonhalma, 2001. szeptember 22.

A pályaorientáció

AZ INDÍTTATÁS

Amikor Erdély 1918-ban román kézbe került, akkor a kisebbségi helyzetbe került magyar lakosságának olyan léthelyzettel kellett szembenéznie, melyek addig ismeretlenek voltak számára. Az erdélyi magyar társadalomban addig természetes volt, hogy az anyanyelvi keretek és az állami keretek egybeesnek. Az első világháború elvesztésével e két dimenzió természetes összetartozása az erdélyi magyar számára megszűnt, ami a létbizonytalanság, a létezésben való fenyegetettség ismeretlen érzését hozta életébe. Ezt az új életérzést segítette elő az is, hogy a világháború lezárását követő években a repatriáló vonatok kétszáz-ezer magyar embert költöztettek Erdélyből Magyarország új határai közé, akiknek nagyobbik része értelmiségi vagy közigazgatási szakember volt. Ők a román államnak tett hűségeskü helyett az anyaországban próbálták meg új egzisztenciát teremteni maguknak és talán arra gondoltak, hogy a kialakult állapot ideiglenes, idővel visszatérhetnek Erdélybe. Az ő távozásukkal azonban a kisebbségi helyzetbe került erdélyi magyar társadalom elveszítette a vezető rétegét, melynek segítségével életét az új helyzet szerint megszervezhette volna. A helyén maradt, a kisebbségi sorsot vállaló értelmiség szervezetlen volt, egymástól elszigetelten élt. Volt néhány, 1918 előtt Budapesten dolgozó erdélyi értelmiségi, akik az államfordulat idején a repatriáló vonatokkal szembe mentek, vagyis népükkel szolidaritást vállalva, hazaköltöztek Erdélybe, mint például Kós Károly vagy Benedek Elek. Ők itt egyszemélyes intézményekként az erdélyi magyar kultúra, a saját kultúra folytonosságát képviselték. Kezdeményezésük azonban nem fogta át a teljes, akkor kisebbségivé lett társadalmat. Kós Károly kezdeményezése, hogy létrehozza a „kalotaszegi köztársaság”-ot, jelképe is lehetne annak, hogy ez az értelmiség abban a helyzetben nem volt képes arra, hogy megszervezze a teljes társadalmat, így akkori kezdeményezése inkább a politikai passzivitás jele, mint az aktivitásé. Benedek Elek pedig az erdővidéki Kisbaconba költözve mesemondóként gyermekekkel levelezett, gyermeklapot alapított, amivel a jövőre gondolt, de az azokban az években aktív korosztályokat ő sem szervezhette meg. E két, és még néhány életmű a „mégis-helytállás” szimbólumaként azonban jelképe lett egy magatartásnak, amivel ellenpontosítani lehetett a repatriálásba vetett reményeket.

Ilyen válsághelyzetben, amikor egy egész népcsoport veszíti el továbblépési készségét, csak olyan, küldetéstudattal megáldott apostol tud járható útra lépni, aki a társadalom minden rétegéhez, minden korosztályához, minden földrajzi teréhez el akar jutni, ugyanakkor a megújulást igénylő társadalom ismeretén túl olyan, elvi szempontokat is hordoz, melyekkel a megújulást segítheti. Erre a

feladatra vállalkozott Márton Áron, fiatal székely katolikus pap, majd püspök, a két háború közötti Erdélyben, akinek *elvi alapja nem politikai, hanem transzcendens volt*. Élete során, a hatalmi politizálástól mindig távol maradt, mégis állandó felelősséget mutatott a társadalom állapota és az ember sorsa iránt, amivel olyan *tekintélyre* tett szert, melyet ellenfelei is feltétlenül elismertek.

Amikor a közönséges ész egyházi tekintélyről beszél, akkor azt valamiféle uralmi helyzetben képzei el, melyből a pozíció birtokosa ítéleteket oszt és rendelkezik a világ felé. Az eféle hamis tekintély politikailag is megerősítve immansz érdekharcok középpontjába állítja az egyházat, amivel az el is veszíti a *valós* tekintélyét. E valós tekintély sokkal inkább fakad a hatalmasok által kimért sors vállalásából, mint az övelük való összefonódásból, hiszen ami az egyház történetében hiteles, az mindig a kicsikkel, a kisemmizettekkel, az elnyomottakkal való közösségvállalást és soha nem a hatalmasokkal való szövetkezést jelentette. A Saulból Pállá átalakult apostol névváltozása fejezi ki e különbséget a legszebben: a „saulosz” jelentése magát riszáló, ágaskodó, nagyra törő, a „paulosz” pedig annyit jelent, hogy kicsi, apró, rövid megszűnő.

Ezt az igazságot a társadalomba ágyazva elmondhatjuk, hogy az egyház leg-hitelesebb állapota mindig a *kisebbségi helyzet* tudatos vállalása volt, amivel együtt tudatosan háritotta el magától az uralmi pozíciókat, hogy „hatalma” ne erő legyen (2. Kor. 12,10 és 13,9), hanem szellemi és lelki nagyság. Ezt látjuk az első keresztény századok idején, amikor az ókeresztény közösségek üldöztetésben, erőszakot szenvedve is hatalmasabbnak bizonyultak, mint üldözőik. De erről tanúskodik a török hódoltságban a ferences barátok és protestáns prédikátorok által megőrzött hit, és a kommunizmus idején börtönt, üldöztetést, elhallgattatást, lenézettséget vállalók sora is.

Ha itt, a mai magyar nyelvterületen olyan személyt keresünk, aki saját életével jelképezi az egyháznak ezt a valós tekintélyét, akkor nehéz másra gondolni, mint Márton Áron erdélyi katolikus püspökre, akinek halála óta húsz esztendő telt el – de emléke máig elevenen él, nemcsak szülőföldjén, hanem mindenhol, ahol magyarul szólnak. Tekintélyét elismerik a más nyelven beszélők, az erdélyi románok és németek is, elismerik a más hitet vallók, vagy az istenhittől távol állók is. Háromszoros kisebbséget vállalt tudatosan. Mint romániai magyar, a nemzetit, mint katolikus, a görögkeleti államvallás árnyékában vállalta a felekezeti kisebbséget, és mint hívő ember vállalta a világnézeti kisebbséget is a kommunizmus évtizedeiben. E háromszoros vállalása tanúságtétel volt: élhető mintát nyújtott minden embernek, aki erkölcsi útvesztőként élte meg a kérdőjeles huszadik századot.

Márton Áron 1896. augusztus 28-án, a székelyföldi Csíkszentdomokoson született. Itt, a Hargita és a Csíki-havasok között, a kristálytisza hegyi levegővel szívta magába az egyértelműen tiszta, hamisságokkal nem elegyített, kétes alkudozásra nem kapható élet követelményét. A Csíki-medencét övező hegyeket fenyőerdő borítja és a fenyő ott áll Márton Áron püspöki címerében is. A

hajlíthatatlanságot fejezi ki, de egyúttal azt is, hogy a nép csak közösségben maradhat meg, a közösségtől elszakadt ember ugyanúgy összeroppan, mint ahogy a hegycsúcsok fölött végigzúgó vihar is a magányos fenyőt csavarja ki előbb. Szűkebb hazája a megpróbáltatások földje, ahol nemcsak a széllel szemben keményíti meg magát az ember, hanem az összetörni akaró, embert próbáló sorsal szemben is. Ugyanakkor népe nemcsak szilajságra, hanem közösségi kultúrára, szelíd egymásba feledkezésre is képes. Márton Áron vonásain is felismerhetjük ezt az egybeötvözött kettősséget: erős szemöldöke és összeszorított keskeny szája a kemény akaratot, ugyanakkor barátságos, fürkésző tekintete – Ruffy Péterrel szólva – az énekesmadarak szelídségét mutatja.

Szülőfaluja századokon át hordozta egy történelmi időkben megesett tragédiának az emlékét. Csíkszentdomokos határában, a faluban lakó emberek ölték meg ugyanis 1599-ben, a Mihály vajdától vereséget szenvedett és a Székelyföldön át menekülő erdélyi fejedelmet, Báthori András bíborost, a lengyelországi Warmia püspökét. A pápa által száz napi böjttel sújtott falu, bűnbánata jeleként, 1816-ban kereszttel jelölte meg a gyilkosság színhelyét, a Pásztorbükk nevű havast, mely ettől kezdve a székelyek számára zarándokhellyé vált. Ebben a faluban nevelkedett a gyermek Márton Áron és ahogy püspökké szentelésekor a szülőfalujából érkezett székelyeknek mondta: „Itt hallottam először, hogy vannak emberek, akiknek fáj az élet. De azt is, hogy az emberek felett van Isten, aki részükre törvényt szabott és ezeknek a törvényeknek az útján kell járni.”¹

Elemi iskoláit elvégezve 1907-ben a csíksomlyói katolikus gimnázium tanulója lett, majd amikor az intézmény 1910-ben a Csíkszeredában épült új épületbe költözött, ott folytatja tanulmányait a gimnázium hetedik osztályáig. Márton Áron nem volt kifogástalan tanuló. A halála előtti hónapokban, amikor sok régi emlékét idézte fel, Kacsó Júlia szociális testvérnek mondta el, hogy második gimnazista korában egyszer télen megszökött a gimnáziumból és gyalog hazament Csíkszentdomokosra. Édesapja kergette vissza az iskolába, ahol jóindulatúak voltak vele szemben, mert a sok igazolatlan óra ellenére sem tanácsolták el. Lehet, hogy ennek az is oka volt, hogy tanárai észrevették benne az ébredő papi hivatást, amire családi indítékai is voltak.

Márton Áron szülei kezdetben különbözőképpen gondolkodtak legnagyobb fiuk papságáról. A családban négy gyermek nevelkedett. A legidősebb gyermek, akit szintén Annának hívtak, a még csak egy-két éves Áronnal együtt diftériában megbetegedett. Édesanyjuk már mindkettőjüknek elkészítette a halottas inget. Anna meg is halt, de Áronnal Istennek nagy tervei voltak, ő felépült betegségéből. Áronnak ezután született egy húga, aki a meghalt nővér keresztnévét örökölte. Márton Anna szerint édesapja kevésbé gyakorlatias, inkább szellemi orientációjú ember volt. Ő szerette volna, ha Áron fia pap lesz. Az édesapának, Márton Ágostonnak volt egy pap nagybátyja (nyilván még a tizenkilencedik század derekán), aki meghagyta unokaöccsének, hogy első fiából papot neveljen. Márton Áron édesanyja, Kurkó Julianna viszont gyakorlatias gondolkodású

asszony volt, aki a gazdaság számára szeretne volna nevelni a kis Áront, hogy majd egy kisebb fiúgyermekből legyen pap.² Az édesapa azonban nem tágitott, így Márton Áron a gimnázium utolsó évfolyamát mint kisszeminarista (papneveldei felvételre készülő középiskolás) Gyulafehérváron végezte az 1914–1915-ös tanévben.

1915. június 12-én érettségizett, három nap múlva pedig katonai szolgálatra vonult be. Kiképzését követően 1915 októberétől a következő esztendő júniusáig, első sebesüléséig Doberdónál teljesített harctéri szolgálatot. Erről az esztendőről öregkorában egyszer beszélt az őt gondozó szociális testvérnek, aki lejegyzetelte azt. „Ma reggel mind az jutott eszembe, hogy mikor önkéntes voltam, hogyan vonultunk be. Engem mindjárt beosztottak a menetszázadba. Krausz Jenő volt velem, neki esze volt, sikerült megszabadulnia a menetszázadtól, de értesítette az édesapámat, hogy engem visznek a frontra. Másnap reggel az édesanyám és az édesapám bejöttek szekérral Udvarhelyre. Hoztak kalácsot, sült csirkét és minden jót. Mindketten sírtak, amikor engem felraktak a vonatra. A társaim bánatukban énekeltek, én hallgattam. A nyolcvankettes hadseregbe osztottak. Édesanyám egy rózsafűzért adott fel nekem a vonat ablakán. Az mentett meg engem. Aztán vittek Doberdóra. Ott hat hét után Zugsführer, aztán zászlós lettem – nagy úr, azt gondoltam. Hat hónap után hazaengedtek tíz napi szabadságra. Mikor visszamentem, meg is sebesültem. A karomba kaptam egy lövést.”³ Ezt követően az Ojtozi-szorosban harcolt a románok ellen, majd tartalékos tiszti tanfolyam után vissza az olasz frontra. Összesen még kétszer sebesült, de Márton Áron szerencséjének tartja ezeket, mert a sebek nem veszélyesek, viszont utána mindig hazaküldték betegszabadságra.

1918. december elsején Gyulafehérváron az erdélyi románok nemzetgyűlésre ültek össze és kimondták Erdély egyesítését Romániával. Ugyanezen a napon alakult meg Kolozsváron a székely hadosztály.⁴ A harctérről hazaérkező Márton Áron hadnagy itt folytatta tovább a katonai szolgálatát.⁵ Amikor a román csapatok megkezdték a bevonulást Erdélybe, akkor a román parancsnokság megüzente Apáthy Istvánnak, az Erdélyi Magyar Kormányzó Bizottság elnökének (ő a kolozsvári egyetem világhírű biológus professzora volt), hogy magyar ellenállás esetén szétlövetik Kolozsvárt. Apáthy visszaüzent, hogy nem lesz ellenállás.⁶ Ezt követően a székely hadosztály a Tisza felé vonult vissza, ahol 1919 tavaszán Márton Áron is részt vett a hadosztály tiszai hadműveleteiben. Ezért a románok rövid időre hadifogolyként a brassói fellelgyárba zárták. Itt édesanyja látogatta volna, de nem engedték be, ezért egy román postás vitte be hozzá szülei csomagját.

Miután Márton Áron megszabadult a fogságból és a katonaságtól, hazatért Csíkszentdomokosra és másfél évig szülőfalujában tartózkodott. A nyáron részt vett a mezei munkában, majd ősszel falubeli barátaival Brassóba indult, hogy kitanuljon valamilyen vasipari szakmát. Ide nem vették fel őket, mert magyarok voltak.⁷ Az ezt követő esztendő a bizonytalanság ideje volt Márton Áron életé-

ben. Bár gimnazistaként a papi hivatás felé tájékozódott, nyolcadik osztályos korában pedig, mint gyulafehérvári kieszeminarista, már kifejezetten erre készült, a világháború, amikor ő éveket a harctéren töltött, majd az ezt követő erdélyi általános zűrzavar rövid időre elhomályosították a látását. Élete mintha céltalan lett volna, olykor benne volt a székely legények duhajkodásaiban. Fennmaradt egy falubeli társának a vallomása, ami szerint a céltalanul bolyongó legények a késői felkelés után a kocsmába jártak hírekért és eszmecsere végett. Közöttük volt Márton Áron is. Egy ilyen alkalom után valahogy a plébániára keveredtek, estig beszélgettek, majd amikor megéheztek, az egyik legény a bicskáját az asztalba vágta, majd felszólította a plébánost, hogy „adj enni, különben megölünk”. A papnak otthon nem volt semmije, ezért elment, majd visszatért egy oldal szalonnával, kenyér nélkül. Erre Márton Áron felállt, hazament, otthon elemelte édesanyja frissen sütött rozskenyerét és azzal ment vissza a plébániára társaihoz.⁸

Eltelt 1920 tavasza és nyara is, amit ismét mezei munkával töltött. Ősszel, amikor az előző évhez hasonlóan ismét „felszabadult” a munka alól, elgondolkodott, hogy mi értelme van annak a céltalan, önpusztító tengésnek-lengésnek, erőszakkal fenyegető kocsmázásnak, amivel az előző tél is elmúlt. Újra felébredt benne a papi hivatás gondolata, amit gimnazista éveiben növelgetett magában és amit a háború lerombolt. Már a tanévkezdés után levelet írt Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspöknek, hogy felvenné-e őt papnövendékei sorába. A püspök, akit még a szeredai gimnáziumból ismert (Mailáth gyakran látogatta az egyházmegye intézményeit és az iskolákban nem csak a tanárokkal, de a gyermekekkel is kereste a kapcsolatot), személyesen írta vissza: „Kitárt karokkal várlak édes fiam.” Áron legény ekkor szólt édesanyjának, hogy csomagoljon, mert megy a fehérvári papneveldébe. Csak a legszükségesebbeket csomagolja be, mert azonnal indulni akar, ha még szüksége lesz valamire, azt később is elküldhetik. Édesanyja, aki kezdetben nem támogatta, hogy legidősebb fia pap legyen, most már boldogan készítette el fiának a legszükségesebbeket, aki a családi gazdaságot e döntésével két öccsére, Ágostonra, és Domokosra hagyta.⁹ Így érkezett meg alapos késéssel, 1920. október közepén Gyulafehérvárra, ahol bekapcsolódott az elsőéves papnövendékek életébe.

Márton Áron a tanuló társai körében hamar nagy tekintélyre tett szert. Ennek okát nemcsak életkorában (huszonnégy évesen kezdte tanulmányait) és élettapasztalatában, hanem személyi értékeiben, szellemi felkészültségében kell keresni. Már az 1918 és 1920 közötti útkereső években sokat olvasott magyarul és németül, különösen szociológiai munkákat és szépirodalmat.¹⁰ Gyulafehérvárra érkezve bekapcsolódik a papnövendékek által szervezett Erdélyi Egyházi Irodalmi Iskola munkájába, ami a kötelező tanulmányokon túl komoly gyakorlótér volt számára, ahol a lelkipásztori szolgálatra készülhetett fel.¹¹ Még elsőéves, amikor a nők helyzetét a bibliai korban és a modern korban elemző előadást tart. Harmadéves korában diáktársai az egyházi irodalmi iskola alelnökévé,

a következő esztendőben elnökévé választották. Tanárai is látták értékeit, ha negyedéves papnövendékként az intézet főmagiszterévé nevezték ki. A hittudományi főiskola prefektusa, pappá szentelése előtt a következő, később profétainak bizonyult jellemzést írta Márton Áron végzős növendékről: „Magiszteri minőségében újból bizonyítását adja komolyságának, életrevalóságának s papi lelkületének. *Sokat várhat tőle az egyházmegye.*”¹²

Márton Áront 1924. július 6-án szentelte pappá Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspök. Primíciáját, első ünnepélyes szentmiséjét július 13-án mutatta be szülőfalujában, Csíkszentdomokoson. Nem jellemző az, hogy egy püspök fiatal papok első miséjét meglátogatná. Mégis, Mailáth Gusztáv Károly meglátogatta Márton Áront és családját ezen a napon Csíkszentdomokoson. A püspök felismerte új papjának rendkívüli emberi értékeit.¹³

A TÖRTÉNETI ÉS POLITIKAI HÁTTÉR

A gyulafehérvári román nemzetgyűlés, mely 1918. december 1-jén kimondta Erdély és Románia egyesülését, az együttélő nemzeti kisebbségek autonómiáját is emlegette. Történt is egy ígéret, ami szerint Erdély önkormányzatának ügyét a magyarok és a németek részvételével döntenek el, ez azonban ígéret maradt. Így Erdély ügyében a román nemzetgyűlés az erdélyi magyarok és németek háta mögött intézkedett, a kisebbségek önkormányzata tehát nem valósult meg.

Az Apáthy István által vezetett Erdélyi Magyar Kormányzó Bizottság a gyulafehérvári román nemzetgyűlés ellensúlyozására 1918 decemberében a kolozsvári Mátyás-szobor körül ötvenezer önrendelkező nemzetgyűlést rögtönzött, melyen Apáthy professzor elmondta, hogy a Románia által elfoglalt 26 vármegyéni területen a közel négy millió nem román szemben csak közel három millió román áll szemben. Elfogadhatatlan tehát az erdélyi románság egyoldalú döntése, amivel a lélekszámbeli többség jogait és akaratát figyelmen kívül hagyva rendelkezik Erdély hovatartozása felől.¹ Ezt követte a bevonuló román csapatok parancsnokságának a fenyegetése, ami szerint szétlövik az ellenálló Kolozsvárt, mire Apáthy visszaüzent, hogy nem lesz ellenállás. Ezután, december 24-én a román csapatok bevonultak Kolozsvárra. Ezen a napon jelent meg a Keleti Újság első száma, melynek címlapján a vezércikk vastag betűkkel szedve hirdette: „*Fehér zászlókkal állunk előtted, Ismeretlen Végzet...*”²

A városba bevonuló román csapatok az utolsó magyar kormány megbízottat, Apáthy Istvánt letartóztatták, ahonnan csak 1920-ban szabadult. Ugyanekkor Kolozsváron járt egy magyarbarát hírében álló francia tábornok, akinek az üdvözlésére a New York Szálló elé vonult egy nagyobb magyar csoport, és Apáthy szabadon bocsátását követelték. A Szálló előtt román katonák várták őket, akik a tömegbe lőttek.³ A magyar polgári lakosság élete és vagyona többé nem volt biztonságban. A román hatóság a magyar tisztviselőktől és pedagógusoktól még

a béketárgyalások előtt hűségesküt követelt. A túlnyomó többség az eskü letételét megtagadta azzal, hogy Erdély hovatartozását illetően még nem történt nemzetközi döntés, a tömeges eskütétel pedig Magyarország esélyeit rontaná a béketárgyalásokon. A tisztviselő réteg és az értelmiség az eskü megtagadása miatt ellehetetlenült, a következő években összesen kétszázezer magyar költözött Erdélyből Magyarországra, ahol a hazai szociális viszonyok miatt, a többség éveken keresztül vagonokban lakott.

Erdélyben, ahol a középkori Magyarország szétesése után az Erdélyi Fejedelemség gyulafehérvári székhellyel önálló állami létre jutott, majd 1848-ig a terület nagyszabedű székelyországi tartományként élt, mindig az egyházak jelentették a történelmi folytonosságot. 1918 után is az egyházak lettek a hagyományos erdélyi szellem őrhelyei. A katolikusoknak már a fejedelemség kora óta megvolt a világi részvételre alapozott, egyedülálló intézménye, az Erdélyi Római Katolikus Státus. A reformátusság mindig a magyar kultúra erdélyiséggel beoltott ízét képviselte. Az unitárius vallás pedig Erdélyben született a tizenhatodik században és Európában itt volt képes megmaradni századokon át. Az 1918 decemberében előállt állapot nem engedte meg a magyar lakosság felekezeti elszigetelődését, amit a magyar egyházi vezetők azonnal felismertek. Mailáth Gusztáv Károly katolikus, Nagy Károly református és Ferencz József unitárius püspök (a világ egyetlen unitárius püspöke) elindította a felekezeti értekezletet, ahol nemcsak egyházi kérdésekben, de a magyar sorskérdésekben is állást foglaltak.⁴ Az egyházak támogatásával a református teológia épületében 1921-ben alakult meg a Magyar Szövetség, ami a későbbi Országos Magyar Párt alapja lett. A három magyar egyház közös fellépését legnagyobb mértékben mégis az ösztönözte, hogy Anghelescu kultuszminiszter rendeletei a magyar nyelvű iskolahálózat meggyengítését és nyilván majdani felszámolását célozták meg. Az Anghelescu-féle rendeletek lényege abban állt, hogy az oktatást kizárólagos állami feladatként jelölték meg, vagyis az egyházi iskolákat magániskolákká fokozták le. E lépés végérvényesen megrendítette a magyar iskolahálózat anyagi alapjait, mert miután az 1921. évi agrártörvény kizárólag az államsegélyre utalta a felekezeti iskolákat, azután ezek az iskolák, mint „magántársulatok” már erre sem tarthattak igényt. Erdélyben a magyar nyelvű iskolák túlnyomó részben egyházi fenntartásúak voltak, ezért a magyar lakosság a továbbiakban saját, már eleve meggyengült anyagi erejével volt kénytelen fenntartani az egyébként közfeladatokat ellátó iskoláit.⁵ E törekvésekkel párhuzamosan a kormány az erdélyi, már meglévő magyar egyházi iskolák mellett állami iskolákat kezdett szervezni, melyek még a magyarlakta területeken is az állam nyelvét szorgalmazták, így pedig a magyar lakosság számára az analfabétizmus terjesztői lettek. A katolikus, a református és az unitárius püspök közös panaszt nyújtott be a Népszövetséghez az ügyben, azonban a probléma orvoslását Genfben sem lehetett elérni.

A bukaresti kormányzat tudta azt, hogy az erdélyi magyar egyházaknak a történelemben kipróbált ereje alkalmas keretét adhatja annak a törekvésnek, hogy

a kisebbségbe került magyarság érdekeit védje. Ezért a kormány minden eszközt megragadott arra, hogy ezen egyházak erejét megtörje. A katolikus egyház esetében ezt szolgálta a *konkordátum*, amit Románia és a Vatikán egymással kötött 1927-ben. Románia az első világháború után diplomáciai kapcsolatba lépett a Szentszékkal, amit az erdélyi román katolikusok, tehát a görög katolikusok szorgalmaztak elsősorban.⁶ Érthető volt a görög katolikusoknak ez a törekvése, hiszen 1918-ig az Osztrák–Magyar Monarchián belül egy katolikus irányítású, bécsi központú országban éltek (1698-ban Athanáz ortodox püspök éppen a bécsi udvar ösztönzésére írta alá a vallásuniót, ami az erdélyi görög katolikus egyház létrejöttét eredményezte), így pedig nem érezhették veszélyben magukat a *másik* román egyház, a jóval nagyobb lélekszámú ortodox egyház mellett. Az impériumváltással azonban a bukaresti központú, görögkeleti vallású román államhoz kerültek. Érthető, hogy a konkordátum által akarták megerősíteni a pozícióikat az akkor már a bukaresti pátriárka által is támogatott erdélyi ortodoxok fenyegetésével szemben.

A konkordátumnak egyértelműen magyarellenes éle volt. Az egyezményben a Szentszék a bukaresti kormány igényeit kielégítve közös irányítás alá vonta a nagyváradi és a szatmári püspökségeket, amivel a romániai magyar püspökök számát eggyel csökkentette. Ugyanekkor a meglévő négy görög katolikus püspökség mellé felállította az ötödiket, a nagybányai egyházmegyét, amivel pedig a román nemzetiségű katolikus püspökök száma nőtt eggyel. Így Erdélyben a megmaradt három kisebbségi katolikus püspökkel szemben öt román állhatott fel (e lépés nélkül négy-négy lett volna az arány) és az erdélyi görög katolikus püspökök mellett a Kárpátokon túl természetesen ott volt a szintén román identitású moldvai püspök és bukaresti érsek is.⁷

Mivel a konkordátum Bukarestben hozta létre a romániai katolikus érsekséget, ezért a *lelkipásztori szempontokat mellőző politikai tendenciák szerint* a magyarországi eredetű egyházmegyék is Bukarestnek lettek alárendelve. Ezt az erdélyi katolikusok azért élték át botránnyként, mert a romániai katolikus lelkipásztorokodás súlypontja nem a Kárpátokon kívül, hanem Erdélyben van, ahol évezredek egyházszervezetét, ugyanennyi idős lelkipásztori gyakorlatot és nem utolsósorban milliós hívő tömegeket találhatunk. Elmondhatjuk, hogy a milliónyi magyar ajkú és az akkor még mintegy háromszázezer német ajkú katolikus háta mögött megkötött konkordátum e nyelvi kisebbséget nemcsak a másfél milliós erdélyi román ajkú görög katolikusnak, de a talán háromszázezer román ajkúként *elkönyvelt* Kárpátokon túli katolikusnak is alárendelte. Helyesebben: alárendelte egy ortodox hátterű politikai törekvésnek és egy maroknyi moldvai és havasalföldi papi csoportnak, mely még attól a csángó néptől is elidegenedett, amelyből származott. Sérelmes volt az erdélyi nem román katolikusok számára az, hogy a Szentszék a hátuk mögött egyezkedett egy görögkeleti szellemiségű politikai rendszerrel. Pál Gábor székelyföldi ügyvéd, a bukaresti szenátus tagja

így fogalmazta meg a magyar kisebbség érzéseit: „Ki vagyunk szolgáltatva a pápai nunciusoknak, akik tudtunk nélkül diplomatizálnak felettünk.”⁸

Mély igazság az, hogy ahol előbb vagyunk magyarok, románok, szlovákok, németek stb., mint katolikusok, reformátusok, evangélikusok, görögkeletiek stb., ott nem beszélhetünk igaz kereszténységről. Gyárfás Elemér szenátor fel is hívja a figyelmet a Pál Gábornak írt vitacikkében arra, hogy a kritika, amit szenátortársa a konkordátumról írt, éppen az egyház autonómiáját támadó román ortodox politikai tényezők kezében válhat az erdélyi katolikusok elleni fegyverré, amennyiben az a katolicizmus egyetemes elvei helyett nemzeti érdekeket helyez előtérbe.⁹ Azonban éppen ezen elvek képviselete igényli azt, hogy az egymás mellett élő népek és vallások viszonyának szabályozásával semmilyen érzékenységet, különösképpen pedig kisebbségi érzékenységet ne sértsünk. A katolicizmus nagy előnye a nemzeti jellegű egyházakkal szemben az, hogy *elvileg* nem állítja szembe egymással a népeket. Ez azonban csak akkor igaz, ha a Centrum nem részesít jogtalan előnyben egyes helyi egyházakat más, mégpedig kisebbségi helyi egyházakkal szemben.¹⁰ Pál Gábor és Gyárfás Elemér vitája mutatja, hogy a konkordátum miatt katolikus magyar csoportok kerültek szembe más katolikus magyar csoportokkal, amennyiben egyesek a Szentszék iránti feltétlen bizalomból indultak ki, mások viszont a konkordátum nyers tényeit, következményeit hozták fel.

A konkordátum elvette az akkor háromszáz éves világi szervezetnek, az Erdélyi Római Katolikus Státusnak az autonómiáját is. Ez a szervezet a protestáns erdélyi fejedelemség idején jött létre, amikor az erdélyi püspököt elűzték Gyulafehérvárról és a katolicizmus egész Erdélyben a Székelyföld legkeletibb vidékére, a Csíki-medencébe szorult vissza. Vármegyényi vidékek maradtak pap nélkül, a hívők legminimálisabb ellátását pedig a Katolikus Státus által, képzettebb világiak látták el.¹¹ A fejedelemség megszűnését követően a Katolikus Státus mint szilárd alapokon álló világi szervezet vesz részt Erdély további történetében. A Státus tagjainak száma kétharmad részében világiakból, egyharmad részben papokból állt, világi elnöke mellett pedig a mindenkori püspök volt az egyházi elnök. A konkordátum megkötését követően Onisifor Ghibu kolozsvári egyetemei tanár elnökletével, 1931-ben a Kultuszminisztériumban jogi bizottság alakult a Státus vagyonának vizsgálatára. Ez az egyetemi tanár ekkor már évek óta cikkek és tanulmányok sorával támadta a katolikus autonómiát, így nem sok jót lehetett várni a bizottság munkájától. Ghibu jelentése végül arra az eredményre jut, hogy a Státusnak semmiféle törvényes és kánonjogi alapja nincs (háromszáz éve működött!), a román állam biztonsága szempontjából pedig kimondottan veszélyes szervezet. Ennek következtében a Státus megszüntendő, javait pedig az államnak kell átvennie és a kolozsvári egyetemnek (Ghibu munkahelyének) kell odaadnia. Onisifor Ghibu támadásának következtében 1932-ben merült fel az igény a konkordátum egy szakaszának felülvizsgálására. Az ekkor megkötött római egyezmény e szervezetet Egyházmegyei Tanács név

alatt átalakította, autonómiáját elvette, az államnak pedig felügyeleti jogot biztosított. Onisifor Ghibu nem elégedett meg a római egyezmény kompromisszumos döntésével. A magyar érdekek térnyerésének tartotta azt, hogy a Státus megnyesett jogokkal, más név alatt tovább működhett, majd a magyar szerzetesrendek ellen fordult. E törekvése a nagyváradi premontrei templom, rendház és gimnázium elkobzását eredményezte, mondván, hogy azok telkeit a jászóvári prépostság a magyar államtól csak haszonbérbe kapta, vagyis azok az impériumváltás óta román állami tulajdont képeznek.¹²

Az egyházak elleni támadás bevallott célja az erdélyi magyar iskolarendszer tönkretétele volt. Az állam rátette a kezét az egykori magyar állami és községi iskolákra, azok román nyelvűvé váltak. A hivatalos román statisztikák szerint az 1934/35-ös tanévben Romániában 261 000 magyar nyelvű tanköteles volt. Az állami és községi iskolákban mindössze 11 484 fő tanulhatott anyanyelvén. Az egyházi iskolák természetesen magyar tannyelvűek voltak, ezekben mintegy 75 000 fő tanulhatott. Ebből következik, hogy a magyar anyanyelvű tanulók kétharmada, 175 000 fő kénytelen volt román tannyelvű iskolába járni, ami különösen a Székelyföldön jelentett katasztrofális eredményt, hiszen a gyermekek itt teljesen magyar közegben élve nem is tudtak románul. Nem túlzás azt állítani, hogy a román állami és községi iskolák a magyar gyermekek számára az analfabetizmus terjesztői voltak.¹³

A FIATAL LELKIPÁSZTOR

Miután Mailáth Gusztáv Károly 1924-ben pappá szentelte Márton Áront, a fiatal, de már komoly élettapasztalattal rendelkező papot a Székelyföldre küldte, hogy elkezdje lelkipásztori munkáját. Az egykori Gyergyószék két egyházközségében teljesített kápláni szolgálatot, előbb Ditróban, majd a térség központjában, Gyergyószentmiklóson. Szalay Jeromos írja róla, hogy első beszédén alig lézengett néhány ember, később már alig fértek el a templomban. Ezen a vidéken kemény munka a lelkipásztorkodás, hiszen nemcsak a faluban, városban van munka, hanem akad bőven az itt lakók munkahelyein, a havasokban, gyakran ezer méternél magasabb legelőkön, erdőkben, ahová a férfiak mint pásztorok vagy favágók gyakran hosszabb időre is kiköltöznek. A pap nem panaszkodik a sok fáradtságot igénylő feladatra, hiszen nemcsak lelkeket épít, de ő is épül a hegyi emberek között, akik az eredendő emberi tisztaság megejtő példáit mutatják. „Egy alkalommal a régi Erdély határán kellett átvinni az Oltáriszentséget. Hiába kapaszkodott a gyökerekhez, egyszer csak se előre, se hátra... S íme, varázsütésre zord román pásztor jelenik meg, aki már hallott róla. Vállára veszi és viszi, akárcsak egy második Szent Kristóf az Úr Jézust és papját. Őt még nem járta át a nemzetiségi gyűlölet.”¹⁴

Munka persze nemcsak a hegyekben, hanem Ditróban, majd Gyergyószent-

miklóson is bőven akadt. Ditró többezer lelkes falu, Gyergyószentmiklós pedig kisváros. Márton Áron egész életében a fiatalságra irányuló munkát érezte legközelebb magához. Káplánként, hitoktatóként legnagyobbbésztt erre fordította a figyelmét. Adolf Kolping szellemét közvetítette feléjük, aki az előző század második felében, a kapitalizálódó Németországban a városi lelkipásztorkodás hagyományos bázisától, a középosztálytól a fizikai munkásokhoz, azon belül is a fiatalokhoz fordult. Azokat vette célba, akik élet árnyékos oldalán állnak, akikkel talán nehezebb a lelkipásztori munka, de akikkel mégis a leghitelesebb eredményeket lehet elérni. A reá bízott fiatalok közül később öten választották a papi hivatást.² Márton Áront 1980-ban Jakab Antal követte a püspöki székben. Jakab Antal a húszas években Gyergyószentmiklóson volt gimnazista. 1980-ban, mint utódja, ő temette Márton Aront és amit koporsója felett elmondott, abból arra lehet következtetni, hogy ő is Márton Áronnak, az akkori gyergyószentmiklósi káplánnak köszönheti papi hivatását: „Amikor először hallottam beszélni Őt, ötödikes gimnazista koromban a gyergyószentmiklósi temetőben, a volt főhadnagy reverendája alatt az első világháború három frontján szerzett három sebet hordozta. De kimondta bátran: nem azok a hősök, akik parancsra – mert egyebet nem tehettek – meghaltak, még kevésbé akik vitézséggel és fegyverrel fenyegetőznek, hanem akik keresik a békét és mindent megtesznek, hogy a háború szégyene többé ne érje a világot. Ebben a gondolatba állított be minket fiatalokat és még püspöksége előtt üstökösként járt elől, hogy az Isten és a hit megbecsülése által érzékennyé tegye a népeket az igazságra, az élet értékének felfogására és megbecsülésére.”³

Amit Jakab Antal 1980-ban elmondott Márton Áronról, az rávilágít arra az erkölcsi-szellemi miliőre, amelyben Márton Áron lelkipásztori programja, küldetése kibontakozott. A világháború következményeképpen mint világszerte, úgy Erdélyben is értékrendi válság uralkodott el, a sokat szenvedett emberek elveszítették az addig biztos tájékozódási pontokat. A szellemi erőszak, ami az erkölcsi rend megbontását célozta, fizikai erőszakkal fenyegetett – a második világháború tényében e fenyegetés lett valósággá! – Márton Áron pedig, aki ezt felismerte, az erőszakmentesség apostola lett. Az egykori frontkatona tudta, hogy az emberiség bajaira nem a hatalmi törekvések hoznak megoldást. Márton Áron már fiatal papként, „kezdő” lelkipásztorként képes volt arra hogy mást képviseljen, mint az elsodorni akaró korszellem. Divatos szellemi irányzatokat követhetett volna azokban az években az erőszak, az *öncélú* igazságosság eszméjével, ő azonban nem akart *a világ számára sikeres* lenni. A világ tömegeket mozgató ostobaságával szemben kontrasztot képviselt, s ez vonzó lehetett azok számára, akik a fiatal káplán hatására töltötték meg a templomot, illetve azok számára, akik az ő példája nyomán választották a papi hivatást.

Gyergyó, csakúgy, mint Csík, teljesen katolikus vidék, a reformáció addig nem tudta kiterjeszteni a saját hatását. A protestáns fejedelemség idején e két szomszédos terület és még Háromszéknek a Csíkkal határos része maradt meg

katolikusnak. Ez az „erdélyi Szentföld”-nek nevezett vidék a Székelyföldnek is csak egy részét jelenti, Erdélyen belül pedig kifejezetten kicsi terület. Márton Áron tehát nemcsak itt született, de itt is kezdte lelkipásztori szolgálatát. Egy év ditrói és egy év gyergyószentmiklósi káplánság után 1926 augusztusától hittanár lett a gyergyószentmiklósi állami főgimnáziumban, majd 1928 júliusától szintén hittanári kinevezést kap a marosvásárhelyi római katolikus főgimnáziumhoz.⁴

Marosvásárhely, melyet a Székelyföld fővárosának is neveznek, előző állomáshelyeivel ellentétben már magán hordozza Székelyföldnek a jellemvonását, a felekezeti megosztottságot. A város ekkor még majdnem teljes egészében magyarok által lakott, így azok a felekezetek vannak jelen a városban, melyet az erdélyi magyarok is nagy számban követnek. A többség református, természetesen sok a katolikus, de élnek itt izraeliták és unitáriusok is. Márton Áron itt szembesül a felekezeti sokszínűség tényével és azzal is, hogy ez nem jelentheti az itt élők megosztottságát. Marosvásárhely jó terepe annak a felismerésnek, hogy a sokféleség együttgondolkodást is eredményezhet a széthúzással vagy a közönnyel szemben. Kiváló szónoki képességekkel rendelkezik, de ezt olyan tartalommal képes kitölteni, hogy azzal a város teljes népességét szólítja meg, nem csak a katolikusokat. Ennek köszönhető, hogy nemcsak katolikusok vannak ott a főtéri plébániatemplomban, amikor Márton Áron beszél, hanem a többi felekezet tagjait is érdekli a karizmatikus személyiségű pap mondanivalója.⁵ Megérik rajta, hogy nem valamiféle kikezdhetetlen erkölcsi magasságokból hajol le, hogy erkölcsi kioktatásban részesítse hallgatóit, hiszen lent él ő maga is, élete során ugyanazokat az élethelyzeteket tapasztalta meg, mint amit hallgatói. Így tehát nemcsak kortársa, hanem *sorstársa* is azoknak, akik között él.

Működése sorsformáló hatású és szellemet orientáló lett a gimnázium tanulói számára is. A hittanóráin elsősorban nem a tételes tudást kérte számon, sokkal inkább arra volt kíváncsi, hogy serdülő-, majd a felnőttkor küszöbére érkező diákjai milyen szellemet képviselnek, van-e értékrendjük, valóban hiszik-e azt, amit vallanak. Hittanári működését a jellemformálásra irányította. Ehhez baráti közelségbe engedi a tanulóit, ami nem volt szokásos a korabeli középiskolák tanárai és diákjai között. A gimnázium kollégiumában teret enged annak, hogy bárki, bármilyen problémával felkeresse. Ellentétes világnézetek ütköztek abban a korban: Márton Áron előítéletek nélkül engedte felhozni a problémákat. A városi polgárok körében már nem feltétlenül volt szükségszerű az egyházhoz tartozás: a hittanár felnőttként kezelte azokat a felsős diákokat, akik ilyen kérdéssel fordultak hozzá. Ruffy Péter írja, hogy ezek az estébe nyúló magánbeszélgetések gyakran cigarettafüst mellett folytak.⁶ Nem tekinthetjük a pedagógia abszolút igazságának, de Márton Áron a felsős diákjait nem tiltotta a dohányzástól. Az első világháború frontjain maga is rabjává lett ennek a szenvedélynek, melytől majd csak az ötvenes években, a börtönben tudott megszabadulni. Tudta azonban, hogy ő maga lenne hiteltelen, ha azt tiltaná, aminek saját

személyében is hódol. Ahhoz, hogy ne a katedra magasából, hanem embertárs-ként tudjon hatni a formálódó kamaszokra, le kellett bontani a hagyományos pedagógia korlátait. Akiknek nevelését reábizták, azokat beengedte saját világába, hogy elfogadható választ adhasson a minden formálódó személyt érdeklő kérdésekre.

De nemcsak határozott értékrenddel bíró jellemet akart, hanem művelt, jól tájékozódó férfiakat is. Irodalmi estétet rendezett, melyeken az új magyar irodalmat mutatta be. Adyt népszerűsítette akkor, amikor a Géniuszt a hivatalos oktatásban még lenézetség, vagy jó esetben közöny vette körül.⁷ Ady mellett Szabó Dezső, Szekfű Gyula, Prohászka és Széchenyi azok, akik a magyar kultúrából legközelebb álltak Márton Áronhoz, de megérintette őt a francia „újkatolikus” szellemiség, Maritain, Claudel és Valéry is. Ő maga is „olyan, mint egy francia abbé. Önmegtagadásig szerény, alázatos lelke csak akkor robban és kezd tündökölni, mikor népéért harcol.”⁸

Márton Áron mindössze egy évig maradt Marosvásárhelyen. Ez az esztendő bebizonyította, hogy különleges érzéke van a fiatalság nevelésére, és bebizonyította azt is, hogy lelkipásztori kiválósága abból ered, hogy *képes a mindennapi problémákkal küzdő emberek fejével gondolkodni*. Püspöke úgy látja, hogy máshol is szükség van rá. Ezért 1929 nyarán kinevezte az egyházmegye nagyszebeni Teréz Árvaházába tanulmányi felügyelőnek.

Új állomáshelyén új tapasztalatokkal gazdagodott, látóköre tovább szélesedett. Gyergyóban színmagyar és színkatolikus vidéken élt. Marosvásárhely akkor még csaknem színmagyar, de vallásilag már tükrözi az erdélyi magyar lakosság felekezeti megoszlását. Nagyszeben pedig dél-erdélyi nagyváros, ahol magyarok már csak szórványban élnek, a város jellegét akkor az evangélikus szászok és a görögkeleti románok határozták meg. Ott van a székhelye az erdélyi szász evangélikus püspöknek és az erdélyi román ortodox metropolitának is. Márton Áron itt tökéletesítette a már meglévő német nyelvtudását. Valamennyire már románul is tudott ekkor, hiszen gimnazistaként is és papnövédeként is élt Gyulafehérváron, ami ekkorra már román többségű város. Nagyszebenben tökéletesíthette az alakulóban lévő román nyelvtudását is, amit többek között egy kis olténiai faluban, „román szóra” leutazva szerzett. Amikor a gimnázium nyolcadik osztályában, majd papnövédeként Gyulafehérváron élt, akkor ezekben az intézményekben magyar környezetben volt ugyan, de így is tökéletesen átérezhette azt az erdélyi magyar problémát, ami a magyarlakta Székelyföldön nem volt átélhető. E probléma pedig a kétféle erdélyi magyar életérzésben nyilvánul meg, mert az öntudatos, magabiztos, olykor kissé büszke székely mellett a dél-erdélyi magyarok nyelvi-kulturális létbizonytalanságban élték életüket. Márton Áron tehát néhány év alatt végigjárta az erdélyi magyar élet stációit. Mindhárom erdélyi nyelvet megtanulva látta át az erdélyi problémát, ami a vallások és nemzetek együttélésében áll.

Márton Áron soha nem zárkózott a kinevezésében szorosán megjelölt mun-

kakörébe. Ennek jele az is, hogy hittanári, kollégiumi nevelői munkakörét képes volt diákjaival baráti viszonyban végezni, magánemberként is bármikor megkereshető volt bármilyen problémával. Ezt a tulajdonságát, hivatásának dinamikus szemléletét Nagyszebenben is kihasználták, többek között a városban működő Szent Ferenc Nővérek. Ők tanintézetet tartottak fenn itt, ahová szívesen meghívták Márton Áront, hogy az ő növendékeik is részesüljenek abból az ajándékból, amit a nyitott szellemű pap személye jelentett. 1930-ban nagybőjti lelkigyakorlatra kapott meghívást a tanintézet növendékei számára. Szim Lídia az egyik, akkor végzős diák, aki később a Szociális Testvérek Társasága romániai elöljárója lett, úgy emlékszik vissza erre a lelkigyakorlatra, és Márton Áron akkori személyiségére, mint szerzetesi hivatásának ébresztőjére. A fiatal pap szavai egyszerűek, érthetőek, lényegre törők és átható erejűek voltak. Istenről beszélt, de nem úgy, ahogy a második vatikáni zsinat előtti korszak moralizálására, és kihűlt definíciókra hajlamos teológiája beszélt. „Istenről beszélt, aki Atya, szentháromságos közösség, Szeretet. Nem olyan, amilyenek a néhol templomokban ábrázolt háromszögből figyelő szem sejteti, s amivel a családi nevelés és gyakran a hitoktatás ijesztget: mindent figyel, lát és megbüntet. ... Isten a Szeretet. Ismer bennünket rosszra hajló természetünkkel együtt, de miként szeretete, megbocsátása is végtelen, ha kérjük és újból és újból a jó útra térünk.”⁹⁹

Az az istenkép, amit ezen a régi nagybőjti lelkigyakorlaton, 1930-ban felvázolt, abban a korban előremutató volt. A második vatikáni zsinatot előkészítő, illetve a zsinattal majd a hatvanas években elterjedt erkölcssteológiával rokon, ami Istennek nem az embertől való távolságát, hanem közelségét, nem az igazságosságát, hanem az irgalmát hangsúlyozza. Ez a gondolat természetesen továbbbi következményeket is hordoz, mert ha Isten közel áll az emberhez, akkor ember sem állhat távol az embertől, ha Isten megbocsát, akkor ember sem törhet embertársára igazságosság címén, ha Isten a Szeretet, akkor az embernek is ilyen módon kell berendezni életét, az egész földet. Istenről beszélt Márton Áron ezen a lelkigyakorlaton, de mégis benne volt a történelem során elfeledett, autentikus bibliai emberkép, ami nem engedi, hogy ember embernek farkasa legyen. A rátermett lelkipásztor az elvont teológiai témákat is embert, társadalmat formáló módon fejtette ki. A Szentháromságot közösségként bemutatva nyilvánult meg Isten szeretete, és ha az Isten közösségi lény, akkor az Ő képmása is csak úgy létezhet, ha társát ismeri fel a másik emberben. Itt van annak a *biblikus lelkiségnek* a gyökere, ami az ember méltóságát hangsúlyozva, *a huszadik század Kelet-Közép-Európájának mindkét totalitárius rendszerével szembeállította Márton Áront.*

Márton Áron Nagyszebenben is igazolta azt a „gyanút”, hogy rendkívüli képességekkel megáldott pap. Ennek köszönhető, hogy Mailáth püspök maga mellé vette közvetlen munkatársának. Bizonyára sejtette, hogy Márton Áronra előbb utóbb az egész egyházmegyének, egész Erdélynek szüksége lesz és azt akarta, hogy rálátása legyen az egyházmegye igazgatására. Ahogy bánta Maros-

vásárhely a nagyszebeni kinevezést, úgy bánta most Nagyszében a gyulafehérvári behívót, de Márton Áron átfogó látásmódja olyan beosztást igényelt, melyben e látásmód érvényesülhet. Ezért 1930 októberében püspöki levéltáros, ezzel együtt egy időben püspöki titkár is lett Gyulafehérváron.

A püspöki aulában látja azokat a küzdelmeket, amelyeket az egyház a jogainak érvényesítéséért vívott a kormánnyal szemben. E küzdelmek akkor a Katolikus Státus autonómiájának megőrzését és a felekezeti iskolák fenntartását célozták. Mailáth püspök ezekben az ügyekben rendszeres kapcsolatot tartott a protestáns felekezetek püspökeivel. Ez természetesen Márton Áron számára is a kapcsolatok szélesedését jelentette. Ebben az időben Nicolae Iorga, a románok számára nagy történész volt Románia kultuszminisztere és egy ideig miniszterelnöke. Ő barátságban állt a gyulafehérvári hittudományi főiskola egyik tudós, huszonkét nyelvet ismerő tanárával, Bitay Árpáddal (nem volt pap), akit kisebbségi alminiszterré nevezett ki. Bitay rendszeres előadó volt a Iorga által szervezett nyári szabadegyetemnek, történészként román–magyar kulturális kapcsolatokkal is foglalkozott. Rajta keresztül, és természetesen Mailáth püspök küzdelmein keresztül, Márton Áron ráláthatott a román politikai élet kulisszatitkaira, de megismerhette a román kultúrát és tudományosságot is. Márton Áron alkatánál fogva eleve párbeszédre termett ember volt, Gyulafehérvár pedig, mint végvár és szellemi műhely lehetővé tette azt, hogy már fiatalon belülről, résztvevőként kerüljön bele egy áramkörbe. Bitay Árpádon keresztül Iorgának is személyes ismerőse lesz, Szim Lídia többször látja őket hármásban sétálni Gyulafehérváron.¹⁰ E kapcsolat valami rég eltűnt szellemi-erkölcsi miliőre világít rá – elképzelhető volt-e a későbbi évtizedekben, hogy egy miniszter, miniszterelnök szabad idejében egy kisebbséghez tartozó egyház nem is vezető beosztású papjával sétálgasson? A harmincas évek elején, a fehérvári sétatéren senki számára nem volt botrány egy ilyen jelenet.

Az a szerep, amit az erdélyi püspök az akkori Romániában betöltött, igényelt némi diplomáciai készséget is. Arról volt szó abban a helyzetben, hogy milyen szempont legyen az első: a nemzeti érdek vagy az egyetemes egyház érdeke, ami a konkordátum megkötését követően a bukaresti kormányzat érdeke is volt. A helyi egyház és a központi irányítás között mindig könnyen adódnak feszültségek, ami különösen érzékenyen érinti a helyi egyházat ott, ahol a központi érdek egyoldalú érvényesítése nemzeti, kisebbségi érdekeket érint. Mint a püspök közvetlen munkatársa, nem az állami politika szintjén, de Márton Áron is rákényszerült olykor egyfajta diplomáciára, felek közötti közvetítésre. A zenetudós, folklórista Domokos Pál Péter visszaemlékezése szerint például volt valamennyi feszültség a székely papság és Mailáth püspök között. E feszültségre a jelek szerint mindkét fél okot szolgáltatott. Az erdélyi magyarság biztos hátországát mindig a Székelyföld csaknem homogén magyar tömbje alkotta úgy, hogy a Székelyföldet gyakran belső anyaországnak is nevezik. A székelység az erdélyi magyarok között jelentős számbeli fölényrel rendelkezik, természetesen

az erdélyi egyházmegye papságának jelentős része is székely. A székelyföldi papság egy erős, „feltörhetetlen” magot képez az egyházmegye papságán belül. E sorok írója még a nyolcvanas években is tapasztalta a Székelyföldön működő, vagy az onnan származó papok olykor túlzott öntudatát a szórványvidékiekkel szemben. Ez a papság nehezen fogadja el azt, ha kívülről, például Rómából, vagy akár Gyulafehérvárról nem székelyt állítanak föléjük. Mailáth Gusztáv Károly püspök pedig nemcsak hogy nem volt székely, de nem is volt erdélyi. Az esztergomi főegyházmegye papjaként lett 1897-ben erdélyi püspökké kinevezve. Szerencsés alkat volt azonban, szót értett mindenkivel, így hamar elfogadta őt az egyházmegye, nemcsak a papság, de a világi hívőssereg is, hiszen hosszú püspöksége során a hatalmas egyházmegye valamennyi plébániáját többször végiglátogatta. Nem ismerte azonban az említett székely érzékenységet és gyakran idegeneket, svábokat nevezett ki a legmagasabb egyházi állásokba. Domokos Pál Péter emlékezete szerint a székely papság Mailáth püspöksége idején némiképp háttérbe szorult. Márton Áron, aki székely volt, ugyanakkor átfogó látásával soha nem követett részérdekeket, tudott közvetíteni a püspök és a papság között.

Egy ízben, 1931-ben például Mailáth püspök elköltöztette Csíkszeredából a katolikus tanítóképzőt. Ekkor a csíkiak Domokos Pál Pétert kérték, hogy menjen el a püspökhöz, akivel kölcsönösen nagyra becsülték egymást, és győzze meg lépése tarthatatlanságáról. Mailáth Gusztáv Károly nem szerette az olyan helyzeteket, amikor ellene kell mondani valakinek, ezért titkárát, Márton Áront kérte arra, hogy győzze meg barátját, Domokos Pál Pétert. A zenetudós a nyolcvanas években úgy emlékezett vissza, hogy Márton Áron tárgyalóképességének is köszönhetően a tanítóképző elkerült ugyan Csíkszeredából (az öreg püspök nem kényszerült meghátrálni), de a Székelyföldön maradt, Kézdivásárhelyre költözött, vagyis nem sérült a székely érdek sem.¹¹

Ez a történet nemcsak az itt leírt konfliktusról szól, hanem a benne szereplő két pap, a püspök és a titkára személyiségéről is. A titkár, a fiatal pap képes volt érdekképviselőként, önálló személyiségként püspöke elé állni, akitől pedig minden téren függött. Ugyanakkor pedig a püspök nem a saját tekintélyét tartotta elsődlegesnek, távol állt tőle a hatalmi szó, és azonosulni tudott a semmi hatalommal nem rendelkező beosztottja álláspontjával. Egy „átlag” püspök és egy „átlag” titkár között a viszony nem feltétlenül ennyire partneri. Az arisztokrata Mailáth és a földművesivadék Márton Áron között viszont olyan kapcsolat volt, melyben a püspök-gróf bátor volt feltételezni a hatalom nélküli beosztottjának a személyi önállóságát. Márton Áron már öreg korában, a hetvenes években egyszer az akkori papnövendékek előtt beszélt Mailáth Gusztáv Károly lelkeségéről, ami az emberekhez való viszonyát is magyarázza. Elmondta róla, hogy „napi miséiben tett szert arra a titokra, mellyel minden lelket, a legmegátalkodtabbat is, első érintésre meg tudta nyitni: innen merítette azt a sok kegyelmet, melyet naponta szétosztott, főleg az ifjúság között. Amikor életrajzírója

megkérdezte, mégis a szentmisének melyik része, melyik imája köti le leginkább, azt válaszolta, hogy az áldozás előtti három könyörgés. Útravalóul én is ezt ajánlom nektek. Az elsőben Krisztus békéjét kérjük az Egyház számára, melynek meghívott munkásai vagyunk. A másodikban bűneink bocsánatát, s azt, hogy ne engedje, hogy tőle elszakadjunk, ne engedje, hogy a világ sodrába behulljatosok. A harmadikban, hogy az élet kenyerét ne ítéletre, hanem a test és lélek orvosságaként vegyék.”¹² Vagyis e lelkiség lényege a helyes önértékelésben van, mellyel az ember „helyére teszi önmagát”, és így nem uralkodni akar az embertársán, hanem valóban embertársnak tekintve, szolgálja őt, illetve együtt szolgál vele. Márton Áron, akit élettapasztalata már erre a lelkiségre nyitott meg, Mailáth püspök hivatalában dolgozva megerősítést kapott erre az irányra. Mint püspöki levéltáros és titkár formailag hivatalnok volt, de aki mellett dolgozhatott, amellet ez az állás a lelki-szellemi feltöltődés helye is volt.

Mailáth Gusztáv Károly lelkiségére, a más emberek érzékenységének tisztelőre jellemző az a tény, *abogyan* a már a második vatikáni zsinat előtt ötven évvel az anyanyelvi liturgia korai apostolává vált Erdélyben. Ő 1897-ben érkezett Gyulafehérvárra, mint akkor kinevezett püspök. Ezután még tizenhat évig *az erdélyi gyakorlat ellenében* a latin nyelvű liturgia érvényesítésén, és a tridenti zsinat határozatainak szorgalmazásán fáradozott. Ezért 1913-ban egyházmegyei zsinatot is tartott, mert nem akart a magyar nyelvű szertartásoknak teret engedni. Ekkor azonban tapasztalhatta azt, hogy az erdélyi katolicizmusban a magyar liturgia régóta honossá vált, a katolikus nép hitének ez a nyelv az egyik legfőbb tartópillére, a papság álláspontjából pedig megismerte a népnyelvű liturgia komoly lelkipásztori előnyeit, és felismerte az ebben rejlő jövőbeni lehetőségeket. Ettől kezdve megváltoztatta addigi álláspontját, Erdélyben teret engedett az évszázadok óta tartó gyakorlatnak, de ezen kívül Esztergomban és Rómában is az anyanyelvű liturgia apostola, valóságos prófétája lett. „Mindenuzt azzal érvelt, hogy az egyháznak az egész világon minél előbb rá kell lépnie a nemzeti nyelvű liturgia alkalmazásának útjára.”¹³ A püspök tehát, aki nem uralkodásnak, hanem szolgálatnak tekintette küldetését, saját addigi felfogásától is képes volt megszabadulni a felismert jó érdekében.

Márton Áron 1931 októberében Rómába is elkísérhette püspökét. Mailáth Gusztáv Károly Dávid László papszentelésére utazott ki akkor (az ő nevével még találkozunk), XI. Pius pápa pedig magánkihallgatáson fogadta az erdélyi püspököt. Ezt követően Mailáth bemutatta a pápának a dolgozószoba előtt várakozó kísérelőjét, Márton Áront. XI. Pius hallhatott előzőleg arról, hogy a szoba előtt várakozó pap az ifjúsági lelkipásztori munkában jeleskedik, mert így szólt hozzá: „Szereted-e az ifjúságot? Mert annak szeretete és nevelése korunk legfőbb feladata. Erre a munkára adom áldásomat.”¹⁴

1. A Pásztorbükk-havas Csíkszentdomokos felett
2. A csíkszentdomokosi plébániatemplom
3. Csíkszentdomokosi Madonna

4. Márton Áron édesanyjával Csíksomlyón (Márton Áron a jobb szélén álló gyermek)
 5. A testvérhúg, Márton Anna a szülői ház udvarán (1921)
 6. A kép közepén álló férfi Márton Ágoston, a püspök édesapja, mögötte a püspök szülőháza

7. Márton Ágoston háza kapujában (1941)
 8. Márton Áron édesanyja (1939)
 9. Csíksomlyói búcsúsok

10. Márton Áron hadnagy, az első világháború éveiben
 11. A felső sor jobb szélén Márton Áron, mint papnövendék
 12. Az első szolgálati hely: Ditró új plébániatemploma

13. A második szolgálati hely: Gyergyószentmiklós plébániatemploma
14. A marosvásárhelyi plébániatemplom
15. A nagyszébeni Orsolya-nővérek temploma

16. Márton Áron felfedezője és mestere:
gróf Mailáth Gusztáv Károly erdélyi
püspök
17. Mailáth püspök titkára (A kép bal szélén,
a püspök által félig takarva)

Kolozsvári évek

AZ EGYETEMI LELKÉSZ

Mailáth Gusztáv Károly püspök 1932. október 1-én György Lajos és Venczel József kérésére kolozsvári egyetemi lelkésszé nevezte ki Márton Áront. A pontos megbízatás úgy szólt, hogy „ifjúsági lelkipásztor és akadémiai hitszónok”, akinek feladata a kolozsvári egyetemi és főiskolás ifjúság gondozása lett.^{1,2} György Lajos nyelvész volt, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, ezekben az években a kolozsvári Lyceum Könyvtár igazgatója. Ezt a könyvtárat a katolikus egyház tartotta fenn és a magyar egyetemi és főiskolai hallgatók rendelkezésére bocsátotta, egyfajta kisebbségi tudományos műhely volt ez. Venczel József pedig joghallgató volt ekkor, aki szociológusnak készül. Bizonyára nemcsak Márton Áron addigi lelkipásztori eredményeiről hallottak, hanem olvashatták néhány megjelent írását az Erdélyi Tudósítóban. Venczel József talán már gyermekkorából hallhatott róla, hiszen édesapja a csíkszeredai katolikus főgimnáziumban matematikát tanított Márton Áronnak, illetve Venczel a húszas évek második felében ugyanitt tanítványa volt Domokos Pál Péternek, aki viszont ugyanebben a gimnáziumban néhány évfolyammal Márton Áron alatt járt és szintén idősebb Venczel József tanítványa volt. Ma visszatérve úgy tűnik, hogy a szeredai gimnázium a székelyföldi kristályosító pontja volt a kisebbségbe került erdélyi magyar társadalom katolikus felének ugyanúgy, mint a kolozsvári piarista gimnázium is, vagy ahogy a reformátusok számára a nagyenyedi, a marosvásárhelyi és a kolozsvári kollégiumok voltak az értelmiségképző szellemi műhelyek.

Azokban az években nem volt Márton Áronnál alkalmasabb ember arra, hogy betöltse a kolozsvári egyetemi lelkészi tisztséget. A polgár város egyetemi ifjúsága a szekularizáció útját járta, nem volt magától érthető számára az, hogy az egyházhoz kell tartozni. Az akkori fiatal értelmiség gondolkodását két fő szellemi irány határozta meg: az a liberalizmus, mellyel a múlt századi elvallástalanodás is összefüggésbe hozható, illetve ekkor jelentkezett szélesebb körben a marxizmus is. Ebben a környezetben semmi eredményre nem vezetett volna a tekintélyelvű, hagyományos lelkipásztori munka, hiszen egy autonóm gondolkodású szellemi közösségről volt szó, melyre a hatalmi szó semmilyen hatást nem gyakorolhatott. Ide szellemi partner kellett, aki két tulajdonságot nem nélkülözhet. Az egyik a szellemi felkészültség, hiszen a felmerült kérdésekre válaszolni kell. A másik tulajdonság pedig az, hogy „földig ér a lába” ennek a lelkipásztornak, vagyis „nem ülhet magas lovon”, mert onnan autonóm emberek között legfeljebb a süketek párbeszéde folyhat. Ebben a szellemi környezetben nem lehetett megélni dialóguskészség nélkül. A dialógus egyenrangú és értel-

mes felek párbeszéde, ahol mindkét fél komolyan veszi a másikat, e kapcsolatban tehát nincsenek előre kijelölt győztesek. Márton Áron a Marosvásárhelyen töltött esztendőben már megismerte ezt a helyzetet, hiszen az a város is olyan fokán állt a polgárosodásnak, a személyi önállósodásnak, melyben már nem a szellemi homogenitás volt az egyértelmű, hanem az, hogy különböző gondolatok, különböző hitek és választások élhetnek egymás mellett. A hagyományos lelkipásztor átkozza ezt a helyzetet, amit szekularizációnak neveznek. Az új szellemű lelkipásztor viszont felismeri benne azt, hogy e gondolkodást igénylő szellemi környezetben a hit addigi tömeges öntudatlansága érett elkötelezettséggé növeszthető, melyben a személyek már nem kívülről, hanem belülről, a lelkiismeret felől, az érett döntés és a vállalt értékek által lesznek vezérelve. Kant etikájának kifejezését használva, a heteronóm (mástól függő, kívülről vezérelt) erkölcs autonómmá, azaz belülről vezéreltté fejleszthető. Márton Áron új szellemű lelkipásztornak bizonyult. Volt bátorsága a párbeszédhez, így munkája nyomán a kolozsvári egyetemisták katolikus köre az addigi szétszórtságából és esetlegességéből a világi apostolképzés iskolájává vált.

Korábbi munkahelyein, Gyergyószentmiklóson, Marosvásárhelyen és Nagyszebenben középiskolás fiatalokkal dolgozott. Itt személyes beszélgetések formájában tette a serdülők számára is elérhetővé a saját hitét. Egyetemi lelkészként más korosztályhoz tartozó és magasabb szellemi felkészültségű fiatalokkal került kapcsolatba. A személyes, baráti viszony itt is alapja lett a munkának – Jézus Krisztus is barátainak nevezte apostolait –, ám itt már kevés lett volna, ha ezt a viszonyt nem egészíti ki a felnőtt életkorra jellemző elkötelezettség, és az önzetlen munka igényével. Ez volt az a korosztály, melynél már a hit elmélyítésén túl apostolokat is kellett képezni ahhoz, hogy a hívő ember a szekularizált társadalomban ne szoruljon rezervátumba. Arra törekedett Márton Áron, hogy a munkaköre által adott és az egyéniségéből is következő személyes kapcsolatait megfelelő keretek közé foglalja ahhoz, hogy a jövő értelmisége szervezett legyen. Úgy képzelte el ezt, hogy a gondolkodó keresztény nemcsak Krisztusnak, hanem az önzetlen munka által egymásnak is elkötelezettje és munkáját olyan méretű közösségben végzi, melyben nemcsak a közösség vezetőjével, de valamennyi tag a többi taggal is személyes kapcsolatban lehet. A huszadik század második felében az ilyen csoportokat kisközösségnek, vagy bázisközösségnek nevezte el a katolikus közvélemény.

E bázisközösségek szülőföldjének Dél-Amerikát gondolja a világ, ahol az ötvenes években a paphiány miatt merült fel az, hogy a világi hívők elkötelezettségére kell alapozni a kereszténység további életét. Valójában ennél is előbb, a Kelet-Európában 1945 után berendezkedő rendszer váltotta ki a hatóságok által kevésbé ellenőrizhető, autonóm kiscsoportok igényét. De Márton Áron ezt is megelőzte: a harmincas évek elején Erdélyben felismerte azt, hogy kisebbségi helyzetben és egyúttal a szekularizáció viszonyai között csakis a gondolkodó és az önzetlen munkát lételemének gondoló kereszténység lehet az életképes.

Márton Áronnak persze mesterétől, Mailáth Gusztáv Károlytól is ösztönzése lehetett erre a gondolatra, hiszen a Regnum Marianumot alapító püspök már a századfordulón tett egy hatalmas lépést abba az irányba, hogy a feudális viszonyokból örökölt lelképásztori kereteket a modern viszonyokhoz igazítsa.

Kolozsvárra érkezve kétféle lehetőség adódott arra, hogy a városban tanuló egyetemi és főiskolai hallgatókat személyes közösségbe szervezze. Az egyiket a Báthori–Apor Szeminárium jelentette, ami a vidékről érkezett katolikus hallgatóknak szállást nyújtott. Ebben az épületben lakott Márton Áron is. Az épület a kolozsvári Egyetem utcában éppen szemben van a piarista, más néven egyetemi templommal, ami vasárnaponként Márton Áron beszédeinek hatására telt meg zsúfolásig. A templom és a lakóhely így szerves egységet alkotott, a diákok között élve pedig hamar baráti közösséget alakított a laza „kollégiumi” kapcsolatokból. A Báthori–Apor Szeminárium lakói pedig az egyetemen és a főiskolákon elterjesztették a nyitott szellemű pap hírért, akivel „lehet vitatkozni”. Lehet azért, mert fel van készülve rá szellemileg és lehet azért is, mert nem beszél „magas lóról” senkivel, tekintélye nem a kinevezése által deklarált, hanem a munkája és a nyitottsága által kiérdemelt, tiszteli a meggyőződéses embert akkor is, ha ez a meggyőződés más, mint az övé. Venczel József írja évekkel később, hogy „kezünkbe adja a Quadragesimo Anno szövegét, önmagunktól leszünk a keresztény szociális tanok híveivé, hosszasan elvitatkozik mindegyikünkkel, nem unja és nem int le”.³

A másik lehetőséget az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség egyik formálisan létező szakosztálya jelentette, amit Márton Áron alakított valóban működő, életképes csoporttá. Ez volt az Egyetemi és Főiskolai Szakosztály, ami 1932-től kezdve az erdélyi *ifjú katolicizmus* szellemi műhelyévé lett. Nem véletlen itt a generációs hangsúly: Márton Áron gyakran hivatkozik arra az új nemzedékre, ami már a kisebbségi viszonyok között érett felnőtté. Ennek köszönhetően mentes a hatalmi törekvésektől, nincsenek sérelmei és előítéletei, ezért alkalmas annak az *új szellemű* kereszténységnek a képviselőjére, amiben Márton Áron a továbblépés lehetőségét látta.

Az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztálya eredetileg regionális kúriákra tagolódott. Volt egy székelyföldi, egy belső-erdélyi és egy határvidéki kúria. Márton Áron ezt életképtelennek tartotta, mert ha az azonos tájegységről származó diákok csak egymást keresik, akkor elszigetelődnek egymástól – de elszigetelődnek a közös munka lehetőségétől is. Ezért ezt a szervezeti felépítést felbontotta és létrehozta a szeminárium rendszert, vagyis a szakosztály a továbbiakban a szellemi érdeklődés és a vállalt munka szerint tagolódott. A szakosztály 1933 elején felvette a Mailáth-kör nevet.⁴ Ezen belül a két legfontosabbnak tekintett csoportot a szociális szeminárium és a pedagógiai szeminárium alkották, de volt természettudományi, művészeti és kisebbségjogi szeminárium is, illetve az egyetemista és főiskolás lányok külön csoportot is alkottak.

A szociális szeminárium célja az volt, hogy társadalomtudományi képzést adjon a hallgatóknak. Márton Áron az 1919/20-as útkereső éveiben magyarul és németül olvasott szociológiai műveket is. Tudta, hogy a társadalom állapotát, rétegződését nem lehet eleve adott, „Istentől rendelt” tényként kezelni. Tudta, hogy nem Istentől való jelenség az, hogy az eltérő életesélyek nemzedékről nemzedékre öröklődnek át. Ő maga földműves családból jött, tudta azt, hogy „lent” maradhatott volna ő maga is, érezte, hogy elkallódhatott volna az 1919/20-as években. Ugyanakkor a székely társadalomra a sok gyermek miatt is jellemző volt az, hogy a szegény családok is gyakran az iskolák felé irányították egyik fiúgyermeküket, mindemellett pedig a szegénység sokakat űzött messzire a szülőföldtől. Látható volt számára az, hogy a mobilitás lehetőségei nyitottá, rugalmasabbá alakíthatják a társadalmat, de a mobilitás fokozhatja is a hátrányos helyzetet. E változásokat akarta tudományos eszközökkel vizsgálni, hogy az ember ne legyen kiszolgáltatva a véletlenszerűségeknek. A bukaresti egyetemen Dimitrie Gusti vezetésével ekkorra már kibontakozott a világhírű szociológiai iskola, ami két évtized alatt elvégezte a román társadalom monografikus vizsgálatát. Márton Áron köréből később Venczel József is egy időre Bukarestbe került Gusti professzor mellé. A kolozsvári egyetemen nem volt szociológia szak, a Mailáth-kör szociológiai szemináriumát ezt igyekezett pótolni.

A szeminárium az elméleti és a gyakorlati munkát igyekezett egyesíteni. Rendelkezésre állt a *Rerum Novarum* és a *Quadragesimo Anno* enciklika, melyek a katolikus egyház addigi két szociális körlevelét jelentették. Kézbe kerülhettek a századforduló szociológiai munkái is, hiszen ha Márton Áron már olvasta azokat, akkor bizonyára a kolozsvári egyetemisták is megkapták tőle. Konkrét adat nincs a szerzők személyéről, de mivel Márton Áron németül olvasott, Max Weber és Wilhelm Dilthey művei feltételezhetőek, illetve feltételezhető a bukaresti iskolára való valamilyen ráhangolódás, hiszen a joghallgató Venczel József Kolozsvárról ment el Bukarestbe szociológiát tanulni, így nem lehettek ismeretlenek a Mailáth-körben Gusti munkái. Gusti szellemi kapcsolatait ismerve Wilhelm Wundt, Karl Bücher, Bergson és Durkheim is a tanulmányozott szerzők között lehetett. A szeminárium munkájának az alapját persze a katolikus társadalmi tanítás jelentette, amit a kollektivistá marxizmus és az ellenkező előjelű, individualista liberalizmus között dúló harc ihletett. A marxizmus emberképe a kollektív vonásokat hangsúlyozta túl, az ember kötelezettségeiről, közösségi determináltságáról beszélt az ember szabadsága és egyénisége nélkül. A liberalizmus az emberi egyéniséget és szabadságot hangsúlyozta egyoldalúan a másik ember iránti felelősség nélkül. A katolikus társadalmi tanítás ezekkel szemben a bibliai emberképre alapozza a maga felfogását akkor, amikor az ember egyéniségét és közösségi dimenzióját, szabadságát és felelősségét, jogait és kötelességeit egyaránt az emberi személy szerves alkotóelemeinek látja. A bibliai ihletésű emberkép nem egyoldalú, hanem dichotóm. Ezt a szellemet közvetítette Márton Áron a harmincas évek elején útkereső kolozsvári egyetemi

hallgatók felé. „Szabadság és törvény az élet két pólusa. Szabadság nélkül nincs egyéniség, nem fejlődhetik a személy. Nincs erkölcsi, felelős én. A törvény vezetése és korlátai nélkül csak örökös kezdés van, célba jutás nélkül, örökös harc győzelem nélkül, önkény fék, megállás nélkül. *Az élet egyensúlyát a kettő egyensúlya jelenti: szabadság a természetes korlátok között. A többi mind erőszakos és erőszakolt. Tehát harcra vezet. Rombol.*”⁵ Azt ismerte fel Márton Áron, hogy a szabadságot öncélúan értelmező, államtalanító kapitalizmus és a szabadság rovására kollektív kötelezettségeket előíró államosító szocializmus egymást is erőszakkal fenyegeti, ami nyilván magát a társadalmat fenyegető erőszak lesz, amit majd tizenöt esztendő múlva meg is tapasztalhattak a kelet-közép-európai társadalmak. A szeminárium elméleti foglalkozásain, a rendszeres keddi esti beszélgetéseken és előadásokon⁶ ezek a kérdések is felmerültek. Az foglalkoztatta a szeminárium résztvevőit, hogy milyen válasz adható a liberalizmus által felvetett kérdésre, ami az ember szabadságát kéri számon. Mivel az „én” mellett ott a másik ember is, nyilván a másik ember szabadsága adja a szabadság korlátait, hiszen a Biblia egyértelműen beszél az ember méltóságáról, tehát senkinek a szabadsága nem sérthető meg. Ugyanakkor az is foglalkoztatta a szeminárium résztvevőit, hogy milyen válasz adható a szocializmus által felvetett kérdésre, hiszen a nagyméretű elszegényedés láttán e kérdésre válaszolni kellett. A Bibliából és a pápai enciklikákból pedig arra a következtetésre lehetett jutni, hogy az én jólétem nem sértheti a másik ember jólétét, tehát az anyagi gyarapodás nem lehet öncélú. Évtizedekkel később nem akármilyen felkészültségű ember, egykori kolozsvári egyetemi hallgató, 1990 után diplomata emlékezett vissza arra, hogy az egyetemi lelkész Márton Áron volt az, aki azzal mentette meg őt a marxizmustól, hogy autentikus keresztény választ tudott adni a marxista társadalomanalízis által felvetett jogos kérdésre, és ez más volt, mint a marxista válasz.⁷ Ebből következik, hogy a Mailáth-kör szociális szemináriumában ki tudott bontakozni az államszocializmus alternatívája.

A szeminárium elméleti tevékenysége nem maradt meg a tanulás szintjén. Márton Áron egyetemi lelkészi kinevezése előtt egy évvel, 1931-ben jelent meg XI. Pius pápának a *Quadragesimo Anno* című szociális körlevele. A csoport tagjai Márton Áron vezetésével lépésről lépésre elemezték a körlevelet, minden részletét magyarázattal látták el és e magyarázatokkal, az Erdélyi Tudósítóban hat részletben tették közzé az enciklika magyar szövegét.⁸ Venczel József évekkel később úgy emlékezik vissza erre a munkára, hogy ez volt az első magyar nyelvű és magyarázatos kiadása XI. Pius körlevelének,⁹ Márton Áron tehát a szemináriumi munkával képes volt tudománytörténeti jelentőségű tette is.

A gyakorlati tevékenységet – Gusti professzor bukaresti módszerétől talán nem függetlenül – a falvakban és városokban végzett munka jelentette. Ez részben az akkor szokásos falukutatás volt, amit a kör tagjai közül majd Venczel József emel tudományos szintre. Ő majd Bukarestből visszatérve a kalotaszegi Bábony község monográfiáját készíti el, mégpedig Dimitie Gusti támogatásá-

val, mert a kutatást végző szociológiai tábort a hatóság be akarta tiltani, ezért a bukaresti professzor járta ki számukra az engedélyt.¹⁰ Még 1932 decemberében Alcsík és Kézdiszék falvait keresik fel, ahol a faluszervező munkában segítenek a helyi ifjúságnak. A városokban pedig elsősorban a Mailáth-körhöz tartozó lányok, a Szociális Testvérek Társasága nővéreivel szociális munkát végeznek.¹¹

A szociális szemináriumhoz hasonlóan fontos volt a pedagógiai szeminárium is, ami a tanárjelöltek önkéntes tanulmányi csoportja volt a Mailáth-kör keretei között. E csoportnak az volt a célja, hogy a kisebbségi magyar iskola jövődő tanárait készítse fel különleges tennivalóira. Ezt a szemináriumot György Lajos nyelvész, a Lyceum Könyvtár igazgatója vezette. Az itt folyó munka abból indult ki, hogy az erdélyi magyar iskolarendszer valláserkölcsei, nemzeti kisebbségi és szociális közösségi alapon áll, ezért a tanárjelölteket is a világnézeti, magyar kulturális és a szociális nevelés kérdéskörére készítette fel. Az egyes kérdéseknek saját előadói voltak, akik felkészítették a kör tagjait az önálló munkára. A szociális kérdés felelőse Baráth Béla teológiai tanár volt Gyulafehérvárról, aki a marxizmust tanulmányozta (az ötvenes években a rendszerrel kollaboráló „békepap” lett), a kulturális kérdéseket György Lajos tartotta kezében, a világnézeti nevelésre pedig Márton Áron készítette fel a hallgatókat.¹² A szeminárium létrehozott egy pedagógiai szakkönyvtárat és támogatta a végzős hallgatók elhelyezkedését. E szeminárium jelentősége túlnőtt azon a konkrét munkán, ami a keretei között folyt, ugyanis itt merült fel az igény egy olyan pedagógiai-kulturális folyóiratra, ami egybefogná az Erdélyben egymástól függetlenül folyó, ezért meglehetősen változatos színvonalú népművelői és szervező munkát. Márton Áron e folyóiratot, ami az *Erdélyi Iskola* címet kapta, rövidesen meg is alapította.

Márton Áron egyetemi lelkészként arra törekedett, hogy a tanulmányait végző katolikus hallgatók a szakmai felkészülésen túl emberileg is váljanak alkalmassá hivatásukra. Felfogása szerint a katolikum nem lehet a hívő ember életének egy másodlagos, netán eldugott szelete, mert az egész életet át kell hatnia. Az értelmiségi szerep egyfajta vezető szerep a társadalomban – a kereszténység viszont alapvetően a szolgálat, a diakónia szellemét hordozza. Nem fogadta el Márton Áron azt a felfogást, ami szerint az értelmiségi egy bizonyos elkülönült kaszthoz tartozik, akinek pozíciójánál fogva megingathatatlan tekintélye van. Az értelmiségi szerepkört a szolgálat szellemébe állította be, az értelmiséginek képzettsége miatt többletköteleességei vannak. A képzett keresztény embert apostolnak tekintette, így amit egyetemi lelkészként és a Mailáth-kör vezetőjeként megvalósított, az valójában közösségi keretek közé vitt *világi apostolképzés* volt. A második vatikáni zsinat előtt harminc évvel meglátta a világi hívők szerepét és felelősségét a világ átalakításában, meglátta azt, hogy a világi hívőnek a maga szerepében a pappal azonos méltósága és keresztény küldetése van. *Márton Áron azok közé a nyitott szellemű emberek közé tartozott, akik a világ különböző pontjain már évtizedekkel a zsinat előtt zsinati szellemben gondolkodtak és a világ megújításán fáradoztak.*

AZ ERDÉLYI ISKOLA SZERKESZTŐJE ÉS TANULMÁNYÍRÓJA

Márton Áron az egyetemi lelkészi beosztását arra használta fel, hogy az Erdély és a Partium különböző vidékeiről a kolozsvári felsőoktatási intézményekbe tanulni érkezett fiatalokat felkészítse arra, hogy amire tanulmányaikkal készülnek, az *nem az egyéni érvényesülés terepe, hanem a szolgálat legfontosabb fóruma*. Át kellett értékelní ehhez az értelmiség fogalmát. A magyar közgondolkodás – talán társadalomfejlődésünk felemás voltának köszönhetően – hajlamos arra, hogy amikor értelmiségről beszél, akkor valamiféle középosztályi pozícióra, egyfajta érdekérvényesítő szerepre gondoljon. Az értelmiségi a valós jelentése szerint önálló gondolkodót jelentene, akinek tevékenysége társadalomformáló erővel bír. Az egyetemi lelkész e jelentést a Széchenyi által használt *közértelmesség* fogalmával kiegészítve, *szolgálatként* értelmezte az értelmiségi állapotot. Amit viszont az olykor kereszténynek és nemzetinek is nevezett magyar középosztály fogalma takar, azt a polgárság szerepének betöltésére, a lecsúszott középnemesség tagjaiból és a feltörekvő közrendűekből hozták létre. E polgárpótlék réteg a magyar polgári fejlődés fékezője volt, mert gátlásokkal viseltetett az arisztokrácia iránt. Ez a középosztály hivatalban és pozícióban gondolkodott, nem átalakulásban, és mivel nem önerejéből jött létre, hanem létrehozták, nem is volt elegendő szellemi ereje ahhoz, hogy a társadalmi változások motorja legyen.¹

Márton Áron „lentről jött”, amit a papneveldebe történt felvétele előtt megtapasztalt, az is a kiszolgáltatott rétegekhez kötötte őt. Papi szolgálatát akkor kezdte, amikor az erdélyi magyar társadalom már kisebbségben élt, újfajta kiszolgáltatottságban, melyben már semmi értelme nem volt az úgynevezett „úriember” fogalmának, mellyel egyesek önmagukat különböztették meg másoktól. Az erdélyi magyar társadalomban, kisebbségi helyzetben, kétszázézer – jórészt értelmiségi – ember repatriálása és a földbirtoktörvény után már alig voltak anyagi különbségek. Márton Áron szociológiailag képzett ember volt, látta ezt a helyzetet, és arra törekedett, hogy az értelmiségi pályán dolgozók, vagy arra készülők szemléletét megváltoztassa. Egyetemi lelkészként az egyetemi és főiskolai hallgatókat érthette el, de nem hagyhatta ki e szemléletformáló munkából a már régebben dolgozó, kialakult gondolkodással rendelkező, egymástól elszigetelten munkálkodó szellemi embereket, akik akkor jórészt papok, tanítók és tanárok voltak. Hogy őket elérje, szükség volt egy folyóirat kiadására, amivel programot és szemléletet nyújthatott annak a rétegnek, amelyiknek fogadnia, integrálnia kellett az akkori egyetemi és főiskolai hallgatókat, akiket Márton Áron közösségbe szervezett. A keresztény értelmiségit nem „úriembernek”, hanem világi apostolnak tekintette, akinek kötelessége a szolgálat. Ezt a szellemet terjesztette a Márton Áron által 1933 szeptemberében alapított folyóirat, az *Erdélyi Iskola*, amit az egyedüli magyar nyelvű pedagógiai és népművelő folyóiratként 1938-ig, püspöki kinevezéséig Márton Áron szerkesztett. (Az Erdélyi Isko-

la 1944-ig működött.) Társzerkesztője György Lajos lett, aki a Magyar Tudományos Akadémia tagja, az Erdélyi Múzeum Egyesület főtítkára volt, így Márton Áron népművelői, közműveltséget szorgalmazó célkitűzéseit összhangba hozta a tudományos törekvésekkel is.

Olyan fórum volt az Erdélyi Iskola, melyben együtt volt, egymást erősítette a népművelés és a magas tudományosság. A technikai szerkesztő és a szociológiai szakíró Venczel József lett, aki ekkor még joghallgató volt, a György Lajos igazgatása alatt álló Lyceum-könyvtárban is dolgozott, közben pedig szociológusnak készült, egy szemesztert Bukarestben is eltöltött Dimitrie Gusti mellett. A zenei és néprajzi rovatot Domokos Pál Péter vezette, aki a csángó népzene feltárásával vált a magyar folklórtudomány klasszikusává. Dolgozott az Erdélyi Iskolának a piarista Bíró Vencel történész, aki két évtizeden keresztül volt az erdélyi piarista rendtartomány főnöke, a két háború közötti időszakban a magyar középkort kutatta, 1945 és 1948 között pedig ő lett a kolozsvári Bolyai Egyetem bölcsészkarának a dékánja. Kultúrtörténettel és magyar–román kapcsolatokkal foglalkozott a körülbelül húsz nyelvet ismerő Bitay Árpád, aki Nicolae Iorga Valenii de Munte-i szabadegyetemének rendszeres előadója volt. Amikor Iorga, aki maga is történész volt, rövid egy évre román miniszterelnök lett, akkor Bitay Árpád kisebbségi alminiszterként a politikával is érintkezésbe került. Publikált Márton Áron folyóiratában Paál Árpád képviselő, aki 1921 januárjában Kós Károllyal a *Kiáltó Szó* című röpirattal a kisebbségi magyar politikai aktivitás egyik elindítója volt. Mindamellett, hogy a folyóirat erdélyi műhely volt, nem hiányoztak a magyarországi szerzők sem: szerepel a hasábjain Bartók, Kodály, Bárdos Lajos, Sík Sándor, Illyés Gyula, Kodolányi János, vagy Mécs László is.

Márton Áron azért indította útjára az Erdélyi Iskolát, hogy az Erdélyben sok helyen dolgozó, de egymásról mit sem tudó népművelők (papok, pedagógusok, a megmaradt értelmiség) a sérelmekből táplálkozó üres szavak és a kiszolgáltatott helyzetet nem szüntető sirámok helyett életképes programhoz jussanak. Márton Áron jól tudta azt, hogy amint a tanuláshoz joga van minden népnek, úgy a tanítás is elvitathatatlan kötelessége mindenkinek, aki Krisztus szellemében él. Az volt a célja, hogy a tanításra és a közösségszervezésre hivatottak ráébredjenek erre a kötelességükre, és hogy egymást is megismerjék. Számtalanszor figyelmeztetett arra, hogy az erdélyi magyar társadalom és kultúra ravatalra kerül, ha az életet megújító források fel nem fakadnak. A folyóirat programadó tanulmánya Márton Áronnak az 1933-as, gyergyóalfalusi népművelő továbbképzésen elmondott beszéde lett, melynek már címe is – *A kiszélesített iskola* – azt sugallja, hogy az egyetlen rendelkezésre álló intézményrendszerre, az erdélyi magyar iskolahálózatra kell alapozni a minőségi építkezést. A „kiszélesített iskola” eszméje abban áll, hogy miként az egyháznak, úgy az iskolának is a világra nyitottan kell élnie. Az iskolának a napi feladatain túl a környezet népművelését, felnőttképzését is irányítania kell, mert a katolikus pedagógia az egész

embert, tehát minden korosztályt célba vesz. A pedagógus tevékenysége nem állhat meg a merőben racionális ismeretközlésnél, mert „az igazi cél a jellem nevelése”.² Ennek az elvnek a szociális vetülete abban áll, hogy a szegénység felszámolásához kevés a gazdasági program, mert ezt a feladatot a szolidaritás és a szolgálat (krisztusi diakónia) eszméje nélkül, határozott értékrend tudatosítása nélkül nem lehet elvégezni. A kisebbségi helyzetben élő magyar a reménytelenség, a csalódások és megcsalattatások következtében az önjelölt népboldogítók szónoklatai hatására már nem indul meg, hanem „az apostolokat várja, akik nem dicsőséget keresnek, hanem munkát vállalnak, nemcsak belőle élni, hanem érette dolgozni is tudnak. Meg kell tanulnunk, és elsősorban a jövő nemzedéknek a tudatába bele kell égetnünk, hogy a népért végzendő munka nem külön foglalkozási ág, hanem a hivatással elválaszthatatlanul együttjáró kötelesség. *Aki a közösségből él, az a közösségnek munkával és felelősséggel tartozik.*”³ Azt ismerte fel Márton Áron, hogy az ő küldetése csak akkor ér valamit, ha ezt másoknak is át tudja adni, hogy az általa közvetített értékek ne záródjanak az ő hallgatóinak magánéletébe. Jól tudta, hogy *az Ige hallgatója nem hallgathat, ha a kereszténység magánügy marad, akkor nem változik meg a világ.*

A jó gazdasági program nélkülözhetetlen, ám az önmagában nem ment meg az ordas eszméktől, hiszen szociális programmal jelentkezett ekkoriban a bolsevizmus és a náciizmus is. Az Erdélyi Iskola legelső számában azzal a kollektivistá elmélettel szállt szembe Márton Áron, ami szerint a környezetet kell megváltoztatni ahhoz, hogy az ember megváltozzon. Elutasította azt, hogy „felülről”, „kívülről”, konfliktust gerjesztő ideológiák felől lehetne javítani a nép viszonyain, mert vallotta, hogy a népnek saját értékei vannak, melyek munkába állíthatók a kívánt változás érdekében. „Bármennyire becsületes legyen a szándék, bármennyire kivihető és hasznos a terv, ezen a téren annyiszor becsapták a népet, kihasználó, vagy utópisztikus álmokkal annyiszor lépre vitték s a reánk szakadt mostani csőd minden ilyennek úgy elvette a hitelét, hogy úgylis csak bizalmatlansággal és meg nem értéssel válaszolna.”⁴ Márton Áron azt vallotta, hogy a saját identitásra és a saját kultúrára alapozva lehet folytonosságot biztosítani a nemzedékek között. Műveltségben a saját irodalom, a saját népi kultúra lehet az alap – melyet ha megismer az ember, akkor értékelheti igazán a másét –, erkölcsben pedig az ökumenikus szemléletű keresztény eszmeiség.

Márton Áron írásainak vissza-visszatérő motívuma nemzedéki ihletésű fogalom. Azt látta, hogy a harmincas évekre felnőtt egy nemzedék, amelyik már a kisebbségi helyzetben eszmélődött, sok korábbi gondolati beidegződéstől mentes, de ugyanakkor a korszak világnézeti kavargásában sok új veszélynek, szellemi eltévelyedésnek van kitéve. Úgy fogalmazta meg a problémát, hogy ez a nemzedék az első világháború idején, háborús szellemű iskolába járt, megbomlott erkölcsök és uszító politikai áramlatok idején, amikor az akkori apák nemzedéke a néptől idegen érdekek szolgálatában a frontokon harcolt. Ez a *háborús iskola* nem képviselhette az addig autentikus szellemet, sem erkölcsi, sem kultu-

rális téren, így e háborús neveltetésű nemzedék – ráadásként a kisebbségi helyzetet is megtapasztalva – elszakadt az apák, nagyapák örökségétől, el az egykor életképes és az idővel változni is képes közösségi kötelekektől, hogy kiszolgálattottja legyen a készülődő újabb embertelenség egymásnak feszülő ideológiáinak. Az első világháború frontjairól több sebbel hazatérő hadnagy a papságot vállalva, távol került a népet sújtó problémák erőszakos megoldásától, sokkal inkább az *erőszakmentesség apostola lett*. Egyetemi lelkészként az Erdély fővárosában életkezdésre készülődő értelmiséget szembesítette az új helyzettel és készítette fel kritikus távolságtartásra. Az Erdélyi Iskola hasábjain pedig, de az Erdélyi Tudósító publicistájaként is az egész kisebbségi magyar társadalom gondolkodó fői számára vázolta fel a tájékozódási pontokat. „*Hitler gyanús*” – ez volt a címe már 1934-ben egy írásának, amikor a Harmadik Birodalomban kiadták az első faji törvényt, ami szerint sterilizációra lett volna kötelezhető az, aki öröklött betegségben szenved.⁵ Amikor pedig a Szovjetuniót ugyanebben az évben felvették a Népszövetségbe, akkor a demokrácia megalkuvására gyanakszik, hiszen „a szovjet csak fenegyerekeskedik, sem a tőke ellen nem harcol, sem a nép érdekeit nem veszi olyan komolyan, ahogy mondja, a népbiztosok megszokták a frakkot, szeretik az elegáns autót”.⁶

Márton Áron abból indult ki, hogy ezt az új, a kisebbségi helyzetben helyét kereső nemzedéket akkor lehet öntudatos közösséggé formálni, ha értelmes feladatot és követhető szellemi orientációt állítanak elé. Az ember nyitott lény, aki szellemi éhségénél fogva kész a szellemi áramlatok befogadására, ugyanakkor az ember tette kész – de hogy milyen tette, ez a szellemi orientációjától függ. E nemzedék az eszmék versengésében azt a szellemet fogadja be, amelyikről úgy véli, hogy választ ad kora kérdéseire, ezért tájékozódási pontokat keres. A háborús neveltetésű nemzedék megszervezésének az alapja a népművelés, amire e nemzedék maga is rászorul, ugyanakkor ebbe az irányba aktivizálva feladattá is válik számára az, ami neki élménye lesz. A népművelésnek a saját értékekből kell kiindulnia, oly módon, hogy összhangban legyen az adott kor problémáival. Ha a faji gondolat új pogányságot hoz körünkbe, akkor helye van a népi kultúra értékeinek, melyek pogány eszmék nélkül, más kultúrákkal is együtt élve voltak képesek kifejezni a nép érzésvilágát. Ha szociális válság van a világban, akkor a szolidaritás keresztény gyökereit kell megvilágítani, hogy ne legyen tere a szocializmusoknak, sem a nemzeti, sem a nemzetközi szocializmusnak. Márton Áron a népben élő belső, természetes energiák felszabadítására törekedett, arra, amit a korabeli Erdélyben a festőművész Nagy Imre, a grafikus Gy. Szabó Béla, a szobrász Szervátiusz Jenő, az építész Kós Károly, az író Tamási Áron, a nyelvész Szabó T. Attila, vagy az Erdélyi Iskola közvetlen munkatársai közül Domokos Pál Péter és Venczel József is megvalósított. *A saját értékekre alapozva az erdélyi magyar társadalom polgárosodását szolgálta*. A nép nyelvén szólt a néphez úgy, hogy ezáltal a már kialakult városi/polgári kultúrák mellé állította azt, velük egyenrangúan. A kérdésre, hogy miképpen válhat polgári

kultúrává a népi kultúra, Móricz prózája, vagy Kodály zenéje is válaszol. Márton Áron a népművelés és a lelkipásztori munka nyelvezetét igazította e szellemiséghez. Ehhez hasonló volt például Karácsony Sándor pedagógiai törekvése, aki a német mintájú, németes gondolkodásra alapozott iskolarendszerben fedezte fel annak okát, hogy a magyar paraszti társadalom háttérbe szorult a városi, polgári társadalmak mögött. Ezért számára *a magyar észjárás* (egyik könyvének címe ez) lett a pedagógia alapja. Hogy nem elzárkózás, hanem szociális érzékenység van e mögött, azt nemcsak Karácsony (és Márton Áron) demokratikus elkötelezettségén mérhetjük le, hanem az amerikai Basil Bernstein hasonló szándékot hordozó, minden kultúrához a saját érzésvilágával közelítő szocializációs elmélete is igazolja e törekvést. Márton Áron, miközben távol tartotta övéit az elzárkózó és kirekesztő gondolatoktól, a saját identitás megerősítésében látta annak lehetőségét, hogy az erdélyi magyar társadalom elkerülje az erkölcsi útvesztőket. Csak olyan pap lehetett erre alkalmas, aki nem „leereszkedett” a néphez, hanem ő maga is közöttük, velük élt. A nép érzésvilágát értve, a nyelvét beszélve annak sorsát is vállalta – egészen az üldöztetés megvalósulásáig, a börtönig.

Egyik tanulmányában a keresztény családok feladatával is foglalkozott ekkor.⁷ Abból a statisztikai tényből indult ki, hogy az összlakosságon belül az erdélyi magyarság arányszáma csökkenőben van. Jól tudta, hogy nem ez a minőség feltevése, de a gyermekvállalási kedv hiánya – elsősorban a városi, polgári rétegekénél – arra utal, hogy az emberek életéből hiányoznak a távlati tervek, folytatódik az életöröm. A családok válsága, a számtalan deviáns tünet, az alkoholizmus, az öngyilkosság, a kulturális és gazdasági műveltség fogyatkozása, az erőszakosság és trágárság, mind a kiúttalanság érzetének köszönhető. E száraz tényekkel szemben a felületes magyar úri szemlélet két ellenvetést is tett. Az egyik szerint a román részről kapott statisztikai adatok célzatosak, tehát komolyan nem vehetők. A másik ellenvetés pedig visszautasította az egyház családvédelmi felfogását. Márton Áron ezt értelmetlen struccpolitikának tekintette, ami közös tőről fakad azzal az önérzet nélküli önsajnálattal, amit akkor már másfél évtizede folytatott az erdélyi magyar társadalom egy rétege. E felfogással szemben egyetlen mondatban foglalja össze a saját családért és a más emberekért is érzett kétirányú felelősséget: „másképp harcol a nagyobb közösségért az, aki a kisebb közösségnek, egy népes családnak az életében naponta érzi és viszi a többiekért való felelősséget”⁸, vagyis a kiegyensúlyozott saját család erőforrása a társadalmi felelősségnek, a szociális munkának.

E kérdés felmerült egy 1936-ban tett kiránduláson is, amelyre mint az Erdélyi Iskola szerkesztője, és akkor már Erdély-szerte ismert publicista, Márton Áron együtt ment el Németh Lászlóval, a *Tardi helyzetet* és a *Cifra nyomorúság*-ot író Szabó Zoltánnal, Keresztury Dezsővel és Boldizsár Ivánnal. Ennek az írói csoportnak ez volt az a már irodalomtörténeti jelentőségű romániai útja, melyről Németh László a *Magyarok Romániában* című könyvében számolt be.

Kolozsvárról néhány helyi értelmiséggel a Kalotaszegre kirándultak, közöttük volt Vita Sándor közgazdász is, aki erről később feljegyzést készített. „1936-ban ... ekkor velük (Németh Lászlóékkal, V. L.) kint voltam a Kalotaszegen, és pedig Márton Áronnal, s talán Venczel Jóskával. Egy másik autón Debreczeni László és László Dezső voltak kint és Bánffyhunyadon Albrecht Dezsővel ebédeltünk mindnyájan együtt egy vendéglőben. Németh Lászlóék érezték, hogy a két velük lévő csoport között bizonyos ellentét, feszültség van. Márton Áron itt, emlékezetem szerint az erdélyi kérdésben, és pedig a társadalmi vezetés kérdésében is egy keményebb, kevésbé liberális álláspontot képviselt, mint László Dezsőék. Itt is előjött az egyke kérdése, amit Márton Áron rendkívül aggasztónak látott.”⁹ Erről a kalotaszegi kirándulásról évtizedekkel később Keresztury Dezső is beszámolt egy interjúban. „Kolozsvárott volt még egy bizalomkeltő közösség, azoknak a magyar fiataloknak a csoportja, aki felhívták a figyelmünket Márton Áronra és megszervezték, hogy vele egy közös ebéden vehessünk részt. A leghitelesebb, az egész magyarságot áttekintő képet tőle kaptuk akkor. Beszámolóját valóságismeret és hidegvér jellemezte. Az egész úton mindenütt óriási panaszárakatok zúdítottak ránk. Márton Áron nem panaszkodott. Azt mondta: ebben a környezetben, ebben a helyzetben ezekkel és ezekkel a nehézségekkel kell megbirkózni. A többiek általában saját gondjaikról, bajaikról beszéltek, Márton Áron pedig rendkívüli személyes hittel, tárgyilagos nyugalommal az egész magyarság helyzetéről. Ő akkor fiatal ember volt. Összeszedettsége, hajlíthatatlansága, keménysége, *ugyanakkor szellemi hajlékonysága*, tapasztalata és műveltsége nagyon imponált nekem. Örültem, amikor megtudtam, hogy ő lett Erdély püspöke.”¹⁰

A NÉPSZÖVETSÉGI IGAZGATÓ

Ha Márton Áron azt képviselte, hogy az egyház és az iskola csak akkor töltheti be a hivatását, ha a falaik közül kilépnek a való életbe, akkor ő maga sem lehetett merőben elméleti képviselője saját eszméinek. A társadalom megszervezésében már azóta gyakorlati munkát végzett, amióta Kolozsvárra érkezett. Mint egyetemi lelkész és mint publicista alapvetően a szellemi orientáció meghatározását tartotta feladatának, de azért, hogy saját szavai elérjék a megcélzott bázist, az ehhez szükséges gyakorlati munkát is el kellett végeznie. Ilyen munka volt az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztályának átalakítása a hatékonyabb munka érdekében és ilyen szervező feladat volt az Erdélyi Iskola megalapítása és szerkesztése is. Márton Áron teljes ember volt, a teljességre törekedett. Az elmélet, az egyetemi hallgatók lelki irányítása, számára nem volt az élettől elvonatkoztatott dolog. Miközben másokkal szemben mindig alapvető elvárása volt az önzetlen munka, az alatt ő maga sem várt soha másokra azért, hogy elveit, elképzeléseit megvalósítsák. Ezt a tettekre való

folytonos készségét ismerte fel az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség 1934-es kézdivásárhelyi közgyűlése, amikor Márton Áront választotta meg igazgatójának.¹ E választást a püspök megerősítette, így két esztendő után megszűnt az egyetemi lelkési megbízatása. E választástól függetlenül az Erdélyi Iskolát természetesen tovább szerkesztette, egészen 1938-ig, püspöki kinevezéséig.

Nem volt ismeretlen Márton Áron a népszövetség számára akkor, amikor 1934 szeptemberében igazgatónak választotta. Ekkor már közel két éve vezette az egyetemi és főiskolai szakosztályt, amit úgy tett alkalmassá a gyakorlati munkára, hogy az addigi, területi származás szerinti felosztást szemináriumi rendszerré alakította át. Ez pedig a közös érdeklődés, így pedig értelemszerűen a közös munkavégzés szerint strukturálta a diákságot. 1934 februárjában pedig ideiglenesen a teljes népszövetségi munka ügyvitelét rábízta, amikor az addigi igazgató, Sándor Imre székelyudvarhelyi plébános lett.²

Mint népszövetségi igazgató, az Erdélyi Iskolában meghirdetett elvek szerint szervezte a munkát. A népszövetséget az iskolán kívüli népművelés, a felnőttnevelés és a szociális munka ügyének rendelte alá. Ennek érdekében 1934-ben létrehozta az orvosi, majd 1936-ban az önálló pedagógiai szakosztályt. Ez utóbbi önálló szakosztályként nem működött, csak az egyetemi és főiskolai szakosztályon belül élt a pedagógiai szeminárium, amit szintén Márton Áron indított el. A népszövetségnek addig is voltak évenkénti nagygyűlései melyek addig laza keretek között mozogtak. Márton Áron úgy szervezi meg a munkát, hogy e nagygyűlések mindegyike tematikus irányt kapott, így pedig *konkrét* dologról szólhatott. Ahogy egy-két évvel korábban Márton Áron szándéka nyomán az egyetemi és főiskolai szakosztály laza baráti társaságból elkötelezett munkaközösséggé vált, ugyanúgy ezek a nagygyűlések is az évenkénti, táborozásra emlékeztető nyári összejövetelekből tanfolyamokká, továbbképzésekké lettek. Az Erdélyi Iskola tematikus koncepciója ezeken az alkalmakon lett gyakorlattá. Az itt megjelenő résztvevők megbizonyosodhattak arról, hogy az elvek és a gyakorlat az élet törvényei szerint szervesen összetartoznak. Olyan témák lettek megtárgyalva a nagygyűléseken, mint a család szerepe a nevelésben (felnőttnevelés, a szülők keresztény felelősségének, apostoli küldetésének tudatosítása), vagy a falu, mint keresztény közösség. Szó volt ezen kívül a keresztény társadalmi elkötelezettség, az egyesületvezetés, a települési szervezés az énekkarszervezés és kántorképzés kérdéseiről is.³

A napi munkát természetesen nem ezek a nyári továbbképzések jelentették. A népszövetség székháza a kolozsvári Farkas utcában volt. Onnan szervezte Márton Áron gyakorlatban is az iskolán kívüli népművelést, amit nemrég még az Erdélyi Iskola hasábjain szorgalmazott, és ami Márton Áron munkája nyomán lett az erdélyi egyházmegye hivatalos programjává. Márton Áron, a gyakorlatban dolgozó, még mindig nem magas beosztású pap a püspökre is hatással volt e törekvésében: 1936-ban egy püspöki körlevél foglalkozott az iskolán kívüli népművelés kérdésével, munkaprogramot dolgozott ki, meghatározta a

kereteket, melyek között a tervek megvalósítandók. Ekkor jöttek létre Erdélyben azok a népművelő bizottságok, melyek a különböző környékek ilyen irányú munkáját szervezték.⁴

A munka eközben nem csak hivatalos formák között, nem csak meghatározott munkaidőben folyik. Márton Áron nem tudta nélkülözni a munkában a baráti viszonyt – ezzel szervezte élő közösséggé az egyetemi és főiskolai hallgatókat is –, ezért építő kapcsolatai sem voltak merevek és hivatalosak. A Szociális Testvérek Társasága nővéreinek volt egy szállodája Kolozsváron, aminek éttermét „Szent Csárda”-ként emlegette a város magyar közvéleménye. Itt volt törzsasztala Márton Áron körének, itt is gyakran születtek olyan gondolatok, melyek aztán meghatározták a munka irányát. Hivatalosan nem, de ténylegesen nagyon gyakran itt állt össze az Erdélyi Iskola egy-egy száma.⁵ Gyakori vendég volt itt Márton Áron, György Lajos, Venczel József, Domokos Pál Péter, Bitay Árpád, vagy az Erdélyi Tudósítót szerkesztő pap, Veress Ernő. Itt formálódott az a gondolat, hogy az 1937-ben megrendezett Vásárhelyi Találkozón a katolikusoknak is részt kell venni.

A Vásárhelyi Találkozó 1937 októberében ült össze azért, hogy az első világháború után, már kisebbségi viszonyok között felnövekvő nemzedék a saját hangját hallatva, egységes erőként léphessen fel abban az egyre ijesztőbb légkörben amit akár a kisebbségi létben, akár az általános európai elembertelenedésben tapasztalhatott meg az erdélyi magyar. Márton Áron törekvése e nemzedék megszervezése volt azért, hogy a terjedő, fenyegető embertelenség érett gondolkodással, kritikus magatartással szembesüljön, amikor e nemzedékkel találkozik. Márton Áron katolikusként tette ezt 1932-től, amikor Kolozsvárra érkezett, illetve 1933-tól, amikor az Erdélyi Iskola elindításával már egész Erdélyhez szólni tudott. A *demokratikus népiség* eszméjét szorgalmazta (mely nem „népi demokráciát” jelent, ami a téreinken másfél évtized múlva eluralkodott rendszer „szalonképesítő” kifejezése volt), mert a népiség fogalmával épp ezektől az évektől a germán világban olyan hazárdjátékot űztek, ami fertőzte, fertőzhetette a hazai és erdélyi világot is. Az erdélyi irodalmi világban a „másik Áron”, *Tamási Áron* ismerte fel ugyanezt a veszélyt, aki szintén nem az internacionalizmusban kereste a germán faji gondolat ellenmégét, hiszen az csak az ellentétek szítása lett volna. Ő 1936-ban, a Brassói Lapok hasábjain megírta a *Cselekvő ifjúság* című cikksorozatát⁶, ami nyilvános vitát váltott ki, felkeltve az igényt arra, hogy e nemzedék egybeverődve hallassa saját hangját. Márton Áron köréből Venczel József aktív és véleményformáló tagja volt e kolozsvári szellemi körnek, hiszen nemcsak az Erdélyi Iskolánál dolgozott, de 1935-től egyik alapítója és szerkesztője volt a *Hitel* című folyóiratnak, ahol többek között Vita Sándor is munkatársa volt. Vita Sándor pedig a Márton Áronnal baráti viszonyt ápoló Tamási Áronnal tagja volt a Vásárhelyi Találkozót előkészítő bizottságnak. A kör bezárult. Márton Áron törekvése, hogy katolikus szellemmel megszervezen és az ordas eszméktől megmentve emberbaráttá és életszeretővé

növeljen egy nemzedéket, találkozott egy profán, ha úgy tetszik szekularizált írói kör ugyanilyen törekvésével.

Tamási Áron 1936 áprilisában írta a vitaindító cikksorozatát. Ebben ugyanazt a problémát veti fel, amiről 1933-tól Márton Áron is írt az Erdélyi Iskolában, ez pedig nem más, mint az, hogy az erdélyi magyarság egysége a szervezetlenségben és a kiszolgáltatottságban teljesnek mondható, az egyes társadalmi csoportok között a különbség már alig érezhető, ugyanakkor e csoportok mégis egymástól elszigetelten élik életüket. Egyetlen kedvező jelet tapasztalt, mégpedig a *Hitel* című folyóirat körül sereglő új nemzedék szellemi szomjúságát és változtató törekvését. Ezt a folyóiratot az a nemzedék írta és olvasta, amelyik már a kisebbségi helyzetben ért felnőtt korba. E nemzedék járta az első világháborús időszak iskoláit, őket nevezte Márton Áron háborús neveltetésű nemzedéknek és egyetemi lelkészként, majd az Erdélyi Iskola elindításával őket szervezte egy szellemi körbe. E nemzedék legjelesebb tagja Venczel József, aki Márton Áron tanítványa, munkatársa (1950-ben vádlott-társa) volt. A Hitelt 1935-ben Venczel József alapította Makkai Lászlóval együtt, majd Makkai Magyarországra történt eltávozása után újraindította és Vita Sándorral, Albrecht Dezsővel, valamint a szintén Márton Árontól ihletett Kéki Bélával együtt szerkesztette 1944-ig. E csoportosulásról, az 1936-ban újraindított *Hitel* szellemi köréről írta Tamási a vitaindító cikksorozatában, hogy „ennek a mostani *Hitel*-nek a megjelenése a legfigyelemreméltóbb eredmény, amit a cselekvő erdélyi ifjúság eddig elért.”

Felismerhető egy bizonyos sorrend azokban a szellemi impulzusokban, melyek végül a Vásárhelyi Találkozó 1937. októberi megrendezéséhez vezettek. A sort Márton Áron 1933-as keltezésű aggodalma nyitja meg, mert „a mostani ifjúság nyíló szemekkel a háború véres esztendeiben lépett a világba.”⁷ E nemzedék számára nyújtott szellemi orientációt azzal a programmal, amit profán kifejezéssel népművelésnek, lelkipásztori kifejezéssel pedig evangelizációnak, vagyis a krisztusi gondolkodás átadásának lehet nevezni. Márton Áronnak ez a törekvése a harmincas évek kolozsvári egyetemistáiban érte el első eredményét, aki között Venczel József volt a meghatározó személyiség. Venczel a *Hitel*ben, de az Erdélyi Iskola tanulmányírójaként is Márton Áronnak azt a törekvését vitte tovább, hogy ez a nemzedék áldozatot és szolgálatot vállaló szellemben legyen megszervezve. Az erdélyi fiatal értelmiség szervezetlensége miatt aggódó Tamási Áron a *Hitel* fiataljaiban látja meg a kivezető út reményét. A Vásárhelyi Találkozónak már az előkészítő szakaszában is a *Hitel* szellemisége jelenti számára a reményt arra, hogy a fiatal nemzedék különböző csoportjai tudják vállalni egymásban azt, ami közös, ami összeköt. Vagyis *Márton Áron szellemi orientációja a tanítványain keresztül határozott és közvetlen ösztönzést jelentett a Vásárhelyi Találkozó összehívására.*

Márton Áron, aki a Találkozót kiérlelő években az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség igazgatója volt, a népszövetségi munkát *nem szűkítette*

le „népegyházi”, felekezeti-hitbuzgalmi tevékenységre, *hanem tágította* azon dimenziók felé, melyeket a „nép” fogalma kifejezhet. E fogalom pedig túlnő a felekezeti határokon, túlnő a vallásosság keretein is. Márton Áron értette azt, hogy a szekularizáció önmagában nem vallásellenesség, hanem pluralizmus, sokféle eszme, többféle hit jelenléte a társadalomban. Értette a *katolicizmus* valós jelentését is, ami eredendően nem felekezetet, hanem egyetemességet, általános érvényt jelent (katholon = általános, egyetemes). Ez pedig annyit jelent, hogy minden gondolat, ami felemeli az embert, Istennek tetsző, tehát *jó*, függetlenül attól, hogy mely vallásban, mely világnézetben fogalmazódik. Ezért támogatta a sokféle gondolkodást a humánumban egyesítő Vásárhelyi Találkozót. A találkozó egyik résztvevője, Balogh Edgár évtizedekkel később egy magánbeszélgetésben úgy emlékezett vissza ezekre az időkre, hogy Venczel József, aki a Találkozó záróhatározatának megszövegezői között volt, Márton Áron kifejezett támogatásával vett részt a marosvásárhelyi tanácskozáson.⁸ A Találkozón a marxista ideológia olyan képviselői voltak jelen, mint Nagy István, Balogh Edgár, Kurkó Gyárfás (ő Márton Áron unokatestvére volt), Kacsó Sándor, Méliusz József, vagy Kovács Katona Jenő. Katolikus részről Venczel mellett Dsida Jenő és Fodor József Temesvár-gyárvárosi plébános volt jelen a Találkozón. Fodor a két háború között ismert bánáti magyar publicista volt, rendszeresen írt a Jakabffy Elemér által szerkesztett, európai mércével is egyedülálló folyóiratba, a Magyar Kisebbségbe. A keresztény szociális elveket képviselte és a Marosvásárhelyen Nagy Istvánnal folytatott vitája vezetett oda, hogy a Találkozó végén Tamási Áron által felolvasott záróhatározatban kimondják, hogy „az erdélyi magyar népkisebbségi élet irányítása csakis a keresztény erkölcsi és demokratikus nemzeti követelmények szerint történhetik.”⁹ Ott szerepel a határozatban az is, hogy „életünkben a krisztusi elvek és tanítások alapján a szociális igazságnak érvényesülnie kell és vállaljuk a közösséget a munkássággal a kizsákmányoló tőke elleni küzdelemben.”¹⁰ A baloldal elfogadta az igazságosság keresztény gyökereit, a jobboldal, a Hittel köre és a Találkozón melléjük csatlakozott Fodor József pedig a pápai szociális enciklikák szellemét ismerte fel az ipari munkássággal vállalandó szolidaritásban. *Ha a második világháborúban, majd 1945 után nem egy ránk erőszakolt totalitárius rendszer, hanem Vásárhely szelleme alakította volna a „kelet-európai kis államok” (Bibó) politikai viszonyait, akkor gyökeresen másként alakult volna életünk, történelmünk.*

A KOLOZSVÁRI PLÉBÁNOS

A katolikus népszövetségben végzett munkája során Márton Áron bebizonyította, hogy nemcsak szellemi téren képes meghatározó irányt mutatni, hanem a gyakorlati szervezés, az emberekkel való szóértés, az érdekek egyeztetése terén is kiváló. Ezért nem keltett meglepetést az, hogy 1936 márciusában Mailáth

püspök megbízta őt Erdély legnagyobb egyházközségének, a Kolozsvári Szent Mihály Plébániának a vezetésével. Ekkor még nem kinevezett plébánosként, hanem mint püspöki vikárius, ügyvivőként. Emellett továbbra ellátta a népszövetségi igazgatói tisztséget, például a pedagógiai szakosztályt már e kinevezését követően szervezte meg.¹ Két olyan munkakörrel volt megbízva, melyek külön-külön is embert próbáló feladatot jelentettek.

A Kolozsvári Szent Mihály Egyházközség zűrzavaros anyagi ügyei indokolták azt, hogy Márton Áron a fiatal, mégis tapasztalt, energikus pap vegye kezébe az egyházközség tényleges irányítását. A plébános évtizedek óta az ekkor már előrehaladott életkorú Hirschler József volt, aki sok érdemet szerzett itteni munkája során. Inkább lelki ember volt, mint gazdasági, gyakran szerepelt például az Erdélyi Tudósító szerzőjeként is. Szervezőmunkát is végzett, bankkölcsönből felépítette a Mariánum nevű intézetet a leányifjúság nevelésére, ami középiskola és egyetemi kollégium is volt. Hirschler plébános 1928-ban holland kölcsönt is felvett a kolozsvári iskolarendszer bővítésére, azonban a gazdasági világválság miatt tönkrementek a hitelező bankok, de az egyházközség sem tudta fizetni az intézményeit terhelő adókat. Az elmaradt adók kamatai és a büntetések végül több millió lejes adósságot eredményeztek. E helyzetben az állam direktóriumot nevezett ki az egyházközség mellé az anyagi ügyek ellenőrzésére. Ez az állami direktórium arra törekedett, hogy az egyházközséget egyre nehezebb helyzetbe hozza.² Márton Áron e helyzetben megkereste a legjobb jogi képviselőket és az egyházközség ellen indított két pert megnyerte.

Márton Áron egyéniségének érzékeltetéséhez jó adalékként szolgálhat egy epizód, ami e perek idején történt. Az állami direktórium vezetője a legkülönbözőbb címeken folyton zsarolta az egyházközséget. Egy alkalommal azzal a követeléssel állt elő, hogy Bukarestben járt az egyházközség ügyeit intézni és ezért neki ötvenezer lej tiszteletdíj jár. Ez az összeg akkor körülbelül egy évi fizetésnek felelt meg. A beszélgetésnek Jakab Antal káplán (később Márton Áron utóda a püspöki székhelyen) is tanúja volt. Márton Áron megkérdezte, hogy mi az az ügy, amit Bukarestben intézett és kinek a megbízásából járt el. Mivel a kérdésre nem kapott kielégítő választ, azt felelte a direktórium vezetőjének, hogy „aki nekünk szolgálatot nem tett, az tőlünk ne kérjen semmit”. A direktórium vezetője fenyegetőzni kezdett, de Márton Áron a vitát lezárandó, elővette cigarettatárcáját és ezt mondta: „Nem ajánlhatok fel egyebet magának, mint egy jó Regal Remese cigarettát, amit magam is szívok.”³

A két per megnyerését követően az egyházközség lélegzethez jutott. Ekkor hozzáfogott ahhoz, hogy a holland kölcsönöket is rendezze. Felvette a kapcsolatot a hitelezőkkel, elmondta nekik az egyházközség helyzetét és azt a helyzetet is, amiben a kisebbségi helyzetben élő kolozsvári katolikus lakosság van. A hollandok megértették azt, amit Bukarest a helyzetet élezve kihasználta. A kölcsön felét elengedték, a maradék összeg megfizetésére pedig hosszabb időt hagytak.⁴ Így rendezte Márton Áron azt a helyzetet, ami a legnagyobb erdélyi

egyházközség összeomlásával fenyegetett. Elejét vette annak, hogy az állami hatóság ezen a ponton belépjen az erdélyi katolikus életbe, a tárgyalóképes nyugati hitelezőkkel pedig méltányos megoldást talált.

1938-ban Mailáth Gusztáv Károly utóda, Vorbucher Adolf püspök pályázatot írt ki a Kolozsvári Szent Mihály Plébánia, tehát a Márton Áron által püspöki megbízással ideiglenesen igazgatott egyházközség plébánosi állására. Az egyházközség képviselő testülete a súlyos anyagi és szervezési problémák eredményes megoldását követően szívesen látta volna Márton Áront a Szent Mihály Egyházközség plébánosaként, ezért azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy pályázza meg a meghirdetett állást. Márton Áron – ekkor már egy esztendeje székeskáptalani kanonok – beadta a pályázatát. Ezt követően augusztus 14-én az egyházközség képviselő testülete plébánossá választotta Márton Áront. Ezt a választást Vorbuchner Adolf püspök rövidesen megerősítette és Kolozs-dobokai főesperessé nevezte ki őt.⁵ Vorbuchner Adolfnak ez volt az utolsó intézkedése az erdélyi püspöki székben, mert ezt követően Bécsbe utazott gyógykezelésre, ahol szeptember 10-én meghalt. Az ő elődje, Márton Áron mestere, Mailáth Gusztáv Károly püspök, aki 1897 óta vezette az erdélyi egyházmegyét, ekkor már két éve a budapesti Vöröskereszt Kórházban élt, ahol 1940 márciusában halt meg.

18. Az egyetemi lelkész

19. A Báthori–Apor szeminárium. Egyetemi lelkészként itt lakott Márton Áron

20. A kolozsvári piarista, azaz egyetemi templom.

21. Az egyetemi templom belső tere. E szószékről „hódította meg” a város értelmiségét.
22. Márton Áron Kolozsvár-belvárosi plébános hívei körében.

23. A kolozsvári Szent Mihály templom, melynek 1938-ban plébánosa volt.
24. Kolozsvári utcaszélet a Szent Mihály templommal
25. A Szent Mihály templom belső tere

26. Márton Áron apostoli kormányzó

*Értékek és eszmék
a kolozsvári korszakban*

EMBERKÉPE

Márton Áron írásaiban a kolozsvári korszakban határozottan körvonalazódik egy bizonyos emberkép, vagyis egy bizonyos felfogás arról ahogy az embert eredendő valójában látja. Nyilván azért tulajdonít nagy fontosságot e kérdésnek, mert az előző évszázadban az emberről alkotott felfogás változott meg annyira, hogy az torzulásokat vitt a társadalom életébe, az ember életviszonyainak kialakításába. Márton Áron emberképe nem mondható új felismerések eredményének. Éppen ellenkezőleg: amikor különböző ideológiai törekvések az ember egyes dimenzióit egyoldalúan domborítják ki és ezzel más, az emberben rejtőző lehetőségeket nyomnak el, akkor Márton Áron ahhoz az *eredendő* bibliai emberképhez nyúl vissza, ami még a maga teljességében látta az embert.

Miről is van szó e különböző ideológiai törekvésekben, melyekkel szemben az ember eredendő mivoltára kellett emlékeztetni? Egyrészt arról, hogy most már két évszázada, a korábbi abszolutisztikus monarchiák *nyilvánvaló és érthető ellenhatásaként*, az akkor megerősödő klasszikus liberalizmus az ember szabadságára helyezte a hangsúlyt. E felfogásban az egyén, az individuum szent és sérthetetlen, az egyén törekvéseit kollektív vagy intézményes érdekek nem sérthetik. A szabad versenyes kapitalizmus világa ez, ahol a vállalkozó egyén érdekében az állam kezét igyekeztek gúzsba kötni. Viszont egyesek vállalkozói szabadsága sértette mások életlehetőségeit – a klasszikus kapitalizmus idején nagy tömegek jutottak nyomorba, hiszen a vállalkozónak szabad keze volt a piaci viszonyok alakításában. E helyzet *nyilvánvaló és érthető ellenhatásaként* másrésztől a szocialista tanok az ember közösségi, kollektív dimenzióját hangsúlyozták túl, az ember egyéniségének rovására. A tizenkilencedik században a klasszikus liberalizmus és a szocializmus harcában a szabadság és a felelősség, az egyéni jog és a kollektív kötelesség, az államtalanítás és az államosítás mérkőzött egymással.

Ebben a helyzetben, 1891-ben lépett fel XIII. Leó pápa a *Rerum Novarum* című enciklikájával, ami egyaránt elutasította a liberalizmus és a szocializmus álláspontját, mert az embert *dichotóm* lényként szemlélve, együtt látta benne az egyéniséget és a közösségi dimenziót, ennek megfelelően együtt látta benne a szabadságot és a másik ember iránti felelősséget, meg a szabadságjogokat és a kötelezettségeket. Már a *Rerum Novarum*ban körvonalazódott, de igazából Márton Áron működésének korában, a *Quadragesimo Anno* enciklikában bontakozik ki a *szubszidiaritás* elve, ami az egyének lehetőségeit és az állam kötelezettségeit, polgárai iránti felelősségét is együtt látja. Ebben az elvben van az állam szerepét gyengítő elem (az egyéneknek és családoknak joguk van viszonyukat maguknak kialakítani), és van benne az állam szerepét erősítő elem is (amit

az egyéneknek és családoknak nem áll módjukban maguknak kialakítani, abban a magasabb szervezetségű közösség, önkormányzat vagy az állam, köteles segíteni, szubszidiálni). Ezek az elvek tökéletes összhangban vannak a bibliai emberképpel, ami szintén együtt látja az emberben az *egyéniséget*, vállalkozóképességet, meg a *közösségi dimenziót*, a másik ember iránti felelősséget.

Márton Áron ezekhez hasonló elveket hangsúlyoz az Erdélyi Iskolában, a harmincas években megjelent tanulmányaiban, amikor azt látta, hogy az emberrel visszaélések történnek, e mögött pedig torz emberkép áll. A két háború közötti időszakban az ember dichotóm, összetett mivoltából elsősorban a testi és lelki összetettségét világította meg, illetve azt is hangsúlyozta, hogy *a lélek* sem merő értelem, nem pusztán ráció, hanem *erkölcsi döntésre képesít*, éppen az értelem, a felismerőképesség segítségével. Márton Áron, aki vérbeli pedagógus, e gondolattól a neveléshez talál. Arról beszél, hogy a nevelésnek nem szabad az embernek csak egyes dimenzióit *kiragadnia*, mert ezzel *leragad* egyes aspektusoknál. A nevelés lesz öncélúvá azzal, ha a tudást, a tudományt kezeljük öncélúan. A nevelés és a tudomány az ember teljességét, kiteljesedését kell hogy szolgálja. Arról beszél Márton Áron, hogy a régi (pozitivist) iskolában „a tudományt önmagáért művelték, ismereteket közöltek ... értékelés nélkül.”¹ Az értelem, a tudás fontos, de nem öncélú, megvan a helye egy értékrendben. „A régi (= pozitivist) iskola az értékek sorrendjét felforgatta. Nem volt egy legnagyobb értéke, amihez a többit mérje, s a természetes sorrendet megtartsa. A lélek nem volt fontos, csak az értelem.” – írja Márton Áron, és itt nyilvánvaló, hogy *lélek* alatt azt érti, amit a az Újszövetség görög nyelve a *pneuma* szóval kifejez. E fogalomban pedig az ember transzcendenciája, istenképmassága is benne van. E tulajdonság a lélek által erkölctényezővé emeli az embert, hiszen pusztán érzékelésre az állat is képes.

Ha az ember saját lényében nem veszi tekintetbe a merő érzékelést meghaladó transzcendens, a dolgokat *értékelni* is képes mivoltát, akkor „a tudományt veri az élelmesség”², vagyis a tudás (a nagybetűs Tudás) éppen a saját öncélúságától szenved vereséget. Ez az egyoldalú emberkép magát az embert vitte válságba, mert „minél többet tudott, lelkében annál jobban nőtt a bizonytalanság érzése, mert bővülő ismereteit nem tudta egymással sem összhangba hozni, mert nem volt rend, hierarchikus felépítésű rendszer, melybe kielégítően besorozza”.³ Ugyanis az egyoldalú emberkép az értékrendet is felborítja, a jó, a jobb és a legjobb fogalma elhomályosodik, talán a rosszal is összetéveszthető lesz, és az ember elveszíti a tájékozódó képességét az értékek között.

A pozitívizmus az embert erkölcsi káoszba vitte. Ebből vallási megújulás, új szellemű pedagógia viheti ki az embert, ami az ismeretek halmozása helyett a jellem nevelésére teszi a hangsúlyt.⁴ Ez a pedagógia helyére teszi az értékeket és az embert felelősnek (= nagykorúnak!) látja az értékek megválasztásában. Márton Áron az angol iskolarendszert említi erre példaként, ami szintén „a jellem alakítását teszi első helyre, az akarat edzését, a tetterre való készség és a felelősségérzet

felébresztését és tudatosítását sugalmazza”.⁵ Ezekből eredően saját felelősségtudata apostoli küldetéssel ruházta fel az embert, aki így nem saját dicsőségéért végzi tevékenységét, hanem önzetlenül munkát vállal, mert „aki a közösségből él, az a közösségnek munkával és felelősséggel tartozik”.⁶ Azt képviselte Márton Áron, hogy minden ember felelős minden emberért. A két háború között, amikor Erdélyben a kisebbségi helyzetet élő magyarságnak *még volt* esélye arra, hogy ha mással nem, hát szűkös egyházi intézményrendszere által valami kollektív jogokat kicsikarjon magának, akkor erősebb hangsúlyt kapott írásaiban a közösségi felelősség. Márton Áron későbbi megnyilatkozásaiban még egyszer, mégpedig a kommunista rendszer második világháborút követő kibontakozása idején állít a világ elé határozott emberképet. Akkor pedig, amikor a politikai rendszer az ember jogait ásta alá egy kollektivistá ideológia szolgálatában, majd az ember szabadságjogaira, autonómiájára, az állammal szembeni méltóságára helyezi a hangsúlyt, mert az ember előbbre való, mint az állam.

PEDAGÓGIAI ELVEI

Márton Áronnak a határozottan megfogalmazott emberképéből következnek a pedagógiai elvei, melyeket a harmincas évek által nyújtott lehetőségek között a felekezeti iskolarendszer számára megfogalmazott. Ezek az elvek törekvést jelentenek abba az irányba, hogy a pusztán ismeretközpontú, információkat adagoló pozitivistá iskolát váltsa fel a neveléselvű és érték-központú iskola. „A neveléstudomány új álláspontja szerint az iskola legnagyobb gondja már nem az, hogy a tudás mindenáron való hajszolásával az ismeretek fakírvá nyomorítsa az életre táptogató emberfiókák szomjas lelkét, hanem az, hogy *az egész embert nevelje*, az értelem képzésével legalább arányosan edzetté és hajlékonyá tegye az akaratot is, megnesemítse és kitágítsa az érzelmi világot is.”¹ Ezzel az elvvel szolgálta Márton Áron azt, hogy a felnövekvő nemzedék ne csak a tudásával, de erkölcsével is megálljon a lábán.

Ha a keresztény nevelés célja nem pusztán az ismeretközlés, hanem a személyiségformálás is, akkor a pedagógia nem maradhat meg az iskola falai között, illetve az iskolaköteles korosztály ellátásánál. A személyiségformálás nemcsak egy korosztályra, hanem az egész emberre, annak minden életszakaszára irányul. Ezért veti fel Márton Áron az iskolán kívüli népművelés gondolatát – évekkel később pedig, már mint püspök, ezért rendeli el a felnőttek hitoktatását is. Az ember az életkora növekedésével alakul is, ugyanakkor a világ is változik, ezért a nevelés nem korlátozódhat csak az iskolába járó korosztályokra. E gondolatra az ösztönözte Márton Áront, hogy a harmincas évekre felnőtt az a nemzedék, amelyik az első világháború idején járt iskolába, amikor az apák korosztálya a frontokon harcolt.² A rendes szülői felügyelet hiánya, és a kusza iskolai viszonyok e nemzedéknek a felnőtt életére is rányomták a bélyeget. Ezért pedig „az erdélyi

hitvallásos magyar iskolát, álljon falvak mélyén vagy városok ormán, csak így tudjuk elképzelni: szélesre tárt ajtókkal, melyeken ki- és beáramlik az élet”.³

Márton Áron az erdélyi magyar társadalmat szemlélve távol állt az álromantikus megfogalmazásoktól. Nem ideális állapotot írt le, amivel mintát lehet adni a világnak, az anyaországnak az élet és a kultúra mibenlétét illetően, hanem súlyos elmaradottságokról, deviáns tünetekről beszélt. „Népünk elmaradottsága megszégyenítő. Iparban, kereskedelemben nem bírja el a nyugati versenyt. Gazdasági szervezettsége nincs, vagy ami van, erőszakolt és kezdetleges. A földművelésben nem jutott sokkal tovább a faeke kicserélésénél. S szemünk láttára, nap nap után, újabb bűnök marcangolnak bele: az anyák ritkábban szülnek, az alkohol már az anyaméhben is mérgezi a jövő nemzedéket, leányaink kerítők karmai között, ifjaink kocsmák gőzében züllebenek el. *Az öntudatos népi magatartást pedig hazudjuk, ha állítjuk.*”⁴ A korabeli magyar társadalom felületes szemlélete az ország és a kisebbségi magyarság társadalmi problémáit *egyoldalúan* a békeszerződésre fogta. Márton Áron a maga társadalomanalízisében ezzel szemben azt fogalmazta meg, hogy a szociális nyomor oka nem más, mint a változásokhoz, a korhoz alkalmazkodni képes kultúra hiánya, az alulképzettség, az iskolázatlanság. Az iskolarendszer pedig ebben a helyzetben nem teljesíti a feladatát, ha leragad ott, hogy a gyermekeket írni-olvasni tanítsa. „Ilyen helyzetben az elefántcsonttorony bűnös fényűzés. Egész oktatásügyünknek és a ráfordított sok anyagi és erkölcsi erőfeszítésnek csak akkor van értelme, ha az elemi iskola a falu apraját és nagyját majdnem egyforma gonddal foglalkoztatja, műveli, és ha a középiskola öncélú zártságából szintén kilép, nevelő testülete a környék művelődésének irányítójává lesz.”⁵

Márton Áron felismerte azt, hogy *a pedagógiának szociális céljai is vannak*, hiszen a társadalmi kiegyenlítődést kell szolgálnia. Egy dán prédikátorban, *Frederic Grundtwig* művében látja meg azt, hogy minden kulturális, pedagógiai és lelkipásztori törekvésnek a társadalmi kohéziót kell erősítenie, mert a kultúra, a tudás nem lehet a rétegek között elválasztó tényező. E dán prédikátor volt az, aki Dániának Norvégiától történt elszakadása idején, a szegénységben és alkoholizmusban tengődő népet felemelhette, mert felismerte, hogy a felemelkedés záloga a közös kultúra. Az ő hatására „meglátták a társadalmi rétegek, hogy összetartoznak, a tanult ember felismerte a tanulatlanban a vér szerinti testvérét, akivel a jövőért együtt kell dolgoznia, ha élni akar”.⁶ Márton Áron hasonló lelkülettel, már püspökként, 1939-ben fogalmazza meg azt, hogy a középosztályra berendezett középiskola *nem a tehetőség, hanem a tehetőség szerint* szelektál, vagyis elválasztja, elkülöníti egymástól a különböző rétegeket. „Ha középiskoláink növendékeit a szülők foglalkozása és lakóhelye alapján osztályozzuk, tanulmányos megállapításhoz jutunk. Ezek az iskolák városokban vannak, ahol régen egy népes, tehetős és felfelé törekvő középosztály, iparos- és kereskedőréteg gondoskodott az intézetek benépesítéséről, s annak ellenére, hogy ez a réteg az utolsó évtizedek alatt fájdalmasan meggyérült és leszegényedett, a nő-

vendékek arányszáma nem tolódott el a falu javára olyan mértékben, amint ezt várni lehetett volna. Ez a körülmény végső következtetésében rányit a kérdés lényegére is, nevezetesen arra, hogy középiskoláinkba nem azok jutnak be első-sorban, akik tehetségesek és arravalók, hanem akik közel kapják, s aránylag kevés költséggel megúszhatják, nem azok, akiknél igény a továbbtanulás, hanem akiknek szülei bírják, nem a legjobbak, akikkel öröm foglalkozni, s akiket szellemi versenyekre és teherpróbákra lehet fogni, hanem akiket helyzetük utal be, elég sokszor tehetségükre való tekintet nélkül.”⁷⁷ Eszerint tehát *a katolikus iskolának nem az a dolga, hogy újratermelje az úri osztályt.*

Márton Áron pedagógiai törekvései azt szolgálták, hogy az iskola ne a társadalmi előnyöket és hátrányokat örökítse tovább nemzedékről nemzedékre, hanem inkább a hátrányos helyzetű rétegeket zárkóztassa fel a középrétegekhez. Nem volt elitista abban az értelemben, ami az iskolarendszert „népiskolákra” és „elit iskolákra” szeli ketté, és ami egyúttal a társadalom kettéosztását is eredményezi. Tudásban is és jellemében is a maximumot kívánta mindig és mindenkiktől, tehát az „elit” értékek mind szélesebb körű eloszlása volt az eszménye. Ezáltal így nem a társadalom kettéosztását, hanem a társadalmi különbségek kiegyenlítését szolgálta. Arra törekedett, hogy az iskola ne az anyagi erő, hanem a tehetség és a szorgalom szerint válassza ki a jövő értelmiségét. Ugyanakkor az iskola köteles a saját környékének a népművelője lenni, életkortól és társadalmi helyzettől függetlenül mindenki számára.

Márton Áron pedagógiai elveinek két markáns jellemzője van. Az egyik szerint a teljes embert, vagyis a testet és a lelket, az értelmet és az akaratot, és ugyanakkor minden korosztályt célba kell venni. A másik jellemző szerint a pedagógia lépjen túl a pozitivizmuson, ami a tudományt öncélúan műveli. E két jellemző önmagában is jelzi azt, hogy ennek a pedagógiai felfogásnak transzcendens alapja van. Úgy is mondhatnánk, hogy *Márton Áron a pedagógia immanens céljának a szocializációt, az embernek a társadalomba való harmonikus beillesztését tartotta, de volt egy transzcendens célja is, mégpedig az, hogy az ember váljon Istenhez hasonlóvá, a pedagógia által mind határozottabban jelenjen meg a teremtésben adott istenképessége.* „A katolicizmus a maga pedagógiáját mindig természetfölötti szempontra állította be. Célja az volt, hogy a természetes emberi képességeket, a test és a lélek, az értelem és az akarat minden erőit kifejlessze, de ugyanakkor felemelje az embert az istenfiúság kegyelmi világába. Pedagógiánkat ez jellemzi, ez az örökös nyugtalanság a jobb felé. A katolicizmusnak az örökös elégedetlensége azzal, ami van és ahogyan van. Gyötrődés, hogy a világot jobbá tegye, hősies erőfeszítések, hogy lendülő öleléssel a földről az eget átfogja, hogy a közömbös és anyagi földet a kifeszült lélek erejével az éghez közelebb rángassa.”⁷⁸ Az az elv domborodik ki Márton Áron pedagógiai nézeteiben, hogy a természetfeletti a természetes alapokra épül. *Az ember két világ polgára,* feladata van egyszer ebben a világban, amit semmilyen áljambor, a világot idegennek érző mentalitással el nem utasíthat, ugyanakkor rendeltetése nem

szorítja bele ebbe a világba, mert céljai Istenhez rendelik. „Isten országa köztek van” – mondja Jézus tanítványainak. Ez az ország tehát nem pusztán távoli cél, amit passzívan várni lehet, hiszen már a jelen viszonyaink között megvalósítandó feladat. A katolikus pedagógia e transzcendens cél érdekében lép túl a pozitívizmuson, ami az anyagi világba szorítaná az embert, és e cél érdekében nézi az ember *teljességét*, testét és lelkét, értelmét és akaratát, egyéniségét és közösségi mivoltát, minden életkorát, hiszen az ember, aki több annál, amit egyes nézőpontokból láthatunk belőle, mindig képes meghaladni önmagát, mindig képes jóvá és jobbbá lenni.

SAJÁT KULTÚRA, SAJÁT IDENTITÁS

Márton Áron keresztény ember és ugyanakkor erdélyi magyar volt. E két tulajdonság, a kereszténység és a magyarság egymás mellett élése sokak számára elhomályosítja a határokat e fogalmak között. Kelet-Közép-Európában élve ismerős lehet egy sajátos identitás, amiben úgy él egymás mellett a nemzettudat és a kereszténység, hogy a nemzettudat megelőzi még a Jóistent is. Ebből nem kevés háborúság adódott már, ismerős lehet még a térség közelmúltjából/napjainkból is, hogy nemzeti érdek címén két nép egymásra támadt, és *ennek szolgálatában* (akár intézményesen is!) saját népük *mögé* álltak a keresztény egyházak, mintha küldetésük merőben politikai, immanens lenne. El kell mondani, hogy *a keresztény egyházak transzcendencia-felejtése*, és ezzel összefüggésben *immanencia-szolgálat*a sok vérontás oka volt már, ha másképp nem, hát a hallgatással.

Márton Áron számára világos volt a határ a kereszténység és a magyarság között, önála a határozott nemzettudat soha nem előzte meg a Jóistent. Ezt határozottan ki kell emelni akkor, amikor hallhatók olyan kijelentések, melyek Márton Áron személyét pajzsként emelnék fel valamilyen immanens, merőben evilági küzdelemben.

Ugyanakkor *Márton Áron tudott népben-nemzetben gondolkodni*, amikor övéi hátrányos helyzetbe kerültek, vagy sérelmeket szenvedtek el. Ezt pedig akkor kell határozottan kijelenteni, amikor akár a katolicizmus egyetemességére hivatkozva is, nem egyforma mérték szerint ítélnék meg népeket, vagy népek felett beszélnek népekről. Márton Áron írásait olvasva rendszeresen találkozunk a gondolattal, hogy egy nép csak a saját értékeit fejlesztheti nagyra, csak saját kultúrájából közelíthet az egyetemes gondolatok felé.

Hivatkoztunk már egy ízben Karácsony Sándorra, aki a német mintájú, németes gondolkodásra épített pedagógiában látta meg annak az okát, hogy a magyar paraszti társadalom hátrányos helyzetbe került a polgári-városi kultúrát örökölt rétegek mögött. Az amerikai Basil Bernstein is azt szorgalmazta a maga szocializációs elméletében, hogy minden kultúrához a saját érzésvilága felől kell közelíteni. E a gondolatokhoz állt közel Márton Áron akkor, amikor arról beszélt,

hogy a néptől idegen szellem erőltetése elidegenítő hatást vált ki. Amikor van saját kultúra, saját identitás, akkor az lehet a megismerés alapja. „Népünk lelkében idegen szellem elidegenítő eszméi furakodnak előre” – írja 1933-ban, és a magyar irodalom oktatásának erősítését szorgalmazza, mert megvannak azok a remekművek, melyek hű tükröi a magyar valóságnak.¹ Amikor Márton Áron pedagógusokhoz, vagy erre a pályára készülő ifjakhoz szólt, akkor azt az elvárását fogalmazta meg, hogy ha valaki a néppel akar valamit, akkor ismerje meg magát a népet. A saját kultúra ismerete akkor válik igazán fontossá, amikor *már nem magától értetődő* annak ismerete, hiszen a modern tömegkommunikáció jóvoltából a megismerésnek már nincsenek térbeli korlátjai. „Egészen természetes, hogy a technika mai fejlett fokán, amikor a gondolatoknak nincsenek térbeli korlátai, a nép nagyobb része idegen eszmék hatása alá kerül és elnevelődik. Ha mi nem neveljük, nevelik mások s az eredmény az lesz, hogy idegenül, sőt ellenségesen fog szembeszállni természet szerinti vezetőivel és saját intézményeivel.”²

Szűkkeblűség volt-e vajon Márton Áronnak az a törekvése, mellyel ilyen nagy jelentőséget tulajdonított a saját (Romániában élve a magyar) kultúrájának? Aligha állítható ez, és egy ilyen feltételezést nem csak azok a tények cáfolnak, melyek a *más népek melletti* kiállásáról tették ismertté őt. Arról van szó inkább, hogy a két háború közötti erkölcsi viszonylagosságban a tisztán látó emberek előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a természetes kötődésektől, az akár családi, akár nemzeti önazonosság-tudattól megfosztott személyek lettek játékszerévé „mindenféle szélnek”, lettek eszközeivé embertelen eszméknek. Márton Áron egész törekvése arra irányult, hogy saját társadalma érettebben nézzen szembe azokkal az embertelenségekkel, melyek akkor már láthatóan közeledtek. 1937-ben a *Hitelben* írt egy tanulmányt, amiből kiderül, hogy népét féltve erre gondol. „A népek gyilkos versengésének vagyunk tanúi és egyben megélői. A népeket meghatározó természetes különbözőségek ellentétekké, az ellentétek pedig természetellenes gyűlölködéssé fajultak s félelmetesen kavarnak az emberiség feje fölött meggyúlt viharfelhők. Senki sem tudhatja, mi lesz, ebből a világvajúdásból mi születik meg. De egy biztos: akár bekövetkeznek a készülő katasztrófák, akár győz a békés belátás, a mostani kavargásból a jövőbe csak azok a népek menthetik át életüket, amelyek munkába tudják állítani összes szellemi és erkölcsi erőiket. Vajon lesz-e a magyar népnek Széchenyi-lelkületű értelmisége, amely belátja ezt és a történelem szándékát erős markolással és lázas munkával az élet irányába fordítja?”³ Márton Áron Széchenyi-lelkületű ember volt. Széchenyi pedig nemcsak a jövőbe, de önmagába is tudott nézni.

A saját kultúra, mint alap, nem öncélú eszme volt Márton Áronnál, hanem mint más összefüggésekben is, ezáltal is a társadalmi kohéziót kívánta erősíteni. Az iskolarendszer ugyanis távolságokat teremtett az egyes rétegek között. Az erdélyi középiskola felszívta a környék tehetségeit azért, hogy egy zárt és előkelő osztályba vezesse őket, hogy azután már e tehetségeknek ne legyen sok köze a néphez, melyből felemelkedtek.⁴ Ez az iskolarendszer, ami az „elit-iskola” és a

falusi „népiskola” kettőssége által gondolkodásbeli különbséget teremtett az egyes rétegek között, a társadalmi struktúrában okozott hasadást. Ha a középiskola úgy működött, hogy a kultúra által idegenítette el egymástól az esetleg egymás mellett élő embereket, akkor indokolt lehetett a saját kultúrában való közös identitás szorgalmazása. E törekvés két protestáns író eszméivel, Karácsony Sándor pedagógiájával és Németh László „üdvtanával” állítja párhuzamba Márton Áron szociálpedagógiáját. Arról ír, hogy a nemzet pusztulása nem más, mint igénybe venni a nép munkáját a kultúrák építésénél anélkül, hogy részesítenék e népet a kultúra áldásaiból.⁵

Márton Áron a teremtésből adódó természetes dolognak tartotta a kultúrák sokféleségét, az emberek kulturális és nyelvi identitás szerinti *más*ságát. Vannak általános érvényű, mindenkire kiterjedő elvek, például erkölcsi elvek – „amit szeretnél, hogy tegyenek veled az emberek, azt neked is tenned kell az emberekkel” (Mt. 7,12) –, amelyeken belül létjogosultsága van a sokféleségnek. „Nagy és örök elveink vannak, melyek az embert igaz mivoltában tekintik és értékelik. A teremtés végzése pedig külön népi sajátosságokat és múltat adott, tehát az emberiség nagy családjában is külön színű életre hívott.”⁶ Vagy más helyen ugyanez a gondolat: „Örök végzésnek látszik, hogy az isteni gondolatok földi valósítása nemzeti kötelesség legyen, az egyetemes kultúra dómja nemzetek által, külön színeikkel meggazdagítva épüljön.”⁷ E sokféleség éppen a katolicizmus valós jelentésének, az egyetemességnek az alapja, ami nem szellemi homogenitást, hanem a változatosság harmóniáját jelenti. Ez igényli a más kultúrák tiszteletét, ami Márton Áron művében majd a negyvenes években, egy rendkívül intoleráns, szellemi homogenitást kényszerítő korban, e törekvések ellenhatásaként és kritikájaként jelenik meg.

SZOCIÁLIS FELFOGÁSA

Márton Áron minden réteg felé nyitott, minőségi iskolarendszer kiépítését szorgalmazta, ugyanakkor az iskolán kívüli népművelésben és a felnőttekre irányuló evangelizációban (a keresztény elkötelezettség fejlesztésében) arra törekedett, hogy a társadalom tagjai, tartozzanak bármely réteghez, olyan öntudatos életet éljenek, melyben már megszűnik annak veszélye, hogy az ember tudatlansága miatt embertelen szellemi áramlatokkal sodródjon el. E műveltséget fejlesztő program ugyanakkor azt is szolgálta, hogy az egymástól távolra került rétegek ráébredjenek közös jövőjükre is, tehát kialakuljon az erdélyi magyar társadalom közös székértábora. Embertelen szellemi áramlatokkal ugyanis akkor lehet elsodródni, ha a nagy társadalmi távolságok miatt a *szembenállás* lesz az egyes rétegek alapélménye. A harmincas évek világában elképzelhető volt például egy olyan hasadás, melyben az egyik réteg a szociális elégedetlensége miatt baloldali diktatórikus eszmék szolgálatába áll, egy másik réteg a pozícióit

félte ezért a jobboldali diktatúrák támogatója lehetett, miközben a keresztény társadalom az előkelő idegen közönyével szemlélhette a „bűnös világ” marakodását. Európában és a magyar társadalomban sok helyen meg is történt a társadalomnak ez a meghasadása. Márton Áronnak a harmincas években kifejtett publicisztikai és társadalomszervező tevékenysége azt szorgalmazta, hogy e társadalmi skizofrénia Erdélyben ne történjen meg.

Az Erdélyi Iskola tanulmányírója a közös szegénységet tudatosítva ébresztette fel az egyes rétegek közötti szolidaritást, az egyúvé tartozás érzését. „Gazdasági különbözőségek ma alig vannak közöttünk. S ami még van, azt a világváltság és az állam gyarmatpolitikája hamar el fogja tüntetni.”¹ Az erdélyi magyar társadalom a múltjából megörökölte azt a társadalomszerkezetet, ami az első világháborúig magának a magyar társadalomnak a jellemzője volt. Ebben pedig az egyes rétegek olyannyira távol éltek egymástól, hogy – jórészt az iskolarendszernek köszönhetően – még a kultúrájuk is más volt. E kulturális másság nem feltétlenül jelent minőségi különbséget, hiszen a népi kultúra ugyanolyan releváns választ adhat a kérdésekre, mint a polgári, Márton Áron eszménye pedig – akárcsak a harmincas évek népi íróinak – egy népi alapú polgári kultúra volt. E kulturális különbségben sokkal inkább az eltérő kommunikációs kódrendszerrel volt szó, aminek „köszönhetően” e rétegek *idegenként* szemléltek egymást, igazából egymás nyelvét, gondolkodását sem ismerték. Márton Áron arra reflektál, hogy Trianonnal a gazdasági különbségek megszűntek ugyan, de a rétegek közötti idegenség megmaradt. Arra a botrányra reflektált Márton Áron, hogy a közös szegénységben élő társadalmi csoportok egymásnak háttal élik az életüket. A műveltséget fejlesztő programjával pedig a közös felemelkedést szorgalmazta, hiszen a *saját* műveltség az, amit sem államosítani, sem gyarmatosítani nem lehet. Ha pedig a kultúra, a műveltség közös lesz, akkor a polgári fejlődés is együtt történik, részese lehet annak bármely társadalmi réteg. Az erdélyi magyar társadalom elmaradottságát hangoztatva² arra ébreszti rá a kissé romantikus, *öncélú* népiség híveit, hogy az akkori szociális helyzetben „*az öntudatos népi magatartást pedig hazudjuk, ha állítjuk*”.³

A társadalmi kohézió megteremtésében az értelmiség az elsődleges felelőség. „A szilárd öntudatos népi egység megteremtését célzó munkának a tanultak köréből kell kiindulnia. Az értelmiségi osztálynak kell ráébrednie, hogy a műveltségbeli és lelki távolság kiküszöbölése az ő feladata. Ami alatt nem a műveltség egyformásítását értjük, nem is a tanultak időnkénti kirándulását a néphez fölényes kioktatások, vagy lírai ömlengések céljából, még kevésbé a felszínes városi műveltség reamáazolását a falura, hanem a közös sors becsületes vállalását, a népi érdekek önzetlen szolgálatát, és a legkülönbözőbb foglalkozásokon keresztül a néppel való ... lelki közelség megteremtését. A népnevelés feladata az, hogy a nép minél több egyedének megadja a lehető legnagyobb fokú neki való műveltséget.”⁴ Az, hogy Márton Áron a kétkezi (Erdélyben tehát túlnyomóan falusi) lakosságra koncentrálja a szociális és pedagógiai törekvését, nem

nevezhető üres népi romantikának. Már csak az is indokolja ezt a súlypontot, hogy a korabeli erdélyi magyar lakosság háromnegyede földműves ember volt. De ennél is súlyosabb indok az, hogy a deviáns jelenségek is itt okozták a legtöbb problémát. „A lélektan megállapítása, hogy a nyomor, a tömegekre nehezedő tartós nélkülözés, a legegyszerűbb testi igények huzamos kielégítetlensége, az éhezésnek, lerongyolódásnak, megaláztatásoknak embertelen gyötrelmei elorsvasztják a lelket is.”⁵ Mivel az ember testi-lelki összetettségében is egységes lény, a testi-fizikai nyomor, a szociális megalázottság visszahat a lélekre, ami deviáns jelenségeket, fékezhetetlen indulatokat okoz.

Szükség volt arra, hogy a program ne konfliktusok élezésével, hanem a társadalmi rétegek békéjének megteremtésével válaszoljon a szociális kihívásokra, mert a rétegek közötti bizalomhiány kulturális válságot okoz. „Népünk tömegénél a nyelv és a vér közössége mellől hiányzott a kultúra közössége. Munkáját évszázadokon keresztül igénybe vették kultúrák építéséhez, de a kultúra tartalmából nem részesítették, a kultúra áldásait nem vitték el hozzá, magyar mivolta az emberi élet nagy értékeihez közelebb nem hozta. Egy pompázó kultúra közvetlen tövében elhagyottan élt, a kultúra közösségéből kifelejtették. Kevesek büszkélkedtek, hogy milyen művelt nemzet vagyunk, a nemzet nagy részének azonban a büszkeség tartalmáról tudata, és a nemzeti elkülönülésre kézzelfogható különösebb oka nem volt.”⁶

Márton Áron meg volt győződve arról, hogy az evangéliumi erkölcs pozitív változást hoz a társadalom életébe. Ez lehet, hogy a második vatikáni zsinat után kézenfekvő állítás, ám a barokk katolicizmus által elhomályosított látás nem vette észre az erkölcs és a társadalom szerkezete közötti összefüggéseket. A Rerum Novarum már megvilágított valamit ebből az összefüggésből, de sokszor ma, a második vatikáni zsinat után is meg kell küzdeni azért, hogy az egyházban ne legyen tabu a szociális kérdés, a szegénység. Márton Áron számára e kérdés már a harmincas években sem volt tabu. Azt képviselte, hogy a kereszténységnek igenis köze van a társadalom állapotához, mert ahogy a próféta mondja, „jaj a néma kutynak”. Abban a felfogásban, ahogy Márton Áron a szegénység kérdéséhez viszonyult, *nem paternalista jámborkodás* volt a munkamódszer, ami olyannyira feltételezi a szegénység létét, hogy rögzíti is ezt az állapotot. *Ehelyett inkább társadalompolitikai programot vázolt*, ami strukturális változásokkal teremt igazságosabb viszonyokat. Márton Áron ezt a strukturális változást a rendelkezésre álló egyházi iskolahálózaton keresztül szolgálta, amit a társadalom minden rétege számára nyitott intézményrendszerként gondolt el.

Mivel Márton Áron meglátta a társadalmi állapotok és a keresztény felelősség összefüggését, eszméi az egyház helyzetére is kedvező hatással voltak. Ugyanis a modern kor a tudomány bővületében elidegenedett az egyháztól. A tizenkilencedik századra társadalom önállósága még az állammal szemben is érvényesült, az egyház pedig – olykor hatalmi helyzetben gondolva magát – gettóba szorult. Az egyház a gettóból a szociális kérdésre való nyitással, *saját szere-*

pét átértékelve léphetett ki. A maga idejében, ennek az egyházi megújulásnak volt az egyik apostola Márton Áron.

CSALÁD

Mivel a társadalom alapsejtje a család, minden szociális vagy pedagógiai program sikere attól függ, hogy mennyire számol a családok létével, mennyire ismeri el azok autonómiáját és felelősségét azokban a kérdésekben, melyek a családra tartoznak. Márton Áron a *szubszidiaritás* elvének megfelelően képviselte azt, hogy *amiben a család illetékes, az nem vehető ki a család kezéből, de a magasabb szervezettségű közösség nem hagyhatja magára a családot abban, hogy hivatását beteljesítse.*

Márton Áron pedagógiai programját is a család intézményére építette. „A nevelés mind az iskolában, mind az iskolán kívüli népművelés keretében csak akkor eredményes, ha támogatja a család is. Ha iskola és család, népművelő és szülő együttműködnek, karöltve fogják és vezetik a fejlődő lelket. A szülők közömbössége, vagy meg nem értése miatt elég sokszor kárba vesz az iskola minden fáradsága. Ma különösen hajlamosak, hogy a nevelést teljesen az iskolára hagyják”.¹ Arról van szó itt, hogy az iskola, mint intézmény nem veheti ki a szülő kezéből a nevelés felelősségét, de ugyanígy a szülő sem hagyhatja ezt egyoldalúan az iskolára, ami egy kollektivista nevelésezsménynek felelne meg. A tény, hogy az iskola *nem veheti ki a szülő* kezéből ezt a felelősséget, kizárja a kettős nevelés lehetőségét, hiszen az iskola e helyzetben alkalmazkodik a család feladatához. *Az iskola és a család együttműködése hitelessé teszi a nevelés tartalmát, növeli a szocializáció hatáskörét.*

A család, mint a nevelés elsődleges tényezője, nem lehet az önzés fóruma, mert „a népek fennmaradásának záloga a család. Úgy is, hogy a népes családok adják a nép számbeli erejét és folytatását, és úgy is, hogy a család életében fejlődnek ki a népek életét felfelé hajtó erők.”² Nemcsak a számbeli növekedés, a biológiai újratermelés a fontos tehát, hanem a minőség képviselője, amit elsajátítva, az ember valóban a társadalom életének felhajtóereje lehet. Az ember a másokért kötelező felelősséget is a családon belül sajátíthatja el, amennyiben a család valóban *az életre és nem a felélésre* hangolódott. „Másképp harcol a nagyobb közösségért is, aki a kisebb közösségnek, egy népes családnak az életében naponta érzi és viszi a többekért való felelősséget. És ismét másképp, aki ugyanazon nagyobb közösség kisebb egységének jövőjében sem tud hinni.” Tehát a család és a társadalom nem elszakítható fogalmak, összetartoznak még az ember felelősségérzetében is. A szubszidiaritás elve harmóniát lát a kisebb, természetes közösségek (család) és a nagyobb, megszervezett közösségek (önkormányzat, állam) között. Márton Áron ezt a harmóniát szolgálta a gondolattal, mely szerint *egészséges társadalom csak egészséges családra épülhet.*

Püspök a háborúban

A PÜSPÖKI KINEVEZÉS

Az 1938-as esztendőben gyorsan követték egymást az események az erdélyi katolikus egyház életében. Májusban lemondott a püspöki székről Mailáth Gusztáv Károly, aki negyvenegy esztendőn keresztül volt az erdélyi római katolikus egyházmegye főpásztora. Ekkor már két esztendeje a budapesti Vöröskereszt Kórház lakója volt, de még távozása előtt püspökké szentelte Vorbuchner Adolf nagyszebeni papot, akit német apja és magyar édesanyja révén két nép vallhatott magáénak. Vorbuchner Adolf Mailáth távolléte alatt, az ő lemondásáig, segédpüspökként vezette az egyházmegyét, majd amikor Mailáth Gusztáv Károly lemondott, akkor ő lett a megyéspüspök. Eközben, augusztusban történt Márton Áron kolozsvári plébánossá történt megválasztása, és kinevezése a kolozs-dobokai főesperességbe. Szeptemberben Vorbuchner Adolf Bécsbe utazott, hogy betegségét kezeltesse, ahol szeptember 10-én meghalt. Négy nap múlva a római Szentszék a gyulafehérvári római katolikus egyházmegye apostoli kormányzójának nevezte ki Márton Áron kanonokot, kolozsvári plébánost, a kolozs-dobokai főesperest.^{1,2}

Egy püspök halála esetén az a szokásos eljárás, hogy a káptalan megválasztja a káptalani helynököt, aki az új püspök kinevezéséig kormányozza az egyházmegyét. Az erdélyi püspöki szék 1938-ban történt megüresedésekor nem ez történt. Amikor Vorbuchner püspök meghalt, a Szentszék bukaresti diplomáciai képvisellete azzal a kéréssel fordult a gyulafehérvári káptalanhoz, hogy ne éljen a helynökválasztási jogával, mert „Róma mielőbb intézkedni fog”.³ Valószínűleg arról volt szó, hogy a püspöki kinevezéshez Róma kész tények elé akarta állítani Bukarestet. A konkordátum értelmében ugyanis a megyéspüspök (tehát a végleges kinevezéssel bíró püspök) kinevezéséhez a román kormány hozzájárulása volt szükséges. Rómában pedig valószínűleg eldöntött tény volt az, hogy Márton Áron lesz a püspök. Egészen biztos, hogy szentszéki körökben már ismerték a mély lelkiületű, ugyanakkor nagyon jó szervező és határozott fiatal pap személyét. Amikor Vorbuchner püspök megtudta a betegségének elhatalmasodását, akkor segédpüspök kinevezését kérte Rómától,⁴ de ennek kinevezésére a püspök gyors halála miatt már nem került sor. Vorbuchner jelöltjei között – talán épp az első helyen – ott volt Márton Áron. De már 1936-ban is ott lehetett a neve az akkori püspökjelöltek között, amikor Mailáth Gusztáv Károly kért segédpüspököt a maga számára. Ekkor a kinevezésért felelős szentszéki körök talán még túl fiatalnak találták Márton Áront.

Márton Áron felfedezője és mestere, Mailáth Gusztáv Károly egészségi állapota a harmincas évek közepétől gyorsan romlott, Budapesten nagyfokú érel-

meszesedést diagnosztizáltak nála. Kedélyállapota erősen hullámzott, évtizedeken át tanúsított munkabírása hirtelen leromlott, memóriája egyre gyakrabban cserben hagyta. Erőinek fogyatkozását felismerve elhatározta, hogy az egyházmegye vezetését másra hagyja és visszatér Magyarországra, ahonnan 1897-ben Erdélybe érkezett. Amikor lehetséges utódait Róma számára megnevezte, akkor egészen biztos hogy legtehetségesebb papja, Márton Áron már a három jelölt között volt. Róma azonban akkor, 1936-ban még idősebb papban gondolkodott. Vorbuchner gyors halála miatt, két év alatt két püspök elvesztését követően viszont megnövekedett a jelentősége annak a papnak, akinek tapasztalata mellett fiatal életerejé is van, akire akár évtizedekig is számítani lehet. Róma biztosra akart menni, ezért az apostoli kormányzói kinevezéssel olyan pozícióba állította Márton Áront, ahol a bukaresti kormányzatnak már nem sok lehetősége maradt az alkura. Az apostoli kormányzót a pápa nevezi ki, de kinevezése csak ideiglenes, ezért nem kellett Bukarest hozzájárulását kérni ehhez.

Az apostoli kormányzói kinevezéssel hasonló helyzetbe került Márton Áron, mint néhány évvel korábban, amikor püspöki megbízottként vette át a kolozsvári plébániát. Akkor is évtizedek óta húzódó anyagi problémákat kellett megoldani, 1938-ban pedig az egyházmegye hasonló helyzetét kellett magára vállalnia. „Mailáth püspök igazi apostol volt, de anyagi ügyekkel nem tudott foglalkozni” – nyilatkozták erdélyi papok Ruffy Péternek ezekben a hónapokban.⁵ Szó van e tudósításban arról is, hogy az egyházmegyei törzsvagyion számbavétel miatt az erdélyi papság két táborra oszlott. Voltak akik az egyházjog tételeire hivatkozva ítélték el a budapesti kórházban élő püspököt, voltak aki azt hangsúlyozták, hogy Mailáth püspök az évtizedek során, a magyarországi magánvagyonából többet áldozott az egyházmegye intézményeire, mint amit a törzsvagyion hiányaként lehet elkönyvelni. Az elhangzott vélemények mögött valószínűleg ott volt az erdélyi papságnak az a „megosztottsága”, ami egyszerűen az egyházmegye hatalmas területéből adódik (a gyulafehérvári egyházmegye területe 56 000 négyzetkilométer), és ami szerint a távoli székelyföldiek egy zárt, „erős magot” képeznek e papságon belül. Ez a székelyföldi papság nehezebben fogad el olyan feletttest, aki nem a soraiból érkezik. Mailáth püspök pedig nemcsak hogy nem volt székely, de nem is volt erdélyi.

Kacsó Sándor is írt ekkor egy cikket az egyházmegye helyzetéről. Írásában érződik az a feszültség, ami az egyházmegyében ekkor volt. Érződik az aggodalom, hogy az új apostoli kormányzó személye, akit Erdélyben mindenki elfogad, elegendő garanciája lesz-e a várt egységnek. „Erdély katolikussága szorongva néz most szeme fényére, Márton Áron apostoli kormányzóra, akinek fiatalágára már eddig is annyi terhet, annyi nehéz feladatot halmozott. Most ez az újabb nagy teher nyűgözze erejét, lendületét és hervassza el tőle azokat a lehetőségeket, amelyeket felkészültsége, erős emberi egyénisége és példás higadtsága nyújt? Csodákat várni Márton Árontól sem szabad. Viszont minden erővel és lelkesedéssel rajta kell lenni, hogy könnyebben válthassa be a hozzá

fűzött nagy reményeket. Ő nem indult gazdag előkelő családból, az ő szülei Csíkszentdomokoson élik a székelység mindennapi nehéz életét. Ő nem tud a magánvagyonából eleget tenni annak a kötelezettségének, hogy a püspöki törzsvagyont gyarapítsa. Neki mindent, de mindent a püspökség birtokainak jövedelméből kell kifognia. *Nem tartjuk-e mindannyian nagyobbra hivatottnak őt, minthogy az anyagi és gazdasági nehézségek leküzdésére ítéljük, talán egész életére?*” – teszi fel a szónoki kérdést Kacsó Sándor, aki maga is, baloldali újságíróként is tudta, hogy Márton Áron az alapvetően jobboldali (=nem kollektivista) demokrata sokkal többre hivatott ennél.⁶ Kacsó Sándor, aki Tamási Áron, Venczel József, Fodor József és Balogh Edgár mellett a Vásárhelyi Találkozó egyik főszereplője volt, tudta, hogy az a pap, aki maga nem volt ott a Találkozón, mégis a lelki hátterét, spirituális ösztönzését jelentette a romániai magyar egységet egy időre megvalósító vásárhelyi szellemnek. Kacsó Sándor e cikket megírva tudta, hogy Márton Áron személyében – ha ekkor még ideiglenesen is – olyan pap állt az erdélyi katolikusok élére, aki nem csak a papság egységét, de a rá jellemző *nyitott szívvel* az egész erdélyi társadalom közösségét is szolgálhatja.

Egy „átlag” püspöki kinevezésnél általában olyan személy kerül előtérbe, akit a papság ismer, de a „nagyközönség” legfeljebb hallott róla. Márton Áronnal nem ez a helyzet. Ő az Erdélyi Iskola alapításával és publicisztikai tevékenységével Erdély-szerte, a nem katolikusok körében is ismertségre és elismertségre tett szert. Miután a Szentszék kinevezte apostoli kormányzóvá, az erdélyi irodalmi körök felismerték, hogy abban a helyzetben sokat tehetnek annak érdekében, hogy Márton Áron nyerje el a megyéspüspöki széket, tehát a végleges kinevezést is. A Szentszék azzal, hogy a káptalani választást megelőzve kinevezte őt apostoli kormányzóvá, megtette amit tehetett annak érdekében, hogy kész tények elé állítsa a bukaresti kormányhivatalokat. Ezt a szentszéki lépést a profán kultúra oldaláról tette hangsúlyossá az egyik legolvasottabb, még Magyarországra is eljutó erdélyi napilap, a *Brassói Lapok*, amikor a maga cikkeivel olyan várakozást keltett a társadalomban Márton Áron püspöki kinevezését illetően, hogy ezzel szintén kész tények elé állította a kormányt. Ruffy Péter és Kacsó Sándor összesen hét cikket írtak ekkor, ebből Ruffy egymaga hatot. Ehhez az erdélyi irodalmi támogatáshoz csatlakozott a budapesti *Korunk Szava*, az új szellemű magyar katolicizmusnak a Vigiliával rokon lapja, amikor Márton Áron apostoli kormányzót a saját szavait idézve köszönti: *„Végeredményben Erdélyben csak a demokrácia eszméje nem idegen. A szó tiszta és nemes értelmezésében demokráciának lenni, ez ősi erdélyi tradíció. Minden más kívülről importált világnézet csak pillanatokra tudja lekötni az erdélyi temperamentumot.”*⁷ Ezután a püspöki kinevezésnél már aligha lehetett másra gondolni, mint Márton Áronra, és ezt a kormány is tudomásul vette.

Az erdélyi katolikus egyház számára az 1938-as esztendő betetőzését a karácsony jelentette. XI. Pius pápa december 24-én gyulafehérvári püspökké nevezte ki Márton Áront, hogy az elkövetkező negyvenkét, iszonyatosan nehéz esztendőben ő biz-

tosítsa az erdélyi katolikus egyház egységét – és talán felekezetektől függetlenül, az autentikus erdélyi szellem folytonosságát is. Kinevezése beteljesítette azokat a várakozásokat, melyek az ő személyére irányultak, talán nem csak a katolikus egyház berkeiben. Márton Áron mindössze negyvenkét éves volt ekkor, de addigi pályafutása alapján aligha lett volna nála alkalmasabb személy az erdélyi katolikus püspökségre. Ebben az esztendőben (még csak) tizennégy éve volt pap, de annyi feladat, annyi eredmény fért ebbe az alig másfél évtizedbe, amire sokaknak egy élet is kevés. Volt falusi lelkipásztor színmagyar és színkatolikus vidéken, városi lelkipásztor ahol protestáns magyarok voltak többségben, majd szintén városi lelkipásztor román és német környezetben, ahol a magyarok csak szórványokban élnek. Dolgozott az egyházmegyei igazgatásban, Erdély legeredményesebb ifjúsági lelkésze lett úgy középiskolások, mint egyetemisták között. Alapított folyóiratot, melynek ő volt a leghatásosabb, stratégiát is nyújtó tanulmányírója, szervezte az Erdélyi Római Katolikus Népszövetséget, hatással volt a profán kulturális és nemzetiségi törekvésekre, végül pedig ő tette rendbe Erdély legnagyobb egyházközségének zűrzavaros anyagi ügyeit, ahol politikai érzékre, tárgyalókészségre is szüksége volt az eredményhez. E pályafutás felkészítette őt élete második, sokkal nehezebb felére, amikor püspökként kellett egyben tartania Erdély társadalmát, miközben – bebörtönözve, házi őrizetbe helyezve, az évtizedekig hangadó körök által elhallgatva, letagadva, mint ha Márton Áron nem is létezne – e társadalom erkölcsi útirányjelző fényévé magasztosult.

Márton Áron püspökké szentelésére 1939 február 12-én, a kolozsvári Szent Mihály templomban került sor, abban a gótikus katedrálisban, ahol századokkal korábban erdélyi országgyűléseket tartottak, ahol vélhetően megkeresztelték Mátyás királyt és Bocskait és ahol fejedelemmé választották Bethlen Gábort. Püspöki kinevezéséig e templom plébánosa volt Márton Áron, majd amikor a népirtó téboly elérte Magyarországot, Márton Áron felzavart vihardárként e templom szószékéről ítélte el a zsidóüldözéseket.

A BELPOLITIKAI HELYZET 1939-BEN

1938 decemberében kormányrendelet jelent meg Bukarestben, amely szerint megalakíttatik a Nemzeti Újjászületés Frontja, melynek célja a romániai társadalom egységesítése. A rendelet kimondta, hogy parlamenti, községi és szakmai választásokon csak a Front állíthat jelölteket és a Fronton kívül minden politikai tevékenység tilos.¹ Ez a rendelkezés gyakorlatilag betiltotta a politikai pártokat Romániában, közöttük az Országos Magyar Pártot. Ez volt a romániai magyarság egyetlen érdekképviselői szerve, ami éveken keresztül Románia második legerősebb parlamenti pártja volt. A magyarpártiak arra hivatkoztak a kormánnyal szemben, hogy ők eredetileg mint Magyar Szövetség alakultak

meg, s csak ennek betiltása után, a román kormány tanácsára, 1922-ben vették fel a „párt” nevet. Hangsúlyozták azt is, hogy sajátos helyzetükből adódóan nem pártpolitikai küzdelemben vesznek részt, hiszen többféle irányzat is jelen van soraikban, hanem inkább a romániai magyar kisebbség általános érdekeit képviselik, így pedig a párt betiltása az erdélyi magyarság elleni támadás. Elmondták a kormány képviselőinek azt is, hogy e párt megszüntetése éppen a Nemzeti Újjászületés Frontjának a célkitűzésével ellentétes, hiszen így lehetlenné válik a magyar nemzetiség képviselőinek felvétele a frontba, márpedig a párt a parlamentbe és a szenátusba is folyamatosan küldött magyar képviselőket és szenátorokat. A magyar politikusok érvei nem hatottak, az Országos Magyar Párt tehát megszűnt.² Az erdélyi magyarság számára nyilvánvaló volt, hogy ez a kormányrendelet által megvalósult szellemi homogenizáció a nemzeti kisebbségi érdekképviselet ellen irányul. E helyzetben ismét erősödött az erdélyi magyar egyházak jelentősége.

Ahogy az impériumváltozást követő években a politikai képviselet nélküli magyarság egyedüli érdekképviseleti fórumát a Mailáth Gusztáv Károly, Nagy Károly és Ferencz József püspökök által alkotott katolikus-református-unitárius együttműködés jelentette, úgy most is az egyházi vezetők lettek az erdélyi magyar kisebbségnek kormány által is elfogadott képviselői. Az 1939-re kialakult helyzetben e triumvirátust Márton Áron katolikus, Vásárhelyi János református és Varga Béla unitárius püspökök képviselték. E három személy a magyarság szemében ugyanolyan elismertséggel bírt, mint tizenöt-húsz évvel korábban Mailáth, Nagy Károly és Ferencz József. Márton Áron munkásságát e helyen nem kell ismertetni. Vásárhelyi János református lelkészként korábban az Országos Magyar Párt parlamenti képviselője volt, a politikai viszonyok tökéletes ismerőjeként került az erdélyi református püspöki székbe. Varga Béla pedig, aki Ferencz József után foglalhatta el az egyházalapító Dávid Ferenc szószékét, filozófusként a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt, az ő elméleti tevékenysége így a tudományosságot is bevitte az erdélyi magyar érdekképviseletbe. A három erdélyi magyar püspök – az erdélyi szellem legnemesebb hagyományainak megfelelően – most is ugyanúgy felülemelkedett a felekezeti korlátokon, mint ahogy az elődök Trianon után.

A „fronttörvény” megjelenését követően a romániai német népcsoport testületileg belépett a Frontba. A magyar tisztviselők, állami és községi iskolai pedagógusok, iparosok és kereskedők, akiknek egzisztenciája valamilyen módon az állami hatóságoktól függött, csoportonként – a Front célkitűzését tekintve hivatásrendenként – szintén beléptek a Frontba. Az ő hatásukra sok helyen belépett a falu népe is. Az a veszély fenyegetett, hogy miközben a romániai magyar lakosság – kényszerűségből – egyénenként tagja lesz, a Nemzeti Újjászületés Frontjának, a magyar nemzetiség mint egységes közösség mégis képviselet nélkül marad, ha nincs megszervezve. Mikó Imre 1941-ben, már a második bécsi döntést követően kiadott politikatörténeti elemzésében írja, hogy „mindenki

kénytelen volt elismerni, hogy a román nemzeti célokat szolgáló frontba mégis *be kell lépni* mert csak így jut be a magyarság ismét az alkotmány sáncaiba. A kint maradók törvényen kívüli állapotba kerültek és nemcsak politikai jogukat veszítették el, hanem foglalkozásukat sem gyakorolhatták zavartalanul tovább.”³ E kényszerhelyzetben jött létre a tárgyalás egyfelől a román kormány, másfelől az erdélyi magyarság gazdasági és egyházi vezetői között. Az egyházi vezetők között a katolikusokat Márton Áron kinevezett gyulafehérvári püspök képviselte.⁴ A magyar fél kijelentette, hogy mindaddig nem tekinti önmagát felelős tárgyalófélnek, amíg a megszűnt magyar párt vezetőit is be nem vonják a tárgyalásokba. Így kapcsolódhatott be a magyar tárgyaló csoport munkájába Bethlen György, az Országos Magyar Párt elnöke, Gyárfás Elemér egykori szenátor, Erdélyi Római Katolikus Státus világi elnöke, Jakabffy Elemér volt szenátor, a „romániai magyarság külügyminisztere”, aki rendszeres résztvevője volt a Nemzetek Szövetsége kisebbségpolitikai konferenciáinak (a Magyar Kisebbség című folyóirat alapítója és húsz éven keresztül főszerkesztője), valamint Pál Gábor volt szenátor, aki Genfben perelte a román államot az elkobzott csíki magánjavak miatt. 1939. január 14-én elvi megegyezés jött létre a tárgyaló felek között és január 17-én alá is írták a megállapodást arról, hogy a magyarok területileg lépnek be a Frontba, s ennek keretében a településeken külön csoportokat létesítenek. A megállapodás meghatározta, hogy a magyarok milyen arányban képviseltetik magukat a felsőbb vezető szervezetekben és az országos szakmai szövetségekben.⁵

A magyar vezetők azért vállalták a megállapodás aláírását, mert a Frontba való belépés fejében olyan társadalmi szervezet létesítésére nyertek jogot, ami az egykori Magyar Szövetség és annak utóda, az Országos Magyar Párt örökébe léphetett. Ez nyújtott lehetőséget arra, hogy a romániai magyar kisebbség a kormány által 1938/39-ben teremtett helyzetben megőrizze az egységét és szervezeten szerepelhessen a legális politikai sáncokban. A létrehozott társadalmi szervezet a Magyar Népközösség volt, mely 1939. február 11-én alakult meg a kolozsvári Nemzeti Kaszinó termében. Az alakuló ülés elnöki asztalánál a három püspök (Márton Áront éppen másnap szentelte püspökké Cassulo nuncius) és Bánffy Miklós író, volt magyar külügyminiszter foglalt helyet.⁶ A Népközösség három szakosztályra oszlott. A közművelődési szakosztály vezetője Jósika János, az Erdélyi Múzeum Egyesület elnöke lett. E szakosztályon belül Tamási Áron tartotta kezében az irodalmi ügyeket. A gazdasági szakosztály a tulajdonképpeni Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület lett, melynek elnöke Szász Pál, a Márton Áron per egyik későbbi elítélteje volt. A társadalompolitikai szakosztályt Kós Károly építész és író vezette. Itt dolgozott a Vásárhelyi Találkozó nemzedékéből, Albrecht Dezső, Kéki Béla, Demeter Béla és Vita Sándor.⁷

EGY EGYHÁZPOLITIKAI VITA 1939-BEN

Az a tény, hogy a katolikus egyház 1939 januárjában csatlakozott a Nemzeti Újjászületés Frontjához, a következő hónapokban egyházpolitikai vitát eredményezett egyfelől a gyulafehérvári püspökség, illetve Márton Áron püspök, másfelől pedig Andrea Cassulo nuncius és az erdélyi görög katolikus egyház, tehát az erdélyi románok katolikus egyháza között. Ennek vitának a gyökere abban áll, hogy az aláírt megállapodásban szerepel egy kitétel, ami szerint az erdélyi római katolikus egyház és a román kormány között fennálló 19 vagyoni jellegű vitás kérdést peren kívül, kölcsönös megegyezéssel zárják le. Ennek megoldására a megállapodás felállított egy négytagú jogász szakbizottságot, melynek két tagját a kormány, két tagját pedig a vagyoni sérelmeket szenvedett római katolikus egyház delegálja. E megoldást a katolikus vezetők méltányos ajánlatként elfogadták, „s ez az ajánlat volt egyik fő oka annak, hogy az erdélyi magyar katolikusok vezetői erőszakot téve önmagukon, szerepet fogadtak el az ún. román frontban.”¹

A gyulafehérvári egyházmegye, valamint a görög katolikusok és a pápai követ közötti feszültségek abból adódtak, hogy Cassulo nuncius – aki röviddel azelőtt szentelte püspökké Márton Áront – tudomást szerezvén a bizottság létrejöttéről, magához ragadta a két katolikus tag kijelölésének a jogát. E lépés megerősítette azt a konkordátummal kapcsolatban kialakult erdélyi magyar katolikus véleményt, hogy a szentszéki diplomácia (az ortodoxia megnyerésének hiú reményében élve) Romániában egyoldalúan támogatja a román érdekeket, a magyar katolikus érdekek rovására. Cassulo nuncius ez alkalommal a görög katolikusok, tehát az erdélyi román ajkú katolikusok befolyásának engedve ragaszkodott ahhoz, hogy a bizottság két katolikus tagjának egyike görög katolikus, tehát román képviselő legyen, jóllehet az említett 19 per a római katolikus magyaroknak a kormánytól elszenvedett sérelmei miatt indult. Arról nem is beszélve, hogy a peren kívüli megegyezést a román kormány és a római katolikus egyház, mint *magyar* nemzetiségi szervezet szorgalmazta, amit az előzőtt meg, hogy a magyar egyházak beléptek a Frontba.

Az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatótanácsa Gyárfás Elemér világi elnököt és Bartha Ignácot, az erdélyi ferences rend jogászát jelölte a bizottságba. Ezt közölték Dragomir kisebbségügyi miniszterrel, aki ettől kezdve tárgyalópartnerként kezelte a két világi katolikus jogászt, illetve közölték Cassulo nunciussal is. A nuncius ezt megvétózta és március elején Iuliu Hossu szamosújvári görög katolikus püspököt, illetve Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspököt jelölte önhatalmúan.² Márton Áron utólag kapott értesítést a nuncius döntéséről és saját személyére nézve visszautasította a nuncius által történt jelölést. Ezt a nunciushoz írt levelében két okkal indokolta meg. Az egyik szerint nem érzi magát alkalmasnak egy jogászi bizottságban való részvételre, mert ő nem jogász, akiket viszont a Státus igazgatótanácsa jelölt, azok a

korábbi, hasonló természetű jogvitákban sokszorosán kipróbált szakemberek. A másik indok abban áll, hogy a jogviták a római katolikusok és az állam között alakultak ki, amibe a görög katolikusok nem tudnak beleszólni, illetve ami jogvita a római katolikusok és a görög katolikusok között esetleg fennáll, az egyúgyanazon katolikus egyház két külön rítusa közötti egyházjogi vita, amibe viszont nem vonhatók be a bizottságba államilag delegált görögkeleti jogászok.

Miután Márton Áron nem fogadta el egyházi elöljárójától, a pápai nunciustól azt, hogy az erdélyi katolikus autonómiát megsértve, őt jelölje a tárgyaló bizottságba, a nuncius új tervvel állt elő. A Státus igazgatótanácsa által jelölt két elismert jogászt változatlanul nem fogadta el, kinevezte viszont a bizottságba Anton Durcovici bukaresti érseki vikáriust (az ötvenes években moldvai katolikus püspökként börtönben halt meg), és egy görög katolikus kanonokot.³ Márton Áron levélben tájékoztatta a nunciust a romániai egyházpolitika rejtelméről, a nemzetek és vallások szövevényes kapcsolatrendszeréről, majd a következőket írta a pápa követének: „abban az esetben, ha Nagyméltóságod úgy ítélné, hogy e felvilágosítások után sem akceptálhatná az igazgatótanácsom s általam kijelölt, s legalkalmasabbnak ítélt két világi jogászt, sajnálatomra nem állna módomban megakadályozni azt, hogy világi vezetőink közvetlenül ne lépjenek a kormánnyal érintkezésbe, s a velük és általuk kötött megállapodásnak a kormány részéről való végrehajtását saját eszközeikkel ne szorgalmazzák.”⁴

Az, hogy Cassulo nunciussal, a pápa romániai követével folytatott polémia milyen véget ért, nem derül ki a rendelkezésre álló dokumentumokból. Lehet, hogy az ügyet az éppen ebben az esztendőben felgyorsult történelmi események „oldották meg”, hiszen e vitának a tárgya rövidesen már nem volt aktuális téma. Márton Áron személyiségének értékeléséhez mégis jó adalék ez a vita. Ebből is kiderül az, hogy *Márton Árontól idegen volt a korszak egyházában még szinte általános klerikalizmus*. Márton Áronnak a Szentszék iránti hűségéhez soha semmi kétség nem fért. Ez azonban nem jelentette azt, hogy kritikátlan lett volna a hierarchiában nála feljebb állókkal, ez esetben a nuncius döntéseivel szemben. A katolikus egyház római központú szervezet, ami a történelem során alkalmasnak bizonyult arra, hogy független lehessen az immanens hatalmi törekvésektől. Ugyanakkor éppen e jellemzőjéből eredően gyakran felmerült a Centrum és a helyi egyházak viszonya. *Márton Áron a helyi egyházak kompetenciáját tartotta kiindulópontnak azokban az ügyekben, melyek a helyi egyházakat érintik*. Hogy nem volt klerikális felfogású azt láthatjuk azon is, hogy a világi hívőknek is kompetenciát tulajdonított egyházi ügyekben. Lelkipásztori elveinek mindig sarkpontját jelentette az, ahogyan a világi hívők szerepét hangsúlyozta már a második vatikáni zsinat előtt évtizedekkel. E levélben, melyet a nunciussal írt, szintén megjelenik ez a motívum. A nuncius kinevezett két püspököt a bizottságba, melyeknek egyike éppen Márton Áron. Ő azonban azzal hárítja el a kinevezést, hogy nála sokkal kompetensebb *világi*, tehát nemcsak hogy nem püspök, de még csak nem is pap hívők vannak e feladatra, akiket a Státus, mint *vi-*

lági katolikus autonóm szervezet jelölt. E levélváltás alapvetően egyházpolitikai, napi politikai természetű ügyről szólt. Azonban ugyanilyen mértékben lelkipásztori és egyháztani jelentőségű is, amennyiben azt látjuk, hogy a nuncius és Márton Áron eltérő felfogásában a papközpontú hagyományos szemlélet, illetve a megkeresztelt Krisztus-hívők összességét az Isten népében tudó új katolikus (a hatvanas évektől zsinatinak nevezett) felfogás ütközött egymással.

ERŐSZAKELLENES SZÓZAT A VILÁGHÁBORÚ KITÖRÉSEKOR

Háborúra készülődött már a világ, amikor Márton Áron Gyulafehérvárra érkezett, hogy átvegye a Szent István által alapított erdélyi katolikus püspökség irányítását. Amit akkor a nagyhatalmak politikusai nem vettek észre, arra Márton Áron még egyetemi lelkészként figyelmeztetett egy cikkében, ami a *Hitler gyanús* címet kapta.¹ Népszövetségi igazgatóként, a Vásárhelyi Találkozó évében, 1937-ben pedig szellemi koalícióba szólította övéit, amikor azt látta, hogy „népek gyilkos versengésének vagyunk tanúi és egyben megélői. A népeket meghatározó természetes különbözőségek ellentétekké, az ellentétek pedig gyűlölködéssé fajultak, s félelmetesen kavarognak az emberiség feje fölött meggyült viharfelhők.”² Már püspöki kinevezése előtt nyilvánvaló volt az, hogy Márton Áron rendelkezik azzal a látókörrrel, ami messze túlmutat a kinevezése által deklarált munkaterületén, és egyetemes léptékű emberi kérdéseket tud feszegetni akár szóban, akár írásban. Az készítette őt arra, hogy *az európai politikusok helyett* aggódjon a jövőért, hogy szülőföldje, a hét történelmi valláshoz tartozó, három nép által lakott Erdély mindig különösen alkalmas terepe volt a bajkeverő próbálkozásoknak. Ugyanakkor éppen a történelmi együttélésből adódóan többévszázados hagyománya volt itt a türelemnek. A korszellem aggodalomra készítette, ugyanakkor a vallási türelmet már az 1567-es tordai országgyűlés óta ismerő lelkület, és a népi kultúrák egymásra hatásában tetten érhető évszázados népi összehangoltság reményre adott okot. Amikor Márton Áron politikainak látszó módon nyilatkozott meg, akkor mindig ott érződik az aggodalom, hogy Erdélyben, ahol az erőszaknak és ugyanakkor a másik tiszteletének az útjai keresztezik egymást, merre lódnak a népek, amelyek a századok során végletes helyzeteket tapasztaltak meg egymás mellett. Márton Áron nyilatkozatai ebben a kérdőjeles útkeresztződésben mindig az erőszakellenes utat világították meg.

Nem véletlen a hangsúly, hogy Márton Áron az európai politikusok *helyett* aggódott az emberiség jövőjéért. Köztudomású, hogy az előző évben, 1938-ban a *nyugati demokráciák* voltak azok, akik a müncheni egyezményben, saját nyugalomuk hiú reményében élve, Hitlerre bízta Európa keleti felét, amit ők ott Nyugaton talán már nem számítottak Európához. *Nekik ekkor még Hitler nem volt gyanús.* A müncheni egyezmény 1938-ban jóváhagyta a Harmadik Birodalom keleti terjeszkedését és Hitler nem késlekedett sokat. 1939-ben szövetségre

lépett Sztálinnal és együtt lerohanták Lengyelországot, ugyanekkor a Szovjetunió német jóváhagyás mellett megtámadta Finnországot is.

Ilyen történelmi helyzetben tartott közgyűlést 1939. november 16-án az akkor Egyházmegyei Tanács néven működő Erdélyi Római Katolikus Státus, az erdélyi katolikusok világi szervezete. Márton Áron ezen, mint egyházi elnök volt jelen, életében az első alkalommal, hiszen az egyházi elnök a mindenkori püspök, őt pedig ebben az esztendőben szentelték fel. A közgyűlés évenként volt szokásban a Státusnál, ez az alkalom is hétköznapi egyházi ügyeket tárgyalta. A katolikus iskolák anyagi helyzetéről és a nevelési koncepcióról volt szó. Márton Áron ekkor tette szavá azt, hogy az erdélyi katolikus középiskola a középosztály reprodukcióját szolgálja ahelyett, hogy segítené a hátrányos helyzetűek felzárkóztatását. Az ösztöndíjalap olyan értelmű módosítását javasolta, ami erősítené a társadalmi kohéziót, az egyes rétegek közötti szolidaritást, ami értelemszerűen megkönnyítené a tehetséges, de szegény gyermekek iskoláztatását. De Márton Áron, aki egyetemes emberi kérdések értékelésére volt hivatott, beszédében nem maradt a szűken vett egyházi, vagy az ugyanilyen szűken vett társadalompolitikai és iskolaügyi kérdéseknél. Beszéde végén kitért arra, hogy *a közelben háború dúl és nem mindegy az, hogy ehhez a keresztény ember hogyan viszonyul.* A következőket tette hozzá a közgyűlés által megvitatott erdélyi egyházi iskolai és társadalompolitikai kérdésekhez:

„Az idők vizsgálata kötelességeinket és azok vállalását még erősebben aláhúzza. Úgy érezzük, *mintha az eseményekben, amelyek az ősz elején kirobbantak és megremegtették egész Európát, egy sötét végzet telt volna be, hogy végrehajtsen egy szörnyű ítéletet az emberiségen.* Gigantikus erők kolosszus teste indult el Keleten és Nyugaton (a Szovjetunió és Németország, V. L.), s mi középen állva lélegzetvisszafojtva figyeljük, hogy a hatalmas tömegek feltorlott hulláma merre zúdul, a megindult hegyek merre mozdulnak, mit tipornak el, hol zuhannak egymásnak, mi lesz ennek az apokaliptikus mérkőzésnek a kimenetele: a vég következik-e, vagy új élet kezdete?

Az idők Urának, az úr Jézusnak szavaival felelek: *ne fogyatkozzék meg a ti hiteitek testvéreim és ne féljete azoktól, akik a testet megölhetik, de a lélek fölött nincs hatalmuk. Vannak, akik reményükben megtorpantak, akik az erőszak győzelme láttán hitükben ingadoznak és vannak olyanok is, akik a jelek alapján új Isten felé tájékozódnak. Ne legyetek kicsinyhitűek testvéreim, ne ejtsen tévedésbe a hatalom látszata.* A hatalom Istentől van és azért van, hogy Isten törvényeinek érvényt szerezzen, az igazság és szeretet nagy parancsait megtartsa. S minden hatalom számára, amely ellenkező utakon jár, elkövetkezik a pillanat, amikor önteltsége következtében a körülményeket már nem képes józanul mérlegelni, a szurony hegyén, ahonnan diktált, nem tud egyensúlyban maradni, nem tud a helyzetnek ura lenni, hanem a felforgatott helyzet, a felbőszült körülmények, a megsértett jogrend, igazság és szeretet kel fel ellene és lesz úrrá fölötte. *Ez a hatalommal való visszaélés logikája és törvényszerű következménye.* A történelem számtalan pél-

dával bizonyítja. És az is tény, hogy Isten malmi ma gyorsabban járnak, az eszmék és helyzetek kiérésének ideje az életütem meggyorsulása következtében megrövidült. Ma a fejlődés szempontjából az évszázadot évtizeddel és az évtizedet egy esztendővel mérik.

Ne fogyatkozzék meg hát a ti hitetek. Az eszmét nem lehet megölni, a hit, amiben üdvösségünket bírjuk, a remény, amely eddig is megtartott, a krisztusi gondolat, amelyért és amelynek jegyében feladatainkat vállaljuk, a mostani veszélyből is, mint annyi másból a történelem során, diadalmasan fog kikerülni.

A vállainkra nehezedő szerep nagy és felelősségteljes, de *úgy becsülnek meg, s az idők mérlegén annyit nyomunk, amennyi értéket önmagunkban, magatartásunkban, feladataink teljesítésében felmutatunk.* A saját sorsunkat magunk kovácsoljuk, az élettől annyi kegyre számíthatunk, amennyit tőle makacs kitartással, megbonthatatlan összefogással, céltudatos és szívós munkával kikényszerítünk. A kényelmes napokról nekünk le kell mondanunk: harcok idején, történelmi fordulóban, eszmék és népek elkeseredett mérközésekor születünk, de *a nagy időkhez nagy nemzedék kell,* s megéri, hogy a szerepet vállaljuk, összefogjunk, mint még soha, s a nyomasztó jelenben is tántoríthatatlan bizalommal dolgozunk és mindent megtegyünk a szent célért, azokért, akik utánunk következnek.³

Márton Áron beszéde 1939 novemberében nemzetközi mércével is az egyik legelső háborúellenes intelem volt. Ugyanakkor az intelem nem maradt meg alkalmi beszéd szintjén. Márton Áron folyóirata, az *Erdélyi Iskola* egy hónapon belül a teljes szöveget közölte. Ezt *A nagy időkhez nagy nemzedék kell* címet adva, rövidesen átvette Venczel József folyóirata, a *Hitel* is.⁴ A Jakabffy Elemér által szerkesztett *Magyar Kisebbség* pedig a beszéd végén lévő háborúellenes részt emelte ki és *Ne fogyatkozzék meg a ti hitetek!* címmel az 1939. december elsején megjelenő szám címlapjára tette.⁵ 1939 őszén-telén még „csak” Lengyelországban és Finnországban dörögtek a fegyverek – és a világ még aludt. A nyugati hatalmak, akik egy tehetségtelen festőre bízta Európa keleti felét, még remélték, hogy Hitler csak Lengyelországot akarja. A világ ekkor talán még hitte, hogy ez is „csak egy kis annexió” a malomkövek között őrlődő Lengyelország terhére, ahogy az Ausztriával és Cseh-Morvaországgal ekkorra már megtörtént. De *élt Erdélyben egy Pázmány Péterre emlékeztető főpap,* aki negyvenhárom éves korában, nem egész egy esztendő püspöki múlttal is a nagy erdélyi fejedelmek méltó szellemi és erkölcsi örökösének bizonyult. *Európa megalkuvása idején is, 1939-ben volt bátorsága vállalni a hiteles európaiságot.*

Állásfoglalása „reálpolitikailag” naivnak tűnhetett, hiszen ki támogathatta volna az erőszakellenes fellépését akkor, amikor a nyugati hatalmak jóváhagyásával történt a keleti terjeszkedés. *Az erkölcsi erővonalak* azonban *nem a „reálpolitika” körül rendeződnek.* Márton Áron – az önös politikai érdekeket tekintve teljesen esélytelenül – nemcsak két diktátorral, de az általános világhatalmi tendenciákkal is szembehelyezkedett. Az erdélyi magyar társadalom határozott erköl-

csi útmutatást kapott abban, hogy Márton Áron *az önös érdekek és az egyetemes értékek egyenlőtlen küzdelmében már kezdetben is az esélytelen egyetemes értékek mellé állt.*

A NAGYVÁRADI ÉS SZATMÁRI APOSTOLI KORMÁNYZÓ

1939-ben a román kormány lemondatta a nagyváradi és a szatmári egyházmegyék közös püspökét, Fiedler Istvánt. Az ürügy az volt, hogy egyházmegyéjének néhány papja kormányellenes összeesküvésbe keveredett. Ennek háttere abban állt, hogy 1918 után a szatmári püspökség területének jelentős része Csehszlovákiához került, illetve Kárpátalja, ami a két háború között Csehszlovákiához tartozott, teljes egészében a szatmári püspökség részét képezte. Csehszlovákia 1938-ban történt széthullása után magyar részről politikai küzdelmek indultak, melyek Kárpátalja hovatarozását feszegették, ugyanekkor megjelent itt a „rongyos gárda” nevű irreguláris szabadcsapat is. Ezzel a fegyveres alakulattal került kapcsolatba a szatmári egyházmegye néhány papja, akik talán korábban, vagy akár ebben az esztendőben is Kárpátalján szolgáltak. E sorok írója még a nyolcvanas években is hallott katolikus papoktól olyan híreket, hogy a román rendőrség 1939-ben a szatmári püspökség padlásán fegyvereket talált. Ennek az információnak a forrása nem volt felderíthető, valószínűleg évtizedeken keresztül élő szóbeli áthagyományozásról volt szó. Abban, hogy ezek a fegyverek hogyan kerültek oda, senkinek nem volt biztos információja, éppenséggel a rendőrség is odacsempészhetette, hogy aztán lecsaphassanak a püspökre. Fiedler Istvánt békes embernek ismerték, senki nem tartotta valószínűnek azt, hogy ő tevőlegesen részt vett volna ebben az összeesküvésben. Ezt az a tény is alátámasztja, hogy Fiedler István 1945 után is Romániában élt nyugdíjas püspökként, a román hatóságok elfelejtették őt, ami nem lenne elképzelhető, ha ő személyesen is támogatta volna a kárpátaljai szervezkedést. Az is a püspök ártatlanságát igazolja, hogy amikor a konkordátum megkötése után ő került a váradi és a szatmári püspöki székbe, a romániai sváb papság egy része azzal ostromolta őt, hogy „németesítse vissza” a Szatmár megyei, két-három nemzedék óta elmagyarosodott egykori svábokat. Fiedler püspök erre nem volt hajlandó, és egyházmegyéje – ellentétben a temesvári egyházmegyével – rossz terepnek bizonyult az SS-toborzók számára.¹ A Románia területén megtalált fegyverek, illetve a legalábbis részben Románia területén élő kompromittált papok ténye arra utalhatott, hogy a területi kérdés ilyen módon történő feszegetése Románia területi integritását is fenyegette, és ha a püspök ebben akár csak hallgatólagos támogatással részt vett volna, akkor egészen bizonyos az, hogy 1945 után elsőként őt tartóztatták volna le a katolikus püspökök közül.

XII. Pius pápa 1939 decemberében elfogadta Fiedler István lemondását a szatmári és a váradi püspöki székről, és mindkét egyházmegyébe Márton Áron

gyulafehérvári püspököt nevezte ki apostoli kormányzóvá.² Márton Áron ekkor egymaga körülbelül akkora terület püspöke lett, mint Magyarország 1918 utáni területe. A gyulafehérvári egyházmegye a tulajdonképpeni történelmi Erdély területével azonos, ami 56 000 négyzetkilométer. Ez egészült ki két másik egyházmegyével, amelyek a konkordátum értelmében (hogy a magyar püspökök száma eggyel csökkenjen) közös irányítás alá kerültek és amelyek közül a szatmári püspökség majdnem Kassáig terjedt.

1940 februárjában a bukaresti magyar követség jelezte a magyar külügyminisztériumba, hogy a román kormány a saját bizalmi emberét Iosif Pop kanonokot, a bukaresti vallásügyi minisztérium tisztviselőjét akarja a Szentszékkal kineveztetni a szatmári és a váradi püspöki székbe.³ Iosif Pop görög katolikusnak született, ebben az egyházban lett pappá, de 1909-ben rítust változtatott és az egri főegyházmegyébe jelentkezett, mint római katolikus pap. 1919-ben a Magyarországot megszálló román csapatokkal Romániába távozott és ekkor kapott állást a bukaresti vallásügyi minisztériumban. Kormánysegédlettel az egri főegyházmegyéből átvétette magát a nagyváradi egyházmegyébe, ahol a konkordátum megkötése után, a Szentszék és a kormány segítségével kanonok lett.⁴ Iosif Pop kanonokot a magyar összetételű váradi káptalanban a román kormány kémjének tekintették. A püspöki székbe való jelölése a két egyházmegye magyar híveinek nyílt arcucsapása volt, ugyanakkor ez a jelölés mutatja meg azt, hogy mi is volt Fiedler István lemondatásának a valódi oka. Luttor Ferenc, a vatikáni magyar követség kánonjogi tanácsosa azonban eredményesen lépett közbe, amikor tájékoztatta a püspöki kinevezésekért felelős vatikáni hivatalt Pop kanonok személyéről, mert a Szentszék nem fogadta el az ő jelölését, így váradi és szatmári püspöki szék 1942-ben történt betöltéséig Márton Áron maradt e két egyházmegye apostoli kormányzója.⁵

A MÁSODIK BÉCSI DÖNTÉS

A második bécsi döntés 1940. augusztus 30-án Magyarországhoz csatolta vissza Észak-Erdélyt és a Székelyföldet, illetve azokat a partiumi területeket, melyeket egyházilag a nagyváradi és a szatmári egyházmegyék igazgattak. Dél-Erdély román területen maradt. Ezzel országhatár választotta kétfelé a Márton Áron által kormányzott hatalmas területet. A szatmári püspökség teljes egészében, a nagyváradi püspökség pedig néhány egyházközség kivételével szintén Magyarországhoz került. A gyulafehérvári egyházmegyének is nagyobbik fele, lélekszámát tekintve pedig legalább nyolcvan százaléka Magyarországhoz került.

A kialakult helyzet nehéz döntés elé állította Márton Áront, nemcsak egyházkormányzati szempontból, hanem erkölcsileg is. Az alapvető döntés erkölcsi természetű volt, mégpedig az, hogy Márton Áron Magyarországra költözik-e, ahol a rábízott hívők túlnyomó többsége élt, vagy pedig az egyházmegye szék-

helyén, a román területen lévő Gyulafehérváron marad. Egyházkormányzati szempontból kézenfekvő lett volna az, ha átköltözik Észak-Erdélybe vagy a Székelyföldre, ahol a katolikus hívők nagy tömege élt. E döntés azonban rövidlátó lett volna. Márton Áron tisztán látta azt, hogy ha átköltözik, akkor egy nagyhatalmi döntéssel kialakított, mégis kialakulatlan helyzetre építette volna az egyházkormányzatot. Ha ő maga Észak-Erdélybe, például Kolozsvárra költözött volna, akkor nagyon valószínű, hogy végleg feladta volna az ősi, Szent István által alapított püspöki székhelyét, mert 1945-ben bizonyosan nem engedték volna vissza Gyulafehérvárra a „Magyarországra menekült” püspököt. (Hogy ez történt volna, azt az is alátámasztja, hogy a hatvanas években megpróbáltak „előzékenykedni” Márton Áronnal, mondván ha elköltözteti a gyulafehérvári várból a püspökséget és a papnevelőt, akkor állami költségen építenek neki modern épületeket a várfalakon kívül. Márton Áron természetesen nem fogadta el az ajánlatot, jóllehet a papnevelő intézetet illetően komoly épületgondjai voltak.) Márton Áron 1940-ben úgy oldotta meg a nyomasztó gondokat, hogy a papnevelő intézetet Észak-Erdélybe, Kolozsvárra költöztette, mert a papi utánpótlás onnan, a magyar lakosság tömbjéből volt megoldható. Ő maga mint egy *örbelyen*, Gyulafehérváron *maradt, sorsközösséget vállalva* azzal a körülbelül százötvenezer, dél-erdélyi szórványban élő magyarral, akiket a második bécsi döntés Dél-Erdélyben ért, illetve sorsközösséget vállalt azzal a legfeljebb százezer magyarral, akik a következő években nem menekültek át Magyarországra. Az egyházmegye Magyarországhoz került részére Sándor Imre személyében püspöki helytartót nevezett ki, aki a Márton Árontól kapott joghatósággal irányította az észak-erdélyi és a székelyföldi lelkipásztori munkát. A szintén Magyarországhoz került nagyváradi egyházmegyébe Schiffert Bélát, a szatmári egyházmegyébe Pakots Károly kanonokot, ismert papköltőt nevezte ki püspöki helynökének. Szatmárban és Nagyváradon a probléma 1942-ben oldódott meg, amikor XII. Pius e két egyházmegyébe Scheffler Jánost nevezte ki püspöknek.^{1,2,3}

MAGYAR DEMOKRATIKUS KOALÍCIÓ AZ ANTONESCU-REZSIMBEN

Márton Áron a második világháború alatt Dél-Erdélyben, Erdélynek a román fennhatóság alatt maradt részén élt. Az a püspök, aki az előző évtizedben a fiatal erdélyi magyarságot szervezte erőszakmentes szekértáborba, akinek eszméi a Vásárhelyi Találkozó szellemi gyökérzetét jelentették, a dél-erdélyi szórványban maradt maroknyi magyarság szellemi kristályosító pontja lett. Az Antonescu-uralom alatt, amikor a körülbelül százötvenezernyi magyarból ezreket hurcoltak internálótáborokba, tízezrek pedig Magyarországra menekültek, amikor a Vasgárda még Nicolae Iorgát, a románok nagy történést, volt mi-

niszterelnököt is meggyilkolta, akkor a romániai magyar életnek nélkülöznie kellett az olyan fórumokat, melyek a két világháború között irodalomban, politikai szervezettségben, nemzetiségi intézményekben rendelkezésre álltak – már csak azért is, mert ezek zöme Észak-Erdélyben volt, tehát Magyarországra került. Intézményes szervezkedés helyett inkább egy olyan szellemi koalícióról lehetett szó, ami demokratikus eszmék jegyében ismét közös szekértáborba hozta a legkülönbélebb világnézetű magyarokat. E szekértábor spirituális motorja Márton Áron lett.

Márton Áron a háborús években elveszítette a publikációs lehetőségeit. Viszont mint püspök, körlevelek formájában bizonyos nyilvánossággal rendelkezett. E körlevelek nem maradtak meg az egyházi igazgatás, vagy a lelkipásztori rendeletek szokásos formáinál, hanem – esszészerű formában – felekezettől és világnézettől függetlenül, *minden ember számára* követhető, a háborúval szemben követendő utat jelölték meg. Még 1940 elején írja, hogy a háborús helyzetben le kell mondani minden olyan szórakozásról, „mely a megsúlyosbodott viszonyokkal és a háború következményeivel sújtott testvéreink sok-sok szenvedésével nem egyeztethető össze”. Aki erőszakot szenvedett emberek mellett jól érzi magát, az a saját érzéketlensége által azonosul az erőszak szellemével, hiszen „a nagyvilágban népek állnak egymással szemben állig felfegyverkezve, s országok vannak, amelyek minden zugát betölti a rémület, a sebesültek, hajléktalanok, fogságba esettek, menekülők, árvák és özvegyek sírása. Ezer és ezer élet lobban ki idő előtt és tetterős munkás kezek hullanak le bénultan, mert a békés építő munka szerszámai helyett öldöklő fegyvert kellett fogniuk. Amikor hamvazószerdán nálunk a pap a szentelt hamut hintette, tőlünk nem is olyan messze ágyúk dörgése, bombák robbanása, gépfegyverek kattogása, harckocsik dübörgése, romba dőlt falvak, városok és házak hirdették, hogy a sötétség szelleme elszabadult, s a bűn és az emberi vadság véres, kegyetlen szüretelésbe kezdett.”¹ Amikor Márton Áron a történekeért viselendő emberi felelősségről ejt szót, nem korlátozza azt az egyháztól távol élő „bűnös világra”, hiszen e világból nem vonja ki a kereszténységet. *A kereszténység felelős a történekeért.* „Meg kell vallanunk őszintén, mellünket verve, hogy a bajok felidézésében, amelyek a világra zúdultak és azt még fenyegetik, mindnyájan bűnösök vagyunk. Mi is támogattuk a hamisságot, Isten törvényeit megvetettük, s talán segítettük is a valóság ellenségeinek törekvéseit.”²

A háborús vérzivatarban különös jelentősége van Márton Áron régóta képviselt, az akkor még mindig általánosnak mondható barokk lelkiiségen túllépő elvének, ami szerint „*az egyház istentiszteletei nem magánajtatóságok, hanem mindig a népnek, a közösségnek az ünnepei*”.³ Csak közösségben nyilvánul meg az, hogy a hamis az hamis, az igaz az igaz. Ugyanígy elmondható a háborús időszak profán társadalmára is, hogy az emberek egymástól elszigetelve könnyebben elvesznek a sodró áradattal. Ha viszont a társadalom tagjai egymás felé fordulva élik életüket, akkor az erkölcsi elveket tudatosítva kontraszttársadalom lehetnek

a háborús világgal szemben. Márton Áron arra törekedett, hogy a dél-erdélyi magyar társadalom ilyen kontraszttársadalom lehessen.

A dél-erdélyi magyar társadalom 1940 után az addiginál is inkább a kisemberek társadalma lett. E közegeben nem maradt tere a kitűnni vágyó törekvéseknek, e közeg inkább kedvezett a reménytelenségnek, mint a reménynek. Dél-Erdélyből sokan vágytak, menekültek Észak-Erdélybe, ahol az erdélyi magyar lakosság tömegei éltek, és ami ezekben az években Magyarországhoz tartozva egészen más lehetőségekkel bízta az erdélyi magyart. Nem kevesen Antonescu internáló táboraiban elől menekültek. Márton Áron tudatosan *maradt* a kisebbségi állapotban. A dél-erdélyi szórvány magyarsággal vállalta a közösséget, az évezredek püspöki székhely így *örbelyé magasztosult*. A két háború között a közel kétfélmilliónyi erdélyi magyar nagyon sok méltánytalanságot szenvedett el, de azt nem állíthatjuk, hogy egy ekkora tömeg elveszítette volna minden reményét, szervezettségét, nemzeti identitását. *Az Antonescu-diktatúra idején Dél-Erdélyben maradt maroknyi magyarság viszont valóságos páriasorsra kényszerült.* Márton Áron arra vállalkozott a gyulafehérvári őrhelyen, hogy e kicsi népcsoportnak nyújtson vigasztalást, erősítse a reményt és az üldözöttségben élő kisebbség fogyatkozó hitét. Így vált a kicsi dombra épült, vársáncokkal körülvett püspöki székhely Sión hegyévé a dél-erdélyi szórványban élő magyar számára, ami a Biblia nyelvén a Templom hegyét és Isten lakóhelyét jelenti, azt a helyet, ahová a próféta szerint a zarándokok tartanak. Márton Áron mindig a kisemberek pártján állt, az 1940-ben előállt helyzetben pedig különleges alkalom adódott arra, hogy *a sorsvállaló, árnyékos oldalra szorult emberek értékeit hangsúlyozza*. A hatalmában öntelt, többségi terrorral szemben, kisebbségi humánusot épített e gondolatokkal:

„Ha ismeretlenségben éltek és kicsinyek vagytok is, Isten országában nem vagytok elfeledett nép. A földművesnek, munkásnak, iparosnak, kereskedőnek, a kultúra és az élet ezer más munkásának az érdemeit a világ nem szokta emlegetni, Isten azonban nyilvántartja. A gyárak és az erdők, a bányák és a kenyértermő mezők, a műhelyek és a boltok, az irodák és a gépek napszámóit a világ nem szokta hőskökként ünnepelni, de Isten az érdemesek közé számítja. A szülők önfeláldozó munkáját, életét, mely igen sok esetben az áldozatok és a vértanúságok szakadatlan láncolata, a dolgozó embernek és a munkás hétköznapi névtelen katonáinak becsületességét és kötelességteljesítését, amely az ünnepelelt nagyságok dicsőségével is felér, a világ nem szokta a bajnokok koszorújával jutalmazni. Isten azonban az örökkévalóság érdemkönyvébe arany betűkkel jegyezteti be a nevüket. A férfit, aki nem fut meg a nehézségek elől, hanem megfeszített munka, nélkülölözések és megaláztatások árán is családja mellett *marad* és gondoskodik övéiről, az édesanyját, aki nem keresi önmagát, hanem szépségét és fiatalságát is kész férje és gyermekei szolgálatában feláldozni, az ifjút, aki a világ haszonleső és megalkuvó szellemével mer szembeszállni, a leányt, aki a mostoha körülmények miatt nem keseredik el és nem adja meg magát, hanem a kormos gyári telepeken,

poros irodákban, rossz szagú mosókonyhákban, vagy bármilyen tisztességes munkahelyen, ahová az élet állította, féltve őrzi lelke és teste tisztaságát és a gyöngédség angyala marad a durvaság közepette, az életnek e névtelen hőseit a világ nem szokta dicsőíteni, de Isten szeme rajtuk van, és megkülönböztetett figyelemmel kíséri sorsukat. Isten szeretete és figyelme még fokozódik azok iránt, akiknek élete keresztjét emberi durvaság, elnyomás és megaláztatások nehezítik.

Ne fogyatkozzék meg tehát a ti hitetek, Krisztusban szeretett Híveim! Akiknek közületek nagyobb a keresztje, nagyobb bizalommal forduljon Isten felé. ... Segítő jóságával azokhoz áll közelebb, akik nagyobb szükségét szenvednek, s a támogatásra inkább rászorulnak. ... Az emberek a gyűlölködés magvait hintik szét nép és nép között, és gonoszkodva szítják annak tüzet, fájdalmakat okozó módszereken törik a fejüket és igazságtalanságokat követnek el egymással szemben. Félelmetes gyilkoló szerszámokat gondolnak ki és gyártanak, hogy minél sikeresebben üldözzék, nyomorgassák és öldössék egymást. ... Az ember embertársa ellen tör, de Isten őrt áll, hogy alkalmas pillanatban a gőgöst megalázza és a megalázottakat felemelje, hogy a bűnt visszafordítsa a bűnösök ellen és a szenvedők terheit elvegye. ...

Isten ... nem hasonlít a forradalmárokhoz, a hangos és izgató agitátorokhoz, a lármás, kardjukat mindig csörtető, mindig fenyegetőző és kérkedő népvezérekhez. Ő a béke királya, aki a szelídség fejedelmeként jön."⁴

Ezekiel próféta a babiloni fogságban szenvedő zsidókat azzal vigasztalta, hogy közölte velük látomását a megelevenedő csontok mezejéről. Ez abban a helyzetben nemcsak a földöntúli élet vigasza volt, hanem remény is abban, hogy maga a fogságot szenvedő nép támad fel és kel új életre. A hazatérés reménye volt ez, s e remény őrizte meg a zsidó nép hitét a babiloni szétszórásban, hogy végül épp ez a hit legyen a hazatérés záloga. Márton Áron az 1942-es esztendő húsvéti körlevelében Ezekielhez hasonlóan a remény prófétája lesz a dél-erdélyi „Babilonban” szétszórt maroknyi népének. Arról beszél, hogy a feltámadás nem csak a túlvilágban való egyszemélyi hit, ami mellett a közösségi kötelezettségek mellékesnek tűnhetnek.

„A feltámadás *nem csak* a földön túli élet záloga. *Nem csak* arra tanít, hogy a síron túl minden kiegyenlítődik. *Nem* azzal biztat, hogy a nagy és mindenkire érvényes igazságtevés a világ végén úgy is elkövetkezik, tehát fogadjuk el sorsunkat ellenkezés nélkül úgy, ahogy adódik, és nyugalommal, lemondó megadással várjuk mindennek a végét. *A feltámadás valósága és hite a keresztény kitarásra és hűségre kötelez és képesít.*

Kötelez, hogy reményünket és kedvünket az élethez, a szenvedések alatt ne veszítsük el. Jól látom, hogy a helyzet, amelybe a háború folytán jutottunk, egyre több áldozatot követel tőletek. Szegénység eddig is volt közöttünk, de ami most van, az több a szegénységnél. Sok testvérünknek lesz napról napra szűkebb a mindennapi kenere és rongyosabb az egyetlen megmaradt ruhája. Sok helyről kaptam jelentést, de magam is tapasztaltam, hogy az iskolaköteles gyer-

mekek egy része a tél folyamán nem járhatott iskolába, mert nem volt megfelelő ruhája, s akik eljártak, azoknak is sápadt volt az arca, elnyűtt és rongyos ruhácskákból dideregtek. Sok család van, ahol gyenge asszonyokra és elfáradt öregekre maradt a család minden gondja, ők védik a házat, művelik a földet, tartják fenn a kicsi műhelyt vagy üzletet, s gyűjtik össze esténként a gyermekeket, hogy imádkozzanak apjukért és idősebb testvéreikért, akik távol vannak, s talán nagy veszélyek felé tartanak.”⁵

Ez a feltámadás hite Márton Áron megvilágításában, a sötétség éveiben. *Ez a hit nem földi passzivitásra bízta, hanem szolidaritásra a szenvedő emberrel. Isten tisztelete e megközelítésben nem magánajtatosság, hanem az ember szeretete. Márton Áron nem tartja igazolhatónak azt a „magának való” keresztény életformát, ami a túlvilági hitre hivatkozva idegennek érzi magát ebben a világban, és ami számára idegenek a másik ember problémái.* Márton Áron a háborús sötétség éveiben a feltámadás hitéből származtatja azt a keresztény kötelességet, hogy a legreménytelenebb helyzetben is bízzunk az igazság győzelmében, és kitartsunk az üldöztek közepe között. *Csak így kerülhetjük el azt, hogy magunk is embertelen cselekedetek részeséivé váljunk, hiszen enélkül a despoták törvényeit teljesítjük be.*

Márton Áron püspökként is lelkipásztori alapszemléletű maradt, nem rendelte alá ezt az alapállást egyházi vagy kormányzati szemléletnek. Ez természetes is, hiszen *az egyház nem volt nála öncélú, az ember sorsa volt számára az alapkérdés.* E felfogása volt az, amiért már a harmincas években kivívta a más felekezetekhez tartozók és a más világnézetűek elismerését. A munkásmozgalmi elkötelezettségű Balogh Edgár mondta róla egyszer, hogy *Márton Áron a más vallású keresztényekkel Krisztusban, a nem keresztény hívőkkel Istenben, a nem hívőkkel pedig emberségükben tudott közösséget vállalni.*⁶ Ez az oka annak, hogy a második bécsi döntés után hamar megtalálták őt a Dél-Erdélyben maradt humanisták. Méliusz József mondja egy interjúban, hogy 1943-ban dél-erdélyi körútja során eljutott Nagyenyedre, ahol akkor Kacsó Sándor, az Antonescu-rezsim által betiltott *Brassói Lapok* korábbi főszerkesztője az *Erdélyi Gazda* című lapot szerkesztette. E lap az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, az EMGE közlönye volt, amit Kacsó Sándor ugyanúgy néplappá alakított, ahogy az EMGE Szász Pál – Márton Áron későbbi vádlott-társa – vezetése alatt földbirtokosok egyesületéből igazi tömegszervezetté lett.⁷ Itt Nagyenyeden Kacsó Sándor és Szász Pál körül volt egy szellemi műhely, ami számára Márton Áron gyulafehérvári örhegye volt a vonatkozási pont.⁸ Az *Erdélyi Gazda* nemcsak mezőgazdaság szaklap volt, hanem irodalmi rovatot is nyitott, melyet Vita Zsigmond irodalomtörténész (Vita Sándor testvére) szerkesztett azzal a céllal, hogy a húszezres példányszámú kétheti lap segítségével kulturális és erkölcsi kapaszkodót nyújtson a magára maradt dél-erdélyi szóránymagarságnak. E kulturális misszióba kapcsolódott be Szentmiklósi Ferenc, a gyulafehérvári katolikus Mailáth Főgimnázium tanára,⁹ akit majd 1945-ben Márton Áron javasolt a Magyar Népi Szövetség listájára képviselőjelöltnek.¹⁰

E szellemi körhöz kapcsolódott az Aradon megjelenő *Havi Szemle* is. Kacsó Sándor e lap hasábjain rajzolta meg Márton Áron portréját, miután a dél-erdélyi „Babilonban” élő író elzarándokolt a gyulafehérvári „Sion-hegyére”. A cikk a háborús szellemet ellenpontozza a püspök *szelíd céltudatával*. „Százados kazamaták fölött van az Aula kertje. Kaszárnyák előtt vezet hozzá az út, s kifelé sem találhatsz belőle békésebb ösvényt” – írja a vársánc által körülvevett püspöki palotáról, ami egy kicsit Gyulafehérvár történelmi pillanatfelvétele is, de az adott történelmi kontextusban inkább a korszellemre utal a durva katonai környezettel. Le is írja, hogy „dehát ilyenek ma a főpapi szállások az egész világon”. Mégsem ez az eredendő valóság, mert „a kazamaták hátán azonban szelíd föld van, s a földben fák, virágok. ... Kaszárnyák között, kazamaták hátán a vársánc ölelésében virágos kert, a virágos kertben piros ernyő alatt dolgozik a püspök”. Költői kép ez prózában, hiszen 1943-ban különös hangsúlya van annak, ami paphoz, keresztényhez egyedül méltó, s ez nem más, mint a szelídség kontrasztja a durva és erőszakos világban, és az elmélyült munka mint ellenpont a romboló téboly közepette. Külső szemlélő akár menekülésnek is felfoghatná ezt, ahogyan a szelíd pap elhatárolja magát a romlott korszellemtől – „de Áron püspök nem menekül. ... A kis kert nem külön világ, amelyet azért teremtett, hogy elrejtőzzék benne, hogy elrejtse talpa alól a sötét kazamatákat, s tekintetét ne bántsa a várárok. *A kis kert nem érte van. A kis kert nekünk van.*” Kacsó Sándor az egyháztól távol került katolikus, a baloldali eszméktől megigézve is látja, hogy *Márton Áron mindenkié*. Kacsó nem tartaná paphoz méltatlannak, ha az embert próbáló időkben a keresztény az ég fel tekintve *menekülne* abból a világból, amit idegen eszme kényszerített köréje – ám felismeri azt, hogy *Márton Árontól idegen ez az öncélú befelé fordulás*. Márton Áron közösségi ember, nemcsak a katolikusok, de minden jó szándékú törekvés számára. A világtól elvonuló menekülés könnyebb útja lenne a papnak és a dél-erdélyi „Babilon” magyarjának is. „Áron püspöknek azonban olyan utat kellett találnia, amely paphoz és magyarhoz egyaránt méltó. Nehéz út ez. Megtalálni is nehéz, de talán mégis könnyebb, mint járni rajta. S mégis kell, minden szellemi és erkölcsi erő megfeszítésével kell járni ezt az utat, mert *ez ma az egyetlen kivezető út. Ezt keresi egész Európa*. Ez a mi korunk legnagyobb feladata s e század nemzedékeinek isteni küldetése. Kereszténnyé kell tenni a nemzeti érzést, hogy igazán keresztény lehessen a kereszténynek nevezett Európa.” Egy baloldali ember felismerése ez, akit az a püspök segített e felismeréshez, aki a más vallásúakkal Istenben, a nem hívőkkel pedig tiszta emberségükben vállalta a közösséget. *Ez az emberszemlélet a legkülönbözőbb alapállású jószándékú törekvések között is szükségképpen bír koalícióteremtő erővel. Így lesz Márton Áron mindenkié*. „Az Aula kertjéből, a nagy piros ernyő alól *nemcsak* a maga egyházát kormányozza Áron püspök, hanem azt a nagyobb lelki és szellemi közösséget is, amelybe mindannyian beletartozunk, s amelynek képviselőjében annyian látogatunk el hozzá, nem is annyira a szó erejéért, csak azért a mosolyért, amely megvilágítja előttünk az utat. ...És ezt a

szellemi közösséget kormányozza Márton Áron püspök akkor is, amikor a szószéken áll, s szavai olyan édesen és egyszerűen hullanak alá, mintha nagy-nagy szárazság után nyári eső permetezne, amely felüdít földet, virágot, állatot, embert.”¹¹

A második világháború éveiben a gyűlölet ellen ható tényező volt az, ha egy püspök *mindenkié* tudott lenni. Erdélyt a többféle nemzetiség teszi azzá, ami és Erdélyt 1940-ben a nemzetiségek elhelyezkedése szerint osztották el Románia és Magyarország között. Mivel azonban Erdélyben mindenhol élnek magyarok is és románok is, az országhatárok szerinti elosztás nem lehetett tökéletes. Maradtak magyarok Romániában, Dél-Erdélyben és maradtak románok Magyarországon, Észak-Erdélyben is. Ilyen körülmények között két ország *kölcsönösségi alapon* oldhatja meg a nemzetiségi kérdést. Természetesen normális esetben ez azt jelentené, hogy kölcsönösen megbíznak a másik félben és ezért *feltételek nélkül* biztosítják saját nemzeti kisebbségeiknek a legtöbb jót.

Egy ilyen kölcsönös kisebbségpolitikában a felek nem várnak arra, hogy ha majd a másik ország megteszi a lépéseket, akkor ők is. A második bécsi döntés után viszont Magyarország és Románia között éppen ellenkező előjellel, *bizalmatlansági alapon* valósult meg a kölcsönösségi nemzetiségi politika. A két ország a másikra várt, hogy az ott élőknek biztosítsa a jogait, hogy *ennek fejében* majd ezt viszonzozzák a saját területen. Magyarország arra várt, hogy Románia majd biztosítja a dél-erdélyi magyarok jogait. Románia is arra várt, hogy Magyarország majd biztosítja az észak-erdélyi románok jogait. E kölcsönös bizalmatlanság vezetett arra az eredményre, hogy 1940 őszén valóságos népvándorlás kezdődött Erdélyben: magyarok tízezrei menekültek délről északra, ugyanígy *kölcsönösségi alapon* románok tízezrei északról délre. „Így kapott újabb és újabb impulzusokat s folyt tovább újult erővel Erdélyben a kölcsönösségi nemzetiségi politikának nevezett ördögi körforgás. Itt is, ott is változatlan hangerővel folyt a másik fél becsmérlése és azoknak az ösztönöknek a felszabadítása, amelyek a megosztott határok északi és déli oldalán egyaránt tovább mérgezték az erdélyiek életét.”¹²

E helyzetben volt mindenki püspöke Márton Áron. A románoké is. Természetesen nem egyházi igazgatási értelemben, hiszen ők más felekezet hívei. *Emberi* értelemben viszont mindenkié tudott lenni. Csatári Dániel írja, hogy rögtön a második bécsi döntés után, 1940 októberére „nyilvánvalóvá vált, hogy a bécsi döntés nem az ellentétek csökkentésének, hanem a feszültségek növelésének irányában hat. Hiába igyekeztek a kormányok előtt is elismert politikusok és egyházfők közvetíteni, a szemben álló vélemények egyre inkább megmerevedtek.”¹³ Csatári könyvének jegyzetanyaga Iuliu Hossu görög katolikus, Márton Áron római katolikus püspököket, illetve Gyárfás Elemért, a Romániai Magyar Népközösség elnökét említi olyan közvetítő tényezőknek, akik a nemzeti kisebbségek érdekében igyekeztek összebékíteni a politikusokat. Ők tehát magyar–román szellemi koalíciót alkottak egymással az erdélyi nemzetiségi béké-

ért. A román és a magyar püspök, illetve a romániai magyar politikus a román és a magyar hatalmi tényezőktől eltérően értelmezte a kölcsönöségi nemzetiségi politikát, amikor egymás (határon kívüli) kisebbségeit vállalták fel az anyanyelv szerint saját, mégis határon túl működő kormányaiknál. Iuliu Hossu, mint Magyarországon (Kolozsváron) élő román püspök Bukarestben járt el a dél-erdélyi magyarok érdekében.¹⁴ Márton Áron, mint Romániában élő magyar püspök pedig 1942 szeptemberében Budapesten járt, többek között attól óvni a magyar kormányt, hogy az észak-erdélyi román tömegeken álljon bosszút a dél-erdélyi magyarok üldözése miatt.

Márton Áron 1942. szeptember 19-én Budapesten felkereste Ghyczy Jenő külügyi államtitkárt, a külügyminisztérium tényleges vezetőjét (rövidesen ő lett a külügyminiszter), hogy beszámoljon neki a dél-erdélyi magyar lakosság kálváriájáról. A megbeszélésről Ghyczy Jenő feljegyzést készített Kállay Miklós miniszterelnök részére. A megbeszélésen Márton Áron megbélyegezte a Romániai Magyar Népközösség bizonyos vezetőit, akik hűségnyilatkozatot tettek az Antonescu-rendszernek, mert ez a meghunyászkodás hiteltelenné tette a Népközösség vezetését. A magyar kisebbséggel kapcsolatban elmondta, hogy Dél-Erdélyben a 15 és 50 év közötti magyar férfilakosság gyakorlatilag megszűnt. Márton Áron a két esztendei magyar külpolitikát értékelve, a feljegyzés szerint kénytelen volt elmondani, hogy „a magyar kormány két évi politikája román viszonylatban nem vált be, mert nemcsak hogy nem tudta beváltani a dél-erdélyi magyarság által hozzá fűzött reményeket, hanem a dél-erdélyi magyarság körében egyenesen azt a benyomást engedte lábra kapni, mintha a magyar kormány az ő sorsával nem törődne.” Márton Áron szerint a magyar kormány felelőssége az, hogy a dél-erdélyi magyarság lelki állapotára a „mérhetetlen fásultság, reményvesztettség és ebből a helyzetből mindenáron való szabadulni akarás” a jellemző. Ez pedig függvénye a magyar kormány nemzetiségi politikájának és az észak-erdélyi románság sorsának is. Arra világít rá Márton Áron, hogy az *a kölcsönöségi alapon nyugvó nemzetiségi politika*, ami a másokra vár az eredmények nyújtásában, hogy majd ennek fejében az innenső oldalon is lesznek eredmények, *csődbe jutott*. Elmondta Ghyczy Jenőnek azt is, hogy amennyiben az észak-erdélyi románság körében keresik a kialakult helyzet felelőseit, akkor legfeljebb azokról lehet szó, akik a huszonnégy évi román impérium idején vezető pozíciókat szereztek, e pozíciókat pedig a második bécsi döntés után is megtartották, a román kormányra befolyással vannak, ám e befolyásukat a dél-erdélyi magyarok érdekében nem vetik latba. E vezető pozícióban lévő réteggel szemben, az 1942-re kialakult helyzetben, elképzelhetőnek tartotta Márton Áron a retorziót. Mindemelllett *a magyar kormánynak deklarálnia kell, hogy a román népet semmilyen retorzió nem érheti*.¹⁵ Márton Áron a szemet szemért elvét látta érvényesülni a magyar külpolitikában, amit abban is látni, hogy a román hatóságok magyarellenés politikája miatt az észak-erdélyi román falvak lakói is félelemben élnek, mert „attól tartanak, hogy a magyarok hasonló megtorlások-

kal válaszolnak”.¹⁶ Az ilyen belpolitika az ellentéteken alapuló külpolitikának rendeli alá a saját területen élő nemzetiségeket, aminek a kölcsönös bizalmatlanság elve alapján két nép, közöttük a határokon túl élő saját nép issza meg a levét.

Márton Áron, aki magyar püspökként bírálta a magyar politikát, *nem volt politikus*. Amikor a „politika” szót nagy néha leírta vagy kimondta, akkor mindig pejoratív értelemben használta azt, vagy legalábbis gyanakvással. A politika hatalmi tülekedés volt számára. *Mégis tisztábban látta a politika által teremtett helyzetet, mint maguk a politikusok*. Talán éppen azért mert gyanús volt neki *az, amire* a huszadik századi politika irányult. Abban a helyzetben, amit az Antonescu-diktatúra a dél erdélyi magyarok számára biztosított, amikor magyarok tízezreit üldözték el szülőföldjéről, amikor a magyar gazdák javait rekvirálta a román hatóság, amikor magyar katolikusokat és reformátusokat kényszerítettek át a görögkeleti hitre¹⁷, elfogadhatatlannak tartotta az észak-erdélyi románok elleni bosszút. Legfeljebb annyit látott elképzelhetőnek, hogy kilátásba helyezett szankciókkal a vezető román köröket tegyék érdekelté abban, hogy a bukaresti kormány előtt vállalják a dél-erdélyi magyarok képviseletét. Úgy, ahogy azt Hossu püspök Bukarest, illetve Gyárfás Elemér és Purgly László (Horthy kormányzó Aradon élő sógora) Budapest felé már 1940-ben vállalták.¹⁸

Márton Áron a romániai magyar püspök nemcsak a magyar kormányt bírálta Gyulafehérvárról, román felségterületről, hanem az Antonescu-féle román kormányzat hatalmi törekvéseinek is ellene szegült. Ebből is látszik, hogy mennyire „nem volt politikus” ő, nem a réalpolitikának nevezett, erőviszonyok szerinti igazodás volt az ő útja, hanem az erkölcsi elvek képviselete akár az erőviszonyokkal szemben is. Tette ezt azért, mert *az értékek és az érdekek egyenlőtlen küzdelmében mindig az értékek oldalán állt. Csak akkor szolgált érdekeket (saját népe érdekeit), ha azok nem sértettek értékeket*.

Az Antonescu-kormányzattal való szembehelyezkedésre az adott alkalmat, hogy a náci Németország kérésére a bukaresti kormány hozzájárult ahhoz, hogy a Romániai Német Népcsoport átvegye a német tannyelvű felekezeti iskolákat. A Romániai Német Népcsoport (Volksgruppe) a Harmadik Birodalom érdekeit képviselte Romániában, hasonló szervezet volt, mint a magyarországi Volksbund. Killinger bukaresti német követ volt az, aki az ez irányú birodalmi német nyomást a kormány felé sikerrel érvényesítette.¹⁹ Ennek következtében Andreas Schmidt népcsoportvezér 1941 májusában külön-külön megállapodott Wilhelm Staedel nagyszebeni evangélikus és Augustin Pacha temesvári katolikus püspökkel a felekezeti iskoláknak és egyesületeknek a népcsoport számára történő átadásáról.²⁰ A német népcsoport ilyen módon 77 felekezeti iskolát szerzett meg, de ez nem elégítette ki az igényeit. Azzal az indokkal, hogy a magyar nemzetiségű római katolikusok között német anyanyelvűek is vannak (?!), a magyar felekezeti iskolákat is ki akarta sajátítani a német népcsoport számára. Egy-két magyar iskolát a bánáti vegyes, magyar–német egyházközségekben le

is foglaltak, majd a német népcsoport egy megbízottja Gyulafehérváron felkereste Márton Áront, és azt a kérdést tette fel számára, hogy hajlandó-e Augustin Pacha temesvári püspök példáját követni.²¹ „S bár a magyar kormányhoz a brassói konzul útján jöttek segélykérő üzenetek, a határon túliak védelmezőjének szerepében tetszelgők a fülük botját sem mozdították. *Hogy a német népcsoport szándékait meg lehetett hiúsítani, az legkevésbé a magyar kormány érdeme, hanem sokkal inkább Márton Ároné, aki megtagadta ezeknek a kívánságoknak a teljesítését*” – írja Csatári Dániel.²²

A tény, hogy a német nemzetiségű püspökök, közöttük a temesvári katolikus püspök a hitleri szellem javára lemondtak a felekezeti oktatásról, *egyértelmű nyomást* jelentett a magyar katolikusokra, hogy hasonló lépést tegyenek. Ehhez érzékeltetni kell a romániai katolikus közösségen belüli magyar–német arányokat, illetve azoknak a második bécsi döntéssel beállt változását. A gyulafehérvári egyházmegyében (Erdélyben) 1940 előtt 400 000 katolikus élt.²³ A szatmári és a nagyváradi egyházmegyékben külön-külön körülbelül 100-100 ezer. Német katolikusok a temesvári egyházmegyében éltek, akkor 300 000 fő, de ugyanitt élt még akkor 150 000 magyar katolikus is.²⁴ A második bécsi döntés előtti Erdélyben és Partiumban tehát körülbelül 750 000 magyar anyanyelvű katolikus élt 300 000 német katolikus mellett. 1940-ben, Észak-Erdély és a Székelyföld visszacsatolásával ezek az arányok gyökeresen megváltoztak. A gyulafehérvári egyházmegyének a Romániában maradt dél-erdélyi részén körülbelül 85 000 katolikus élt, akikből néhány ezer német, a többi magyar volt. A nagyváradi egyházmegye Romániában maradt néhány egyházközségében pár ezer magyar katolikus élt. Román területen maradt a temesvári egyházmegye teljes területe, tehát 300 000 német és 150 000 magyar katolikus. A bécsi döntést követően tehát Romániában maradt 230 000 magyar és 300 000 német katolikus, de a magyarok lélekszáma részben az internálások, részben a Magyarországra történt menekülések miatt folyamatosan apadt. A magyar nyelvű katolikusok tehát a második világháborús Romániában a németek mellett létszámbeli kisebbségben éltek. E létszámbeli kisebbséget nehezítette az a politikai nézetbeli különbség, ami a magyarok és a németek, illetve Márton Áron és Pacha püspök között fennállt. Márton Áron antifasiszta beállítottsága közismert volt, Augustin Pacha temesvári püspökről pedig úgy tudni, hogy egész Európában ő volt az egyetlen katolikus püspök, aki találkozott Hitlerrel. *Ez a lélekszámbeli és szemléletbeli különbség jól érzékelteti azt, hogy milyen nyomás volt Márton Áronon abba az irányba, hogy felekezeti iskoláit helyezze a korszak politikájának és uralmi törekvéseinek védőszárnyai alá. Márton Áron, aki a keresztény küldetést soha nem politikai igazodásként értelmezte, ellenállt ennek a nyomásnak.*

Ezt a nyomást nemcsak Márton Áron érzékelte, hanem a dél-erdélyi magyar demokratikus szellemi koalíció is. *Jakabffy Elemér*, amikor híret vette annak, hogy Márton Áront a német népcsoport provokálja, maga is sajtóvitát provokált az általa alapított és szerkesztett *Magyar Kisebbségben*.

Ki is volt Jakabffy Elemér? A Monarchia idején Tisza István szűkebb környezetéhez tartozott, tagja a magyar képviselőháznak. Autonóm szellemként képes volt Tisza István ellen is szavazni. 1918 októberében Bécsben volt, jelen volt a Monarchia bukását jelentő utolsó parlamenti ülésen. Ekkor azonnal szülővárosába, egy kelet-bánáti poros kisvárosba, Lugosra utazott, mert ott akarta átélni a hatalmváltást. Maradhatott volna Bécsben. Jöhetett volna Budapestre, de mehetett volna Nyugatra is. Ő azonban azok közé a kevesek közé tartozott, akik szembe mentek az árral. Műveltsége és kapcsolatai alapján lehetett volna világpolgár, ő azonban elment Romániába magyarnak. Bizonyára tudta, hogy *az erkölcsi csúcsteljesítmények hatalom nélküli állapotban és kisebbségi helyzetben sűrűsödnek*, ezért 1922-ben elindította és húsz esztendeig szerkesztette Lugoson a Magyar Kisebbséget, ami egy nemzetközileg számon tartott kisebbségtudományi és jogi folyóirat volt. Mikó Imre szerint Jakabffy munkássága egyedülálló szerkesztői csúcsteljesítmény egy kisvárosban.²⁵ Látókörében nem maradt meg a romániai magyar témánál, hanem kiterjesztette azt az európai kisebbségi problémák távolabbi kérdéseire is. A hitlerizmus jelentkezésével egyre gyakrabban foglalkozott a zsidóság kérdésével, élesen elítélve az antiszemitizmust. Francóval szemben a baszkok és a katalánok védelmére kelt. A náci ideológiát mint hithű katolikus utasította el. A romániai magyar kisebbség képviselőjeként, Balogh Artúr kolozsvári kisebbségjogással együtt, rendszeresen részt vett a genfi Népszövetség kisebbségpolitikai kongresszusain, ahol rövid idő alatt mindketten vezető egyéniségekké lettek. A világ első kézből kaphatott tőlük információkat a romániai kisebbségi problémákról. A Magyar Kisebbség mellett szerkesztette annak francia, német és román nyelvű testvérlapját is. A két háború között képviselőként többször bejutott a román parlamentbe. Szellemisségét ismerve érthető, hogy a Magyar Kisebbségnek 1942-ben el kellett némulnia, majd Jakabffy Elemér a háború végéig román internálótáborba került. E helyen el kell mondani róla azt is, hogy ezekben az években ő volt a Romániai Magyar Népközösség alelnöke, tehát annak a szervezetnek az egyik vezetője, amely kezelésbe vehette volna a kérdéses iskolákat. Ő azonban kérdésének élével e lépcsőnek a lehetőségét is kizárta.

Jakabffy a vitaindító, vitát provokáló cikkével Márton Áron püspök egyszemélyi felelősségéből akart valamennyit átvenni a saját, illetve átvenni a dél-erdélyi magyar demokratikus koalíció vállaira. A Magyar Kisebbség sajtóvitája azt üzent a náci szellemű követelést elutasító püspöknek, hogy nincs egyedül. Jakabffy a Márton Áron által még egyetemi lelkészként és kolozsvári szerkesztő-publicistaként útjára indított nemzedékre, a „második nemzedékre” hivatkozik, melynek állásfoglalása mértékadó abban a kérdésben, amelyet a német népcsoport provokált ki, és amely mögött ott állt az Antonescu-diktatúra is. E nemzedék, az egykori „háborús neveltetésű korosztály” hozta létre a Vásárhelyi Találkozót, ahol állást foglaltak a keresztény erkölcs és a társadalmi szolidaritás mellett. Az volt Jakabffy Elemér „provokatív” kérdése, hogy változott-e a vásár-

helyi nemzedéknek, az akkori szellemi élet dél-erdélyi derékhadának az állásfoglalása a négy évvel azelőtt meghirdetett elvekben.²⁶

A feltett kérdésre Kacsó Sándor, a Vásárhelyi Találkozó egyik előadója adta az első választ. Emlékeztet rá, hogy a vitaindító háttérében a német püspökök döntése áll, és emlékeztetett arra is, hogy Vásárhelyen a baloldal is elfogadta azt, hogy „az erdélyi magyar népkisebbségi élet irányítása csakis a keresztény erkölcsi és demokratikus nemzeti követelmények szerint történhetik”. Kacsó leszögezi, hogy „a cél ma is ugyanaz, mint a Vásárhelyi Találkozó idején volt”. Ha pedig az erdélyi magyar élet megszervezésének e két elve – keresztény erkölcs és demokratikus szellem – nem változott, akkor „felekezeti oktatásunk mellőzéséről nem is beszélhetünk, mert nincs módunkban más, a német példa szerinti népoktatási rendszert megalkotni”.²⁷ Szemlér Ferenc, a Brassóban élő költő, szintén a Vásárhelyi Találkozó egyik résztvevője volt és azt hangsúlyozza, hogy a résztvevők akkor az anyanyelvi oktatás mellett tették le a voksot, ha pedig a Találkozó ismét összeülne, akkor az egészen biztosan megvitatná, hogy ez az oktatás milyen iskolában történjen. „Egy pillanatig sem kételkedem abban, hogy ez az új találkozó a hitvallásos iskolák megtartása mellett döntene” – írja Szemlér, és ezt azzal indokolja, hogy a történelemben, az oktatás történelmében is, az egyházak voltak képesek megőrizni folytonosságukat, ami az egyházak és iskoláik életképességének a legbiztosabb jele. A történelmi kontinuitás mellett ugyanilyen fontosnak tartja ezeknek az iskoláknak a *biztos erkölcsi alapját*, az erkölcsi nevelés igényét, és „ezt a feladatot a felekezeti iskola helyesebben és pontosabban el tudja végezni, mint egy semleges és éppen ezért színtelen nevelői rendszer”.²⁸

A két ismert író hozzászólása és egyértelmű véleménye már perdöntő volt a kérdésben, de a Magyar Kisebbség vitájának további hozzászólói is ugyanezt a véleményt erősítik meg. Közülük Keresztes Albin ferences szerzetes, nagyszabasi hittanár a német ötletet visszautasítva leírja azt, hogy „*a nemzeti szocializmus nem export más népek részére*”. Arról ír, hogy noha az iskolákat a Romániai Magyar Népközösség venné át, tehát nemzetiségi alapon maradna, mégis a szellemi elszíntelenedés áldozatai lennének, mert „a katolikus, református, evangélikus vagy unitárius jelző sohasem akart szétválasztó lenni, hanem a szellemi nevelés irányának megszabója.”²⁹

A dél-erdélyi magyar felekezeti iskolák Márton Áronnak és a dél-erdélyi „Babilon” szórványmagyarságában élő demokratikus koalíciónak, kisebbségi egyetértésnek köszönhetően ekkor még megmaradhattak egyházi kezelésben. Az oktatás állami homogenizálását majd a következő diktatúra valósította meg.

Úgy tűnik, hogy 1944-re a dél-erdélyi magyarság vezetői között hasadás állt be. Ennek okát abban az ellentétben kell keresni, ami Márton Áron és a Romániai Magyar Népközösség elnöke, Gyárfás Elemér között fennállt. Márton Áron és Gyárfás Elemér között ekkor már évtizedes közvetlen munkakapcsolat volt. Gyárfás Elemér volt az Erdélyi Római Katolikus Státus, illetve a konkor-

dátum által engedélyezett neve szerint az Egyházmegyei Tanács világi elnöke. Márton Áron népszövetségi igazgatóként már kapcsolatban állt Gyárfás Elemérrel, amikor pedig püspökké nevezték ki, ő lett az Egyházmegyei Tanács egyházi elnöke, így közvetlen munkatársak lettek. Gyárfás Elemér szenátor volt a román parlamentben, ahol egyik legaktívabb védelmezője volt a kisebbségi jogoknak. Jogász volt, és e minőségében katolikus részről kulcsembere volt az állam és az egyház között fennálló vagyoni jellegű jogviták rendezésének. Márton Áron igen nagyra tartotta Gyárfás Elemér szakmai felkészültségét. E munkában is említettük már, hogy Márton Áron olyan mértékben respektálta Gyárfás Elemér tudását, és világi állapotát, hogy Cassulo nuncius akaratával is szembe helyezkedett, amikor a pápai követ nem vette tekintetbe Gyárfás egyházi jelölését egy jogászbizottságba. Lelki alkatuk azonban különböző volt. Márton Áron földművesek gyermeke és demokratikus alapállású, Gyárfás Elemér pedig városi polgár volt, de a polgári mivolt számára arisztokratikus vonásokkal lett megterhelve. Márton Áron a gróf-püspök, Mailáth Gusztáv Károly mellett sem tapasztalt paternalisztikus ügykezelést, azt látta mesterétől, hogy nézetkülönség esetén, belátva mások érveit, az alárendeltjeinek is igazat tud adni. Gyárfás Elemér azonban nem származásában volt arisztokrata, hanem habitusában volt arisztokratikus. E tulajdonsága mindig vitt egy bizonyos távolságot Márton Áron a népszövetségi igazgató, majd püspök, illetve Gyárfás Elemér, a Katolikus Státus, majd a Magyar Népközösség elnöke közé.

Jó adalék lehet Gyárfás szellemi karakterének érzékeltetéséhez az is, amit Kacsó Sándor ír róla. Eszerint Gyárfás Elemér szorgalmazta a román állam és a Vatikán között létrejött konkordátumot, aminek erős magyarellenes éle volt. E könyvben volt már szó arról a sajtópolémiairól, ami a konkordátum ügyében Gyárfás Elemér és Pál Gábor között zajlott. Nos, miután a konkordátum létrejött, akkor e nemzetközi szerződésre hivatkozva lépett fel egy sváb papi csoport, amely Gyárfás Elemér támogatását maga mögött érezve, névelemzés alapján szorgalmazta a Szatmár megyei, vagy száz éve elmagyarosodott svábok visszanémetesítését. Mindezt a katolicizmus egyetemességére hivatkozva, a „magyarosító nacionalizmus” visszaszorítását hangoztatva – ám Hitler érdekeit szolgálva.³⁰

A nézetkülönség hátterében is a németekhez, illetve ezen keresztül a háborúhoz való eltérő viszony állt, ami végül nyílt összeütközéshez vezetett Márton Áron és Gyárfás Elemér között. Az összeütközést Gyárfás Elemérnek a németek felé történt megnyilatkozásai váltották ki. Az történt, hogy 1943/44 telén az Antonescu-rezsim elrendelte a dél-erdélyi magyarság állatállományának a zár alá vételét. Gyárfás Elemér erről az intézkedésről beszélt a német Tiszti Bizottság vezetőjével (Antonescu hatalmát német csapatok biztosították Romániában), és azzal az indokkal bírálta a magyar gazdákat súlytó rendeletet, hogy az bolszevizálási hullámot indíthat el, ami megbontja a dél-erdélyi magyarság egységét. Gyárfás Elemér ezzel kapcsolatban az olaszországi fordulatot, Mussolini

megbuktatását nevezte szomorú példának, ami őszerinte széthúzást jelentett az élethalálharc idején.³¹ Gyárfás Elemér ezt a megbeszélést a Magyar Népközösség elnökeként folytatta, így pedig azt sugallta, mintha véleménye mögött ott lenne a romániai magyarok közössége. Ez pedig nem volt igaz, e véleményt az akkor talán százezres lélekszámú dél-erdélyi magyar közösségből legfeljebb néhány ember vallotta. Még a Magyar Népközösség vezetősége sem fogadta el ezt a véleményt, melynek alelnöke éppen az a Jakabffy Elemér volt, aki kezdetektől elutasította a nácizmust, aki Hitler uralomra jutása idején, 1933-ban, a Népszövetség IX. nemzeti kisebbségi kongresszusán egy német álláspontra reagálva kijelentette, hogy „kongresszusaink szellemében lévőknek látjuk azt, hogy a nyílt antiszemizmust elítéljük”.³²

Mivel Gyárfás Elemérnek a továbbiakban is voltak elfogadhatatlan nyilatkozatai, például a németek előtt öröndetesen javulónak minősítette a dél-erdélyi magyarság helyzetét, Gyárfás Elemér ellenzéke önálló lépésre szánta el magát. 1944. május 25-én a Gyulafehérvár közelében lévő Gáldtőn értekezletre ült össze Márton Áron katolikus püspök, Nagy Ferenc református püspökhelyettes (a dél-erdélyi reformátusok vezetője), Haller István a Hangya Szövetkezet elnöke és Szász Pál a Magyar Népközösség gazdasági bizottságának a vezetője. Az értekezletre meghívták Gyárfás Elemért is, akit arra kértek, hogy legkésőbb június 13-ig hívja össze a Magyar Népközösség elnökségi ülését, amely ezentúl havi rendszerességgel ülésezzen, és határozza el, hogy *az elnök, vagyis Gyárfás Elemér az elnökség tudta nélkül a dél-erdélyi magyarságot érintő politikai kérdésekben ne nyilatkozhasson*. Ennek az lett volna a célja, hogy az elnökség ellenőrizze az elnököt. Gyárfás Elemér ezt az indítványt elfogadhatatlannak tartotta, mert „úgy az általános helyzetben, mint a dél-erdélyi magyarság helyzetében nem állott be olyan változás, amely az eddigi kereteken túlmenő akciók szükségességét indokolná”.³³ Ha Gyárfás Elemér 1944 tavaszán-nyarán ilyen kedvezőnek látta a politikai helyzetet, akkor nyilvánvalónak tűnt, hogy az erdélyi magyarságnak ez az évtizedeken keresztül autonóm és tisztán látó vezetője az ekkorra kialakult helyzetben elveszítette vagy az autonómiáját, vagy a tisztánlátását. Ezért az értekezlet résztvevői június 13-án ismét sürgették őt, hogy hívja össze a népközösség elnökségét. Gyárfás Elemér ismét elutasította a kérésüket. Emiatt az elnökség több tagja lemondott. A lemondás miatt keletkezett űrt Gyárfás Elemér és az elnökség más tagjai úgy próbálták betölteni, hogy bizalmi nyilatkozatokat gyűjtöttek. Ez készítette Márton Áront arra, hogy nyílt levélben fejtsse ki álláspontját: „Földünk, Dél-Erdély, ahol élünk ... a hadszíntérré válás eshetőségeinek és veszélyeinek zónájában fekszik. ... És vezetői azt mondják, hogy nincs semmi sürgős megbeszélési- és cselekednivalójuk ... A dél-erdélyi magyarság vezetői azt hiszik, hogy sorsukat a saját erőfeszítéseik hozzáadása nélkül mások fogják jobbra fordítani? Miért nem cselekednek? Mert félnek. Holott kisémberek, a végrehajtó közegek és magánosok mennek börtönbe fajuk ügyéért ... Az urak ezekben a sürgető napokban nem látnak feladatokat, és egy összejövétel

jelentéktelen kockázata miatt nyilatkozatokban aggódnak: mikorra tartogatják hát magukat?”³⁴

AZ ÜLDÖZÖTT ZSIDÓSÁG VÉDELMEBEN

Magyarországot 1944. március 19-én megszállták a németek. Eddig az időpontig a német érdekszférában Magyarország volt az egyetlen hely, ahol *a német érdekszféra többi országához képest, viszonylagos* biztonságot élvezhetett a zsidó lakosság. Viszonylagos biztonság volt ez, hiszen léteztek a megkülönböztető törvények, ekkor már évek óta létezett a hadseregen belüli munkaszolgálat intézménye, amelyre a zsidókat és politikailag megbízhatatlanokat kényszerítették, így akik kénytelenek voltak ezt elszünetelni, azok a frontkatonákhoz képest is fokozott életveszélyben voltak. Mégis, a német megszállás időpontjáig ez a *viszonylagos* biztonság volt az, ami miatt még a szomszédos országokból is sok zsidó menekült Magyarországra, de jöttek ide szökött francia hadifoglyok vagy lengyel menekültek is. 1944. március 19-én, a német megszállással gyökeres politikai fordulat állt be az ország életében, amelynek következtében megszűnt az üldözöttek addigi viszonylagos biztonsága. A magyar városokban a zsidóság részére gettókat állítottak fel, május 15-én pedig elindultak az első deportáló vonatok a német megsemmisítő táborok felé.¹

Észak-Erdély, ami ekkor Magyarországhoz tartozott, nem kerülhette el azt a sorsot, amit Hitler szabott ki az országnak. A németek március 27-én bevonultak Kolozsvárra, ahol a Gestapo felállította a székhelyét. A Gestapo április végén a téglagyárban jelölte ki a felállítandó gettó helyét. A gettó kialakítása után a németek május 3-án, utcáról utcára járva, teherautókra kényszerítve gyűjtötték össze a város zsidóságát és a téglagyárba hurcolták őket.² Történt ez abban a városban, ahol Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1623-ban kiállította a zsidók kiváltságlevelét, ami szabad vallásgyakorlatot és vagyonukkal való szabad rendelkezést biztosított számukra, eltiltva azt, hogy a zsidók megszegyenítő jelvények viselésére kényszeríttessenek.

Ilyen előzmények után, 1944. május 18-án érkezett Kolozsvárra Márton Áron, hogy papokat szenteljen a Szent Mihály templomban, ott ahol Bethlen Gábort, a zsidóknak szabadságot adó főurat fejedelemmé választották. Ekkor harmadik napja tartott a deportálás, már a kolozsvári gettóból is szállították a zsidó lakosságot a német koncentrációs táborok felé. Márton Áron 1939 őszén az elsők között emelte fel a szavát a világháború kitörése miatt. Most is, *Magyarország területén, elsőként tiltakozott az embertelenségek miatt*, már három nappal a deportálások megkezdése után, amikor a következőket mondta:

„Isten jóságából föladtam a szent papi rendet fiatal testvéreimnek, s ez alkalmából most fölszentelt testvéreimhez, de egyúttal összes papjaimhoz kívánok

szólni, *arról a kötelességről és magatartásról, melyet jelen körülmények között hangsúlyozni szükségesnek látok.*

Az Egyház – híven isteni alapítójának parancsához – a felebaráti szeretet következetes vállalásával tudatosította *az emberi nem egységének és egyetlen nagy családba való tartozásának gondolatát.* Üldöztetéseket kellett magára vennie, de magára vette, évszázadok erőfeszítésében nevelő munkájába került, de a nehézségektől *nem riadt vissza, hogy a rabszolga és a szabad közötti pogány különbséget megszüntesse – és ezen túlmenően a különböző fajú és nyelvű népeket a különböző és sokszor elválasztó tulajdonságok ellenére az embertestvériség egyetlen gondolatába egyesítse.*

Az Egyház állásfoglalásának és következetes magatartásának a felebaráti szeretet pozitív pozitív parancsa mellett a kereszténység alapvető hittétele, hogy mindnyájan Isten gyermekei és *Krisztusban mindnyájan egymás testvérei vagyunk.*

A világ mind a kettőt megtagadta – elméletben és még inkább gyakorlatban. Elvetette az istengyermekség és a Krisztusban való testvériség gondolatát, hangzatos és megtévesztő elméletek hirdetésével – a tudomány nevében. Ellene dolgozott a felebaráti szeretet érvényesülésének a különböző címek alatt szerzett érdekek egyoldalú és igazságtalan túlhajtásával – nemegyszer szent ígék nevében is.

Nincs időnk és talán most nem is helyénvaló, hogy ezekkel perbe szálljunk. Ahol szenvedélyekkel és elfogultságokkal állunk szemben, ott a józan érvelés nem sokat segít. S a lelki vakság ellen is Isten kegyelme az egyedül hatásos gyógyszer. Az elméleteket pedig – bármilyen időtállóaknak is hirdessék azokat – eltemetik az újabb elméletek.

Számunkra azonban Tisztelendő Testvéreim, változatlanul érvényben van szent hitünk alaptétele. *A felebaráti szeretet parancsának nyílt vállalása és érvényesítése ma inkább kötelességünk, mint nyugalmas időkből.* Az ádáz ellenségeskedés szívet tépő zűrzavarában, mikor a halálgépek félelmetes motollái nemzedékeket tépnek ki az emberiség testéből és sodornak bele az immár ötödik éve sötéten hömpölygő roppant halálfolyamba, amikor az emberiség örök értékei, az emberi szellem nagy lángolásainak, erőfeszítéseinek, hősi szent fölszabadulásainak emlékei égnek hamuvá és omlanak porba egyik napról a másikra, amikor a vihar ítéletes zúgásában népek reszketnek jövő sorsuk miatt, akkor *Krisztus papjának kötelessége, hogy az igazság mellett kiálljon és az emberben – bármilyen hitet valljon és nyelvet beszéljen is – a testvérét nézze.*

Kötelez erre Tisztelendő Testvéreim a *keresztény cím, amelyet annyiszor használnak föl igen különböző értelmezéssel jelszó gyanánt. Aki felebarátja ellen vét, veszélyeztetni a kereszténység kétezer évi munkájának egyik nagy eredményét, az emberek testvériségének gondolatát. Nem keresztény, hanem pogány szellemen jár el, s – akarva nem akarva – csatlakozik azokhoz a törekvésekhez, amelyek fajokra, elkülönült társadalmi osztályokra és önző szövetekezésekre bontották, egymással szembeállították és kibékíthetetlen ellenségeskedésbe hajszolták a népeket. Aki a felebaráti viszonyt az emberek egyik csoportjától bármilyen megfontolások alapján elvitatja, az magára vonja az*

ítéletet, hogy adott esetben őt úgy tekintsek, mint »pogányt és vámost«, ami az evangélium nyelvén törvényen kívüliséget jelent.

Kötelez a bátor kiállásra az ifjúság várakozása is. Az ifjúság az eszmék, jelszavak és szervezkedések összevisszaságában, a fegyverek zaja mellett, az élet más síkjain: az erkölcs, a társadalom, a politika, sőt a tudomány síkján tiszta eszményekért hevülő lélekkel figyeli, honnan hangzik föl tisztán csengő ige, amelyhez a csalódás veszélye nélkül lehet csatlakozni. Várakozva nézi, hogy hol tűnik elő valóságként – a szélkakasok és alkalmi színváltások tarkaságából – az a határozott magatartás, mely tiszteletre méltó és követésre érdemes.

Kötelez a jó szándékú emberek nagy tömege, akik a veszélyt – melybe a háború a művelt világgal együtt minket is belesodort – egész fenyegető komorságában látják, a megoldásra váró kérdéseket s a megoldás helyes sorrendjét józanul tisztázzák. S akik készek nagy áldozatokra, a tehetségük, tudásuk, lelki erejük és munkájuk átadására, ha nagy értékek szolgálatában az erkölcsi alapot és felelősséget látják.

Végül kötelez Tisztelendő Testvéreim, utolsó, elalkudhatatlan kincsünk: a népünk becsülete. A nép mindenütt az igazságos jogon, a *mindenkire egyformán* alkalmazott törvényeken és mindenki iránt megnyilvánuló szereteten felépített rendre vágyik, mert veleszületett jó érzékével és időtlen tapasztalataiból tudja, hogy ez adja meg életének azt a biztos keretet, melyben magáért, családjáért és a közösség javáért is nyugodtan dolgozhat. Népünknek nem tulajdonsága az ellenségeskedés. Újabbán is megható tanújelét adta, hogy bajba jutott embereket – ha más nép fiai is azok – mennyi megértéssel, szeretettel és segítőkészséggel tud felkarolni, s a legnagyobb áldozatokat mindig ő hozza.

Értesültem, hogy híveim az egyházmegye legkeletibb határától kezdve mélyszéles megdöbbenéssel fogadták ismert személyiségek szabadságának korlátozásáról és bizonytalan sorsáról elterjedt híreket. Ugyanígy aggodalommal kísérték a zsidók ellen az utóbbi időkben végrehajtott intézkedéseket. Örömmel hallottam híveimnek ezt az erkölcsi felfogását, véleményét és ítéletét, és főpásztori büszkeséggel említtem föl, mert ez széles tömegek felfogása, véleménye és ítélete, s egyúttal örvendetes jele annak hogy az igazi katolikus szellem mélyen benne gyökerezik és ma is eleven erőként él népünk lelkében. Városaink és ipartelepeink védtelen lakói az angolszász hatalmak bombázásaiban egy másik embertelenség fájdalmát szenvedik. Népünk megérti, hogy e rendkívüli körülmények rendkívüli intézkedéseket váltanak ki. Keresztény érzése azonban ösztönösen tiltakozik, ha ugyanakkor tapasztalja, hogy embereken az emberi személy méltóságát megalázzák és embereket jogaikban, vagy emberi jogaik védelmében korlátoznak a véleményük, vagy vallási mivoltuk miatt.

Kedves Fiaim! Két hónappal ezelőtt, amikor a szerepapságot adtam föl nektek, azt mondtam: *lehet, hogy vértanúságra avatlak föl titeket. S ezt megismétlem most is: lehet, hogy üldöztetéseket kell elszenvednetek, lehet, hogy gúnyolni és sárral fognak dobálni, lehet, hogy hála és elismerés helyett hálátlanság lesz a fizetségtek. De a szent hivatalunkkal járó kötelességek teljesítésétől nem riaszthat vissza sem a börtön,*

sem emberi tekintetek. Az igazság védelmében és a szeretet szolgálatában az üldöztetés és a börtön nem szégyen, hanem dicsőség.

Krisztus követségében jártok, induljatok hát bátran, felemelt fejvel és elszánt lélekkel. Legyetek az igazság védői és a szeretet apostolai. Közvetítsetek Isten és az ember között. A szentmiseáldozat és a szentségek erejével nyissátok meg az eget és hozzátok le, közvetítsetek bőségesen a beteg emberiség számára Isten gyógyító kegyelmét és megváltó irgalmát. Legyetek a bénának lába, a vaknak szeme, az árváknak, szegényeknek, az elesett és szenvedő emberek nagy tömegének gondviselő atyja. Vállaljátok a gondjaitokra bízott hívek küzdelmes életét, sorsát és bajait. És álljatok az őrhelyeken, ahová küldettek, hősi elszántsággal a legnagyobb veszély idején is.¹³

Márton Áron beszédének a jelentőségét a *gyorsasága és egyértelműsége* adja meg. Amint megkezdődtek a deportálások, időhúzás nélkül szószékre állt, hogy közölje a világgal az *igazi* katolikus szellem mibenlétét: az pedig nem az elzárkózás, hanem a befogadás, az azonosulás az üldözöttekkel, függetlenül attól, hogy azok milyen vallást követnek. E gyorsaság és egyértelműség akkor domborodik ki igazán, ha ezt a beszédet összevetjük Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímásnak a püspöki kar nevében *másfél hónappal később*, június 29-én fogalmazott *kétértelmű* körlevelével. E másfél hónap alatt a vidéki zsidóságot deportálták. Nem állítható, hogy ha Serédi akkor azonnal kiad egy egyértelmű körlevelet, akkor a magyar vidéki zsidóság elkerülhette volna a sorsát. Az is bizonyos, hogy Serédi körlevele a kétértelműsége mellett is akkor még elég volt ahhoz, hogy leállítsák a fővárosi zsidóságnak a megsemmisítő táborok felé történő elhurcolását. Hogy mi történhetett volna, ha az egész magyar hierarchia olyan gyors és egyértelmű, mint Márton Áron, azt nem tudjuk. Azonban akkor, amikor már folytak a deportálások, önmagában ható erkölcsi jelentősége is volt a gyorsaságnak és egyértelműségnek. Serédi hercegprímás körlevelének a zsidóüldözéssel kapcsolatos része pedig azzal kezdődik, hogy az *egész* zsidóságot felelőssé teszi a magyarországi szociális problémákért. A bíboros-hercegprímás által megfogalmazott körlevélnek a zsidóüldözésekkel foglalkozó része a következő két mondattal kezdődik: „Mi nem vonjuk kétségbe, hogy a magyar gazdasági, társadalmi és erkölcsi életre a zsidóság egy része bűnösen bomlasztó befolyást gyakorolt. Az is tény, hogy a többiek e tekintetben hitsorsosaik ellen nem léptek fel.”¹⁴ E megfogalmazás szerint egy rész bomlasztó befolyást gyakorolt, a többi pedig ezt elnézte – ez tehát a Serédi-körlevél matematikája szerint a zsidóság egészének felelősségét jelenti. Mintha a hazai szociális problémákért a nagyipar mellett – amelyből a korábbi zsidótörvények 1944-re már eleve kiiktatták a zsidó érdekeltséget – nem lenne *legalább ugyanakkora* felelőssége a nagybirtokrendszernek, közöttük a katolikus egyház nagybirtokainak. A Serédi-körlevél egyes utalásai pedig mintha arra engednének következtetni, hogy a katolikusként megkeresztelt zsidók több figyelmet és aggodalmat érdemelnének, mint a változatlanul zsidó vallásúak – még abban a helyzetben is, a deportáló vagonokban is (!).

Márton Áronnak a Magyarországon bevezetett náci intézkedésekre történt egyértelmű és gyors reagálása egészen biztos, hogy nemcsak Észak-Erdély és a Székelyföld területén, de Budapesten is életet mentett. Kis György, aki zsidó családban született, majd katolikus pap lett, évtizedek óta foglalkozik a keresztény-zsidó kapcsolatokkal. Ő egy interjúban arról beszél, hogy Márton Áron volt az, aki leghamarabb reagált a náci intézkedésekre, mégpedig úgy, hogy cselekvésre és áldozatvállalásokra is felszólította híveit. Kis György azt is elmondja, hogy Márton Áron beszédét a Slachta Margit által vezetett Szent Lélek Szövetség irodájában sokszorosították és terjesztették, ami 1944 nyarán Budapesten a keresztények számára útmutatást, a zsidók számára pedig reménységet jelentett.⁵ Slachta Margit a Szociális Testvérek Társasága női szerzetesrend alapítója, melynek nővérei már a két háború között ott éltek Kolozsváron, Márton Áron még egyetemi lelkészként együtt dolgozott velük. A beszéd szövegét egészen biztos, hogy a rend kolozsvári nővérei jegyzetelték gyorsírással, hiszen Baráth Béla, a Szent Mihály templom akkori plébánosa szerint szabadon beszélt a püspök, anélkül, hogy a szöveget előre leírta volna. E sorok írójának pedig a beszéd egyik egykori szemtanúja, Keresztes Sándor (Márton Áron tanítványa, 1990 után vatikáni magyar nagykövet) mondta el, hogy a beszéd előtt Márton Áron a plébániahivatalban szűk körben közölte, hogy „mire készül”. A szociális testvérek nővérei ebből tudhatták, hogy érdemes lesz jegyzetelni. A lejegyzett szöveget azután terjesztés végett elküldték a rend budapesti anyaházába.

A beszéd természetesen Észak-Erdély területén is sokak életét mentette meg. „Márton Áron római katolikus püspök, aki az első zsidótörvények megjelenése után tiltakozott ellenük a hatóságoknál, és 1944 májusára az erdélyi magyar háborúellenes mozgalom egyik vezetőjének számított, utasította a rendházakat, zárdákat, egyházi iskolákat a zsidók bujtatására. A ferencesek, a Szent Péter templom és iskola nem egy embernek nyújtott menedéket. Ugyanígy jártak el Vásárhelyi János református püspök és Járosi Andor evangélikus esperes” – írja Lipcsey Ildikó.⁶ Márton Áron külön figyelmet szentelt a legnagyobb lélekszámú kolozsvári zsidóságnak. Itt Dávid László egyetemi lelkészt bízta meg, hogy katolikus részről szervezze és irányítsa a városban folyó embermentő tevékenységet.⁷ A beszéd magánszemélyeket is a segítségre ösztökölt. Venczel József röviddel e beszéd után Tusnádfürdőn vezetett egy szociális munkára felkészítő tanfolyamot, ahol ugyanarra bízta a résztvevőket, mint amire a püspök is papjait és az egyszerű embereket. Már az is jelzi a város segítőkészségét, ha csak az ismertebb kolozsvári közéleti személyek közül néhány nevet sorolunk fel, akik mentették az üldözötteket: Bartalis János költő, Csögör Lajos orvos (a Bolyai Egyetem majdani rektora), Demeter János ügyvéd, Haynal Imre és Miskolczy Dezső orvosprofesszorok, Vita Sándor és Bethlen György politikusok vagy Tamási Áron író.⁸ Szenczei László pedig arról ír, hogy „az egyházak emberbaráti tevékenységével vetekedett az a munka, amelyet a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem tanári kara végzett dr. Miskolczy Dezső rektor,

dr. Haynal Imre és dr. Klimkó Dezső professzorok vezetése alatt. Az egyetem klinikáin és intézeteiben több száz zsidónak nyújtottak menedéket, ami az üldözötteknek az életet jelentette. Teleki Géza egyetemi tanár a deportálások tragikus napjaiban az egyik egyetemi előadása során éles szavakkal bélyegezte meg Németország eljárását és a zsidók ellen foganatosított embertelen rendszabályokat.⁹

Márton Áron, aki a háború éveiben román területen tehát Dél-Erdélyben volt a demokratikus magyar szellemi koalíció fókuszában, egyetlen beszédével képes volt e koalícióhoz Észak-Erdélyben is hozzájárulni. Mindemellett nem elégedett meg azzal hogy a papságot és beszédének hallgatóin keresztül a lakosságot ösztönözze arra, hogy támogassák az üldözött zsidó lakosságot. Legalább ilyen fontosnak tartotta azt, hogy nyugtalanítsa a deportálásokért felelős hatóságok lelkiismeretét. Ezért az alábbi levelet írta a magyar belügyminiszterhez, a Kolozs megyei főispánhoz és a kolozsvári rendőr-főkapitányhoz:

„Tegnap értesültem, hogy a zsidó-címen az elmúlt napokban összegyűjtött zsidókat és keresztényeket el fogják szállítani. Amit az ilyen szállítmányok kezeléséről és jövő sorsáról mondanak, az ember nem tudja megdöbbenés és mély-séges megrendülés nélkül hallani.

Kötelességeim visszahívnak munkahelyemre, Romániába, de *emberi, keresztény és magyar kötelességemnek tartom, hogy visszaindulásom előtt az illetékes hatósági tényezőket szeretettel és Isten nevében kérjem, hogy az embertelenségeket akadályozzák meg, vagy ha erre nem képesek, ne működjenek több ezer ember elpusztítására irányuló cselekményben közre.*

Ezekben a végzetes napokban minden felelős embernek éreznie kell, hogy nemzetünk sorsa és vele együtt mindannyiunk sorsa Isten kezében van, nem lehet tehát Isten bosszúállását magunk fejére hívnunk olyan bűnök elkövetésével, vagy azokban való közreműködéssel, amelyeket a katekizmus az égbekiáltó bűnök közé sorol, s amelyeknek földi megtorlása a tapasztalat szerint nem marad el.¹⁰

E levél dátuma 1944. május 22., ami azért fontos, mert ott van benne az a mondat, hogy „amit az ilyen szállítmányok kezeléséről és jövő sorsáról mondanak, az ember nem tudja megdöbbenés és mély-séges megrendülés nélkül hallani”. Márton Áron tehát tudta, hogy mi történik a deportáltakkal. Ha ő tudta, akkor mások is tudhatták. A magyar felelős tényezők az ún. Auschwitz-i Jegyzőkönyvből értesülhettek pontosan a deportált zsidók sorsáról, amit két Auschwitz-ból szökött fogoly hozott Magyarországra, és amit Székely Mária 1944 április végén, május elején fordított magyarra.¹¹ Ezután már *nem volt elhibető* az a *hivatalos magyarázat*, hogy a deportáltak németországi gyárakba kerülnek munkára, biztonságos körülmények közé. Székely Mária és Szenes Sándor beszélgetéséből kiderül, hogy a jegyzőkönyvben leírtak rémséges volta miatt sokan nem hitték el azt, ami Auschwitzban történik. Márton Áron pedig a hivatalos magyarázatot nem hitte el, ezért beszédében papjait és a lakosságot az üldözöttek mentésére bízta, a felelősökhöz írt levelében pedig a deportálások leállítását követelte.

A jeruzsálemi *Yad Vashem Intézet* 1999-ben *A Népek Igaza* cím odaítélésével ismerte el Márton Áronnak az erdélyi zsidóság megmentésére irányuló törekvéseit.¹²

KÍSÉRLET A HÁBORÚBÓL VALÓ KIVÁLÁSRA

Miután Márton Áron elmondta a zsidóüldözéseket megbélyegző beszédét, a rendőrség másnapra beidéztette a Kolozsvári Rendőr-főkapitányságra Baráth Bélát, a Szent Mihály templom plébánosát. Ott felszólították őt, hogy hozza a püspök tudomására azt, hogy a kormányzat súlyosan nehezményezi szentbeszédének a zsidóüldözésekre vonatkozó részét. „A püspök úr vegye tudomásul, hogy ha még egyszer ilyen jellegű nyilatkozatot tesz, többé nem kap határátlépési engedélyt. Így is szerencséje, hogy külföldi állampolgár, s nem indítanak eljárást ellene.”¹

Baráth Béla a püspök kiutasításaként értelmezte a rendőrségi fenyegetést. Az tény, hogy augusztusig Márton Áron nem járt Kolozsváron. Augusztus 24-én azonban ismét a városban tartózkodott. Románia éppen az előző nap állt át a szovjet oldalra, ami rendkívüli módon felizgatta a kolozsváriakat. A magyar parlament Kolozsváron tartózkodó képviselői, Vita Sándor, Mikó Imre és Teleki Béla azonnal összeültek és arra az elhatározásra jutottak, hogy amit Erdélyből tenni lehet annak érdekében, hogy Magyarország kiváljon a háborúból, azt mindenképpen megteszik. Vita Sándor a püspökkel baráti viszonyban lévő Tamási Áronnal együtt még ezen a napon délben felkeresték Márton Áront, hogy a teendőkről tárgyaljanak. A megbeszélés eredménye az volt, hogy Teleki Béla képviselő, az Erdélyi Párt elnöke utazzon Budapestre, kérjen kihallgatást Horthytól és kezdje meg a kiugrás előkészítését. Ugyanakkor mindent el kell kerülni, ami a kialakult helyzetben a románokat provokálná. Márton Áron ugyanekkor utasította az egyházmegye papjait, hogy minden körülmények között maradjanak a helyükön, mert ha ők elhagyják szolgálati helyüket, az Erdélyből történő tömeges menekülést okozna. A magyar képviselők még ezen a napon találkoztak az illegális kommunisták fedőszervének, a Békepártnak a kolozsvári vezetőivel is, hogy a tervet velük is egyeztessék. Ezen a találkozón az Erdélyi Párt részéről Teleki Béla, Vita Sándor, Mikó Imre képviselők, valamint Demeter Béla lapszerkesztő vettek részt, a Békepártot pedig Jordáky Lajos kritikus, a párt kolozsvári titkára, Csögör Lajos orvos, a Bolyai Egyetem későbbi rektora, Demeter János jogász (Demeter Béla testvére), valamint Kovács Katona Jenő újságíró képviselték. A Békepárt egyetértett azzal a tervvel, ami előzőleg a Márton Áronnal történt megbeszélésen született, bár Kovács Katona Jenő ezt azzal egészítette ki, hogy a németekkel fegyveresen is szembe kell szállni. A tanácskozás ez utóbbi lehetőséget a hadsereg kompetenciájának tekintette, így elvetették.^{2,3}

A két megbeszélést követően Teleki Béla azonnal Budapestre utazott, és kihallgatást kért Horthy Miklóstól. Horthy alapjában szükségesnek látta azt, hogy Magyarország kiváljon a háborúból, de az országban lévő nagy német erők miatt az adott helyzetben ezt kivitelezhetetlennek tartotta. Teleki Lakatos Géza miniszterelnököt is felkereste és közvetítette számára az erdélyiek kívánását, hogy ne legyen Románia ellen, Dél-Erdély ellen magyar katonai akció. Lakatos megnyugtatta Telekit, hogy nem tervezik a dél-erdélyi bevonulást.⁴ Az más kérdés, hogy Lakatos miniszterelnök ígérete nem teljesült, mert a magyar hadsereg német nyomásra szeptemberben támadást indított Dél-Erdély ellen. Teleki Bélát e lépéseit követően meghívták a szeptember 8-i minisztertanácsra, illetve egy szeptember 10-én tartott titkos tanácskozásra, melyen a kormányzó mellett Bethlen István, több volt miniszter és miniszterelnök, illetve több tábornok vett részt. Itt Teleki Béla közölte azt az erdélyi kívánást, hogy azonnal vonják ki a csapatokat Észak-Erdélyből, mert jelenlétük provokálja a románokat. E tanácskozás a mielőbbi fegyverszünet mellett döntött, de a minisztertanács – melynek tagjai közül ketten a németek ügynökei voltak – ezt nem látta kivitelezhetőnek. A titkos tanácskozásnak mégis volt annyi eredménye, hogy Horthy az erdélyi követelésnek – ami szerint a provokáció látszatát is elkerülendő, a magyar csapatokat ki kell vonni Észak-Erdélyből – olyan értelemben eleget tett, hogy utasította Dálnoki Veress Lajos hadseregpáncsnokot arra, hogy Kolozsvárt harc nélkül adja fel.⁵ Ugyanezzel a követeléssel a négy magyar egyházfő és Teleki Béla is felkereste Dálnoki Veress Lajost.⁶ Az a tény, hogy Kolozsvár lényegében sértetlenül vészelt át a front átvonulását, valószínűleg e döntésnek, ezen keresztül az erdélyi követelésnek köszönhető. Az erdélyi követelés hátterében pedig az áll, hogy augusztus 24-én Márton Áron, Vita Sándor és Tamási Áron azt az elvet képviselték, hogy el kell kerülni mindent, ami a románokat provokálná, ez az igény jutott el Teleki Béla közvetítésével a kormányzóhoz.

Mivel a fegyverszünet kérdése holtpontra maradt, sőt Magyarország hadiállapotba került Romániával, felmerült az igénye annak, hogy egy szélesebb társadalmi összefogást tükröző memorandumot fogalmazzanak meg a kormányzó számára, ami az erdélyi közvélemény állásfoglalását tükrözi. E memorandum gondolatát valószínűleg Mikó Imre vetette fel először. A társadalom széles körét reprezentáló aláírók az Erdélyi Pártból, a Békepartból, az egyházakból, és a tudományos körökből kerültek ki. A memorandum első fogalmazványát Szabédi László lakásán Tamási Áron, Szabédi László és Nagy István írók készítették el, majd a végleges formába öntésre és az aláírásra az Erdélyi Kör főtéri helyiségébe, szeptember 12-én estére összehívták a társadalom reprezentánsait. Ott volt az aláírók között Vásárhelyi János református püspök, Tavasz Sándor filozófus, református püspökhelyettes, Maksay Albert református teológiai igazgató, Sándor Imre római katolikus püspöki helynök, észak-erdélyi püspöki helytartó, Boga Alajos kanonok, az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatója,

Józan Miklós unitárius püspök, Járosi Andor evangélikus főesperes, Venczel József az Erdélyi Tudományos Intézet igazgatója, Nagy Géza az Erdélyi Múzeum Egyesület titkára, Haynal Imre és Miskolczi Dezső orvosprofesszorok (az előbbi az orvoskar dékánja, az utóbbi az egyetem rektora), Teleki Géza földrajztudós, Tamási Áron, Kiss Jenő, Nagy István és Szabédi László írók, Demeter Béla és Jordáky Lajos újságírók, Mikó Imre és Vita Sándor képviselők. A memorandumot Teleki Géza, Teleki Pál fia adta át Horthynak, aki erdélyi nyomásra elindította a fegyverszüneti tárgyalásokat.⁷

Eközben Erdélyben is gondolkodtak azon, hogy milyen legyen egy esetleges béketárgyalási küldöttség összetétele. Teleki Béla és környezete küldöttséget tervezett Moszkvába (végül nem ez a küldöttség ment ki), és ide szerettek volna bevonni egy kommunistát, hogy minden árnyalat képviselve legyen és ami a küldöttség rangját is emelte volna Moszkva szemében. Megkeresték ez ügyben a békepártiakat, de ők azt felelték, hogy nem tárgyalóképesek, mert sok társuk börtönben van. Ekkor merült fel a gondolat, hogy a kolozsvári börtönben fogva tartott ötven-hatvan politikai foglyot szabadon kell bocsátani. Teleki Béla kereste fel az ügyben illetékes igazságszolgáltatási szerveket, akik azt válaszolták, hogy akkor bocsáthatják szabadon a foglyokat, ha a társadalom garanciát vállal értük. Létezett ugyanis egy rendelet, hogy veszély esetén társadalmi garancia mellett a foglyok szabadon engedhetők, a háborús viszonyokat pedig elfogadták veszélyhelyzetnek. Az ekkor illegálisban élő kommunista Balogh Edgár volt egyik szervezője annak, hogy ez a garancia megszülessen. Ő az egyházakat kereste fel ez ügyben és mind a négy erdélyi magyar felekezet vállalta azt, hogy ezt a garanciát megadja. Sándor Imre észak-erdélyi püspöki helytartónak és Boga Alajos kanonoknak Balogh Edgár személyesen vitte el aláírni a garancialevelet. Amikor az aláírások összegyűltek, Balogh Edgár személyesen vitte el az ívet a börtönhatósághoz, így szeptember 17-én megtörténhetett az ötven-hatvan politikai fogoly szabadlábra helyezése. Ez az akció egészen biztos, hogy emberek tucatjainak életét mentette meg, ugyanis ekkor még a városban volt a Gestapo, néhány nap múlva azonban, a visszavonuláskor egész biztosan magával hurcolta volna a foglyokat.⁸

A történet erdélyi részéhez tartozik még az, hogy miután Magyarország és Románia hadiállapotba kerültek egymással, Románia a dél-erdélyi magyar, Magyarország pedig az észak-erdélyi román lelkészek ellen vezetett be korlátozó intézkedéseket. Román területen sok magyar papot és protestáns lelkészt internáltak, Márton Áron pedig ekkor rövid ideig rendőri felügyelet alatt volt Gyulafehérváron. Ugyanekkor Észak-Erdélyben a görögkeleti és a görög katolikus papokat internálták. Ekkor Vásárhelyi János református püspök és Sándor Imre észak-erdélyi katolikus püspöki helytartó felkeresték a Kolozs megyei főispánt és kérték, hogy a román lelképásztorokat engedjék haza a híveikhez, ne alkalmazzanak ellenük semmilyen megtorló eljárást, mert ez a magatartás felel meg az egyház és az erdélyi magyarság felfogásának.⁹

E történetből látható az, hogy a híres és oly sokat vitatott magyar kiugrási kísérlet erdélyi kezdeményezésre indult el, többek között az egyházak szorgalmazására. Az egész pedig azzal kezdődött, hogy Vita Sándor és Tamási Áron augusztus 24-én felkereste Márton Áront, amikor is körvonalazták az akció elvi kereteit: a kormányzó bevonását, a románok felé pedig minden provokáció kerülését. Ez utóbbi abban vált konkrét cselekvéssé, hogy a magyar hadsereg kivonult Kolozsvárról, aminek köszönhetően a Kincses Város nem vált frontvárossá. Az akció igazi szellemi koalíció eredménye volt a legkülönbözőbb szellemi áramlatok között, melynek háttérében ismét ott látjuk Márton Áront.

27. A fiatal püspök

28. Püspökszentelés után. Márton Áron
előtt kalappal Cassulo nuncius

29. Három püspök viharok előtt. Baloldalt Pacha Ágoston temesvári püspök, akit Hitler is fogadott. Jobboldalt Fiedler István szatmári és váradi püspök, akit a „rongyos gárda” szatmári szervezkedése miatt a román kormány lemondattott. Középen Márton Áron, aki a mindenkori diktatúrák következetes ellenlábásának bizonyult
30. A fiatal püspök szüleivel

31. A sok történelmi vihart megérett gyulafehérvári székesegyház (Az egyetlen épségben megmaradt középkori székesegyházunk)

32. A gyulafehérvári püspöki palota. Itt laktak az erdélyi fejedelmek is

33. Sáncokkal övezett püspöki szállás, mely történelmi viharok szimbóluma

34. Megérkezés a dél-erdélyi „Babilon” egyik közösségéhez (Hátszeg, 1940 körül)

35. Mint Ezekiel a babiloni fogságban, Márton Áron is reményt és vigaszt hirdetett
a Dél-Erdélyben rekedt magyaroknak
36. Dél-erdélyi hívők között

37. Sándor Imre, akit észak-erdélyi püspöki helytartónak nevezett ki.
 38. Az építő püspök a háborúban is alkotott: ekkor épült fel a Csíksomlyói építőiskola
 39. A kolozsvári Szent Mihály templom szószékén Márton Áron: innen ítélte el 1944-ben a zsidóüldözéseket.

Két diktatúra között

ÚJ ÉLET KÜSZÖBÉN?

A bevonuló szovjet csapatok mögött, 1944 őszén benyomult Észak-Erdélybe a Maniu-gárda nevű román irreguláris fegyveres alakulat. Ez a csapat néhány hét alatt magyarlakta települések tucatjaiban hajtott végre szörnyű mészárlást. Ezt a sorsot Márton Áron szülőfaluja sem kerülhette el, ahol tizenegy embert gyilkoltak le, közöttük a püspök (és Kurkó Gyárfás) egyik rokonát, Kurkó Józsefet.¹ A Szovjetunióknak kellemetlen volt a bosszúvágy ilyen brutális megjelenése, hiszen a nyugati hatalmak felé azt képviselte, hogy az általa megszállt területeken érvényesülhetnek az emberi jogok, és mint megszálló hatalom biztosítja a népek demokratikus fejlődését. Hogy a nyugati hatalmak milyen demokratikus hajlandóságot láttak a Sztálin által irányított rendszerben azt nem tudjuk, az azonban tény, hogy a szovjet megszálló hatóság hónapokra kiharcolta Észak-Erdélyből a román közigazgatást és a számára kínossá vált román fegyveres alakulatokat. E lépés következtében a magyar lakosság fellélegezhetett, a románok pedig egy időre megfosztattak annak érzésétől, hogy a szovjet oldalra történt átállásért jutalmul visszakapják Észak-Erdélyt. Észak-Erdély néhány hónapra autonómiát kapott, amikor is a *belyben lakó* magyarok és románok maguk intézhették sorsukat – az a tény például, hogy a kolozsvári magyar egyetem helyben maradhatott, részben ennek az autonómiának köszönhető –, azonban a magyar és a román lakosság eltérő módon élte meg a szovjet csapatok jelenlétét. A magyarok fellélegezhetek a Maniu-terroristák vérengzése után, ennek következtében a hagyományosan nemzeti-konzervatív erdélyi magyar társadalomban a szovjetszimpátiával együtt erősödtek a baloldali eszmék. A román lakosság nagy részénél pedig együtt jelentkezett a szovjetellenesség és a magyarellenesség. Ez az erdélyi magyar–román ellentét a szovjet politikának is „jól jött”, hiszen ugyanúgy kijátszhatták egymás ellen az itt élő népeket, ahogy néhány évvel korábban, Erdély megosztásával Hitler is tette. A mindenkorú diktatórikus nagyhatalom a magyarokkal a románokat, a románokkal a magyarokat tartotta sakkban.

1944. október 16-án Brassóban megalakult a Magyar Népi Szövetség, melynek elnöke Márton Áron unokatestvére, Kurkó Gyárfás lett. Egész pontosan ezen a néven alakult újjá az 1934-ben alapított Magyar Dolgozók Szövetsége (MADOSZ), melynek létrehozásánál szintén ott volt Kurkó Gyárfás.² „Az illegális kommunista párt harmincas évekbeli magyar fedőszervéből, a MADOSZ-ból létrehozott Magyar Népi Szövetség a Vörös Hadsereg helyi képviselőinek hathatós támogatásával tömegmozgalommá alakulhatott, és a *politikai szervezkedés monopóliumának* birtokában 1945 tavaszára-nyarára elérte befolyásának

csúcspontját.”³ A Magyar Népi Szövetség létrejötté akkor, a Maniu-gárda terrorja után az új élet lehetőségét jelentette az erdélyi magyarok számára, valójában, amint az később nyilvánvalóvá vált, az egypártrendszer által képviselt szellemi homogenizáció eszközének bizonyult. A Magyar Népi Szövetség volt az a szervezet, melyen keresztül egy erdélyi magyarnak be lehetett kapcsolódni a közélet legális fórumaira. Az erdélyi magyarok korábbi politikai vezetői részben román internálós táborokban voltak, ahová az 1944 augusztusi átállást követően hurcolták őket. Jakabffy Elemér példája mutatja azt, hogy milyen politikai mozgástere volt annak, aki autonóm módon gondolkodott. Ő 1945 áprilisában szabadult az internálásból, majd ezt követően a Magyar Népi Szövetség felajánlotta számára a politizálás lehetőségét. Ebben az ajánlatban ott volt az is, hogy Kurkó Gyárfásék széles összefogásban gondolkodtak, a Magyar Népi Szövetség eszmei palettája ekkor még nem volt homogén. De ott volt az ajánlatban az is, hogy politizálni csak a megszálló hatóság által kijelölt keretek között lehetséges. Jakabffy Elemér visszautasította az ajánlatot, és a két háború közötti korszak elméletileg legjobban képzett, a gyakorlatban is több évtizedes tapasztalattal bíró jobboldali demokratája végleg visszavonult a politikai élettől. Ettől függetlenül 1949-ben rendőri felügyelet alá helyezték, kényszerlakhelyet jelöltek ki számára, amit csak 1954-ben hagyhatott el. Jakabffy Elemér 1957-ben Szatmárba költözött, ahol 1963-ban elfeledve halt meg.⁴

Észak-Erdély autonómiája, amit az erdélyi magyar lakosság egyszerűen csak „észak-erdélyi köztársaság” néven emlegetett, 1945 márciusában, Petru Groza kormányának megalakulásával ért véget. Petru Groza – a magyarok számára Groza Péter – alkalmas politikus volt a szovjetek számára ahhoz, hogy nyugaton a nemzetiségek felé is nyitott demokratikus rendszert reprezentálja, aki ugyanakkor a Szovjetunió számára szükséges baloldali eszméket is képviselte. Petru Groza ortodox pap fiaként járt a szászvárosi református gimnáziumba, ahol tökéletesen megtanult magyarul. Nem félt a magyaroktól, az erdélyi magyar kultúra fejlődésében és a magyar nyelv jelenlétében nem revíziós törekvéseket gyanított. Azok közé a románok közé tartozott, akik számára az erdélyiség fogalmához hozzá tartoztak a magyarok is. I. Mihály király csak egyfajta politikai zsarolás által volt hajlandó kinevezni őt Románia miniszterelnökévé, mert Visinszkij szovjet külügyminiszter-helyettes kijelentette, hogy „ha Groza kinevezését elutasítja, akkor nem felelhet Románia, mint független állam fennmaradásáért”.⁵ Miután I. Mihály király kinevezte őt miniszterelnökké, a román igazgatás visszatérhetett Észak-Erdélybe.

Márton Áron ebben a helyzetben a rábízott nép belső megerősítését, az összetartozás tudatának erősítését tartotta legfontosabbnak. Az egykori katolikus közírónak publikációs lehetősége változatlanul nem volt, csak a körlevelei jutottak el minden egyházközségbe. Ő maga pedig rendszeresen járta egyházmegyéjét, egy-egy beszédét ezrek hallgatták, sokan távolabbról érkeztek, hogy láthassák, hallhassák őt. A hivatalos hatalmi fórumok kezdetben hallgattak Már-

ton Áronról, később támadták személyét, a nép előtti tekintélye azonban – felekezettől függetlenül – hónapról hónapra erősödött. A háború utáni első körlevélben arról írt, hogy *a társadalmak arcán felismerhető pogány vonások a kereszténység vonásai is, hiszen a kereszténység nem vonhatja ki magát e világból*. A világ állapotáért a kereszténység is felelős, mert „kereszténységünk nagyobbára felszínes, külsőségekben megnyilvánuló kereszténység volt”.⁶ Lelkipásztori elveinek sarkpontját jelenti az a kitétel, ami szerint „az Evangélium nem az ünnepélyes alkalmakkor, vagy véletlenül összeverődő sokaságnak szól, hanem mindenkünknek külön-külön. A kereszténység nem valami elmosódó tömegfeladat, hanem minden embernek a legszemélyesebb feladata.”⁷ Az 1945-ös esztendő hajnalán azért hangsúlyozta ismét az istenhitben való *személyes elkötelezettség* igényét, mert enélkül az ember elsodródik a személyiséget kilúgozó ideológia áradatával. Ugyanezzel az igénnyel óvta papjait a politikai szerepvállalástól: „megismétlem az utóbbi esztendőkből ismételt hangsúlyozott figyelmeztetésemet és rendelkezésemet: papjaink a politikával semmiféle ürügy alatt, még az egyéni vélekedésük szerint látszólagos jó reményében se foglalkozzanak. Legyenek készségesek támogatni minden olyan munkát, amely híveink felsegélyezése érdekében történik. De a politika nem volt sohasem a pap feladata, sőt minden időben hátrányára volt az igazi papi hivatás kifejtésének.”⁸

A két idézett körlevélben érződik az, hogy Márton Áron a katolikus hit és a közélet kapcsolatát egyfajta keskeny úton járva látta elképzelhetőnek, ami két szélsőség között visz más lehetőségek felé. *Az egyik szélsőség* az apolitikus, a társadalmi kérdéseket önmagától idegennek érző félkereszténység lenne. Ezt a vallásos színűre festett életidegenséget vetette el Márton Áron azzal a gondolatával, amit már a háború éveiben hangoztatott, és amit ezután is többször kijelentett, ami szerint a világ állapotáért, a világháborúért a keresztény embert is felelősség terheli. *A másik szélsőségnek* pedig azt látta, hogy egyesek akár keresztény jelszavakkal is belementek a kizorítósdíra épülő pártoskodásokba és érdekharcokba – amiben a világháború egyik okát látta. Ezekben az érdekharcokban ott voltak (vannak) az egyház ellenségei is, akik szívesen látják az apolitikus, a társadalmi kérdéseket önmagától idegennek érző félkereszténységet, hiszen az nem sok vizet zavar számukra, az ilyen kereszténységet így még üldözni sem kell, ezért az egyház ellenségei akár a vallásszabadságot biztosító demokrata szerepében is tetszeleghetnek. Viszont a politikai kizorítósdíba akár keresztény jelszavakkal is belemenő politikusok már közvetlenül az egyház, a vallás, az istenhit ellen felhasználható eszközzé lesznek az egyház ellenségeinek kezében. Akár olyan formán, ahogy a vallásellenes politikai hatalommal kollaboráló ún. „békepapok” váltak a következő években, akár pedig úgy, hogy egyesek az egyház hitelét sértették a politikai mezbe öltöztetett vallási fundamentalizmussal. Márton Áron számára mindkét típusú politikai katolicizmus idegen volt, úgy a „békepap” nevezetű kollaboráns, mint a vallási fundamentalista politikus. Tudta, hogy ha közvetlen egyházi tényezőként, hivatalviselőként, vagyis papként

lép valaki erre a politikai porondra, az a kétfajta politikai katolicizmus valamelyikébe, vagy legalább a gyanújába beleesik. Ezért *papjait* nem egyik, vagy a másik fajta politikai katolicizmustól, hanem magától a politikai küzdelemtől tiltotta. *Azonban Márton Áron nem tette meg az egyház ellenségeinek azt a szívességet, hogy a politikai barctól való tartózkodás címén a társadalmi kérdésektől való apolitikus idegenséget szorgalmazta volna.* Azt az álláspontot képviselte, hogy az egyház jelenítse meg a társadalomban a keresztény értékeket. A pártpolitikai harcmezőktől távol az egyház *intézményesen is*, a társadalmi tanítása által és a szociális munka terén *köteles* minden ember javát, a közjót szolgálni, de ugyanakkor *demokratikus* választásokon a *nem pap*, tehát világi hívő felléphet a közvetlen politika porondjára is, ahol addig maradhat – és addig nevezheti politikáját kereszténynek –, amíg képes ott megjeleníteni az evangéliumi értékeket. Ezt a különbségtételt és ezt az elvet képviselve támogatta Márton Áron 1945-ben a Magyar Népi Szövetséget, amikor a harminc magyar képviselő között a püspök által javasolt világi értelmiségi, Szentmiklósi Ferenc is bejutott a román parlamentbe.⁹ Szentmiklósi Ferenc a gyulafehérvári Mailáth Főgimnázium tanára volt, aki a háború éveit Dél-Erdélyben élte át, tudatosan vállalta a kisebbségi sorsot akkor is, amikor Észak-Erdélyben néhány évig magyarként is többségi polgár lehetett volna. A dél-erdélyi „Babilon” polgáraként a Kacsó Sándor által szerkesztett *Erdélyi Gazda* hasábjain irodalomtörténeti ismeretterjesztő cikkekkkel jelentkezett, amivel erősítette a második bécsi döntés után is román fennhatóság alatt maradt, Magyarországon elfeledett magyar lakosság identitástudatát. *Ez az uralmi pozícióra nem törő, nem uralkodni, hanem szolgálni akaró lelkiület volt az, amit Márton Áron a politikában képviselhetőnek látott.* Ellentmondás lenne a politikában, a hatalmi küzdelem mezején a szolgálat? Eredendően semmiképpen sem az. A görög „politika” szó a polisz, a városállam közössége ügyeiben való felelősségvállalást jelenti, a latin „*minister*” szó pedig egyenesen annyit jelent, hogy *szolga*.

Ha arról beszélünk, hogy Márton Áron 1945-ben képviselőt javasolt a Magyar Népi Szövetség listájára, akkor – mivel a püspök és a Magyar Népi Szövetség viszonya rövidesen megváltozik – ki kell térni Márton Áron és Kurkó Gyárfás kapcsolatára is. Az erdélyi katolikus püspök és a Magyar Népi Szövetség elnöke unokatestvérek voltak. Márton Áron édesanyját Kurkó Juliannának hívták, az ő egyik, nyolc gyermeket nevelő testvérének volt egyik fia Kurkó Gyárfás, aki lakatos szakmát tanult. (1919 őszén Márton Áron is elment Brassóba, hogy lakatos legyen, de nem vették fel, mert magyar volt.) Kurkó Gyárfás lakatosként, fizikai munkásként került a baloldali eszmék vonzáskörébe, amihez a szülőfalu szociális helyzete is hozzásegítette. Csíkszentdomokos hatalmas, többezer lelkes település, a két háború között hasonló volt a lélekszáma, mint a megyeszékhely Csíkszeredáé. A hegyek ölelésében fekvő falut azonban nem gazdag termőföldek, hanem sovány, szikes földek és erdők veszik körül. Lakossága így jelentős mértékben agrárproletár, más vidékekre szegődő mezőgazda-

sági bérmunkás, vagy az erdőben favágó. Sokan dolgoztak bérmunkásként a faluban működő fűrészüzemben is, illetve sokan részesedtek a századok óta általános székely sorsban, az el- és kivándorlásban is. Jutott a székelyekből a tizenkilencedik századi Magyarország vasútépítő kubikosai és városépítő segéd munkásai közé, jutott a két világháború közötti Románia bányáiba, ipartelepeire és a vasúti munkásai közé is, de jutottak közülük szép számmal az Amerikába induló kivándorlóhajókra is. Kurkó Gyárfás is elment Csíkszentdomokosról, előbb Szászrégenben, majd Brassóban talált munkát. Brassóban később saját lakatosműhelyt nyitott, de az életében megtapasztalt nélkülözések és nyilván a fizikai munkásként kialakult személyes kapcsolata is, nem a kispolgárosodás, hanem a munkásmozgalom felé vezették őt.

Ha valaki súlyos szociális helyzetben él, az vagy elkallódik, vagy pedig valamilyen szellemi iránytű segítségével tájékozódva keres megoldást a szorító helyzetére. Márton Áron számára ez a szellemi iránytű az evangéliumi eszme volt. A csíkszeredai katolikus gimnázium és a gyulafehérvári kisszeminárium (papnevelőre előkészítő középiskola) biztos alapot nyújthatott Márton Áronnak, ha a szülőfaluban megtapasztalt gondok, majd az első világháború pokla után sem kallódott el, illetve másfél esztendei kallódás, útkeresés után *visszatallt* középiskolás korának eszményeihez. Feltehetjük a kérdést, ha Márton Áront felveszik lakatosnak, akkor vajon a keresztény munkásmozgalomhoz csatlakozott volna (ami Erdélyben nem volt), vagy pedig a szocialista munkásmozgalomhoz, ahová Kurkó Gyárfás is. E kérdést a Kurkó Gyárfást ért/érő támadásokat hallva kell feltenni. Lehet, hogy ha Márton Áron fizikai munkás lett volna, akkor őt a katolikus középiskolai előképzettsége más útra vitte volna, mint amire Kurkó Gyárfás lépett. Lehet, hogy hívő katolikus kisiparos, kispolgár lett volna, ami az ő képességeinek ismeretében nyugodtan nevezhető elkal-lódásnak. Lehet, hogy ő lett volna az élesztője egy erdélyi keresztényszocialista mozgalomnak, hiszen az tudott dolog, hogy 1919/20-ban magyar és német nyelven szociológiai műveket olvasott. Az tény, hogy a két unokatestvér merőben más életpályát futott be. E különbségen azt láthatjuk, hogy két ember sorsát, gondolkodását, életét mennyire eltérő módon alakíthatják az örökölt élet-körülményeik (a két unokatestvér számára ez az, ami hasonló volt), illetve kép-zettségük, iskoláik, kapcsolataik, vagyis a megszerzett kulturális és kapcsolati tőkékük. *Márton Áront a gyermek- és ifjúkorában megtapasztalt szociális nehézségek, majd az erre megszerzett keresztény képzettség arra ösztönözték, hogy a katolikus tár-sadalmi tanítás ismerője, megélője, terjesztője és továbbfejlesztője, a keresztény szolida-ritás szorgalmazója legyen Erdélyben.* Így válhatott olyan pappá, aki egyetemi lel-készként biztos tájékozódó pontja volt a marxista eszmék felé orientálódó diá-koknak is. E sorok írója még a nyolcvanas években is hallotta elkötelezett kato-likustól, Márton Áron egykori tanítványától, hogy ha nem Márton Áron, majd azután Dávid László a kolozsvári egyetemi lelkész, akkor ő a marxista világné-zet felé talál utat. Kurkó Gyárfás ezzel szemben más iskolákat járt, más kulturá-

lis és kapcsolati tőkét halmozott fel. Ez ösztönözte őt a munkásmozgalom felé. A hasonló családi körülményekből induló két unokatestvér eltérő gondolkodása és más életpályája érthető.

Márton Áron mint püspök, és Kurkó Gyárfás, mint a Magyar Népi Szövetség (politikai monopólium birtokában lévő szervezet) elnöke 1945-ben hivatalosan is kapcsolatba kerültek egymással. E kapcsolatfelvételtől az egykori szemtanú Méliusz József számol be egy interjújában. „Negyvenöt tavaszán Kurkóval együtt kerültem Kolozsvárra, én a Sajtóminisztériumot képviselni (Lakatos István erdélyi szociáldemokrata vezető Méliusz e szerepét a cenzúra megjelenésével köti össze: »hozta a szájkosarat és küldte a jelentéseket arról, hogy mit is írnak burkoltan a magyar lapokban«¹⁰, V. L.), ő pedig azzal a megbízatással, hogy a román közigazgatás kiépítésével párhuzamosan a MADOSZ, illetve negyvennégy ősztől már a Magyar Népi Szövetség »észak és dél« egyesítését végrehajtsa a Román Kommunista Párt intencióinak megfelelően. (Az észak-erdélyi és dél-erdélyi magyar szervezetek egyesítéséről volt szó, V. L.) E visszakapcsolódási akcióban negyvenöt tavaszán Kurkónak pártfeladatult adta ki a bukaresti központ, hogy teremtsen meg a kapcsolatot Márton Áronnal. Együtt mentünk Márton Áronhoz, útközben Kurkó elmondta, hogy kelletlenül tesz eleget a megbízásnak, mert ők ketten rokonok, de a lehető legrosszabb a viszony közöttük, valamilyen családi problémák is közrejátszottak ebben. A találkozás minden várakozásunkat felülmúlóan pozitív légkörben zajlott le.”¹¹ Minden valószínűség szerint a „minden várakozást felülmúlóan pozitív légkörű” találkozás eredménye volt az, hogy Márton Áron Szentmiklósi Ferenc gyulafehérvári tanár személyében képviselőjelöltet javasolt a Magyar Népi Szövetség számára.¹² Ekkor még úgy tűnt, hogy a Magyar Népi Szövetség alkalmas kerete lehet annak, hogy a romániai magyar társadalmat a maga világnézeti és társadalmi sokszínűségével képviselje. E remény azonban néhány hónap alatt szertefoszlott.

Márton Áron számára a Magyar Népi Szövetség az 1945-ös esztendőben egyszerre *reményteli és gyanút keltő* szervezet volt. Ebben az esztendőben Márton Áron még elismerte azokat az eredményeket, melyeket a hivatalosan engedélyezett magyar politikai szervezet a nemzetiségi autonómiaért, ezen belül pedig az egyház jogaiért, az egyházi oktatásért tett. Márton Áron 1945 decemberében hat esztendő után, mint egyházi elnök újra beszélt az Egyházmegyei Tanács közgyűlésén. (Hat esztendővel korábban, 1939 decemberében a közgyűlési beszédében bélyegezte meg az akkor kitört második világháborút, majd pedig a második bécsi döntés után az Észak-Erdélyben működő Egyházmegyei Tanács egyházi elnöki tisztségét Sándor Imre látta el.) Amikor 1945 decemberében újra találkozott az Egyházmegyei Tanács tagjaival, előbb Gyárfás Elemérről emlékezett meg, aki előzőleg húsz esztendeig volt a világi elnök. A román átállást követően több dél-erdélyi magyar politikussal együtt letartóztatták és internálták, majd októberben Bukarestben meghalt. Gyárfás Elemér ellentmondásos

személyiség volt, Márton Áronnal nem volt felhőtlen a kapcsolata. „Mások vannak hivatta arra, hogy közéleti szereplésének az anyagát ismertessék. Mi sokszor megcsodáltuk sokoldalú tevékenységét, a részletekig menő tájékozottságát, bámulatos pontosságát és azt a könnyedséget, mellyel mindezt egyidejűleg végezte. Pontosságára talán legjellemzőbb életének az utolsó írott dokumentuma, a gyászjelentés, melyben saját maga fogalmazta szöveggel értesít haláláról. Utolsó szavaiban is a katolikus férfi hívó lelke tárul fel előttünk: »Suscipiat animam meam Christus, qui me vocavit! « ” Ezután pedig a püspök az egyházi iskolarendszer védelmét nevezi meg, mint az Egyházmegyei Tanács legfontosabb feladatát. Az egyháznak az iskoláihoz való jogát a természetjoggal hozza összefüggésbe, és *elismeri mindazt, amit ennek védelmében a Magyar Népi Szövetség addig tett.* „Jól esett és itt szívesen említjük fel, hogy amikor a magyar iskolák ügyét a közelmúltban felvetették, *a magyar politikai szervezet* és a szervezett munkásság a kormánnyal folytatott tárgyalásokon iskoláink jogait és érdekeit hatékonyan támogatta.” Ugyancsak a Magyar Népi Szövetség segítségével lehetett hónapok után rendezni az észak-erdélyi egyházi iskolák pedagógusainak a fizetését. „A magyar politikai szervezet erélyes szorgalmazására az egyházmegye északi részén végre sor került iskoláink tanerőinek a besorolására.”¹³

Márton Áronnak ezeket a szavait azért kell hangsúlyozni, mert – főképpen a rendszerváltozás óta – gyakran hallani olyan véleményeket, melyek a Magyar Népi Szövetséget, mint a román kommunizmust egyoldalúan kiszolgáló szervezetet emlegetik. Ezzel összefüggésben pedig a Magyar Népi Szövetséget, mint Márton Áron esküdt ellenségét írják le. Pedig Márton Áron számára a magyar politikai szervezet nemcsak gyanút keltő, de reményteli is volt. Márton Áron kezdetben támogatta a Magyar Népi Szövetséget, képviselőt is javasolt a listájára. E támogatásnak nyilvánvalóan az volt a hátterében, hogy nem politikai pártként, hanem a romániai magyarság egészét összefogó nemzetiségi szervezetként értékelte azt, vagyis olyan intézményként, mint amilyen az 1921-ben, az összes erdélyi magyar felekezet támogatásával létrejött Magyar Szövetség volt, ami később politikai nyomásra vette fel az Országos Magyar Párt nevet. Márton Áron a továbbiakban olyan mértékben hidegült el a Magyar Népi Szövetségtől, amilyen mértékben az a magyar nemzetiség körében a politikai monopóliumot birtokolva *egyetlen* politikai felfogás közvetítője, vagyis az egypártrendszer előkészítője lett. E folyamatban pedig a püspöknek az a gyanúja igazolódott be, hogy a baloldali szellemi gyökerekkel bíró szervezet, mely *csak* a romániai magyar lakosság egy töredékének a felfogását képviselhetette, a szellemi homogenizáció eszközüvé lehet. E gyanúját is kifejezte az Egyházmegyei Tanács előtt: „Szokásban van, hogy reakcióval, vagy a reakció pártolásával vádolják meg azokat, akik egy bizonyos felfogásról vagy eljárásról véleményt mernek mondani. Igazunk tudatában a váddal nyugodtan szembenézhetünk. De amikor vádolnak, *a vádaskodók arra hivatkoznak, hogy a nép nevében beszélnek.* Mi a népünk felfogását ismerjük és úgy véljük, hogy jól ismerjük. *A mi népünk tiltakozik*

az ellen, hogy nevében és felhatalmazására hivatkozva természetszerű, vagy szerzett és kiérdemelt jogokat semmibe vegyenek, és méginkább tiltakozik az ellen, hogy egyoldalú intézkedéssel elmarasztaljanak embereket, családokat, intézményeket, amelyek és akik két évtizeden át a jogfosztó törekvések és önkény minden keserűségét megízlelték. A mi népiünk azt várja, hogy akik sorsát és érdekeit képviselni akarják és nevében beszélnek, azok a jog és igazság pártatlan védelmét, a méltányosság és megbocsátás lelkiületét az emberi jogoknak és szabadságjogoknak tiszteletét, a tárgyilagos és független bíraskodás bizalomkeltő intézményét hozzák. Várja az erőszak és önkény uralma után a jog és igazság uralmát, a bizonytalanság és kiszolgáltatottság kínosan hosszú ideje után a biztonság és bizalom korszakát. És amikor mi, az Egyház jogának és nevelőink jogos érdekeinek a védelmében felszólalunk, egyúttal ezeket a nagy emberi célokat és értékeket is védjük.”¹⁴

Márton Áron egy reményt keltő jelre is felhívja a csüggedők figyelmét, s ez a kolozsvári Magyar Egyetem alakulása, mely éppen e beszéd napjaiban vette fel a Bolyai Egyetem nevet. „Lelkesít egy felemelő példa és van egy erős szövetségünk. Az Erdélyi Magyar Egyetem helytállása, egy esztendőszívós küzdelme, nehézségekkel dacoló élete, mint ragyogó útmutatás buzdít követésre. A nagy emberi gesztusoknak járó mélységes tisztelettel köszönjük az erőt, melyet ebből meríthetünk, mindazoknak, akik a csüggedésre hajlamosító időkben miniket ezzel megajándékoztak. Az Egyetem magatartása alkalmat adott, hogy belső erőnket is lássuk és megérthessük. A szervezett munkásság szervezett erejével, de az egész erdélyi magyar nép is egy emberként és öntudatosan állott és áll ma is az Egyetem mellett.”¹⁵

Nem túlzás azt állítani, hogy 1945-ben az erdélyi katolikus püspökre szegezte figyelmét az erdélyi magyar lakosság. Az egyértelmű háborúellenes kiállásával, a demokratikus alapállásával és szociális érzékenységgel a diktatúrák ellenlábását, a kiegyensúlyozott, félelmektől mentes élet biztosítékát látták benne. Felfigyelt Márton Áronra a Dálnoki Miklós Béla által vezetett magyar kormány is, szívesen látták volna őt az esztergomi érseki székhelyben. Páter Balogh István, az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnökségi államtitkárának visszaemlékezése szerint, amikor felmerült az 1945 tavaszán meghalt Serédi Jusztinián bíboros, esztergomi érsek utódlása, akkor az Ideiglenes Nemzeti Kormány élni kívánt a magyar kormányok korábbi jelölési jogával, és összeállított egy névsort. Ebben első helyen Bánáss László debreceni plébános szerepelt, akit a kormány nyilván a debreceni működése idején ismert meg. Bánáss László a nagyváradi egyházmegye papja volt, a második bécsi döntés előtt román fennhatóság alatt működött. Bulányi György piarista szerzetes, akit az ötvenes években életfogytiglani börtöne ítélték, ezekben az években a debreceni rendházban élt, személyesen ismerte Bánáss Lászlót. Úgy jellemezte őt, mint olyan személyt, aki a kisebbségi sorsban megtanulta, hogy „papnak nem szabad magas lovon ülnie”.¹⁶ Bánáss László 1940-ben, a második bécsi döntés után került a nagyváradi egyházmegyéhez tartozó debreceni plébániára, itt ismerte meg őt az Ideiglenes Nemzeti Kormány. A hat nevet tar-

talmazó lista második helyén Márton Áron szerepelt, tehát meglehetősen jó esélyei lettek volna arra, hogy Róma őt nevezze ki esztergomi érseknek. (Kérdés, hogy Márton Áron elhagyta volna-e Erdélyt.) A harmadik helyen Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát, a negyedik helyen Czapik Gyula egri érsek, az ötödik helyen Grósz József kalocsai érsek, végül a hatodikon Jánosi József jezsuita pap szerepelt. Márton Áron tehát nem akármilyen neveket előzött meg a magyar kormány jelölőlistáján. A Szentszék azonban az 1945-ös változás miatt nem respektálta a korábbi magyar kormányok számára biztosított jelölési jogot, még az előzetes véleményezés jogát sem ismerte el, így saját hatáskörében kinevezte az esztergomi érseki székre Mindszenty József veszprémi püspököt.¹⁷

A BOLYAI EGYETEM TÁMOGATÓJA

Kolozsváron 1872 óta van folyamatosan egyetem. Trefort Ágoston felsőoktatás-szervező tevékenységének eredményeképpen ebben az esztendőben alapított meg a magyar tanítási nyelvű Ferenc József Tudományegyetem. 1872 és 1918 között olyan nagynevű professzorai voltak a kolozsvári egyetemnek, mint Böhm Károly filozófus, Szinnyey József nyelvész, Szádeczky Lajos történész, Brassai Sámuel matematikus, Entz Géza természettudós, Apáthy István kutatóorvos, vagy Issekutz Béla gyógyszerkutató. Erdély 1918-ban történt román megszállása után ez az egyetem Szegedre költözött, mert a professzorok a román állam számára nem voltak hajlandók letenni a hűségesküt (Erdély hovatarozásáról majd csak két év múlva döntött a békeszerződés!). A kolozsvári egyetemi épületeket 1919-ben elfoglalta az ekkor alapított román tanítási nyelvű Ferdinánd Egyetem. A román nyelvű egyetemi oktatás tehát 1920-ban jelent meg az ekkor még több, mint nyolcvan százalékban magyar lakosságú városban. A két háború közötti időszakban a város nélkülözötte a magyar nyelvű egyetemet. A második bécsi döntést követően azonnal, tehát már 1940 őszén Szegedről visszaköltözött Kolozsvárra a Ferenc József Tudományegyetem, a román nyelvű Ferdinánd Egyetem pedig Nagyszébenbe tette át székhelyét. 1945-ben a Ferdinánd Egyetem visszaköltözött Kolozsvárra, de mivel a Ferenc József Tudományegyetem a városban maradt, az egyetemi épületek körül, melyeket eredetileg az 1872-ben alapított magyar egyetem számára építettek, hosszas viták kezdődtek a két egyetem között. Az 1945-re előállt politikai helyzetben, e vitákban természetesen a Ferdinánd Egyetem volt erőfölényben.

Az a tény, hogy a kolozsvári magyar egyetem nem menekült el 1944 őszén, példaértékű volt a romániai magyarság számára. Ahogy Márton Áron azért utasította helyben maradásra a papjait, mert a pap eltávozása menekültáradatot eredményezett volna – „lám a pap is menekül, semmi remény az itteni életre” –, ugyanúgy az egyetemi intézetek, professzorok, közöttük a Budapestről érkezettek, a diákok döntése, hogy Erdélyben maradnak, azt a re-

ményt közvetítette az erdélyi magyar lakosság felé, hogy élhető lesz az élet Európának azon a táján is.

A Bolyai Egyetem létrejöttének két összetevője volt. Egyrészt Kolozsváron maradtak a magyar egyetemi intézmények, a tanárok és a diákok, másrészt pedig a Ferdinánd Egyetem megjelenése következtében a magyar egyetem elvesztette az épületeit. 1945. június 1-i hatállyal királyi rendelet biztosította azt, hogy a városban magyar egyetem működhessen¹, ugyanakkor nem voltak meg a működés feltételei. Az elvileg újjáalapított egyetem szervezését három, más-más szellemi irányból jött ember kezdte el: a kommunista Csögör Lajos fogorvos, a katolikus szociológus Venczel József, aki Márton Áron munkatársa volt, illetve a református lelkészcsaládban nevelkedett, szociáldemokratává lett Nagy Géza. A nehézségek megoldását keresve, Csögör Lajos utazott Bukarestbe, ahol Stefan Voitec nemzetnevelésügyi miniszterrel tárgyalt. A tárgyalás eredményét Csögör Lajos 1945. június 3-án ismertette a régi egyetem (Ferenc József Tudományegyetem) rektorának, Miskolczy Dezsőnek a lakásán. Ismertette Voitec miniszter tervét, ami szerint az egyetem végleges rendjének kialakításáig az egyetem ügyeit egy háromtagú egyetemi tanács vezeti, melynek tagjai Csögör Lajos orvos, Demeter János jogász és Jancsó Elemér irodalomtörténész.² Itt három kommunista elkötelezettségű emberről van szó, akik közül Csögör Lajos volt az, aki ténylegesen is szervezte az egyetemet, Venczel József és Nagy Géza segítségével. A jogi kar szervezése Demeter János helyett inkább Búza Lászlóra, a bölcsészkar szervezése pedig Jancsó Elemér helyett Márton Áron munkatársaira, Venczel Józsefre és György Lajosra maradt.

Megoldatlan volt a magyar állampolgárságú, Budapestről érkezett tanároknak az alkalmazása is, akik között olyan nevek voltak, mint Benedek Marcell, Benedek István, Haynal Imre, Miskolczy Dezső, László Gyula, Entz Géza vagy Gunda Béla. A tanári kar erdélyi része nyilatkozatot juttatott el a rektori teendőket ellátó Csögör Lajoshoz, hogy az egyetem színvonalas működése a magyarországi tanárok nélkül nem biztosítható. A román állampolgárságú tanárok leszögezték, hogy 1944 őszén azért maradtak a helyükön, mert az akkori egyetemi tanács úgy határozott, hogy a magyarországi tanárokkal együtt biztosítják a kolozsvári magyar egyetemi oktatás folytonosságát. Ebben az ügyben Csögör Lajos ismét Voitec miniszterhez fordult, aki kijelentette, hogy a magyar állampolgárságú tanárok alkalmazása nem egyszerű tanügyi, hanem politikai kérdés, ő ebben nem dönthet. Átmentek Petru Groza miniszterelnökhöz, aki Csögör Lajossal beszélve a saját egyik minisztere jelenlétében is magyarra fordította a szót és megkérdezte, hogy hány magyar állampolgárságú tanárt igényel a Bolyai Egyetem. Csögör harminc főhöz kérte a miniszterelnök engedélyét, aki ehhez azonnal hozzájárult.³

Az épületgondok megoldására a magyar és a román egyetem közös bizottságot hozott létre, melybe a háromtagú hivatalos egyetemi tanács tagjai mellett bekerült Venczel József és Nagy Géza is. A Bolyai Egyetem megkapta a Maria-

num Leánynevelő Intézet (katolikus középiskola és egyetemi diákotthon) épületét, valamint néhány más (eredetileg nem egyetemi célú) kolozsvári épületet. Az orvostudományi kar a klinikák épületigénye miatt kiszorult Kolozsvárról, Marosvásárhelyre költözött, ahol önálló orvostudományi egyetemmé vált.⁴

Az egyetemalapítás gondjairól Márton Áron püspök, az egykori egyetemi lelkes folyamatosan naprakész információkkal rendelkezett. Az egyik fő szervező, Venczel József szociológus a tanítványa volt egykor, majd pedig közeli munkatársa lett. Ott volt az egyetemen és a bölcsészkar ügyeiben tevékenykedett a másik munkatársa, György Lajos nyelvész, aki ekkorra, Gyárfás Elemér halálát követően az Erdélyi Római Katolikus Státus (a konkordátum által engedélyezett néven az Egyázmegyei Tanács) világi elnöke volt. Az egyetem tanára volt, majd a bölcsészkar dékánja lett Bíró Vencel piarista szerzetes, középkorkutató történész, aki az Erdélyi Piarista Rendtartomány főnöke volt. A Ferenc József Tudományegyetem nemrég leköszönt rektora, Miskolczy Dezső orvosprofesszor változatlanul az egyetemen tanított, aki szintén közeli viszonyban volt Márton Áronnal. Őt majd a negyvenes évek végén érik támadások e kapcsolat miatt. Ahogy Csögör Lajos írja emlékirataiban: „Marosvásárhelyen balos és mint utóbb nagyrészükről kiderült, karrierista elemek, főként a diákság köréből alaptalan támadást intéztek köztisztületben álló személyek ellen. ... Megtámadták Miskolczy Dezső egyetemi professzort, az egészségügyi szakszervezet elnökét. Szálka volt a baloldaliaskodó elemek szemében egyszerűen azért, mert meggyőződéses katolikus voltát soha nem tagadta. Őt egyszerűen Márton Áron püspök képviselőjének tekintették a Kar keretében.”⁵

Csögör Lajos az emlékirataiban maga is megemlékezik arról a háttérmunkáról, amit az egyetem szervezése ügyében Márton Áronnak lehet tulajdonítani. Az általa leírtak azért is fontosak, mert megvilágítják azt, hogy Márton Áron milyen hatást tudott gyakorolni még egy nem hívőre, egy marxistára is:

„Mi valósággal eléje mentünk minden kívánságnak, az együttműködési javaslatokban önként felajánlva minden klinika vezetését a román professzornak (abban az időben, amikor még megpróbálták közösen használni a kolozsvári klinikákat, V. L.). Jóhiszeműek voltunk és azok is akartunk lenni, mert szükségünk volt az abból fakadó reményre.

Pedig be kell vallanom, hogy kaptunk más irányú, tisztább látásra indító figyelmeztetést is éspedig *elsősorban Márton Áron püspöktől*, aki óvott a túlzott optimizmustól. Márton Áron püspökkel személyes kapcsolatunk azért létesült, mert az egyetemi kérdések gyors és hatékony megoldása érdekében 1945 nyarán és még 1946-ban is gyakran mentünk autóval Bukarestbe. ... Bukaresti utunk mindig Gyulafehérváron át vezetett, ahol többször felkerestük Márton Áron püspököt. Ilyenkor rendszerint az egyházi iskolák kérdéséről is referált Venczel József.

Ezekről a látogatásokról Luka László (Vasile Luca néven sokakban félelmet keltő, »bigott« kommunista volt, V. L.) is tudott, ki is fejezte reményét, hátha

sikerülne a püspököt is megnyerni demokratikus eszményeinknek, hiszen közismert volt, hogy több gyermekes szegény földműves családból származik. Ilyen kísérletezésre azonban eleve nem került sor, mert Márton Áron személye és egyénisége eleve kizárta azt. (Márton Áron volt az, akinek volt fogalma a demokráciáról, nem Vasile Luca, V. L.) A püspök szemmel láthatóan örült ezeknek a találkozásoknak, mindig azonnal fogadott, hiszen Venczel régi kedvelt híve volt, de engem is szinte mint régi ismerőst, úgy fogadott.

Közvetlensége, egyszerűsége, és minden kérdésben okos, határozott, egyértelmű magatartása percek alatt bizalmat keltett, tiszteletet és szeretetet ébresztett. Nem vonhatta ki magát az ember egyéniségének becsületes, megnyerő hatása alól. Engem szinte meglepett tréfálkozó, mondhatnám évődő hangja, amellyel ügyeink menetét kísérte és azokról érdeklődött. Egyik alkalommal az egyházi iskolákról beszélve nem tagadta, hogy aggodalommal néz a jövő felé. Én a magam igazát és optimizmusát igazolandó, azt fejtegettem, hogy az egyetem alapítását a most alakuló és még sok küzdelmet igénylő jogegyenlőség szimbólumának tekinthetjük. Miért gondoljunk tehát aggodalommal a középiskolák jövőjére, amikor a magyar anyanyelvű oktatás csúcsintézményét, az egyetemet most alapították meg az új demokratikus erők. Nem elég garancia ez a jövőre nézve? Márton Áron egy ideig hallgatva, tünődve nézett rám, majd a következőket mondta: *»Csőgör kérem, maga tényleg azt hiszi, hogy az önálló Magyar Egyetem sokáig megmarad? Magukat megszedítette az a négy év, amit Észak-Erdélyben éltek és ezért nem látnak tisztán. Hogy mit várhatunk a jövőtől, azt csak mi tudjuk, akik Dél-Erdélyben éltünk.«*

Nem felejtettem el a mondottakat. Többször idéztem azt az idők folyamán feleségemnek, egy-két barátomnak és magam sem tudom, hogy hányszor csak magamnak Márton Áron *jövőbe látó* szavait. Valószínűnek tartom, hogy a katolikus egyház a maga széles körű nemzetközi kapcsolatain keresztül jobban ismerete a nemzetiségek kérdésének ún. marxista-leninista megoldását, mint mi. Mi ha hallottunk is olykor a képzeletvilágunkba nem illő híreket, azt a nyugati hatalmak hazug hírverésének tekintettük.⁶

Az 1945-ös és 1946-os években az egész erdélyi magyar oktatásügy, az elemi iskoláktól az egyetemig gyakorlatilag anyagi fedezet nélkül működött, a pedagógusok (tanítótól a professzorig) gyakran hónapokig nem kaptak fizetést. Kurkó Gyárfás 1945 nyarán még a háború utáni szegénységgel magyarázza ezt, és arról beszél, hogy „gondjainkat magunknak kell megoldani”, de 1946 tavaszán már a kormánykörök szabotázsáról beszél: „hol folyik a szabotázs a tanügyi személyzet részére kiutalt négymilliárd körül? Ma arról értesülünk, hogy ezt a pénzt a Nemzetnevelési Minisztérium más célra költötte el.”⁷ Az oktatásügy, az egyetem helyzetének, valamint a magyar színházak problémáinak megoldására Kurkó Gyárfás a Magyar Népi Szövetség vezetősége nevében 1945 júniusában felhívást intézett egy Országos Petőfi Alap létrehozására, amivel legálább a tanügy és a magyar kultúra munkásainak fizetését lehetne biztosítani. A

felhívás nyomán az első alapítványtevő Márton Áron volt, aki hárommillió lejes adománnyal elindította a Petőfi Alapot. Ezt elsőként Kurkó Gyárfás köszönte meg a püspöknek: „Nélkülöző tanáraink segélyezésére a gyűjtést már el is kezdtük és sajtóalapunkból máris kiutaltuk az első tanári fizetéseket. *Hálásan mondunk itt köszönetet Márton Áron római katolikus püspökünknek, aki gyorssegély alakjában hárommillió lejes adományával elsőként járult hozzá az egyetemi és közművelődési célokat szolgáló Petőfi Alap felállításához.*”⁸ Arról, hogy Márton Áronnak 1945/46-ban mekkora szerepe volt a Bolyai Egyetem pusztá fenntartásában, Gunda Béla néprajztudós, az egyetem akkori tanára is tanúskodik: „1945-ben és 1946-ban a Bolyai Egyetem igen nehéz helyzetben volt, anyagi téren is. Fizetésünket a román állam késve adta, s a nagy gonddal küzdő egyetemi vezetőség nemigen tudta az anyagi terheket megoldani. Csögör Lajos volt akkor a rektor. Határozottan tudom, hogy – s ez köztudott volt az egyetemen – Márton Áron bocsátotta a fizetést a rendelkezésünkre, illetve adott pénzt az egyetemnek. Az egyetem akkori kommunista vezetői igen nagy tisztelettel emlegették Márton Áront.”⁹

A Bolyai Egyetem tanárainak és diákjainak a katolikus püspök iránti tisztelete személyes találkozásokban is kifejezésre jut. Az egyetem katolikus hallgatói 1945 adventjén a kolozsvári piaristák nagytermében gyűlnek össze. De nem csak a katolikusok és nem csak a diákok vannak ott. Hírül adták ugyanis, hogy beszédet mond Márton Áron is. A püspök arról beszélt, hogy hogyan lehet karácsonyra készülni, amikor az egyetemen rongyos kabátujjú tanárok tanítanak, akiknek otthon éheznek a gyermekeik, mert az állam visszatartja a fizetéseket. Lehet-e karácsonyra, a Szent Család ünnepére készülni, amikor a bizonytalan jövőjű egyetemi ifjúság családjainak sok tagja a fronton pusztult el, a fogságban megfagyott, vagy ott sínylődik még mindig. Arról beszélt a püspök, hogy látva a nép kilátástalan jövőjét nem elég a szép beszéd a kereszténységről, hanem úgy kell cselekedni, hogy a nép tagjai élő közösségben tartozzanak össze. A hallgatóság tömegében ott szorongott a két Benedek professzor, Marcell az irodalomtörténész, és fia István, a Lélektani Intézet tanára. Márton Áron beszédét hallva Benedek Marcell kijelenti: „Hallottam, hogy korunk egyik legnagyobb szónoka Márton Áron, de most már tudom, hogy annál sokkal több.” Ott állt mellette Benedek István, aki lelkesen megtoldotta apja mondanivalóját: „Ez az egyetlen ember, aki vel együtt tudnék dolgozni ebben a pusztaságban!” A következő kolozsvári látogatásakor, már 1946-ban Márton Áron volt az, aki üzent a két Benedek professzornak, hogy szeretné megismerni őket, Benedek Elek fiát és unokáját. István a legújabb művét, az *Ember embernek farkasa* címűt hozta ajándékba a püspöknek. Néhány hét elteltével ismét a városban járt Márton Áron, hogy részt vegyen az emberek közötti megbékélést hirdető, egész Erdélyre kiterjedő népmisszió kolozsvári eseményén. Ekkor a Szent Mihály templom szószékén arról beszélt, hogy *ember embernek a testvére*. A beavatottak tudták, hogy ez dialógus a püspök és a lélektan professzora között.¹⁰

1947 márciusában a Kolozsvári Magyar Színházban találkozott Márton Áron a Bolyai Egyetem diákjaival és tanáraival. Jelen volt itt Entz Géza, a művészet-történet professzora, akire olyan hatással volt Márton Áron beszéde, hogy a Budapestről érkezett, később Herder-díjjal elismert tudós egy életre elkötelezte magát az erdélyi katolicizmus ügyével. Az ötvenes években, már Budapesten művészettörténeti monográfiát tett közzé a gyulafehérvári székesegyházról, a hatvanas években pedig a gyulafehérvári háziórizetben élő püspök néhány külföldi látogatója, kapcsolata közé tartozott. (Entz Géza maradt a legtovább Kolozsváron a Bolyai Egyetem magyar állampolgárságú tanárai közül. 1949-ben felszólították a Budapestről érkezett tanárokat, hogy vegyék fel a román állampolgárságot. Miután ezt megtagadták távozniuk kellett. Entz Géza megígérte, hogy felveszi az állampolgárságot, de mivel mégsem tette meg ezt, 1950-ben őt is kiutasították Romániából.)¹¹

A Magyar Színházban rendezett találkozót követően a püspökkel egyre ellenségesebb sajtó ezt írta: „Márton Áronnak már nem elég a piaristák nagyterme. A Magyar Színházat akarja.”¹²

A SZOCIÁLIS FESZÜLTTSÉGEK ENYHÍTŐJE

A második világháború okozta szegénységet miként az egész Kárpát-medencében, úgy Erdélyben is, 1946-ban természeti csapás súlyosbította. A csapadék hiánya már tavasszal sújtotta a gazdákat, mert az őszi vetések nem fejlődtek. Az aszály különösen Erdélyben volt súlyos, ahol a hatalmas területen kevés a jó termőföld. Erdélyben 1946 nyarán gyakorlatilag nem volt aratás. Éhínség fenyegetett, sokak az éhhalál szélére jutottak. Márton Áron, a szociális érzékenységről közsímet Jó Pásztor volt az, aki a szűkséget szenvedők segítségére sietett. A szatmár-váradai és a temesvári püspökökhöz fordult, hogy rajtuk keresztül kérje a kevésbé súlyos helyzetben lévő szatmári, Bihar megyei és bánági gazdák segítségét: „segítsenek a bajba jutott székelyeken, hogy megmenthessék a jószágállományukat a pusztulástól. A könyörgő szó meghallgatásra talált. A Szamostól a Krasznán, a Berettyón, a Körösök vidékein, a Maroson át le a Bán-ságig székely gazdák százai vonultak telelésre ez ínséges esztendőben lovas, sőt ökrös fogataikkal. Székely családok ezrével jutottak megélhetéshez a Partium és Bán-ság falvaiban, s maradtak ott nemcsak a tél folyamán, hanem mint megkedvelt tartózkodási helyen mindmáig.”¹

A kért segítség rövidesen eredményt hozott, gyorsan változott sokak életkörülménye. Márton Áron még ebben az évben, az Egyházmegyei Tanács éves közgyűlésén konstatálja, hogy egymástól távol eső vidékek népei mozdultak meg a kérő szóra, hogy egymáson segítsenek.

„A rendkívüli szárazság a meglévő bajokat újabb súlyos bajokkal tetézte. Mint az Isten büntetése tört reánk, az elemi csapások elháríthatatlan erejével.

Megdöbentette azokat is, akik úgy élnek és beszélnek, mintha csalhatatlan receptek és elégséges hatalom birtokában volnának minden baj leküzdésére. De megütköztünk mi is, amikor arról értesültünk, hogy megsegítés helyett nem egy helyen lelkiismeretlen emberek üzérkednek, és más címeken is vámot szednek az emberek nyomorából.

Felhívásunkra a testvér-egyházmegyék, habár maguk is gondokkal küzdenek, szívesen ajánlották fel segítségüket. Hasonló készséggel jelentkeztek azok az egyházközségek, melyeket a szárazság kevésbé sújtott. A keresztny szeretetnek és összetartozásnak ezt a lehetőségét felhasználva az Actio Catholica egyházmegyei szervezete az egyházi szervezetek közreműködésével több száz gyermeket helyezett el az ínséges falvakból. Az egyházmegyei árvaházakban szintén több mint kétszáz gyermek részesül gondozásban. Az igazgatótanács a maga részéről készül megtenni a szükséges intézkedéseket, hogy a fogság vagy az aszály következtében nehéz helyzetbe jutott családoknak a gyermekeit a középiskoláinkban és a főiskolákon tanulmányaik folytatásában támogassa.

A szegénység azonban nagyobb, hogysen azt magunk erejéből le tudnánk küzdeni. Az ellátatlan családok nagy száma miatt a kormány gyors intézkedésre és a hatóságok lelkiismeretes és megértő munkájára van szükség. A hivatalos nyilatkozatok szerint a kormány bölcs előrelátással idejében meg is tette a szükséges intézkedéseket, s mivel minden rászoruló állampolgárt egyformán kíván támogatni, a nemzetiségi vagy politikai szempontok bizonyára nem fogják késleltetni, hogy a Székelyföld ínséges vidékei is bekapcsoltassanak az országos akcióba legalább a téli időszak beköszönte előtt.

Népünk szegénységében mértéken felül osztoznak intézményeink és a nevelőtestületek tagjai. A fizetések alig elégségesek a fűtetlen lakásra és a száraz kenyérre. S a száraz kenyeret is keserűséggel eszik, mert hol nyíltan, hol leplezetten, lelkiismeretük és meggyőződésük feladására kényszergetik.

Hősök, akik a hivatásban és a tiszta elvek mellett ilyen körülmények között hűségesen kitartanak. Szívünk egész melegével köszönjük ezeket és köszönjük kitartásukat. Az igazgatótanács a rendelkezésre álló eszközökkel igyekszik sorukat enyhíteni. Tisztelendő papjaimat és híveimet pedig innen felhívom, hogy iskoláink és nevelő személyzetünk megsegítését elsőrendű és parancsoló kötelességnek tekintsék."²

A szárazság okozta nyomor áthúzódott a következő évre. Az 1947 nagybőjtjén kiadott körlevél tanúsága szerint az elemi csapás következményei akkor bontakoztak ki igazán. „Az éhínség veszedelme ezeket kergetett ki otthonukból és kényszerít a szülőföld elhagyására. A nyomor elevenedett meg és indult útnak. Rongyokba burkolt felnőttek és félmeztelen gyermekek csapatai vonulnak az ország egyik részéből a másikba kenyeret, munkát, hajlékot, emberi irgalmat keresve.” Márton Áron azonban örömmel szögezi le, hogy az előző évben indított akció sokakat mentett meg az erkölcsi és anyagi csődtől. Kéri híveit, hogy a változatlanul fennálló gondok közepette a szerencsésebb vidékek ne

hagyják abba a szerencsétlenebbek támogatását, mert „maradnak még sokan el-látatlanul, s a következő hónapokban napról napra kisebb lesz a kenyere azoknak is, akik ma még nem éheznek”.³

ERDÉLYI MISSZIÓ A MEGBÉKÉLÉSÉRT

„A második világháború véget ért s a világ új rendezés előtt áll. Szeretnők hinni, hogy az új rend jobb lesz, mint a régi” – írja Márton Áron 1945. október 15-én.¹ Az a püspök, aki a véres világháború során végig következetesen az ember-telenségek ellen foglalt állást, a háború lezárását követően sem hallgatott. Más-ként gondolkodott a valódi *megbékélés*ről, mint a nagyhatalmak, akik a béketár-gyalásokon jogi és hatalmi megoldásokban látták a jövő kulcsát. (Hogy ez mennyire egyoldalú felfogás, azt majd a Szovjetunió összeomlása után látta meg a világ, amikor kiderült, hogy a *csinált* béke nem egyéb, mint erőfölény, ami ha megszűnik, ismét országok borulnak lángba.) Márton Áron ráérezett arra az anakronizmusra, ami a békét a háború hiányának gondolja el, ami így egyfajta passzivitás. „A világ hatalmasságai, akik a népek sorsa felett készülnek dönteni, a béke megteremtésén fáradoznak. Bízunk abban, hogy őszintén az emberiség javát készülnek szolgálni és ha erőfeszítéseiket siker koronázza, az igazságos bé-ke feltételeit és módozatait megteremtik. *A hatalmi feltételek azonban csak a béke külső biztosítékai és ez nem elég, ha nem sikerül egyidejűleg a lelkek nyugtalanóságát is elcsitítani.*”²

Márton Áron abban látta a háború okát, hogy az ember kivonta magát az Is-ten uralma alól. Ennek következtében jutott arra az állati szintre, amelyben „barbár kegyetlenséggel pusztították még a békés dolgozó polgárt, sőt az asszo-nyokat, gyermekeket, betegeket és öregeket is”. Ezt az állapotot – melyben az ember elfeledte azt, hogy ő Isten képmása – az előzte meg, hogy az embert a társadalmi életben „úgy terelgetik a különböző jelszavakkal egyik táborból a másikba, mintha emberszámba sem vennék”.³ Olyan ideológiák vetették ki há-lójukat az emberre, melyek a más felfogás, a más faj elpusztítására törekedtek, és amelyek kizárólagossági alapon akarták birtokolni az embert, annak lelkiis-meretét is. *E helyzetben vált az ember embernek farkasává.* Márton Áron azt hang-súlyozta ebben a helyzetben, hogy *az ember Isten képmása, aki jogait és méltóságát nem más emberektől, nem népboldogítóktól, hanem a teremtő Istentől nyerte.* Vagyis az ember nem annak fejében nyeri el méltóságát, hogy azonosul bizonyos ideoló-giákkal, mert az ember méltósága eredendő. Ahhoz tehát, hogy béke legyen végre, az embernek önmagában kell rendet teremtenie, mert minden más rend ebből származik. „Új korszak van készülóban” – mondta 1945-ben, Krisztus Király ünnepén Kolozsváron. Ez az új korszak pedig *akkor lesz emberi, ha az em-ber nem helyezi önmagát Isten helyébe és ezzel összefüggésben nem vet önmaga alá más embereket.* „A világválságot sem hatalmi szóval, sem egyszerű rendszerváltozás-

sal nem lehet megoldani. A rend és a béke kimondottan erkölcsi feladat. A ki-zökkent emberi életet az erkölcs alapjaira kell visszatolni.”⁴ A békéhez tehát személyi megújulás, az emberi gondolkodás átalakítása szükséges. A gondolkodás átalakítása – magyarra szó szerint lefordítva, ezt jelenti a görög „metanoia” szó, amit különféle szentírásfordításaink értelem szerint mint *megtérést* adnak vissza. A béke általános keresztény, ezen belül egyházi és lelkipásztori feladat. Az emberi gondolkodás átalakítása nélkül a hatalmi döntés, a „békecsinálás” (Bibó István) nem ér semmit.

Amikor Márton Áron az ember személyes, belső átalakulása feltételeként láttatta meg a békét, akkor azt nem a háború hiányaként, nem pusztán az öldöklés lezárásaként, hanem eleve adott, természetes rendként értelmezte. Vagyis a béke ugyanúgy a teremtés rendjéből eredő, őseredeti valóság, ahogy az ember méltósága is. Márton Áron e kifejezés értelmezésében visszatért ahhoz a tartalomhoz, amit az egykor még mindenki számára jelenthetett. A béke görögül „eiréné”, ami az újszövetségi Szentírásban körülbelül száz alkalommal fordul elő. Ebből mindössze néhány alkalommal jelenti a háború ellentétét vagy hiányát, a többi esetben teljesen önálló, az erőszaktól teljesen függetlenül értelmezett fogalom. „A görög szó töve, az 'eiré' gyűlést, a népgyűlés helyét jelenti, így a béke görög tartalma szerint az együttéléshez, a párbeszédhez, a közös ügyek megbeszéléséhez és képviseléséhez, vagy katolikus terminológiával élve a közjóhoz kapcsolható. Az Újszövetségben *a béke Krisztus sajátja*, amit Ő örökségül hagy a tanítványaira (Jn 14,27), a tanítványoknak pedig ezt kell szétvinni a világba (Lk 10,35). A békesség így hozzátartozik az evangéliumhoz, a jó hírhez, amivel helyreáll az eredendően elgondolt, *tökéletes állapot* (Mt 11,5).”⁵

Amikor Márton Áron 1945-ben meglátta azt, hogy új korszak van születőben, akkor elhatározta, hogy az akkor beköszöntő jövőre – a hatalmi döntéseket is ellenpontozandó – lelkipásztori eszközökkel készíti fel az erdélyi katolikusokat. „Bár a háború nyomora még sorvasztja életeteket s a lét bizonytalansága még nem oszlott el fejetek fölött, mégis örömmel tapasztalom, hogy akarjátok Istent, az Egyházat és annak tanítását. Vállaljátok a papot és templomot, s készek vagytok megvédeni őseink hitét. A lelki ínséget akarom enyhíteni és titkos vágyaitokat kielégíteni, amikor *elhatároztam, hogy a második világháború végét az egész egyházmegyére kiterjedő népmissziókkal teszem emlékezetessé.*”⁶

A püspök e döntésének eredményeképpen 1945 adventjétől egy esztendőn keresztül missziós papok járták végig az erdélyi katolikus egyházközségeket, falvakat és városokat, mindenhol napokat eltöltve, intenzív tanítással, lelkigyakorlatokon szolgálták a gondolkodás átalakítását, az új élet kezdetét. E missziós papok szolgálata arra irányult, hogy „mindenki felszámolja a múltat, rendbe hozza a lelkét, kibéküljön Istennel, s egyénileg és közösségben új életet kezdjen”.⁷ Márton Áron azt várta a „békecsinálóktól”, hogy olyan rendet teremtsenek, ami minden nép számára igazságos, így a valódi megbékélést segíti. Ezt azonban ke-

vésnek gondolta. A maga eszközeivel, lelkipásztorként az embereket kívánta alkalmassá tenni a békére.

A misszió alapgondolata az istenszeretet és az emberszeretet összefüggése volt, a püspök rendelkezése szerint e szentírási parancsot elmélkedte át újra az egész egyházmegye. A kolozsvári misszió lezárásakor, 1946. április 7-én, arról beszélt Márton Áron a Szent Mihály templomban, hogy *Istent szeretni és embert szeretni nem elválasztható dolgok*. A háború egyik oka éppen abban volt, hogy az ember „ha szájával és külsőleg tisztelte is az Istent, a szívével, elméjével, akaratával idegen isteneknek hódolt”. A felebarátot, a másik embert pedig már nem lehetett olyan könnyűszerrel félretolni az útból, mint az Istent, ezt már csak háborúval tehetette az „ember-farkas” – utalt a Benedek Istvánnal folytatott dialógusra.⁸ Az embernek az elállatiasodott mivoltával szemben, Márton Áron szerint „a jövő század arculatát az az irányzat fogja alakítani, amely magas erkölcsi igényekkel jön, a hamissággal az igazságot állítja szembe, a gyűlöletet a szeretettel igyekszik legyőzni, és a bosszúálló szándéokra nagylelkűséggel válaszol”.⁹

A püspök Kolozsváron e szavakkal zárta le a megbékélést szolgáló missziót: „Háborúból jövünk. Szörnyű dolgokat láttunk, cselekedtünk, éltünk és szenvedtünk végig. Térdig gázoltunk a vérben, egymás vérében. A civilizált népek hat éven át égő csóvákat dobáltak egymás házára, s kajánul kacagtak, ha a szomszédot a kigyúlt házból köntös nélkül menekülni látták. Hat éven át zuhogott a testvérgyilkos Káin husángja, s a hullamezők fölött a nemzetek üzleteken törték a fejüket. Vértől és büntől vagyunk mocskosak tetőtől talpig. Alázattal, térdre roskadva, felnyitott kebellet és tenyerünkre vett szívünkkel kérjük Istent, hogy könyörüljön rajtunk, szabadítson meg bűnös önmagunktól, adjon új szívet és új lelket, adjon egymás iránt és a népek között több szeretetet.”¹⁰

KIÉ LEGYEN ERDÉLY?

Márton Áron és a Magyar Népi Szövetség közötti ellentétet az Erdély hovatarozását illető, eltérő álláspont élezte ki. Ez volt az a pont, ahol a politikai monopólium birtokában lévő szervezet elveszítette a kezdeti egyértelmű támogatottságát. A probléma nem is az eltérő álláspontból adódott, hiszen a vélemények sokfélék lehetnek. A Magyar Népi Szövetség azért váltotta ki a nem baloldali értelmiség és jelentős magyar tömegek bírálatát, mert a Kurkó Gyárfás ellenöklete alatt álló szervezet úgy lépett fel, mint az erdélyi magyarság egészét képviselő szövetség, mintha annak véleménye az erdélyi magyarság osztatlan véleménye lenne. Ez pedig abban a kérdésben, hogy mely országhoz tartozzanak Erdély magyarlakta területei, törésre vitte az ügyet jelentős tényezők és a Magyar Népi Szövetség között.

1945. november 15-én, Marosvásárhelyen összeült a Magyar Népi Szövetség vezetősége. Magyar nyelven beszédet mondott itt Petru Groza miniszterelnök,

és jelen volt Vasile Luca (Luka László), a Román Kommunista Párt keményvonalas titkára, a nemzetiségi ügyek felelőse. Az, hogy ő megjelent azért fontos, mert az ő jelenléte mindig egyértelmű követelést jelentett arra nézve, hogy valami irányvonalat el kell fogadni. A miniszterelnök egy új világról beszélt, melyben már nem lesz jelentősége a határoknak. „Spiritualizáljuk a határokat, csak elméletben fognak létezni ... az emberek úgy sétálhatnak Budapestre, vagy onnan Bukarestbe, ahogy akarnak.”¹ Groza után Bányai László, a Magyar Népi Szövetség ultrabalos alelnöke beszélt, aki szerint „*az erdélyi magyarság kijelenti, hogy Romániához akar tartozni, mert a román kormány a legnagyobb megértéssel viseltetik a magyarsággal szemben*”. Bányai Lászlóról tudni kell, hogy a Katolikus Státus ösztöndíjával tanult Párizsban, ahol beszervezték kommunistának. Hazatérve a csíkszeredai katolikus gimnázium tanára lett, a diákok között röplapokat terjesztett, majd kommunista szervezkedésért letartóztatták. Mivel a Státus „nem állt ki” mellette, ezért a katolikus egyház engesztelhetetlen ellensége lett. Házassága révén családi kapcsolatba került Gerő Ernővel. Az ötvenes években ő volt a Bolyai Egyetem rektora (amikor Csögör Lajos és a rektor utóda, Balogh Edgár börtönben ültek), majd a bukaresti Politikai Tudományok Akadémiájának alelnöke lett. Bányai kijelentése a küldöttek körében óriási felháborodást keltett. Kurkó Gyárfás is hozzászólt, azt mondta, hogy „ezt így nem lehet megszavazni, mert a székelyek agyonvernek”.² Erre megbíztak három kommunista jogászt, Demeter Jánost, Csákány Bélát és Takács Lajost, hogy fogalmazzanak meg egy szalonképes szöveget, elfogadható indoklással. E szöveg a következő lett: „tudatában vagyunk annak, hogy az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldása nem határárkérdés, hanem a demokrácia megerősödésének, a nemzeti jogegyenlőség megvalósításának, a határok feloldódásának a kérdése. Nem helyeselhető semmiféle áttelepítés, amely anyaföldünktől szakítana el. Nem helyeselhető semmiféle olyan törekvés, akár magyar, akár román részről, amely a bécsi döntéshez hasonló módszerrel a nemzetközi reakció szolgálatában Erdélyből újra háborús tűzfészket teremtené.”³ Ezt a szöveget megszavazták a küldöttek anélkül, hogy ismertették volna az erdélyi magyar közvéleménnyel, majd Tatartescu külügyminiszter úgy olvasta fel a párizsi békekonferencián, *mint az erdélyi magyarság óriási többségének kívánságát*.

Erről a megszavazott határozatról a nagy nyilvánosság nem értesülhetett. Azok azonban, akik ellene szavaztak, beszéltek róla a barátaiknak, ismerőseiknek. Lakatos István a Romániai Szociáldemokrata Párt magyar tagozatának egykori vezetője írja emlékirataiban, hogy „voltak, akik azonnal felkeresték Gyulafehérváron Márton Áron római katolikus püspököt, aki abban az időszakban az erdélyi magyarság legkiemelkedőbb szellemi vezetője volt, nemcsak a katolikusok előtt, hanem az egész magyar társadalom előtt mint világító fáklya tündökölt”.⁴

Márton Áron úgy ítélte meg, hogy a Magyar Népi Szövetségnek nem volt felhatalmazása egy ilyen nyilatkozatra és nem is tekintheti magát az erdélyi ma-

gyar társadalom kizárólagos képviselőjének. Az erdélyi magyar társadalomnak a Magyar Népi Szövetséggel legalább azonos jogú képviselői a magyar felekezettek, melyek csaknem teljesen átfogják e társadalmat. Ugyanakkor ott volt az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, a maga 200 000 fős tagságával, és ott voltak a magyar szövetkezeti tömörülések 600 000 taggal. *Márton Áron a nyilatkozatról értesülve első megbeszélésre Szász Pált, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnökét, és Venczel Józsefet, régi munkatársát kérte magához, aki ekkor szociológiát és statisztikát tanított a Bolyai Egyetemen. Kettejükkel megbeszélte a legsürgősebb tennivalókat. Össze kell állítani egy memorandumot, melynek pontjai a következők:*

1. Kimondatik, hogy a Magyar Népi Szövetség a Román Kommunista Párt fiókszervezete, ami nem nyilatkozhat a romániai magyarság nevében, mert Erdély magyar lakosságának legfeljebb öt százaléka kommunista. A Magyar Népi Szövetség vezetői a Román Kommunista Párt tagjai, mint ilyenek pártfegyelem alatt állnak, tehát nyilatkozatuk nem lehet objektív.

2. Erdélyben közel kétfélmillió magyar él, akiknek sorsát nem lehet frázisokkal és ígéretésekkel elintézni. Az első világháború után Erdély hovatartozásáról a győztes hatalmaknak a vesztesekkel szembeni elfogultsága döntött, amit a küszöbön álló újabb békeszerződés jóvátehet. *A határokat etnikai elvek szerint kell meghúzni.*

3. Az erdélyi magyarságot olyan személy képviselje a béketárgyalásokon, aki független, és az erdélyi magyarság szempontjából megbízható. Erre Teleki Géza egyetemi tanár a legalkalmasabb.

4. A memorandumot az erdélyi magyar intézményeknek olyan vezetői írják alá, akiket szabadon választottak, vagy állásuknál fogva a magyarság elismert vezetői.⁵

A memorandum megfogalmazása érdekében 1945 decemberében volt az első értekezlet Kolozsváron, Venczel József Petőfi utcai lakásán. Jelen volt Szász Pál az EMGE elnöke, Korparich Ede a Romániai Magyar Fogyasztási Szövetkezetek elnöke, Lakatos István a Romániai Magyar Hitel- és Gazdasági Szövetkezetek elnöke (a román szociáldemokrata párt magyar tagozatának vezetője), Búza László nemzetközi jogász, a Bolyai Egyetem professzora, Juhász István a kolozsvári református teológia rektora, Nagy Géza az Erdélyi Múzeum Egyesület titkára, Venczel József egyetemi tanár, a Teleki Pál Tudományos Intézet titkára. Ezen az értekezleten elhatározták, hogy megbízzák Búza Lászlót, a Bolyai Tudományegyetem nemzetközi jog professzorát egy memorandum megszerkesztésével, aminek a következőket kell tartalmaznia:

1. Bizonyítsa be, hogy a Magyar Népi Szövetség csak a magyar nyelvű kommunisták nevében nyilatkozhat és az erdélyi magyarságot nem képviseli.

2. Indokolja meg, hogy *a kétfélmillió erdélyi magyar sorsát nem lehet ígéretekkel megoldani*, végleges és igazságos megoldásra van szükség.

3. E memorandum mellékleteként Venczel József rajzolja meg Erdély nép-

rajzi térképét és azon húzza meg azt a határt, ami szerint a lehető legkevesebb magyar marad Romániában, illetve a lehető legkevesebb román kerül Magyarországhoz. (E térkép szerint kisebb terület került volna Magyarországhoz, mint a második bécsi döntést követően, mert az észak-erdélyi románok lakta megyék, Máramaros és Beszterce Romániához kerültek volna.)

4. Mivel a szovjet állampolgárságú Rákosi Mátyás magyar meggyőződése, illetve a kérdésben felkészületlen Gyöngyösi János külügyminiszter tudása nem biztató, a memorandum fejezze ki az erdélyi magyarság kívánságát, ami szerint az erdélyiek ügyét a béketárgyalásokon Teleki Géza egyetemi tanár (akkor magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter) képviselje.

Határozott az értekezlet arról is, hogy a memorandum angol nyelvre történő lefordítására Juhász Istvánt, a kolozsvári református teológia rektorát kéri fel, aki Angliában végezte a tanulmányait. A memorandumot öt erdélyi intézmény vezetője írja alá, akik a következők: *Márton Áron* erdélyi római katolikus püspök, *Vásárhelyi János* erdélyi református püspök, *Szász Pál* az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnöke, *Korparich Ede* a Romániai Magyar Fogyasztási Szövetkezetek elnöke, *Lakatos István* a Romániai Magyar Hitel- és Gazdasági Szövetkezetek elnöke (a Romániai Szociáldemokrata Párt magyar tagozatának a vezetője). Az aláíróknak ezt az összetételt az indokolta, hogy az erdélyi római katolikus és református püspökök vallási alapon az erdélyi magyarság óriási többségét képviselik, az EMGE több, mint kétszázézer taggal rendelkezik, a két magyar szövetkezeti központhoz pedig 1102 szövetkezet csatlakozott közel hatszázézer taggal. Erdély magyarlakta vidékeinek hovatartozását illetően pedig csak azoknak a magyar intézményeknek a vezetői nyilatkozhatnak, akik mögött a magyar lakosság szabad akarattal felsorakozik, akiket szabadon választottak, illetve akiknek véleményét sem a magyarlakta területek hovatartozását illetően ellenérdekelt román kormány, sem a kívülről, Moszkvából vezérelt kommunista párt nem befolyásolja.⁶

Két hét múlva ugyanezek a személyek ismét találkoztak Venczel József lakásán. Itt Búza László felolvasta a memorandum szövegét, amit az előző értekezlet határozatai alapján szerkesztett. Kimutatta, hogy 1918-ban Magyarország egységét a nemzetek önrendelkezésének elve alapján szüntették meg. Ha ez a jog érvényes a románok, szlovákok, szerbek és horvátok felszabadítására, akkor érvényes kell hogy legyen olyan területekre is, ahol a magyarok vannak többségben. Kitért arra is, hogy a románok a saját történelmi elméletükkel igazolják Erdély birtoklását. Röviden kitért ezen elmélet hibáira, de alapelveként azt szögezte le, hogy a modern nemzetközi jog nem aszerint ítéli meg egy terület hovatartozását, hogy ki költözött oda előbb, hiszen ez esetben az egész amerikai kontinensen, Alaszkától majdnem a déli sarkkörig indián államoknak kellene lenniük. A modern nemzetközi jog a lakosság többségének anyanyelvét tekinti alapelvnek. *Ennek a nemzetközi jog által elfogadott alapelvnek a jegyében kéri az erdélyi magyarság vezetői, hogy Erdélynek a magyar többségű vidékei csatlakozhassanak Magyarországhoz.*

A memorandum ismertette a Magyar Népi Szövetség kialakulását is. Előzményként elmondta, hogy a két háború között az erdélyi magyar falu lakosságát és a városok magyar polgárságát is az Országos Magyar Párt a parlamentben képviselte. A Magyar Népi Szövetség elődje, a MADOSZ 1934-ben alakult és soha nem merte választásokon megmérettetni magát. Vezetői attól tartottak, hogy egy parlamenti választáson kiderülne, hogy senki nem áll mögöttük, eközben a MADOSZ részt vett a Román Antirevizíós Liga minden gyűlésén és felvonulásán. Transzparensen – komoly népi felhatalmazás nélkül – azt hirdették, hogy nem akarnak határváltozást, mert nem akarnak a magyar grófok uralmából. A MADOSZ utóda, a Magyar Népi Szövetség a román kormány és a kommunista párt jóvoltából politikai monopóliumot élvez, a román kormány által megfogalmazott nyilatkozatait a magyar nép nevében teszi és a béketárgyalásokra eljuttatott nyilatkozata mögött sem a magyar nép, hanem a román kormány áll. *A memorandumban Erdély magyar püspökei és a romániai magyar intézmények szabadon választott képviselői tiltakoznak az ellen, hogy a Magyar Népi Szövetséggé átkeresztelt, már 1945 előtt kompromittálódott MADOSZ vezetői az erdélyi magyarság nevében nyilatkoznak.* E nyilatkozattal szemben az erdélyi magyarság alulírott választott képviselői a mellékelt térképen bemutatják, hogy hogyan lehetne az erdélyi magyar–román vitát igazságosan és véglegesen megoldani.⁷

A Venczel József által meghúzott határ szerint Magyarországhoz került volna 1 350 000 magyar és 850 000 román anyanyelvű lakos. A dél-erdélyi magyarok és az észak-erdélyi románok egy államközi szerződés alapján *önként* lakást cserélhettek volna.

Amikor elkészült a fordítás akkor a memorandumot, a térképet és Teleki Géza megbízólevelét Venczel József, Nagy Géza és Lakatos István aláírás végett elvittek Gyulaféhvárra Márton Aronhoz. A püspök elolvasta a memorandum magyar nyelvű példányát, megnézte a térképet, majd Lakatos István emlékirata szerint a következőket mondta: „Kimondhatatlanul fáj a szívem, hogy a térképen Gyulaféhvár, az erdélyi magyar fejedelmek fővárosa és az ezer éves katolikus püspöki székhely Romániához fog tartozni. De igazatok van, ma már Fehér megyében a románok vannak többségben. A püspökség könyvtárában van egy térkép, amelyet a pápa adószedőit rajzoltak 1320 körül ... A pápa kiküldöttei 920 olyan magyar és katolikus községet rajzoltak fel a térképre, amelyben ma már vagy részben, vagy teljesen románok laknak. Földesuraink örvendtek, ha szorgalmas és igénytelen jobbágyok telepedtek a birtokaikra. Mindig katasztrófához vezet az, ha egy nemzet élére felelőtlen vagy ostoba emberek kerülnek.”⁸

Márton Aron aláírta a memorandumot és Teleki Géza megbízólevelét. A háromtagú küldöttség másnap Vásárhelyi János református püspököt kereste fel Kolozsváron, aki szintén egyetértett a memorandum tartalmával és azonnal aláírta azt. Ezután az EMGE székhelyén aláírta Szász Pál, Korparich Ede és Lakatos István.⁹

Ezután Márton Áron hívására Kolozsvárra érkezett Nékám Sándor, Magyarország bukaresti nagykövete, aki átvette a memorandumot és a megbízólevelet. A nagykövet megígérte, hogy diplomáciai postával azonnal az érdekelt nagyhatalmakhoz küldi azokat, egy példányát pedig eljuttatja a magyar kormányhoz, hogy a béketárgyalásokon ezt az álláspontot támogassák, és Teleki Gézát bízzák meg az erdélyi kérdés magyar képviselésével.

1946. április közepén ismét Kolozsváron járt Nékám Sándor nagykövet. Rossz híreket hozott. Elmondta, hogy a memorandumot eljuttatta a szövetséges hatalmakhoz. Az amerikai delegáció egyes tagjaival, mint régi ismerőseivel személyesen is találkozott. Elmondták neki, hogy az amerikaiak támogatják a memorandumban megfogalmazott igényeket, ám Franciaország és különösen a Szovjetunió élesen ellenzik azt, mert meg akarják büntetni Magyarországot, Romániát pedig jutalmazni kívánják a kiugrásért. Ennél is rosszabb hír azonban, hogy a magyar kormány nem hajlandó vállalni az erdélyi magyarság támogatását. Magyarországon a kommunisták a hangadók, akik ismerik a Szovjetunió álláspontját, amivel ők nem szegülnek szembe. Nékám Sándor Rákosival is beszélt, aki kijelentette, hogy *a Szovjetunió már 1943-ban elhatározta, hogy azt az országot támogatja a béketárgyalásokon, amelyik előbb fordul szembe a németekkel.* A magyar kormány legfeljebb a határszéli magyar városok, Szatmárnémeti, Nagyvárad és Arad érdekében tehet kísérletet, kevés reménnyel. Teleki Géza kiküldéséhez pedig azért nem járultak hozzá, mert a békedelegáció vezetője Gyöngyösi külügyminiszter, akitől Teleki eltérő álláspontot képvisel. Az pedig nem lehetséges, hogy a magyar küldöttség két külön állásponttal jelenjen meg a béketárgyalásokon. Nékám Sándor megpróbálta elmagyarázni Rákosinak, hogy nem *függhet több millió ember sorsa attól, hogy Románia földrajzilag közelebb fekszik a Szovjetunióhoz, távolabb Németországtól, a szovjet csapatok előbb érték el a román határt, tehát a románoknak sokkal kedvezőbb feltételeik voltak a kiugráshoz.* Azt is elmondta Nékám Sándor, hogy Románia kétszer annyi katonát küldött a keleti frontra, mint Magyarország és a Szovjetunió is *Hitler beleegyezésével foglalta el Besszarábiát Romániától, Lengyelország keleti részét, Észtországot, Lettországot és Litvániát, de ettől még megtarthatja magának.* Rákosi erre ingerülten azt felelte Nékám Sándornak, hogy a Szovjetunió egy győztes nagyhatalom, amely sok millió katonát áldozott a fasizmus elleni háborúban, és a győzelem kivívása jogán a saját érdekeit és biztonságát tartja szembe előtt.¹⁰

1946. május 7-én Párizsban összeült a béketárgyalás külügyminiszteri értekezlete. Az Egyesült Államok itt valóban indítványozta a trianoni békeszerződés módosítását az etnikai határoknak megfelelően, Franciaország és a Szovjetunió azonban mereven elzárkózott ettől. A magyar küldöttséget Gyöngyösi János külügyminiszter vezette, aki *nem vitte magával* az erdélyi magyarok memorandumát. Tatarescu román külügyminiszter a határszéli magyar városok esetleges Magyarországnak való odaítéléséről – melyet a magyar békedelegáció felvetett – azt mondta, hogy *ez a magyar álláspont ellenkezik a romániai magyarok állásfog-*

lalásával, és a román külügyminiszter ennek igazolására letette a béketárgyalás asztalára a Magyar Népi Szövetség Végrehajtó Bizottságának 1945 novemberében megfogalmazott és az erdélyi magyarság előtt titokban tartott állásfoglalását.¹¹

Amikor az újságok közölték a párizsi békekonferencia határozatát, amely visszaállította az 1938-as határokat, Márton Áron Kolozsvárra utazott és Vásárhelyi János református püspök irodájába értekezletre hívta mindazokat, akik részt vettek az előbbi két értekezleten Venczel József lakásán. Ez 1946. szeptember végén történt, amikor a párizsi békekonferencia még nem ért véget, a békeszerződések ekkor még nem voltak aláírva. Márton Áron itt elmondta, hogy Tatarescu román külügyminiszter a béketárgyalásokon felhasználta a Magyar Népi Szövetség vezetőségének az 1945. novemberi nyilatkozatát és a külügyminiszter ezt úgy állította be, mintha ez az erdélyi magyarság egészének a véleményét tükrözné. Márton Áron ezért javasolta, hogy a memorandum aláírói küldjenek tiltakozó levelet a békekonferencia elé és fejtsek ki abban az erdélyi magyar álláspontot. A püspök javaslatára elsőként Lakatos István válaszolt. Kifejtette, hogy a memorandum aláírásakor még nem volt érvénytelenítve a második bécsi döntés, így ő akkor még magyar állampolgárként vehetett részt a memorandum kidolgozásában és aláírásában. Azóta a helyzet megváltozott, a békeszerződés aláírás előtt áll, már nem módosítják azt. A memorandum aláírása óta ismét román állampolgár lett, így a Románia területi érdekei elleni állásfoglalás hazaárulási pert vonna maga után. Kijelentette, hogy a pertől nem fél, de kérdése, hogy a legcsekélyebb gyakorlati eredmény reménye nélkül érdemes lenne-e az erdélyi magyar intézményeket és esetleg saját életüket kockáztatni. Ezután Vásárhelyi János szólt hozzá, és ugyanazt fejtette ki, mint amit előtte Lakatos István. Ekkor Márton Áron felállt és visszavonta az indítványát.¹²

Ezzel az igazságos országhatárok kialakítását célzó erdélyi magyar törekvés megbukott.

AZ ELLENTÉTEK ÉLEZŐDÉSE

Márton Áron és a Magyar Népi Szövetség vezetése között 1945 végére bontakozott ki az az ellentét, ami a következő években a püspök elleni támadásoknak az alapját képezte a monopolhelyzetben lévő romániai magyar politikai vezetők részéről. Mondhatnánk, hogy az ellentét alapja az Erdély magyarlakta részeinek hovatartozásáról vallott eltérő álláspont volt. Ez azonban nem fedi teljesen a valóságot, Márton Áron elfogadta azt, hogy a kérdésről többféle álláspont is létezhet. Amit nem fogadott el, az az volt, hogy a Magyar Népi Szövetség vezetői a szovjetektől és a román kormánytól kapott politikai kiváltságaikat kibaszván a romániai magyar népesség nevében beszéltek, mintha e politikusok álláspontja általános lenne. Márton Áronnak jogos volt ez a kritikai észrevétele. Ahol demokráciáról,

azaz népfel ségről beszélnek, ott senki nem sajátíthatja ki magának azt a jogot, hogy a nép nevében, a nép megkérdezése nélkül beszéljen. Ahol demokráciáról beszélnek, ott idegen kell hogy legyen a „Napkirály” politikai önvallomása, ami szerint „az állam én vagyok”. A kommunizmus álságos voltát mi sem mutatja jobban, mint hogy „szocialista demokrácia” vagy „demokratizmus” címszó alatt egy ún. „élcsapat” a maga napkirályi jellemvonásaival azonosította magát a néppel.

A Magyar Népi Szövetség vezetői között voltak ultrabalos elemek, akik kívülről irányított szervezetnek tekintették az általuk vezetett szervezetet. Bányai László alelnök például leírta azt, hogy „a párt egyik tömegszervezete a Magyar Népi Szövetség”, melynek célja, hogy harcba vigye a magyar dolgozó tömegeket.¹ A Magyar Népi Szövetségnek a nem kommunista és főleg fiatalokból álló része követelte is azt, hogy Bányai Lászlót váltsák le az alelnöki posztról.² Kurkó Gyárfás elnök nem azt a szemléletet képviselte, amit Bányai László, ő komolyan gondolta azt, hogy a Magyar Népi Szövetség alulról építkezik és belső törvényszerűségei szerint működik. Komolyan gondolta azt is – nyilván az „észak-erdélyi köztársaság” hónapjaiban szerzett tapasztalatai alapján –, hogy a Szovjetunió támogatásával demokratikus viszonyok épülnek Romániában. Márton Áronnak és a romániai magyar jobboldalnak azonban más fogalmai voltak a demokráciáról, e fogalmat inkább a nyugati kultúrkörhöz kötötték.

Ideológiailag tehát háromféle hasadt állapotot tükrözött a romániai magyar társadalom vezetése. Az ultrabalosok kívülről szemlélték a társadalmat, a népet egy ideológia alárendeltségében látták. A „népi baloldal” – ezt testesítette meg mások mellett Kurkó Gyárfás – hitt a szovjet politika árnyékában fogant demokratikus ígéreteknek, a legőszintébben szolgálta a népet, annak javát akarva. A jobboldal nem hitt abban, hogy a Szovjetunió és a kommunisták segítségével jöhet létre a demokrácia Romániában és Kelet-Közép-Európában. (A baloldal és a jobboldal fogalmát többféleképpen értelmezi a mai politikai publicisztika. E sorok írója baloldal alatt az állam szerepét erősítő, államosító, kollektív értékeket erősítő ideológiát ért. A jobboldal ennek ellentétéként az állam szerepét gyengíti, az egyénhez, személyhez kötődő értékeket érvényesíti. A keresztény perszonalizmus mérsékelt jobboldali vagy jobbközép felfogás, melyben az egyén szabadsága az alapvető – az ember előbb volt, mint az állam, mondja a Rerum Novarum enciklika –, de a magasabb szervezetségű közösség, végső soron az állam nem vonulhat ki az ember szolgálatából, tehát ez az alapvetően jobboldali felfogás a szubszidiaritás elvének megfelelően valamilyen mértékben baloldali elemet is tartalmaz, szerepet szán az államnak is.)³

E háromféle felfogás közül az ultrabalos álláspontnak gyakorlatilag nem volt támogatottsága az erdélyi magyarok és románok között. A második világháború kimenetele miatt mégis ez a felfogás kerekedett felül. A népi baloldal, Kurkó Gyárfás álláspontja a hatalmi viszonyok miatt rövidesen perifériára szorult. A békeszerződés aláírását követően nem volt már szükség nemzetiségi kirakatpo-

litikára, a Kurkó-vonalat menesztették. Kurkó Gyárfást 1947-ben leváltották a Magyar Népi Szövetség elnöki tisztségéből (utóda Kacsó Sándor lett), majd 1949-ben letartóztatták, a Márton Áron perben elítélték, jóllehet semmit nem tudott Márton Áron körének a béketárgyalások számára – éppen Kurkóék ellenében – szerkesztett memorandumáról, melynek *űrügyén* egy időre eltávolították a közéletből az egyháza függetlenségét és népe jogait védő püspököt. A békeszerződés aláírását követő változás mutatja, hogy a Kurkó Gyárfás által képviselt álláspont gyakorlatilag a balek álláspontja volt, *irreális* volt abban hinni, hogy a kommunista eszme, mely bevallottan diktatúrát szorgalmazott, nemzeti jogokat és demokráciát hoz a térségbe. Amit Márton Áron és köre képviselt, az *reálisan* emberi megoldást hozott volna a társadalom életébe, a hatalmi viszonyok miatt mégis e felfogás az *eleve vesztesek* álláspontja volt.

Márton Áron 1946. január 28-án levelet írt Petru Groza miniszterelnöknek a romániai magyarok helyzetéről. Az erdélyi magyarok katolikus püspöke és a román miniszterelnök ekkor már személyesen ismerték egymást. Petru Groza Gyulafehérváron járva több ízben felkereste Márton Áront, aki levelében most megvallja, hogy a román politikai élet alakítói közül őt, a magyarul jól beszélő miniszterelnököt tartja a két népet összekötő személynek: „az általános gyűlölködés közepette megértő hangon csak Nagyméltóságod szólt.” A miniszterelnök személye iránti tisztelet mellett is kénytelen azonban leírni, hogy „a magyarság a Nagyméltóságod elnöksége alatt 1945. március 6-án alakult kormányt rokonszenvvel fogadta, abban a feltevésben élve, hogy ez a kormány az állampolgárok egyenjogúságát őszintén értelmezi és végre meg fogja valósítani. Sajnos a magyarságnak az ehhez fűzött reménye nem ment teljesezésbe.”⁴ Ennek az állításnak az indoklásaként feltárja a miniszterelnök előtt a magyar tan nyelvű iskolák anyagi alapjának teljes hiányát, a kolozsvári magyar egyetemnek az ingatlanaiból való kifosztott állapotát. Feltárja azt, hogy az 1945. évi földbirtokreform százezer hold földet vesz el a magyar gazdáktól, amit román gazdák kaptak meg, miközben a román birtokok jelentős részét mintagazdaság címén mentesítettek a kisajátítástól. Leírja az állampolgársági törvény visszásságát, ami szerint tősgyökeres erdélyi magyarok veszítik el állampolgárságukat azon a címen, hogy a második bécsi döntést követően magyar felségterületre költöztek, majd a háború végével visszatértek szülőföldjükre – ami azért is mondvacsinált indok Erdély etnikai összetételének megváltoztatására, mert a Székelyföld egyes vidékeit 1944 őszén a visszavonuló csapatok erőszakkal ürítették ki. Jog sértőnek tartja Márton Áron azt, hogy rendelettörvény teszi lehetővé a háború éveiben Észak-Erdélyből elmenekült románoknak azt, hogy infláció előtti névértéken visszavásárolják elhagyott ingatlanaikat, amit az 1940-től beköltöző magyarok saját anyagi csődjük árán is kötelesek visszaszolgáltatni, ugyanakkor Patrascanu igazságügy-miniszter rendelete megtiltja a bíróságoknak azt, hogy az 1944 őszén házaikból elűzött és oda később visszatérni szándékozó magyarok birtok-visszaigénylési ügyeivel foglalkozzanak. E rendelet Erdély etnikai

összetételének megváltoztatása mellett azt is célozza, hogy a román lakosság anyagi helyzete erősödjék a magyaroké pedig jusson a csőd szélére. Márton Áron számon kéri a miniszterelnöktől azt az ígéretet is, ami szerint a magyarlakta vidékeken majd magyar tisztviselőket alkalmaznak – aminek épp az ellenkezője valósult meg.⁵

A helyzet feltárásában a sérelmek hangoztatásán túl a romániai magyarok politikai mozgáslehetőségeit is kritika tárgyává tette a püspök, amikor arról beszélt, hogy szabad választás híján a Magyar Népi Szövetség nem tekinthető a magyar kisebbség hiteles képviselőjének. Ha valóban szabad lenne a politikai színtér, akkor nemcsak az a szervezet nyilatkozhatna a társadalmi kérdésekről, mely felülről lett létrehozva, hanem létrejöhetne a romániai magyarság autentikus képviselője, amely nem az államhatalom érdekeit jeleníti meg a kisebbség körében. „Nagyméltóságodat nem téveszthetik meg azok a nyilatkozatok, amelyeket egyesek a magyarság nevében tesznek, illetve a magyarságnak sugalmaznak. *A romániai magyarságnak ma nincs megválasztotta politikai képviselője. Az 1944. augusztus 23. után következő kormányok a magyar nép és a magyar vezetők ellen foganatosított intézkedésekkel (az erdélyi magyar politikai vezetők 1944. augusztusi internálásáról van szó, V. L.) valósággal fizikailag lehetetlenné tették, hogy a magyarság létrehozza azt a politikai szervet, mely felfogásának megfelel. Mozgási, gyülekezési, szólási szabadsága kizárólag annak a csoportnak volt, amely a Magyar Népi Szövetséget megalkotta. Amikor a Nagyméltóságod elnöksége alatt megalakult kormány vette át az ország vezetését, a Magyar Népi Szövetség őszintén állott be a kormányt támogató pártok közé. S voltak az ettől a csoporttól távol állók tömegében is olyanok, akik reménykedni kezdtek a két nép őszinte közeledésének lehetőségében. Ezek a remények az ismertetett okoknál fogva hamar elhervadtak, a Magyar Népi Szövetség pedig a kormány támogatásában elvérzett.*”⁶

Márton Áron a Magyar Népi Szövetség bírálatánál nem rejtette véka alá azt a tényt sem, amiért a romániai magyarság *autentikus vezetőjeként, és más autentikus vezetőivel együtt*, „összeesküvést szőtt” és memorandumot küldött a nagyhatalmakhoz. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert az évekkel később katonai bíróságon megfogalmazott vád hamisságát bizonyítja az, hogy Márton Áron a román miniszterelnöknek is ugyanazt írta, amit a nyugati hatalmaknak, tehát nem volt semmiféle „összeesküvés”, Márton Áron tevékenysége nyílt és átlátható volt. „A Magyar Népi Szövetség egyes vezető emberei – a saját elhatározásukból-e, vagy kívánságra?, nem tudjuk – olyan tartalmú politikai nyilatkozatokat kockáztatnak meg, melyek a magyarság egyetemében élénk tiltakozást váltottak ki. Mindezek következtében a magyar tömegek a Magyar Népi Szövetséggel mind élesebben szembefordultak és annak vezetőit a legsúlyosabb vádakkal illetik. A Magyar Népi Szövetség ezek ellenére igyekszik pozícióját megtartani, de az eszközök, melyeket ennek érdekében éppen ezekben a napokban alkalmazásba vett, a terror jegyeit viselik magukon. Az újságok közlése szerint *Nagyméltó-*

ságod több ízben úgy nyilatkozott, hogy a román közigazgatás területén élő magyarság a saját elhatározásából illeszkedik be a román állam kereteibe. Mivel itt a magyar–román vita gyökere van érintve, kötelességemnek tartom kendőzés nélkül, nyíltan megmondani, hogy erre az önkéntes beilleszkedésre a magyarságnál nem tapasztalható semmiféle hajlandóság.”⁷ Az Erdély hovatarozását illető vitában, 1946 januárjában azért volt bizakodó Márton Áron, mert ekkor még abban reménykedett, hogy az európai hatalmak, a bosszú és a „büntetésvágy” helyett a kérdést képesek lesznek európai összefüggésekbe helyezve megoldani. „Románia helyzete előnyösebb annyiban, hogy Erdély az ő birtokában van. De a magyar reményeket is táplálhatja a nagyhatalmaknak az a felismerése, hogy a Párizs környéki békediktátumok nem oldották meg a nyugtalanító kérdéseket Európa ezen térségében ... Mindenesetre mi úgy látjuk, hogy Erdély kérdését ma nem lehet önmagában külön nézni, hanem a megoldás módzatait az érdekelt nemzetek, sőt Európa jogos igényeinek összeegyeztetésében kell keresni.”⁸ Jogos volt az igény arra, hogy Erdély kérdését „nem önmagában”, vagyis nem egy szűk érdeket kifejező kialakult állapotban, hanem európai összefüggésben és Erdély minden népének érdekét szem előtt tartva kell megoldani, mert az épp akkoriban megalakult ENSZ is globális összefüggésekben gondolkodott, már pedig „a román fennhatóság alatt élő magyarság helyzete nem felel meg azoknak a nagy erkölcsi követelményeknek, melyeket az Egyesült Nemzetek alapokmánya a békés együttélés rendezőelveiként megjelölt”.⁹

Az Erdély magyarlakta területeinek hovatarozását illető kérdés az országhatárokat is érintő, kényes kérdés. Itt le kell szögezni, hogy ekkor még folytak a béketárgyalások, a kérdés nem volt lezárva. Márton Áron e kérdésben gyökeresen más álláspontot képviselt, mint a romániai magyarságnak a román kormány által hivatalosan elismert szervezete, a Magyar Népi Szövetség. Valójában azonban a püspök nem ezért került szembe a hivatalosan elismert, kezdetben őáltala is elfogadott magyar szervezettel. *Az ellentét abból adódott, hogy Márton Áron nem fogadta el a „nép nevében, nép megkérdezése nélkül a népről” diktatórikus elvet, nem fogadta el az államilag engedélyezett szervezet politikai monopóliumát, tehát nem fogadta el az egypártrendszert. Ahogy elutasította a faji kizárólagosságra épülő előző diktatúrát, ugyanúgy utasította el az ekkor készülődő kommunista diktatúrát is.* A határkérdést illetően azt is hangsúlyozni kell, hogy *Márton Áron nem erőszakos revíziót, hanem európai rendezést sürgetett.*

Amiről Márton Áron nyíltan fordult memorandumban a nagyhatalmakhoz, és nyíltan fordult levélben a miniszterelnökhöz, arról nyíltan beszélt ahhoz a néphez is, melyhez ő maga tartozott, és melynek szolgálatára rendeltetett. *Márton Áron 1946. június 10-én, a csíksomlyói pünkösdi búcsún százötvenezer ember előtt beszélt arról az összefüggésről, ami a háborút lezáró béke és a lelkek békéje között fennáll.* A püspök, aki mindig tartózkodott attól, hogy a hatalmi politika ügyeit és az egyház, a lelkipásztori munka ügyeit összemosza, aki mindig tartózkodott és papjait is óvta a pártpolitikai vagy napi politikai állásfoglalásoktól, hangsúlyoz-

ta, hogy a püspöknek kötelessége meghallani a hívő ember aggodalmait és „ki kell mondania azt, amit nekik nincs szabadságukban kimondani”. Azért beszélt mégis politikainak tetsző kérdésekről, mert ő ezeket a kérdéseket valójában *nem politikai és hatalmi, hanem erkölcsi kérdéseknek tartotta*, melyek súlyos következményeket hordoztak népe számára. Többek között a következőket mondta Márton Áron 1946 pünkösdjén, Csíksomlyón:

„A nagy háború megrázott és megtisztította látásunkat. Ma egészségesebben és előbb hittel, mint bármikor, Istennel és a Krisztus által meghirdetett igazságok sziklabiztos alapján készülünk felépíteni a jövőt. A magunk életében olyan társadalmi rendet akarunk, amely Isten akaratának megfelel. *Olyan társadalom a célunk, amely elismeri és tiszteletben tartja az emberi személy méltóságát, szabadságát, jogait, amely elismeri és védi a keresztény házasság szentségi jellegét, felbonthatatlanságát, Istentől rendelt célját, amely a munkás számára is elismeri és tiszteletben tartja a tisztességes családi bérhez, a vélemény szabad kinyilvánításához és az életfeltételekhez való jogot. Olyan társadalomban kívánunk élni, amely kizárja az emberi önkény érvényesülését, amely igazságos törvényekkel és azok igazságos végrehajtásával biztonságos jogrendet tart fenn, és megvédi minden polgár elidegeníthetetlen jogait minden emberi hatalom támadásaival szemben.*

Tudjuk, mert megtapasztaltuk, hogy nincs rendezett emberi élet, ha nem igazodik az Istentől adott rendhez. Ezért választottuk a téveteg emberi elme találmányai helyett az isteni bölcsesség biztos útját.

Sorsunkat azonban a másik oldalon a világ hatalmasságai tartják kezükben, s amikor mi a jobb, rendezettebb, igazságosabb, emberibb jövő kialakításán gondolkodunk, aggódva figyeljük, hogy vajon a föld hatalmasai mit terveznek fölöttünk.

A háború alatt és után felelős, vezető személyiségek ajkáról – nemegyszer közös megbeszélés eredményeként – biztató nyilatkozatok hangzottak el. *Az igazságos és tartós békét ígérték. És bíztunk abban, hogy ez alkalommal csakugyan mellőzhetetlen erkölcsi elvek alapján és nem hatalmi, politikai szempontok szerint döntenek. Az 1946. május 7-i párizsi határozatról kiadott közlemények azonban megzavarták ezen hitünket.* (E határozat állította vissza Magyarország 1938-as határait, ami előrevetítette a párizsi békeszerződés végkimenetelét. V. L.)

A határozat tulajdonképpen jelentését ma sem ismerjük. S nem ismerjük a hatalmak további terveit sem. Az a keserű csalódás azonban, amely a hírek hatása alatt a lelkekben erőt vett és amely sokakat már a kétségbeesés örvénye felé sodor, továbbá az a gyűlölet, amely ugyanerre a hírre a másik oldalról ellenünk újult erővel fellángolt, kötelességünké tesz, hogy aggodalmunknak hangot adjunk.

XII. Pius pápa már a háború alatt ismételten felhívta a világ figyelmét a béke nagy művének erkölcsi feltételeire. *Az új rend* – mondja 1941. karácsonyi beszédében – *csak az erkölcsi törvények megingathatatlan és változhatatlan sziklájára épülhet.*

Ugyanebben a beszédében az igazságos és tartós béke egyik feltételét így fogalmazza meg: *»Az erkölcsi elvekre épült új rendben nincs helye a nemzeti kisebbségek nyílt, vagy rejtett üldözésének, kulturális, vagy nyelvi sajátossága elnyomásának, gazdasági képességük akadályozásának, természetes szaporodási képességük csökkentésének, vagy megszüntetésének.«*

Nekünk is jogunk van azt kérni, hogy ilyen szenvedéseknek ne vessenek alá bennünket! Több, mint huszonöt éves kisebbségi életünk alatt megtapasztaltuk a politikai és gazdasági elnyomásnak nyílt és rejtett módszereit és különböző fokozatait. Folyamatos és egyre súlyosabb küzdelemre kényszerültünk kulturális és nyelvi értékeink megvédéséért. A politikai és társadalmi helyzet, ami osztályrészünk lett, komoly akadályokat vetett népünk természetes szaporodása elé is.

Nem vállalhatjuk többé ezt az igazságtalan és megalázó helyzetet, és kérjük, ne kényszerítsék ezt reánk azok sem, akik sorsunk fölött a döntés jogát gyakorolják.

A Szentatya említett beszédében *a nemzetek közötti rend első alapfeltételét a nemzetek szabadságának és integritásának biztosításában jelöli meg. »Az erkölcsi elvekre épült új rendben – mondja ismét – nincs helye más nemzetek szabadsága, nemzeti integritása és biztonsága megsértésének, bármilyenek legyenek is területi kiterjedés és védelem szempontjából.«*

Az Egyesült Nemzetek népei, attól az elhatározástól vezetve, hogy megmentsék a jövő nemzedékét az újabb háború borzalmaitól, szintén hitet tettek az alapvető emberi jogok, az emberi személy méltósága, valamint a kis és nagy nemzetek egyenjogúsága mellett.

Az Egyesült Nemzetek népeinek ez a hittétele az alapvető emberi jogok mellett megegyezik azokkal az alapvető sarkalatos elvekkel, melyeket a Szentatya sürget a népek javára. *Ezekre az általánosan elismert és megtámadhatatlan erkölcsi tételekre hivatkozva kérjük az igazságot a magunk számára is.*

A San Franciscóban aláírt alapokmány (az ENSZ Alapokmány, V. L.) az Egyesült Nemzetek célját a nemzetek közötti béke megvalósításában és megtartásában látja. Ezt a nagy és nemes célt – más eszközök mellett – elsősorban a nemzetek egyenjogúságának és önrendelkezési jogának a tiszteletével kívánja elérni.

Úgy hisszük, nem tévedünk és nem túlzunk, ha a magunk ügyét összefüggésbe hozzuk az európai béke sorsával. A történelem bizonyítja, hogy *»ezek a békeszerződések, amelyeket az erkölcsi követelményekkel és az igazi politikai bölcsességgel ellentétes szellemben és feltételekkel kötöttek, mind rövid életűek voltak és szomorú következményekkel jártak.«* (XII. Pius) A mostani háború dúlásai pedig sokkal nagyobbak, semhogy az emberiség elbírná egy meghíusult béke újabb pusztításait. *S a mi ügyünk igazságos elintézése nélkül repedés lesz a béke épületében.*

Lengyelország második felosztása után mondta a neves francia Cratry atya: *»Európa Lengyelország felosztása óta a halálos bűn állapotában van.«* – Az egymásra következő két világháború mérhetetlen pusztításai arra engednek következtetni, hogy *Európát valóban a saját bűnei verik. S nyombatja Európa lelkiismeretét a mi nemzetünk sorsa is.* Nemzetünket a múlt háború után négy országra

osztották szét. A sok szenvedés, amit ennek a népnek azóta magára kellett vennie, ennek a hatalmi intézkedésnek a következménye. Tudjuk, hogy a népek nagy családjával szemben elhanyagolható, sőt elpusztítható mennyiség vagyunk, de a kis népek nagy szövetségese a megsértett erkölcsi rend, és ez bosszút állhat értünk is.

Szabad emberhez és szabad néphez méltó életet kívánunk élni, mert ehhez Isten adta jogunk van. Kicsiny nép vagyunk, de kicsinységünk ellenére is a tartós békére vágyozunk és az új rend felépítésére készülő népek családjának hasznos tagjává kívánunk lenni. A múltkori békeszerződésnél az önrendelkezés jogán számos népnek tették lehetővé azt, hogy fajtestvéreivel együtt és egy államban éljen. Tőlünk akkor ezt a jogot megtagadták. Igazságunk tudatában és a változatlan természeti és isteni törvények alapján kérjük azokat, akiknek fölöttünk hatalma van – minden hatalom onnan felülről adott –, hogy ne fessítsék népünket egy újabb ítélettel a régi keresztre.

Krisztusban szeretett Testvéreim! Aggódtak a hatóságok, hogy itt politikai tüntetések lesznek, de ti imádkozni jöttetek ide. Épültem azon a példás fegyelmen, amit út közben és itt tanúsítottatok. Most ugyanilyen fegyelmezetten térjete vissza.

A püspöknek azonban meg kellett hallania híveinek nagy aggodalmát és ki kellett mondania azt, amit nekik nincs szabadságukban kimondani. Az a százezres tömeg, amelyik tegnap és ma itt hullámzott és a többi százezrek, akik ezeket hazulról lélekben kísérték, ezért is imádkoztak.

*Ez azonban nem politika. Itt az életünkről van szó. És az emberi élethez Istentől nyertünk jogot. Az önmagunk becsülete és a jövő nemzedék sorsáért reánk háruló felelősség követeli, hogy jogaink védelmében tiltakozzunk egy igazságtalan ítélet kimondása és végrehajtása ellen.*¹⁰

Amilyen nyitott szívvel fordult Márton Áron más népek felé is, amikor azok üldöztetéseket szenvedtek – és a magyar katolikus püspök e nyíltságával rövidesen az üldözött görög katolikus erdélyi románokat is megajándékozta –, olyan nyíltan beszélt saját népe életkérdéseiről is. Nem volt titok számára az, amit a nyugati hatalmakhoz küldött memorandumban aláírt, nem volt titkok az, amit Petru Groza miniszterelnökhöz terjedelmes levelében eljuttatott. *Ugyanerről beszélt százötvenezer ember jelenlétében 1946 pünkösdjén Csíksomlyón.* Ha valóban igaz lett volna a vád Márton Áron ellen, amivel néhány évvel később a Bukaresti Katonai Bíróság vádolta, akkor már most, 1946 júniusában letartóztathatták volna. Nem túlzás azt állítani, hogy a beszédnek történelmi jelentősége volt. Sem a román, sem a magyar sajtó nem foglalkozott vele, a hatalom a határ mindkét oldalán igyekezett titokban tartani azt. Azonban ez volt az első, és talán az egyetlen eset, hogy a békeszerződések igazságtalanságai miatt ilyen tömeg előtt tiltakozás történt. A beszéd után a tömeg fegyelmezetten hazavonult, és másnapra egész Erdély tudta, hogy miről beszélt a püspök Csíksomlyón.

A beszéd szövegét Márton Áron elküldte Nékám Sándor bukaresti magyar követnek. Az ő közvetítésével megkapta azt a moszkvai, a londoni, a párizsi és a

washingtoni magyar követség is. Nékám Sándor a beszéd tartalmáról, körülményeiről és hatásáról részletesen tájékoztatta a magyar külügyminisztériumot. E diplomáciai jelentés szövege a következő:

„Márton Áron erdélyi római katolikus püspök többhetes székelyföldi bérmaútja során részt vett a hagyományos csíksomlyói búcsún és ott pünkösdvasárnap beszédet tartott. A csíksomlyói beszéd szövegét mellékletben tisztelettel felterjesztem.

A csíksomlyói búcsúról, a beszéd előzményeiről és utóhangjáról a következőket jelenthetem:

A búcsún eddig még soha nem látott tömeg, mintegy 150 000 ember vett részt. A katolikus világon kívül a többi erdélyi magyar felekezet hívei is igen nagy számban zarándokoltak el Csíksomlyóra.

A párizsi határozat (amely visszaállította az 1938-as határokat, V. L.) hatására a különben igen fegyelmezett csoportokban felvonuló tömeg hangulata rendkívül nyomott és egyben *veszedelmesen feszült* volt. *A jelenlévők szerint a püspöki beszéd előtt a légkör annyira telített volt, hogy az elkeseredettség könnyen politikai tüntetésben robbanhatott volna ki.* (Erre Márton Áron is utalt a beszédében, V. L.) Hallatszottak olyan hangok is, amelyek azt kívánták, hogy a gyülekezetnek az 1918-as gyulafehérvári példa nyomán (az Erdély és Románia egyesülését már a Párizs környéki békék előtt kimondó román népgyűlésről van szó, V. L.) nemzetgyűléssé kellene átalakulnia és a párizsi határozat elleni tiltakozás jeléül a Magyarországhoz való csatlakozást kellene követelnie.

Ilyen körülmények között *Márton Áronra hárult az a feladat, hogy a tömeg érzelmeinek olyan formában adjon kifejezést, hogy azzal egyben az indulatokat is levezesse.* A püspöki beszédet tehát úgy kell értelmezni, hogy az *tiltakozás volt* ugyan a párizsi határozat ellen, de *egyúttal a legmegfelelőbb, sőt egyedül hatékony eszköz a tömegszenvédélyek és az elkeseredés levezetésére.*

Az egybegyűlt nép a beszéd hatására valóban megőrizte a fegyelmét, a jelenlévő román csendőr őrnagy, a kivezényelt karhatalom parancsnoka – aki előzőleg aggodalmát fejezte ki a nép hangulata miatt, amely szerinte a párizsi határozat után napokig »nem dolgozott, csak izzott és minden akcióra képes lett volna« – a beszéd után elismerését fejezte ki a püspöknek, hogy papjainak adott szigorú utasítása nyomán a tömeget ennyire fegyelmezetten sikerült mozgatni és rendben tartani.

Márton püspök különben mindenütt mérséklőleg lépett közbe: a magyar nemzeti zászlók felvonultatása miatt a csendőrökkel támadt incidenseket, melyek könnyen a székelyek ellenszegülését eredményezhették volna, tapintatosan elsimította.

A beszéd elmondása után a püspököt felkereste a jelenlévő községek férfiküldöttsége és *megkérte beszédének a szövetséges hatalmak képviselőihez való továbbítására.* Hazavezető útjában a szentkeresztbányai munkások köszönetet mondtak a csíksomlyói beszédért és *reményüket fejezték ki, hogy a püspöki szót a béketárgyalásokon is meghallgatják.* Marosvásárhelyen a református esperesi kerület tanácsa

közölte vele, hogy mögötte áll minden hasonló természetű megnyilatkozásban. Ugyanezt hozták tudomására az unitáriusok is.

*Márton Áron püspök csíksomlyói beszédével sem a román, sem az erdélyi magyar sajtó nem foglalkozott.*¹¹

Nékám Sándor bukaresti követnek a magyar külügyminisztériumba küldött jelentése pontosan érzékelteti azt a légkört, ami az erdélyi magyarok körében a párizsi határozat következtében kialakult. A jelentés pontosan érzékelteti a püspök felelősségérzetét, amivel képes volt levezetni a feszültségeket, elejét véve talán egy erdélyi magyar felkelésnek. Pontosán érzékelteti a püspök bölcsességét, aki úgy tudta levezetni a százötvenezeres tömeg indulatait, hogy közben tiltakozott a nyilvánvaló politikai elfogultságokra, a hatalmak szimpátiájára és antipátiájára épülő igazságtalanság ellen. Ha igaz lenne az a hamis vád, amivel néhány év múlva a püspököt és barátait vádolták, akkor ez a tömeg innen nem ment volna haza békességben, mert *a püspök itt és ekkor egyetlen beszédével népfelkelést robbanthatott volna ki. Nem ez történt. Márton Áron felelősségérzetének és bölcsességének köszönhetően az erdélyi magyarság az erőszakmentes utat választotta.*

A következő hónapokban helyrehozhatatlanul megromlott a viszony Márton Áron és az államhatalmat egyre szervilisebb módon kiszolgáló erdélyi magyar politikai vezetés, a politikai monopólium birtokosai között. A püspök közelében villámok csaptak le. 1946-ban Krisztus Király ünnepén Marosvásárhelyen, a nyolc napos misszió befejezésekképpen a *demokrácia erkölcsi feltételeiről* beszélt. Márton Áron e beszédét körlevél formájában elküldte minden plébániahivatalnak. „A beszédet, mivel annak tárgya közérdekű, T. Papjaim és Híveim tájékoztatására alább teljes szövegben közlöm.”¹² A hatóság a nyilvánosságra hozott, templomokban ismertetett beszéd tartalmát kiforgatta, röpcédulákon vádolták a püspököt és az akkor folyó választási kampányban uszítottak ellene. Márton Áron az Egyházmegyei Tanács évi rendes közgyűlésén tért ki az ügyre. „Röpcédulák jutottak a kezünkbe, melyet úgy látszik politikai szervezetek készítettek és használtak fel a választások alkalmával. A röpcédulák a Krisztus Király ünnepi, marosvásárhelyi beszédünkéből célzatosan kiszakított részekkel bíztatták szavazásra a közönséget. Mi a kérdésekről, melyekről nyilatkozni szükségesnek tartottuk, nyíltan szólottunk. *Felfogásunk felől nem hagytuk kétségben a politikai vezetőket sem. A felhasznált marosvásárhelyi beszédben is világosan megmondottuk a véleményünket. Nem kerestük az ellenségeskedést, de elveinkből és meggyőződésünkéből nem vagyunk hajlandók elalkudni semmit.* Mondanivalónkat mindig komolyan megfontoltuk és mindig az a tiszta szándék hatotta át, hogy az igazság hangsúlyozásával az eszmei zűrzavar tisztázását és egy igazságosabb társadalmi rend kialakítását elősegítsük.”¹³

Kezdetben csak uszítottak a püspök ellen. A következő villámcsapás azonban már elevenen érintette őt, ezt a hatalom már fenyegetésnek, megfélemlítésnek szánta. 1947. március 25-re virradó éjjel – éppen 25-én találkozott Márton Áron a Kolozsvári Magyar Színházban a Bolyai Egyetem diákjaival („Márton

Áronnak már nem elég a piaristák nagyterme, a Magyar Színházat akarja”) – le tartóztatták közvetlen munkatársát, Venczel József egyetemi tanárt. Venczelné Szim Lídiát kereste meg a hírrel a szociális testvérek kolozsvári házában. A Kolozsvári Magyar Színházban ekkor folyik a találkozó a püspök és az egyetemisták között, éppen Bajor Andor I. éves hallgató, a későbbi kiváló író beszél, aki 1990-ben Kolozsváron megalapította a Keresztény Szót. Szim Lídia itt közli a hírt Márton Áronnal, közli vele azt is, hogy délután Bukarestbe utazik, ahol Venczelt is fogva tartják. Márton Áron Szentmiklósi Ferenchez, a Magyar Népi Szövetség képviselőjéhez, bizalmi emberéhez irányítja őt. Bukarestben találkoznak is, Szentmiklósi együtt megy Szim Lídiával a politikai foglyokért felelős belügyminisztériumi főemberhez. Ő megengedi, hogy beküldjék egy foglárrel a hozott ruhát és élelmiszert, ami létkérdés volt Venczelnek, mert letartóztatása előtt gyomorműtéte volt. Venczel az aláírásával igazolja, hogy megkapta azt. Szim Lídia a szociális testvérek bukaresti rendházában szállt meg, napokig sikeresen juttatta be Venczel Józsefhez a szükséges táplálékot. Egy napon Márton Áron is megjelent Bukarestben, felkereste Szim Lídiát és közli vele, hogy Petru Groza miniszterelnöknél járt az ok nélkül letartóztatott Venczel József érdekében. A miniszterelnök megígérte Márton Áronnak azt, hogy Venczelt három napon belül hazaengedik. Ezután Szim Lídia elment a börtönbe, hogy beadja a szokásos csomagot. A kapuban szokatlanul nagy őrséget talált és több foglyoszállító autót. Egy folyosóról látta, hogy összesen nyolcvan foglyot vezettek az autókhoz, a sorban Venczel József volt az utolsó. Venczelt külön választották a többtől, egy mondat erejéig találkozhatott az őt látogató szociális testvérrel, aki neki ennyit mondhatott: „Itt volt atyánk (Márton Áron, V. L.), és beszélt Grozával. Hamarosan hazavárjuk.” Ezután a szállítmányt elvitték a börtönből. A három nap, amit a miniszterelnök ígért, letelt. Szentmiklósi Ferenc a képviselői jogosítványai segítségével kiderítette, hogy a nyolcvan foglyot Venczel Józseffel együtt a Vacaresti börtönbe vitték. Innen szabadult 1949 elején. A megígért három naptól huszonkét hónap lett. Szentmiklósi Ferencet, a Magyar Népi Szövetség parlamenti képviselőjét pedig rövidesen kidobták a csíkszeredai tanfelügyelői állásából, mert nem írt alá egy Márton Áron ellen uszító nyilatkozatot.¹⁴

1947. június 27-én a Világosság című kommunista lap becsmérő cikket írt György Lajos egyetemi tanárról, az Egyházmegyei Tanács (Erdélyi Római Katolikus Státus) világi elnökéről. Venczel József mellett ő volt Márton Áron legközelebbi világi munkatársa, már a harmincas években együtt szerkesztették az Erdélyi Iskolát. György Lajos mint nyelvész, a Magyar Tudományos Akadémiának is tagja volt. E támadásra reagálva Márton Áron kiadott egy körlevelet, melyben felszólította a papságot, hogy a Magyar Népi Szövetséggel minden kapcsolatot szakítsanak meg.¹⁵ Ez a lépés akkor is a Magyar Népi Szövetséggel való nyílt szakításként fogható fel, még ha később a mérsékelt magyar politikai vezetők közeledtek is a püspökhöz. A bukaresti magyar követség augusztus 8-án

tájékoztatót írt a helyzetről a magyar külügyminisztérium részére. Nékám Sándort, a Márton Áronnal jól együttműködő követet ekkorra már leváltották, hazarendelték. Utóda a kommunista Gyöngyössi István lett, a jelentést ő írta:

„Enyhülés következett be a Márton Áron által kiadott pásztorlevél folytán előállott helyzetben is. A Világosság ismert cikkét, amelyben György Lajos egyetemi tanárt, a Róm. Kath. Státus világi elnökét súlyosan megtámadta, úgy a Népi Szövetség vezetősége, mint a mérvadó pártkörök taktikai balfogásnak minősítették ... Az MNSZ közeledést keres Márton Áronhoz, aki viszont szintén ki akar kerülni valahogyan abból a helyzetből, amibe a pásztorlevél által belemanőverezte magát. A püspököt ebben a szándékában az vezeti, hogy nem akarja Mindszenty szerepét játszani, akitől politikai felfogásában valóban nagyon távol áll.”¹⁶

A jelentés árulkodik a léggörőről, melyben született. A György Lajost támadó cikk mindössze „taktikai balfogás”. Mindössze annyit „bántak” ebben a pártvezetők, hogy ezzel visszafordíthatatlan ellentétbe kerültek Márton Áronnal, aki mögött pedig milliányi tömeg áll. Márton Áron és Mindszenty bíboros habitusa között valóban voltak különbségek, de a magyar prímás nevének bekeverése az erdélyi helyzetet taglaló jelentésbe inkább szól a magyarországi kultúrharcról, mint az erdélyi püspök és az esztergomi érsek közötti különbségről. Miközben taktikai balfogást emlegettek, a Márton Áron által képviselt irányvonal elleni támadás más frontokon is folyt. Ezekben az időkben egy Tamás Gáspár nevű kommunista újságíró vette célba a „reakciós magatartású” Nékám Sándort, a leváltott bukaresti magyar követet, aki mindig pontosan közvetítette a rábízott üzeneteket a legmagasabb fórumokhoz is.¹⁷

A szakadás, ami Márton Áron és a Magyar Népi Szövetség vezetése között létrejött, magán a Magyar Népi Szövetségben belül is jelentkezett. A békeszerződés aláírását követően, az 1947-es esztendőben már nem volt szükség nemzetiségi kirakatpolitikára. Kurkó Gyárfás túlságosan eltért a „vonaltól” például akkor, amikor hasonló jogsértéseket hozott nyilvánosságra 1946-ban, mint amit Márton Áron rótt fel előzőleg a miniszterelnököknek.¹⁸ A Magyar Népi Szövetség 1947 februárjában bejelentette a csatlakozását a „demokrata pártok blokkjához”, amivel az erdélyi magyar politikai szervezet formális önállósága is megszűnt.¹⁹ Kurkó Gyárfás rövidesen arról beszélt, hogy a nemzetiségi jogok *előfeltételei* a valódi demokráciának.²⁰ Végül 1947 novemberében, Temesváron a Magyar Népi Szövetség kongresszusa leváltotta az elnöki tisztségből Kurkó Gyárfást és Kacsó Sándort választotta helyette.²¹ Kurkó Gyárfás számára – az elkötelezett marxista számára – ezzel nem volt többé hely a romániai magyar politikai életben. Megnyílt előtte az az út, ami letartóztatásához, tizenhat évi bebörtönzéséhez és elméjének elborulásához vezetett.

EGYHÁZELLENESES TÁMADÁS TÖRVÉNYI SZINTEN

A felvilágosodás kora óta Európában többször voltak olyan törekvések, amelyek arra irányultak, hogy az egyház működését állami törvényekkel korlátozzák. E törekvések az egyház legbelsőbb ügyeit is államhatalmi eszközökkel szabályozták. A francia forradalom például 1789-ben államosította az egyházi vagyont, a papokat államesküre kötelezve gyakorlatilag állami tisztviselőkké minősítette, a püspökségek számát állami rendelettel korlátozta. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az egyház az államnak egy alrendszerévé vált. A papság többsége nem esküdött fel, akikre ezért illegálitás, rosszabb esetben deportálás vagy halál várt, a klérus pedig így értelemszerűen kettészakadt. Az állami rendelet egyházmegyét szüntetett meg, vagyis semmibe vette a kialakult lelkipásztori kereteket. Azért, hogy az emberek tudatából a keresztény múlt emlékét is kitöröljék, a jakobinusok megszüntették a keresztény ünnepeket, helyükbe állami ünnepeket tettek. Megszüntették a hetet, mint naptári egységet, ezzel megszüntették a szombatot és a vasárnapot, helyettük pedig minden tizedik napot tettek munkaszünetté. *Ezzel állami rendelet tiltott el zsidót és keresztényt attól, hogy az Úr napját ünnepelje.* Az államosítás következtében pedig sok templomból raktárt vagy istállót csináltak.¹ Ha nem olvasnánk ezekhez az eseményekhez a helyszínt és az évszámot, akkor azt gondolhatnánk – joggal –, hogy valamelyik huszadik századi kelet-európai, vagy kelet-ázsiai kommunista diktatúra intézkedéseiről van szó.

A második világháború után a Szovjetunió által megszállt országokban, a békeszerződések aláírása után véget ért az a néhány év, amikor még remény volt arra, hogy ezek az országok is az európai demokrácia hagyományainak megfelelően rendezhetik be életüket. A békeszerződések aláírását követően a Szovjetunió és a hatalomra törő kommunista pártoknak *már* nem volt szükségük a demokráciára, a többpártrendszerre, a szabad parlamenti választásokra, a pluralizmus európai hagyományaira, melyet ők mindössze kulisszáknak tekintettek, melyeket a béketárgyalások idején a nyugati hatalmak felé mutogattak. A Szovjetunió által hozott ázsiai despotizmus szellemileg homogén környezetben érezte jól és biztonságban magát, mert a hivatalos ideológia nem tűrte, nem bírta a szellemi versenyt. Meg kellett tehát szüntetni mindazt, ami autonóm, azaz a saját belső törvényszerűségei szerint él.

Az autonómia az európai szellem görög örökségéből való, szó szerint öntörvényűséget jelent, azaz olyan életet, amit nem kívülről, nem az adott közösségtől idegenül szabályoznak. Autonóm volt a polisz, a régi görög városállam. Autonóm közösségek voltak az ókeresztény közösségek még a római birodalom üldözései közepette is. *Szükséges, hogy az egyház és az állam is autonómok legyenek egymás mellett. Egyik sem erőltetheti saját törvényeit a másikra. Ahogy az állam nem lehet az egyház alrendszere, úgy az egyház sem lehet az állam alrendszere.* A kommunista eszme ezt nem ismerte el, hiszen szellemi homogenitásra igényt tartva

nem tűrt meg semmi olyan gondolatot, ami az övétől eltért. Törvényszerű volt, hogy ha erőszakkal felszámolják a többpártrendszert, akkor az egyház autonómiáját is megtámadják. Érthető is ez, hiszen az egyház olyan lelkiismereti fórum, ami nem illett bele a huszadik századi kommunista eszme által megszabott gondolati sablonokba. Ez az eszme államosításban gondolkodik, államosítani, állami ellenőrzés alá kellett tehát vonni az egyházat is, éppen úgy, ahogy az a jakobinus diktatúrában volt. (Nem volt semmi eredeti a kommunista kultuszpolitikában, a jakobinus minta élt a huszadik század végéig.)

E törekvések Romániában az 1948. évi alkotmánytervezetben és az 1948 augusztusában életbe lépett kultusztörvényben jelentkeztek. Az 1948 márciusában nyilvánosságra hozott alkotmánytervezet a lelkiismereti- és vallásszabadság hangoztatása mellett megtiltja azt, hogy a felekezetek általános jellegű tanintézeteket működtessenek. Általános jellegű tanintézetnek minősülnek azok, amelyek nem kimondottan egyházi szolgálatra készítenek fel. Eszerint tehát az egyház fenntarthat hittudományi főiskolákat és kántorképző intézményeket, de nem tarthat fenn általános és középiskolákat, szakképző intézeteket és nem tarthat fenn olyan felsőoktatási intézményeket, melyek nem kimondottan a hittudományra szakosodnak. Az alkotmánytervezettel egyidőben nyilvánosságra hozták a készülő kultusztörvény tervezetét, ami az iskolák államosítása mellett a szerzetesrendek betiltását és az egyházmegyék számának a korlátozását is tartalmazta. Ugyanekkor a görögkeleti egyház és az ateista államhatalom támogatásával már folytak a támadások az erdélyi románok katolikus egyháza, tehát a görög katolikus egyház ellen.

A romániai katolikus püspökök ebben a helyzetben konferenciára ültek össze, ahol tiltakozó emlékiratot készítettek, melyben kérték az alkotmánytervezet egyházellenes passzusainak törlését, illetve tiltakoztak a készülő kultusztörvény ellen.² Az emlékiratot elküldték Petru Groza miniszterelnöknek, de ez hatástalan maradt.

A kultúrharc nemcsak az állam és az egyház között folyt, hanem megjelent a romániai magyarok világnézeti sáncai között is. A Magyar Népi Szövetség 1948-ra gyakorlatilag az államhatalom egyik alrendszerévé vált, hiszen a „demokrata pártok blokkjához” csatlakozva formális önállóságát is feladta, így pedig az egypártrendszer romániai magyar előkészítőjévé vált. A Magyar Népi Szövetség elnöke ekkor már az a Kacsó Sándor volt, aki pedig a második világháború idején, Dél-Erdélyben, az Antonescu-diktatúrában merőben más szellemi alapról, de Márton Áronnal volt szellemi koalícióban.

Márton Áron és Kacsó Sándor személyes kapcsolatában 1940 őszén már volt egy feszült időszak, amikor közvetlenül a második bécsi döntés után a Kacsó főszerkesztése alatt álló *Brassói Lapok* közölt egy egyházat és hitet sértő írást. Márton Áron ekkor felszólította a dél-erdélyi katolikusokat, hogy a Brassói Lapok előfizetését mondják le. Kacsó Sándor ekkor – nyilván szorult helyzetében – a helyzet rendezése végett Márton Áronhoz fordult. Levelében sajtóreferens

megnevezését kérte, akivel az egyházi jellegű cikkeket megbeszélheti. Azt is leírta akkor Kacsó, hogy „*egyházainkat a magyarság legjobb és legerősebb védelmezőinek látom*, ezért arra törekszem, hogy lapjaink hűségesen, de egyben felelősséggel és pontosan szolgálják az ilyen érdekeket”.³ Márton Áron ekkor két levélben válaszolt Kacsó Sándornak. Az egyik hivatalos levél volt a püspöktől a főszerkesztőhöz, melyben Szentmiklósi Ferencet nevezte meg a Brassói Lapokhoz delegált sajtóreferensként és közölte, hogy visszavonja a lap előfizetésének megtagadására felszólító rendeletét. A másik baráti hangnemű magánlevél volt, melyből az derült ki, hogy Márton Áron tegező viszonyban van Kacsó Sándorral, akit nagyra becsül. E levélben arról ír Márton Áron, hogy kisebbségi viszonyok között – az akkor, 1940 őszen kialakult helyzetben fokozottan is – a munkatársak megválasztása milyen felelősséggel jár arra nézve, hogy a kisebbségbe szorult nép milyen útra lép. Kisebbségi viszonyok között az újságírás fokozottan is erkölcsi feladat.

Kacsó Sándor a Magyar Népi Szövetség elnökeként 1948. március 23-án, azután hogy megjelent az alkotmánytervezet, a *Világosság* című magyar nyelvű pártlapban (ebben az esztendőben a Magyar Népi Szövetség lapja már pártlapnak is nevezhető) közölt egy cikket, amiben a magyar tannyelvű egyházi iskolák államosítása mellett foglalt állást. E cikk a Magyar Népi Szövetség elnökévé lett Kacsó Sándor meghasonlása volt önmagával, hiszen 1941-ben, amikor a felekezeti iskolák államosítása *náci részről is* felvetődött, akkor Kacsó Sándor Márton Áront támogatva, egyértelműen a felekezeti oktatás mellett foglalt állást. Miután Kacsó Sándor 1947-ben politikai pozícióhoz jutott, e kérdésben már éppen az ellenkező álláspontot foglalta el. A cikk megjelenése az egypártrendszerű diktatúra kibontakozásának az évében nyílt támadás volt nemcsak az egyház, de a romániai magyarok ellen is, akiknek pedig az egyház ekkor is ugyanúgy a „legjobb és legerősebb védelmezője” volt, mint 1940-ben, amikor maga Kacsó Sándor írta e hitvallást Márton Áronnak. Azért volt ez nyílt támadás a romániai magyarok közössége ellen, mert Kacsó e cikkét a Magyar Népi Szövetség elnökeként írta, *mintha* a romániai magyarság kérné az iskolák államosítását. Azt a látszatot keltette Kacsó Sándor, *mintha* a romániai magyarság egyöntetűen felsorakozott volna a szocialista Románia alkotmánytervezete és a készülő kultusztörvény mögé. *Kacsó cikkére Márton Áron másnap levélben válaszolt.* A levél szövege a következő:

„Elnök Úr a Magyar Népi Szövetség központi lapjában, a Kolozsváron megjelenő *Világosság* 1948. március 23-i számában cikket írt, melynek ezt a címet adta: *Egységes népoktatást követel a népi demokrácia.*

Elnök úr cikkében a magyar tannyelvű hitvallásos iskolák megszüntetése mellett foglalt állást, a Magyar Népi Szövetség nevében magáévá téve a Román Népköztársaság alkotmánytervezete 28. szakaszának, harmadik bekezdésének tervbe vett intézkedését, mely így szól: »Egyetlen vallásos közületnek vagy felekezetnek sincs joga általános jellegű tanintézeteket nyitni, vagy fenntartani,

hanem csak a vallásos kultusz személyzetét kiképző különleges iskolákat az állam ellenőrzése alatt.«

Elnök Úr a Magyar Népi Szövetség ezen állásfoglalását olyan érvekkel támasztja alá, amilyeneket jónak és alkalmasnak vélt felhozni, hogy a romániai magyarság aggodalmait eloszlassa. Nekünk nem állnak rendelkezésünkre az Elnök Úr rendelkezésére álló eszközök. A körülményeket mérlegelve lemondtunk arról is, hogy híveinket véleményük nyilvánítására felhívjuk. Sőt azt is elhárítottuk, hogy egyesek felszólalását vagy aláírását igénybe vegyük. *Magunk azonban teljes tisztelettel, de felelősségünk tudatában nyíltan és ünnepélyesen bejelentjük határozott tiltakozásunkat a Magyar Népi Szövetség állásfoglalása ellen.*

Elnök Úr! A hitvallásos iskolák államosítását és a közoktatás egységesítését az Elnök Úr cikkében »a történelmi fejlődés egyenes vonalához való visszatérésnek« látja, s azt mondja, hogy »a nyugati országokban ez a vita már régebben és általánosan az emberi haladás irányát jelző államosítás javára dőlt el.«

Ha valóban így volna, vagyis *ha az államosítás* – amint az Elnök Úr állítja – *az emberi haladás irányát jelezné, akkor abban a totális államképletben, melyet a hitleri fasizmus vallott és tűzzel-vassal épített, az emberi haladás csúcsteljesítményét kellett volna üdvözölnie az emberiségnek.*

Ha a közoktatás államosítása és egységesítése a történelmi fejlődés vonalának egyenességéhez annyira hozzá tartoznék, és az emberi haladás irányát oly magától értetődőséggel szolgálná, mint ahogy azt az Elnök Úr állítja, akkor nehezen érthető, hogy miért fordult a haladással olyan élesen szembe a hitlerizmus, mely az államosítást és uniformizálást ugyancsak űzte, és még nehezebben érthető, hogy ezzel a retrográd szellemmel szemben hatásos, belső ellenállást egyedül az az erő fejtett ki, melyet az Egyház képvisel és gondoz a hitvallásos iskolákban.

Az Elnök Úr állítása a nyugati országokkal kapcsolatban azonban nem fedi egészen a tényeket sem. A liberalizmus hevesen vallás és egyházellenes szakaszában átcsapott a Nyugaton egy türelmetlen államosító törekvés, de a szenvedélyek elcsitultával és az eszmék tisztulásával utat tört magának a természetjog azon megdönthetetlen tétele, hogy nem az ember van az államért, hanem fordítva: az állam az emberért. Franciaországban a semleges állami iskolák gyakran üresen állanak, mert a szülők gyermekeiket a saját pénzükön fenntartott katolikus iskolákba küldik. Hollandiában az 1920. évi új iskolai törvény – az állampolgári egyenjogúságnak akarván érvényt szerezni – kötelezően elrendeli, hogy minden község tartozik hitvallásos iskolát létesíteni és fenntartani, ha van negyven gyermek, akiket szüleik hitvallásos iskolába akarnak járatni. A dologi kiadásokat a község, a személyi fizetéseket pedig az állam viseli. Angliában, Nyugat-Európa leghatalmasabb államában az alkotmány szerint »az állam feladata az oktatást inkább szorgalmazni és támogatni, mint közvetlenül megszervezni«. Ennek megfelelően a közoktatás ma is jórészt a magánkezdeményezésre van bízva. Az Észak-Amerikai Egyesült Államok legfelsőbb bírósága pedig

1925. június 1-én egy nagyfontosságú vitában a következő döntést hozta: »Az államnak semmiféle általános joga nincsen, hogy egységes nevelési típust rendeljen el az ifjúság számára és kényszerítse, hogy csakis az állami iskolákban tanuljon.« S hozzáfűzi a természetjogból vett megokolást: »A gyermek nem az államnak pusztá teremtménye. Azokat akik nevelik és irányítják, megilleti az a jog s vele együtt a szigorú kötelesség, hogy neveljék és kötelességei teljesítésére előkészítsék.«

Az Elnök Úr által hivatkozott Nyugaton tehát az államosítást – legalábbis a közoktatás államosítását – nem tartják az »emberi haladás« szükségszerű követelményének, ellenkezőleg: az állampolgári jogok olyan korlátozását látják benne, mely nem egyeztethető össze sem a lelkiismereti szabadsággal, sem a demokratikus szabadságjogokkal. A hitleri állam meg egyenesen meghökkentő, kemény leckével figyelmeztette a művelt emberiséget a minden téren erőszakkal államosítás veszélyeire.

Elnök Úr! Az új Alkotmány tervezete ugyanabban a 28. szakaszban biztosítja a lelkiismereti és vallásszabadságot, melynek harmadik bekezdésében a szerzetesrendektől és a vallási közületektől az iskolalétesítés és fenntartás jogát elvonja.

Az Egyháznak a tanítói küldetésével elválaszthatatlanul összefüggő joga van, hogy a lelkek üdve érdekében kifejtett munkáján kívül iskolákat és nevelőintézeteket létesítsen és tartson fenn minden tudományszak és a kultúra minden fokozata számára. Ismeretes az a munka, amit az Egyház ezen a téren a mi szűkebb hazánkban, Erdélyben végzett. Erdélyben – talán inkább mint a világ bármely más pontján – a közoktatást úgy alsó, mint felső fokon századokon át kizárólag a vallási közületek látták el. *Az Erdély földjén élő nemzetek sajátos népi kultúráját a vallási közületek által fenntartott iskolák és intézmények fejlesztették és tartották meg, a »feudális gyökérzet« ellenére ezeken az iskolákon át vezetett az az egyetlen út, mely a nép gyermekei számára is a művelődéshez és a felemelkedéshez nyitva állott, és a romániai magyar nemzetiség anyanyelvi oktatásának alapját ma is változatlanul ezek az iskolák képezik.* Ezeket a népi gyökérzetű, nagy múltú és nagy missziót teljesítő iskolákat mindmáig tiszteletben tartotta a polgári törvényhozó hatalom is. A Magyar Népi Szövetség most ezek fölött kongatja a lélekharangot.

Nem véletlen, hogy Erdélyben a templom mellett szinte mindenütt ott van a hitvallásos iskola. Valahányszor népünknek újra kellett kezdenie az életet – és háányszor ismétlődött ez a történelem során! – az új alapvetéshez a templom gyűjtött erőt, az újjáépítést pedig mindig az iskolában kezdte meg és az iskola által hajtotta végre. Iskoláit ezért építette és tartotta fenn súlyos áldozatok árán, ezért építette újra minden dúlás után, ezért követelte ki a mindenkori törvényhozó hatalomtól azok jogainak tiszteletben tartását, s ezért védte azokat a támadó törekvésekkel szemben a körömszakadtáig. Úgy látta és tapasztalta, hogy életének legidőtállóbb erőssége a templom mellett az iskola. És *a Magyar Népi Szövetség ezt a templom mellé épített bástyát készül lebontani a megriadt hívek feje felől, e szörnyű háború veszteségei után és újabb vészek előszelében.*

A keresztény szülőket súlyos kötelesség terheli, hogy minden erejükkel gondoskodjanak gyermekeik vallási, erkölcsi, valamint fizikai és polgári neveléséről és előmozdítsák gyermekeik földi jólétét is. Keresztény népünk ezt a kötelességet keresztény meggyőződése szerint vállalta és a hitvallásos iskolákon keresztül igyekezett teljesíteni. És *népünk pozitív istenhívő ma is. Vallása keresztény vallás. És keresztény szellemben akarja nevelni a gyermekeit is. Ezt a szándékát félreérthetetlenül kinyilvánította a legutóbbi években is. Abol alkalma volt választani, az állami iskolával szemben a hitvallásos iskolát választotta. A szülőket ezek kötelességük és elidegeníthetetlen joguk gyakorlásában korlátozná súlyosan az iskolák hitvallásos jellegének az eltörlése.*

A lelkiismereti szabadság és a vallásszabadság az alapvető emberi jogok leg-sarkalatosabb tétele. A demokrácia a demokratikus elvek ezen sarktételeit tagadná meg, ha az iskolafenntartási jogot elvonja a legjelentősebb közjogi személyektől: a szerzetesrendektől és a vallási közületektől, és ha ugyanazon nevelést írja elő kötelezően minden állampolgár számára.

Elnök Úr! Az Egyházat isteni jogon illeti meg a jog, hogy iskolákat és nevelőintézeteket létesítsen és fenntarts. A családot létrendi elsőbbségénél fogva szintén isteni megbízás alapján illeti meg a jog, hogy az iskolák között szabadon választhasson és a gyermekek neveléséről a teremtő Isten meghagyása értelmében gondoskodjék. Olyan jogok ezek, melyekkel szigorú kötelezettségek járnak, és ezek megelőzik a társadalom bármiféle jogát. *Az Egyház azonban amikor jogait fenntartja és a család jogát védi, nem ellenzi, hogy iskolái és a világiakat nevelő intézetei alkalmazkodjanak minden nemzetnél a világi hatóságok törvényes rendelkezéseibe, és mindig kész a velük való megegyezésre és a felmerülő nehézségek közös megértéssel való elintézésére.* Ezt a készségünket már 1945. december 13-án kijelentettük magunk is az Egyházmegyei Tanács közgyűlésén megnyitó beszédünkben. Nem rajtunk múlott, hogy a változott körülmények között szükséges egyeztető tárgyalásokra nem került sor.

A népünkkel, a történelemmel és az Istennel szemben fennálló felelősségünk teljes tudatában és háromszázezer hívő nevében tisztelettel kérjük az Elnök Urat, szíveskedjék a Magyar Népi Szövetség állásfoglalását revízió alá venni, és az Alkotmány tárgyalásakor az illetékes fórumoknál a hitvallásos iskolák jogait fenntartani."⁴

A tiltakozásoknak nem volt foganatja. 1948 áprilisában életbe lépett a Román Népköztársaság alkotmánya, júniusban a román kormány egyoldalúan felmondta a Vatikánnal 1928-ban kötött konkordátumot, majd augusztusban megjelent a kultusztörvény. Ez év szeptemberében az összes addig felekezeti alapon működő iskola állami tanintézetként nyitotta meg a kapuit.

A kultusztörvény ezen kívül megtiltotta a szerzetesrendek működését is Romániában. Ebben eddig nincs semmi „szokatlan”, hiszen a kommunista világ legtöbb országában megtiltották a szerzetesrendek működését. Az erdélyi ferences rend tekintetében azonban történt valami rendkívüli, valami szokatlan, ami a kom-

munista világban sehol máshol nem történt meg. Az erdélyi ferences rendtartomány ugyanis egyszerűen – ferences egyszerűséggel! – nem vett tudomást az ő működését betiltó törvényről, vagyis ugyanúgy éltek tovább, mint azelőtt. A többi kommunista országban is működtek betiltott szerzetesrendek, de a „föld alatt”, vagyis nem nyilvánosan. Erdélyben úgy élte túl a ferences rend a negyven évet, hogy – ha évekig internálásban és bebörtönzést vállalva is – végig nyilvánosan vállalták a szerzetesi mivoltukat, nem vetkőztek ki a rendi ruhából, sőt államilag illegálisan működő teológián képeztek ferences papokat a nyilvános lelkipásztori munka számára. Mivel e papnövéndékeket majd közel egy évtized múlva Márton Áron szentelte pappá, és mivel a megszűnni nem hajlandó ferences rend Márton Áron szellemiségének hűséges őrzője volt a püspök börtönévei idején, ezért e küzdelem nem választható el e munka tárgyától. Azért sem választható el a ferencesek ellenállása Márton Áron személyétől, mert – ez nem köztudott ugyan, a püspök ritkán beszélt erről – Márton Áron még kolozsvári évei idején csatlakozott a ferences harmadrendhez. Ez annyit jelent, hogy ő maga nem volt szerzetes, de mint sok világi, családos személy is, ebben a formában vállalta a közösséget a ferences családdal.

Az erdélyi ferencesek modern korszaka a múlt század végén kezdődött. XIII. Leó pápa 1897-ben egységesítette a különféle irányzatokat követő obszerváns rendet, aminek külső jele volt a barna szerzetesi ruha kötelezővé tétele a fekete helyett. Csizsér Elek erdélyi ferences tartományfőnök azonban a pápát is megelőzve, 1885-ben maga kezdett reformot, XIII. Leó rendelete ezt majd csak legalizálja. A reform keretében kialakítottak egy korszerű tanulmányi rendszert, amiben benne volt a ferences jelöltek gimnáziuma, a székelyudvarhelyi Collegium Seraficum, benne volt a vajdahunyadi rendi hittudományi főiskola és a csíksomlyói tanítóképző, ami világi személyeket képezett. A reform 1948-ra kiteljesedett. Ekkor volt a rend betiltását megelőzően az utolsó erdélyi ferences káptalani gyűlés. Ekkor készültek véglegesíteni a nevelői rendszert, cél volt a Collegium Seraficum nyilvánossági jogának a megszerzése is. Ekkor egy olyan „nagy generáció” alkotta a rendet, amely az erdélyi katolicizmus egészének szellemi irányára hatással volt. A Collegium Seraficum prefektusa Ferencz Ervin volt ekkor, akit Szentmiklósi Ferenc parlamenti képviselő bevitt a bukaresti kultuszminisztériumba, hogy ő legyen ott a katolikus iskolaügy szószólója. Itt érte őt 1948 augusztusában a kultusztörvény, vagyis az iskolák államosításának a híre, mire a szó szoros értelmében menekülnie kellett a fővárosból.⁵

Mivel a kultusztörvény betiltotta a szerzetesrendeket, köztük a ferences rendet, ezért tilalom alá esett a vajdahunyadi ferences hittudományi főiskola további működése is. Az államhatalom részéről érthető ez, hiszen egy betiltott rendnek nincs szüksége teológiai képzésre sem. Mivel azonban a ferences rend nem volt hajlandó szétszéledni, megmaradtak közösségeikben, ezért a hittudományi főiskolájuk is tovább működött. A szétszóratásra ítélt szerzeteseknek nyilván az

volt a véleménye, hogy *ők jobban tudják, hogy nekik mire van hivatásuk, az állami hatóságoknak nem szükséges erről őhelyettük gondolkodni.*

Egy évig úgy működött a vajdahunyadi főiskola, mintha mi sem történt volna! A fejlemények azonban már előre sejtethetőek voltak, ezért Augustin Pacha temesvári püspök 1949-ben, már Márton Áron letartóztatása után pappá szentelte a felsőbb évfolyamokat úgy, hogy a még hiányzó tanulmányokat mindenki folytatta a felszentelése után. Végül 1949 novemberében a hatóság megelégedte a ferencesek evangéliumi szemtelenségét, azt hogy a rend a több mint egy éve történt betiltása után még mindig a saját házaiban a saját törvényei szerint működik. Ekkor felheccelt „munkások” segítségével egy éjszaka erőszakkal kiürítették a vajdahunyadi hittudományi főiskola épületét.⁶

Ezután még két évig változatlanul a saját rendházában élt, a saját munkakörében dolgozott minden ferences. 1951. augusztus 20-án viszont a hatóság megszállta az összes erdélyi ferences kolostort, a rendtagokat összegyűjtötték és a máriaradnai rendházba internálták őket. Ide „beszállingózott” néhány, 1949-ben Vajdahunyadról elűzött papnövendék is, akik itt titokban folytatták teológiai tanulmányaikat, itt kezdődött tehát az a ferences „szabadegyetem”, ami a következő évtől Désen bontakozott ki. Máriaradnán nem maradhettek sokáig. 1952 húsvétján ugyanis több mint száz ferences pap beöltözve tartotta meg a feltámadási körmenetet, ami zavarba hozta a hatóságot, mert a rendház egy másik szárnyában szovjet laktanya működött. A katonák ideológiai „tisztaságát” védve, 1952 májusában három kisebb rendházba osztották szét az internált rendtagokat. E három kolostor Kőrösbánya, Esztelnek és Dés voltak. Ez utóbbi helyre került a vajdahunyadi főiskola tanári kara és a rendi kormányzat több tagja. Ezzel a hatóság öngólt rúgott, mert létrehoztak itt egy elszánt emberekből álló „agytrösztöt”, ami a titkos teológiai képzés alapja, és a néhány év múlva szükségessé váló titkos egyházkormányzat szellemi háttere lett. E történetre a maga helyén még visszatérünk.

Nem véletlen, hogy e fejezet elején a jakobinus diktatúra vallásüldözésére hivatkoztunk, összefüggésbe hozva azt a huszadik századi „felvilágosultság”, a „tudományos világnézet” párhuzamaival. Az 1798-es francia forradalom odáig ment az egyház államosításában, hogy a lelkipásztori munka alapkereteit, az egyházmegyei szervezetet is felforgatta. Ez abban állt, hogy erőszakkal csökkentették a püspökségek számát. Az európai kommunista államok közül egyedül *a román kultusztörvény* ment el eddig a határig azáltal, hogy *az egyházmegyék többségének létét nem ismerte el.*

A gyakorlatban ez annyit jelentett, hogy a latin szertartású egyházmegyék közül az állam csak a gyulafehérvári (erdélyi) és a iasi (moldvai) püspökséget ismerte el, tehát a szatmári, a váradi, a temesvári és a bukaresti egyházmegyéket csak mint főesperességeket volt hajlandó elfogadni. Ezen egyházmegyék püspökeit az államhatalom a továbbiakban nyugdíjasnak tekintette. Ez az állami intézkedés a legdurvább beavatkozás volt az egyház ügyeibe, mert egyházmegyét

a Szentszék alapíthat és csak a Szentszék alakíthat át, ugyanígy püspököt a Szentszék nevez ki és a 75. életév betöltésével a Szentszék helyezhet nyugdíjba.

A magyarországi eredetű egyházmegyék természetesen ezt az állapotot nem fogadták el, továbbra is egyházmegyeként működtek, az állami hatóság által nyugdíjasnak tekintett püspökök sem mentek nyugdíjba. (Alexandru Cisar bukaresti érsek elfogadta azt, hogy az állam nyugdíjazta őt, így ettől kezdve a Szentszék is nyugdíjasnak tekintette Cisar érseket, vagyis lemondott róla.)

A szatmári és a nagyváradi egyházmegyék közös püspöke *Scheffler János* volt, akit 1950 májusában Kőrösbányára internáltak, majd 1952 márciusában letartóztatták. Scheffler János ez év december 6-án halt meg a bukaresti Jilavabörtönben. Ő *Czumbel Lajos*t hagyta hátra az egyházmegye kormányzójaként, akit 1951 márciusában szintén letartóztattak. Czumbel Lajos öt évet töltött a máramarosszigeti börtönben, ebből három évet magánzárkában. A két egyházmegyének volt egy titokban felszentelt közös püspöke is, *Bogdánffy Szilárd* személyében. Őt 1949-ben letartóztatták és 1953-ban halt meg a nagyenyedi börtönben. Czumbel Lajos haláláig, 1967-ig kormányozta a szatmári és a nagyváradi egyházmegyéket. Halála előtt mindkét egyházmegyébe külön-külön kinevezte az utódait, amivel kettéválasztotta az 1928-es konkordátum által a magyar katolikusok sérelmére összevont egyházmegyéket. A Szentszék 1982-ben elismerte a két egyházmegye önállóságát.⁷

A temesvári egyházmegyében 1950 júliusában tartóztatták le *Augustin Pacha* püspököt. Az egyházmegye ügyeit ezután *Boros Béla* titokban felszentelt püspök és *Joseph Pless* általános püspöki helynök intézte. Boros Béla püspököt 1951 márciusában, Joseph Pless pedig 1951 augusztusában tartóztatták le. Pacha püspököt 82 éves korában ítélték 18 évre, majd 1954-ben megvakulva és rákos betegen szabadon bocsátották. Néhány hónap múlva meghalt a temesvári püspökségen. Boros Bélát életfogytiglanra ítélték, összesen tizennégy évet töltött börtönben. Szabadulása után káplánként dolgozott, majd 1990-ben II. János Pál pápa címzetes érsekké nevezte ki. Augustin Pacha halála előtt *Konrád Kernweis*re bízta az egyházmegye kormányzását, aki a püspök temetését követően lépett elő ezzel a megbízással. Ő 1981-ben bekövetkezett haláláig kormányozta az egyházmegyét, majd amikor meghalt, előlépett *Ferdinánd Hauptmann*, mint a Pacha püspök által kinevezett második tartalék, Konrád Kernweis utóda. Ő betegségére hivatkozva közvetlenül a Szentszéknek adta be lemondását és kérte kormányzó kinevezését. Azért jelentős ez, mert ezzel demonstrálta az egyházmegye önállóságát, amit az állam nem ismert el.⁸ Az állam a kultusztörvényben főesperességnek tekintette a temesvári püspökséget is, egy főesperes azonban nem a pápának adja be a lemondását, és a pápa nem nevez ki főesperest. II. János Pál pápa ekkor kinevezte a temesvári egyházmegye apostoli kormányzójának *Sebastian Kreutert*, akit 1990-ben püspöknek is kinevezett.

Az állam által „eltörölt” egyházmegyék így vészelték át a negyven esztendő „pusztai vándorlást”. Változatlanul egyházmegyének tekintették magukat. Az

állam nem tárgyalta velük – ők sem az állammal, ők a római Szentszékkal tárgyaltak, mint egyházmegyék. Amit a Szentszék által nem érhettek el Romániában, abban a gyulafehérvári püspök volt a partnerük, például a magyarországi eredetű egyházmegyék közös papnevelő intézete Márton Áron szabadulása, 1955 óta Gyulafehérváron van.

AZ ERDÉLYI GÖRÖG KATOLIKUS EGYHÁZ BETILTÁSA

A görög katolikus és a görögkeleti (ortodox) románok közötti viszálynak a megértéséhez hivatkozni kell a kérdés történetére. Enélkül ugyanis nem érthetjük meg azt az abszurdumot, hogy hogyan lehetséges *Romániában a románülködés*.

Amikor a török kiűzése után az osztrák császári csapatok Erdélyt is kézhez vették, a katonákkal érkező jezsuita táborigazgatók azonnal hozzáfogtak ahhoz, hogy az „elszakadt” (e kifejezés történetileg helyénvaló, a gyakorlatban azonban századokon keresztül minősítő volt) román ortodoxokat Rómával egyesítsék.¹ Gyulafehérváron volt a székhelye annak a görögkeleti püspökségnek, ami az első erdélyi román püspökségként, Báthori István fejedelemsége idején, 1572-ben jöhetett létre. 1698-ban Athanáz volt a gyulafehérvári ortodox püspök, aki a székhelyén összeült zsinaton papjai nevében aláírta azt az okmányt, ami az erdélyi görögkeleti egyházat egyesítette Rómával, a katolikus egyházzal. Az erdélyi román ortodox püspököt az motiválta a Rómával való unióra, hogy az 1691-ben kiadott Diploma Leopoldinum Erdélyben négy vallást tekintett bevett vallásnak: a katolikus, a református, az evangélikus és az unitárius vallást. Az egyesüléssel az áttért románok ugyanazokhoz a lehetőségekhez jutottak, melyeket a többi bevett vallással együtt a katolikusok is élvezhettek. Azok a románok tehát, akik áttértek, katolikusok lettek, de keleti rítus szerint. Miközben liturgiájukban az ortodoxokhoz maradtak hasonlóak, elfogadták a pápa főségét, és ami minimális különbség van a katolikus és ortodox (görögkeleti) tanrendszerben, azokban átvették a katolikus formulát. Ezzel létrejött az erdélyi görög katolikus egyház, melynek tagjai értelemszerűen románok voltak. Ezután I. Lipót császár 1701-ben Gyulafehérvár székhellyel keleti szertartású katolikus püspökséget állított fel, melynek első püspöke az egyesülési okmányt aláíró Athanáz lett. E püspökség később Fogarasra, majd onnan Balázsfalvára tette át székhelyét. Az első erdélyi görög katolikus püspök tehát ugyanaz a személy, aki hosszú ideig az utolsó erdélyi ortodox püspök volt.^{2,3}

Az ortodox hívó nép és a papság jelentős része nem nézte jó szemmel azt, hogy ők a katolikus egyházba lettek terelve. Az erdélyi románok nagy része változatlanul görögkeletinek tekintette magát. Ennek azonban jogi keretét is biztosítani kellett, ezért előbb az aradi szerb ortodox püspöknél, majd a bánáti szerb egyháznál kerestek oltalmat. Mivel a szerb egyház nem volt erdélyi, hanem a szűkebb értelemben vett Magyarországhoz tartozott, ezért a szerb orto-

doxiára nem vonatkozott a Diploma Leopoldinum. Az erdélyi román ortodoxok így a szerb egyház keretein belül jutottak a bevett egyházak számára járó jogokhoz.^{4, 5} A karlócai szerb metropolita fennhatósága alatt 1761-ben Brassóban újjáalakult az erdélyi ortodox püspökség, ami 1784-ben Nagyszebenbe helyezte székhelyét.^{6, 7} I. Ferenc József császár (miután 1863-ban már érseki rangra emelte a balázsfalvi székhelyű gyulafehérvár–fogarasi görög katolikus püspökséget) 1864-ben érseki rangra emelte a nagyszebeni ortodox püspökséget is, amivel engedélyezte azt, hogy az erdélyi román ortodoxok a továbbiakban a szerb egyháztól függetlenül éljék életüket.⁸ Ferenc József császár tehát tizenegy év alatt felállított Erdélyben két különböző felekezetű román érseki tartományt azért, mert az erdélyi románság 1848-ban Ausztriát támogatta Magyarországgal szemben.

Az 1698-as egyesülés óta állandó feszültség volt a két erdélyi román egyház között. A küzdelem a lelkek birtoklásáért folyt. A görögkeletiek mindig létszámbeli fölényben voltak a görög katolikusok fölött, azonban a katolikus bécsi udvar mindig teljes biztonságot nyújtott az erdélyi görög katolikus románoknak. Ez a helyzet szűnt meg 1918-ban, amikor Erdély Romániához került, ahol azelőtt minden román ortodox volt. Romániában tehát teljesen ismeretlen volt az a gondolat, hogy románként Rómához is lehet tartozni. (A moldvai katolikusok csángó magyarok, akiknek egy része az elrománosodás valamely fokán áll, illetve a moldvai katolikusok között voltak/vannak lengyel eredetűek is.) Az új helyzetben a görög katolikusok már nem érezték biztonságban magukat, ezért is támogatták a Románia és Vatikán között kötendő konkordátumot. Ennek román részről egyoldalúan történt felmondása után, a berendezkedő kommunista diktatúrában az akkor immár kétszázötven esztendősi történelmi múlttal bíró görög katolikus egyház politikai értelemben elveszítette létalapját (azért politikai értelemben, mert lelkiismeretben a vallási hovatartozás megőrizhető: görög katolikus románok tömegei „föld alatt”, államilag illegálisan meg is őrizték hitüket a diktatúra negyven éve alatt).

Az 1948-as kultusztörvény még csak olyan mértékben korlátozta az erdélyi román katolikusok egyházát, a görög katolikus egyházat, amilyen mértékben a magyar és a német katolikusok római katolikus egyházát is. A kultusztörvényben itt is „még csak” az iskolák államosításáról és egyházmegyék „megsemmisítéséről” volt szó. A kultusztörvény görög katolikus egyházmegyék közül csak a szamosújvár–kolozsvári egyházmegyét ismerte el, vagyis az állami hatóság nem tekintette egyházmegyének a balázsfalvi székhelyű gyulafehérvár–fogarasi érsekséget, a nagyváradit, a lugosi és a nagybányai püspökségeket.

Eközben azonban folyt a propaganda, hogy az erdélyi románokat vallásilag egységesíteni kell. A románság még Erdélyben is túlnyomó többségében görögkeleti, ha azonban az ókirályságbeli (Kárpátokon túli) románságot is számításba vesszük, akkor elmondható, hogy az erdélyi mintegy 1,6-1,8 millió görög katolikus román csak egy töredékét, talán tíz százalékát teszi ki a román népes-

ségnek. *Az ortodoxia* pedig nem elégedett meg a vallási hegemóniával, hanem vallási kizárólagosságra, *minden románok feletti uralomra tört.*

Ennek jegyében Iustinian bukaresti ortodox pátriárka 1948. szeptember 19-én a karánsebesi görögkeleti székesegyházban bejelentette, hogy megvalósítják a román vallási egységet. Ezt követően október 1-re rendőri erőszakkal Kolozsvárra tereltek egy görög katolikus papi csoportot, a papság összességének talán tíz százalékát, akik között egyetlen püspök sem volt. E papok fenyegetések hatására egyházi delegátusoknak nyilvánították magukat és e minőségükben felmondták a Rómával való uniót.⁹ Hangsúlyozni kell e lépés törvénytelenységét. A konferenciát ugyanis nem a katolikus egyház, hanem a görögkeleti egyház és a román államhatalom szervezte. Az ott jelenlévőknek így semmilyen jogköre nem volt arra, hogy egyházrendi kérdésekben nyilatkozzon. Az a tény pedig, hogy e kolozsvári konferencián egyetlen püspök sem volt jelen, még az egyházjogban járatlan emberek előtt is reprezentálta e papi gyűlés érvénytelenségét.

E konferencia után a görögkeleti egyház és az állami hatóság nem létezőnek nyilvánította a görög katolikus egyházat. A kormány ennek értelmében 1948. december 1-én kiadta a 358/1948. számú rendeletét „ami szerint a görög katolikus egyház feloszlatta önmagát és az ortodox egyházhoz csatlakozott”.¹⁰ Todea érsek interjújában hangsúlyozza a kormányrendelet érvénytelenségét, mert amikor az megjelent, már az összes görög katolikus püspök börtönben volt, a görög katolikus egyház tehát már nem volt cselekvőképes. Ezt az eleve érvénytelen kormányrendeletet majd 1989 decemberének utolsó napjaiban, a temesvári forradalmat követően vonta vissza a Nemzeti Megmentés Tanácsa, a görög katolikus egyház tehát azóta működhet ismét nyilvánosan Romániában.

A letartóztatott görög katolikus püspökök a következők: Ioan Suciu balázsfalvi apostoli kormányzó (meghalt a máramarosszigeti börtönben 1953-ban). *Liviu Chinezu* balázsfalvi segédpüspök (meghalt a máramarosszigeti börtönben 1955-ben). *Alexandru Rusu* nagybányai püspök (meghalt a szamosújvári börtönben 1963-ban). *Valeriu Traian Frentiu* nagyváradi püspök (meghalt a máramarosszigeti börtönben 1952-ben). *Iuliu Hossu* szamosújvár–kolozsvári püspök, 1970-ben in petto bíboros (meghalt a tizenöt év börtönt követő internálásban 1970-ben). *Ioan Balan* lugosi püspök (meghalt a tizenöt év börtönt követő internálásban 1969-ben). *Vasile Aftenie* bukaresti görög katolikus püspöki helynök (meghalt a vacaresti börtönben 1950-ben).

AZ ÜLDÖZÖTT GÖRÖG KATOLIKUSOK VÉDELMEBEN

Még nem jelent meg a görög katolikus egyház működését hivatalosan is megtiltó december 1-i kormányrendelet, még a görög katolikus püspökök is szabadlábban voltak, amikor *Márton Áron*, hírére véve annak, hogy megtörtént a görög katolikus papság legfeljebb tíz százalékát kitevő csoportnak a kolozsvári konfe-

renciája, azonnal körlevelet adott ki, melyben az erdélyi román katolikusok segítségére sietett. A kolozsvári konferencia, melyen a papság egy töredéke kimondta a Rómától való elszakadást, október 3-án ért véget. Márton Áron október 6-án adta ki azt a körlevelét, melyben felszólítja a papságot, hogy ha kell, a templomokba való befogadással is támogassák a román ajkú katolikusokat. E körlevél szövege a következő:

„Ezennel elrendelem, hogy jelen iratom kézhezvételét követő legközelebbi vasárnap a plébániai nagymisével kapcsolatban hirdesse ki a szószékről a következőket:

»Tudomására hozom az összes katolikus hívőknek, hogy az a katolikus pap vagy hívő, bármely katolikus szertartáshoz is tartozik, aki részt vesz bárhol is olyan gyűlésen, amelyet a katolikus egyháztól való elszakadás előmozdítása érdekében tartanak, ezzel minden további intézkedés nélkül azonnal kiközösített az egyházból.«

Ezzel kapcsolatban felhívom és kérem T. papjaimat, hogy görög katolikus testvéreinket előzékeny szeretettel a legmesszebbmenő vallási támogatásban és segítségben részesítsék, amikor szükséges templomainkat, kelyheinket és egyházi felszereléseinket a keleti szertartású szentmise bemutatására készségesen rendelkezésükre bocsássák. Imádkozzunk értük!"¹

E körlevél esetében ismét láthatjuk azt, amit a zsidóság védelmében 1944 májusában mondott beszéd esetében is, tehát az egyértelmű, félreérthetetlen üzenetet és a gyorsaságot, az azonnali reagálást.

Első olvasatra felmerülhet a kérdés, hogy mi értelme a katolikus egyházból való kiközösítésnek olyan esetben, ha valaki eleve azon munkálkodik, hogy szakadást hozzon létre. Ez azért logikus szankció, mert ha eleve kiközösítették az, aki ilyen gyűlésen részt vesz, akkor az már nem katolikus, vagyis a továbbiakban a katolikus egyház nevében nem nyilatkozhat, a katolikus egyházra következményekkel járó érvényes döntést nem hozhat. E szankciót azért helyezte kilátásba Márton Áron, mert nyilvánvaló volt a szovjet mintájú egyházpolitikának az a törekvése, hogy a felekezetek központját országhatáron belül kell tartani, hogy ezáltal a felekezetek az államhatalom által legyenek irányíthatók. A katolikus egyház esetében pedig a központ Róma, tehát ettől kell elszakítani a katolikus egyházat. Ezt tette meg a Szovjetunió és Románia a görög katolikus egyház betiltásával, illetve az ortodoxiába való bekényszerítéssel. Ezt tette meg Kína, amikor létrehozta a Rómától elszakított római katolikus egyházat, az úgynevezett „hazafias egyházat”. Ennek létrejöttével pedig, ezekben az országokban, politikai összeesküvőnek és vatikáni kémnek minősült mindenki, aki Rómához hű maradt.

Öt nap múlva, 1948. október 11-én egyszerre két körlevelet is írt Márton Áron, melyekben szintén felszólította az erdélyi római katolikus magyarokat, hogy mindenben támogassák az üldözött görög katolikus románokat. A görög katolikusok oltalmazásán túl mindkét körlevélben más aktuális kérdésekről is szó van. A két körlevél sorszámozása egymást követő, vélhetően mindkét körle-

vél kiment az egyházközségekhez. A 2270/1948. számú körlevélhez e sorok írója egy erdélyi egyházközségben jutott hozzá, ezután közzétette a Honismeret 1996. 4. számában. Ennek fejlécében szerepel az utasítás, hogy a legközelebbi vasárnap minden templomban felolvasandó, megszólítása is valamennyi katolikushoz, tehát nem csak a papsághoz szól. Ennek szövege a következő:

„Hallgattunk és elhallgattunk többször dolgokat, mert vártuk, hogy békében, senkivel szembe nem kerülve dolgozhassunk egy rendezett emberi élet építésén az evangélium hirdetésével és híveink valláserkölcsei nevelésével. Bizonyos események azonban nyugtalanságot és aggodalmat váltottak ki a lelkekben, ezért tájékoztatni akarunk titeket, nehogy minket is »néma kutyának« vádoljon a Próféta.

A nyugtalanság egyik oka az az eljárás, amelyet görög katolikus testvéreink ellen alkalmaztak az utolsó hetekben. Ezzel kapcsolatban egyes helyeken a mi híveink között is az a riasztó hír terjedt el, hogy amint a görög katolikusokat a görög keleti vallásra visszavezették, annak mintájára a latin szertartású római katolikus híveknek is a protestáns vallást kell felvenniük.

Krisztusban szeretett Híveim! Nincs semmi adatunk és nem is tudjuk feltételezni, hogy ennek a híresztelésnek valami alapja volna. Inkább azt kell feltételeznünk, hogy a hír pusztán zavarteltő kitalálás, vagy pedig pusztá képzeltetés, mely a felizgatott kedélyekben született meg az események hatása alatt.

Bármint álljon is a dolog, figyelmeteket felhívom arra, hogy mind a Román Népköztársaság alkotmánya, mind pedig az új vallásügyi törvény kifejezetten hangsúlyozza az állampolgároknak a lelkiismereti és vallásszabadsághoz való jogát. E törvények szerint az állampolgároknak joguk van, hogy vallási meggyőződésüket szabadon kövessék és gyakorolják, és az állampolgárokat ezen joguk gyakorlásában nem akadályozhatják sem hivatalosok, sem magánosok. *Ha tehát bárki felelőtlenül vallásokat elhagyására szólítana fel, ezen törvényekre való hivatkozással utasítsátok vissza. Nehéz helyzetben lévő görög katolikus testvéreinknek pedig legyenek tehetségeitek szerint segítségükre. Vállaljuk velük a testvéri szolidaritást, imádkozzunk értük. Templomainkat készséggel bocsátjuk rendelkezésükre, mert lelkiünk mélyéből el kell ítélnünk a legszentebb emberi jognak, a vallásszabadságnak ezt a megsértését.*

Katolikus szent hitünket ajándékképpen kaptuk a teremtő Istentől, egyszülött Fia, Jézus Krisztus által. Az Úr Jézus Krisztus vérével pecsételte meg mindazt, amit nekünk az Atya megbízásából kinyilatkoztatott, tanításának hirdetését és megváltó működésének folytatását pedig az egy, szent, katolikus Anyaszentegyházra bízta. Az Anyaszentegyház isteni rendeltetése mellett az apostolok és a vértanúk ezrei vérük hullatásával tettek tanúbizonyságot. A mi őseink a szent apostolok és vértanúk példáján buzdultak, amikor katolikus szent hitüket életük árán is védelmezték. Méltatlanok lennénk keresztény magyar őseinkhez, méltatlanok a katolikus keresztény névhez, méltatlanok a gyermekeink tiszteletére, ha csak egy is akadna közöttetek, aki gyávaságból, emberi tekintetből, vagy földi érdekből el-

árulná a katolikus Anyaszentegyházat és a katolikus szent hitet. »Mit ér az embernek, ha az egész világot megnyeri, lelkének pedig kárát vallja. Ne féljete azoktól, akik a testet megölhetik, azoktól féljete, akik a lelket ölik meg.«

Krisztusban szeretett Híveim! Zavart és nyugtalanságot keltettek egyes újságok is bizonyos cikkeikkel. Az Apostoli Szentszék és a Román Kormány között 1928-ban megkötött egyezménynek, az úgynevezett Konkordátumnak a felmondása után ezek az újságok egyrészt azt írták, hogy a Konkordátum a katolikus egyháznak a többi vallásokkal szemben kivételes helyzetet biztosított, amely kivételes helyzetet az egyenjogúság érdekében meg kellett szüntetni. Másrészt ugyanakkor azt hirdetik, hogy a római Pápa a reakciós román kormányokkal egyetértésben egyházmegyénk ősi szervezetének, az Egyházmegyei Tanácsnak, vagy régi nevén az Erdélyi Római Katolikus Státusnak a jogait korlátozza.

Krisztusban szeretett Híveim! Azok előtt a jóakarató emberek előtt, akik az elmúlt huszonnyolc esztendővelünk együtt éltek végig, nem kell bizonyítanunk, hogy nekünk katolikusoknak nem volt kedvezményes helyünk az említett idő alatt. A törvény és a jog tiszteletében nevelkedtünk, s amikor az új állam alattvalói lettünk, magunkkal hoztuk ezt a nevelést, magunkkal hoztuk egy fejlett egyházi szervezetet, és magunkkal hoztuk a művelődésre való igényt. Ezen értékeinkhez természetesen az új helyzetben is ragaszkodtunk. Ti azonban jól emlékeztek azoknak az időknek a nehézségeire, hiszen szenvedő alanyai és egyben küzdő társai voltatok Elődeinknek és Nekünk azokban a harcokban, amelyeket vallásunkért és intézményeinkért vállalni kénytelenek voltunk. Jól tudjátok azt is, hogy ebben a jogainkért és intézményeinkért szinte megszakítás nélkül folytatott küzdelemben legbiztosabb támaszunk a Konkordátum, és egyetlen hathatós védelmezőnk a római Pápa volt.

Nem szívesen térünk vissza a múltra, de emlékeztetnünk kell a tényekre, amelyekre egyesek most nem akarnak emlékezni. Ezért, hogy a másik kérdésben is tisztán lássatok, emlékeztetünk titeket azokra a támadásokra, melyek a kolozsvári egyetem egyik tanárának (Onisifor Ghibu a Ferdinánd Egyetem tanára, V. L.) a nevéhez fűződnek. Könyvekkel, a cikkek özönével és hatósági beavatkozásokkal támadták meg egyházmegyénk ősi intézményét és annak jogait. E támadások célja az volt, hogy a Státus működését megbénítsák és elvegyék a maradványát is annak a vagyonnak, amelyből iskolákat és nevelőintézeteket tartottunk fenn, és amely egyedüli eszközünk volt, hogy gyermekeink anyanyelvű oktatásáról a felsőbb fokon gondoskodjunk. A megtámadott intézményt és vagyont a római Szentszék mentette meg azzal, hogy veszendő ügyünket védelmébe vette, a kormánnyal tárgyalásokat kezdett és a Státusnak új szabályzatot adott, ellátva azt a legmagasabb tekintélyének a biztosítékával és a nemzetközi szerződések jogi erejével. Az apostoli Szentszék által adott szabályzat alapján alakult meg az Egyházmegyei Tanács, és folyamatosan kezelte a Szentszék segítségével megmentett vagyont és intézményeket mostanáig.

Az Egyházmegyei Tanács kezelése alatt volt nevelésügyi vagyont és intézményeket – amint erről már tudomástok van – az állam a többi katolikus iskolával és nevelésügyi vagyonnal együtt ez év augusztus havában átvette. Az iskolák és a nevelésügyi vagyon átvétele után az Egyházmegyei Tanács működését egy külön végzéssel főpásztori jogunknál fogva felfüggesztettük és az ügyek ideiglenes vitelét az Igazgatótanács irodájára bíztuk személyes felügyeletünk alatt.

Krisztusban szeretett Híveim! Az igazságot hirdettük és elidegeníthetetlen jogainkat védtük, valahányszor a szavunkat felemeltük. Nyíltan cselekedtünk és nyíltan szólottunk, valahányszor ezt szükségesnek ítéltük. Rejtett utakon nem járunk és titkos összeköttetéseket nem tartunk fenn. Az Anyaszentegyház Jézus Krisztuson, mint szegletkövön, és az apostolokon, mint alapzaton épült fel. Letéteményese és legfőbb öre annak a szent tanításnak és azoknak a kegyelemeszközöknek, amelyeket Jézus Krisztus a mi üdvösségünkre adott. Szent Péter utóda Jézus Krisztus rendeléséből vezeti az Anyaszentegyházat. Üdvösségünket és hívő népünk földi örök boldogságát szolgáljuk, amikor Vele közösségben élünk. Istentől rendelt feje Egyházunknak, nem politikai vezetőnk, politikai utasításokat nekünk nem adott soha. Magatartásunkat az evilági dolgokban a változatlan és örök isteni törvények határozzák meg, ezeket követjük és vállaljuk Isten kegyelmével minden körülmények között. A templomot védjük, amikor legbelsőbb ügyeinket, az egyházközségek életét, hitünk gyakorlását, törvényes egyházi fegyelmünk és szervezetünk sérthetlenségét oltalmazzuk, és visszautasítunk, minden kísérletet – bármely oldalról jönne is az –, amely egyházi szervezeteinket politikai célok szolgálatába kívánná állítani.

Krisztusban szeretett Híveim! Bízunk a ti hűségetekben. Bízunk abban, hogy emberi tekintetből, vagy földi érdekből nem tesztek lelkiismeretek szava ellen. Bízunk abban is, hogy Jézus Krisztus ügyéért és igazságáért a megpróbáltatásokat is vállaljátok. Legyetek erősek és egyek a szent hitben és imádkozatok sokat a lelkipásztorokért. Hitvalló ősök utódai vagyunk, a megpróbáltatások útját sokszor jártuk, de templomunkat, hitünket, törvényeinket és jogainkat minden cselvetéssel szemben megvédelmeztük. Isten velünk volt, velünk lesz és segít a mostani időkön is.

Végezetül az apostol szavaival kérlek: »Testvérek, erősödjetek meg az Úrban az Ő erejének a hatalmából. Mindenkor lélekben esedeztetek minden imádságban és könyörgésben, s amellet virrasszatok kitartással és esdekléssel az összes szentekért, valamint érettem is, hogy megfelelő beszéd adassék nekem, hogy ki nyissam számat és bátran hirdessem az evangélium titkát, miképp az a kötelességem.« (Ef 6,10.19–20)

»Kegyelem mindazoknak, akik megfogatkozás nélkül szeretik a mi Urunk Jézus Krisztust. Amen.« (Ef 6,24)"²

E körlevelét az a tény íratta Márton Áronnal, hogy a diktatúra felé tartó államhatalom olyan konferenciát erőszakolt ki, melyen görög katolikus papok vettek részt azért, hogy e diktatúra nyomására megszakítsák a kapcsolatot a pá-

pával, vagyis felszámolják a katolikus egyház egyik részét, mégpedig a keleti rítusút. Ezért szólítja fel Márton Áron *ismét*, másodszer is az ő vezetése alatt álló nyugati rítusú katolikusokat, hogy mindenben siessenek az üldözöttek segítségére. A körlevél tartalma azonban túlmegy a görög katolikusok konkrét helyzetén, mert arra utal, hogy a római katolikusokon is ott az államhatalmi nyomás, hogy szakítsanak Rómával. Saját híveire is gondol tehát, az ő hűségüket szorgalmazza akkor, amikor akár az új román alkotmány lelkiismereti és vallásszabadságra vonatkozó részére hívja fel a figyelmet – melyet éppen az államhatalom sért meg –, akár pedig azokra a hitvalló ősökre, az apostolokra és az erdélyi történelem hitvallóira hivatkozik, akik minden körülmények között megőrizték közösségüket az egyházzal.

Ugyanezen a napon, tehát 1948. október 11-én, Márton Áron egy másik körlevelet is megfogalmazott a görög katolikusok védelmében, sorrendben tehát *ez volt a harmadik ilyen tárgyú irata*. Ez volt a 2271/1948. számú körlevele, ami számolásában a fent közölt szöveget követi. E körlevél megszólítása: „Tisztelendő Testvéreim!”, tehát e szöveg a papsághoz szól, és a görög katolikusokkal szemben alkalmazott módszereket ismertetve készíti fel őket arra, hogy mire lehet számítani. Ez a gyulafehérvári püspöki levéltárban maradt fenn, és a gyulafehérvári főegyházmegye 1996-ban közölte hivatalos kiadványában. E körlevélnek a görög katolikusok helyzetével kapcsolatos része a következő:

„Azok a megdöbbentő események, amelyek a görög katolikus testvéreinkkel történtek, semmi kétséget nem hagynak fenn afelől, hogy számunkra is elkövetkeztek a hitvallói helytállásnak és a vértanúságot is vállaló kitartásnak a napjai.

A híveink körében már elterjedt a riasztó hír, hogy amint a görög katolikusoknak a görögkeleti vallást, úgy most a latin szertartású katolikusoknak a protestáns vallást kell elfogadniuk. A magyar nyelven megjelenő lapok pedig a konkordátum felmondása után sűrűn közöltek olyan cikkeket, amelyekből bizonyos szándéokra következtetni lehet. Főképp az Egyházmegyei Tanáccsal (Katolikus Státus) kapcsolatban írt cikkek tartalmából az látszik, mintha azt az egyházmegyei szervezetet és az egyházmegyei tanácsokat is kiszemelték volna arra, hogy a politikai pártok befolyása alá véve politikai célok szolgálatába állítsák. Talán a híveket az egyházmegyei vezetéssel kívánják szembeállítani, hogy ezen az úton létrehozzanak egy Rómától független szervezetet.

Tisztelendő Testvéreim tájékoztatására és okulására közlöm a görög katolikus testvéreinknél alkalmazott módszereket. A közigazgatási közegek, valamint az állam közbiztonsági hatóságai hónapok óta tudakolták a román egyesült egyház papjaitól az ortodox vallásra való áttérésre vonatkozó felfogásukat. Ugyanakkor helyenkint a politikai szervezetek igyekeztek az egyházi gondnokságot (egyháztanács) abuzív módon, a politikai pártok vezetése alatt lévő tagokkal kicserélni, igyekezvén eltávolítani a papokat az egyházközségi javak kezelésétől. Felhívások jelentek meg, melyek az ortodoxiára való visszatérést sürgették. A Nagyméltóságú Püspöki Kar körlevélben akarta a papokat és a híveket felvilágosíta-

ni, a cenzúra a körlevél kinyomását nem engedélyezte. A főpásztorokat a hívekkel és papjaikkal való érintkezésben akadályozták. Legutóbb pedig a papokat fenyegetésekkel, megfélemlítésekkel és félrevezetéssel igyekeztek rávenni, hogy az áttérést kimondó nyilatkozatot aláírják. Értesülésünk szerint a hívek a direkt hozzájuk intézett felhívásokat nagy tömegben visszautasítják, és a papok sajnálatos gyöngesége fölött szégyenkeznek. Tisztelendő Testvéreim okuljanak a fentiekből! Legyenek erősek. És hogy erősek legyenek: virrasszanak és imádkozzanak. Virrasszanak híveik hangulata és hithűsége fölött. E tárgyban írt körlevelemet olvassák fel (az előbb közölt 2270/1948. számú körlevélről van szó, V. L.), és annak szellemében erősítsék őket. *Jelen esetben minden tétovázás, vagy megalkuvás a hitehagyás veszedelmével jár. Mindenki felelős a gondjaira bízott minden egyes lélekért.* És imádkozzanak, hogy Krisztus papjaiként helytállva példát adjanak. »Ha ti, akik által mintegy gyarapodniuk kellene a népeknek, az evilági szenvedésektől való félelemből elveszíténetek a mennyek országát, kik lesznek azok az emberek, akik által a tévelygés töletek elvétetik. Nem azt tapodják el az emberek, aki a szenvedést elviseli, hanem azt, aki a szenvedéstől félvén megromlik. Eltapodni ugyanis csak azt lehet, aki alul van, de *alul nem az van, aki noha testileg sok győtreelmet elvisel, lelkileg azonban az éghez tapad*« (Szent Ágoston)¹³

Ezt követően, miként az előző körlevélben a világi hívőket, itt pedig a papságot látja el intelmekkel, melyek hűségre és politikai szerepléstől való tartózkodásra ösztökélnek. Közli, hogy az egyházi törvénykönyv bünteti az olyan gyűléseken való részvételt, melyek az egyház ellen irányulnak. Ez egyértelmű utalás arra, hogy a kolozsvári konferencián részt vett görög katolikus papok – a keleti szertartású katolikus papság körülbelül tíz százaléka, tehát töredéke – ilyen gyűléseken vettek részt. Az államilag szervezett gyűléseken való részvétel tilalma azokra az összejövetelekre vonatkozott, melyek a szocialista világban azokban az években létrehozták az úgynevezett papi „békemozgalmat”, mely olyan kollaboráns mozgalom volt, ami az egyház normális életmegnyilvánulásait, a lelkipásztori munkát egyoldalúan alárendelte az ateista államhatalom érdekeinek. Az a tény, hogy Erdélyben sikertelen volt a „békemozgalom” megszervezése és az erre kapható papokat a papság többsége még azokban az években is elszigetelte, *amikor minden püspök börtönben volt*, egyértelműen Márton Áron e körleveleiben írt tilalmának és a börtönt, életfogytiglani ítéletet vállaló személyes tanúságtételének volt köszönhető.

E körlevélben közli Márton Áron azt is, hogy a Katolikus Státust egyedül ő jogosult összehívni. A Katolikus Státus (Egyházmegyei Tanács) működését a püspök még augusztusban felfüggesztette, amikor megjelent a kultusztörvény. E törvény ugyanis előrevetítette azt, hogy az egyház üldözése nem csak törvényekkel, hanem hatósági közegek, a rendőrség által is várható. A Katolikus Státus pedig, mint világ szervezet alkalmas eszköze lehetett volna annak, hogy az állami hatóság politikai szervezetté alakítsa át, egyebek mellett úgy, hogy a világi hívő családos ember, tehát könnyebben zsarolható, illetve aki hűséges, annak egzisztenciája

vesztével a családja is kiszolgáltatott helyzetbe kerül. E körlevélben, amikor a görög katolikusok ellen alkalmazott módszereket ismerteti Márton Áron, utal arra, hogy az állami hatóság a görög katolikus egyháztanácsok esetében is „abuzív módon a kormányzó politikai pártok vezetése alatt álló tagokkal” igyekezett leváltani e tanácsok meglévő tagságát. E módszer ismeretében pedig indokolt az, hogy Márton Áron felfüggeszesse az Erdélyi Római Katolikus Státus működését. (E felfüggesztést majd csak 1991-ben, a rendszerváltozás után vonta vissza Bálint Lajos gyulafehérvári érsek, Márton Áron második utóda.)

A körlevélben kitér Márton Áron azokra a vádakra, hogy a pápa beleavatkozik Románia belügyeibe és politikai tevékenységet végez a katolikus papság által. Ezt cáfolva Márton Áron ismét (miként 1945-ben is) maga tiltja el a papságot minden politikai tevékenységtől, hangsúlyozva, hogy az állam által szervezett gyűléseken való részvétel is politikai tevékenység. Tudatja a papsággal, hogy a kultusztörvény arra kötelezi a katolikus egyházat, hogy betérjessze az állam elé a saját működési szabályzatát, azaz a státútumot. Közli, hogy ez elől a püspöki kar nem tér ki, e státútum kidolgozására másnak nincs is joga, és leszögezi, hogy a státútum tervezete, amin ő dolgozik, ragaszkodik az egyház törvényeihez, a Szentszékkel való közösséghez, az egyház tanításához, és a szabad vallásgyakorlathoz. (E státútumot az állam nem fogadta el és a katolikus egyházzal a kommunista diktatúra négy évtizede alatt nem is született megállapodás. A katolikus egyház ezért Romániában nem minősült bevett egyháznak, a görög katolikusok tiltott, a római katolikusok megtúrt egyházként működtek. E kérdésről a további fejezetekben bővebben lesz szó.)

A görög katolikus egyház betiltása után Márton Áron tudta, hogy a római katolikus egyházon a sor. Tudta, hogy a betérjesztendő státútumtól azt várta a kommunista kormányzat, hogy olyan egyházi paradigmát hozzon létre, amit Kína létrehozott a Rómától elszakadt, névleg katolikus „hazafias egyház” képében. E helyzetben *Márton Áron azzal is a Rómához való bűséget hangsúlyozta, hogy kitárta a római katolikus templomok ajtaját a görög katolikusok előtt. A nemzetek és vallások bonyolult romániai szövvényeit ismerve állíthatjuk azt is, hogy kitárta a magyar templomok kapuit a román hívők előtt.* Az ortodoxia éppen ezért minősítette hazaárulónak a húséges görög katolikus románokat.

KÜZDELEM A RÓMAI KATOLIKUS AUTONÓMIÁÉRT

Márton Áron számára az 1949-es esztendő első felét az állammal való huzavonának töltötték ki, melyeket a státútum kidolgozása ügyében folytatott. Ekkor már csak két olyan katolikus püspök volt Romániában, akiket az állam is elismert hivatalban lévő püspöknek és akik (ekkor még) szabadlábban voltak. E két püspök egyike *Márton Áron* erdélyi, a másika pedig *Anton Durcovici* moldvai (iasi) püspök volt.

1948. október 27-én és 28-án az összes görög katolikus püspököt letartóztatták, mert nem voltak hajlandók áttérni az ortodox vallásra. A latin szertartás megűrt maradt (bevett, azaz elfogadott csak akkor lehetett volna, ha Márton Áron aláírja az államnak tetsző, azaz egyházat sértő megállapodást az állammal), de eközben egyházmegyék és püspöki joghatóságok lettek államilag *betiltva*. A kultusztörvény által betiltott egyházmegyék püspökeinek, illetve a titkos püspököknek a sorsa a következőképpen alakult:

A szatmári és a nagyváradi egyházmegyék közös püspöke *Scheffler János* volt, akit az állam, két egyházmegyéjét jogsértő módon csak főesperességnek tekintve, nem fogadott el. Scheffler püspök pedig azt nem fogadta el, hogy őt az állam nyugdíjasként, egyházmegyéit pedig főesperességként kezeli. Így ő államhatalmi szemmel nézve „összeesküvő” és „vatikáni kém” volt, mert nem fogadta el a kultusztörvénynek az ő irányítása alatt álló két egyházmegyére, illetve a személyesen őrá vonatkozó részét. Scheffler püspököt ezért 1950-ben internálták, 1952-ben letartóztatták, és még ebben az évben börtönben meghalt. E két egyházmegye számára 1949 februárjában O’Hara nuncius titokban püspökké szentelte *Bogdánffy Szilárdot*, akit két hónap múlva letartóztattak és börtönben meghalt. A temesvári egyházmegyét szintén főesperességnek tekintette a kormány, az egyházmegye vezetőjét, *Augustin Pacha* püspököt pedig szintén nyugdíjasként. Pacha püspök ezt szintén nem fogadta el. Ezért 1950-ben letartóztatták, majd 1954-ben, 85 éves korában, halálos betegen szabadlábra helyezték és rövidesen meghalt. A temesvári egyházmegye számára O’Hara nuncius 1948 decemberében *Boros Béla* temesvári hittudományi főiskolai tanárt, rektort szentelte titkos püspökké, akit 1951-ben letartóztattak. Őt, mint összeesküvőt és vatikáni kémeket életfogytiglani börtönre ítélték, három évet magánzárkában töltött egy olyan börtönben, melyet télen sem fűtöttek, és ahol ezért több fogoly megfagyott. 1964-ben az általános amnesztiával szabadult, segédlelkésként dolgozott, majd 1990-ben II. János Pál pápa címzetes érsekké nevezte ki. A gyulafehérvári egyházmegyének két titkos püspöke volt. Az egyik *Eröss Alfréd* papköltő és teológiai tanár, akit még Márton Áron javasolt püspökké szentelésre 1949 elején. Ő betegségben, természetes halállal halt meg 1950-ben, így elkerülhette a letartóztatást és a valószínű börtönhalált. Eröss Alfréd helyett 1951-ben Alexandru Cisar, az állami nyugdíjazást elfogadó bukaresti érsek szentelte titkos püspökké *Macalik Győző* gyulafehérvári püspöki irodaigazgatót, aki 1952-ben börtönben halt meg. (O’Hara nunciust ekkorra kiutasították Romániából.) Mivel Alexandru Cisar bukaresti érsek elfogadta az állami nyugdíjazást, ezért a Szentsek őhelyette *Joseph Schubert* nevű papot nevezte ki apostoli kormányzóvá és az állam által elutasított bukaresti egyházmegye titkos püspökévé. Őt Boros Béla és Augustin Pacha perében harmadik püspökként ítélték el a Szentsekkel való kapcsolattartás miatt (kémkedés, összeesküvés). Több mint tíz év börtön után, mint német nemzetiségű kivándorolhatott, emigrációban halt meg. A moldvai katolikusok is kaptak egy titkos püspököt *Duma János* csángó

pap, minorita szerzetes személyében, aki az évtizedes börtön után kényszerlakhelyen, 1981-ben halt meg.¹

Azért számoltuk itt össze egy helyen a romániai római katolikus püspököket, hogy mindegyikük sorsát látva érzékeltesük azt a nyomást, ami az összes görög katolikus püspök letartóztatása után a kormány által elfogadott, és egyelőre még szabadlábbon lévő két püspökre, az erdélyi és a moldvai püspökre nehezedett. Közülük a nagyobb egyházmegyét kormányzó Márton Áron volt az, aki a katolikus egyház statútuma ügyében az állammal tárgyalt. Így tehát ebben az időben Márton Áron volt Románia első számú katolikus püspöke – a kettő közül, akik legalísan tevékenykedhettek.

Amikor a kultusztörvény azt az igényt terjesztette a katolikus egyház elé, hogy a statútum, a saját működési szabályzata formájában kössön megállapodást az állammal, akkor *Márton Áron nem tért ki a tárgyalások elől*, ahogy azt egy bizonyos fajta *politikai* katolicizmus várta volna tőle. *Jól tudta azonban hogy az ő küldetése nem ebből a világból származik*, még kevésbé a politikai intézményrendszerből. *Ezért nem követte*, mert belső parancs alapján nem követhette annak a bizonyos *másik politikai* katolicizmusnak a gyakorlatát sem, amelyik akár félelemből, akár pedig ideológiailag megtámogatott számításból, érdekből, valamilyen *megegyezés címén* alárendelte magát és egyházát az evilági (történetesen egyházellenes) hatalom elvárásainak. Márton Áron jól tudta, hogy Isten akarata, az egyháznak a saját törvényei szerinti működése előbbre való az emberi kishitűségnél, a félelemnél, és előbbre való az egyházon kívülről értékelt társadalmi előmenetelnél, előbbre való az úgynevezett karriernél. Ezért a statútum kidolgozásánál *azt az elvet tartotta szemé előtt, hogy az egyház nem az állam alárendeltségében, hanem az állam mellett önállóan, a saját törvényei szerint, autonóm intézményként élheti életét*. Márton Áron elfogadott minden világi törvényt, ami nem sértette a hívó ember lelkiismeretét, az egyház tanítását, lelkipásztori önállóságát és Szent Péter székével való közösségét. Ez a következetes hűsége vezetett oda, hogy néhány hónap múlva őt is letartóztatták és hadbíróság előtt életfogytiglani fegyházra ítélték.

A statútum tárgyalásokkal időben egybeesik az 1949-es csíksomlyói pünkösdi búcsú, melyről Gaal Tamás felcsíki főesperes a csíksomlyói plébánia Historia Domusában részletes feljegyzést készített. A búcsú időpontja egybeesett Márton Áron csíki bérmakörútjával, amit a püspök úgy időzített, hogy személyesen lehessen jelen Csíksomlyón. A búcsú előtt Márton Áron Gyimesfelsőlokon tartózkodott, és a gyimesi csángó keresztaljával (zarándokcsoporttal) indult el Somlyóra. Útközben híre jött, hogy a rendőrség a püspököt el akarja fogni, ezért Csíkszentmiklóson lóra ültették, a lovat székely legények sokszoros gyűrűje vette körül, és folytatták útjukat. Így érkeztek meg a búcsú helyszínére, ahol már száz-kétszáz ezres tömeg várta Márton Áront. Erről a bevonulásról írta néhány hét múlva, már a püspök letartóztatását követően az Osservatore Romano, hogy Márton Áron fehér lovon bevonult a székely nép legendáiba.² A

pünkösdi búcsú szentmiséjén Márton Áron beszélt. Gaal Tamás szerint „prédikációja iránt olyan nagy volt az érdeklődés, hogy a bukaresti kiküldöttek is (a párt részéről, V. L.) Kurkó Gyárfással ott szorongtak a szószék mögötti folyosón, hogy vajon milyen politikai kijelentéseket fog tenni. És orrukat leeresztve menének el, mert nem politikát hallottak, hanem a komoly időkhöz illő Isten igéjét, mely szólott azoknak is, kik egyebet vártak.”³

A csíksomlyói búcsú után Márton Áron folytatta a bérmakörútját, közben templomot szentelt Csíkpálfalván. Itt mosolyogtató, de a korra és a székely humorra jellemző epizód történt. A templomszentelésre akkora tömeg érkezett, hogy sokan az udvaron rekedtek. Itt egy civil ruhás rendőr provokálta a tömeget azzal, hogy Jézus Krisztusnak egy szamar is jó volt arra, hogy bevonuljon Jeruzsálembe, az erdélyi püspök mégis lóháton ment Csíksomlyóra. Erre egy menasági asszony válaszolt, mondván, hogy Márton Áron számára is szamarat kerestek előbb, de nem találtak, mert mind beállt a kommunista pártba, ezért a püspök kénytelen volt beérni egy lóval. A rendőr feje a párttagkönyvéhez hasonló színűvé változott, felugrott és elszaladt „erősítésért”. Mire azonban visszaért társaival, hogy letartóztassák az asszonyt, az eltűnt a tömegben, a tömeg utat nyitott neki a templom belseje felé.⁴

A bérmakörút befejeztével Márton Áron visszatért Csíksomlyóra, hogy a csíki papsággal találkozzon. Gaal Tamás feljegyzésében erre is kitér, szó van a püspöknek a kormánnyal folytatott tárgyalásairól is, ezért a státútum kérdése körüli huzavonákat a kor légkörét jól érzékeltető, személyes hangvételi feljegyzésből ismertetjük. A következőket írja Gaal Tamás felcsíki főesperes, csíksomlyói plébános:

„Június 12-én délutánra kegyelmes atyánk összehívta a felcsíki és alcsíki papságot, ismertette a státútum kérdését, amely az egyház és az állam közötti viszonyt lett volna hivatva rendezni. Kijelentette, hogy már a kormány kívánságára egyszer átdolgozta, és elmegy a végső határig a békés működés érdekében, de ha olyant kívánnak, ami szent hitünkkel és az egyház érdekével ellenkezik, abba soha bele nem egyezik. A sok mendemondából ez az igazság. Azután kijelentette, hogy minden eljövendő eshetőségre megtette az intézkedést. Isten áldását kérve a papság működésére, apostoli áldását adva reánk, elbúcsúzott és elbocsátott. A papság a komoly időkhöz illően – mindent megértve, főpásztorába teljes bizalmát helyezve – csendben eltávozott haza.”⁵

Egészen bizonyos, hogy az 1949-es csíksomlyói pünkösdi búcsú és ez a Historia Domusban megörökített papi gyűlés is hozzájárult, ahhoz, hogy a csíki papság a püspöknek néhány nap múlva történt letartóztatása után az ellenállást választotta. A csíki papságnak pedig nem akármilyen súlya van az erdélyi egyházmegyén belül, így az erdélyi egyház ellenállása, negyven éven keresztül hűséges kitartása is Csíksomlyó szellemének, a csíksomlyói Szent Szűz oltalmának köszönhető. Ugyanakkor ennek az ellenállásnak, ami a püspök letartóztatását követően, emberileg reménytelen helyzetben bontakozott ki igazán, más oka is

van, amit Gaal Tamás is említ feljegyzésében. Ő tudósít Márton Áronnak arról a kijelentéséről, ami szerint „minden eljövendő eshetőségre megtette az intézkedést”. Ez annyit jelent, hogy a püspök saját letartóztatása esetére utódokat nevezett ki. Ez úgy történt, hogy „ordinárius substitus” címmel kinevezett két tartalékot, akik közül az elsőnek a joghatósága a püspök letartóztatása esetén lép életbe és a püspök joghatóságának érvényességét viszi tovább. A második tartalék ekkor első tartalékká lép elő, aki mögé a hivatalba lépett ordinárius substitus újabb tartalékot nevez ki. Vagyis az egyházmegye mindenkori kormányzója mögött két tartalék várakozik, akiknek a nevét csak az egyházmegye legfelső vezetése ismeri. E rendszer azt szolgálta, hogy az egyházmegye jogszerű irányítása ne kerüljön olyan pap kezébe, akire az állami hatóság befolyást gyakorolt. A mindenkori ordinárius substitus megbízatása a letartóztatása percében megszűnik, így lehetetlenség, hogy az egyházmegye *törvényes* irányítása egyházellenes erők befolyása alá kerüljön. *Így őrizte meg Márton Áron a rábízott egyház autonómiáját, függetlenségét még saját eljövendő, rövidesen megkezdődő börtönéveire is.* Az erdélyi papságnak azt a küzdelmét, ami a püspök által meghatározott, itt bemutatott *rendben* bontakozott ki, és amivel a papság az állami befolyástól mentesen őrizte Márton Áronnak a pápától kapott kormányzói joghatóságát, a következő fejezetekben bemutatjuk.

Márton Áron a csíki papság előtt kifejezte saját együttműködő szándékát, amit az állam felé tanúsított. De kifejezte azokat a határokat is, ameddig a tárgyalások közben hajlandó elmenni és amelyen túl egyházhoz hű ember már nem mehet. Kifejezte azt, hogy a tárgyalásokon, a statútum tervezetében az egyházat nem hajlandó az államnak alárendelni. Ezzel a Rómához való hűséget őrizte – az állam e kapcsolatot akarta fellazítani, végső soron megszakítani – és védte a hívő ember lelkiismereti és vallásszabadságát. *Márton Áronnak ez a végletes megoldásokat (akár öncélú szembebelyezkedést, akár behódolást) kerülő következetessége volt az, amivel az állami hatóság nem tudott mit kezdeni, ezért kellett az egyházellenes erőknek Márton Áront eltávolítani az útból.* Letartóztatására már akkor tettek egy kísérletet, amikor a csíki bérmakörút végeztével, a pünkösdi búcsú és a feljegyzésben megörökített papi gyűlés után hazaindult Gyulafehérvárra. Gaal Tamás korabeli feljegyzése erről így szól:

„Június 13-án a székelyudvarhelyi autótulajdonos Serbán tíz órakor eléállott és arra vállalkozott, hogy a kegyelmes urat hazaszállítja Gyulafehérvárra. Állítólag a kommunisták Csíkszeredában le akarták tartóztatni, evégből a csíksomlyói községházán a telephonnál lesték az indulását, mikor indult jelentették és a szeredai készség felkészülve várta. A kegyelmes úr azonban nem érkezett, mert Serbán a gimnáziumnál Taploca felé fordult és az erdőalji úton kikerülve Szeredát, ment neki a Tolvajosnak. Mikor észrevették ezt a kommunisták, utána iramodtak, de lemaradtak. Így lett vége a felcsíki 1949-es bérmaútnak, ami a történelem lapjaira kívánczik.”⁶

40. Élete delén – és legnehezebb szakaszában

41. Népével közösségben

42. Népével közösségben

43. Balról jobbra: Ágoston öccse, Anna húga, Márton Áron, az édesapa és egy rokon

44. „Fehér lovon székely legendákba” – megérkezik az 1949-es csíksomlyói pünkösdi búcsúba

Értékek és eszmék a negyvenes években

EMBERKÉPE

Amikor Márton Áronnak a kolozsvári korszakában megformált értékrendjét és eszmerendszerét vizsgáltuk, akkor már utaltunk arra, hogy emberképe, az emberről alkotott felfogása azt a bibliai mintát követi, ami az emberben együtt látja az individuális sajátosságokat a közösségi jellemzőkkel. Ez az emberkép alkalmas arra, hogy elkerülje az embert illető végletes megfogalmazásokat, melyek vagy az egyéniséget hangsúlyozzák a közösségiség rovására vagy fordítva. Ez az emberkép azt sem teszi lehetővé, hogy a szabadságot és a jogokat hangsúlyozzák a felelősség és a kötelességek rovására és szintén fordítva. A bibliai emberkép együtt látja az emberben az egyéniséget és a közösségi kötelelékeket, együtt látja a szabadságot is a felelősséggel és az igazságossággal, és együtt látja az ember jogait a kötelességeivel. Utaltunk arra is, hogy a modern katolikus társadalmi tanítás, ami 1891-ben, XIII. Leó pápa *Rerum Novarum* című körlevelével indult, a liberalizmus és szocializmus, az individualizmus és kollektivizmus korabeli harcát látva hangsúlyozta az embernek ezt az eredendő összetettségét. A klasszikus liberalizmus egyoldalú szabadságimádata a másik ember iránti felelősség, az igazságosság híján öncélú szabadossággá vált, a jogok egyoldalú hangoztatása elhomályosította a másik ember iránti kötelességünket. Ez mögött *egyoldalú emberkép* állt. A szocialista tanok pedig ezek ellenhatásaként az öncélú kollektivitás eszméjével álltak elő, melyben nem volt helye az ember egyéniségének és szabadságának. A személytelen kollektivitásban nem volt értelmezhető az ember megismételhetetlen egyedisége és méltósága, az ember jogait pedig aláásták a kollektivitás által támasztott kötelességek és korlátozások. Ez mögött *szintén egyoldalú emberkép* állt. A katolikus társadalmi tanítás ezen egyoldalú tanokkal szemben immár száztizenedik eszten-deje azt hangsúlyozza, hogy az emberben az egyéniség és az egymásrautaltság harmonikus egységet alkot.¹

Márton Áron kolozsvári korszakának emberképét vizsgálva utaltunk arra, hogy a két háború között, amikor az erdélyi magyar társadalomnak még volt arra esélye, hogy – ha mással nem, hát szűkösen egyházi intézményrendszere által – valami kollektív jogokat kicsikarjon magának, akkor erősebb hangsúlyt kapott írásaiban a közösségi felelősség, vagyis az ember kollektív dimenziója. A negyvenes években azonban, amikor két totális diktatúra (két szocializmus, mégpedig a nemzeti és a nemzetközi) tépázta téreinken az ember jogait – az egyik faji, a másik pedig osztályalapon istenített egy bizonyos kollektivitást –, akkor pedig már, mint püspök, az ember szabadságjogaira, autonómiájára, az állami hatalommal szembeni méltóságára helyezte a hangsúlyt. Ekkor az ember egyénisé-

gét, megismételhetetlen egyediségét állította a diktátorok elé, mert az ember előbbre való, mint az állam.

Amikor Márton Áron az egyéni értékeket hangsúlyozta a különböző kollektivistákkal szemben, akkor nem öncélú individualizmusra gondolt, hanem arra, hogy minden egyes embernek *önmagát* kell értékesé tenni a feladathoz. Azt vallotta, hogy az értékes ember, az autonóm személy nem alkalmas az alávetettségre. A második világháborút a kitörése percében elítélő püspök azt vallotta, hogy „az idők mérlegén annyit nyomunk, amennyi értéket önmagunkban, magatartásunkban, feladataink teljesítésében felmutatunk.”²² Márton Áron a diktátorokkal és a háborúcsinálókkel szemben úgy tudott egyéni értékekre, individuális teljesítményekre hivatkozni, hogy ezzel a közösség iránti felelősséget erősítette, hiszen *aki értékes, az mások számára hasznos*.

Az egyéniség akkor kerülheti el az öncélú individualizmust, ha tud még Valakiről önmaga felett. Az öncélú individualista úgy érzi, hogy ő senkinek nincs alávetve. Emberek közötti viszonylatban nem is fogadható el semmilyen alávetettség. Ez azonban nagyon nehezen valósulhat meg ott, ahol nem tekintik Isten képmásának az embert. A hamisságoktól mentes, *valóban* keresztény életszemlélet, a bibliai emberkép *szükségképpen* jelenti a totalitárius rendszerek cáfolatát, mert ha az ember Istennek képmása, akkor ember embernek nem alávethető. Ha az ember Istennek képmása, akkor ember embernek nem farkasa, hanem testvére. Amikor Márton Áron 1945-ben egész Erdélyre kiterjedő népmissziót indított el, akkor az istenszeretet és az emberszeretet összefüggését állította ennek középpontjába. Amikor 1946 áprilisában, a kolozsvári misszió befejezésekor Márton Áron beszélt a városhoz – nem túlzás ezt állítani, hiszen beszédét nyomtatott füzet formájában napokon belül nemcsak a városban, de távolabbi vidékeken is terjesztették –, akkor abban látta a misszió értelmét, hogy ez az ember jogainak tiszteletét Isten törvényeinek ismeretével alapozza meg. A politikai rendszerekkel szemben az embernek *feltétlen* jogai vannak, mert az ember előbbre való az államnál. A diktatúráknak azért nincs létjogosultságuk, mert az ember méltósága természettörvény, vagyis eredendő. Az ember jogainak az érvényesüléséhez azonban *előbb* az Isten törvényeit kell ismerni és tisztelni, mert *az ember, mint testvér csak akkor ismerhető fel, ha nem magunk szeretnénk istenek lenni*. Ha az ember maga akar „isten” lenni, akkor az embertárs már vetélytárs lesz, akit le kell győzni, alá kell vetni az önös érdekeknek. Így lesz az ember-testvérből ember-farkas – vezeti le a gondolatmenetet Márton Áron a Benedek Istvánnal folytatott dialógusban, amikor a lélektan kolozsvári professzora, Benedek Elek unokája az ember történelmi mélypontját megtapasztalva, nem minden ok nélkül, meglehetősen lehangoló képet fest az emberről. Ezeket mondta Márton Áron az istenszeretet és az emberszeretet összefüggéséről 1946. április 7-én a kolozsvári Szent Mihály templomban:

„Szeresd a te Uradat Istenedet teljes szívedből és teljes elmédből és teljes lel-

kedből, és minden erődből. Ez az első és legfőbb parancsolat. A második pedig hasonló ehhez: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.

Krisztusban szeretett Híveim! A misszió, melyet most ezzel a meghatóan szép körmenettel bezártunk, azért volt, hogy ennek a szentírási parancsnak a tartalmát újból átéljük. Ez a nemzedék sokat vétkezett az Isten, és sokat vétkezett az ember ellen. Ha szájával és külsőleg tisztelte is Istent, a szívével, elméjével, akaratával idegen istenek előtt hódolt. *A felebarátot már nem tudta ilyen könnyűszerrel félretolni az útból.* A mindenütt jelenvaló Isten láthatatlan volt, de *a felebarát* jelen volt, és látható, mint testvér, mint szomszéd, *mint vetélytárs.* Ezért a parancsnak a másik részét egy erőtlén humanizmussal próbálta elintézni, abban a hiú feltevésben, hogy az ember-farkast jámbor szólamokkal bárányra lehet szelídíteni.

A parancs első és második része azonban elválaszthatatlanul összefügg. Az egyik rész feltétele és egyben következménye a másiknak. Aki az Istent nem ismeri, embertársában sem fogja a testvérét felismerni. Aki Isten törvényeit nem tiszteli, az emberek jogait sem fogja tiszteletben tartani. Aki nem tudja, hogy minden hatalom onnan, felülről adatott, annak a kezében a hatalom könnyen lesz a zsarnokság eszköze."³

A gondolatmenet szerint *az ember szükségképpen alávetetett lény, de nem embernek, hanem Istennek.* Márton Áron azt tekintette a legelső etikai törvénynek, hogy az ember ismerje el az Istennek való alávetettségét, különben szükségesszerű, hogy más embereket taszítson önmaga alá. Ha az ember nem uralkodik önmagán, akkor szükségesszerű, hogy más embereken uralkodjék. *Ezzel szemben az istenképmáság gondolata – mely a bibliai időkben az ókori keleti despotáktól mentette az embert – úgy emeli ki az embert a személytelen kollektivitásból és a diktatórikus alávetettségéből is, hogy közben a másik ember nem sérül.* Az istenképmáság gondolata nem engedi, hogy én úgy legyek, hogy közben a te, a másik számomra mellékes (amint azt például a klasszikus liberalizmus gazdaságetikája sugallja). Az istenképmáság gondolata megment a modern despotáktól is. Márton Áron az istenképmáság gondolatával azt hangoztatta, hogy *az ember méltósága nem az öncélú, a másra nem tekintő individualizmusban, hanem a testvériség gondolatában, a szolidaritásban lehet valóság.*

A diktátorokkal szembehelyezkedve az első feladat, amit az ember érdekében meg kell tenni, hogy visszaadjuk az embernek azt a méltóságát, amivel a teremtő Isten megajándékozta. *Ha az ember Isten képmása, akkor jogait és méltóságát sem más emberektől, nem is politikai rendszerektől, hanem magától az Istentől nyerte.* Ezért az emberi méltóság és az emberi jogok rehabilitációja is azzal kell kezdődjön, hogy az embert ki kell vonni az ideológiák mindenhatósága alól. Az ember „minden teremtett tényezővel szemben teljes értékű önrendelkezésű jogok birtokosa, tiszteletet parancsoló határpont, Isten szeme fénye”.⁴ Aki tehát komolyan akarja a békét, a szociális, politikai és erkölcsi zűrzavarokat valóban el akarja oszlatni, annak „szembe kell szállnia minden olyan törekvéssel szemben, ami az embereket mint lélektelen tömeget kezeli”.⁵ Ha az ember nem lesz ideológiák alávetett-

je, akkor megszűnnek a diktátorok életfeltételei, így pedig nem lesznek diktatúrák sem.

Ha ember nem lehet embernek alávetettje, akkor az ember autonóm lény, akinek szabad akarata, önálló döntési képessége van. Ezért „az embereknek joguk van kifejezni a véleményüket a rájuk hárult kötelességekkel és terhekkel kapcsolatban, és *nem kényszeríthetők engedelmességre, amíg meg nem hallgatták őket*”.⁶ A diktatúrák vak engedelmességet várnak az embertől. Márton Áron ezzel szemben – két világháború tapasztalataitól nyilvánvalóan nem függetlenül – az értelmi belátás, szellemi kapcsolat következményének tekinti az engedelmességet. Rokon ez a gondolat az engedelmesség bibliai értelmével. Az Újszövetség görög nyelve az „akuein” (hallani, meghallgatni) igéből képezi az engedelmesség („hüpakuein”) fogalmát. Ez pedig így nem szolgál meghunyászkodást, hanem ráhallgatást, a belátott érték elfogadását jelenti. Márton Áron, az első világháborús hadnagy, messzire került attól a gondolattól, ami az ember személytelen, akarat nélküli azonosulását, a vak engedelmességet várná valami eszme iránt.

Így, ezt az emberképet képviselve lett az erdélyi katolikus püspökből a mindenkori diktatúrák következetes ellenlábasa.

SZABADSÁGESZMÉNYE

„A szabadság abban áll, hogy minden embernek mentesnek kell lennie a kényszerítől, akár egyesek, akár csoportok vagy bárminemű emberi hatalom részéről” – vallja a II. vatikáni zsinat 1965-ben kiadott dokumentuma, a *Dignitatis Humanae*. Vagyis az a szabad ember, aki kényszermentesen teheti azt, amit akar. Azonban feltehető a kérdés, hogy korlátozódhatom-e cselekvésemben kizárólag a *saját* énemre, elkülönülve mások akaratától, megsértve mások akaratát. E kérdés a szabadság természetes korlátjaira világít rá. A szabadság ugyanis nem választható el az ember természetétől, társas mivoltától, az emberi nemnek az egymásrautaltságból eredő egységétől. Ha emberként egyek vagyunk, egy társadalmat alkotunk, akkor nem lehet különbség a jogainkban, méltóságunkban. Ilyen módon *a szabadság az egyenlőséggel, az igazságossággal is összefügg* (vagyis nincs igaza sem a szélsőséges libertinus, sem a szélsőséges államszocialista tanoknak, melyek úgy vélik, hogy egyik kizárja a másikat). Ha a szabadság nem független az emberek egyenlőségének eszméjétől, akkor a szabadságnak korlátjai vannak. E korlát azt jelenti, hogy *az én szabadságom nem valósulhat meg a másik ember szabadságának rovására*. Az emberi nem egységéből, az ember egymásrautaltságából eredően *az én szabadságom csak a másik ember szabadságával együtt teljesedhet ki*. Az emberi szabadság szükségessége és egyúttal összefüggése a többi ember életfeltételeivel, nem új gondolat, hanem a Biblia által megfogalmazott *erkölcsi arany szabály*. Izrael népe a Tóbiás könyvében így fogalmazta ezt:

„Amit magadnak nem szeretnél, azt mással se tedd!” (Tób 4,15) Jézus pedig a maga törvényértelmezésének sarkpontjává teszi a parancsot, ami szerint „mindazt, amit akartok, hogy veletek tegyenek az emberek, ti is tegyétek velük, mert ez a Törvény és a próféták”. (Mt 7,12)¹

Márton Áron a második világháború faji üldözései közepette kezdte el kibontani azokat a gondolatokat, melyek az ő szabadságeszményének tekinthetők. Ez a szabadságeszmény az emberi nem egysége gondolatának bibliai gyökereiből táplálkozik, és visszanyúl azokhoz a keresztény hagyományokhoz is, melyek megszüntették a rabszolga és a szabad közötti pogány különbséget, és melyek éppen ezért tudták a különböző fajú és nyelvű népeket az embertestvériség egyetemes gondolatában egyesíteni.² Amikor pedig az emberek egy csoportjának szabadságát veszik el pusztán a faji vagy vallási hovatartozás miatt, akkor „a felebaráti szeretet parancsának nyílt vállalása és érvényesítése inkább kötelességünk, mint nyugalmas időkben”.³ Az embernek odáig el kell menni a szabadságukban megsértett emberek védelmezésében, hogy ezzel a saját szabadságát is kockára kell tennie: „lehet, hogy vértanúságra avatlak föl titeket. ... Lehet, hogy üldöztetéseket kell elszenvednetek. De ... az igazság védelmében és a szeretet szolgálatában az üldöztetés nem szégyen, hanem dicsőség.”⁴ Vagyis a szabadság nem öncélú dolog, *ha másokat üldöznek, én nem tekinthetem céloknak saját szabadságomat*. A huszadik századi kelet-közép-európai élettapasztalat fogalmaztatja meg Márton Áronnal azt, hogy a szolidaritás eszméje hasonló sorsra ítéelhet, mint az üldözötteké.

Márton Áronnak a szabadsághoz való ilyen hozzáállása fölveti a kérdést, hogy vajon a szabadság csak külsődleges lenne-e? Ha csak az lenne, akkor a szabadság formális lenne. Nem mindegy ugyanis, hogy a szabadság mire irányul! Valóban szabad ember csak az lehet, aki kényszermentesen teszi a *jót*. Aki kényszerből teszi a jót, az nem szabad ember. Aki kényszermentesen teszi a rosszat – mint a diktátorok –, az visszaél saját szabadságával, tehát másokét sérti meg. Az igazi szabadság a rossztól, mégpedig az erkölcsi rossztól, a saját megköötöttségektől való megszabadulással jár együtt, melyben már mindegy, hogy esetleg börtönben ül vagy bitófa alatt áll az ember. Ezért mondhatta azt Márton Áron 1944 májusában, az üldözöttek védelmére buzdítva papjait, hogy ha vértanúságra avattatnak is fel, az üldöztetés mégis dicsőség. Ezért mondhatta Márton Áron *szabadságát kockáztatva, mégis szabadon*, hogy aki felebarátja ellen vét, az – esetleg kereszténységről beszélve is – csatlakozik azokhoz a pogány törekvésekhez, „amelyek fajokra, elkülönült társadalmi osztályokra és önző szervezetekre bontották, egymással szembeállították és kibékíthetetlen ellenségeskedésekbe hajszolták a népeket”.⁵

Márton Áron számára a szabadság fogalma nem volt elválasztható attól a kifejezéstől amit a társadalomelméletek nem használnak, tán nem is ismernek. E kifejezés a *szeretet*, ami feltétlenül elfogadja a másikat, ami biztonságot nyújt a szomszédnak, a más hitet, más felfogást valló, más nyelven beszélő ember szá-

mára is. 1943. szilveszter napján írja, hogy „szeressük az embert, mint Isten képmását és testvérünket *önmagáért*, és szeressük ellenségeinket is Őérette”.⁶ Nyilvánvaló az, hogy „ellenség” alatt itt nem arról van szó, hogy bárkit gyűlölhethetnénk, hiszen az elveinkkel való meghasonlást jelentene. Az ellenségszereteten arról van szó, hogy üldözőinkért is felelősséggel tartozunk. A gyűlölet a természettörvénnyel ellentétes, mert „egy nép a maga összességében nem tud egy másik népet gyűlölni”, ha pedig a gyűlölet mégis jelen van a társadalomban, akkor annak az oka, hogy „mindig lesznek, akiket a hatalom és a nagyraívás szelleme megszédít, s akik azt hiszik, hogy akkor szolgálják népük érdekeit legjobban, ha a másik ellen gyűlöletre heccelik”.⁷ A gyűlöletnek a természetellenesen kialakított légkörében alakulhat ki az a *perverz* gondolat, ami azt hirdeti, hogy „az emberek eleve feloszthatók két táborra azzal a szándékkal, hogy az egyiknek megadjon és a másiktól ugyanakkor önkényesen megtagadjon minden igazságot, szeretet és jogot”. Ez a szabadság megsértésének a logikája és következménye. A szeretet törvényére alapozva jöhet létre az a félelmeiktől mentes és *szabad társadalom*, melyet Márton Áron 1947-ben Maritain-t idézve jellemez. E társadalomban „a félelem és nyomor nem nehezedik többé komor fenyegetésként az egyénekre és népekre, melyben a vakon bosszúívgyó nacionalizmust felváltja a megszervezett nemzetközi közösség, melyben az embernek ember által történő elnyomása és kizsákmányolása lehetetlenné válik, és amelyben mindenki részt kap a civilizáció örökségéből, hogy becsületes munkája után mindenki valóban emberhez méltó életet élhessen”.⁸

Ha az ember szabadsága csak a másik ember szabadságával együtt bontakozhat ki, akkor a kultúrák, sorsok, hitek, választások sokfélesége igényli a társadalom pluralista berendezését. Ez annyit jelent, hogy nem diktátorok, nem egyeduralkodó ideológiák határozzák meg a társadalom folyamatait, hanem az önkormányzatiság elve. *Politikai szabadság csak a saját sorsáért felelős népek között, az önkormányzatok által képzelhető el.* Mivel a modern kort megelőző idők abszolutisztikus monarchái között katolikus uralkodók is voltak, az ember azt gondolná, hogy az önkormányzatiság a „feudális” katolikus eszméktől távol álló fogalom. Azonban a katolikus társadalomfelfogásra leginkább jellemző szubsidiaritás elve el sem lenne képzelhető a kisebb közösségek önkormányzata nélkül.⁹ Márton Áron az 1945-ös húsvéti beszédében XII. Pius pápára hivatkozva mondja, hogy „a hön óhajtott béke csak akkor lesz szilárd és hozza meg a várva várt nyugalmat, ha megvalósul az önkormányzatukban és függetlenségükben biztosított népek őszinte jogi és gazdasági közössége, az isteni törvény parancsai szerint való együttműködés”.¹⁰ E rendben az igazságosság elve, végső soron az emberek méltóságában és jogaiban való egyenlőség az, ami egyensúlyt teremt a jogok, érdekek (a szabadság) és a kötelességek (a szabadság korlátjai) között.¹¹

Az ember szabadsága, egy nép szabadsága alapvető dolog. Ez azonban csak akkor valósulhat meg, ha az érdekek az egyetemes értékek alárendeltségében maradnak, hogy mások érdeke, más szabadsága ne sérüljön. *Márton Áron személye*

azért példaértékű, mert a huszadik század ellenkező irányú törekvéseivel szemben, következetesen mindig értékelvű és nem érdekelvű gondolkodó volt. Az érdekeket, a nemzeti érdeket is mindig értékek alárendeltségében, más érdekek összefüggésében látta. Ha egy nemzeti vagy akár felekezeti érdek az egyetemes értékek rendjébe illeszkedik, akkor kizárt, hogy köze lenne az önzéshez, más népek vagy más felekezetek elleni harchoz. Amikor például Márton Áron Kacsó Sándorral vitába szállva a felekezeti, és egyúttal az erdélyi magyar iskolarendszer autonómiáját védelmezte, akkor azzal az államosító törekvással szállt szembe, ami uniformizálni kívánta a társadalmat. Márton Áron tehát a felekezeti és egyúttal nemzetiségi szabadságjogok védelmével, a szubszidiaritás elvének megfelelően, a pluralista, azaz önkormányzati szabadságra, szabad önkifejezésre épülő társadalom mellett foglalt állást.¹² Az államosítás megsértette a természet törvényt, ami a közösségek önkormányzatában és iskolafenntartó, nevelői jogában is jelentkezik. Márton Áron az államosító, társadalmat homogenizáló törekvésekkel szembeszállva értékvédő volt, és egyúttal védte mindazokat az érdekeket, melyek a természet törvényből erednek. Ezek az érdekek a sajátosság méltóságát viselő közösségeknek azt a szabadságát képviselik, hogy *önmagukat* fejzezhessék ki a világban. Márton Áron, aki mindig tisztán látott, úgy volt képes népe és egyháza érdekeit védelmezni, hogy eközben végig az egyetemes értékeket tekintette a világ rendező elvének. Azért tudott e téren is egyensúlyt teremteni a végletes állásfoglalások között, mert nem a magyar ember, nem is a katolikus ember, hanem maga az ember volt számára az első – ezen belül viszont elalkudhatatlanul képviselte a mások felé is tiszteletet tanúsító nemzeti és egyházi érdekeket. Vallotta azt, hogy az ember szabadsága a szent nem az államé, ha pedig az ember az első, akkor a kizárólagos gondolkodást képviselő totalitárius rendszerek igazolhatatlanok. „A keresztény felfogás szerint minden közösség, s így az állam is csak eszköz az emberek javának szolgálatában” – mondta 1945 októberében.¹³ 1946 pünkösdjén Csíksomlyón pedig arról beszélt, hogy „olyan társadalmi rendet akarunk, amely Isten akaratának megfelel. Olyan társadalom a célunk, amely elismeri és tiszteletben tartja az emberi személy méltóságát, szabadságát és jogait.”¹⁴

Mivel a szabadság nemcsak egyeseké, hanem minden emberé, minden népé, kultúráé, minden hité mindaddig, amíg e szabadsággal visszaélés nem történik, a szabadságról folyton elmélkedni kell. Filozófiai fogalom ez, ami mégsem lehet az élettől elvonatkoztatott, merőben elméleti konstrukció. A filozófiát, az emberi gondolkodást az teszi hitelessé, hogy az élet minőségét köszönhetjük neki. Mivel a szabadságnak korlátjai vannak, egyúttal dilemma is az, hogy hol végződnek az én lehetőségeim, és hol kezdődik a másik emberé. Márton Áron a gondolkodó ember elé állított feladatként értelmezte a szabadságot. Őszerinte ugyanis az ember felelős a szabadság mibenlétének meghatározásáért, hogy a szabadság el ne torzuljon, el ne vesszen. „A társadalmi, gazdasági és állami élet rendezését az emberi szellem gondolja el, de szellem, lélek és erkölcs szükséges annak végrehajtásához is, különben az életre nyersen ráerőszakolt elmélet megfojt min-

den magasabb rendű életet. *A személy szabadságát, jogait és ezek határait a természeti törvény és a kinyilatkoztatás irányításával az emberi szellem deríti fel, de szellem, lélek és erkölcs szükséges ahhoz is, hogy az egyes ember szabadságát és jogait a többi ember szabadságával és jogaival összeegyeztessék.*¹⁵ Vagyis nekem abszolút jogom van a szabadsághoz, hiszen a teremtésben szabad akarattal ruházott fel az Isten. Azonban az én szabadságom csak addig terjedhet, amíg az nem sérti mások szabadságát, jogait. A már említett bibliai arany szabályra visszautalva: nem tehetem másokkal azt, amit magamnak nem kívánok (Tób 4,15), illetve meg kell adnom másoknak azt, amit magamnak szeretnék (Mt 7.12). Ha pedig a szabadság korlátjait a másik ember, más csoportok vagy népek szabadsága állítja elénk, akkor *az embernek kötelessége mindazok segítségére sietni, akiket megfosztottak szabadságuktól vagy emberi méltóságukban megsértettek.* A keresztény embernek erre a kötelességére hívta fel a figyelmet Márton Áron akkor, amikor 1944 májusában az üldözött zsidók védelmére kelt, és akkor is, amikor 1948-ban az üldözött görög katolikus románok támogatására szólította fel az erdélyi római katolikus magyarokat.

Ezekből az elvekből adódik, hogy a szabadság nem érvényesülhet Isten törvényei ellenére, ha szabad akarattal kaptam, akkor azzal értelemszerűen felelős ember is lettem. A két világháborút átélte huszadik századi ember „megtapasztalta, hogy minden törvények között legkegyetlenebb az ember törvénye. Szabadságra vágyott. Isten törvényeit is azért tagadja meg, hogy szabad legyen minden köteléktől, s szabadság helyett olyan sors fenyegeti, melyben gondolkoznia is csak utasítás szerint szabad” – írja a püspök 1947-ben.¹⁶

Összefoglalva: Márton Áron szabadságeszménye a saját korlátjait látó, más emberek méltóságát és szabadságát tisztelő önrendelkezésben van. Többször hangsúlyozta, hogy az ember mindig akkor veszítette el a szabadságát, amikor másokét megsértette – vagyis igazából az a „korlátolt” (a dolgok következményét nem látó), aki nem tud a saját korlátjairól. Ez a szabadságeszmény a szubszidiaritás elvével van összhangban, ami szerint amit az egyén megtehet, annak megvalósítási jogát a közösség nem veheti ki a kezéből. Amit pedig egy kisebb közösség (önkormányzat) megtehet, annak megvalósítási lehetőségét az állam nem veheti ki a kezéből. E szabadságeszménynek az a Rerum Novarumban megfogalmazott gondolat az alapja, ami szerint az ember előbb volt, mint az állam. Az állam pedig köteles támogatni az egyéneket és a kisebb közösségeket a szabadságuk, lehetőségeik kibontakoztatásában, amilyen mértékben ezt az egyének és a kisebb közösségek igénylik. E szabadságeszményből társadalomfelfogás is következik, mégpedig az alulról építkező, demokratikus, pluralista társadalom igénye.

A MÁSSÁG TISZTELETE

Márton Áron nyugati orientációjú ember volt. Még kolozsvári éveiben, a pedagógiai elveit megfogalmazva, nyugat-európai mintákat követve a jellem alakítását tűzte ki a nevelés céljaként, hogy az iskola túllendüljön az ismeretadagolásban kimerült válságán. Eközben a Széchenyi-lelkületű pap úgy tudta hangsúlyozni a saját kultúra, saját identitás fontosságát, hogy azok közvetítését Nyugaton kipróbált „idegen” mintákkal látta megoldhatónak. Említettük már, hogy a közösségi felelősség ébresztéséhez dán mintát talált Grundtwig Frederic evangélikus lelkész személyében. Ugyanígy, a legfőbb individuális értéknek a jellemet tartva, az angol iskolarendszert tartotta követésre méltónak, ami a jellemformáláshoz az erős akarat és tettekeszség alakítását, a következetesség és a felelősségérzet fejlesztését tűzte ki céljaként.¹ E jellemvonások kialakítását tartotta legfontosabbnak ahhoz, hogy létrejöjjön a polgárok részvételére alapuló, demokratikus társadalom. Abban a korban – Trianon után – nem volt természetes, hogy akár Magyarországon, akár Erdélyben, valaki nyugat felé orientálódik. Márton Áron számára mégis a Nyugat volt a vonatkozási pont, mert az ottani társadalomberendezkedés állt legközelebb eszményéhez, a polgárok öntevékenységére alapuló, *félelmektől és ellenségeskedéstől mentes, kiszámítható társadalomhoz*. Hogy ez a szellem jelenjen meg a magyar nyelvterületen is, a szakmai kiválóság és a jellembeli megbízhatóság összegét szorgalmazza abban a társadalomban, ahol „a korszellem vastag önzése ... újabban kártékonykodik úgy is, hogy az élet mindennapi viszonylataiban is *a faji és vallási elzárkózás* elvét igyekeznek alkalmazni”.² Márton Áron *szembeszáll azzal a társadalommal, ahol az ember értékét a faji és/vagy vallási hovatartozása batározza meg. Az ember értéke számára a jellemében és a nyitottságában van.*

Már mint püspök, az elzárkózás szellemét utasítja el az 1943. szilveszter napján írt körlevelében is. Arról ír ekkor, hogy „felebarátunk minden ember, akár jóakarónk, akár ellenségünk. ...Isten országában nincsenek »szkíták és görögök« sem”, mert Isten országában nincs faji tagozódás. „A kegyelem és a parancsok előtt *egyforma minden ember*, bármilyen nyelvet beszél és bármelyik fajhoz tartozik.”³ *Ha a kereszténység valóban* krisztusi magatartás (krisztianosz = krisztusi – e kifejezés fordítottatik a magyarban kereszténynek), akkor a nyelv és a kultúra mássága nem számít. Éppen ezt a gondolatot fejtegette Márton Áron már 1935-ben, ami szerint isteni végzésnek látszik, hogy „az egyetemes kultúra dómja nemzetek által, külön színeikkel meggazdagítva épüljön”.⁴ Eszerint a keresztény gondolat igényli a sokféleséget, azokat a színeket, melyek az egyes, az egyedi számára *mások*. A keresztény gondolat elutasítja a kulturális homogenitást.

Az emberek, népek és kultúrák sokfélesége mögött ugyanakkor ott van az emberi nem egysége is. Ha ez nem volna ott, akkor, nem volna értelme a másik ember, a más nép, más kultúra tiszteletének, hiszen ez esetben minden ember,

minden nép és kultúra külön univerzum lenne, melynek semmi köze a másikhoz. Ez esetben pedig hamar kiderülne az, amit Márton Áron kisebbségi emberként jól tudott, hogy *a más kultúrák tisztelete nélkül bármely kultúra könnyen válik a másik zsarnokává*. Márton Áron 1944. május 18-án, amikor a zsidóságot védelmező beszédét Kolozsváron elmondta, azzal vezette be mondanivalóját, hogy az egyház a küldetése során „a felebaráti szeretet következetes vállalásával és szorgalmazásával tudatosította *az emberi nem egységének és egyetlen nagy családba való tartozásának gondolatát*”. Az emberiség, az emberi „faj” tehát nem más, mint egység a sokféleségben, *a más kultúrák tisztelete így természettörvény*. Szükségszerű, hogy sokfélék legyünk, mert minden ember megismételhetetlen egyedi létező, ugyanakkor térben is szétszórva élünk, ami szükségszerűen hoz nyelvi, kulturális sokféleséget. De egy emberi közösséget alkotunk, tehát egymásra utaltságunk is szükségszerű. A kereszténynek ezért kötelessége az, hogy „az emberben – bármilyen hitet valljon és nyelvet beszéljen is – a testvérét nézze”.⁵ A katolicitás is a sokféleség egységét jelenti, a másik tisztelete így teljesen katolikus gondolat. (Tolerancia? Ez a szó türelmet jelent, a másik tiszteletében azonban több van, mint abban, hogy csak túrjuk őt. A vallási türelem – „nem üldözzük egymást, nem vallásháborúzzunk, mindenki szabadon működhet” – még nem jelenti az ökumenizmust.)

Volt már szó arról, hogy Márton Áron számára az értékek megelőzték az érdekeket – úgy is mondhatnánk, hogy *őneki értékrendje volt, nem érdekrendje*. Ez összefügg a másság tiszteletének gondolatával. Azt vallotta Márton Áron, hogy a (saját) nemzet nem állhat az értékrend csúcán, mert akkor annak alárendelődnek a más nemzetek érdekei, végső soron az érdekeknek rendelődnek alá az értékek. Az 1945-ös húsvéti szózatában olvashatjuk, hogy „a legújabb kor lelkiiségének egyik legveszedelmesebb megrontója a nemzetiségi kérdés kiélezése volt. Az elfajulás azzal kezdődött, hogy egyoldalú eltúlzással *a nemzetnek középonti jelentőséget tulajdonítottak, és ebből kiindulva megengedhetőnek tartották, hogy a nemzeti érdekek minden más érdeket alárendeljenek*.” Márton Áron szerint a fajelmélet is abból a gondolatból származott, hogy sokak számára a nemzet jelentősége megelőzte a Jóistent is azzal, hogy a nemzetre hivatkozva elvetették a felebaráti szeretetet. „Legveszedelmesebb túlzását ez a felfogás abban a mozgalomban érte el, mely az emberiség családját alsóbbrendű és felsőbbrendű fajokra osztotta, s nem állotta hirdetni, hogy az egyes emberi fajokat nagyobb különbségek választják el egymástól, mint az embert az állattól. Ugyanez a *beteg, ferde gondolkodás* elvetette – mert gyöngeségnek minősítette – a felebaráti szeretet tanát, s helyébe a gyűlölet tanát állította azzal az indoklással, hogy a nemzet tagjai csak a gyűlöletből méríthetik a nemzeti érdekek erélyes és eredményes szolgálatához szükséges lelki erejüket.”⁶ A szövegből kiderül, hogy *Márton Áron elferdült gondolatnak tartja azt, amiből hiányzik a felebaráti szeretet*. Ha a másik ember tiszteletének igényét a szabadság korlátjainak szükségességéről mondotakkal összefüggésbe hozzuk, akkor azt kell mondani, hogy mások tiszteletének

keretein belül minden nemzet érdeke úgy érvényesülhet, hogy nem sérti más nemzetek érdekeit, mert minden elnyomás és jogsértés alapja a másik tiszteletének és az önmérsékletnek a hiánya. (Egyesek szabadsága nem sértheti mások szabadságát.)

Márton Áron Erdélyben élve megtapasztalhatta azt, hogy az egymás mellett élő népek és vallások a *természetükből eredően* képtelenek arra, hogy a másik népet vagy vallást gyűlöljék. Tudta, hogy a gyűlöletet mindig a népi körökön kívülről, a hatalmi körök felől szítják. „Számptalan példát lehetne felhozni, hogy az egymásba ékelten élő két nép fiai hajlandók egymásban az egyenlő jogú és rangú embert látni, készek és képesek békésen együtt élni – amint éltek századokon át –, ha kívülről beavatkozó mesterkedések nem szítanak közöttük ellentéteket.”⁷ Hogy a hatalmi körökből szított ellentétek a népek körében megszűnjenek, véget kell vetni az iskolákban is folytatott lélekmérgezésnek, a bizalom érdekében tiszteletben kell tartani a nemzetek közötti szerződéseket, és el kell ismerni a kis népeknek a nagyokéval azonos létjogát. „Egy nemzet élni akarása sohasem jelenthet egyet egy másik halálos ítéletével.”⁸

Márton Áron természetesen nem csak az övéit bízta a mások iránti tiszteletre. Megkívánta ezt a magyarok iránt is. „Ama bizonyos döntés előtt (a második bécsi döntés, V. L.), mellyel kapcsolatban magyarokat felelősségre vonnak, a mi népünk húsz esztendeig élt olyan kisebbségi sorsban, amelyhez hasonlót az ellenségünknek sem kívánunk.” De nem csak az 1918 és 1940 közötti időszakot lehet felhozni annak példájaként, hogy az erdélyi magyarok is szenvedtek a nemzeti türelmetlenségtől. „Erdély déli részéből a sokat emlegetett »döntés« alkalmával híveink nem azért menekültek tömegesen és fejvesztetten, elkótyavetyélve mindenüket – koronatanú vagyok! –, mintha az állampolgárok egyenjogúságát élvezték volna, hanem mert a szolgasorsot és az üldözést tovább már nem bírták. És ennek ma sincs vége. A gyűlöletet ma is szítják, népünket sok helyen ma is üldözik, a vagyonát ma is különféle címeken elveszik. Ismételjük: *a bosszúnak a gondolatát is visszaautasítjuk*, és jobb szerettük volna, ha ezzel az ügygel nem kellene foglalkoznunk. De vannak elalkudhatatlan jogaink, mint embereknek is, és mint népnek is, és nem engedhetjük meg, hogy a politika elferdítse a tényeket és az igazságos béke elé akadályokat vessen.”⁹ *Márton Áron azt képviselte, hogy a mi mások iránti tiszteletünk csak azzal a kíváncsalmmal együtt érvényesülhet, hogy bennünket is tiszteljenek mások. Ugyanis az egyik oldal hiánya hiteletlenné teszi a másikat. Vagyis visszaélésről van szó akkor, amikor egy csoporttól elvárják azt, hogy tisztelje a másságot, de e csoport másoktól nem kapja meg a tiszteletet és megbecsülést.*

Azért volt hiteles Márton Áronnak a más kultúrák, más népek, más vallások tiszteletét kifejező beszéde, mert az nem maradt meg beszéd szintjén, hanem a kockázatokat is vállaló *szolidaritásban*, az üldözöttek mentésében és befogadásában váltotta tettekre elveit. Amikor 1944 májusában megkezdődött a zsidó lakosság deportálása, akkor nem az emberi összetartozás pusztá elveiről beszélt a

kolozsvári szószéken, hanem arról, hogy üldöztetések idején a felebaráti szeretet vállalása sokkal hangsúlyosabb kötelesség, mint nyugalmas időkben. A gyűlölet szítóit megbélyegezve a konkrét segítségnyújtásra bízta övéit, és történelmi tény az, hogy beszéde nemcsak az erdélyi, de a budapesti mentőakciókra is hatással volt. Amikor pedig 1948-ban az erdélyi görög katolikus románok üldözése kezdődött, akkor a börtön árnyékában szólította fel a magyar római katolikusokat, világi hívőket és papokat egyaránt, hogy saját templomaikba is fogadják be az üldözötteket. Ez a gyakorlatban meg is történt. Már a diktatúra bukása után, 1991-ben nyilatkozta a tizenhat év börtönt szenvedett Alexandru Todea bíboros, balázsfalvi érsek azt, hogy tizenhat éven keresztül, amíg az 1964-es amnesztiával az ortodox hitre át nem tért és ezért bebörtönzött görög katolikus papság ki nem szabadult, addig a hitükhöz hű görög katolikus románok csak az erdélyi római katolikus magyar, illetve a bánáti német és magyar templomokban maradhattak meg.¹⁰ Miután a görög katolikus papság kiszabadult, „föld alatt” kezdte szervezni a román nyelvű katolikus közösségeket, majd miután a diktatúra bukását követően sem kapták vissza templomaikat az ortodoxoktól, a római katolikus magyarok és a görög katolikus románok gyakran együtt jelentek meg tüntetéseken, részt vettek egymás egyházi eseményein, az ortodoxia felé azt demonstrálva, hogy a görög katolikus egyház változatlanul létezik, és a katolikus magyarok támogatását élvezi.

A másság tiszteletének, a befogadó szellemnek ez az üldözések közepette megnyilvánuló, konkrét erdélyi megjelenése azt az üzenetet hordozza, hogy e szellem csak *félelmektől mentes, tehát valóban nyitott* légkörben valósulhat meg. Vagyis ha a toleranciáról és a másság tiszteletéről beszélünk, akkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy annak lelkesége van. Időben meglehetősen előreszaladva, de hivatkozunk Márton Áronnak az 1980 májusában fogalmazott utolsó, híveitől búcsúzó körlevelére, melyben ugyanezt a félelmektől mentes, nyitott légkört kívánja Erdély számára, melyről a negyvenes években oly sokat írt és beszélt:

„A hívő embernek Isten gyermekét és saját testvérét kell meglátnia embertársában, akkor is, ha másképpen gondolkodik, mint ő, más nyelvet beszél és talán mások a vágyai és célkitűzései. Erre is sokszor rámutattam, amikor tanítot-talak titeket és búcsúzóban ismét kérlek, tiszteljetek és szeressetek minden embert, elsősorban azokat, akikkel együtt éltek. Csak úgy fogjuk elkerülni a még mindig fenyegető háborús veszedelmeket, úgy fogjuk megtalálni az egyetértést és az igazi békességet, ha őszinték vagyunk egymáshoz, *nem félünk egymástól* és kölcsönösen segítjük egymást életfeladataink teljesítésében.”¹¹

AZ ÁLLAM HELYE ÉS FELADATA

Márton Áron az 1945 és 1949 közötti években, írásaiban és beszédeiben gyakran „gondolkodik hangosan” – kételyeit és meglátásait másokkal is megosztva – arról, hogy mi az állam feladata, hol a helye az ember életében. Nem csodálkozhatunk gondolkodásának ezen az irányán. *Két diktatúra között* élve – a náciizmus Antonescu-féle változatát végigélve és a közelgő, erőszakosan térfoglaló kommunizmussal perlekedve – az érdekelte őt, hogy mi lesz az emberrel az állami mindenhatóság szorításában, illetve milyen lehet az emberi személy és a hatalom viszonya.

Ha ismerjük az állam helyének és szerepének eszmetörténeti hátterét, akkor döbbenhetünk rá igazán a huszadik századi ember kiszolgáltatottságára. Az a tény, hogy Márton Áron *kénytelen volt* az állam helyéről és szerepéről, az ember és a hatalom viszonyáról gondolkodni, a fejlődés huszadik századi súlyos kisiklására utal. Ugyanis *már az ókorban egyértelmű volt* az, hogy a hatalom nem lehet öncélú despotizmus, mert önmagán túlmutató céljai vannak. Aki kételkedik ezen, az gondoljon arra, hogy már Krisztus előtt több mint ezer évvel, Gedeon és Sámuel milyen kritikával illették a királyságot, amit a nép kívánt a saját védelmére. (Bír. 8,22 és 1 Sám. 8,5-11) A görög filozófia is hasonlóképpen vélekedett az államról, ami Platónnál sem önmagában leli magyarázatát, hanem a városállam polgárai szükségleteinek kielégítésében.¹ Arisztotelész pedig már az államhatalmak elválasztásának elvéről beszél.² A középkorban Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás is arról beszél, hogy az állam nem cél, hanem eszköz, hiszen – hasonlóan a próféták által megfogalmazott ókori izraelita igényhez – a legfőbb Úr nem az uralkodó, hanem az Isten. Ezekhez a gondolatokhoz képest érthető, ha visszafejlődésnek tekintjük azt, amit a most elmúlt századunk, emberek százmillióira kiterjedően, az állami életben produkált. Sztálin és Hitler (tegyük hozzá: Napóleont másolva) saját hatalmukat látták öncélúnak, ezért a harmadik világ sok későbbi diktátorához hasonlóan önmagukat tették „istenné”.³

Márton Áron az állam szerepét a katolikus társadalomelmélet alapelveinek, a szubszidiaritás elvének fényében látta. Ez esetben annyit jelent ez, hogy az állam nem abszolutizálható, mert nem az emberek vannak az állam szolgálatára, hanem az állam az emberek szolgálatára („az ember előbb volt, mint az állam” – mondja XIII. Leó a *Rerum Novarum*ban). Ha pedig az állam az emberek szolgálatára van, akkor a másik véglet is elutasítandó: vagyis az állam, mint az emberi közösség szolgálatának fóruma nem mellőzhető. Nem tartható a nemzeti, sem pedig a nemzetközi szocializmusnak az államot abszolutizáló, az embert megnyomorító álláspontja (miközben az állami totalitást megvalósító szocializmusok nemzetközi változata némi cinizmussal arról beszélt, hogy „majd a kommunizmusban” az állam fölöslegessé vált intézménye mellőzhető lesz). De nem tartható a libertinusoknak az államot teljesen háttérbe szorítani óhajtó álláspontja sem.

Márton Áronnak az állam szerepéről vallott felfogása érhető tetten a Kacsó Sándorral 1948-ban folytatott vitájában, amikor a püspök elvi alapról, azzal utasítja el az iskolák államosítását, hogy az államnak ehhez egyszerűen nincs joga.⁴ Ha az állam nem abszolutizálható (hiszen az ember előbb volt, mint az állam, az ember előbbre való minden államérdeknél), akkor semmilyen államosító szándék nem igazolható, ami az emberi kezdeményezőkézséget, emberi autonómiát, kulturális sokszínűséget, a pluralizmust sérti. *Az állam alárendelje az emberi közösségnek, tehát nem pártérdekeket, nem részérdekeket, hanem általános emberi értékeket kell hogy szolgáljon.*

Márton Áron azt vallotta, hogy demokratikus viszonyok között, ahol *mód van az autonóm gondolkodásra*, a gondolkodó polgároknak az értelmükkel kell az államot az emberek szolgálatának fórumává avatni. Demokratikus viszonyok között természetesen nem azt értette ő, amit az államszocializmusban évtizedekig népi demokráciának neveztek, hanem olyan félelmektől mentes társadalom volt az eszménye, ahol senkinek nem kell félnie attól, hogy megfogalmazza *saját* gondolatait. „Keresztény felfogás szerint minden közösség, s így az állam is csak eszköz az emberek javának szolgálatában. Az állam feladata, hogy az emberek földi életének megtartását és minél teljesebb kiművelését előmozdítsa, ehhez az anyagi, szellemi és erkölcsi feltételeket megteremtse. És *a ma élő nemzedékeknek vállalniuk kell, hogy az állam feladatai körül felburjánzó hamis elméletek káros hatását kimutassák, a tévedéseket eloszlassák és az állambatalom alá erkölcsi alapot vessenek*, hogy felismerjék és elismerjék azt az igazságot, hogy földi vonatkozásban *az uralkodás legmélyebb értelme, s így az állam legősibb és egyedül igaz indoklása: a szolgálat, a társadalomnak, a közjónak, az összes polgárok javának a szolgálata.*”⁵

Hogy mitől lesz demokratikus Márton Áron szerint egy állami berendezkedés? Mintha Max Webernek *A politika mint hivatás* című tanulmányát hirdetné, amikor *különválasztja a megvesztegethetetlen és szakértelemmel bíró hivatalnokréteget, meg a szabad választásokon létrejött törvényhozó testületet* – mindkettő egy-egy pillérét jelenti a demokráciának. Márton Áron a marosvásárhelyi néppmisszió nyolcnapos lelkigyakorlatát befejező beszédében szolt a demokrácia erkölcsi feltételeiről. Itt mondta, hogy a hatalomnak „elvként kell maga elé tűznie, hogy *a konjunktúra-embereket már eleve kikapcsolja, hogy híveit politikai szolgálatokért nem jutalmazza olyan állásokkal, melyeknek becsületes ellátásához megfelelő szaktudás és rátermettség szükséges*, továbbá: a gondosan kiválasztott vezetőket rá kell nevelnie arra, hogy a nép szolgálatában magasztos feladatot lássanak, és feladatukat, bármilyen jelentős vagy igénytelen legyen az, komoly felelősségtudattal és megvesztegethetetlen jellemmel teljesítsék. *Fokozottan vonatkozik mindez a törvényhozó testület tagjaira.* ... A nép sorsát kiváltképpen a vezetőknek az a csoportja tartja kezében, mely a törvényhozó hatalomban részt vesz. A történelem számos, megrázó fejezete tanúskodik amellet, hogy nagy eszmék szép kezdeményezései, és nem egy nép hősi erőfeszítései kudarccal végződtek a vezetők erkölcsi fogyatékoságai miatt. A csalódott és feldühödött nép eszméket tapo-

sott sárba, mert az eszmék képviselői azok tartalmát nem értették meg vagy cserben hagyták. *Ezért hangúlyozzuk a demokrácia erkölcsi feltételeit.*⁶

Márton Áron, aki azt értette „demokrácia” alatt, amit az jelent, a gondolkodó polgárok felelősségének tartotta azt, hogy az állam feladatai körül felburjánzott hamis elméleteket leleplezzék. Ezért tartotta természetesnek azt is, hogy *az államhatalmat ellenőrizni kell*. Nem az állam feladata az, hogy az embereket ellenőrizze, hanem az emberé az, hogy az államot ellenőrizze. Az államhatalomnak így lesz erkölcsi alapja. „A mostani háború vérzivatarából, mint egy jobb kor hajnalcsillaga, a demokrácia eszméje röppent fel az emberiség egére. A gyötrelmek órájában támadt az embereknek az a gondolatuk, hogy talán *sok szenvedéstől megszabadultak volna, ha az államhatalmat jobban ellenőrzik* és a hatalom birtokosainak a kezét népakarattal megkötik. *Sikerül-e a népeknek ezt a célt elérni? Most folyik a sorsdöntő kísérlet*” – mondta Márton Áron 1946 októberében Marosvásárhelyen. 1947. január elsején pedig arról beszélt a gyulafehérvári székesegyházban, hogy az államhatalom sem a szabadosságot, sem a despotikus, totalitárius, kirekesztő törekvéseket nem állíthatja szolgálatába – sőt a püspök összefüggést lát e két szélsőség között, amennyiben a szabadosság (a szabadság korlátjainak hiánya) oda hat, hogy egyesek szabadságára hivatkozva mások elnyomhatók. A második világháború után, a világháborúért viselendő felelősséget kutatva, egyebek között azokat az állami törekvéseket is vádlottak padjára ülteti, melyek a szabadságra hivatkozva oldották fel az erkölcsi kötelekeket.⁸

Ha a korszak arra kényszerítette az erdélyi püspököt, hogy az állam helyéről és szerepéről elmélkedjen, akkor nem kerülhette meg az egyház és az állam kapcsolatát sem. Minden vitában következetesen azt az elvet képviselte, hogy *az egyház nem alrendszere az államnak*. Ilyen módon az államnak nincs joga az egyházi élet megnyilvánulási fórumait államosítani, betiltani, de még csak „szabályozni” sem. Erről az elvi alapról utasította el az egyházi iskolák államosítását. Ezért bélyegezte meg *három körlevélben is* a görög katolikus egyház erőszakos felszámolását, ezért nem fogadta el katolikus egyházmegyék állami tilalmát. Márton Áron a státustárgyalásokon is azt az elvet képviselte, hogy az egyház nem az állam része, vagyis az állam nem határozhatja meg azt, hogy a püspök mit képviseljen ezeken a tárgyalásokon. *Márton Áron saját magát is feláldozta elvei képviselésében*. Nem túlzás azt állítani, hogy Márton Áron ezért az *eredendően egyháztani és szociológiai (tehát nem politikai!)* tételért került börtönbe, ami szerint az egyház nem alrendszere az államnak.

A POLITIKÁHOZ VALÓ VISZONY

Márton Áron ha politikát emlegetett, mindig gyanakodva tette azt. Nem úgy azonban, mint akik úri huncutságnak tekintik a politizálást – hiszen Márton Áron ízig-vérig közéleti ember, „politikus alkat” volt –, hanem azért inkább,

mert ahogy a politika, a hatalomgyakorlás fóruma a huszadik század során megnyilvánult az emberek életében, arról jó szándékú és tiszta látású embernek nehéz épületes véleményt mondani.

Többször említettük már, hogy Márton Áron számára az értékek előbbre valók voltak az érdekeknél, vagyis nem *érdekrendje*, hanem *értékrendje* volt önéki. Nos a politika – legalábbis annak a huszadik századi változata – épp fordítva látta ezt: ha esetleg értékeket emlegetett is (szabadság, igazságosság, szolidaritás stb.), akkor pártok, csoportok, érdekek szolgálatában, azoknak alárendelve tette ezt. A latin *pars*, az angol *part* annyit jelent, hogy *rész*. Ebből származik a politikai *párt* kifejezése, vagyis amire a politikai élet épül, az *rész*érdekeket fejez ki. Ez pedig küzdelemben, harcban, a másik legyőzésében képviselhető, vagyis a politikában az értékek (az ember, mint önérték!) az érdekek mellett mellékessé váltak.

Márton Áron számára ez elfogadhatatlan volt. A politikát a nagyra törő emberek mozgásterének érezte. Márton Áron számára viszont a kicsiség, a szolgálat (minister = szolga!) volt az érték. E könyv elején említettük, hogy Szent Pál apostol a saját névváltoztatásával fejezte ki lelkületének azt a változását, amit a damaszkuszi úti élmény, a megtérése okozott benne. A *saulosz* (Saul) jelentése: nagyra törő, önmagát riszáló. A *paulosz* (Pál) jelentése pedig: kicsi, apró, megsűnő. Szent Pál e névváltoztatással lett mások nagyhatalmú üldözőjéből a hatalmasok üldözöttjévé. A „paulosz-lelkület” nem elegyedik a hatalommal, kritikus a hatalmi törekvésekkel szemben. Márton Áron ennek megfelelően háromszoros kisebbséget vállalt tudatosan. Mint romániai magyar vállalta az etnikai, nyelvi kisebbséget. Mint katolikus, vállalta a felekezeti kisebbséget az ortodoxia hullámverésében. Mint hívő ember pedig vállalta a világnézeti kisebbséget a kommunista diktatúrában. Ehhez hozzátehetjük még azt, hogy autonóm emberként vállalta a kisebbséget mindenféle hatalommal, „mindenféle széllel” szemben.

(E sorok írója számára Keresztury Dezsőnek, az egykori vallás- és közoktatásügyi miniszternek egy vallomása világította meg azt, hogy hogyan lehet egy miniszter „szolga”, aki számára nem cél a hatalomgyakorlás. Keresztury elmondta azt, hogy 1945-ben Illyés kérte őt arra, hogy a Nemzeti Parasztpárt képviselőjeként vállaljon miniszterséget a koalíciós kormányban. Keresztury azal a feltétellel vállalta ezt, hogy ő nem lesz „politikus miniszter”, ő „szakminiszter” lesz. Annyit jelentett ez nála, hogy nem egy politikai irány képviselőjeként vállalta egy minisztériumban, hanem egy szakma képviselőjeként a kormányban. Illyés elfogadta e feltételt. Így lett Keresztury egy szakma szolgálója miniszterként, ami tökéletesen megfelelt a politikusi habitusának. Bizonyára nem véletlen, hogy Illyés is és Keresztury is személyesen ismerték Márton Áront, de nemcsak ismerték, hanem mindkettőjük számára gondolkodásukat meghatározó élményé tudott lenni a paulosz-lelkületű püspök.)¹

Márton Áron számára, e szellemi karaktere mellett, a kereszténység nem a

társadalomból való áljámbor, életidegen kivonulás volt, hanem a társadalomban való tudatos jelenlét azért, hogy a hívő ember értékei alakítsák az életet. A politikára gyanakodva tekintve is szorgalmazta a keresztény emberek közéletben való jelenlétét. Ezt tette ő maga is már a két háború között, amikor társadalom-alakító igénnyel pedagógiai folyóiratot alapított, szerkesztett és írt. Püspökként tiltotta a papjait attól, hogy bármely oldalon részt vegyenek a politikai életben², miközben a társadalomsegítés, a szociális munka terén ösztönözte e papságot arra, hogy felekezeti különbségtől függetlenül közeledjenek az emberekhez. Mindemellett a világi hívőknek a közvetlen politikai életben való részvételét is elfogadta mindaddig, amíg az nem sérti az evangéliumi normákat. Márton Áron számára a közéleti szerep nem a hittérítés fóruma volt, hanem alkalom arra, hogy az emberi nem egységét munkálja, alkalom arra, hogy a kiszolgáltatottakat és az üldözötteket segítse, Erdélynek századok óta talán legviharosabb korszakában.

Egy mai nyugati demokráciában (talán már az ezredfordulós Magyarországon is?) különösnek tűnhet az, ahogy Márton Áron fenntartásokkal, sőt idegenkedéssel viszonyul a politikához. A huszadik századi kelet-közép-európai tapasztalatok birtokában politika alatt leginkább hatalmi törekvéseket értett, melyek egy nép feje felett döntenek a nép megkérdése nélkül, ilyen módon szükségképpen a nép ellenében. Olyan viszonyok tehát ezek, melyeknek semmi közük nincs a nyugati parlamenti demokráciákhoz, ezek így érthetővé teszik Márton Áron fenntartásait. Az 1946-os marosvásárhelyi beszéde, amit körlevél formájában is kiadott³, viszont felvázolja azokat a közéleti kereteket, melyeken belül egy hívő keresztény ember számára elképzelhetőnek tartja a politizálást. Ezek a keretek az ember jogainak és méltóságának a biztosítékai, melyeknek alapja a közéletben való felelős részvétel, a képviselői demokrácia, amit a nyugati társadalmak századunkra már elértek. Márton Áron arról *álmodott* Közép-Európa keleti peremén, amerre a nyugat-európai társadalomfejlődés már a középkor óta (akkor még Magyarországgal együtt) tartott.

A naivitás jele lett volna az, hogy a demokráciáról álmodott ő 1946-ban Erdélyben? Lehet, de akkor Márton Áron erdélyi püspök ugyanabban az álomvilágban élt, mint amiben kortársa, Bibó István is.

Hogy mi volt Márton Áron politikája, ami ebben a huszadik század közepi, kelet-közép-európai álomvilágban fogant? *Nyílt beszéd*, az elnyomottak képviselője, az igazság kimondása, mindez *félelmek nélkül* – mert Bibó Istvántól tudjuk, hogy demokratának lenni annyi, mint nem félni. Márton Áron *nem félt* az üldözött zsidók védelmére kelni 1944-ben, *nem félt* a nagyhatalmakkal szemben is a kisebbségi sorsban nyomorgó, megvert magyarok jogait képviselni 1945-től, *nem félt* attól, hogy Romániában élve az üldözött görög katolikus románok védelmére siessen 1948-ban.

Ennyiben volt ő idealista. Mert amit képviselt akár vallási, spirituális, akár társadalmi síkon, az realizmus volt. Soha senkivel nem keresett konfliktust, de

soha nem is hódolt be a hatalmasoknak – nem lett „játékszere mindenféle szélnek”.

NEMZETI KISEBBSÉGI LÉT: FELADATOK ÉS JOGOK

Márton Áron emberképében – mivel az ember egyszerre individuum és közösségi lény is – együtt voltak az ember jogai (amit bármely személy másoktól elvárhat) és a kötelességei más emberek, a közösség többi tagja iránt. Ha az emberben látta ezt a dichotómiát, akkor a népeket is hasonló kettősségben látta. Érvényes ez saját szűkebb népcsoportjára, az erdélyi magyarságra is. Úgy látta, hogy az erdélyi magyarok is együtt rendelkeznek egyfelől a kisebbségeket megillető jogokkal, másfelől pedig feladatokkal, kötelességekkel önmaguk, de ugyanakkor az egyetemes emberi eszmények iránt is.

Határozott sorrend figyelhető meg abban, ahogy Márton Áron a jogokról és a kötelességekről, mint az élet két tartópilléréről beszél. Előbb beszélt saját népe kötelességeiről, még 1939-ben, rögtön azután, hogy püspök lett. Logikus, hogy ezzel kezdte, s nem a jogok követelésével, ugyanis – a szubszidiaritás elvétől nem függetlenül – egy nép boldogulása *elsősorban* a saját hozzáálláson múlik, a hatalom által biztosított jogok ezt csak támogatni, kiegészíteni tudják. Az Antonescu-diktatúra idején is alig jelennek meg írásaiban a magyarság sorskérdései. Ekkor inkább az erőszakmentesség eszméje, a felszínes kereszténység kritikája, a szegényekkel, elnyomottakkal, üldözöttekkel vállalt szolidaritás és bizonyos lelkipásztori elvek jelentek meg a gondolataiban. Logikus ez a hangsúly is, hiszen amikor az egész emberiség szenved, akkor súlyos aránytévésztés lenne a saját jogok követelésével előállni. Ezekben az években azt a kötelességet hangsúlyozta inkább, amivel népe bármely embernek tartozik.

Ezután, *1945-ben még arról szól, hogy a nemzeti érdek nem emelkedhet az egyetemes emberi érdek fölé, majd 1946-ban Márton Áron az erdélyi magyar kisebbség jogvédőjeként jelentkezik.* E logikus sorrendben, ami népe kötelességeinek, feladatainak hangsúlyozásától jut el addig, hogy népe jogait követelje, azt mutatja, hogy *Márton Áron számára a kisebbségi gondolat nem volt egyoldalú jogkövetelés, nem volt felelőtlen felelősségelhárítás, és nem volt partikularizmus. Ugyanakkor számára a kisebbségi érdek feláldozható sem volt a globális szempontok oltárán.*

Márton Áron életében egyszer, 1935-ben találkozott Németh Lászlóval, és az is biztos, hogy olvasta a magyar szellemi élet organizátorának a harmincas években megjelent tanulmányait. Talán nem véletlen, hogy Németh Lászlóval rokon gondolatokat hangsúlyozott az 1939. évi státusközgyűlésen – amikor Európában elsők között bélyegezte meg a világháború kitörését –, hiszen arról beszélt ekkor, hogy az erdélyi magyar kisebbség csak úgy tudja túlélni a ráért helyzetet, ha minden téren *minőséget produkál.* „Kisebbségi sorsban a középszerűek rászabadítása a vezető helyekre nemzeti veszedelmet jelent. ... A tehetség

egymagában természetesen nem elég: hogy a feladatokra alkalmas legyen, párosulnia kell jellemmel, munkakészséggel, a hivatás szeretetével és eleven közösségi tudattal.”² E gondolat jegyében javasolja az ösztöndíjalap olyan módosítását, ami a szegény és tehetséges gyermekek és ifjak továbbtanulását segíti. A minőség megkövetelése önmagunktól, azt az üzenetet hordozza, hogy elsősorban mi vagyunk felelősek helyzetünkért. Jogokat akkor követelhetünk, ha megvannak bennünk annak az erkölcsi feltételei, hogy e jogok eredményeket is hoznak.

Márton Áron arról is szólt ugyanebben a beszédében, hogy erdélyi viszonyok között kevés a Székelyföldre, és ugyanilyen kevés az észak-erdélyi városi polgárságra gondolni, ha az egyházmegye lelkipásztori programján gondolkodnak. Az egyházmegye hatalmas 56 000 négyzetkilométeres területe(!) etnikailag és társadalmilag rendkívül tagolt. Az erdélyi magyarok nagy földrajzi szóródása szociális különbségeket is hordoz. Ebből következően *az erdélyi magyar lelki alkat nem egységes*. Az öntudatos, büszke székely és az öntudatos, rátarti kolozsvári polgár vagy kalotaszegi „parasztpolgár” mellett ott a megszeppent, szorongatott, szórványokban élő dél-erdélyi magyar is, aki a második bécsi döntést követően rövidesen román fennhatóság alatt maradt, és akikkel szolidaritást vállalva, Erdély megosztása idején Dél-Erdélyben maradt Márton Áron is. Ha pedig az erdélyi magyarok életlehetőségei ilyen eltéréseket mutatnak, akkor a szerencsésebbeknek kötelességük a hátrányos helyzetűek támogatása, mert amit a belső erővel nem ér el magának ez a népcsoport, azt semmilyen deklarált jog nem biztosíthatja neki. Az erdélyi magyarok felé irányított figyelem örök veszélye, hogy a könnyebb sorsú, látványosabb, a külvilág felé gyakrabban mutatott részt helyezzük előtérbe. E veszély az erdélyi magyar társadalmon belül is fennáll, ami feladatokat ró erre a társadalomra. E feladat abban áll, hogy a reflektorfényt inkább élvező erdélyi magyaroknak le kell szállniok a „magas lóról”, abba kell hagyni az elrománosodásnak kitett, „kevésbé nemzeti” dél-erdélyi magyarok vagy éppen Erdélybe költözött moldvai csángók feletti sajnálkozást vagy épp ítélezést, és minden segítséget meg kell adni ahhoz, hogy a hátrányos helyzetük mértéke a lehető legnagyobb mértékben csökkenjen.³ Mindezt önzetlenül, akár a már román nyelvűek felé is biztosítani kell, hiszen Márton Áron végül is nem a szórványokban élő magyarokról, hanem a szórványokban élő katolikusokról beszél – akik között már vannak nyelvüket veszítették is. Akik nemzeti öncélúságban gondolkodnak, lehet, hogy pálcát törnek a nyelvüket veszített egykori vagy épp most veszítő még (vagy már nem) magyarok felett. A katolicitástól azonban idegen ez az ítélet.

Márton Áron a második világháború idején hallgatott az erdélyi magyar sérelmekről. 1945-ben azonban ismét szólt arról, amit már a két háború között is problémának látott. Amikor a nemzeti kérdés a háború végeztével témává lett számára, *előbb* még arról szól, hogy a nemzeti érdek nem emelkedhet az egyetemes emberi érdekek fölé.⁴ Ez annyit jelent, hogy ha a nemzeti kérdést nem az

egyetemes emberi kérdésekbe ágyazottan látjuk, akkor az leragadt partikularizmus, amire talán éppen azok figyelnek a legkevésbé, akiknek a figyelmét leginkább szeretnénk felkelteni. De a nemzeti kérdés abszolutizálása ennél is súlyosabb következményekkel jár. „A nemzet jelentőségének, érdekeinek ilyen túlzó hangsúlyozása hamarosan meghozta a maga keserű gyümölcsseit. Megnyitotta a hatalmaskodás, az elnyomás és jogelvonás útjait, mely egyúttal milliók számára a szenvedések útja volt.”⁵

Miután Márton Áron *előbb* arról beszélt, hogy sorsunk alakulásáért, kulturális, társadalmi és szociális helyzetünkért elsősorban magunk vagyunk a felelősek – hagyjuk abba tehát a panaszkodást, mert az csak rontja a világot! –, miután (*szintén előbb!*) arról beszélt, hogy a nemzeti kérdés nem lehet kizárólagos kérdés, mert az nem előzheti meg a Jóistent, *teljes joggal és hitelesen léphetett fel az erdélyi magyarok érdekvédőjeként*. Amit a Petru Groza miniszterelnökhöz írt levelében leírt, amiről 1946 pünkösdjén Csíksomlyón beszélt, amiért az erdélyi magyarok autentikus vezetőjeként memorandumot kezdeményezett, és annak legelső aláírójaként követelte az *erdélyi magyarok számára is* igazságos békemegállapodást, ahogy az erdélyi magyar iskolarendszert védte az egyházi iskolák államosítóival szemben, abban vitathatatlan tekintély jelent meg, olyan személy, akit egész addigi élete hitelesített. E vitathatatlan tekintély volt az, ami miatt Márton Áron veszélyes ellenfelévé lett a bármilyen motivációjú jogsosztóknak. *A hatalom birtokosait leginkább az zavarta Márton Áronban, hogy nem lebetett belekötni, kiállt minden erkölcsi próbát*. Egy partikuláris jogvédőt a demokráciáról papolók „zsebre vágta volna”. Márton Áron azonban túlságosan fajsúlyos személy volt a jogsértők, a „papolók” számára.

Csak erőszakos úton lehetett félreállítani az útból.

A SZOCIÁLIS KÉRDÉS

Az Erdélyi Iskolában, a harmincas években megjelent tanulmányaiban és az 1939. évi státusközgyűlési beszédében szolt arról Márton Áron, hogy az iskolarendszer nem örökítheti át a társadalmi egyenlőtlenségeket, mert azzal a szegénységet is nemzedékről nemzedékre örökíti és a hatalmi pozíciókat is kimerévíti. *Márton Áron tagadta azt, hogy a kialakult társadalmi rétegződés egyúttal a tehetőség, a kiválóság és a jellem tükröképe is lenne*. „Középiskoláinkba nem azok jutnak be elsősorban, akik tehetségesek és arravalók, hanem akik közel kapják és aránylag kevés költséggel megúszhatják, *nem azok, akiknél igény a továbbtanulás, hanem akiknek a szülei bírják*, nem a legjobbak, akikkel öröm foglalkozni, s akiket szellemi versenyekre és teherpróbákra lehet fogni, hanem akiket helyzetük utal be, elég sokszor tehetségükre való tekintet nélkül.”¹ E diagnózis azt jelzi, hogy az iskolarendszer, benne *a katolikus középiskolák is kimerévítik a határokat a szegények és a tehetősebbek között, amivel a hatalmi pozíciókat is átörökítik*.

Márton Áron egyes csoportok szegénysége, szociális hátránya mögött ott látta más csoportoknak a hatalomhoz való ragaszkodását. E látásmódnak természetesen semmi köze nincs ahhoz, amit a marxizmus osztályharcelmélete valósított, mert az hatalomváltásban, vagyis szintén pozícióharcban gondolkodott. Márton Áron inkább a funkcionalista társadalomelméletekhez állt közel, melyek nem osztályokban (és a közöttük dúló harcban) gondolkodtak, hanem a rétegződését látták a társadalomnak, a rétegeknek a tehetség, az akarat, a jellem szerint megfelelő funkciót tulajdonítva. E rétegződés azonban – a fenti idézet tanúskodik erről – nem lehet kimerevítve, az iskolában mindenkinek biztosítandó tudás, az oktatásban képviselt esélyegyenlőség átjárást kell hogy biztosítson a rétegek között. Márton Áron a rétegződés adott állapota mellett fontosnak tartotta a társadalmi mobilitást, a rétegek közötti nyitottságot. *Márton Áron nyitott társadalomban gondolkodott: egy társadalom nyitottságát a mobilitási esélyek jelzik, vagyis az a tény, hogy a felül lévő csoportok mennyire képesek befogadni és integrálni az alulról felfelé törekvőket.*

Márton Áron természetesen nem volt szociológus abban az értelemben, hogy valami társadalomelméletet alkotott volna. A szociológiában azonban jártas volt, és lelkipásztori segédtudománynak használta azt. Az ő helyzetében, vagyis romániai magyar kisebbségiként, egy önmaga erejére utalt nép szellemi vezetőjeként mégis közvetlen társadalomformáló erővel bírt az, amit ő képviselt. Márton Áron szükségszerűnek tartotta a társadalmi rétegződést (szemben állt azzal a marxista tézissel, ami egyenlőségről beszélve homogén, vagyis szabadsághiányos társadalomban gondolkodott), e rétegek között azonban fontosnak tartotta mobilitást, vagyis a képzettség, a tehetség, a jellem, tehát a kiválóság által szabályozott átjárást.

Ahhoz, hogy a rétegek között valóban ott legyen az átjárás lehetősége, a keresztény társadalmi gondolkodás szerint, élő szolidaritásnak kell megmutatkoznia a kiszolgáltatott csoportok iránt. Vannak, akik számára elfogadhatatlan gondolat, de *a keresztény ember nem a szegények, hanem a hatalomban gondolkodók felé kell hogy háttal fordítson (már ha olyan a társadalom berendezkedése, hogy valamerre szükségképpen háttal kell fordítani).* Márton Áron számára legalábbis éles határvonal húzódik a pozíciók birtokosai és a szegények között. (Ha egy miniszter, valóban *minister*, azaz *szolga* vagy egy szabadon választott képviselő *valóban képviselő*, akkor „hatalmi” pozícióban is képes a társadalmi szolidaritást képviselni. Ennek az a feltétele, hogy pozíciója ne legyen számára öncél, ne akarja azt bármi áron megszerezni és ne is ragaszkodjon ahhoz körömszakadtáig.) E szolidaritást képviselte Márton Áron is, amikor soha nem dörgölődött a hatalom képviselőihez, hanem mindig a kicsikkel, a kismizmizettekkel, a kiszolgáltatottakkal vállalta a közösséget. Az Antonescu-diktatúra idején, a dél-erdélyi „Babilon” fogságában sýnlódó maroknyi közösséghez írt nagybőjtői körlevelében, 1942-ben, a feltámadásról és az utolsó ítéletről szólva is ez a szociális érzéke, szolidaritásának az iránya mutatkozik meg. Az utolsó ítélet-

kor „ott lesznek a jelenkor szereplői is, a vezérek és a vezetettek, a győzők és a legyőzöttek, az uralkodók és az alattvalók, a híresek és az ismeretlenek. Azok is, akik parancsoltak és azok is, akik engedelmessé váltak, azok is, akik a hatalmat a kezükben tartották és azok is, akik felett a hatalmat gyakorolták, *azok is, akik szent célok hangoztatásával áldozatot követeltek, s azok is, akiken az áldozatot behajtották*, azok is, akik a szeretet nevében sebeket gyógyítottak, s azok is, akik gyűlölködve sebeket osztogattak.”²

Márton Áron azt vallotta, hogy a kétkezi munkából élő rétegek nyitottabbak a jog, az igazságosság és a szeretet uralmán alapuló társadalmi rendre, mert ők azok, akiknek szükségletei még nem elégítették ki, akik ennél fogva nem önteltek (Lk 6.21 és 24). „A szenvedő népek a feltámadás hírére, a húsvéti örömet, az igazság és jog tiszteletén és a szeretet uralmán felépülő új rend hajnalhasadását várják. Meg kell hallanunk ezt a mélyből, a meggyötört emberiség lelkéből feltörő kiáltást. Valamint meg kell értenünk azt is, hogy ez a vágy hevesebben tör elő a nehéz munkájuk után élő társadalmi osztályok nagy tömegeinek a lelkéből, hiszen ezek viselik »a nap terhét«, a háborúban és békében egyaránt ők hozzák a nagyobb áldozatot, s ők érzik legfájóbban mindig az állami és nemzetközi, a társadalmi és gazdasági zavarok hátrányait.”³

A kétkezi munkából élő emberek, a szegények, az elnyomottak, a kiszolgáltatottak voltak azok is, akikre hivatkozva a legkülönbözőbb rendű és rangú önjelölt népboldogítók hirdetni kezdték eszméiket. Márton Áron diagnózisa szerint azonban e népboldogítók csak saját hasznukra dolgoznak, csak a saját pozícióikat igyekeznek biztosítani a szegényekre hivatkozva. Itt tehát ismét megmutatkozik *az éles határvonal a szegények és a pozícióféltők, a hatalom megszállottai között*: „A lelkekben végbemenő változásnak egyik figyelemre méltó jele a mai ember szomjúsága az igazság után. Az átélt események fájdalmas és véres iskolájában tanulta meg, hogy az igazságot a csalóka látszattól megkülönböztesse... Megtanulták ezt a lehetőséget elsősorban a szegények és elnyomottak, mert az ő csalódásuk volt a legkeservesebb. Nagy tömegben verődtek össze minden zászló körül, melyre az igazságosság és testvériség jelszavai voltak felírva. Hittel csatlakoztak az új eszméhez, vállukra emelték az eszme leghangosabb hirdetőit, és lelkesedéssel vállalták a régi rend megdöntésének és egy új, igazságosabb rend felépítésének a munkáját, kockázatait. Nagy volt a kiábrándulásuk, amikor ismételen azt kellett tapasztalniuk, hogy az eszme a valóság vizsgáján elbukott, a vezérekről pedig kisült, hogy nem szentek és nem csálhatatlanok.”⁴

Az új rend igazából nem a politikai rendszereken, hanem az embereken múlik, vagyis a belső, személyes átalakulás el nem alkudható: „A világ új rendjének a sorsa nem a tervekben és a rendszereken dől el, hanem az emberen. És hisszük, hogy a döntő szót nem az anyagi erők fogják kimondani, hanem az igazabb és jobb élet megvalósítására hivatott emberi szellem.”⁵ Az ember tehát felelősséget visel a saját sorsáért, annak alakulásáért: „A keresztény ember nem térhet ki a helyzet megvizsgálása elől. Nem ülhetünk ki az útszélre, hogy a zajló

élet folyását kívülről figyeljük. Nem zárkozhatunk be a templomba sem, hogy azt, ami a piacokon történik, ne lássuk. Az események az életünkön mennek keresztül, tehát ami történik, nemcsak a világ dolga, hanem a mi dolgunk is.”⁶ Ezeknek az elveknek Márton Áron egyházmegyéjében a gyakorlati munkára, a keresztény szociális munkára is hatása volt. Elrendelte, hogy az egyházközségek gondoskodjanak a fogságban lévők családjáról, az árvákról, a nélkülözőkről, és mindazokról, akiket a történelem által szabadjára engedett kapzsiság kiforgatott a vagyonából.⁷ Az évszázad legnagyobb szárazsága által sújtott vidékek segélyezésére bevonta a szomszédos egyházmegyéket, amivel családok százait, ezreit, falvak tucatjait mentette meg az éhezéstől.⁸ Létrehozta a Petőfi Alapot, amivel az erdélyi magyar pedagógusok fizetését biztosította akkor, amikor a román állam azt megtagadta.⁹ Olyan *egyházi szociálpolitika* volt ez, amivel *megakadályozta azt, hogy a hátrányos helyzetű családok, csoportok és régiók végzetesen leszakadjanak.*

Összefoglalva: Márton Áron a szegénységet, mint társadalmi jelenséget nem merőben önmagában nézte, hanem egyes csoportok hatalomföltésének, önzésének tudta be. Ezzel az összefüggéssel – hogy a szegénység mögött ott látta az önző hatalmi viszonyokat – elkerülte azt a csapdát, amibe bizonyos áljámbor keresztény lelkiségek esnek bele akkor, amikor funkciót tulajdonítanak a szegénységnek ahhoz, hogy *lebessen* jótékonykodni, hogy *lebessen* szentnek tűnni.

Márpedig az életszentség egész másban van. Arra Márton Áron érzett rá.

Márton Áron felszámolandónak tartotta a szegénységet, amit a konkrét erdélyi magyar viszonyok között a saját, belső erővel szorgalmazott. Azzal, hogy a szegénységet bizonyos csoportok hatalomvágya következményének tartotta, elkerülte azt a másik szélsőséget is, ami – és ezt főként a klasszikus, majd neoliberais közgazdaságtan hangsúlyozta – a szegényt teszi felelőssé saját helyzetéért. Márton Áron számára, a társadalmi és gazdasági rendszerekkel szemben, az ember méltósága volt az első. Ezért az embertestvériség és a szolidaritás eszméi által úgy tudott *hiteles* keresztény választ adni a szegénység kérdésére, hogy közben nem vált sem a marxizmus, sem a korlátlan liberalizmus társutasává.

A LIBERALIZMUS KRITIKÁJA

A liberalizmus azon fogalmak közé tartozik, melyeket többen, többféleképpen értelmeztek/értelmeznek. Ezért nehéz egyértelműen és a terminológia tisztázása nélkül beszélni róla. Sokan a toleranciával vagy ami még ennél is több, a másik kultúrájának tiszteletével azonosítják a liberalizmust, ami kényszermentes, függőségektől mentes, önálló egzisztenciát biztosító életet jelent. Ez az értelmezés olyan fénybe állítja a liberalizmust, ami nélkül nem lehet beszélni az emberi haladásról. Ez az értelmezés történelmi hitelességet biztosít a liberalizmusnak, ami az újkorban, az abszolutisztikus monarchiák ellenhatásaként jött létre. *Ha ez a liberalizmus, akkor Márton Áron liberális gondolkodó volt,* hiszen eszmevilágát

a kisebbségi lét határozta meg, ezért szükségszerű volt, hogy egy társadalomban a másságot képviselve, igénye legyen a más népek, más kultúrák, más vallások tisztelete. Márton Áron tudatosan tartotta távol magát a hatalmi köröktől. *Ami tekintélyt elismert, az erkölcsi tekintély volt.* A keresztény tekintély is az evangéliumi élethez, a krisztusi tanításhoz mértén volt értelmezhető számára, vagyis távol állt az egyházi öncélúságtól, mert nem az ember van az egyházért, hanem fordítva. Így amit Márton Áron képviselt, az megfelelt a kényszermentes, önálló egzisztenciát biztosító élet igényének.

Liberalizmus címén azonban gyakran olyan irányzatok jelennek meg az eszmék térképén, melyek *semmiféle tekintélyt* nem ismernek el, amelyeknek mértéke csakis önmagukban rejlik, s nem a másokban, nem az embertársban. Ez a fajta *egoizmus* pedig már képtelen a másik tiszteletére, de még a toleranciára is (ami kevesebb a tiszteletnél, hiszen a tolerancia *csak* tűr, megtűr). Így született meg az az ellentmondás, hogy sokan liberalizmusról (vagy akár direkt a másság tiszteletéről!) beszélve semmi tiszteletet nem tanúsítanak *a tőlük eltérő más* iránt. *Ez a fajta pseudoliberalizmus a saját szabadságáról beszél a másik szabadsága nélkül.* Ez az a liberalizmus, mely XIX. századi változatának köszönhetően, a klasszikus kapitalizmus során hatalmas tömegek nyomorodtak el, ez az a liberalizmus, melynek ellenhatásaként megjelent a másik véglet, a marxizmus, a kollektívizmus, ami a szabadsággal visszaélők miatt, a szabadság rovására kívánt igazságot tenni.

Ha Márton Áron eszmevilágát vizsgáljuk – melyben szó esik a liberalizmusról is –, akkor tudnunk kell a liberalizmusnak erről a Janus-arcáról, mert aki bírálja a liberalizmust, az egyáltalán nem biztos, hogy maradi és reakciós. *Ha* a másság tisztelete, az emberi szabadság és a demokrácia az liberalizmus, *akkor* Márton Áron liberális volt. *Azonban Márton Áronnak*, e nemcsak hogy toleráns, hanem a másságot, a másik kultúráját és vallását kifejezetten tisztelő, az üldözöttekért saját üldöztetése árán is kiálló, a keresztények életmegnyilvánulásait is bírálat tárgyává tévő püspöknek *egy jó szava sincs arról, amit ő liberálisnak vagy szabadelvűnek nevez.* Márton Áron gondolkodását ismerve kiderül, hogy hamiskártyás árukapcsolás az, amelyik a szabadságot szorgalmazó, nagyon is tiszteletre méltó liberalizmusra *hivatkozva* bélyegzi maradnak és haladásellenesnek azt, aki bírálja a szabadsággal visszaélőket.

Már 1933-ban arról ír Márton Áron (és beszél is egy katolikus népszövetségi tanfolyamon), hogy a liberalizmus az a XIX. század *nagyképű* felvilágosodottsága.¹ Ha a felvilágosodást ilyen szövegösszefüggésbe helyezi, akkor nyilván az aufklérista, felvilágosítási *kényszerképzetektől* eltelt irányzatra gondolt, ami legkevésbé sem tiszteli a másik gondolkodását (*vajon a kereszténységre hivatkozók között nincsenek ugyanilyen alapállásúak?*), ami így inkább egoizmus, önzés, mint a másság elfogadása. Később arról ír, hogy e nagyképű liberalizmus az ember mindenhatóságáról beszél, miközben az emberi tudás által sodorja veszélybe az emberi életet, ahogy azt az emberiség az első világháborúban megtapasztalhat-

ta. „Az irtózatot próbatétel alatt végképp csődbe jutott a nevelés nagyképű iránya is, mely bölcséletében romlatlan emberi természetről, a tudomány látható eredményeitől megkísértve pedig az ember mindenhatóságáról ábrándozott. A pokoli torna idején olyan vad ösztönök ragadták meg az embert, és a tudás az ösztönöktől elragadott ember kezében olyan gonosz eszköznek bizonyult, és a kettő – a szédületes tudás és a féktelen ösztön – együtt olyan poklokban hurcolta keresztül az istennélevésről képzelődő földi férget, hogy akarva nem akarva be kellett látnia, hogy romlatlan emberi természet nincs, s következésképpen a tudás megmérhetetlen ereje csak a megnevelt, a nyers ösztönöktől megszabadított ember kezébe való lehet.”²

A második világháború idején pedig már arról kénytelen beszélni, hogy a náci térhódításnak az az oka, hogy az ember elvetette a krisztusi elveket, amiben a *liberalizmus is felelős*. „A világ ... elvetette az istengyermekség és a Krisztusban való testvériség gondolatát, hangzatos és megtévesztő elméletek hirdetésével – a tudomány nevében. Ellene dolgozott a felebaráti szeretet érvényesülésének a különböző címek alatt szervezett érdekek egyoldalú és igazságtalan túlhajtásával – nemegyszer szent ígék nevében is.”³ Bizonyára vannak, akik megütözkönek azon, hogy a náciizmus (és a bolsevizmus, a másíkfajta fasizmus) térhódításáért a liberalizmust is okolni lehet. Pedig logikus ez, hiszen a szocializmusokat, a nemzeti és a nemzetközi szocializmust is, antiszociális válság, a társadalmi egyenlőtlenségek eltorzult volta, embertömegek létbizonytalansága okozta. E torzulások mögött pedig ott állt a *piacgazdaságnak az a változata, ami nem ismerte a szociális (szolidáris!) elemet*. Ezért érthető az, hogy Márton Áron, aki antifasizista volt, következetesen elutasította a fasizmusokat *megelőző* erkölcsi viszonylagosságot, az öncélú liberalizmus szabadosságát is. *Ez nem ellentmondás, hanem következetesség!*

Márton Áron abban látta a huszadik századi embertelenségek okát, hogy a felvilágosultságról beszélő ember nem tekintette többé a családot a társadalom alapjának, amivel együtt megkérdőjelezte a házasság szentségét is. A háborút az az ember okozta, aki *büszke volt tudására, mégis e tudás térhódításakor csapott a gyűlölet a legmagasabbra*. Ez az ember mindenhatónak gondolta magát, ennek értelmében a család viszonylagos értékévé vált szemében, az erkölcsöket semlegesítette, az Istent elvetette, a vallásos nevelést pedig bírálat tárgyává tette.⁴ De Márton Áron nem vonja ki a kereszténységet ama torzulások okozói köréből, melyekért (keresztény körökben) a liberalizmust szokás felelőssé tenni. „A keresztény társadalmak is dédelgettek keresztényellenes erkölcsöket. A házasság szentségi jellegét és felbonthatatlanságát megtagadták, a család keresztény tartalmát és célját kiüresítették a liberális és az ún. felvilágosodott életszemlélet ürügyével.”⁵

Az Egyházmegyei Tanács (Katolikus Státus) 1946. évi közgyűlésén is arról beszélt, hogy a liberalizmusnak, a hitlerizmusnak és a bolsevizmusnak van egy közös törekvése, ami arra irányul, hogy az egyház szoruljon be a sekrestyébe,

ne formálja a társadalmat, és ne nevelje az ifjúságot: „A tanév elején híveink körében megütközést és súlyos aggodalmat váltott ki az új tantervnek az a rendelkezése, hogy az iskolai oktatásban a hittanórák számát csökkenti. ... Hasonló törekvésekkel a múltban is találkoztunk. A liberális állam a szabadelvűség fokai szerint törölte vagy háttérbe szorítani igyekezett a nevelésben a vallási és lelki tényezőket. A hitlerizmus annyira kiküszöbölendőnek vélte, hogy a keresztény vallás helyébe az ógermán pogány vallást akarta feltámasztani. A demokrácia, amely nálunk berendezkedni készül, mindkét rendszert a vádlottak padjára ültette és súlyosan elítélte azzal az indokkal, hogy mind a kettő téves alaptételeket vallott és azokon rozoga és bűnös társadalmi rendszert épített fel. Sajátos el- lentmondás volna, ha ezek után az új rendszer az elmarasztalt rendszerektől át- venné az egyik leglényegesebb alaptételt: a keresztényellenes magatartást.”⁶

Ugyanerről írt Márton Áron a Kacsó Sándorhoz címzett levelében is, amikor azzal szembesítette a Magyar Népi Szövetség kommunista elkötelezettségű elnökét, hogy a történelem során három szellemi irányzat volt, amely iskolákat államosított: a liberalizmus, a náciizmus és a kommunizmus.⁷ Hozzá kell tenni ehhez azt, hogy ezt – az időrendi elsőség okán – a liberalizmus kezdte, a náciizmus és a kommunizmus folytatta. Az idők haladtával azonban a liberalizmuson belül lecsengett az államosító szándék, és a liberalizmus e téren, Nyugaton elkezdett közömbös lenni.

A KERESZTÉNYSÉG KRITIKÁJA

Ecclesia semper reformanda – azaz: az egyház mindig megújulásra szorul. Ezt vallja az egyház kétezer éve, és hogy az egyház az elmúlt kétezer év történelme mellett még mindig élő és ható tényező lehet, az annak a jele, hogy az egyházban mindig voltak *szentek*, akik a megkövesedett formák ápolgatása helyett folyton megtérésben és megújulásban gondolkodtak. Mindig voltak szentek, akik a kereszténység öntöménézése helyett képesek voltak kritikus látásmódra.

Kritika. Sok keresztény e szó hallatán – már legalábbis ha a kritika tárgyát a keresztények bizony meglehetősen vegyes összetételű életgyakorlata képezi – idegesen rándul össze. Ha az egyház körein kívülről jön e kritika, akkor – még ha jogosak is az észrevételek – sokan egyházellenes támadást gyanítanak. Ha pedig az egyház körein belülről, akkor – még ha jogosak is az észrevételek – sokan széthúzásról, kontesztálásról vagy akár eretnekségről beszélnek. Pedig a *kritika*, mint szó, eredetileg helyes különbségtételt jelent. Beszélhetünk a jó és a rossz szétválasztásáról is. Nevezhetjük ezt akár a szellemek megkülönböztetése adományának is. *A kritika* – ha tényleg arról van szó és nem fröcsögésről, amivel sokan hiteltelenné tették e fontos adományt – *mindig ismeretet feltételez*. Az ismeret pedig önismerettel kezdődik. A keresztények például – hogy önmagunknál maradjunk, mindenki önmagán kezdje a kritikát! – nem mutogathat-

nak ujjal a „bűnös világ” felé, amikor esetleg maguk sem különbek. Önmagunkat kell megújítani ahhoz, hogy a világ megújuljon. A saját gondolkodásunkat kell átalakítani ahhoz, hogy a világ gondolkodása is átalakuljon.

Márton Áron írásaiban és beszédeiben a negyvenes években rendszeresen megjelenik egy gondolat, ami arra utal, hogy *nincs megelégedve azzal, ahová kora kereszténysége fejlődött*. A második világháború éveiről és az azt követő néhány évről van szó. Amióta Márton Áron nyilvános megnyilatkozásai nyomom követhetők – a harmincas évek elejétől tehát, amióta Márton Áron publikált –, mindig egyértelműen megjelent nála az igény egy tudatosan vállalt, elkötelezett kereszténységre, melyben az életmód, az életelv avat kereszténnyé, nem pedig a hagyományos vallásban az egyházhoz tartozásnak többé-kevésbé automatikus módja. Márton Áron gondolatvilágában az, hogy keresztény valaki, nem volt automatikus, és nem is volt statikus állapot. Meg kellett küzdeni azért minden nap. Őnála az, hogy „keresztény vagyok”, nem volt cím, nem lehetett az önjelölt felsőbbrendűek gögijének az alapja, hanem felelősség volt az, a mindennapi szolgálat kötelezettségével. Ami a második világháborúban történt, az minden „automatikus keresztényt” és minden önteltségre hajlamos keresztényt rá kellett döbbsen arra, hogy mit is ért az ő vallása *addig* – és ez az „addig” jelenthette a reményt e vallás életképességére, vagyis megújulási készségére. Márton Áron kereszténységkritikája arra az igényre kívánta rányitni a második világháborúval a poklok bugyraiba jutott huszadik század közepén élő keresztény embert, hogy az ő vallása ne merő kultusz, ne öntudatlan csordaszellem, ne az elkülönülés megfogalmazása legyen, hanem inkább sorsvállalás a szenvedő emberrel, amiben a vallás (Isten megvállása) hiteles lehet. Ennek érdekében egy évtizeden keresztül – a világháború kitörésének percétől nagyjából a saját letartóztatásáig – rendszeresen szólt arról a felelősségről, *ami a keresztény embert terbeli a háborúban történekeért*. Nem volt egyedül ebben az erdélyi római katolikus püspök. A háború utáni Nyugat-Európában is akadtak püspökök, akik nem hátrították el a kereszténységtől az öldöklés felelősségét, az egyház megújulását szolgálva ezzel.

Márton Áron a háború kitörésének idején azonnal megszólalt és figyelmeztette a rábízott közösséget arra, hogy „senkit ne ejtsen tévedésbe a hatalom látszata”¹, senki ne dőljön be annak a látszatnak, amit a korszellem 1939 őszén mutatott. A lényeg máshol van. Néhány hónap múlva, 1940 nagybőjtjén körlevelet adott ki, melyben a katolikusok számára, abban a helyzetben, ahová az emberiség a háborúval jutott, egyedül a nagybőjti, bűnbánó, bűnvalló lelkületet tartja méltónak: „Be kell vallanunk őszintén, hogy a bajok felidézésében, amelyek a világra zúdultak, s azt még fenyegetik, mindnyájan bűnösök vagyunk. Mi is támogattuk a hamisságot, Isten törvényeit megvetettük, s talán segítettük is a vallás ellenségeinek törekvéseit.”² 1944 májusában pedig, amikor megkezdődött a zsidóság deportálása, Márton Áron azt mondja a kolozsvári szószéken, hogy a keresztény cím *még akkor is, még annak ellenére is kötelez*, ha azt gyakran

használják jelszó gyanánt. Vagyis az emberek egy csoportjának az üldözése idején csak akkor lehet hiteles a kereszténység, ha a keresztényeket az üldözöttek mellett, az üldözöttek között találjuk: „Kötelez erre a keresztény cím, amelyet annyiszor használtak föl igen különböző értelmezéssel jelszó gyanánt. ... Lehet, hogy üldözéseket kell elszenvednetek ... De a szent hivatalunkkal járó kötelesek teljesítésétől nem riaszthat vissza sem a börtön, sem emberi tekintetek. Az igazság védelmében és a szeretet szolgálatában az üldöztetés és a börtön nem szégyen, hanem dicsőség.”³ E mondat buzdítás is volt azért, hogy aki kereszténynek érzi magát az az üldözöttek mellé álljon. De kritika is volt a kereszténység állapota felett, ami sokak számára jelszóvá süllyedhetett, és az ellenségeskedés eszközévé válhatott.

Amikor véget ért a háború, akkor arról írt Márton Áron, hogy a langyos, félszívű, elkötelezettség nélküli vallásosság az a kereszténység asszisztenciája volt az elkereszténytelenedéshez. Márton Áron ezt a háború kitörése egyik okának látja, mert az eltompult látás nem vette észre, hogy merre torzul a világ:

„Ha a keresztény társadalmak lelki arcán, szellemi és erkölcsi magatartásán pogány vonások tűnnek elő, a felelősség alól e társadalom tagjait sem lehet felmenteni. A társadalom nagy elfordulása Istentől nem mehetett volna végbe a mi közreműködésünk és mulasztásunk nélkül.

Vallottuk és valljuk, hogy keresztények, istenhívők, az igaz hit és vallás követői vagyunk, *kereszténységünk azonban nagyobbára felszínes, külsőségekben megnyilvánuló kereszténység volt. Keresztény mivoltunkat gyakran úgy lobogtattuk, mint valami alkalmi zászlót – néha a hadilobogókra is a kereszt jelét tűzik –, a kereszt tanításáról, Istennek mindenütt való jelenlétéről, a hit és a vallás parancsairól azonban megfeledkeztünk.* Hirdettük és hirdetjük, hogy Krisztus az életünk és a társadalmunk életének a királya, de elnéztük, hogy a tanításának sarkalatos tételeit a törvények szelleméből és a közéletből elsikkaszták.

Pedig az Evangélium nem az ünnepélyes alkalmakkor vagy a véletlenül összeverődő sokaságnak szól, hanem mindenkinek külön-külön. *A kereszténység nem valami elmosódó, bizonytalan tömegfeladat, hanem minden embernek a legszemélyesebb feladata.* Ha tehát azt akarjuk, hogy Isten parancsait kötelező törvényként a társadalommal is elfogadtassuk, nekünk a társadalom tagjainak kell elsősorban keresztény módon élnünk, gondolkoznunk és cselekednünk.”⁴

Ugyanerről elmélkedik Márton Áron 1945-ben, Krisztus Király ünnepén Kolozsváron: „*Bizonyos mértékben mindnyájan felelősek vagyunk azért, ami történt: a mai társadalom téves fejlődéséért, az okozott károkért és az erkölcsi emelkedettség hiányáért. A kereszténységgel sokszor csak parádéztunk, alkalmi köpönyegként viseltük, de a törvényeit egyéni életünkben sem követtük és főképp eltűrtük azt, hogy a keresztény elveket a közéletből minden lényeges vonásban kiküszöböljük.*”⁵

Amikor Márton Áron keresztény felelősségről beszélt, akkor külön hangsúlyozta az egyházi tisztségviselők felelősségét, akiknek vezetőként kiemelt szerepük van a tanúságtételben. 1947. újév napján a háború okait elemezte a gyulafe-

hévári székesegyházban, jobbára papok és papnövendékek előtt. Beszédét nyomtatásban is terjesztette, melyben e résznek a „Megalkuvók papi palástban” címet adta. „Felelősök azok a vallások és azok az egyháziak, akik a mindenkori hatalom előtt szolgalelkűen meghajoltak, ma ennek holnap az ellentétes irányzatnak az uszályába kapaszkodtak, az igazság és a nagy erkölcsi törvények védelméről gyáván lemondtak, a hatalom törvénytelenégeinél asszisztáltak, akik a korszellemmel mindig kiegyeztek ötven-ötven százalékra, a maguk hűtlen és elvtelen magatartásának az igazolására mindig olyan mentségeket találtak ki, hogy az igazságba és az erkölcsbe vetett hitet és az erkölcsi tekintély hitelét a hűséges és jó szándékú hívek lelkében is megölték. *Ezeknek a szellemi és erkölcsi áruháznak, ennek a nagy aposztáziának a következménye a mai ember tragédiája.*”⁶

Amikor a kereszténység állapota felett ilyen lehangoló a diagnózis, akkor csak egy út kínálkozik megoldásként: „újból keresztényeknek kell lennünk, ízig-vérig, hogy emberekké nemesedjünk”.⁷

ERŐSZAKMENTESSÉG

Márton Áron gondolkodásában több vonatkozásban is megjelenik egy olyan világ igénye, ahol az erőszak nincs jelen, helyette a szelídség, a másik ember tisztelete szabályozza az életet. Ilyen gondolkodásra utal az, hogy alku nélkül elletne van minden totalitárius rendszernek, melyek erővel kényszerítik az embert arra, hogy egy bizonyos irányt kövessen. Ehelyett a polgári demokratikus rendszer híve, melyben az egyéniség szabadon kibontakozhat. Az készítette erre az értékválasztásra, és benne az erőszak elutasítására, hogy gondolkodását *határozott emberkép* alapozta meg, mely szerint evilági dolgokban *az ember méltósága mindent, bármilyen érdekeket is megelőz*. Márton Áron nem érdekeket érvényesített, melyek rendre *erőviszonyok* mentén formálódnak, hanem az ember eredendő méltóságára épített értékrendje volt. A harmincas években írt tanulmányainak is az az alapgondolata, hogy van egy *háborús neveltetésű nemzedék*, melynek gondolkodását e neveltetés ellenében kell átalakítani, és amelyet e neveltetés ellenében kellett megszervezni. Majd amikor kitört a második világháború, akkor az első perctől kezdve következetesen a háború ellen foglalt állást. Európában, legalábbis annak a Rajna-vonalától Keletre eső részén, talán elsőként bélyegzi meg a Hitler és Sztálin által közösen kirobbantott második világháborút. Márton Áron a háború során soha nem ír, nem is beszél hadi dicsőségekről, még akkor sem, amikor Erdély magyarok lakta része visszakerült Magyarországhoz. Hogy Erdélynek a magyarok lakta része lehessen Magyarországgé, azt majd csak 1945-től hangoztatja, amikor ezért már sem taps, sem népszerűség, sem kitüntetés nem jár. Az egykori első világháborús hadnagy soha nem beszél „legendás katonaréneveinkről”. Védi ehelyett az üldözötteket, akik ellen a korszak minden uszítása irányul, és akiknek kiirtása már megkezdődött. Ennek az

erőszakmentes gondolkodásnak a jele az is, hogy felvetette a kereszténység felelősségét a világháború kitöréséért és ugyanakkor mindenféle hatalomhoz kritikus viszonyult.

Hogy e motívum, az erőszakmentesség igénye jelen van a gondolkodásában, az annak a jele, hogy Márton Áron már a harmincas-negyvenes évektől érzékeny volt arra, amin majd a hatvanas évektől a latin-amerikai felszabadítás teológiája gondolkodik különböző irányzataiban: nevezetesen arra, hogy milyen viszony lehet a keresztény lelkiismeret és az erőszak alkalmazása között. E latin-amerikai teológusok közül mindenki a szegények pártján állt a hatalom birtokosaival szemben, de ezen belül különböző irányzatok mérköztek nemcsak a hatalmasokkal, hanem egymással is. Egyesek az igazságosság nevében elfogadták a „forradalmi erőszak” elvét (például Ernesto Cardenal, a világhírű nicaraguai papköltő), mások életüket kockáztatták (Heldér Camara) vagy fel is áldozták (Oscar Romero) azért, mert úgy álltak a szegények pártján, és úgy ítélték el a hatalom birtokosait, hogy az erőszakmentes elveket állították gondolkodásuk középpontjába. Márton Áron a Föld más pontján élt és évtizedekkel korábban lépett fel, mint a felszabadítás teológusai. Ő végig következetesen az erőszakmentesség elvét képviselte. Nem fogadta el az indulatok felszabadítását. Ehelyett inkább az ember személyes, bűn alól történő felszabadulását szorgalmazta, miközben saját üldöztetéséig elmenően gyakorolt kritikát a diktatúrákkal, a hatalom birtokosaival szemben.

Márton Áron majd a hatvanas és a hetvenes években is gondolkodik az erőszakmentesség kérdésén, nyitottá válik a harmadik világ problémái iránt is. A második világháború éveiben az 1939. évi státusközgyűlési beszédében, négy körlevelében és a zsidóságot védő beszédében fogalmazza meg az erőszakmentesség igényét. A státusközgyűlési beszédben az „erőszak erőszakot szül” elvének veszélyére hívja fel a figyelmet azért, hogy az erdélyi katolikusokat egy pillanatra se ejtse tévedésbe a hatalom látszata, senki ne legyen, aki akár csak egy pillanatra is az erőszak hívévé szegődne.¹ Arról is beszél ugyanitt, hogy az erőszak láttán senki ne essen félelembe, mert aki fél, annak a hite inog meg – amivel csak azt érheti el, hogy beteljesedik rajta a zsarnok szándéka, hiszen a zsarnokok mindig arra törekedtek, hogy meginogjon az ember.

Az 1940 nagybőjtjén írt körlevelében a háborús állapotokat a szenvedés idejének nevezi, amibe a bűnök miatt került az ember. A keresztény ember nem érezhet diadalt háború idején, a háború mindig a bűnbánat ideje kell hogy legyen számára.² Ez év őszén ismét arról ír, hogy az erőszaknak az a forrása, hogy az ember visszaél az erkölcsi törvényekkel. Ebből az állapotból akkor szabadulhat meg az ember, ha a megalkuvást kerülve az igazat igaznak, a hamisat hamisnak ismeri el.³ Istenről beszélve azt mondja, hogy ő nem a forradalmárokkal és az agitátorokkal, hanem a szelídekkel azonosul, Isten nem a népek felett, hanem a szíveken uralkodik.⁴ 1943. szilveszter napján pedig azt üzeni a dél-erdélyi szétszórtságban élő katolikusoknak, hogy *felebarát minden ember, az ellenség*

is,⁵ tehát az erőszakmentesség nem fásult passzivitás, hanem dinamikus teremtő erő, az ellenségre is kiterjedő feltétlen szeretet.

Ezt követte 1944 májusában a kolozsvári beszéde, melyben az üldözött zsidóság védelmére kelve buzdítja papjait, hogy az üldözöttek védelmében akár addig is el kell menni, hogy ők maguk szenvednek erőszakot. Az erőszak tobzódása idején a passzivitás az erőszak jóváhagyása – amit egy keresztény, ha méltó e nevezetre, nem követhet el.

LELKIPÁSZTORI ELVEK

Márton Áron lelkipásztori elvei két *dimenzió* mentén rendezhetők. Az egyik a *személyhez szóló üzenet*, a hívő vagy kereső ember megszólítása, hitének mélyítése, ha kell ébresztése, elkötelezettségének növelése. A *másik dimenzió társadalmi, közösségi irányultságú*, legyen szó akár a konkrét egyházmegyéről, annak régiói-ról, akár pedig a közösségépítés általánosabb elveiről.

A *személyekhez, a hívő emberhez szóló üzenetének* célja az, hogy ez az ember helyes önértékeléshez, ennek következtében pedig a felelősségvisseléshez, az érett, felnőtt Krisztus-követéshez, a szolgálathoz jusson el. Aki helyes önértékeléssel bír, az nem tartja önmagát sem többnek a valóságosnál, tehát nem akar uralkodni másokon, sem pedig kevesebbnek, tehát nem hártja el önmagától áljambor módon a felelősséget, a szolgálat kötelezettségét. Uralkodás helyett szolgálat: lelkipásztorként is és püspökként is erre kívánta vezetni Márton Áron a rábízott hívőket, amihez pedig elkötelezett Krisztus-követés szükséges.

Jellemző Márton Áron rugalmasságára, lelkipásztori érzékenységére, ahogy ezt a huszadik században égető szükségszerűségként megfogalmazott igényt a hagyományos vallás keretei között, e kereteket nem felborítva is érvényesítette. Azért kell ezt hangsúlyozni, mert sokak szemében – talán nem minden esetben alaptalanul! – a hagyományos vallásosság, az ún. „népegyház” fogalma kizárja az érett, lélekben is felnőtt, elkötelezett kereszténységet. A „népegyház” fogalma azért válhatott sok helyen pejoratív fogalommal, mert az egyház e formájának *tömegbázisát* egyrészt az elsődldozásig, maximum a korai bérmálkozásig a gyermekek, másrészt pedig az idősebb asszonyok adják, azt a benyomást keltve, mintha a vallásosság e társadalmi csoportoknak lenne való, egyébként pedig nem lenne életképes. E „tömegbázisnak” megvoltak, megvannak a maga lelkipásztorai, akik gondoskodtak, hogy a vallásosság *e formában* termelődjenek újjá. Hogy milyen létszámú ez a bázis, az mellékesnek tűnik, a *tömeg* jelző mégis indokolt, mert e „vallásos populáció” a hagyományos lelkipásztori munkában pusztán tárgyát képezte (remélhetően jogos a múlt idő) egy bizonyos lelkipásztori stílusnak, amit leginkább *tömegpásztorációnak* nevezhetünk. E hagyományos lelkipásztori stílus nem figyel arra, hogy a templomi tömegben mennyi személyes elkötelezettség, mennyi életszentség bújjik meg. A hagyományos lelkipász-

tor nem tanított, *mindössze* prédikált az egybegyűlteknél, így pedig nem törekedhetett arra, hogy a templomi tömeget a krisztusi elkötelezettségnek a szolgálata szellemére épült „kis körei” (a kifejezés Bibó Istvánnak egy más tárgyú gondolatmenetéből kölcsönözve) alkossák, megtörve annak tömegjellegét. E hagyományos típusú lelkipásztort kielégítették a szép statisztikák, és időnként boldogan jelentették előljáróiknak, hogy „az elmúlt időben kiszolgáltattunk x mennyiségű keresztséget, y mennyiségű eucharisziát stb.” Hogy közben hány válás, hány haragtartás, hány alkoholizmus, hány istenkáromlás stb. volt az egyházközségben, arról nem szóltak a lelkipásztori jelentések. Pedig a statisztikának a valósághoz is lehet köze.

E hagyományos lelkipásztori stílus addig volt életképes, amíg fennállt a hagyományos paraszti társadalom, illetve amíg *automatikus* volt az egyházhoz való tartozás, akár gondolkodás, személyes kötődés nélkül is. E hagyományos lelkipásztori stílus addig volt életképes, amíg a pap tekintélye vitathatatlan volt. E társadalom felbomlásával, a hagyományos (= megszokott, tehát át sem gondolt) tekintélyek megszűntével az egyházközségek tömegbázisa oly mértékben megfogyatkozott, hogy sok helyen már-már a templom kiürüléséről lehetett beszélni. Ekkor, többnyire fiatal pap személyében – jórészt a városi értelmiség körében! – megjelent az új stílusú lelkipásztor, aki többé már nem a „kedves híveimnek”, hanem értelmes partnernek tekintette a világi hívőket, elkezdett közöttük elkötelezettségen alapuló kis közösségeket szervezni, melyek által felébredt egy *szűk, de értelmes réteg* keresztény elkötelezettsége. Az új típusú lelkipásztor megjelenésének egyháztörténeti háttere kapcsolódik témánkhoz, Márton Áron személyéhez is. A hagyományos egyházi keretek kiüresedése ugyanis már a századforduló táján látható volt néhány éleslátású egyházi személy számára, akik lépéseket is tettek e keretek megújítása érdekében. Az akkori erdélyi püspök, Mailáth Gusztáv Károly (Márton Áron mestere) például Budapesten megalakította a Regnum Marianum nevű papi közösséget, amely a huszadik század során nagyon sokat tett az új lelkipásztori szemlélet kialakításáért, ami inkább a második vatikáni zsinat után vált valamennyire elterjedté – és a vasfüggönyön innen a rendőrség által üldözötté. A Regnum papjai és Erdélyben, Mailáth püspökön keresztül Márton Áron évtizedekkel megelőzték korukat.

Amikor Márton Áron a harmincas években Kolozsváron ráébredt arra, amire sokan évtizedek múltán, az egyház kiüresedésével jöttek rá, akkor Erdélyben még élt (még élt? – hiszen ma is él) az ún. „népegyház”, melyhez a magától értetődőség alapján tartoztak/tartoznak az emberek. A nyugat-európai, a magyarországi új stílusú lelkipásztorok (tán bizonyos szempontból érthetően) megvetéssel legyintettek a népegyház még meglévő formái felé, és – tisztelet a kivételnek – lelkipásztori huszárvágásként élték meg azt, hogy a régi formáknak *teljesen* hátat fordítva, valami gyökeresen újat kezdtek. Márton Áron lelkipásztori huszárvágása abban állt, hogy „nem oszlatta fel a tömeget”, nem legyintett a hagyományos formákra – mindemellát a „tömeg” minden egyes tagjának az el-

kötelezettségét várta el. *Bátorság* kellett ahhoz, hogy olyan közegben ébresztette az igényt a keresztény elkötelezettségre – megtérésre! – melyben automatikus, vagyis átgondolást nem igénylő volt az egyháztagság. A régi stílusú lelkipásztor ugyanis *nem várta el „kedves híveitől”*, hogy gondolkodjanak egyháztagságuk miéértje felett.

Márton Aron nem elégedett meg azzal, hogy az egyház felnőtt életkorú tagjait a „templomozó” idős nénik jelentik. Márton Aron olyan egyházat épített, melyhez a *teljes ember*, vagyis minden korcsoport és a férfiu nem is hozzá tartozik. Erre törekedett a harmincas években, amikor kolozsvári egyetemi lelkész-ként apostolképzésként fogta fel a feladatát, a világi hívőket a későbbi második vatikáni zsinat szellemét megelőlegezve teljes értékű egyháztagokként fogva fel. Erre törekedett a harmincas években akkor, amikor a Katolikus Népszövetség „tanfolyamszervező” (lelkigyakorlat-vezető!) tisztviselője, majd elnöke volt. Püspökként is erre törekedett, amikor körleveleiben és beszédeiben folyamatosan a gondolkodás átalakításának, a megtérésnek az igényét fogalmazta meg Erdély katolikusai számára. Hogy püspökként hogyan gondolta el az érett, felnőtt, férfias kereszténységet az *ott adott* népegyházi formák között, azt két levele világítja meg, melyeket Gaal Tamás felcsíki főesperes, csíksomlyói plébános számára írt. Azért lényegesek ezek a levelek, mert somlyói plébánosként Gaal Tamás volt a kétszázezer főt, egész Erdélyt megmozgató csíksomlyói pünkösdi búcsú szervezője. Márton Aron pedig a leghagyományosabb, „legnépegyházból” vallásos jelenséget, a búcsújárást is annak szolgálatába állította, hogy az „automatikus egyházhoz tartozást” (melyben akár a fantáziátlanság jele is lehet a „templomozás”) váltsa fel az elkötelezett Krisztus-követés, amelyben *a keresztény tudja azt, hogy ő miért keresztény, és ez milyen követelményeket támaszt vele szemben*. Márton Aron 1940-ben azt írja a felcsíki főesperesnek, hogy kívánatos a felnőtt férfiak és a fiúifjúság lehető legnagyobb számú jelenléte a pünkösdi búcsún.¹ 1946-ban pedig azt írja, hogy „egyetlen keresztalja (zarándokcsoport, V. L.) sem indulhat el anélkül, hogy valamely, a búcsújárásban ténylegesen részt vevő pap felügyelete alá helyezve ne lenne.”² A pap legyen tekintettel a búcsújáráshoz tartozó szokásokra, mert az öncélú változtatás rombol. Ám a pap azért van ott, hogy hívja fel a résztvevő hívők figyelmét a búcsújárás hitvalló jellegére, és arra, hogy a búcsújárás alkalom a megtérésre. Szorgalmazta a papokon keresztül azt is, hogy a búcsún „vegyen részt híveinek komolyabb rétege is”.³ E két levél szerint az volt Márton Aron törekvése, hogy a katolikus vallás Erdélyben adott népegyházi keretei között súlyuknak megfelelően legyenek ott a felnőtt, aktív férfiak is. Az egyház nem mutathat olyan képet, mintha Krisztus ügyétől az aktív életkorú férfiak távolabb állhatnának. Arra törekedett, hogy a zömmel falusi hátterű katolicizmus többet mutasson, mint amit a folklorisztikus kép látni enged, vagyis a hagyományos, életmódot szabályozó „vallásos társadalom” mellett legyen látható az egyház hitvalló jellege is. És végül arra törekedett e két levél tanúsága szerint, hogy az egyszerű emberek mellett még egy

„népegyházi” eseménynél se hiányozzon az értelmiség, vagyis mutatkozzék meg az, hogy a vallás nem csak a „tanulatlanok” ügye, ahogy azt az egyház el-lenségei láttatni szeretnék. Társadalmi kohéziót erősítő hatása is volt e személyes megtérést ösztönző lelkipásztori munkának: különböző rétegeknek hasonló is lehet a vallási élménye, ugyanakkor Krisztus dolgaiban férfinak és nőnek azonos a felelőssége. A „legnépegyházbibb” formának, a búcsújárásnak e szemlé-letével az volt Márton Áron törekvése, hogy a hagyományos, a folklór által is erősített közösségben olyan elkötelezettséget ébresszen, ami nélkül a modern világban eltűnne, feloldódna, semlegessé válna a kereszténység. Arra törekedett – utólag visszatekintve állítható: nem eredménytelenül! –, hogy az egyház „fél-oldalassága”, a generációk és a nemek aránytalan jelenléte (illetve hiánya) ki-egyenlítődjék, hitelessé, otthonossá téve ezzel az egyházat.

Ugyanezt célozta meg azzal is, hogy 1948-ban az egész egyházmegye terüle-tén, egész Erdélyben *elrendelte a felnőttek hitoktatását*. Márton Áron az ateizmus erőszakos térhódítására felnőtt elkötelezettségű kereszténység felépítésével vá-laszolt. Abban az európai értékrendi válságban, melyet a totalitárius ideológiák és a szabados gondolkodás együtt gerjesztettek, az ember hite és erkölce for-gott kockán. Márton Áron nagy bajoknak ment elébe azzal, hogy az ateista kul-tustörvény évében, e törvény megjelenését követően napokon belül, vala-mennyi egyházközség számára elrendelte a felnőttek hitbeli képzését. Márton Áron, aki felfogásában *egyszerre volt hagyományos és modern*, minden hívő ember-től elvárta azt az elkötelezettséget, amivel talán csak az első keresztény száza-dok hívői (nem a tisztelendő urak „kedves hívei”!) rendelkeztek. Arra töreke-dett egy kelet-európai ortodox diktatúrában – nem eredménytelenül –, amit majd évtizedek múlva, egy Nyugat-Európában indult lelkeség, a neokatekume-nátus szorgalmazott: éljük át a keresztységben adott élethivatásunkat, éljük át valóban a kereszténységünket. A motiváció, a történelmi és a társadalmi kör-nyezet természetesen egészen más volt az akkori Erdélyben, mint a hatvanas-hetvenes évek Nyugat-Európájában. Erdélyben a harc közvetlenül a lelkek bir-toklásáért folyt. Márton Áron tudta, hogy ha ő nem áll a helyzet magaslatán, akkor az ő korában szakad meg az erdélyi katolicizmusnak a Szent István kora óta adott folytonossága. Ezért írta Márton Áron a felnőttek hitoktatásáról tájé-koztató levelében azt, hogy „ha a vallási tudatlanság következményei megdöb-bentő arányokban bontakoznak majd ki, a felelősséget nem lehet sem másra, sem a körülményekre áthárítani, sem sopánkodással, sem a nehézségek felsoro-lásával. A gondjainkra bízott minden egyes lélekért mi, lelkipásztorok vagyunk a felelősök Isten és ember előtt. És felelősök vagyunk a jövőendő nemzedékért is.”⁴ Eközben arra törekedett, hogy e munka ne legyen formális, ne legyen alibitevékenység: a munkát ki kell terjeszteni mindenkire, „nemcsak egy kis csoportnak, hanem az egyházközség felnőtt közösségének annyi csoportban, amennyi szükséges, akkor és ott, amikor és ahol híveit összegyűjtheti”.⁵ E mun-ka nem folyhat a hagyományos lelkipásztori módszerekkel, nem egy tömeghez

kell prédikálni, hanem Krisztus üzenetét kell személyhez szólóan továbbadni. „A módszer tekintetében egyre többen fölismerik, hogy *a felnőttek hitoktatása nem lehet prédikáció.*”⁶

Az volt Márton Áron lelkipásztori célja, hogy felébressze minden Krisztus-hívő felelősségérzetét az iránt, hogy *Krisztus ügye nemcsak a papok ügye*, hanem személyesen mindenkié. *Krisztus ügye nem magánügy.* Nem a tömeghez beszélt Márton Áron még akkor sem, ha történetesen kétszázézer csíksomlyói zarándok hallgatta is őt, hanem mindenkit személyesen szólított, személyesen érintett meg. Mondhatnánk, hogy az ő személyes varázsa volt az, ami alkalmassá tette őt erre. De nem biztos az, hogy titok lenne ez a személyes varázs. Valószínűleg „csak” arról van szó, hogy aki olyan mértékben tisztelte és becsülte az embert, a *másik személyt*, mint ő, az ugyanolyan hatásos lelkipásztor lehet mint ő. A sokaság nem lélektelen tömeg, hanem megszólításra váró emberi közösség volt számára. Ezért érezhette a legnagyobb „tömegben” is bárki azt, hogy ha Márton Áron beszél, akkor ő személyesen van megszólítva. Márton Áronnak a minden embert, a nem hívőket is megérinteni képes személyes varázsa tanúsága annak, hogy akkor lehet értékelhető hatásunk a világra, ha a kereszténység nemcsak istentisztelet, hanem *embertisztelet* is. *Márton Áronnak ennyi volt a lelkipásztori módszere.* Ugyanakkor a személyes érintettség nem ad alapot arra, hogy a kereszténységet magánájtatosságként fogjuk fel, mert ha az üzenet minden emberhez szól, akkor annak továbbadása *közösségi esemény.* „Az Egyház istentiszteletei nem magánájtatosságok, hanem mindig a népnek, a közösségnek az ünnepei. ... Amit ketten vagy hárman együtt kérnek az én nevemben, azt megadom nékik – így szól az Úr egyik ígérete. Annál inkább megadja, ha nem ketten vagy hárman, ha nemcsak néhány jámbor asszony és gyermek, hanem az egyházközség férfiai, asszonyai, ifjúsága és gyermekeserege a templomban együtt mondja el azt, ami a szívét nyomja.”⁷

Lelkipásztori elveinek társadalmi irányultsága azt szolgálta, hogy a keresztény élethivatás közösségben és szolgálatban teljesedjék ki. *E kettő Márton Áron számára egy volt*, hiszen „aki a közösségből él, az a közösségnek munkával és felelősséggel tartozik”.⁸ A közösségnek és a szolgálatnak ez az összetartozása egyszerre a legmodernebb és ugyanakor a legeredetibb biblikus gondolat. A legmodernebb azért, mert a zsinati szellemű lelkipásztorok, az új stílusú lelkipásztorok kezdték el hangoztatni azt, hogy az egyház nem *szolgáltató*, hanem *szolgáló* egyház. Vagyis arról van szó a zsinati szellemű lelkipásztori felfogásban, hogy az egyház *nem* egyoldalúan szolgáltatásokat nyújt a „kedves hívek” felé, melyben a papok lennének a szolgáltató szakemberek, a kedves hívek pedig a szolgáltatásban részesülő passzív és néma tömeg, *hanem* az egyház tagjai, a megkeresztelt Krisztus-hívők együtt, közösségben és szolgálatban élnek. Ugyanakkor a legeredetibb biblikus gondolat ez, nemcsak az ide vonatkozó szentírási részletek sokasága miatt, hanem a Szentírás szóhasználata miatt is. Az Újszövetség görög nyelve a „koinonia” szóval fejezi ki a *közösséget*. E szót első hallásra stati-

kus fogalomnak is gondolhatnánk, mondván, hogy a közösséget a tagjai alkotják. A Biblia – és Márton Áron (és az új szemléletű lelkipásztorok) számára – ez azonban kevés. Az Újszövetség görög nyelve ugyanis ugyanezzel a szóval fejezi ki azt, amit mi *részesedésnek* nevezünk. A közösséget ezek szerint nemcsak a tagjai, hanem a belőle, a tagság ténye által adott felelősségből való részesedés, a részvétel, a munka is alkotják.

Márton Áron mint püspök, önmagára nézve is ugyanazzal az igénnyel lép fel, mint amit lelkipásztori programja mindenki elé állítva megcéloz: részesedés a felelősségből, részvétel a munkában, ami nélkül nincs közösség, legfeljebb tömeg. Legelső püspöki körlevele legelső mondatában közli püspöki jelmondatát, amit egy szolgáló szenttől, a pannon földön született Szent Mártontól kölcsönzött. „Szent Márton püspök szavaival kezdem: ”Domine, si adhuc populo tuo sum necessarius, non recuso laborem. Uram, ha néped számára még szükséges vagyok, nem utasítom el, vállalom a munkát.”⁹ Amit azonban önmaga számára kötelezőnek tart, azt mint felelősséget rögtön másokkal is megosztja, hogy megsokszorozódjon küldetése:

„Az Egyház fiainak mindig és mindenütt a legbensőbb és legnemesebb lelki közösségben kellene élniük. Önmagunk és szent vallásunk lealacsonyítása volna, ha összetartozásunk csak annyiban jutna kifejezésre, hogy az anyakönyvi bejegyzés illetékességét tudomásul véve, egyházi járulékaikat talán megfizetjük, katolikus testvéreinkkel talán a templomban találkozunk, ezen kívül egymás sorsával és életével semmit sem törődünk. Az Egyházhoz tartozás ennél végtelenül többet jelent és többre kötelez. ... a hívő ember nem érheti be azzal, ha a templomban együtt van, vagy az áldoztató rácsnál egymás mellett térdel az úr és a szolgál. *Hitünk parancsa, hogy a templomon kívül, az életben is testvérek maradjunk, egymás sorsa iránt érdeklődjünk, egymás terhét kölcsönösen megértéssel hordozzuk. Ilyen értelemben testvéreink erkölcsi, gazdasági és műveltségbeli elmaradott állapota mindnyájunk gondja és baja, feladata. A tanultnak kötelessége van a tanulatlanok, a gazdagoknak és tehetősöknek a szegények, az erősnek a gyengék és elhagyottak iránt.*”¹⁰

Ha pedig a lelkipásztornak feladata az, hogy a hívő embert megnyissa a másik ember felé, akkor „*a vallás nem magánügy, amint ezt az újkor szóvivői felelőtlenül tanították, hanem mindannyiunk legégetőbb közös ügye*”.¹¹

MÁRTON ÁRON LELKISÉGE

Nem könnyű a Márton Áron által képviselt értékeket és eszméket tételekre bontva, röviden bemutatni, mert mindegyik hosszabb, önálló tanulmányt érdemelne. Ez talán a lelkiségére vonatkozik leginkább. Márton Áron lelkipásztori elveinek, a kereszténység mibenlétéről alkotott véleményének, lelkiségének, személyes hitének (összefoglalva: a vallásfelfogásának) elemzése akár egy kisebb önálló kötetet is eredményezhetne. Az itt adott keretek között ismét azzal

kezdjük, amivel a lelkipásztori elvek ismertetését is: Márton Áron lelkiiségének két dimenziója volt: az egyiket a *személyes, belső értékek* jelentik, a másikat pedig egy bizonyos *szociális vetület* képezi.

Márton Áron *személyes, belső értékvilága* a *hiteles élet* igényére alapul. Nem tűri a hamisságot, a kétértelműséget. Márton Áron egész élete azt a jézusi tanácsot valósítja meg, ami így szól: „Beszédek legyen: igen, igen, nem, nem. Ami ezt meghaladja, az a gonosztól van.” (Mt 5,37) Ha írásait vagy beszédeinek fennmaradt szövegeit olvassuk, azokban is megfigyelhető, hogy nem használ fölösleges szavakat, mondanivalójában minden a helyén van, minden egyértelmű. Márton Áron tudta azt, hogy a fogalmazásbeli elkenések és a szószaporítások nem az igazságból valók. A Jelenések könyve így szól a kétértelmű, beszédével semmit nem mondó emberhez: „Ismerem tetteidet. Nem vagy sem hideg, sem meleg. Bárcsak hideg volnál vagy meleg! De mivel langyos vagy és se hideg, se meleg, kivetlek a szájamból.” (Jel 3,15-16) Márton Áron határozott értékvilágot birtokolva, becsülte a tőle ellentétes véleményt, világnézetet, álláspontot képviselőket is, amennyiben azok is tisztelték az embert. Az ide is és oda is képet mutatókat azonban kivette saját világából. Ez elsősorban a képmutató kereszténységre vonatkozott, amit mint a keresztény hitelesség legfőbb megrontóját annyit bírált. 1945-ben írja, hogy „Európa, sőt az egész világ a keresztben remél. Érzik, hogy mindazzal szemben, ami gyötrődését okozza, nyíltan csak az evangélium szállt szembe, s szebb jövőt is csak Krisztussal kezdhet. *Ez a kereszténység azonban nem lehet félkereszténység, hanem totális: vagy egész vagy semmi. A félkereszténység nem képes megkötni az omló partot.*”¹ 1946 nagybőjtjén pedig annak az igényének ad hangot, hogy ideje lenne a látszatkereszténységet igaz kereszténységgel felváltani. „A »keresztény« szóval sokszor éltek vissza, címnek használták, sokszor erőszakot, bűnt, önzést palástoltak vele. *Időszzerű tehát, hogy kereszténységünk gyökereiről elmélkedjünk és a látszatkereszténység helyébe a kegyelem erejével megtisztított igaz kereszténységet tegyük.*”² Márton Áron lelkiisége leginkább az egyértelműség, a hitelesség követelménye által volt *lelkipásztori hatóerő*: „A kereszténység nem valami elmosódó, bizonytalan tömegfeladat, hanem minden embernek a legszemélyesebb feladata. *Ha tehát azt akarjuk, hogy Isten parancsait kötelező törvényként a társadalommal is elfogadtassuk, akkor nekünk a társadalom tagjainak kell elsősorban keresztény módon élnünk, gondolkoznunk és cselekednünk.*”³ A hiteles élet tehát abban áll, hogy úgy beszélünk, ahogy gondolkodunk, illetve úgy cselekszünk, ahogy beszélünk. A hamisságra a világ ráismer, az eszme hamis képviselőt pedig nem követi.

Márton Áron az 1945-ös húsvéti szózatában szólt arról, hogy a hiteles keresztény élet az *önkritikánál kezdődik*. Logikus ez a követelmény, hiszen ha a kereszténység nem egyszer s mindenkorra adott állapot, hanem nap mint nap meg kell küzdeni azért, akkor nap mint nap meg kell vizsgálnunk azt, hogy hol állunk, merre tartunk az igaz és a hamis között feszülő úton. Ha pedig a világgal vagyunk elégedetlenek, akkor azt is tudni kell, hogy mi magunk mit tettünk

hozzá ehhez az elégedetlenséget kiváltó állapothoz. „A nagyböjti szent idő a keresztény ember számára a lelki elmélyedésnek és komoly önvizsgálatnak az ideje. ... A világban zajló események hasonlóképpen elmélkedésre, magunkba szálásra és komoly önvizsgálatra készítetnek.”⁴ „Minden tisztulás fájdalmas folyamat. Ilyen fájdalmas folyamat ez a világegés is az emberiség és népeink számára. De rajtunk is fordul, hogy a gyötrelmekből megtisztultan kerüljünk ki és egy szebb, emberibb, igazságosabb élet alapjait lerakjuk. *A munkát magán kell kezdenie mindenkinek.*”⁵ Amit a kereszténység kritikájaként Márton Áron leírt, az elégséges indoklását adja annak, hogy egy keresztény számára a kritika miért kezdődjön önkritikával, itt legyen elég csak egy fél mondat erről: „a keresztény társadalmak is dédelgettek keresztényellenes erkölcsöket.”⁶

Aki képes önkritikára, bűnbánatra, az juthat el egy nagyon nehéz, de az emberek közötti békét feltétlenül munkáló erényre, a *megbocsátásra*. Talán ez az erény igazolja leginkább Márton Áron imént idézett állítását, ami szerint *minden tisztulás fájdalmas folyamat*. Márton Áron ott és akkor, Erdélyben, 1945-ben a magyar–román viszonyra gondolt, amikor a hiteles kereszténység által képviselhető erényeket kívánta bevinni a „politikába”. „A félkereszténység nem képes megkötni az omló partot. A népek ma inkább, mint valaha, vágyódnak az egész igazság és a kibékítő szeretet után. *Aki ma tovább robbantja az igazság útjait vagy a bosszúállást szabadítja a világra, az nem a szebb jövőn dolgozik, hanem folytatja a háborút.*”⁷ És itt le kell szögezni, hogy Erdélyben akkor is és ma is, a magyarok és a románok egyaránt rászorultak a megbocsátásra, és ezért mindkét félnek gyakorolnia kellett/kell azt.

Márton Áron a megbocsátás erényét kívánta gyakorlatba vinni lelkipásztori szinten is. Az 1945 őszen meghirdetett, az egész egyházmegyére kiterjedő népmisszió célja pontosan ez volt: a megbékélést munkálni Isten és ember, valamint ember és ember között.

Márton Áron *lelkiségének szociális vetülete* leginkább abban érhető tetten, ahogy a keresztény embernek a világerőért való felelősségét megfogalmazza. „A keresztény ember nem térhet ki a helyzet megvizsgálása elől. Nem ülhetünk ki az útszélre, hogy a zajló élet folyását kívülről figyeljük. Nem zárkozhatunk be a templomba sem, hogy azt, ami a piacokon történik, ne lássuk. Az események az életünkön mennek keresztül, tehát ami történik, nemcsak a világ dolga, hanem a mi dolgunk is.”⁸

Lelkiségének szociális vetületéhez tartozik ugyanakkor az ember méltósága elsődlegességének elismerése minden más földi dolog, „érdek” előtt. Ebből ered a törekvése arra, hogy az ember jogai megelőzzék a közületek, beleértve az állam jogait is. Márton Áron lelkiségének tehát volt „politikai” vonatkozása, noha azt a politikát, mely a huszadik században érdekek küzdelmeként, kiszorítódként jelentkezett, messze elkerülte. Több ízben hangsúlyoztuk, hogy Márton Áron az egyetemes emberi értékeket elébe helyezte az érdekeknek. Ez az erkölcsi alapelve határozza meg lelkiségének a szociális vetületét. „A jogokat,

érdekeket és kötelességeket a kölcsönös igazságosság érvényesítésével kell összeegyeztetni, rendezni és hatékonyan biztosítani, hogy az érdekelt felek jogaiknak sérelme nélkül illeszkedhessenek bele a nagyobb közösség életébe.”⁹ Az érdekek érvényesítését úgy tartotta emberhez méltónak, ha azok az ember fel-emelkedését szolgálják, transzcendens rendeltetését segítik: „Előbb a lélek romjait kell eltakarítani, hogy Isten a többiben is megsegítsen. ’Keressétek először az Isten országát és a többi mind hozzáadatik nektek.”¹⁰

Bilincs és glória

MÁRTON ÁRON LETARTÓZTATÁSA

Láttuk már az előzőekben, hogy az állambiztonsági szervek 1949. június 13-án tettek egy kísérletet arra, hogy letartóztassák a csíki bérmaútvjáról és a csíksomlyói pünkösdi búcsúról hazainduló püspököt. Ez a kísérlet azonban kudarcba fulladt, mert a Márton Áront szállító gépkocsivezető kijátszotta a hatóság éberségét, mellékútra fordulva kereket tudtak oldani. Így ekkor sikeresen visszatértek Gyulafehérvárra. A rendőrség megtehetette volna, hogy egyszerűen kopogtat a püspöki hivatal ajtaján és elviszi a püspököt, de a hatóság gyávának bizonyult, nem merték nyíltan, tanúk előtt letartóztatni. Ezért olyan tervet eszeltek ki, melyet kivitelezve nem volt tanúja a letartóztatásnak, illetve aki tanú volt, Ferencz Benjámint püspöki irodaigazgató, az maga is évek múlva szabadult. Az állambiztonsági szervek a letartóztatás kivitelezésével olyan benyomást igyekeztek kelteni, mintha Márton Áron eltűnt volna, illetve mintha a papság fantáziájára bízták volna azt, hogy mit gondol püspöke hollétéről.

1949. június 20-án telefonon keresték Márton Áront azzal, hogy utazzon Bukarestbe, mert a kormány folytatni kívánja a státutumtárgyalásokat. Márton Áron kész volt a tárgyalásokra, melyeken ő végig következetesen azt az álláspontot képviselte, hogy a katolikus egyház irányítása Rómából történik és az egyház feje a pápa. E telefonhívás előtt egy héttel a csíki papság előtt ki is fejezte tárgyalási készségét és azt, hogy meddig hajlandó elmenni, az együttműködésnek mik a határai.¹ Ennek értelmében Márton Áron másnap elindult Bukarestbe, hogy folytassa a tárgyalásokat. Taxit hívott, hogy a közeli Tövis vasútállomására menjen, ahol felszállhatott volna a bukaresti gyorsra. Ferencz Benjámint püspöki irodaigazgatóval kelt útra. A hatóságok fel voltak készülve arra, hogy a püspök taxival megy az állomásra, hiszen nyilván eddig is Tövisen szállt fel a bukaresti vonatra. A taxisofőr aki a hívásra megjelent, a rendőrség embere volt. Ez a sofőr Gyulafehérvár és Tövis között félúton motorhibát színlelve megállt. Rövidesen megjelent egy terepjáró autó, melynek civil ruhás vezetője „előzékenyen” megállt, hogy felajánlja a segítségét. A taxisofőr azt javasolta, hogy a terepjáró autó vigye utasait a tövisi állomásra, hogy le ne késsék a vonatot. A püspök és az irodaigazgatója átszálltak a másik autóba, majd amikor az elindult, az elöl ülő férfi hátrafordult, felmutatta az igazolványát, és közölte a püspökkel és az irodaigazgatóval, hogy le vannak tartóztatva.

Márton Áron és Ferencz Benjámint szemét az autóban bekötötték. A kötést akkor vették le, amikor megérkeztek fogságuk első állomására. Itt átvezették őket a börtönudvaron, ahol Márton Áron egy pillanatra láthatta Szeben tornyait. Ebből tudta meg, hogy Nagyszebenbe, abba a városba vitték, ahol húsz évvel

korábban a Teréz Árvaház tanulmányi felügyelője volt. A püspököt Nagyszebenből továbbvitték Bukarestbe, ahol a belügyminisztérium föld alatti börtönében töltötte a vizsgálati fogságát.^{2, 3}

A VIZSGÁLATI FOGSÁG

Márton Áron letartóztatását követően egy éven belül sorra letartóztatták azokat a személyeket, akik aláírták a párizsi béketárgyalásokra kiküldött magyar memorandumot.¹ Ez alól csak Vásárhelyi János református püspök volt a kivétel, aki a református egyház nevében beterjesztette a kormány elé azt a statútumot, ami állami befolyást biztosított az erdélyi református egyházon belül. Hogy mi volt a letartóztatás valódi oka, azt a Vásárhelyi Jánossal tett kivételből láthatjuk. Valójában nem a memorandum miatt tartóztatták le Márton Áront, hanem azért, mert nem dolgozott ki olyan statútumot, ami állami befolyást engedett volna az egyházon belül. Erre azonban nem hivatkozhattak. A perre a memorandum volt az ürügy. Ez azonban átlátszó indok volt, hiszen amit a Márton Áron által kezdeményezett memorandum képviselt, arról a püspök nyíltan írt Groza miniszterelnöknek, és 1946-ban nyíltan beszélt százötvenezer csíksomlyói zarándok előtt. Tehát ha indok lett volna a letartóztatásra az, amit a püspök Erdély magyarok lakta részeinek hovatarozásáról gondolt, akkor már három évvel korábban elfoghatták volna.

Márton Áron ellen olyan pert koholtak, ami az akkori szocialista világ politikai pereinek etalonja is lehetne. Olyan személyekkel is összehozták, akikkel nem volt kapcsolata. „Le kellett leplezni” az arisztokráciát, hát letartóztatták és a perhez csapták Teleki Ádám grófot. „Le kellett leplezni” a kapitalizmust, hát letartóztatták Bodor Bertalan bankigazgatót, hogy egy kapitalista vádlottja is legyen a pernek. „Le kellett leplezni” a revizionista kommunistákat, ezért letartóztatták Kurkó Gyárfást, a püspök unokaöccsét, aki ugyanúgy semmit nem tudott a vád tárgyát képező memorandumról, ahogy Teleki Ádám és Bodor Bertalan sem. Az egész pernek olyan irányt adott a sátáni dramaturgia, mintha a „reakciós erdélyi magyar vezetők” a magyarországi „Rajk-banda” támogatásával meg kívánták volna dönteni Romániában a szocialista rendet, hogy aztán Magyarországhoz csatolják Erdélyt.

A per a bukaresti katonai törvényszéken, a legnagyobb titokban, a nyilvánosság teljes kizárása mellett folyt. Hogy mi zajlott ott, arról évtizedekig semmit nem lehetett tudni. A nyolcvanas években a per negyedrendű vádlottja, Lakatos István kikérte a bírósági iratokat, amire neki, mint a per érintettjének joga volt. Lakatos István megkapta a tárgyalás jegyzőkönyvét és az ítélethirdetés szövegét. Ennek alapján megírta az emlékiratait, amit az ítélethirdetés szövegével együtt 1986-ban és 1987-ben titkos utakon átküldött az akkor alakult Magyar-sághkutató Csoporthoz, a mai Teleki László Intézethez. Az volt a feltétele, hogy

az ő életében az anyag nem hozható nyilvánosságra. (Érthető ez a feltétel, hiszen ha kitudódik, hogy román katonai bírósági iratokat juttatott Magyarországra, akkor Ceausescu Romániájában kémkedési pert indíthattak volna ellené.) Lakatos István 1993-ban meghalt, tehát *a Márton Áron-per hitelt érdemlően azóta kutatható*.²

A vizsgálati fogság két évét Márton Áron legnagyobb részét Bukarestben, a belügyi börtönben töltötte. Mivel a püspök szabadulása után nem beszélt börtönélményeiről – miként élete más epizódjairól is csak utolsó hónapjaiban nagyon keveset –, nehéz rekonstruálni a börtönben töltött éveit. Az ítélethirdetés utáni időszakot, amikor másokkal is együtt volt, a túlélő tanúk segítségével valamennyire fel lehet idézni, a vizsgálati fogság két évéről azonban keveset tudunk. Lakatos István írja az emlékirataiban, hogy Márton Áront nem verték, „de megtudták, hogy gyomorfekélye van és olyan ételeket adtak neki, hogy elég gyakran vért hányt a cellájában”.³ Az bizonyos, hogy Márton Áron a vizsgálati fogság két évét – a per többi vádlottjához hasonlóan – a bukaresti belügyminisztériumi pincebörtönben töltötte.

Mivel a per vádlottjai közül egyedül *Lakatos Istvánnak*, a romániai Szociáldemokrata Párt magyar tagozata vezetőjének az emlékirataira támaszkodhatunk, a vizsgálati fogság időszakát erre támaszkodva idézzük fel, hogy érzékelhető legyen a per koholt jellege:

„E sorok írója a két munkáspárt egyesülése után nem lépett be az új egyesült munkáspártba, mert véleménye szerint ez nem egyesülés volt, hanem a Szociáldemokrata Párt megszüntetése. Hiszen az új párt a diktatúrát fogadta el a szocializmus megvalósításának eszközéül. Szerinte minden diktatúra egyforma zsarnokság, a többi pártoknak és a szabad sajtónak a megszüntetése, és az ellenfelek kiirtása. Amikor letartóztatták, meg volt győződve róla, hogy soha többé élve nem jön ki a börtönből, hiszen a Szovjetunióban is kiirtották a szociáldemokratákat. Úgy érezte, nincs vesztenivalója, tehát bátran viselkedhet. Beismerte, hogy aláírta a memorandumot és kijelentette: »Én nemcsak szocialista, hanem magyar is vagyok. Ha Flueraș, Jumanca, Eftimie Gherman és a többiek, román szociáldemokraták 1918-ban elmentek Gyulafehérvárra, és megszavazták a Romániához való csatlakozást, mert a szocialista ígéret minden nemzet a saját nyelvén kell hirdesse, most én is ugyanazt állítom Erdélynek azon a területén, amelyen a magyarok vannak többségben. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt is a békés revízió híve volt, tehát elvi álláspontom helyes. Akkor, amikor a memorandumot aláírtam, én még magyar állampolgár voltam magyar katonakönyvvel a zsebemben, tehát ellenem nem lehet ezen a címen hazaárulási pert indítani. A román állampolgárságot csak azután kértem, miután a békekonferencia már döntött Erdély kérdésében. *Soba nem írom alá azt az ostoba vádaskodást* – mondtam –, *hogy részt vettem volna egy összeesküvésben, amelynek célja a román kormány megdöntése volt.*«”

Erre közbeszólt a kihallgató tiszt: „Nyugodjon meg Lakatos úr, maga is min-

dent aláír, amit mi akarunk.” Lakatos István nem hagyta annyiban a kihallgatója magabiztosságát:

„Őrnagy úr! Maguk nem tudnak szép kiadós kirakatpereket szervezni. Ki hiszi el, hogy én, aki tizenhat éves koromtól részt vettem a szocialista munkásmozgalomban, a román, a német és a magyar fasizmus idején is, akkor most, amikor négy szocialista miniszter és három államtitkár van a kormányban és én országgyűlési képviselője voltam a Kolozs megyei munkásságnak, éppen most akarom megbuktatni a kormányt. Ki hiszi el, hogy mi, néhány vállalkozó kedvű magyar meg akarjuk buktatni azt a kormányt, akit nem tudott megbuktatni Maniu az ő nagy népszerűségével, nem tudta megbuktatni a király, amikor felmondás nélkül elbocsátották, nem tudta megbuktatni a hadsereg, amikor nyolcezer tisztet és altisztet kidobtak a hadseregből. Nem tudta megbuktatni senki, mert akkor egymillió szovjet katona állomásozott Közép-Európában. Olyan ostobának tartanak minket, hogy ilyen körülmények között mi átkelünk a Kárpátokon egy pár száz székely legénnyel, hogy megbuktassuk a román kormányt. Na és mit tegyünk helyébe? Márton Áron lett volna a miniszterelnök és lehet, hogy én lettem volna a pátriárka Romániában? Őrnagy úr, hol itt a logika?”

A kihallgató tiszt az idegösszeomlás határára jutott Lakatos István érvelése miatt és ráördített: „A keserves istenit magának! Hát mit gondolsz, hogy én a logika tanára vagyok, vagy hittérítő?! Nekünk nem logikára van szükségünk, hanem aláírásra. És tudja meg, hogy ha egy kilogramm hús marad magából, akkor is alá kell írja azt, amit mi akarunk!” Ezután egy ezredes úgy rendelkezett, hogy Lakatos István addig nem eszik, nem iszik, nem alszik, amíg alá nem írja a hatóság által kiagyalt vallomást.

Eközben nyolcórás váltásban faggatták, fárasztották. „Hatvan óra után már az agyam nem működött. A szavakat értettem, de egész mondatokat már nem. Szerettem volna leugrani az emeletről, és örökre elaludni, de az ablakon rácsok voltak. Lakatos István ekkor sem írta alá a „vallomást”. Ekkor a jelenlétében kiadták a parancsot, hogy tartóztassák le a feleségét és a leányát is. Ekkor Lakatos István jelezte, hogy aláírja amit akarnak, csak a családját hagyják ki az ügyből. Ezután 1950. július első hetében őt átvitték a belügyi pincebörtönből a bukaresti Jilava-börtönbe. *„Egyedül Márton Áron maradt továbbra is a pincében”* – olvashatjuk Lakatos István emlékirataiban, ami utalás arra, hogy ő nem írta alá a vallomást. Venczel Józsefet is hasonlóképpen zsarolták meg. Neki négy gyermeke volt, a feleségét letartóztatták, és így kényszerítették arra, hogy ismerje el a kormányellenes összeesküvés tényét.⁴

A BÍRÓSÁGI SZÍNJÁTÉK

A bíróságon történeteket szintén Lakatos István emlékirataiból, illetve az ítélet-hirdetésnek az őáltala Magyarországra küldött szövegéből eleveníthetjük fel:

„1951. július 30-án kezdődött meg a perünk a bukaresti hadbírószágon. Minden vádlott mellett egy civil ruhás rendőrtiszt ült, hogy ne beszélgethessenek és ne integethessenek egymásnak. A bírósági tárgyalás titkos volt, mert úgy találta a belügyminisztérium és a kormány, hogy a vádlottak felszólalásai nagy visszhangot keltenének az erdélyi magyarság körében. A vádirat, amely elég terjedelmes volt, egyetlen példányban állt rendelkezésünkre. *Egy fél órát kaptak a vádlottak, hogy az ülés megkezdése előtt egyenként átolvassák a vádiratot. Senki nem olvasta el, mert egy fél óra alatt egyetlen személynek sem lett volna ideje annyi gépelt oldalt átolvasni. A nyolc vádlott védelmére négy ügyvédet jelöltek ki hivatalból. Ezek jobban meg voltak rémülve, mint a vádlottak.*

A tárgyaláson Finichi Paul, hadbíró őrnagy elnökölt. A bíróság tagjai: Haralambie Radu százados, Stoica Ioan hadbíró törzsfőhadnagy, Naghi Alexandru főhadnagy, Marchidan Constantin főhadnagy. Katonai ügyész: Tronici Alexandru hadbíró százados. Grefier (írnök): P. Petrescu-Joiceanu jegyzőkönyv-vezető.

A vádlottak padján a következő sorrendben kellett elhelyezkedni: 1. Márton Áron, 2. dr. Szász Pál, 3. Korparich Eduard, 4. Lakatos István, 5. Kurkó Gyárfás, 6. gróf Teleki Ádám, 7. dr. Venczel József, 8. Bodor Bertalan.

Nem tudtuk megérteni, hogy mit keres közöttünk Kurkó Gyárfás a »bolsi vezér« és Bodor Bertalan, a bankigazgató, aki a pénzügyeken kívül semmi egyébben nem foglalkozott egész életében. És miért van itt Teleki Ádám.

A katonai ügyész felvilágosított azután. *Ott értesültünk róla, hogy 1945-ben és 1946-ban egy hatalmas összeesküvést szőttünk a román kormány megbuktatására. Az összeesküvés igazi szervezője Rajk László magyar belügyminiszter volt, aki Tito jugoszláv elnökkel és az amerikai kapitalisták segítségével meg akarta bukztatni a román kormányt. Az összeesküvők vissza akarták állítani Romániában a kapitalizmust és meg akarták akadályozni a bécsi döntés megsemmisítését. Sőt, el akarták foglalni Dél-Erdélyt is. Az összeesküvés szellemi vezetője Romániában Márton Áron, a gyakorlati vezetője pedig Kurkó Gyárfás volt, aki a Magyar Népi Szövetséget akarta az összeesküvés céljaira felhasználni. Jómagam, mint a Romániai Szociáldemokrata Párt magyar tagozatának az elnöke és az Erdély című szociáldemokrata napilap főszerkesztője az erdélyi magyar szociáldemokratákat akartam az összeesküvés szolgálatába állítani. Szász Pál az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület tagjai között, Korparich Ede pedig a Hangya Szövetkezeti Központ tagjai között szervezte az összeesküvést. Dr. Venczel József adatokat szolgáltatott Teleki Gézának a román földreformról és Románia nemzetiösszetételéről. A vádlottak követelték a bécsi döntés további fenntartását és felhatalmazást írtak alá, amelyben megbízzák dr. Teleki Gézá, egy »Erdélyből*

menekült fasiszta tanárt« (!!!), hogy a békeszerződések tárgyalása alkalmával követelje a bécsi döntés további fenntartását, tehát veszélyeztették Románia területi épségét. (Az ügyész és a bíróság nem tudta, hogy Teleki Géza nem az erdélyi Telekiek közül való, hanem Teleki Pál volt magyar miniszterelnök fia – annak a Teleki Pálnak, aki öngyilkos lett, amikor Magyarország német nyomásra kénytelen volt hadat üzenni Jugoszláviának –, és nem lehetett fasiszta, mert ő volt az egyik aláírója a magyar–szovjet fegyverszüneti szerződésnek és azután közoktatásügyi miniszter lett a debreceni magyar demokrata kormányban.)

Ezen kívül a vádlottak elleneztek a két magyar szövetkezeti központ és az EMGE beolvasztását a hasonló román intézményekbe. Pénzt kaptak külföldről, amelyet a szervezkedő reakciók felfegyverzésére költöttek. A pénzt Teleki Géza küldte dollárban és svájci frankban és Bodor Bertalan bankigazgató fizette ki azoknak az intézményeknek, amelyeknek a vezetői az összeesküvésben részt vettek.

Mi volt ebből a szenzációs meséből a kihámozható igazság? A memorandum megszerkesztése és a Teleki Gézának kiállított megbízólevél tényleg igaz volt és a vádlottak, akik ebben részt vettek, vállalták érte a felelősséget. De *Teleki Ádám, Kurkó Gyárfás és Bodor Bertalan soha nem is hallottak erről a memorandumról. Az összeesküvésről összetákolt meséből persze egy szó sem volt igaz.* 1945/46-ban Tito marsall és Rajk László a Kommunisták Internacionálé büszkeségei voltak, és ahogy később kiderült, soha nem szóttek sem saját országukban, sem más szomszédos országokban összeesküvést a kommunista kormányok ellen. ...

A dollárokról szóló vádpont is megghamisítja a tényeket. 1944 szeptemberében, amikor a magyar hatóságok elrendelték Kolozsvár kiürítését, a menekülő hatóságok elvitték a kolozsvári bankban elhelyezett betétösszegeket. Például a Hitelszövetkezeti Központ betétjéből tízmillió pengőt vittek el Budapestre. (Ennek akkor az itt idézett emlékirat szerzője, Lakatos István volt az elnöke, V. L.) 1945. november végén két régi hitelszövetkezeti igazgatóval, dr. Elekes Bélával és dr. György Endrével felutaztunk Budapestre, és felkerestük Tildy Zoltán miniszterelnököt, Szakasits Árpád miniszterelnök-helyettest és Rónai Sándor szövetkezetiügyi minisztert. *Kértük, hogy az elhozott értékeket szolgáltassák vissza. A magyar kormány vezetői jogosnak találták a kérést.* Szerintük is hiba volt olyan intézmények vagyonát elhozni, amelyek nem fizikai személyek (jogi személyek, V. L.) és végleg Erdélyben maradnak. De Tildy Zoltán megjegyezte, hogy a tízmillió pengő az infláció miatt semmit nem ér, tehát *a magyar kormány vállalja az erdélyi tömegszervezetek kártalanítását kemény valutában.* Vállalja, de valutája sajnos nincs. Apró részletekben próbál tehát bennünket kártalanítani. Ezen kívül felajánlja a román kormánynak, hogy vegye meg a Petrozsényi Bányavállalat magyar részvényeit és leljen kártalanítsa a magyar intézményeket. ... Tehát Magyarországról tényleg érkezett dollár, svájci frank egész minimális összegekben, de *ezek nem valamiféle összeesküvés finanszírozását szolgálták, hanem egy elis-*

mert tartozás fejében érkeztek és szabályosan szerepeltek az intézmények nyilvános könyvelésében. De kit érdekelt akkor az igazság?

A vádbeszéd felolvasása után a hivatalból kirendelt ügyvédek kaptak engedélyt védőbeszédük elmondására. Mind a négy ügyvéd készségesen elismerte, hogy a vádlottak bűnösök, de kérték a bíróságot, hogy vegye tekintetbe az enyhítő körülményeket. Az utolsó szó jogán a vádlottak is felszólaltak.

Elsőnek *Márton Áron* kapott szót. Magyarul beszélt:

»Mélyen tisztelt bíróság! Megdöbbenve hallgattam a vádiratot, amely szerint én Tito jugoszláv marsallal és Rajk László magyar belügyminiszterrel szövetkezve a jelen lévő barátaimmal meg akartam volna buktatni Románia kormányát. A leghatározottabban kijelentem, hogy én ezekkel az úriemberekkel (értsd: Titóval és Rajkkal, V. L.) soha semmilyen kapcsolatban nem voltam és soha semmiféle összeesküvésben, vagy kormányellenes szervezkedésben nem vettem részt, és ilyen szervezkedésről nem is hallottam. *Ami a második vádpontot illeti, amely szerint a békeszerződések tárgyalása alkalmával indítványoztam egy olyan új határ megállapítását, amely lehetővé tenné több, mint egymillió Romániában élő magyar nyelvű testvérem visszatérését a magyar nyelvközösségbe, az megfelel a valóságnak és ezért vállalom a felelősséget. Sőt, kérem a bíróságot, vegye tekintetbe, hogy én voltam a kezdeményező és mindenért engem terhel elsősorban a felelősség.*

Minden háború után a békét a győztesek diktálják és jaj a legyőzötteknek. A trianoni békeszerződést is a gyűlölet és a bosszú diktálta. Ma már nagyon sok millió ember van a világon, akik tudják, hogy a békeszerződéseknek vannak túlzásai. Romániában él közel kétmillió magyar. Ez tény, amit nem lehet letagadni. Amikor Magyarországon élt kétmillió román, akkor a románok azt állították, hogy van egy nemzetiségi probléma, amit előbb vagy utóbb meg kell oldani. Ma, amikor van kétmillió magyar Romániában, nem lehet egyszerűen azt állítani, hogy most már minden rendben van, aludhatunk nyugodtan. Most volt alkalom az új békeszerződések tárgyalásakor, amikor Európában módosítottak nem egy országhatárt, hogy a magyar–román kérdésben is találjanak a győztes hatalmak egy olyan megoldást, amely véglegesen és lehetőleg igazságosan rendezné a román–magyar kérdést. Mi nem akarunk igazságtalan megoldást, nem akarjuk az olyan dél-erdélyi megyéket elvitatni, ahol a román nemzetiségű lakosság többségben van, csak egy olyan területet, ahol a magyar anyanyelvű lakosság van többségben. A Dél-Erdélyben maradt magyarok és az Észak-Erdélyben maradt románok *önkéntesen* helyet cserélhetnének. Egyszer már békét kellene teremteni a két nép között, de ez a béke nem valósulhat meg kizárólag az egyik nép rovására. *Mindkettőnek kell valami áldozatot hozni. Én a végleges megbékélést szeretném a két nép között, és ha ezért börtön jár, én azt is vállalom.*«

Másodiknak *Korparich Ede* következett. Megpróbált felállni a súlyos beteg, de visszaesett a székére. A börtönorvos, aki melléje volt rendelve, adott neki egy

injekciót, nehogy meghaljon az ítélet kimondása előtt. Korparich Ede nem tudott egy szót sem kiejteni saját védelmében.

Utána *dr. Szász Pál* következett. Csak ennyit mondott:

»Amit én akartam mondani, helyettem is elmondta Márton Áron püspök úr. Nincs mit hozzátegyek. Csak azt kérem, hogy az ítélet meghozatalakor vegyék tekintetbe, hogy már öreg ember vagyok. Egy hosszú börtönbüntetés egyenlő lenne a halálos ítélettel.«

Ezután e sorok írója (*Lakatos István*) következett:

»Mélyen tisztelt bíróság! Figyelmesen hallgattam a vádiratot, és úgy látom két pontban kell egy pár szóban válaszoljak. Az ügyész úr azt állítja, hogy 1945 végén és 1946 elején hazaárulást követtem el, mert az erdélyi magyarság választott képviselőivel együtt azt kértük a nagyhatalmak képviselőitől, hogy Magyarország és Románia új határait úgy állapítsák meg, hogy a kétféle Romániában élő magyarból legalább egymillió-háromszázezer kerüljön vissza Magyarországra. Én nem vagyok jogász, és a védőügyvédektől nem várhatom el azt, hogy minket védjenek, hiszen nem azért küldték ide őket. De sok jogtudomány nélkül is tudom azt, hogy *ellenem nem lehet hazaárulási pert indítani*, mert én 1945-ben magyar állampolgár voltam, magyar katonakönyvvel a zsebemben, hiszen a háború alatt kétszer is katonai szolgálatot teljesítettem a magyar hadseregben. Az 1944. szeptember 12-én aláírt szovjet–román fegyverszüneti szerződés azt írja, hogy Erdély, vagy Erdélynek a nagyobbik része a békeszerződések jóváhagyása után Romániához fog tartozni. *Tehát csak a békeszerződések állapították meg, hogy Erdély ismét teljesen Romániához tartozik. Addig, amíg ez a kérdés 1946 októberében el nem dőlt véglegesen, én nem kértem a román állampolgárságot. Tehát én aláírtam egy kérést 1946 elején, amikor még nem voltam román állampolgár, hanem magyar. Kértem akkor, hogy milyen jog alapján lehetek én Romániában hazaáruló.* 1946. október végén kaptam meg a román állampolgárságot. Azóta semmi vétséget nem követtem el Románia érdekei ellen, mert a becsületesség törvénye előírja, hogy ha te kérted egy országban az állampolgárságot, akkor viselkedj abban az országban lojálisan, vagy távozz a területéről. *Ennek a vádpontnak nincsen jogi alapja, mert akkor, amikor a nagyhatalmak tárgyalták Lengyelországnak, Csehszlovákiának, a Szovjetunióknak és Romániának az új határait, minden érdekelt félnek joga volt kimondani az akaratát.* A történelem néha ismétlődik. Az első világháború után is változtak az országhatárok. Akkor a román nép képviselői és tömegei, polgárok, munkások, burzsoák és szocialisták összegyűltek Gyulafehérváron és kijelentették, hogy Romániához akarnak tartozni. Iosif Jumanca, a román szociáldemokraták egyik vezetője kijelentette Gyulafehérváron, hogy szeretettel és tisztelettel gondol a magyar szocialista munkásokra, de a szocialista ígéretet a saját nyelvén és a saját országában akarja hirdetni.

Iuliu Maniu, dr. Vaida-Voevod, Ciceo-Pop, Flueraș, Jumanca, Tiron Albani és a többi román vezető *akkor még magyar állampolgár volt. A magyar kormány nevében akkor még Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter, Bokányi Dezső, a Magyar*

Szociáldemokrata Párt vezetője és az egész kormányküldöttség tárgyalta a román vezetőkkel Aradon, de senkinek nem jutott eszébe, hogy Maniut, Fluerastr és a többi román vezetőt hazaárulásért letartóztassa és bíróság elé állítsa, úgy ahogy a demokratikus román kormány teszi ezt most nagy titokban velünk.

Én kijelentem itt Önök előtt, hogy nem akarok semmiféle igazságtalanságot a román néppel szemben. De igazságtalanságnak találtam azt, hogy tízmillió magyar, akik 1918-ban éltek Magyarország területén, az kapjon az országa területéből 93 000 négyzetkilométert, és a kétmillió-kilencszázezer román 104 000 négyzetkilométert. *Egy területet, amelyen vegyesen lakik a lakosság, a román és a magyar, igazságosan csak úgy lehet elosztani, ha nem csak az egyik kapja az egész területet, hanem mindkettő áldozatot hoz és a lakosság arányszáma szerint osztanak.* 1910-ben Erdély lakosságának 48 százaléka román volt és csak 36 százaléka volt magyar. Kapjanak tehát a románok 12 százalékkal nagyobb területet, mint a magyarok. Ez jár nekik az igazság nevében. De nem az egész Erdély a közel kétmillió magyarral együtt. *A kétmillió magyar nem birkaállomány, amelyet a franciák elajándékozhatnak Romániának azért, mert 1916-ban az ő oldalukon lépett be a háborúba.* Az ügyész úr megkérdezte, hogy mit kerestem én, a szocialista munkások vezetője az egyházi és a polgári vezetők között, hiszen Lenin megmondta, hogy egy munkásvezető soha nem ülhet le az osztályellenséggel egy asztalhoz, mert ez osztályárulás. Ügyész úr, Önök románok feltették-e valaha ezt a kérdést Ion Fluerastrnak, Jumanca-nak és a többi román szociáldemokratának, akik ott voltak Gyulafehérváron a román nemzet nagygyűlésén, vagy feltették-e dr. Gheorghe Grigorovici, bukovinai szociáldemokrata országgyűlési képviselőnek – aki 1918 októberében a bécsi császári parlamentben bejelentette, hogy a bukovinai románok Romániába akarnak tartozni –, hogy ők osztályárulók-e? Amint én látom, a román sajtó nem árulóknak, hanem nemzeti hősöknek tekintette őket. Ügyész úr, mi szocialisták tudjuk azt, hogy nemzeti felszabadulás nélkül nincs társadalmi felszabadulás. Hiába próbálta volna India proletariátusa államosítani az indiai gyárat, amíg azok tulajdonjogát az angol gyarmati hadsereg védte. Előbb nemzeti alapon szabad kell legyen egy nép, hogy aztán megvalósítsa a társadalmi átalakulást saját országában.

De jó, hogy az ügyész úr Leninre hivatkozott, mint jogforrásra! Én is hivatkozok rá, pedig *nem nagyon tisztelem*. Lenin két könyvet írt a nemzetek önrendelkezési jogáról és árulónak nevezte azokat, akik az önrendelkezést és az elszakadást meg akarják akadályozni. Ugyancsak Lenin rabló békeszerződésnek nevezte a trianoni és versailles-i békeszerződéseket és utasította a világ kommunistáit, hogy minden eszközzel harcoljanak ellene. A kommunista Internacionálé I., II., III., IV. és V. kongresszusa harcot hirdetett a békeszerződések ellen és a Komintern utasítására a Román Kommunista Párt II., III., IV. és V. kongresszusa is elítélte a trianoni békeszerződéseket és megsemmisítésüket követelte. Követelte az erdélyi magyarok önrendelkezési jogát az elszakadásig, és aki ez ellen foglalt állást, mint például dr. Eugen Rozvan nagyváradi ügyvéd, a párt

egyik alapító tagja, azt 1928 februárjában kizárták a Román Kommunista Pártból. Moszkvába ment fellebbezni, ahol főbe lőtték. Ügyész úr, ezek történelmi tények, amin utólag nem lehet változtatni. Tehát Lenin szerint *nem én vagyok az áruló!*

Tisztelt Bíróság! Most hallottam az ügyész úrtól, hogy milyen nagy és értékes ember voltam én 1945 tavaszán. Tito marsall, Jugoszlávia köztársasági elnöke és Rajk László, Magyarország belügyminisztere pontosan velem, no meg Szász Pali bácsival és Korparich Edével akarta megbuktatni Románia szocialista és kommunista koalíciós kormányát, hogy helyettük a gyulafehérvári római katolikus püspököt, vagy nem tudom kicsodát helyezzünk egy új román kormány élére. Ne csodálkozzanak, hogy meg vagyok lepődve. Tito marsall négy évig harcolt a német megszállók ellen, ezerszer veszélyeztette az életét a szocializmusért, hogy aztán első dolga legyen, hogy megbuktassa a szocialista kormányokat Közép-Európában. Rajk László harcolt Spanyolországban, szenvedett Horthy Miklós börtöneiben, hogy aztán az én segítségével szocialista kormányokat buktasson, mert megunta belügyminiszternek lenni. Én nem tartom magamat nagyon okos embernek, de annyira ostoba sem voltam még 1945-ben, hogy megpróbáljam pár száz székely legénnyel megbuktatni azt a kormányt, amely tizenkét hadosztállyal rendelkezik. Különösen akkor, amikor Közép-Európában több, mint egymillió szovjet katona tartózkodott és vigyázott a jaltai egyezmény betartására. Ki hiszi el azt, hogy én részt vennék egy olyan kormány elleni összeesküvésben, amely kormányban négy szociáldemokrata miniszter és három miniszterhelyettes is van, akik nekem régi elvtársaim és elég jó barátaim, akikkel két évtizedet küzdöttünk együtt a szocializmusért? Ki veszi komolyan, hogy én, a kolozsvári szakszervezeti tanács akkori titkára Tito marsallnak voltam a titkos barátja. 1947 decemberében, mint országgyűlési képviselő láttam Tito marsallt a román parlamentben, ahol egy gyönyörű beszédet mondott. A román kormány tagjai és a képviselők melegen ünnepelték, és 1947 decemberében sem Tito marsall, sem én még nem tudtuk azt, hogy mi ketten már 1945-ben összeesküvést szövíünk és el akarjuk távolítani a román kormányt. *Megdöbentő ez a detektívregény, amit itt hallottam! Miért akartuk mi elkergetni a román kormányt? Hogy magyar kormányt alakítsunk Bukarestben? Ez abszurdum! Hogy hatalomra segítsük Maniut, miután a Maniu-gárdisták fejszéssel végezték ki Észak-Erdélyben a férfiakat és asszonyokat? Még nagyobb abszurdum! Ennek ellenére tudom, hogy minket mégis el kell ítélnenek, mert minden diktatúra eltiinteti az útjából azokat, akikről fel lehet tételezni, hogy nem lelkesülnek a zsarnokság semmilyen formájáért.*

Az összeesküvés vádját a leghatározottabban visszautasítom, mert semmiféle összeesküvés a Groza-kormány ellen nem létezett.«

Ezután az elnök *Kurkó Gyárfástól* kérdezte meg, hogy van-e valami mondanivalója. Ezt a szép szál székely legényt vallatás közben úgy összeverték, hogy megzavarodott. Meg volt zavarodva, de azért a bíróság elé állították, mert a tervek szerint el kellett ítélni a Magyar Népi Szövetség volt vezetőjét is, hogy iga-

zolja a leváltását. Úgy látszott, az elnök tudta, hogy már nem egészen normális, és elég türelmesen viselkedett vele szemben. Hagyta, hogy mondjon, amit akar. Kurkó felállt és zavarosan ránézett az elnökre. Aztán beszélni kezdett:

»Mondja kérem, mit akarnak ezek az oláhok értőlem. Én már fiatal korom óta kommunista vagyok. A románok pedig a legrégebb fasiszták Európában. Azt hiszik, hogy már elfelejtettük, hogy a románok küldtek hadsereget Budapestre, hogy megsemmisítsék a magyar proletárdiktatúrát, hogy elkergessék Kun Béla elvtársat. A románok hozták Horthy Miklóst, a magyar fasizmust uralomra akkor, amikor még sem Olaszországban, sem Németországban nem létezett fasizmus, mert a román bojárok féltették a bőrüket.

Ma délben Sztálin elvtárral ebédeltem. Megmondta nekem, hogy azután soha ne higgyek az oláhoknak, mert soha nem voltak becsületesek. Elkísérték a németeket Sztálingrádig, aztán a szovjet csapatokat a Tátraig és most lesik az amerikai csapatokat, mert azokat is szívesen elkísérik legalább Moszkváig. Sztálin elvtárs azt mondja, hogy engem azért üldöznek a románok, mert már fiatal korom óta kommunista vagyok és olyan katonatisztek ítélkeznek felettem, akik végigszolgálták Antonescut és a vasgárdistákat. Most végeredményben mit akarnak tőlem?«

»Semmit Kurkó úr – mondta az elnök – üljön csak le nyugodtan és viselkedjen csendesen.«

Az elnök azt hitte, hogy Kurkó veszedelmes bolond, akit meg kell nyugtatni, de én úgy véltem abban a pillanatban, hogy nem is olyan bolond, mint amilyennek látszik.

Gróf *Teleki Ádám* következett:

»Tisztelt Bíróság! Én nem foglalkoztam politikával. Amióta elvették a földemet, mindenemet, a marosvásárhelyi cukorgyárban dolgozom, mint napszámos. Nem írtam alá semmilyen memorandumot, nem vettem részt semmilyen összeesküvésben, nem is hallottam róluk. Meg vagyok győződve róla, hogy, *csak azért kevertek bele ebbe a kirakatperbe, mert gróf Teleki Ádámnak hívnak és jól hangzik, ha végre egy grófot is elítélnek Romániában.* Azzal vádolnak, hogy találkoztam egy amerikai újságíróval, ez igaz. De ez az újságíró a román kormány vendége volt, beszélt a miniszterelnökkel és több miniszterrel is. Engem csak azért kéréselt fel, mert azt hitte, hogy tudok valami szenzációs részletet gróf Teleki Pál magyar miniszterelnök öngyilkosságáról. Vele sem tárgyaltam aktuális politikai kérdésekről. *Úgy látszik, hogy egy Teleki Ádám hiába hordja egész nap a ládákat a cukorgyárban, a neve miatt a börtönt el nem kerülheti.*«

Következett *dr. Venczel József*:

»Tisztelt Bíróság! A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen voltam a statisztikai tanszék professzora és néprajzkutató. *Ismerem Erdély minden megyéjét, a románokat, a magyarokat és a szászokat. Ismerem viseletüket, szokásaikat, számarányukat és ezért szívesen vállaltam egy olyan térkép megrajzolását, amely pontosan ki mutatja a románok, magyarok és más nemzetiségiek számarányát, és feltünteti külön-*

böző színekben, hogy az emberek első látásra is könnyen megérthessék az arányokat. Tudtam, hogy ez a térkép a békeszerződéseket tárgyaló nagyhatalmak elé kerül, és éppen ezért becsületes és pontos akartam lenni, hogy senki ne legyen képes az ellenkezőjét bizonyítani. A bécsi döntés által megállapított határokat több helyen meg kellett volna változtatni, mert szerintünk nem a vasútvonalak, az országutak, a pillanatnyi gazdasági érdekek a döntők a határok megállapításánál, hanem a lakosság nemzetiségi összetétele. A vasutat, az országutakat, gyárakat a mai fejlett technikai eszközökkel gyorsan fel lehet építeni ott, ahol az új határok miatt szükséges és megengedhetetlen, hogy ezek miatt az emberek százezrei idegen állam területén éljenek az idők végezetéig. *Lehetetlen helyzet az, hogy a gyarmatok felszabadítása után minden száz-százötvenezres gyarmati népnek joga van országot alapítani, de a kétmillió romániai magyar ne is nyikkanjon, mert szerencsétlenségére Európában született, s itt még a béketárgyalások idején sem lehet, nem szabad a sorsukról beszélni, mert börtönbe dugják az embert.* Mi meghalhatunk a börtönben, de ettől az erdélyi magyarság problémája nem lesz megoldva. Van kétmillió magyar, bárbogyan is korrigálják a statisztikákat és a népszámlálásokat, és ezt a tényt nem lehet börtönrel megoldani, csak tárgyalóasztalnál és kölcsönös áldozatokkal. Előbb, vagy utóbb becsületesen osztozkodni kell az arányszámok alapján, hogy végre nyugvópontra jusson ez a sokat vitatott kérdés a két szomszédnép megbékélése érdekében. Ahogy Lakatos István barátom is említette, *jogállamban minket nem lehetne elítélni, mert amikor a memorandumot megírtuk és én a térképet megrajzoltam, akkor még magyar állampolgárok voltunk. De itt nem jogról, nem ítélkezésről van szó, hanem megfélemlítésről.* De mi vállaljuk a memorandumért a felelősséget, akármi történjék is velünk. *A kormányt buktató összeesküvésről nem érdemes beszélni, ez annyira gyermekese, hogy kár vele foglalkozni.*«

Utolsónak Bodor Bertalan kapott szót:

»Tisztelt Bíróság! Én nagyon elfoglalt ember voltam, nem volt időm sem politikával, sem nemzetem sorsával foglalkozni, ami nem válik dicsőségemre. De a vádirat azt állítja, hogy én közvetítettem bizonyos összegeket egy titkos összeesküvés támogatására. *Én soha nem hallottam semmiféle összeesküvésről.* Ami pénzt kifizettem az erdélyi magyar intézményeknek, azok szabályos átutalások voltak jogi személyek számára, a Román Nemzeti Bank által megállapított szabályok szerint. Soha senki nem talált az általam vezetett bankban semmiféle szabálytalanságot. Itt vannak a vádlottal valamennyien. Kérem az elnök urat, kérdezze meg őket, a püspök urat és a többieket, értesített-e valaki engem arról, hogy a magyar vezetők a békeszerződést tárgyaló hatalmakhoz akarnak fordulni. Én pénzügyi szakember voltam, és engem legfeljebb valutavétséggel lehetne vádolni, ha valakinek magasabb árfolyamot számoltam volna fel.»

Erre az ügyész felemelkedett és indítványozta, hogy változtassák meg Bodor Bertalan esetében a vádpontot. Nem hazaárulás, hanem valutavétség.

A bíróság elfogadta az ügyész indítványát, ami eszerint határozat lett. Bodor Bertalan boldog volt, mert akkoriban valutavétségért maximum egy év járt.

Minthogy a letartóztatás óta másfél év telt el, ez azt jelentette, hogy az ítélet kihirdetése után azonnal hazaengedik. Nagy volt a meglepetése, amikor az ítélet kihirdetése után megtudta, hogy hazaárulásért öt évre ítélik. *Ebből megértettük, hogy az ítéleteket már megfogalmazták a Belügyminisztériumban és a bíróságnak nem engedték meg, hogy változtasson rajta egyetlen mondatot sem.* Bodor az öt évet le is töltötte.¹

Lakatos István emlékiratai szerint a katonai ügyész 1951. augusztus 7-én, a bukaresti Jilava-börtön egyik szobájában hirdette ki az ítéletet.² Eszerint a tárgyalás egy hétig tartott. Az ítélethirdetés szövegének Lakatos István által 1986-ban, a Magyarságkutató Csoporthoz küldött szövege szerint az ítéletet augusztus 6-án hirdették ki. A jegyzőkönyv szerint a bíróság az ítélethirdetést megelőzően, augusztus 6-án összegezte a tényállást. Eszerint a vádlottak felforgató csoportot alkottak Romániában és kapcsolatba léptek a Magyarországon működő Rajk-féle felforgató szervezettel. E „tényállás” első mondatja a következőképpen hangzik: „A Rajk által vezetett magyarországi szubverzív szervezet pere során feltárták annak kapcsolatait egyrészt a belgrádi titoistákkal, másrészt annak a népi demokrácia országaiba, így hazánkba, különösen Erdélybe irányuló elágazásait.”³ A „tényállás” szerint az összeesküvés elégedetlenséget szított a parasztság körében, majd a falvakból kiindulva a városi munkásság körében is, hogy a megfelelő szakaszokat végigjárva végül erőszakos akció által döntsek meg a szocialista rendszert. „Az akció kiobbantásának pillanatát Rajk jelezte volna Magyarországról, Márton Áron vádlott közreműködésével.”⁴ A „tényállás” Márton Áronról a következőket állítja:

„Márton Áron vádlott, noha román állampolgár, a dolgozó nép elleni gyűlölettől hajtva egy felforgató szervezetet kezdeményezett, irányított és szervezett, melynek az volt a célja, hogy kapcsolatba lépjen a Magyar Népköztársaságban működő Rajk-féle felforgató szervezettel, hogy ez a szervezet tevékenységét Erdélyben is kifejthesse.

A felforgató csoport élén Márton Áron állt, aki a csoportot vezette, következnek azután Szász Pál, Korparich Eduard, Lakatos István, Kurkó Gyárfás, Teleky (!) Ádám és Wentzel Iosif (a bíróság két vádlott nevének helyesírásával sem volt tisztában!, V. L.).

A kapott utasítások értelmében a vádlottak eleinte statisztikai és dokumentációs anyagot gyűjtöttek, többek között a földreformmal kapcsolatban is, mely anyagot eljutatták Nekám Sándornak, aki 1945-ben a romániai Magyar Diplomáciai Misszió vezetője volt, s aki később a Nagy Ferenc-féle összeesküvés után Magyarországról az Egyesült Államokba szökött, maga is bele lévén keveredve ebbe a perbe.

Aztán Márton Áron vádlott, visszaélve a vallásszabadsággal és gyulafehérvári római katolikus püspöki funkciójával, felbujtó politikát folytatott, és tiltakozott a bécsi döntés megsemmisítése ellen, miután előzőleg a többi vádlottal együtt egy memorandumot állítottak össze, mellyel az Erdélyből Magyarországra szö-

kött Teleki Gézát megbízzák, hogy a párizsi béketárgyalásokon képviselje az erdélyi magyar lakosság érdekeit.

Márton Aron vádlott a többi vádlottal együtt, gyanítva, hogy tiltakozásuknak nem lesz meg az általuk kívánt hatása, elhatározta, hogy közvetlen kapcsolatban a Nagy Ferenc által, majd a Rajk által Magyarországon szervezett összeesküvésekkel, egy *fegyveres ellenforradalmi akciót is előkészítenek* (!, felkiáltójel tőlem, V. L.), és e célból Szász Pál és Lakatos István vádlottakkal titkos gyűlésre jött össze az EMGE épületében. Ezen a gyűlésen Márton Áron ismertette Teleki Géza irányelveit egy, a népi demokratikus rendszer megdöntésére irányuló akció megkezdésére vonatkozóan. Ezen akció legfőbb vezetője Márton Áron lett.

Ezen a gyűlésen Márton Áron vádlott megbízásokat is adott a többi vádlottnak, és ismertette, hogy ez irányban a Magyar Népi Szövetség egyes vezetőit is bevonták, akik Gyöngyössytől (Nékám Sándor utóda a bukaresti magyar követsegen, V. L.) kaptak utasításokat, mely utasítások a Magyar Népi Szövetségnek a fegyveres akció céljaira való felhasználására vonatkoznak.

Igy Kurkó Gyárfás vádlott Gyöngyössytől olyan utasítást kapott, hogy gondoskodnia kell a vele való kapcsolat megszervezéséről, Szász Pál vádlott feladata a Nemzeti Parasztpárttal (a romániai Maniu-párttal!, V. L.) való együttműködés létrehozása volt, az, hogy őket bevonja szervezetük tevékenységébe és állandó kapcsolatot tartson velük. Lakatos István feladata volt a jobboldali szociáldemokraták csatlakozásának megszervezése és biztosítása, míg Korparich Eduard vádlott feladata az volt, hogy informálja Márton Áront a Magyar Népi Szövetségben történekről és különösen azokról az eseményekről, melyek a mozgalmukkal kapcsolatban voltak.

1946 novemberében egy újabb összejövetelre került sor Szász Pál lakásán, amelyiken részt vett Márton Áron, Szász Pál, Lakatos István és Korparich Eduard, s emlynek első részében Márton Áron vádlott azt javasolta, hogy fogalmazzanak meg egy tiltakozást a párizsi békekonferencia számára, s ebben adjanak hangot az Észak-Erdéllyel kapcsolatos határozattal szembeni elégedetlenségüknek.

A tiltakozást a magyar egyházak és a különböző intézmények vezetői kellett aláírják, s melyben rámutatnak arra, hogy a határozatot az erdélyi együttélő nemzetiségek meghallgatása nélkül hozták. Majd az ülés második felében a Teleki Géza által kezdeményezett politikai akcióval foglalkoztak. Az ülés megerősítette az előző összejövetel határozatait.

Ugyancsak ez alkalommal Márton Áron vádlott azt javasolta, hogy az akció támogatása céljából kérjék Teleki Géza anyagi segítségét, ugyanakkor bemutatva a résztvevőknek a pápai nuncius ajándékait és beszélt arról a tényről, hogy O'Hara pápai nuncius segítséget és pénzt küld a felekezeti iskolák számára.

A Magyar Népi Szövetség 1947-es temesvári kongresszusa után, mely kongresszuson elítélték Kurkó Gyárfás vádlott nacionalista-soviniszta álláspontját, Márton Áron vádlott római katolikus püspöki minőségében egy körlevelet

adott ki, amelyben megtiltotta a Magyar Népi Szövetségben való részvételt a papok és a felekezeti iskolák tanárai számára.

Márton Áron vádlottat akcióiban a magyarországi Kisgazdapárt vezető körei által, Keresztes Zoltán révén küldött pénzzadományokkal támogatták. Az utóbbi belekeveredett a Nagy Ferenc-féle összeesküvésbe, és abban az időben a bukaresti Magyar Misszió alkalmazottja volt, de Teleki Gézától is kapott pénzt Magyarországról Bodor Bertalan vádlott révén."⁵

Válaszában Márton Áron elismerte a békekonferenciára küldött memorandum tényét, vállalta azt, hogy e memorandumnak ő volt a kezdeményezője, elismerte, hogy 1947-ben a papjait eltiltotta a Magyar Népi Szövetség munkájában való részvételtől. *Nem ismerte el azonban azt, hogy e tevékenységért bárkitől pénzt kapott volna és nem ismerte el azt sem, hogy csoportjuk kapcsolatban állt volna Rajk Lászlóval.*⁶ A memorandum létrehozásában és aláírásában szereplő többi vádlott is – Márton Áronhoz hasonlóan – elismerte a memorandum tényét, de cáfolták azt, hogy ennek bármi köze lett volna a pártviszonyokhoz, a magyarországi vagy jugoszláviai hatalmi körökhöz, illetve cáfolták az anyagiakra vonatkozó hamis vádakot. Akik pedig nem is tudtak a koholt perre ürügyet jelentő memorandumról, azoknak nem is volt mit elismerniük.

A „tényállás” ilyen ismertetését követően *alábbi ítéletek születtek:*

Márton Áron püspök összeesküvés büntetéseért tíz év börtön és öt év közügyektől való eltiltás, *ezenkívül* hazaárulásért életfogytiglani kényszermunka. *Ezenkívül* a Btk. 184. cikkelye alapján hazaárulásért még plusz huszonöt év kényszermunka és a polgári jogoktól való tíz év eltiltás. E három különböző büntetésből a legsúlyosabbat kell letölteni, ami az életfogytiglani kényszermunkát és a polgári jogoktól való (szabadulástól számítva) tíz évi eltiltást jelenti. *Ezenkívül* a bíróság teljes vagyonekbobzásra és tízezer lej perköltség térítésre is ítélte Márton Áront.

Korparich Eduárd összeesküvésért négy év börtön és a polgári jogoktól való három év eltiltás. *Ezenkívül* hazaárulásért öt év börtön és a polgári jogoktól való három év eltiltás, és teljes vagyonekbobzás.

Szász Pál összeesküvésért nyolc év börtön és öt év polgári jogvesztés. *Ezenkívül* tíz év börtön és tíz év polgári jogvesztés hazaárulás büntetéseért, valamint teljes vagyonekbobzás.

Lakatos István összeesküvésért tíz év börtön és öt év polgári jogfosztás. *Ezenkívül* huszonöt év kényszermunka, tíz év jogfosztás és teljes vagyonekbobzás hazaárulásért.

Kurkó Gyárfás összeesküvésért tíz év börtön és tíz év polgári jogvesztés. *Ezenkívül* hazaárulásért huszonöt év kényszermunka, tíz év jogvesztés és teljes vagyonekbobzás.

Gróf Teleki Ádám összeesküvésért tíz év börtön és öt év polgári jogfosztás. *Ezenkívül* hazaárulásért tizenöt év kényszermunka és tíz év polgári jogfosztás, valamint teljes vagyonekbobzás.

Venczel József egyetemi tanár összeesküvésért öt év börtön és három év polgári jogoktól való megfosztás. *Ezenkívül* hazaárulásért tizenkét év kényszermunka és három év jogvesztés, valamint teljes vagyonek kobzás.

Bodor Bertalan bankigazgató öt év börtön és három év jogvesztés összeesküvésért, valamint teljes vagyonek kobzás.

Valamennyi vádlott a rá mért büntetések közül a súlyosabbat volt köteles letölteni.⁷

E helyen meg kell emlékezni az elítéltek további sorsáról is. *Szász Pál* éhen halt az Ocnele Mare-i börtönben. *Korparich Ede* letöltötte az öt év börtönt, majd vagyont és nyugdíját veszve kivándorolt Nyugat-Németországba. *Kurkó Gyárfás* 1964 augusztusában amnesztiával szabadult. A börtönből Kolozsvárra ment, ahol a sétatéren leült egy padra. Itt üldögélt, amikor meglátta őt egykori küzdőtársa, Balogh Edgár, aki maga is éveket töltött börtönben. Ő vitte haza Kurkót Brassóba a családjához, ahol elborult elmével élt 1983-ban bekövetkezett haláláig. (E sorok írójának mondta el Hajdú Gyula egykori brassói plébános, hogy ő évekig járt Kurkóékhoz, ismerte az öreg Kurkó Gyárfást. Mentálisan terheltnek látta őt, de nem érezte azt, hogy elmebeteg lenne, ahogy azt a közvélemény tartotta, tartja máig. Egy ízben Kurkó Gyárfás elmondta neki, hogy a kihallgatások és a per során elmebetegnek tette magát, hogy ne tudják komolyan venni azt, amit mond. Miután megkezdte letölteni a huszonöt éves ítéletét, természetesen „nem lehetett hirtelen normális”, vagyis a történet szerint Kurkó Gyárfás ezt a szerepet játszotta volna másfél évtizedig, amíg börtönben volt. Ma ez már megállapíthatatlan, de lehetséges, hogy ez a tizenöt évi szerepjáték érintette valamennyire Kurkó Gyárfás szellemi struktúráit, ezért lett neki „örült híre”. Itt emlékeztetni kell Lakatos István emlékiratainak idézett részére, amikor neki a tárgyaláson úgy tűnt, hogy az „őrültségeket beszélő” Kurkó Gyárfás nagyon is tudja, hogy mit beszél.) *Teleki Ádám* hét év börtön után kapott kegyelmet, otthon, a családjá körében halt meg. *Venczel József* tizenkét évet töltött börtönben. A szociológia és a matematikai statisztika professzora ezután kottamásolásból tengette életét, majd utolsó éveiben – tudását nem nélkülözhatték – egyetemi kutató lett katedra nélkül. Balogh Edgárral közösen kezdték el szerkeszteni a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* köteteit, de ezek megjelenését Venczel József már nem élhette meg. (E sorok írója Balogh Edgártól hallotta, hogy az ötvenes években, amikor ők mindketten börtönben voltak, egyszer vasúton szállították őket egyik börtönből a másikba. Balogh Edgár és Venczel József közös rekeszbe kerültek és itt fogalmazták meg először egy romániai magyar kulturális lexikon tervét. A hatvanas években újra foglalkoztak a gondolattal, és Venczel József dolgozta ki a lexikon szerkesztési módszerét.) Venczel József 1972-ben halt meg, a kolozsvári Házsongárdi temetőben Márton Áron búcsúztatta. *Bodor Bertalan* letöltötte a rá mért öt évet. Öregségére akták gépeléséből tartotta el családját. *Lakatos István* tizenöt évet töltött börtönben. Ezalatt családjá semmit nem tudott róla. 1993-ban halt meg. A

nyolcvanas években, mint a per érintettje, kikérte a rájuk vonatkozó bírósági iratokat, melyeket meg is kapott. A memorandum megszületésének körülményei, valamint a Márton Áron-per ezeknek a segítségével váltak megismerhető tényekké.^{8, 9, 10, 11}

Az elítéltek közül Márton Áron, Venczel József, Korparich Ede és Lakatos István soha nem kérték rehabilitálásukat.¹²

Összegzőképpen a Márton Áron-per mibenlétéről a következőket kell elmondani. Volt egy mozgalom, amit Erdély elismert vezetői indítottak a béketárgyalások lezárása előtt annak érdekében, hogy az egyes erdélyi megyék az etnikai összetétel alapján kerüljenek egyik vagy a másik államhoz. Ez a tény egy jogállamban nem lehet büntetési tétel, amit az elítéltek közül nem egy az utolsó szó jogán el is mondott. Ezt az el nem hallgatott, nem titkolt tényt használták fel ürügyként arra, hogy Erdély autonóm, nem marxista vezetőit, és a mögöttük álló intézményeket eltávolítsák az útból. Ehhez kellett a szépen hangzó mese a „titoista” kapcsolatokról és Rajk Lászlóról, mert abban az időben ilyen mesékkel lehetett *kirakatpereket* rendezni. Ehhez kellett a hamis vád mindenféle pénzek felvételéről – olyan személytől, akiket a vádlottak nem is ismertek. Ezzel a hamis vádponttal kívánták erkölcsileg is aláásni ezeknek az autentikus erdélyi magyar vezetőknek a hitelét. El kell mondani azt is, hogy ha Márton Áronnak az erdélyi magyarok területek hovatartozásáról vallott felfogása *tényleg ok lett volna* a letartóztatására, akkor már 1946-ban megtehették volna ezt, hiszen ekkor írta a levelét Groza Péternek, melyben ezt a témát is felvette, illetve ennek az évnek a pünkösdjén beszélt a béketárgyalások alakulásáról százötvenezer ember előtt – amire ráfoghatták volna, hogy államellenes izgató beszéd. (Hogy mennyire higgadt, és indulatokat visszafogó beszéd volt ez, azt e könyvben korábban már tárgyaltuk.) Azt is el kell mondani, hogy – miközben olyan személyeket citáltak a perbe, akiknek fogalmuk sem volt a memorandumról – e memorandum egyik aláíróját soha nem tartóztatták le, meg sem hurcolták. Ez az aláíró Vásárhelyi János református püspök volt. Ő aláírt mást is e memorandumon kívül: aláírta a megállapodást, a statútumot az ateista állammal, amivel az államhatalom befolyásra tett szert az erdélyi református egyházon belül. Vásárhelyi Jánost *ezért nem* tartóztatták le. Márton Áront pedig *azért* tartóztatták le, mert ezt a statútumot soha nem írta alá. Valójában *ez volt a Márton Áron-per hátterében*.

ÉLETFOGYTIGLANRA ÍTÉLVE

Lakatos István tudósít arról, hogy az ítélet kihirdetése után Márton Áront azonnal láncra verték. „Egy vastag láncsal összekötötték a jobb kezét a bal lábával. Nyolc nap múlva az elítélteket a nagyenyedi börtönbe szállították. Indulás előtt (Márton Áronról, V. L.) levették a láncot és csavaros bilincset tettek a két

csuklójára és a csavarral úgy összeszorították a két kezét, hogy azonnal összedagadt. Nem tudott sem enni, sem vizet inni. Az utazás három nap és három éjjel tartott, mert a vagon több állomáson lecsatolták. Ez idő alatt Venczel József itatta és vitte vécére. Az evéssel nem volt baj, mert naponta egy negyed kiló szilvaízes kenyeret kaptunk táplálékkul. Azt Venczel József tömte bele a püspök úr szájába. Nagyenyeden Márton Áron, Lakatos István, Kurkó Gyárfás és Murgescu román ezredes kerültek egy cellába. A padlón aludtak. Kurkó Gyárfást, mint lakatost bevitték a börtön műhelyébe dolgozni. Márton Áron és jómagam krumplit és zöldséget pucoltunk a konyha részére. Egy hónap múlva Márton Áront Máramarosszigetre szállították. Ott voltak a volt miniszterek (Tatarescu is!), a volt tábornokok és a katolikus püspökök.”¹

A nagyenyedi kitérőről el kell mondani egy olyan adalékot is, amit e sorok írója Márton Áron halálát követően Erdélyben hallott többektől is. Eszerint az ötvenes évek elején (nyilván 1951 augusztusában) láttak egy fogolycsoportot az utcán, a vasútállomástól a börtönig vonulni. E csoportban látták, vagy látni vélték mezítláb gyalogolni a megbilincselte Márton Áront is.

Egy legendaszerű, mégis megtörtént eseményről tudósít Bálint Tibor is a nagyváradai Kelet–Nyugat 1994. februári számában. Bálint Tibor ekkor olyan embereket kutatott fel, akik még találkoztak a rab püspökkel. A történet azért lehet nagyenyedi, mert szintén zöldségpucolásról szól, ezzel pedig az enyedi börtönben foglalkozott a püspök. „Hosszú sorban vonultak a rabruhába bújtatott, kopaszra nyírt elítéltek a börtönigazgató elé, aki egy szétnyitott nagy könyv mellett faggatta őket a foglalkozásukról, hogy aszerint ossza be munkára. Mikor Márton Áron megvallotta a maga hivatását – tehát hogy ő püspök –, a börtönigazgató zavart lett, a fejét vakarta, végül így szólt: »Tessék a konyhán jelentkezni!« Fél óra múlva a püspök úr már a pityókát (krumplit) hámozta egy kisszéken ülve, de ott is feltűnést kelthetett, mert két székely atyafi, aki bicskázásért volt elítélve, fölismerte őt, izgatottan összesűgött, s besietett a konyhára. A megértő és bizonyára istenhívő szakács nemsokára főtt tojást, paradicsomot, kenyeret hozott. A püspök úr megköszönte és elfogyasztotta. Másnap azonban ennél is bőségesebb frustukot kínált neki egy idős, mosolygós arcú rab: fénylő tálcán habos kávé, gyümölcslekvárt, zsemlet nyújtott felé, de Márton Áron miután fölpillantott rá, elhárította a gazdag reggelit: »Fogyassza csak el jó étvággyal, fiam!« Ebből is megértettem, hogy milyen nagy lélekismerő lehetett a püspök úr, mert később kiderült, hogy aki elébe járult a sok finomsággal, a börtön legveszélyesebb besúgójának számított.”²

Márton Áron 1951 szeptemberében érkezhettek meg Máramarosszigetre. A máramarosszigeti fegyházat a Monarchia idején építették, ami az első világháború után Románia és Csehszlovákia, illetve a második világháború után Románia és a Szovjetunió határára került, a román oldalon. A börtönben nagyon magas volt a „halálozási ráta”, a foglyok zsargonjában ezért a „kivégzőtábor” megtisztelő címet kapta. Itt raboskodott, és cellatársa is volt Márton Áronnak

Boros Béla, a temesvári egyházmegye titkos püspöke, akit 1990-ben II. János Pál pápa címzetes érsekké nevezett ki. Boros Bélától lehet tudni, hogy a szovjet határ mellett lévő börtönben gyűjtötték össze a „politikailag veszélyes” foglyokat, hogy adott esetben, ha politikai válság támadna, gyorsan a Szovjetunióba lehessen szállítani őket. Több katolikus püspök volt itt, római és görög katolikusok egyaránt. A görög katolikus püspökök közül hárman haltak meg e börtönben: Frentiu nagyváradi megyéspüspök, Suciú balázsfalvi apostoli kormányzó és Chinezu balázsfalvi segédpüspök. Anton Durcovici moldvai római katolikus püspök is ebben a börtönben halt meg.³ Itt raboskodott az a két erdélyi pap is, akik Márton Áron letartóztatását követően, egymást követve, püspökük nevében és szellemében kormányozták tovább a gyulafehérvári egyházmegyét. Közülük Boga Alajos e börtönben halt meg, Sándor Imre egykori észak-erdélyi püspöki helytartót pedig innen vitték tovább Rimnicu Sarat börtönébe, ahol megfagyott.⁴ Voltak Máramarosszigeten miniszterek és a régi rend politikusai, voltak itt tábornokok is. Ekkorra itt raboskodott és itt is halt meg (Márton Áronéhoz közeli cellában) Iuliu Maniu, a román parasztpárt vezére, akinek gárdistái fejszével mérszárólták a székelveket 1944 őszén (Maniu nem ezért, hanem kommunistaelles politikusként került ide), itt raboskodott Tatarescu külügyminiszter is, aki pedig a párizsi béketárgyalásokon „visszaszerezte” Romániának Észak-Erdélyt, de még az akkori magyar kormánynak a minimális igényét is asztal alá söpörte. Tatarescu tehát éppen az ellentétes álláspont érvényesítése érdekében dolgozott, mint amit a Márton Áron által kezdeményezett, a békecsináló nagyhatalmak számára írt memorandum képviselt – mégis, az erdélyi magyarok katolikus püspöke, és a románok éppen ellenkező álláspontját érvényesítő külügyminisztere Máramarosszigeten rabtársak lettek. De e börtönben halt meg például Agentureanu pénzügyminiszter, és Bratianu, a történész-miniszter is.⁵

Márton Áron Máramarosszigeten egy ötszemélyes cellában lakott, ahol mind az öt rab püspök volt. Márton Áron mellett itt volt Boros Béla temesvári titkos püspök, Augustin Pacha temesvári megyéspüspök, Joseph Schubert bukaresti titkos püspök és Alexandru Todea balázsfalvi görög katolikus titkos püspök. Todea püspök a következőképpen mondja el azt, ahogyan ő 1952-ben megérkezett Máramarosszigetre. „Kolozsvárott (a börtön felé menet, V. L.) újból megszaktítottuk az utat, a Securitate fogdájában aludtunk. Március elsején továbbvittek bennünket. Valahol újra megálltunk, és egy kis résen át kilesve észrevettem, hogy az autót látva a favágó emberek keresztet vetnek magukra. Ebből arra következtettem, hogy a hírhedt máramarosszigeti börtön felé tartunk. Megérkezve csíkos ruhákat kaptunk. Ötszemélyes cellába kerültem,, de a sötétben nem ismertem meg társaimat. Megszólítottam őket: »Uraim, testvéreim ismerkedjünk meg, hiszen nem vagyunk rablók.« Elsőnek Márton Áron gyulafehérvári megyéspüspök válaszolt, utána Augustin Pacha, Temesvár első püspöke, majd az engem felszentelt Schubert, végül az 1948-ban szintén titokban fel-

szentelt Boros Béla temesvári segédpüspök jelentkezett. Nagy meglepetés és öröm volt a találkozás. Két nap után jött a politikai tiszt és kinevezett a takarítók és a WC-tisztítók főnökének. »Csak akkor vállalom el, ha a többiek is egyetértenek« – válaszoltam. Három évet töltöttünk el együtt Szigeten. A céljában szerettük meg igazán egymást.” Todea püspök, mint a börtön takarítbrigádjának a vezetője, seprűvel a kezében járhatott más cellákban, gyóntatott, feloldozta a haldokló rabokat. Maniut és Gheorghe Bratianu történészt is ő oldozta fel haláluk előtt. „Felejthetetlen marad számomra a püspöktestvéreimmel eltöltött idő a szenvedésben, kényszermunkában, éhezésben, megaláztatásokban és a kínzások során. A szörnyű viszonyok közepette is sikerült az emberi és keresztény élet alapelvei, az Istenről és emberről alkotott eszméink szerint békében és barátságban megbeszelnünk minden emberi és vallási, nemzeti és nemzetközi kérdést. *Minden nehézséget meg lehet oldani az emberek és a nemzetek között, ha az ember elsősorban ember akar maradni. Akit áthat az istenszeretet, abban nem élhet gyűlölet. Mély kapcsolat alakult ki főleg Márton Áron, Boros Béla és közöttem.*”⁶

Boros Béla is megemlékezik arról, hogy a máramarosszigeti börtön végének takarítása a katolikus püspökökre volt bízva. Az ő emlékezete szerint Anton Durcovi moldvai püspök is tagja volt e brigádnak. Az egykori temesvári titkos püspök, az 1990-ben érseki címmel kitüntetett nyugalmazott segédlelkész idézte fel a máramarosszigeti cellaközösség szellemi életét is. Boros Béla, aki a két háború között nyolc évig tanult Rómában katolikus egyetemeken, és két doktorátussal jött onnan haza, a temesvári római katolikus hittudományi főiskolán a filozófia és a dogmatika tanára, évekig emellett a főiskola rektora is volt. Máramarosszigeten a szintén életfogytiglanra ítélt püspöktársaival került egy cellába, ahol felajánlotta segítségét abban, hogy szellemi kondíciójukat valamennyien őrizték meg. „Én, mivel tanár voltam, mondtam a többieknek, hogy ha akarják, összeszedem az eszemet és beszélek egy-egy témáról: Isten ismerete, megismerés, igazság. Ami eszembe jut, szépen beosztom. És kérték, hogy avval is telik az idő.”⁷ E tanúságok alapján állítható, hogy *a közös cellába összezárt öt püspök a börtönben is olyan keresztény, testvéri közösséget volt képes alkotni, ami e cella falain túl is hatással volt az emberekre.* Boros Béla azt vallja, hogy nem voltak közöttük hierarchikus, tekintélybeli különbségek, „testvérek voltunk”. Todea bíboros, balázsfalvi érsek – akkor a balázsfalvi egyházmegye titkos püspöke – pedig arról beszél, hogy nemzeti különbségek nem voltak közöttük: „minden nehézséget meg lehet oldani az emberek között, ha az ember elsősorban ember akar maradni”. A közös cellába zárt öt püspök Erdélynek három nemzetét képviselte: ketten magyarok, ketten németek voltak közülük, a görög katolikus Todea pedig román nemzetiségű. Több börtönőr volt, akire nem akármilyen hatással volt az elítélt püspökök szellemsége. Boros Béla arról beszél, hogy volt olyan román börtönőr, aki megtanulta magyarul az imádságot, Alexandru Todea pedig úgy tudta ellátni betegek szentségével a szomszéd cellában hal-

dokló Maniut, hogy egy foglár takarítás ürügyén átengedte a román parasztpárt oda bezárt vezéréhez.⁸

Egyszer a börtön politikai tisztje vadászat közben megsebesített egy sast. Bevitte a börtönbe és bezárta az egyik vécéfülkébe, melyet Boros Bélának kellett takarítani. Kezdetben a püspök és a sas kölcsönösen félték egymástól, de aztán megbarátkoztak. Ekkor egy alkalommal Boros Béla és Márton Áron együtt fűrészelték a tűzifát a börtön udvarán, a vécé ablaka alatt. Egyszer csak Márton Áron észrevette, hogy a sas kidugta a fejét az ablak rácsai között és nézi az égboltot. Márton Áron megszólalt: „Nézzétek csak, hogy akarja ő is a szabadságot!” Később a politikai tiszt kitette a sast az udvarra, úgy hogy le voltak kötve a szárnyai. A sas sokáig így sétált a rabok között az udvaron. A börtön adminisztratív vezetője azonban ugratni akarta a politikai kollegáját és eloldotta a sas kötelékeit. Az egy darabig próbálgatta a szárnyait, majd kirepült a börtönből. Csak az erdő aljáig tudott menni, mert nem volt még elég ereje. Ott vadászok lőtték meg.⁹ A máramarosszigeti „kivégzőtáborból” még egy sasnak sem volt könnyű a szabadulás.

Boros Béla emlékezete szerint Márton Áront 1954. április 27-én Máramarosszigetről átszállították a bukaresti Jilava-börtönbe. Ez sem volt „leánynevelő intézet”, itt két katolikus püspök halt meg, mégpedig Scheffler János szatmárnagyvárad megyéspüspök és Macalik Győző gyulafehérvári titkos püspök. Márton Áron néhány hónapig volt a Jilava-börtönben, e hónapokról azonban nem sok információ maradt fenn. Talán az a történet illik ide, amit Balogh Edgár emlékezete őrzött meg. Balogh Edgár volt Csögör Lajost követően a kolozsvári Bolyai Egyetem rektora, majd őt is letartóztatták és az ötvenes évek első felében éveket töltött börtönben. A rab Márton Áronnal nem találkozott, de mivel a román börtönviszonyok között a foglyok, legalábbis a hosszú időre ítélték, gyakran változtatták a helyüket, ő is hallott egy történetet az erdélyi püspökről. Az egyik börtönből a másikba szállított sok rab információt is továbbított, így hallhatta Balogh Edgár, hogy Márton Áron a börtönben, sem püspöki mivoltára, sem életkorára való hivatkozással semmilyen előnyt nem fogadott el a rabtársaitól. Íratlan törvény volt például a cellákban az, hogy a legújabb fogolyé a legrosszabb fekvőhely. Egy ízben Márton Áron fogolytársai – többségükben románok –, tudva arról, hogy a közejük érkezett új rab püspök, kivételt akartak tenni vele, és a cellatakarítás alól is fel akarták menteni. Márton Áron ezt a kivételezést nem fogadta el és a legrosszabbnak tekintett, ürülékes vödör melletti helyet foglalta el. Fogolytársait, akik ebben az időszakban köztörvényes bűnözők voltak, kivétel nélkül megáldotta.¹⁰

Az erdélyi börtönviselt papok – nem kevés van közülük – egyértelműen arról tanúskodnak, hogy az ötvenes-hatvanas évek romániai börtönvilágában fogalom volt az, hogy valaki katolikus pap. Nem kevés fogoly istenkapcsolata mélyült el egy életre a rab papoknak köszönhetően, minden „hittérítés” nélkül, egyszerűen a tanúság erejével. Teljes bizonyossággal állítható, hogy Márton

Áron is a romániai börtönvilágnak ezen tanúságtévői közé tartozott. Életre szóló hatást gyakorolt a börtöntársadalom tagjaira, függetlenül attól, hogy azok rabok voltak vagy börtönőrök, politikaiak, vagy köztörvényesek, hívők, vagy nem hívők, katolikusok, vagy ortodoxok, magyarok, vagy románok.

AZ EGYHÁZMEGYE A PÜSPÖK BÖRTÖNÉVEI ALATT

Amikor Márton Áront koncepciók perben életfogytiglani kényszermunkára ítélték, akkor nem sok kilátása volt a túlélésre, mert a korabeli román börtönviszonyok garantálták az ítélet szó szerinti megvalósulását. Az ítélethirdetéskor ötvenöt éves volt, gyomorfekélyben szenvedett. Arra, hogy mondjuk *mindössze* tíz év múlva (tíz év az életfogytiglanhoz képest nem nagy idő) még életben legyen, majdnem semmi esélye nem volt. Sok pap élt túl megszakítás nélkül letelepített tíz-tizenöt évet román börtönökben, de ők tíz-tizenöt évvel fiatalabban is voltak Márton Áronnál. Amikor tehát Márton Áron börtönbe került, akkor emberi számítás szerint várható volt, hogy nagyon hosszú ideig, esetleg a diktatúra összeomlásáig püspök nélkül marad az egyházmegye. Hogy a diktatúra mikor roskad össze, az az ötvenes évek elején nem volt látható, látható volt viszont az, hogy akkor *minden katolikus püspök börtönbe került*. (Ez alól a még 1939-ben nyugdíjazott szatmári püspök Fiedler István, és az állami nyugdíjazást elfogadó bukaresti érsek, Alexandru Cisar volt a kivétel, de ők is rendőri felügyelet alatt éltek. A gyulafehérvári egyházmegye első titkos püspöke, Eröss Alfréd pedig agyvérzésben halt meg még azelőtt, hogy letartóztatták volna.) Ilyen körülmények között biztosítani kellett azt, hogy az egyházmegye kánonjog szerinti rendje az egyház szabadságát megszüntetni akaró ateista diktatúra viszonyai között is tovább éljen. Romániában úgy történt ez, hogy a Szentszék titokban, az állami hatóságok előtt *nem* nyilvánosan püspököket nevezett ki, hogy az egyház apostoli folytonossága akár ilyen módon is biztosítva legyen. Az így felszentelt papok voltak azok a *titkos püspökök*, akikről már többször szó volt e könyvben. Volt ezen kívül egy másik vonal is, ami az egyháznak a kánonjog szerinti működését volt hivatva szolgálni, szintén az állami befolyástól mentesen, és egy idő után szintén titkos fórumokon. Ez az egyházmegyék letartóztatott püspökeinek változatlanul érvényes joghatóságát továbbvivő egyházkormányzati vonal volt, olyan személyek által, akiket az egyházjog *ordinarius substitutus*nak nevez.¹ Ez a vonal is egy idő után titkossá vált, az erdélyi egyházmegyében 1951-ben vonultak „föld alá” ezek a kormányzók. A titkos püspökök mellett volt tehát a *titkos ordináriusok* vonala is. Fontos tudni, hogy a titkos püspökök és a titkos ordináriusok személye – nyilván konspirációs okokból – soha nem volt ugyanaz. Hogy e két vonal ne fedje egymást, azt az indokolta, hogy ha az egyik vonalban letartóztatás történik, akkor azzal ne sérüljön egyúttal a másik vonal is.²

Az egyház kormányzásának ez a rendkívüli formája egy rendkívüli helyzetben született, és azt szolgálta, hogy az egyház az egyházellenes, ateista államhatalom befolyásától függetlenül élhesse az életét. A szocializmus világrendszerrel való válása mindenhol rendkívüli helyzetet teremtett az egyházak számára és az egyházak, az állam egyházpolitikájának függvényében a különböző országokban többféleképpen reagáltak erre. Albániában például az egész katolikus egyház „föld alá”, államilag (*és nem egyháziilag!*) illegalitásba vonult. (Mivel az egyház működését a kánonjog, vagyis az egyház önálló jogrendszere biztosítja, egy egyház *legfeljebb államilag* lett illegálissá azzal, hogy „föld alá” vonult – mert az állam volt illegitim.) Kínában a katolikus egyház kettészakadt egy Rómához hű, államilag illegális és ezért üldözött, az egyház számára azonban nagyonis legális részre, illetve egy „hazafias”, állami alrendszerként működő, Róma által azonban el nem ismert részre. Mindkét kínai katolikus egyházi struktúra kiterjed a hierarchia minden fokára, a világi hívőktől az egyházat irányító püspökökig. Csehszlovákiában bizonyos értelemben ehhez hasonló volt a helyzet, azzal a különbséggel, hogy itt Róma nem közösi tette ki az államilag támogatott „békepapi” vonalat, ami az egyházi kulcspozíciókat birtokolta. Eközben azonban Róma támogatta a titkos papnevelő intézetekkel és titokban működő szerzetesrendekkel is megerősített „földalatti” egyházat, adott esetben sakkban is tartotta a „földalattiakkal” a békepapokat. E két csehszlovák egyházi struktúra között volt valamennyi átjárás, természetesen nem morálisan – ezen a téren éles volt az elválás –, hanem strukturálisan. Az állami működési engedéllyel rendelkező „nyilvános” papok között nagyon sokan voltak, és az idő haladtával egyre többen lettek, akik elutasították a békepapságot. Ezeknek az ellenzéki papoknak a plébániáin teret kaptak a „földalatti” egyház képviselői, a titkos papok, a betiltott szerzetesrendek, vagy a világi kisközösségek. Ugyanakkor esetenként az is előfordult, hogy a nyilvánosan működő püspök szimpatizált a „földalatti” egyházzal, sőt, Tomások bíboros, prágai érsek személyében a hatvanas években „földalatti” püspök került a nyilvános csehszlovák hierarchia élére, aki a diktatúra elleni egyházi ellenállást ezzel nyilvános szintre emelte.

Romániában ezektől a modellektől eltérő megoldás született, ami egyúttal azt is eredményezte, hogy Márton Áron szabadulása után semmi tere nem maradt az állami befolyást elfogadó ún. békepapoknak. Ez a megoldás abban áll, hogy a püspök börtönévei alatt *a teljes egyházmegyei irányítás titkos fórumokra, „föld alá” vonult* (lásd titkos püspökök és titkos ordináriusok), ugyanakkor maga *a lelkipásztori munka teljes egészében, mindvégig nyilvános fórumokon maradt.* Ez annyit jelent, hogy Romániában nem volt egyházszakadás, sem jogilag mint Kínában, sem lelkipásztorilag ahogy az Csehszlovákiában részben megvalósult, de morálisan sem volt egyházszakadás mint Csehszlovákiában és Magyarországon. Arról volt tehát szó Romániában (és ez Márton Áron egyházmegyéjére, Erdélyre jellemző a leghatározottabban), hogy *a titkos fórumokon dolgozó egyházmegyei vezetés megfelelő közvetítőkkel (akiket az állami hatóság majd összeesküvőkként kezel) irányította a teljes*

lelkipásztori struktúrát, Erdély többszázézes, a szatmári, váradi és temesvári egyházmegyékkel együtt milliós hívőseregét. Azért nem volt Romániában egyházzakadás sem jogilag, sem lelkipásztorilag, sem pedig morálisan, mert az egyházmegyei irányítás az „illegálisban” egységes maradt, ugyanakkor ez az irányítás a papságon belül igen erős holdudvarral rendelkezett ahhoz, hogy az államhatalom által szervezett békepapságot, és az e békepapság által *megkísérelt* „államosított” egyházvezetési modellt elszigetelje.

Ez a „*földalatti*” irányítás igen bonyolult viszonyokat jelentett az akkori erdélyi lelkipásztori munkában. Mivel azonban ez a vonal volt az, ami a püspök börtönévei alatt is képviselte Márton Áron szellemét és mivel ez a vonal *a maga erejével – közvetve – ki tudta kényszeríteni azt, hogy végül Márton Áront szabadon bocsássák*, érdemes röviden összefoglalni azt, ami az ötvenes évek első felében e téren Erdélyben történt. Ezt indokolja a történet egyedisége is: *talán sehol a világon nem volt példa arra, hogy egy teljes egészében „földalatti” egyházi irányítás sikeresen kormányozzon egy teljes egészében nyilvános, és meglehetősen népes lelkipásztori bázist.*

Márton Áron előrelátó ember volt, már 1945-ben tudta azt, hogy az akkori történelmi változások milyen jövőt készítenek az egyház számára. Bölcs ember is volt ugyanakkor, ezért arra bízta övéit, hogy a hatalmi küzdelmekből vonuljanak ki, ehelyett inkább a belső önépítést szorgalmazta, *a megmaradás érdekében*. A papságot már 1945 tavaszán eltiltotta a politikai szerepléstől (a világ-egyházban ezt az igényt tilalom formájában majd csak az 1983-ban életbe lépett új egyházi törvénykönyv fogalmazta meg). Azzal fordult 1945-ben az egyházmegye összes papjához, hogy „megismétlem az utóbbi esztendőkből ismételt hangsúlyozott figyelmeztetésemet és rendelkezésemet: papjaink a *politikával* semmiféle ürügy alatt, még az egyéni vélekedésük szerint látszólagos jó reményben se foglalkozzanak”.³ E tilalom vonatkozott bármely irányú politikai szereplésre, akár az egyházat az állam felett érvényesíteni óhajtó politikai katolicizmusra, akár pedig az egyházat az államnak alárendelni engedő „békemozgalomra”. Ezt a politizálástól való tilalmat, kánonjogi szankciókat kilátásba helyezve erősíti meg 1948-ban, a görög katolikusokat védelmező körleveleinek egyikében is: „Tudomására hozom az összes katolikus hívőknek, hogy az a katolikus pap, vagy hívő, bármely katolikus szertartáshoz is tartozik, aki részt vesz bárhol is oly gyűlésen, amelyet a katolikus egyháztól való elszakadás előmozdítása érdekében tartanak, ezzel minden további intézkedés nélkül kiközösített az egyházból.” Vagyis, aki egyházellenes gyűlésen részt vesz, az már nem katolikus, tehát nem tud az egyházra vonatkozóan, érvényesen intézkedni. *A püspöknek ezek a negyvenes években hozott intézkedései jelentik az alapját annak, hogy Erdélyben, ahol évek múlva az ateista hatalom – a többi szocialista országhoz hasonlóan – megszervezte a „békepapok” mozgalomát, az rövid idő alatt elszigetelődött. Az ateista hatalom e mozgalomra igyekezett bízni az egyház irányítását (például Magyarországon 1957-től törvény írta elő, hogy egyházi kulcspozíciókba csak az állam*

által kiszemelt emberek kerülhetnek), Erdélyben azonban, ahol e mozgalom elszigetelődött, az egyházkormányzat titkos fórumokra vonulva a börtönben lévő püspököt képviselte. *Az állambatalom Erdélyben is a saját önigazoló eszköztárába igyekezett vonni a katolikus egyházat, az erdélyi katolikus egyház azonban nem vállalkozott e szerepre. Gaal Tamás csíksomlyói plébános, felcsíki főesperes korabeli feljegyzése híven tükrözi azt a légkört, melyben közvetlenül Márton Áron letartóztatása után, az államhatalom az egyházat megpróbálta a saját alrendszerévé kényszeríteni:*

„1949 novemberében Barthos plébános úrnál főesperesi látogatásra mentem. Mikor jövünk az iskolától, hát a plébánia előtt áll egy úri autó. Bemenne a plébániára jelentik, hogy engem keres 3 úr. ... (olvashatatlan név, V. L.) apostata barát két bukuresti társával. Előadják, hogy ők a romániai római katolikus egyházat ki akarják békíteni a kormánnyal, mert Márton Áron püspökkel nem lehetett semmire menni. Ő egy borzasztó meredek szélére vitte az egyházat, még csak egy lépés és megsemmisül a romániai kath. egyház. Mivel ők is katolikusok és egyházuk érdekeit nagyon szívükön hordozzák, azért fáradoznak, hogy ezt az utolsó percben megakadályozzák. Ezt úgy lehet elérni, hogy az alsópapság összefog és a maga köréből püspököt választ, aki megérti a demokrácia követelményeit és békére lép a kormánnyal, mint a többi vallásfelekezetek. (E „püspök-választás” a Rómától való elszakadást, egyházzsakadást, a kínai egyházmodellt eredményezte volna. V. L.) Akkor marad minden a régi módon, misézhetünk, körmeneteket tarthatunk, állami fizetést kapunk, szóval boldogok leszünk. Különben veszélyben van a működési engedély stb. stb. Barthos plébános úr mindenre reflektált, én csak hallgattam. Egyszer csak azt mondja a bucuresti úr, aki magyar ember létére tördelte a magyar szót, hogy szóljon hozzá a főesperes úr, mi a véleménye? – Mire én megszólalván mondám: Az egyház kormányzása nem alulról felfelé megy, hanem felülről lefelé. Nem az apostolok választották az Úr Jézust, hanem az Úr Jézus az apostolokat. A hatalmat nem mi adjuk, hanem felülről kapjuk. *Tehát püspökválasztásról szó sem lehet.* Továbbá minket a kormánnyal való tárgyalással senki nem bízott meg, tehát nem is tárgyalhatunk, s ha tárgyalnánk sem érne semmit. Ott van a Püspök Úr a kezükben, tárgyaljanak vele, mert kijelentette, hogy elmegy a végső határig, csak lehetetlent ne követeljenek tőle. – Hát akkor adjunk egy nyilatkozatot, hogy akarjuk a békét. – Mi pedig nem adánk sem szóban, sem írásban semmit és másfél órai erőlködés után elmennek.

Ilyen formán végig járták a legtöbb felcsíki plébániát, hasonló fogadtatásra találván. Ettől kezdve sűrűn jelentek meg nálam hol újabb kiküldött ágensek, hol a Sigoránca (titkosrendőrség, V. L.) emberei. Régi és újabb rendeleteket kerestek. Máskor béke aláírást követeltek. Máskor a Sigoráncára idéztek és engem tettek hibásnak, hogy én szerveztem meg a felcsíki papságot, mert azokkal semmire sem lehet menni. Egy pár eset tollra kívánkozik.

Megtörténik 1950. április 27-én a marosvásárhelyi gyűlés. (A katolikus „bé-

kemozgalom” alakuló gyűlése, V. L.) Utána megjelenik nálam ismét Gál Ignác karcfalvi orsz. gyűlési képviselő harmadmagával, hogy ha már nem mentem el a gyűlésre, adjak egy írásbeli nyilatkozatot, hogy csatlakozom a marosvásárhelyi gyűlés határozatához. – Sem nem csatlakozom, sem nem írok alá semmit! Az én nevem felé s alá nem fognak írni az újságok semmit! – Hát akkor írjam alá a világbéke felhívást! Akarom-e a világbékét, vagy háborút akarok? – Azt sem írom alá, mert úgy sem ér semmit. Tőlem sem Vilmos császár, sem a cár, sem Ferencz József, sem az angol király nem kérdezte meg, hogy békét akarok-e, vagy háborút, mégis megcsinálták. Hitler és Stalin sem kérdezték meg, s mégis megcsinálták a második háborút. Ne kérdezzék most sem, az országok vezetői üljenek le, fogadják el a Pápa békeajánlatát, s csinálják meg a világbékét, az ő kötelességök. A Pápa Stalint is felszólította, tehát csinálják. S a képviselő úr csodálkozva kérdezte: mikor? ...

Az 1950. szeptember 5-iki gyergyószentmiklósi gyűlés után híre járt és állandóan tartotta magát a hír, hogy Status gyűlést hívnak össze, a Status vagyont visszaadják, s igyekeztek népszerűtlenné tenni és számárkodóknak, s ostobáknak feltüntetni mindazokat, akik nem voltak hajlandók a mozgalomhoz csatlakozni és a hazugságokat elhinni. (*Márton Áron 1948-ban felfüggesztette a Katolikus Státus működését, hogy ezáltal védje az állambatalmi befolyástól. E gyűlésnek tehát a meghirdetése is törvénytelen, egyházellenes lépés volt. V. L.*) Közben általánosan ismeretessé lett a pápai Szentszék rádiónyilatkozata, mely a mozgalmat eretnek mozgalomnak nyilvánítja, Ágotha Endre selyei esp. plébánost név szerint excomonicálja (kiközösíti, V. L.), s a hat statusi ig. tan. tagokat szintén, ha rövid időn belül fel nem hagynak a mozgalommal. Ezek azonban sajnos semmibe vették a rádió leadását és valami kolozsvári Status ig. tanácsi gyűléssel tódták meg bűneiket. Erre kezdett a papság és hívek között kialakulni a helyzet – demokrata és nem demokrata papság néven. Kezdett beleszólani a sigorantia és egyházi ügyekkel foglalkozó sectiot állítottak fel. Eltekintve a politikai okok miatt bebörtönzött circa 20 paptól, mindegyikre jött a hír, hogy innen is, onnan is elvitték a papot, s bebörtönözték. Igyekeztek a sigorantiával megfélemlíteni a papságot. Pld. 1951. június hónap elején megjelenik nálam valami Szabó nevezetű Magyar Népi szövetségi kiküldött Bucurestből, Bertalan Balázs türkösi plébános vezetésével és 3 órai vitatkozás és veszekedés után nagy fenyegetéssel elmentek. Bertalan csak egyet szólt azon kijelentésemre: mit gondolkodnak, az egyház ilyen papokra bízva az állammal való ügyeit? – és rámutattam Bertalanra, mire ő mondá: Kikérem magamnak. Mindig ígérték, hogy a hit dolgaiba nem avatkoznak belé, de mikor rámutattam a gör. kath.-ok példájára, hogy elszakították Rómától, erre nem tudtak semmit mondani. Hát mit is tudtak volna ezek szegények ebből? Őket küldötték! S fenyegettek mindennel.

Jézus Szent Szíve ünnepe előtt 3 nappal híre jött, hogy ismét gyűlésre szedik össze a papokat. Ezt kikerülendő, hajnalban felmentem Csomortánba és egyik jó hívemnél tartózkodtam 3 napig titokban. Közbe hozták a hírt, hogy a

sigorántia keresett. Erre hazajöttem szombaton hajnalban és a csűrben szállást csináltam magamnak. P. Bonifác káplán úr feljött és a reggeli szent misét elvégezve a plebánián volt. (Páter Bonifác ferences szerzetes a csíksomlyói kolostorból, aki helyettesítette a rendőrség elől elrejtőzött Gaal Tamást a csíksomlyói plébánián, V. L.) Kilenc óra körül hallom, hogy valami luxusautó (személyautó, V. L.) az úton jó felfelé és a csűr mellett az úton csendesen megáll. Hallom, hogy az ajtó nyílik-becsapódik és mennek felfelé az úton. Hallom az udvarkapu nyílását és becsapódását. Mindjárt tudtam, hogy engem keresnek. Egy negyed óra múlva hallottam, hogy jönnek, kapu s autóajtó nyílik, csapódik és mennek. Kis idő múlva jó a Pater és mondja, mi a parancs: Ma este 6 órakor jelentkezzem a sigorancán, mit ha nem tennék, katonasággal körülveszik a falut, úgy is elé kell adjanak. Erre én rákészültem és szekeret fogadtam és elindultam. Híveim tanácsolták, ne menjek, mert nem engednek el, de ezt nem vállaltam, jelentkeztem. Este 9 órakor kihallgattak: hol voltam, kivel beszéltem stb. ...Az a parancs, hogy hétfőre hívjam össze a felcsíki (főesepresi) kerület papságát és jegyzőkönyvileg csatlakozzunk a marosvásárhelyi papi gyűlés határozatához. Messziről mutatja Junger főnök úr – civilben kézdivásárhelyi borbély – (a csíkszeredai titkosrendőrség főnöke, V. L.) hogy itt a gyergyói papság csatlakozó jegyzőkönyve, ha Rácz Vince meg tudta csinálni, Gaal esp. is megcsinálhatja, meg is csinálja, meg kell csinálnia...

Hétfőn reggel elvégeztem a szt. misét és elmélkedés után elhatároztam, hogy nem várom meg a kedden délutánt, hanem azonnal bemegyek és megmondom, hogy nem hívok gyűlést. Úgy is tettem. Kilenc órakor jelentkeztem a sigorantián, behívnak egy szobába, leültetnek és bejön Serbán Karcsi tiszt úr és beszélgetünk időjárásról, termésről, tehenekről stb. Dél felé azt kérdezi, hogy miért is jött az esp. úr? Mondám, hogy nem hívhatok gyűlést. Egy pár percre kiment és ismét visszajöve társalogtunk. Egy óra körül belépik nagy mámorosan Junger főnök úr és nekem kiált: No kivel beszélt? – Az Úr Jézussal. – No mit mondtott? – Azt hogy nincs gyűlés! Erre következett egy félórás lecke, ordítózás, nem lehet semmire menni, nem akarom én a békét, háborús párti, *Vatikán bérence* stb. stb! De tudjam meg – kezével mutatva –, hogy kitekeri a nyakamot. Erre én csendesen mondám: ez a sorsunk. Ő kifutott, én eljövök."⁴

E feljegyzés jó néhány tétele pontosan jelzi azt, hogy a szocialista világban mit is szándékoztak az ateista kormányok az egyházakon belül szervezett „béke-mozgalmakkal”. Rögtön a feljegyzés elején, amikor az aposztata barát keresi fel Gaal Tamást, hogy rávegyék a „békemozgalmi” szervezkedésre, a bukaresti kiküldöttek kijelentik, hogy a romániai katolikus egyház megmaradásának feltétele, az állami mozgalomban való részvétel, vagyis az, hogy állam diktálhat az egyházban. E bukaresti kiküldöttek a püspökválasztást látták megoldásnak, vagyis az volt a cél, hogy a katolikus egyház szakadjon el Rómától, azaz, szűnjön meg katolikusnak lenni. (A Szentszék akaratától eltérő püspökszentelés a kánonjog szerint *automatikus elszakadás* a katolikus egyház kötelékéből.) Logikus

kívánság az ateista kormányoknak az a célja, hogy a katolikus egyház szakadjon el Rómától. Ugyanis az ateista egyházpolitika törekvése mindig az volt, hogy az egyház irányítása az országhatárokon belülről, a pártállam által ellenőrizve történjen. Az ortodox és a protestáns egyházak e szempontból nem voltak problematikusak, a katolikus egyházzal azonban volt „egy kis baj”: Róma külföldön volt és nem esett a moszkvai politika érdekszférájába.

A feljegyzésből az is több helyen kitűnik, hogy a békemozgalom szervezése mögött a „sigoránca”, vagyis a politikai rendőrség, az állambiztonsági hatóság állt. (A román állambiztonsági hatóság közismert neve a *securitate*, ennek korábbi neve a *sigorantia*.) Az állambiztonsági szervek bevonása az egyház és az állam közötti viszony szabályozásába egyértelmű bizonyíték arra, hogy a diktatúra a saját alrendszerévé kívánta kényszeríteni az egyházat. Ennek érdekében történt meg a börtönben lévő, de törvényes püspök, Márton Áron által felfüggesztett Katolikus Státus gyűlésének összehívása, ami a kánonjogot sértő lépés volt. Az Erdélyi Római Katolikus Státus működését Márton Áron 1948 augusztusában, a kultusztörvény megjelenését követően felfüggesztette, hogy ezzel védje a Státus családos, világi tagjait az állami zaklatásoktól, illetve hogy az államnak ne adódjon tere arra, hogy a Státuson belül teret nyerve magának, egyházzellenes aknamunkát végezzen. E felfüggesztést követően egy státusgyűlés csak törvénytelen lehetett. (Az Erdélyi Római Katolikus Státus működését majd csak a diktatúra összeomlását követően, 1991-ben engedélyezi újra Bálint Lajos püspök.)

A feljegyzés végén egy rendőr kifakadása árulkodik arról, hogy az állami hatalom a „békemozgalom” által Rómától kívánta elszakítani az egyházat. E rendőr ugyanis az államhatalom által szervezett mozgalomnak ellenálló Gaal Tamás felcsíki főesperesre azt kiáltja, hogy *Vatikán bérence*.

Erdélyben a papság ellenállásának köszönhetően a „békemozgalom” elszigetelt jelenség maradt, Márton Áron szabadulásával, 1955-ben pedig véget is ért. *A „békemozgalom” elszigetelése tette lehetővé azt, hogy Erdélyben eredményes legyen az a titkos egyházkormányzat, ami egyházbiztonsági és lelkipásztori síkon egyaránt, a börtönben lévő püspök bússágában őrizte meg a katolikus egyházat, a papokat, és a betiltott egyházmegyék lélekszámával is számolva, egymilliónyi világi hívőcsereget egyaránt.*

Márton Áron előrelátásának csak az egyik irányát jelentette az, ahogyan a politikai gyűléseken való részvétel, és bármiféle politika tilalmával már a kezdetektől lehetetlenné tette a „békepapok” mozgalmát. *Előrelátásának másik iránya a volt, ahogyan – saját letartóztatása esetére – létrehozta a titkos egyházkormányzat intézményét.* E rendelkezés a Szentszék tudtával és beleegyezésével történt. 1949-ben még Bukarestben tartózkodott O'Hara nuncius, aki 1948 decembere óta már több titkos püspököt szentelt úgy a latin, mint a már betiltott görög szertartású katolikus egyházmegyék számára. Márton Áron rendszeresen konzultált a nunciussal, így a titkos egyházkormányzat kiépítése a Szentszékkal együtt történt. Ennek lényege abban állt, hogy Márton Áron kinevezett két papot arra az esetre, hogy ha őt letartóztatják, akkor e két pap megfelelő sorrend-

ben, *ordinarius substitus* minőségben kövesse őt. Ennek értelmében, ha az első *ordinarius substitus* a püspök letartóztatása miatt működésbe lép, akkor a másik válik első tartalékká, és a hivatalba lépő pap kinevezi mögé a második tartalékot. E rendszerben az egyházmegyét kormányzó pap mögött mindig ott áll két tartalék, letartóztatás esetén pedig mindenki előrébb lép a sorban, illetve újabb tartalék neveztetik ki.

Márton Áron az első helyre a saját addigi általános helynökét, Boga Alajos kanonokot, az ő tartalékának pedig Sándor Imrét, az egykori észak-erdélyi püspöki helytartót nevezte ki. E két személy még nyilvánosan működött, majd csak Sándor Imre utóda, Jakab Antal kapott utasítást a Szentszéktől, hogy ha ő hivatalba lép, akkor titkos csatornákon kormányozza az egyházmegyét.

Boga Alajos a püspök letartóztatásának a napján, 1949. június 21-én vette át az egyházmegye irányítását. Sándor Imre mögé Gajdátty Bélát, a hittudományi főiskola rektorát nevezte ki második tartaléknak.⁵ Boga Alajost 1950 májusában letartóztatták, a máramarosszigeti börtönbe került, ahol 1954. szeptember 14-én, Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepén meghalt. Boga Alajos cukorbeteg volt, a börtönben nem kapta meg a betegségének megfelelő ellátást. A halálát megelőző órákban vért hányt, ekkor cellatársa, Vasvári Aladár brassói plébános ellátta a szent útravalóval, majd csendesen meghalt.⁶

Sándor Imre 1950 májusától 1951. március 10-ig irányította a gyulafehérvári egyházmegyét. Saját tartaléka, Gajdátty Béla mögé Jakab Antalt a Rómában doktorált egyházjogtanárt nevezte ki második tartaléknak.⁷ 1951. március 10-én négy papot tartóztattak le. Sándor Imrét, az erdélyi titkos ordináriust, ekkor került börtönbe az ő tervezett utóda, Gajdátty Béla is, aki így nem vehette át az egyházmegye kormányzatát, illetve ugyanezen a napon tartóztatták le Boros Béla temesvári titkos püspököt, és Czumbel Lajost, a szatmári és a váradi egyházmegyék ordináriusát, Scheffler püspök utódát.⁸ Boros Béla úgy tudja, hogy ekkoriban volt egy házkutatás Bukarestben, a nunciatúrán, ami a nemzetközi jog durva megsértése volt. (O'Hara nunciust 1950-ben kiutasították, de a nunciatura 1952-ig a helyén maradt.) A négy irányító poszton lévő pap letartóztatása – ami a négy magyarországi eredetű egyházmegye mindegyikét érintette – valószínűleg e házkutatás következménye volt. Boros Béla letartóztatásának hátterében ott lehetett az is, hogy amikor 1950-ben XII. Pius utasítására a Szentszék kiadott egy dekrétumot, melyben elítélte a román kultusztörvényt és a katolikusok körében szervezett „békemozgalmat”, akkor ezt egész Romániára érvényesen Boros Béla titkos püspök hirdette ki a temesvári székesegyházban. A Szentszék azért bízta ezt a temesvári egyházmegyére, mert ekkor, Augustin Pacha személyében, már csak itt volt szabadlábban lévő megyéspüspök (akit az állam 1948 óta nem ismert el) és aki a nunciust kiutasítását követően a nunciust is helyettesítette Romániában.⁹ Ezt követően 1950. július 20-án letartóztatták Pacha Ágostont, majd 1951. március 10-én Boros Bélát.

Sándor Imre előbb a máramarosszigeti börtönbe került, majd 1956. február

29-én megfagyott Rimnicu Sarat börtönében. E börtönben kizárólag magánzárkák voltak, Sándor Imre fagyhalálának így szemtanúja nem volt. Fültanúja volt azonban Boros Béla, aki szintén ide került Máramarosszigetről és a Sándor Imre alatt lévő cella lakója lett. 1956 szökőnapján Rimnicu Sarat városában mínusz harminc fokot mértek, a börtönt pedig nem fűtötték. Boros Béla tudta Sándor Imréről, hogy rosszul tűri a hideget és ezen a napon hallotta a kegyetlen hidegtől szenvedő Sándor Imre hangját a cella irányából. Azután hosszabb ideig nem hallott semmit, majd hallotta, hogy az örök valami nehezebb terhet cipelnek el onnan. Ezután Boros Béla nem hallotta többé abból a cellából a vasajtó „etető” nyílásának a hangját. Ennek alapján Boros Béla emlékezete Sándor Imre fagyhalálának időpontját 1956 szökőnapjára teszi. Így halt meg Sándor Imre, aki 1944-ben a kolozsvári németellenes mozgalom egyik résztvevője volt.¹⁰

Gajdátsy Béla volt az, akinek Sándor Imre letartóztatását követően át kellett volna vennie a gyulafehérvári egyházmegye irányítását, ezt azonban nem tehet, mert Sándor Imrével együtt őt is elvitték. Gajdátsy Béla a nagyenyedi börtönben halt meg.¹¹ A gyulafehérvári hittudományi főiskola rektoraként ő tette a legtöbbet azért, hogy a negyvenes évek második felében tanuló papnövendékek felkészüljenek arra, hogy akár a hatalommal szembeni ellenállással is támogassák Márton Áront. Ennek volt a következménye az, hogy az ötvenes évek első felében, amikor a magasabb beosztású papság nagy része már börtönben volt, akkor az akkori fiatalabb papok, Gajdátsy Béla tanítványai vállalták azt az ellenállást, aminek köszönhetően az erdélyi katolicizmus nem hódolt be az ateista diktatúrának. Egy ilyen egykori fiatal pap, a később éveket börtönben töltő Márton József vallotta, hogy rektoruknak köszönhetően „már a teológián fel voltunk készülve a börtönre”.¹²

Jakab Antal következett. Amikor Sándor Imrét és az ő első tartalékát, Gajdátsy Bélát együtt tartóztatták le, akkor vált nyilvánvalóvá, hogy mennyire indokolt volt az, hogy egyszerre két pap várokozzék az éppen kormányzó ordinárius mögött. Ha Márton Áron nem így rendelkezik a joghatóság továbbadása felől, akkor 1951. március 10-én megszakadt volna az érvényes kormányzati vonal, és ekkor bizonyosan „békepapok” vették volna át az egyházmegye irányítását, a papság és az egyházmegye pedig ketté szakadt volna. A Szentszék, látva a letartóztatásokat, utasította Jakab Antalt, hogy ő ne lépjen nyilvánosság elé, hanem megfelelő közvetítőkkel, titokban irányítsa az egyházmegyét. Jakab Antal volt tehát az első titkos ordinárius, elődei csak addig voltak titokban, amíg várokoztak, hogy sorra kerüljenek. Ezt a helyzetet használta fel a „békemozgalom” által megosztott káptalan – Adorján Károly kanonok belépett az állam által szervezett mozgalomba –, amikor azzal az indokkal, hogy nem tudnak a kormányzóról, káptalani helynököt szándékoztak választani. Erre Jakab Antal feltárta előttük joghatóságát, és kikötötte, hogy utódai már semmiképpen sem jelzik a káptalan számára a megbízatásukat. Gaal Tamás feljegyzése a következőket írja erről:

„... következett Jakab Antal theol. tanár a 429. canon alapján. Egy ideig titokban is maradt, de mivel a cáptalan ezt nem akarta tudomásul venni, holott tudomásukra hozták, cáptalani helynök választására a katedrális sekrestyéjében összejöttek. Ezt megtudván, megjelent közöttük Jakab Antal, hivatalosan is tudomásukra hozta az intézkedést és így nyilvános ordinarius substitus lett. De kijelentette, hogy az utána következők nem fognak nyilvánosság elé lépni. A cáptalan ezen lépésével az egyenletlenség és az engedetlenség útjára lépett, amit tovább is folytatott, így két részre osztotta a papságot, amelyet pedig Jakab Antal 99 százalékban a gyűlések után egygyé kovácsolt.”¹³ E történetet Jakab Antal e sorok írója számára megerősítette és hozzátette: „ezután már csak a letartóztatásomat vártam”. Jakab Antal e lépésével, hogy feltárta joghatóságát a cáptalan előtt, kiszolgáltatta önmagát néhány beszerzett pap előtt. Ugyanakkor határozottságával, a hátralévő évekre, megerősítette a titkos egyházkormányzat intézményét.

Jakab Antal „nem hiába várta” a letartóztatását, mert az 1951. augusztus 24-én meg is történt. Jakab Antal elhurcolása is egy központilag irányított letartóztatási hullám keretében történt. 1951. augusztus 20-tól kezdve néhány nap alatt vittek el sok papot, akik részt vettek az ellenállásban és ekkor szállta meg a hatóság az összes erdélyi ferences rendházat, a szerzeteseket pedig Máriaradnára internálták.¹⁴ Jakab Antal életfogytiglant kapott, tizenhárom évet töltött börtönben, közben évekig ólombányában volt kényszermunkán. Az 1964-es amnesztiával szabadult. 1972-ben Márton Áron segédpüspöke lett, majd 1980-ban Márton Áron nyugalomba vonulását követően ő lett a megyéspüspök. E tisztséget 1990-ig töltötte be, 1993-ban halt meg. Az ő püspöki kinevezése is jele annak, hogy az államhatalom az erdélyi egyházban nem tett szert semmilyen befolyásra, az erdélyi egyház megtűrt állapotban autonóm maradt. Jakab Antallal együtt tartóztatták le *Dávid László* püspöki titkárt, akit már Boga Alajos és Sándor Imre letartóztatásakor is elvittek néhány napra.

Dávid Lászlót azért tartóztatták le, mert püspöki titkárként (ezúttal Jakab Antal titkos ordinárius titkáráként) részt vett Macalik Győző titkos püspöki kinevezésének a bonyolításában és ezért a bukaresti olasz követségen keresztül kapcsolatban volt a Szentszékkal. Mindez számára a kihallgatáson derült ki. „Egy fekete szemüveges tiszt közölte velem, hogy vegyem tudomásul, olyan vádak vannak ellenem, amelyeknek alapján biztos el fognak ítélni. Másoknak azt szokták mondani, hogy ha vallanak, akkor szabadon engedik. Én tehát eleve el leszek ítéelve. De hogy két évet vagy nyolc évet kapok-e, az attól függ, hogy miként vallok. Azt mondja, feltesz nekem három kérdést, hogy arra feleljek. Mind a háromra *azt válaszoltam, hogy tudom, de nem mondom meg*. Nem emlékszem, hogy mi volt a három kérdése, de az egyik az volt, hogy *ki a titkos ordinárius*. A továbbiakban hivatkoztam arra, hogy én titkár vagyok, és nekem a törvény biztosítja azt a jogomat, hogy semmit ne mondjak el abból, ami a hivatalomhoz tartozik. Ekkor aztán próbáltak jogi érvekkel, próbáltak veréssel meggyőzni, de

én kitartottam abban, hogy nem vagyok köteles nyilatkozni. Tudták rólam, hogy levelet küldtem Rómába. Mindenképpen azt akarták, hogy elmondjam, mint írtam abban a levélben. Azt válaszoltam, hogy nem írtam benne semmi törvényellenest, de hogy pontosan mi volt a levélben, *azt nem mondom meg*. Egyébként ők is olvasták azt a levelet, de tőlem akarták hallani a tartalmát. Rómából is jött egy írás, melynek értelmében Márton püspök úr letartóztatása után Macalik Győzöt fel kell szentelni püspökké. Ezt az írást én, mint titkár kaptam kézhez. Erről beszámoltam Jakab Antalnak, aki az egyházmegye vezetője volt annak idején. Közöltem, hogy most Macaliknak Szászvárosra kell mennie, hogy Cisar püspök úr őt felszentelje. Cisar bukaresti püspök akkor Szászvárosban volt száműzetésben (kényszerlakhelyen, V. L.). Hogy honnan tudták meg ennek a levélnek a tartalmát, azt semmi körülmények között sem árulhatták el, mert akkor kitudódott volna, hogy ki az összekötő emberük a bukaresti olasz konzulátuson. Vallatóim tehát mindenképpen azt akarták, hogy én nyilatkozzam.”¹⁵

Dávid Lászlót Jakab Antal perében tizenkilenc évre ítélték, és szintén az 1964-es amnesztiával szabadult. Ezekben a napokban tartóztatták le *Macalik Győző* titkos püspököt, aki a következő évben meghalt a bukaresti Jilava-börtönben.¹⁶ Ekkor történt *Erőss Lajos* kolozsvári káplán első letartóztatása is, aki ekkor ítélet nélkül két évig volt kényszermunkán a Duna-csatorna építésénél, majd miután kiszabadult, annak a szervezkedésnek az irányítója lett, amelyik a titkos egyházkormányzat és a lelkipásztorkodó papság között közvetített.¹⁷ A temesvári egyházmegyében ugyanekkor vitték el *Joseph Pless* ordináriust, aki Pacha püspököt helyettesítette.¹⁸ Az 1951. augusztusi letartóztatásokról el kell mondani, hogy – Dávid László idézett vallomása szerint – Macalik Győző titkos püspököt, Jakab Antal titkos ordináriust és Dávid László püspöki titkárt az olasz követségen lévő beépített ügynök jelentése alapján tartóztatták le.

Miután Jakab Antalt letartóztatták, a gyulafehérvári püspökség megszűnt az egyházmegye tényleges irányító központja lenni. Jakab Antal már nem a „kirkatban” lévő gyulafehérvári központi papságból jelölte ki a maga utódait, hanem a kevésbé szem előtt lévő, vidéken dolgozó papok közül.

Márton Mózes csíkszentdomokosi plébános volt a következő titkos ordinárius, de ugyanekkor az állami szervek is intézkedéseket tettek az egyházkormányzat megszerzésére. 1951. szeptember 3-án a káptalan szabadlábbon lévő tagjai, akik annak köszönhették szabadságukat, hogy beálltak az államilag szervezett „békevonalba”, ismét összeültek, és megbízták Adorján Károly kanonokot az „ügyvitellel”, mintha ő lenne a káptalani helynök.¹⁹ Ez azért volt törvénytelen lépés, mert a Szentszék a rendkívüli helyzet miatt a személytől személyig adott utódlás rendjéről rendelkezett, és kijelentette, hogy ha káptalani helynök választására kerülne sor, akkor annak eredménye semmis. Márton Mózes ezért elküldte a káplánját Adorján Károlyhoz, és a gyónási titok terhe alatt feltárta előtte saját ordináriusi mivoltát.²⁰ Adorján Károly ekkor, 1951 őszén kiadott egy körleve-

let, melynek az a tartalma, hogy ha van ordinárius, akkor jelentkezzen a káptalannál. E képmutató körlevél azért született, mert Adorján nem akarta megsérteni a gyónási titkot – hiszen ez esetben kiközösítésbe esett volna, és még a látogatását sem kelthette volna annak, hogy ő törvényesen intézkedhet –, viszont ahhoz, hogy egyházjogilag érvényes joghatósághoz jusson, szüksége lett volna arra, hogy Márton Mózes jelentkezzen.

Jakab Antal intézkedésének köszönhetően Márton Mózes mögött három tartalék állt: Kovács Béla, Szilveszter Sándor és Jakab László. A Jakab Antalt követő titkos ordinárius, Márton Mózes kinevezte Jakab László mögé *Léstyán Ferenc* csíkkarcfalvi plébánost is, akinek személye rövid idő múlva garanciáját jelentette annak, hogy a Márton Áron által megszabott kormányzati rend változatlanul érvényes maradhatott. 1952 januárjában ugyanis letartóztatták Márton Mózeset és a mögötte várakozó három tartalékot. A negyedikről, a Márton Mózes által kinevezett Léstyán Ferencről a hatóság nem tudott, ezért ő, noha közben kényszerlakhelyre hurcolták Désaknára, szabadlábban maradt és engedély nélkül közlekedett.

Léstyán Ferenc tehát titkos ordinárius lett, tartalék nélkül. A hatóság (úgy tudván, hogy a működő ordinárius mellett az összes tartalék is fogoly) zavarkeltő szándékkal, a négy letartóztatott papot néhány nap múltán hazaengedte. Joghatóságuk ugyanis megszűnt, mert Márton Áron úgy szabta meg az ordináriusi utódlás rendjét, hogy ha valakit letartóztatnak – akár ordinárius, akár tartalék –, annak megbízatása a letartóztatás percében megszűnik. Léstyán Ferenc arra számítván, hogy őt is rövidesen letartóztatják, saját utódlául kinevezte *Gaal Tamást*, a kidei kényszerlakhelyen élő felcsíki főesperest. Ugyanakkor Léstyán Ferenc, aki 1952 januárjában ordinárius volt – nyilván szintén zavarkeltő szándékkal, a hatóságot megtévesztendő – saját megbízatását továbbadta Szilveszter Sándornak, Márton Mózes korábbi második tartalékának, tehát visszadelegálta őt. A hatóság így azt hitte, hogy Szilveszter nem kormányozhat, mert le volt tartóztatva, mégis ő volt az ordinárius.²¹

Szilveszter Sándor sepsiszentgyörgyi plébános úgy vezethette az egyházmegyét hónapokon keresztül, hogy a hatóság nem is sejtette, hogy ő az ordinárius, nem tudtak arról, hogy volt még valaki, aki visszadelegálhatta őt. Mindemellett a rendőrség sem volt „eredménytelen” akkor, amikor letartóztatta Márton Mózeset és a négyből három tartalékát. A zavarkeltést Léstyán Ferenc ébersége, „viszontzavarkeltése” megakadályozta, de Márton Mózes első tartalékát, Kovács Bélát sikerült beszervezni. Kovács Béla rendőri felügyelet alatt – mintha ő lett volna az ordinárius – kinevezte vikáriusának Adorján Károly kanonokot. E kinevezés természetesen érvénytelen volt, hiszen Kovács Béla nemcsak hogy nem volt ordinárius, de még az utódlási joga is elveszett akkor, amikor letartóztatták. *Kovács Bélának ezzel a kényszer alatt tett lépésével kezdődött az a három évig tartó állapot, ami szerint két kormányzati vonal működött Erdélyben.*

Egyrészt volt a *vidéki plébániákra húzódtott törvényes, titkos egyházkormányzati*

vonat, mely Márton Áron joghatóságát és szellemét vitte tovább, és amelynek a rendőrség a továbbiakban leginkább bottal üthette a nyomát. Ez a vonal volt az, aminek köszönhetően a diktatúra során mindvégig megmaradt az erdélyi katolikus egyháznak az államhatalmi befolyástól mentes autonómiája. Ha ez a vonal megszakad, akkor egészen bizonyos, hogy Márton Áront soha nem engedik ki a börtönből, hiszen e vonal megszakadása esetén az államhatalom – már csak azért is, mert ez esetben kormányzati vákuum állt volna elő – elfogadtatta volna a békemozgalomra szervezett egyházirányítást. Ha pedig ez megtörtént volna, akkor a kommunista kormány „bolond lett volna” 1955-ben szabadon engedni Márton Áront.

Másrészt pedig volt az *üresen maradt gyulafehérvári püspöki hivatalba befészkelte törvénytelen, állam által szervezett egyházkormányzat*. Ez az egyházilag törvénytelen, államilag támogatott vonal arra hivatkozott, hogy a gyulafehérvári püspökség „kiürült”, és hogy ők, Adorjánék nem ismerik az ordináriust. Már hogy is ismerték volna! Hiszen ők a rendőrséggel működtek együtt, tehát előlük kellett titkokban maradni! Abból pedig, hogy egy pap nem ismeri a titkos ordinárius személyét, még nem következik az, hogy ez a pap lesz az ordinárius.²²

Kovács Béla a szabadulása után nem vett részt a törvénytelen kormányzat munkájában. Amit ennek érdekében tett, az „csak” Adorján vikáriusi kinevezése volt, Kovács Béla ezután visszahúzódott a lelkipásztori munkába. 1956 után ismét letartóztatták ezután éveket töltött börtönben és kényszermunkán. Szabadulása után a brassói 2. számú egyházközség plébánosa lett, ahol felépítette az erdélyi nyugdíjas papok otthonát. Márton Áronnal megbékélve a hetvenes években halt meg.

A törvénytelen gyulafehérvári vonal, azaz az Adorján-vonal úgy rendezte be a saját működési területét, hogy azzal elismerte a kultusztörvénynek azt a passzusát, ami szerint a temesvári, a nagyváradai és a szatmári püspökségek felszámoltatnak. Ez a berendezkedés törvénytelen volt, hiszen egyházmegyét csakis a pápa szüntethet meg, egyházmegyei határt csakis a pápa módosíthat, állami hatóság, állami kultusztörvény soha! Adorján Károly viszont behívta Gyulafehérvárra a három kisebb egyházmegye képviselőit, hogy ott legyenek a kultusztörvény által fősperességnek tekintett egyházmegyék ügyintézői. Adorján kanonok ezzel közvetlenül is szembehelyezkedett a Szentszékkal.²³

Szilveszter Sándor működése idején igen jelentős változás, erősödés történt a titkos egyházkormányzati vonalban. Korábban, amikor a szerzetesrendek betiltásáról szóltunk, említettük, hogy a ferenceseket 1952 tavaszán három, kényszerlakhelyé minősített kolostorba koncentrálták, rendőri felügyelet mellett, a kényszerlakhely elhagyásának tilalmával. (A kőrösbányai internáltak esetében adminisztratív hiba miatt ez utóbbi tilalom nem érvényesült, elfeledték ugyanis bebélyegezni az ide internáltak személyi igazolványába a kényszerlakhelyet jelző „DO” bélyegzőt.) 1952 tavaszán a dési ferences kolostorba telepítették a vajdahunyadi ferences hittudományi főiskola tanári karát és a rendtartomány

kormányzatát, Benedek Fidél tartományfőnökkel együtt. A hatóság ezzel öngólt rúgott: e lépéssel ugyanis létrehoztak itt egy „agytrösztöt”, amivel beindulhatott a titkos ferences papképzés, államilag illegális teológiával, ugyanakkor e kolostor lett a titkos egyházkormányzat szellemi bázisa. Itt élt kényszerlakhelyen *Gorzó Anaklét*, aki Rómában doktorált egyházjogból, a kommunisták által szétvert vajdahunyadi főiskolán pedig az egyházjog tanára volt. Páter Anaklét Désre kényszerítve az egyházjogi képesítését hasznosította, amikor kényszerlakhelyen élve is, rendkívül bonyolult egyházpolitikai és egyházjogi helyzetben kidolgozta, biztosította, felügyelte a titkos egyházkormányzat jogszerűségét. Páter Anaklét mindig tudta, hogy ki az éppen soros kormányzó – volt, hogy éppen ő jelölte ki annak személyét –, és ismerte a titkos kormányzó rendelkezéseit, körleveleit továbbító, később letartóztatott papokat. De maguk a titkos kormányzók is megfordultak olykor a dési rendházban jogi tanácsért, eligazításért. A titkos kormányzat konspirációs okokból leginkább szóbeli rendeleteket továbbított, de ha valamit le kellett írni, akkor a körleveleket páter Anaklét szerkesztette. Ennek a ferences jogásznak három éven keresztül meghatározó, eddig kellőképpen még nem méltányolt szerepe volt az erdélyi katolicizmus életében: 1952 és 1955 között *az ő kezében futottak össze azok a szálak, amelyek az állam akaratától független, az elnyomatásban is autonóm erdélyi katolikus egyház megtartói voltak*. Ha e szálak elszakadnak, ha a Márton Áronhoz hű papság nem kap bizonyosságot a jog felől is, akkor a helyzet olyan zavarossá vált volna – épp ez volt az egyházellenes hatóságok célja! – hogy a titkos és törvényes egyházkormányzat rendje felborult volna, így pedig a püspököt soha nem engedték volna szabadon, mert a kormány érvényesíthette volna az áruló vonalat. Gurzó Anaklét személye azonban olyan rendező erőnek bizonyult, mint amilyen a mágnes a vasreszeléknek.²⁴

1952 nyarának elején Gurzó Anaklét és Lestyán Ferenc szerkesztettek egy körlevelet azért, hogy a papság előtt feltárják, miért is törvénytelen az Adorjánvonal. E körlevelet Lestyán Ferenc vitte az időközben Zabolára kilakoltatott, kényszerlakhelyre került Szilveszter Sándor titkos ordináriushoz, hogy hagyja jóvá. Lestyán közben betért a csíkszeredai plébániára, ahol papoknak egy nagyobb csoportja volt jelen. Éppen arról volt szó e papok körében, hogy melyik kormányzati vonal a törvényes, amiből látni, hogy a papság mennyire tanácsatlanná vált az adott helyzetben. Lestyán felolvasta előttük a körlevél tervezetét, s ennek hatására a jelen lévő papi csoport egyöntetűen a titkos vonal mellett tette le a voksot, mert belátták, hogy az egyház számára az a törvényes.²⁵ E példából is látni, hogy az egyházjogi támogatással megerősített titkos egyházkormányzatnak és a titkos vonal szellemi hátterének mekkora szerepe volt abban, hogy Erdélyben a „békemozgalom” és az arra épült Adorján-féle kormányzati vonal elszigetelődött, a püspök szabadulása után pedig meg is szűnt.

Ennek az esztendőnek az eseménye volt *Macalik Győző* titkos püspök elvesztése is. Őt 1951-ben, az 1950-ben meghalt Eröss Alfréd helyett nevezte ki a

Szentszék. A nunciatúra ekkor még Bukarestben volt, de az olasz követség is vállalt közvetítő szerepet a Vatikán felé, kinevezése a román kormány előtti teljes titoktartás mellett, ezen a vonalon történhetett. Macalik Győzöt a rendőri felügyelet alatt élő Alexandru Cisar, bukaresti érsek szentelte püspökké. Cisar érsek 1948-ban elfogadta a kultusztörvény rendelkezése szerinti állami nyugdíjazást, ezért a letartóztatást elkerülhette. Így tudta pappá szentelni például a gyulafehérvári teológia 1952-es végzős évfolyamait is. Macalik Győző püspökké szentelése teljes titokban történt. A román titkosrendőrség azonban eredményesen dolgozott, így derülhetett ki Macalik Győző püspöki mivolta és 1951. augusztus 24-én letartóztatták. A következő évben meghalt a bukaresti Jilava-börtönben.

1952 nyarán már tartani lehetett attól, hogy a kényszerlakhelyen élő Szilveszter Sándor kormányzói szerepe a hatóság előtt ismertté válik. Ezért Szilveszter Sándor saját megbízatását továbbadta *Lajos Balázs* csíkmindszenti plébánosnak. Ezután Szilveszter Sándort figyelték, de hiába, mert a kormányzati joghatóság Lajos Balásznál volt Csíkmindszenten.²⁶

Fuchs Gábor petrozsényi plébános egy ma már nehezen követhető szentszéki beavatkozás által lett titkos ordinárius, mert az idősödő Lajos Balázs nem volt a legalkalmasabb személy arra, hogy az egyházmegyéjét irányítsa. Fuchs Gábor kinevezésének pontos időpontja nem meghatározható, a kinevezésben apostoli delegátusként részt vevő *Simonfi Andor* szerint 1954 első felében történt. Fuchs Gábort 1954 decemberében letartóztatták. Mivel ekkor elvitték a titkos egyházkormányzatot támogató összekötő hálózat legtöbb tagját, köztük a Fuchs Gábor tartalékanak jelölt *Eröss Lajost* (e hálózat irányítóját), 1954 decembere, és Márton Áron hazatérése, 1955 márciusa között *valószínűleg* már nem volt titkos ordináriusa az egyházmegyének. E néhány hónapban Simonfi Andornak lehetett adminisztratív szerepe a titkos vonal irányításában, mert őt majd csak 1955 nyarán tartóztatták le.²⁷

Ahogy a titkos egyházkormányzatnak jogi támogatását, megerősítését jelentette Gurzó Anklét személye, ugyanúgy volt a szervezeti biztosítóka *Eröss Lajos* kolozsvári káplán. *Ő volt az irányítója annak a papi csoportnak, ami összekötő volt a mindenkor titkos ordinárius és a lelkipásztorkodó papság között.* Eröss Lajosnak ez a tevékenysége 1953-tól tette szilárdabbá a konspiratív egyházkormányzatot, amikor ő kiszabadult a két esztendei kényszermunkából. Említettük már, hogy Eröss Lajost 1951. augusztus 20-án tartóztatták le első ízben azért, mert kolozsvári káplánként a „békemozgalom” elleni „hangulatkeltő” tevékenységet folytatott. Nagyrészt neki volt köszönhető, hogy a város katolikusai, közöttük egyetemi hallgatók és értelmiségiek nem fogadták el a békemozgalmat. Eröss Lajos ezért bírósági ítélet nélkül két évet töltött a Duna-csatorna építésénél be rendezett kényszermunkatelepen, majd 1953. szeptember 24-én kiszabadulva, visszatért Kolozsvárra. A kolozsvári Szent Mihály templom plébánosa, Baráth Béla „békepap” lett, Eröss Lajosnak ezért csak megtúrt állapota lehetett itt, de

így is munkához látott. A világi hívőket megerősítette az állami vonallal szemben, összegyűjtötte a környék papságát, hogy sokkal egységesebben léphessenek fel, ezzel pedig lefektette az alapját annak a hálózatnak, ami a titkos egyházkormányzat hátralévő másfél évét biztosította. Ebben önkéntelenül a rendőrség is segítségére volt Eröss Lajosnak és a titkos vonalnak, ugyanis *a hatóság a számára megbízhatatlan, tehát az egyház számára teljesen megbízható* papokat a Kolozsvár tágabb környékén lévő szórványplébániákra telepítették, kényszerlakhelyet jelölve ki számukra. Együtt volt tehát a „csapat”. Hasonló öngól volt ez a hatóság részéről, mint a ferences szellemi elitnek a szintén Kolozsvár közeli Désre telepítése. A rendőrség gyanakodott Eröss Lajosra, aki a szószeiken nyíltan beszélt a „békemozgalom” ellen, ezért 1954. április 11-én kényszerlakhelyet jelöltek ki számára a csak néhány családot jelentő Torockószentgyörgyön.

Eröss Lajos abban gondolkodott, hogy kevés az, ha csak a papság sorakozik fel a „békemozgalom” ellenében. Ez így túl klerikális szemlélet lett volna. Az volt a szándéka, hogy a titkos egyházkormányzat és a Márton Áronhoz hű papság mögött legyen egy olyan szellemi-lelki bázis, ami ország-világ számára reprezentálja azt, hogy mi egy katolikusnak (nem csak egy papnak!) az álláspontja az egyház helyéről és szerepéről. Ahogy az úgynevezett békepapsággal szembeni állásfoglalás a papság egységét volt hivatott előmozdítani – az egyházellenes hatóságok mindig a papság megosztására törekedtek –, úgy a katolikus társadalomnak is az egységét szolgálta azzal, hogy a börtönben lévő püspököt tartotta követésre méltónak. *Eröss Lajos tudatosan törekedett arra, hogy a világi hívőkkel fenntartott kapcsolataival, de a prédikációival is kontraszttársadalmat építsen a diktatúra ellenében.* Ha pedig a papság egységét építette azok megszervezésével és a börtönben lévő püspök támogatásával, akkor e papi hálózatot is beállította a világi hívőkre irányuló munkába. Ha a papság nem önmagáért van, akkor *a titkos egyházkormányzatnak meg kell legyen a lelkipásztori vetülete is, amit az államhatalom papi ellenzéke gondol, annak vissza kell tükröződni a világi hívők állásfoglalásában is.* E törekvés jelent meg a *bojkott-misék* gondolatában, melyeknek célja volt a világi hívők megerősítése a békepapsággal szemben, Márton Áron mellett. Kolozsvár volt az a város, ahol az erdélyi magyar társadalom értelmiségének az a része élt, amelyik leginkább hatással lehetett a nyilvánosságra, és Kolozsvár egyetemi város is volt. Ahhoz nem fért kétség, hogy a székelyföldi falvakban, a nép körében, semmi hatása nem lesz a „békemozgalom” propagandájának. A Kolozsváron élő értelmiség, mely részben szabadgondolkodó volt, „antiklerikális alapon” már bázisa lehetett volna az egyházellenes hangulatkeltésnek. Ennek ment elébe Eröss Lajos a bojkott-misékkel, melyekkel a kolozsvári értelmiséget célozta meg. Ezek a misék mindig nyilvánosak voltak, mégis a hatóság és a „békepapok” számára váratlanok, mert megfelelő információs láncolat segítségével csak a lakosság célcsoportjai lettek előre tájékoztatva. E bojkott-miséket a kolozsvári és a város környéki papság tartotta váratlan időpontokban, a papok egyike-másika a kényszerlakhely kötelezettségének megszégésével. Eröss Lajos

és a vele tartó papság ilyen lelkipásztori eszközökkel sorakoztatta fel a város katolikus lakosságát Márton Áron mellett, a „békepapság” ellen. Az állam által szervezett „békemozgalom” pedig ilyen módon szigetelődött el, vált lehetetlenné.²⁸

Az Eröss Lajos által vezetett „szervezkedés” nem nélkülözte a lelki-spirituális hátteret sem. Az állami akarattól független papság spiritus rectora, lelki vezetője kezdetben Godó Mihály jezsuita szerzetes volt, akit 1952-ben letartóztattak. Godó páter élete során, négy részletben, összesen tizennyolc évet töltött börtönökben, kényszermunkán és internálásban. Egy ízben nyolc évet töltött magánzárkában Rimnicu Sarat börtönében, ott, ahol Sándor Imre megfagyott.²⁹ Eröss Lajos, Godó páter letartóztatása után két évvel, 1954 nyarán a torockószentgyörgyi plébánián lelkigyakorlatot szervezett a titkos egyházkormányzatot tevélegesen támogató papság számára. A lelkigyakorlatot Fuchs Gábor titkos ordinárius, petrozsényi plébános tartotta. A lelkigyakorlat végén a plébánia épületében megjelent a torockói rendőrség képviselője, akit az Eröss Lajosra ráállított besúgó küldött. A rendőr igazoltatta a jelen lévőket, majd távozott. Ezután 1954 decemberében letartóztatták a titkos egyházkormányzatot támogató hálózat tagjait, magát a titkos ordináriust is. Ezután – Márton Áron ekkorra már kiszabadult – 1956 tavaszán megrendezték a „jurisdikciós” pert, melynek tizenegy elítéltje volt, közöttük Fuchs Gábor, Gurzó Anklét, Eröss Lajos, Simonfi Andor, Ferencz Benjámín (Márton Áron irodaigazgatója volt, 1949-ben a püspökkel együtt őt is elvitték, majd két év múlva szabadult) és Dénes Anna Szeréna szociális testvér. A vád titkos iratok terjesztése (a titkos egyházkormányzat írásbeli dokumentumairól van szó), illetve „titkos papi mozgalom” működtetése, azaz összeesküvés. Az elítéltek egy részét 1960-ban a börtönből átszállították egy havasalföldi internáló táborba, Baragan vidékére, ahol hideg, nedves vályogházakban éltek négy évig. Innen mindannyian megromlott egészségi állapottal szabadultak az 1964-es amnesztia idején.³⁰

Összegzésként elmondható tehát, hogy Márton Áron letartóztatásának napjától, 1949. június 21-től, a Gyulafehérvárra történt visszatérésének napjáig, 1955. március 25-ig folyamatosan működött a püspök által beindított konspiratív egyházkormányzat, melyben stafétaszerűen, személytől személyig történt a kormányzati hatalom továbbadása, Márton Áron „vonala” tehát soha nem szakadt meg. A diktatórikus hatalom ezt a rendszert soha nem látta át. Többször veszélyeztette ugyan e rendszer jogfolytonosságát, de a titkos egyházkormányzat mindig rendelkezett azzal az erővel, bölcsességgel, és nem utolsósorban a papságban és a népben gyökerező támogatottsággal, hogy tudott lépést váltani. A huszadik századi katolikus világegyházban egyedülállónak mondható az, ahogyan egy egyházmegye teljes egészében „föld alatt” működő vezetése eredményesen irányította az egyházmegye teljesen egészében nyilvános fórumon működő lelkipásztori bázisát. Ennek az eredményes működésnek köszönheti az erdélyi egyház azt, hogy végül – ellentétben a szocialista rendszer több más egyházával – nem szakadt ketté „állami” és „nem állami” oldalra.

MÁRTON ÁRON SZABADULÁSA

1955-re változott valamennyit a nemzetközi helyzet, a nagyhatalmak ekkor rövid időre (1956-ig) békésebb hangot ütöttek meg egymással. A négy nagyhatalom genfi értekezletének ideje ez, amikor aláírták az osztrák államszerződést, nyugati szomszédunk semlegességét garantálva. Sztálin halála nélkül ez aligha lett volna lehetséges. Ezt a nemzetközi környezetet figyelembe kell venni, ha azt vizsgáljuk, hogy az életfogytiglanra ítélt Márton Áron, aki soha nem kért kegyelmet, hogyan térhetett vissza végül Gyulafehérvárra. Sokan emlegetik azt, hogy Márton Áron Petru Groza személyes közbenjárására szabadult. Ez lehetséges. Petru Groza, aki 1945-től a nyílt kommunista diktatúra bevezetéséig miniszterelnök volt, majd ezután – a valóságos politikai életből többé-kevésbé félreállítva – Románia államelnöke lett haláláig, személyesen ismerte és tisztelte Márton Áront. Ha ő kezdeményezte a püspök szabadon bocsátását, akkor neki is szüksége volt a Sztálin halálát követő két év átmeneti nemzetközi enyhülésére ahhoz, hogy Márton Áront hazahozathassa. Például 1952-ben, vagy 1953-ban még Petru Groza, mint államfő is túl „kicsi” lett volna ehhez, de 1955-re mindenképpen megérett a helyzet egy ilyen lépésre.

Márton Áron szabadon bocsátásának másik okát abban kell látni, hogy az egypártrendszerű diktatúra a püspök hat évi fogsága alatt sem, körülbelül száz további pap (az erdélyi papság körülbelül egynegyedének) bebörtönzését követően sem tudta átvenni az erdélyi katolikus egyház irányítását. A titkos egyház-kormányzat szövevényei között a rendőrség, és az állami befolyás alá került „békepapok” nem igazodtak ki. A helyzet áttekinthetetlené vált számukra. Azt az államhatalom sem vette komolyan, hogy Márton Áronnak valaha is megfordult volna a fejében az, hogy megbuktassa a kormányt. Láttuk már, hogy a tartóztatás valódi indoka az volt, hogy Márton Áron nem írt alá olyan megállapodást az állammal, ami az egyházat az államnak rendelte volna alá. A kormány 1949-ben még abban bízott, hogy ha a püspököt erőszakkal félreállítják, akkor a „békepapság” átveheti a helyét, és általa megszülethet az egyház autonómiáját megszüntető megállapodás. Ez a kormánytörekvés a papság ellenállásán megbukott, hat év elteltével pedig a „munkáshatalom” belenyugodott, kénytelen volt belenyugodni abba, hogy a katolikus lelkek felett nem diszponálhat. Ezzel szemben, *ha sikerült volna a kommunistáknak az egyházat „államosítani” szándékozó terve, akkor soha nem bocsátották volna szabadon Márton Áront*, még az átmeneti nemzetközi enyhülés hatására sem. Hogy Márton Áron hazakerüljön, e két feltételnek, a nemzetközi enyhülésnek (Sztálin halálának), valamint a „békemozgalom” kudarcának együtt kellett teljesülnie. E feltételek 1955-re együtt voltak.

Tyukodi Mihály a gyulafehérvári hittudományi főiskola tanára volt annak újrainszertelésétől, 1955-től, 1965-ig. Ő a következőképpen emlékezik arra, ahogy Márton Áront szabadon bocsátották:

„1955-ben a román állam elnöke, dr. Petru Groza emberies érzéstől vezérel-

ve elhatározta, hogy szabadon kell bocsátani Márton Áron püspököt. Márton Áront kiemelik a börtönből és a bukaresti érsekség palotájában lakást adnak neki. Innen viszik időnként tárgyalásra az államelnök irodájába. Az államelnök ismerteti a vele kapcsolatos terveit. *A püspök azonban feltételeket tár elő:* legyen szabad püspök, azaz kapcsolatban lehessen Rómával, a minisztériumok bekapcsolása nélkül. Szabadon rendelkezessen a papsággal. A Teológiáról és a püspöki irodából távozzanak az idegenek. A feltételeket az államelnök megvitatta munkatársaival és intézkedtek. Amikor Pop Iosif értesült a döntésről, felkereste Bukarestben a püspök urat. Azt mondta neki, megérti, hogy nem dolgozhatnak együtt, de engedje meg, hogy legalább a tanév végéig Fehérváron maradjon ő és a munkaközössége. *Márton Áron hajlíthatatlan maradt.*

Sor került az államelnök és a püspök atya utolsó találkozására. Dr. Petru Groza tudatta Márton Áronnal, hogy hazatérhet Gyulafehérvárra. A püspök kérdése ez volt: »Milyen feltételekkel?« A válasz: »Elfogadtuk az ön feltételeit.« (Vagyis nem a kormány, hanem Márton Áron szabott feltételeket ahhoz, hogy hazatérhessen. V. L.) Amikor Márton Áron az államelnök szobáját elhagyta, ez utóbbi az ajtóig kísérte vendégét. Ott erdélyi magyar ember várakozott az elnöki fogadásra. Groza Péter a távozó püspök után mutatott és ezt mondta új vendégének: »Ez egy Ember!« Gyulafehérvár a nem kívánt személyektől megtisztulva várta a püspököt.¹

Márton Áron életfogytiglani büntetésének letöltését a Nagy Nemzetgyűlés 1955. január 3-i hatállyal függesztette fel.² Tehát nem rehabilitálták, hanem felfüggesztették a büntetését, ami annyit jelentett, hogy elvileg bármikor visszavihették volna. Letartóztatása óta ezután találkozhatott először rokonnal, mégpedig húga, Márton Anna kereshette fel a bukaresti érsekségen, ahová magával vihette leányát is. (Márton Áron édesanyja még 1939 őszén, édesapja pedig 1954 februárjában halt meg.) Anna látogatása 1955 elején történt. Márton Anna arra gondolt, hogy bátyja esetleg kegyelmet kért, és ezt esetleg még elutasíthatják. Ezért így szólt bátyjához: „Azért jöttem, mert gondoltam, hogy úgy is visszavisznek és legalább találkozunk.” Márton Áron így felelt: „Ó, Anna, én nem kértem kegyelmet, ők hoztak ki.”³ Márton Anna azért gondolhatta, hogy Áron kegyelmet kért, mert 1954 őszén, még a börtönben volt ugyan, de a hatóság emberei akkor már kérték Gyulafehérvárról a püspöki ruhát. Ekkor tehát már felmerült kiszabadításának a gondolata.

Valószínűsíthető az, hogy Márton Áron számára az életet jelentette a börtönből való szabadulás. Ha ekkor nem engedik ki, akkor 1956-tól erre már semmi esélye nem lett volna, mert ekkor ismét megfagyott a nemzetközi légkör, Romániában pedig a magyar forradalom hatására ezeket, köztük papok tucatjait börtönözték be ismét, így Márton Áron számára kilátástalanul hosszú időre tolódottnak volt ki a remélhető szabadulás időpontja. Ezt pedig aligha élte volna túl. Románia tíz hivatalban lévő római katolikus püspökéből (ide számítva a titkos püspököket is) négy a börtönben halt meg. Pacha Ágoston temesvári

püspököt pedig halálos betegen, megvakulva, rövid idővel a halála előtt vitték vissza Temesvárra. Erőss Alfréd betegségben meghalt, mielőtt letartóztatták volna. Elmondható tehát, hogy *Romániában, ahol egy hivatalban lévő római katolikus püspöknek, köztük a titkos püspököknek gyakorlatilag 100 százalék volt az esélye a letartóztatásra, a börtönben való elhalálozás esélye körülbelül 50 százalék volt.*

Márton Áront, és az erdélyi egyházat ettől az ötven százalékos valószínűsegtől kímélte meg az, hogy a nemzetközi politika alakulásának, és papjai hűségének köszönhetően visszatérhetett gyulafehérvári székhelyére.

45. Boga Alajos ordinárius substitus, a letartóztatott Márton Áron első helyettese. Meghalt a máramarosszigeti börtönben 1954-ben
46. Sándor Imre ordinárius substitus, a letartóztatott Márton Áron második helyettese. Megfagyott Rimnicu Sarat börtönében 1956-ban
47. Erőss Alfréd erdélyi titkos püspök. Betegsége miatt még a várható letartóztatás előtt meghalt

48. Boros Béla temesvári titkos püspök. Életfogytiglanra ítélve, börtönben töltött tizenhárom és fél évet
49. Bogdánffy Szilárd váradi és szatmári titkos püspök. Meghalt a nagyenyedi börtönben 1954-ben
50. Macalik Győző erdélyi titkos püspök. Meghalt a bukaresti börtönben 1952-ben

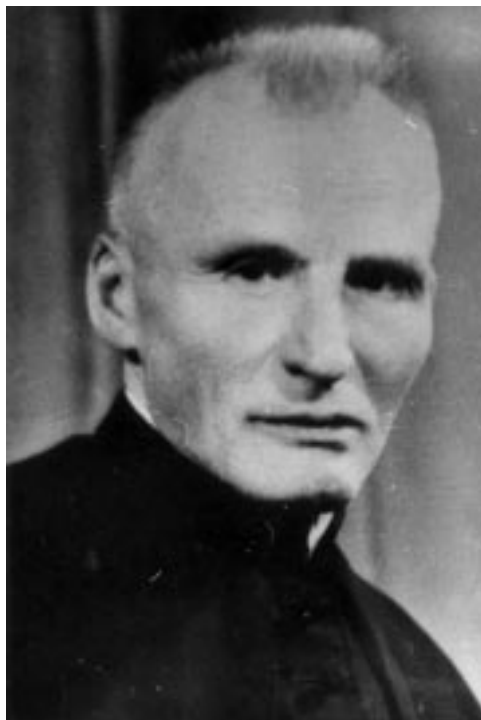

51. Scheffler János szatmári és váradi püspök. Meghalt a bukaresti börtönben 1952-ben
52. Pacha Ágoston temesvári püspök. 82 éves korában 18 év börtönre ítélték. Halála előtt néhány hónappal megvaulva szabadlára helyezték
53. Czumbel Lajos szatmári és váradi ordinárius substitus, a letartóztatott Scheffler püspök helyettese. Öt évet töltött magánzárkában a máramaros-szigeti fegyházban

54. Gajdátsy Béla, kijelölt erdélyi ordinárius substitus. Meghalt a nagyenyedi börtönben
55. Jakab Antal erdélyi titkos ordinárius. Életfogytiglanra ítéelve börtönben és kényszermunkán töltött tizenhárom évet. Később ő lett Márton Áron segédpüspöke, majd utóda a püspöki székből
56. Márton Mózes titkos ordinárius. Börtönben töltött két évet.

57. Lestyán Ferenc titkos ordinárius. Ordináriusi mivoltát a hatóság soha nem tudta felderíteni. Börtönben töltött egy évet, majd marosvásárhelyi plébánosként az erdélyi lelkipásztori munka egyik megújítója, Márton Áron lelkipásztori tanácsadója lett. (A felvétel 1990-ben készült.)
58. Fuchs Gábor titkos ordinárius. Börtönben és internálásban töltött tíz évet
59. Eröss Lajos, aki a titkos egyházkezelés és az erdélyi papság közötti összekötő hálózat vezetője volt. Börtönben, kényszermunkán és internálásban töltött tizenkét évet. A hetvenes években ő volt Márton Áron irodavezetője, egyik legközelebbi munkatársa

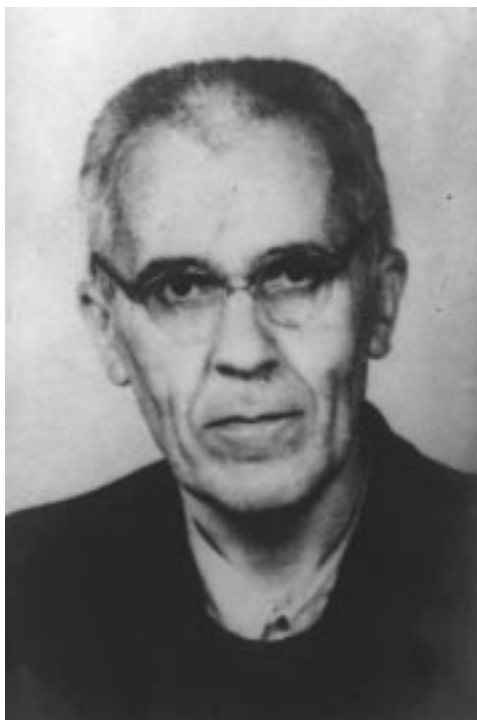

60. Gurzó Anklét ferences szerzetes, egyházjogász. A titkos egyházkormányzat jogi biztosítója volt. Börtönben és internálásban töltött kilenc évet. (A felvétel 1970 körül készült.)
61. A szétszórátás előtti utolsó ferences káptalani gyűlés résztvevői 1948-ban. A felső sor bal szélén Bálint Salvator teológiai rektor, balról a második Gurzó Anklét. Az ülő sorban balról a harmadik Benedek Fidél tartományfőnök, az ötödik Boros Fortunát volt tartományfőnök, aki kényszermunkatáborban halt meg, a hatodik Imets Károly volt tartományfőnök

62. A dési ferences kolostor. Ide internálták az erdélyi ferencesek legnagyobb csoportját. Itt volt a titkos egyházkor-mányzat szellemi bázisa és a titkos ferences papképzés helyszíne
63. A Désre internált ferences közösség

64. Bálint Salvator, a vajdahunyadi ferences teológia rektora, a titkos papképzés irányítója. Kőrösbányai internálásából ő volt a békepapságot felszámoló lelkigyakorlatok vezetője. A ferencesek ellen irányuló utolsó perben ítélték el, börtönben töltött három évet
65. Benedek Fidél ferences tartományfőnök a börtönevei után. Ő biztosította a hatóságilag betiltott ferences rend egységét, neki köszönhető, hogy a rend a tiltás ellenére – 1964-től nyilvánosan is – tovább működött és túlélte a diktatúra évtizedeit

Két évig szabadlábón

VISSZATÉRÉS GYULAFEHÉRVÁRRA

Márton Áront 1954 végén a Jilava-börtönből egy Bukaresthez közeli bojárwillába szállították, ahol könnyű őrizet alatt, még rabként élt. Miután 1955. január 3-án felfüggesztették büntetésének letöltését, a bukaresti érsekségre vitték. Itt egészségileg valamennyire rendbe hozták, kijárhatott fogorvoshoz és több alkalommal találkozott Petru Groza államelnökkel. Fazekas János, romániai magyar politikus, aki 1954-ben a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának titkára lett, majd a hetvenes években miniszterelnök-helyettes volt, arról tesz említést, hogy Petru Grozával együtt már a bojárwillában meglátogatták Márton Áront. Fazekas volt az, akit 1954-ben Groza megbízott azzal, hogy nézze át a Márton Áron-per anyagát, amit Fazekas meg is tett. Felhívta a figyelmet a per során a hatóságok által elkövetett törvénytelenésekre, amelyekre aztán hivatkozni lehetett Gheorghiu-Dej pártelnöknél annak érdekében, hogy a püspököt szabadon bocsássák.¹

Márton Áron a Bukarestben töltött idő alatt – amennyire onnan lehetett – tájékozódott a helyzetről. Ebben ott akadályozták a hatóságok is, hiszen az első információkat nem Erdélyből, hanem bukaresti környezetéből szerezte. A legfontosabb információkhoz, melyek arra vonatkoztak, hogy Gyulafehérváron, a püspöki hivatalban is és a teológia tanári karában is idegenek vannak, már itt, Bukarestben hozzájuthatott. Ezért szabta visszatérése feltételeként azt, hogy ezek az elemek távozzanak Gyulafehérvárról. (A teológiát az 1951/52-es tanévben a papnövendékek feloszlatták, mert több tanár letartóztatását és elüldözését követően Adorján Károly idegen elemeket helyezett oda. Adorján kanonok ezt követően, mint törvénytelen kormányzó új papneveldét indított.) Miután a bukaresti kommunista kormány érdekeit képviselő idegen papok távoztak Gyulafehérvárról, Márton Áron 1955. március 24-én visszatért székhelyére. Másnap innen táviratozott a Vatikánba, tudatva azt, hogy visszakapta szabadságát, és újra átvette az egyházmegye kormányzását.² E távirattal egyúttal a bukaresti kormányhivatalok felé is kinyilvánította azt, hogy a pápát tekinti előjárójának és tőle fogad el utasításokat. Annak, hogy Márton Áron *elfogadta* (tehát nem kérte) a szabadságát, az egyik feltétele éppen az volt, amit e távirat kifejezett: ő mint püspök, nem állami alkalmazott, hanem autonóm egyházi vezető, akinek a Szentoszák felé irányuló kapcsolatait az állam nem korlátozhatja.

Márton Áron 1955. március 25-én egy körlevelet is kiadott, melyben tudatja a papsággal, hogy ismét ő kormányozza az egyházmegyét és minden vélt vagy valós joghatóság megszűnt. „Isten úgy akarta, hogy egyházmegyémbe visszatérjek, és annak vezetését újból személyesen kézbe vegyem. Boldog alkalom ez ne-

kem, mert megint Tisztelendő Testvéreim, és kedves Híveim között lehetek, és hirdethetem Jézus Krisztus evangéliumát ezen a helyen, ahová az Ő földi helytartója a római Pápa állított.”³ E körlevélben meghirdette a papok közötti kiengeztelődést. Kifejezte óhaját, hogy szűnjön meg az az egyenetlenség a papság soraiban, amit a „békemozgalom” jelentkezése okozott. „Eláradt a bűn, de túláradt a kegyelem” – Pál apostolnak e szavaival (Róm. 5, 20) hirdet megbocsátást mindenkinek, aki az elkövetett bűnököt megbánva visszatér Róma hűségébe és a papi egységbe. Márton Áron e megbocsátással húzta ki a papi „békemozgalom” méregfogát. E körlevelével és később a papság számára szervezett lelkigyakorlatokkal szüntette meg azt a széthúzást, amit az államhatalom szított a papok körében a „békepapság” felállításával. Márton Áron e körlevele által hat pontban foglalja össze a tenni- és tudnivalókat:

„1. Az egyházmegye vezetését 1955. március 25-én személyesen átvettem. Ezzel minden más, tényleges vagy vélt iurisdictio (joghatóság, V. L.) megszűnt. A joghatóság egyedül és kizárólag nálam van, ezt közvetlenül én gyakorlom személyesen vagy helytartóm által, akinek nevét később fogom közölni.

2. Az Egyházi Törvénykönyv rendelkezéseinek őre és végrehajtója, valamint az Apostoli Szentszék rendeleteinek, intézkedéseinek értelmezője és végrehajtója az Egyházmegyei Hatóság. Senki sem értelmezhet tehát magának jogot vagy felhatalmazást arra, hogy az egyházi cenzúra tényét deklarálja, és annak alkalmazását önhatalmulag szorgalmazza. Ha valakinek konkrét kételye vagy aggodalma van, forduljon felvilágosításért és utasításért az Egyházmegyei Hatósághoz.

3. A megvizsgálandó tényeket vizsgálat tárgyává teszem úgy, ahogy azt egyházunk törvényei és fegyelme kívánja.

4. Tisztelendő Testvéreim szüntessenek be minden vitát, főképpen pedig tartózkodjanak minden szeretetlen, sértő, gyanúsító vagy gyanút keltő megjegyzéstől és általában mindentől, ami egyenetlenséget, bizalmatlanságot, zavart idézhet elő a lelkekben.

5. Akik az egyházi fegyelem ellen vétettek, fogadják az egyház fegyelmi intézkedését engedelmes lélekkel. Az okozott lelki kárt pedig igyekezzenek jóvá tenni kifogástalan papi étellel, buzgósággal, áldozatos munkával, hitvalló hűséggel és bátor helytállással újabb próbatételek idején. Vétkezni: a gyöngeség jele. Az elkövetett hibát beismerni, bánni és jóvátenni: férfias magatartás, a lelkiertő jele.

6. A lelkipásztori munka jelenvaló két nagy akadályát: a bizalmatlanságot és a paphiányt ki kell küszöbölnünk bármilyen egyéni áldozat árán is. Ennek érdekében minden Tisztelendő Testvéremhez fordulok, és mindenkitől fegyelmet és munkát kérek.”⁴

A körlevél hangvétele egyértelmű: az egyházban minden jog a Szentszéktől származik, amibe egyházon kívüli hatalom nem szólhat bele. Az egyházmegyét az a személy kormányozza, akit a Pápa ezzel megbízott, vagyis a püspök. Az

egyházmegyében minden megbízatás tőle származik. A botrányt, ami szerint a papok – bármely oldalról – feloszthatók lennének a „jó papok” és a „rossz papok” csoportjára, meg kell szüntetni. Ezért Márton Áron kiengesztelődési mozgalmat hirdet papjai körében. El kell mondani, hogy az államhatalom részéről – noha abban a körben is voltak, akik őszintén kívánták a püspök szabadságát – nem ezt várták Márton Árontól. Azt várták, hogy más előjellel, mint az egyenetlenségek szítói, de ő is fenntartja a „jó pap” és a „rossz pap” kategóriáit, „szétcsap” az úgynevezett békepapok körében – amivel ő is átörökíti a papság soraiban jelentkező ellentéteket, és azt a zavarost, amiben az egyház ellenségei halászhatnak. *Márton Áron nem ezt tette.* Akik a kánonjogot megsértették (Adorján Károly és Ágotha Endre) azokat a kánonjog eszközeivel sújtotta, egyébként mindenkinek megbocsátott, akik az ötvenes évek elején vele szembe fordultak. Ami „hátrányt” a továbbiakban egy „békepap” elszenvedhetett, az annyi volt, hogy a börtönből szabaduló püspök visszahelyezte abba a beosztásba, ahonnan az Adorján-féle vezetés esetleg kiemelte, és ahol a titkos egyházkormányzati vonal egyébként is a hívő közösség előtt lehetetlenné téve őt, elszigetelte.

Az erdélyi papság a mai napig meg van győződve arról, hogy *Márton Áron ezzel a megbocsátó lelkülettel egyetlen nap alatt „szétverte” a papi békemozgalmat, elejét véve annak, hogy a kommunisták bármilyen módon teret nyerjenek az egyházban.*

A PÜSPÖK „JAVÍTHATATLAN”: ÚJABB KONFLIKTUS A KORMÁNNYAL

A kommunista hatalom és a püspök nem értelmezték azonos módon a püspök szabadon bocsátását. A püspök feltételeket szabott, amelyeknek fejében hajlandó elfogadni a saját szabadságát. A kormány viszont úgy értelmezte, hogy kegyet gyakorolt Márton Áronnal, amikor kiengedte őt a börtönből. Hogy a kormány így értelmezte a helyzetet, az abban is látszik, hogy Márton Áron sem amnesztiát, sem kegyelmet nem kapott (ő nem is kérte mindezeket), hanem mindössze felfüggesztették büntetésének letöltését. Ez annyit jelentett, hogy jogilag bármely percben vissza lehetett szállítani őt a börtönbe, vagyis a kormány a szabadon bocsátással megpróbálta zsarolható állapotba hozni a püspököt.

Ez az értelmezési eltérés hamarosan új konfliktust szült az államhatalom és a szabadságát visszanyert püspök között. A kormány úgy értelmezte a helyzetet, hogy beszámolóra Bukarestbe rendelheti a püspököt, aki felett – saját felfogása szerint – kegyet gyakorolt. A püspök viszont úgy értelmezte a helyzetet, hogy *ő nem állami alkalmazott, vagyis nem rendelhető a fővárosba beszámolóra.* A félreértések elkerülése végett: Márton Áronban semmi öntörvényűség nem munkált akkor, amikor elutasította a találkozókat a miniszterelnökkel, hiszen 1949-ben, a státúmtárgyalások idején mindig pontosan megjelent Bukarestben, mint az egyik tárgyalófél. A *szelíd* püspök mindig kapható volt a párbeszédre. A *batáro-*

zott püspök azonban csak egyenrangú félként volt erre hajlandó! Amikor beszámolóra hívták, akkor nem ment, mert nem tekintette magát a kormány alárendeltjének, nem tekintette az egyházat az állam alárendszerének. Ez történt 1955. április végén, május elején, amikor Chivu Stoica miniszterelnök Bukarestbe akarta rendelni őt, mert a kormány „tájékozódni kíván” az egyház helyzetéről. Márton Áron 1955. május 4-én kelt levelében elutasította a kormány által kezdeményezett találkozót. A levél szövege a következő:

„Miniszter Úr! (A megszólítás megtévesztő: az e levelet közlő kötet lábjegyzete szerint Márton Áron a miniszterelnökhöz írta e sorokat, V. L.) Folyó év április 29-én vettem a Miniszter Úr telefonmeghívását, hogy május 6-án legyek személyesen Bukarestben. A következő nap, április 30-án szintén telefonon, a Miniszter Úr nevében azt is közölték velem, hogy a Miniszter Úr a katolikus egyház helyzetéről kíván tájékozódni, amint ezt tőlem f. évi március 18-án (tehát még mielőtt Gyulafehérvárra visszatért volna, V. L.) kérte.

Tisztelettel hozom a Miniszter Úr tudomására, hogy *nem mehetek a jelzett napon Bukarestbe, mivel a megbeszéléshez szükséges feltételek hiányoznak.*

Ismételten hangzott el kijelentés felelős tényezők részéről, hogy a Római Katolikus Státus elnevezés alatt ismeretes, az 1950/51-es években elindított törvénytelen mozgalom és szervezet megszűnt. (Vagyis a püspökség deklarálta azt, hogy az 1948-ban működésében felfüggesztett Státus újraindítása törvénytelen volt, V. L.) Ezzel szemben megállapított tény, hogy a Római Katolikus Státus cím alatt ma is működik egy iroda Kolozsváron, melynek az egyházzal semmi összeköttetése nincs, ellenben közvetlenül a Kultuszminisztériumnak van alárendelve. Néhányan pedig azok közül, akik a Státus-mozgalomban szerepet játszottak, úgy viselkednek, mint akik a Minisztérium bizalmát és támogatását ma is bírják. Magatartásuk az utóbbi hetekben agresszív és kihívó lett, jósolják, hogy a püspök hazatérésével teremtődött helyzet rövid időn belül megváltozik, és nyíltan mondják, hogy erősnek érzik magukat, a hatalmat maguk mögött bírják.

Április 27-én Marosvásárhelyre küldtem egy papot, hogy a ferencrendi szerzetesek elvitele után gondozatlanul maradt templomot átvegye Ágotha Endre nevű paptól, akit súlyos egyházfegyelmi indokok alapján a papi működéstől el kellett tiltanom. (Ágotha Endre volt a papi „békemozgalom” elindítója és vezetője, V. L.) A milícia az általam odaküldött papnak, amint jelentkezett, a tartózkodási engedélyt azonnal megadta, három óra múlva azonban az engedélyt visszavonta és a papot a városból kiutasította. Történetesen az általam küldött pappal egyidejűleg érkezett Marosvásárhelyre egy másik pap is, aki a (törvénytelen) Státus-mozgalomban jelentős szerepet játszott, és aki mint a Miniszter Úr bizalmi embere ismeretes.

Miniszter Úr! Ön előtt sem titkoltam azon tiszta, határozott és változatlan álláspontomat, hogy *a szabadságomat nem vásároltam meg az Egyház jogainak feladásával. Tisztelettel bár, de határozottan tiltakozom a beavatkozás és nyomás minden*

formája ellen, mely joghatóságom gyakorlásának korlátozását célozza. A katolikus ügynek már vértanúi vannak, Miniszter Úr, és mi tudjuk, hogy a halottaink mire köteleznek minket. Jelen esetben olyan alapvető és elidegeníthetetlen jogok vannak vitássá téve, melyeket az emberiség Istentől kapott, és amelyeket az államnak is tiszteletben kell tartani.

Megismételve tehát 1861/1955. sz. iratomban kifejtett kérésemet, mély tisztelettel kérem, hogy a kirívó sérelmek orvoslásával teremtsék meg az a légkör, mely reményt nyújt a Katolikus Egyháznak arra, hogy a saját hitrendszere, törvényei és hagyományai szerint rendezheti be életét."¹

A levélből következtethetünk arra a légkörre, amiben a szabadságot rövid időre teljes mértékben élvező püspök élt. Hazatérhetett, látogathatta az egyházközségeket, bérmaútjai valóságos diadalmenetek voltak – nem ő rendezte így azokat, a nép várta minden egyes helyen leírhatatlan ünnepléssel. Ugyanakkor állami irodát működtettek állami pénzen „katolikus” név alatt, melynek a katolikus egyházhoz semmi köze nem volt. A püspök papokat küldött az elárvult templomokba, a rendőrség azonban kiutasította őket a településről. Miután a hatóság nem tudott beleszólni abba, hogy a püspök hová helyezi a papjait – ahogy például Magyarországon beleszólhatott ebbe –, a rendőrség közigazgatási úton tartotta távol papok tucatjait attól a helytől, ahová kinevezésük szolt. Még a hatvanas években is dívott e módszer: például Márton Áron visszahelyezte a börtönből tizenhárom év után szabadult Jakab Antalt a gyulafehérvári hittudományi főiskola tanári karába, de a rendőrség megtagadta Jakab Antal gyulafehérvári lakhatási engedélyét. Ezért a püspök egy Maros megyei faluba helyezte őt plébánosnak, évekig onnan járt be Jakab Antal Gyulafehérvárra, hogy megtarthassa óráit. Az ötvenes években azonban megtézte ezt a helyzetet az, hogy még mindig, még a hatvanas évek első felében is javában folytak a letartóztatások. Akkor például, amikor Márton Áron az itt idézett levélben megtagadja az együttműködést a kormánnyal, már le voltak tartóztatva a rövidesen megrendezett „jurisdikciós per” vádlottjai (Eröss Lajos, Gurzó Anaklét, Fuchs Gábor és társaik), akik majd csak egy évtized múltán szabadulhatnak. Ez alatt pedig Márton Áron – noha egyelőre még szabadon mozoghatott – olyan jogi helyzetben volt, mely szerint bármikor visszavihették volna a Jilava-börtönbe, vagy a máramarosszigeti „kivégzőtáborba” folytatni az életfogytiglani ítélet kitöltését!

Mindemellett Márton Áron mégis keresztülvitte azt, hogy a kulcspozíciókba a kipróbált, Rómához mindig hűséges papokat helyezte. 1955-ben például üres volt a püspöki irodaigazgatói tisztsége, ami a kormányzati hatalom mellett talán a legbizalmasabb tisztség egy egyházmegyében, hiszen minden információ itt gyűlik össze. 1949-ben Márton Áron irodaigazgatója Ferencz Benjámín volt, akit a püspökkel együtt tartóztattak le a tövisi országúton. Két év múlva ő kiszabadult, de ezután részt vett a titkos egyházkormányzatot támogató „összeesküvő csoport” munkájában, ezért 1954 decemberében ismét letartóztatták, a

„jurisdikciós per” elítéltjeként pedig majd csak 1964-ben szabadult az internálótáborból, ahová ítéletének kitöltését követően újabb ítélet nélkül hurcolták.² Szóba jöhetett volna még az irodaigazgatói tisztségre Dávid László, aki Márton Áronnak, majd pedig Boga Alajosnak és Sándor Imrének volt a titkára. Azonban 1951-ben őt is letartóztatták, tizenkilenc évre ítélték és csak 1964-ben szabadult. Így került előtérbe *Huber József* személye, aki a második világháború idején Sándor Imre észak-erdélyi püspöki helytartó titkára volt, rendelkezett tehát kormányzati tapasztalatokkal. Ezután marosvásárhelyi hittanár volt, majd amikor Adorján Károly befészkelte magát a püspökségre, akkor Huber Józsefnek a nagyváradi egyházmegyéhez tartozó Tenkén jelölték ki a kényszerlakhelyét. A hatóság hurcolta ide őt, és mivel ez a hely távol van Kolozsvártól, így az Eröss Lajos által kezdeményezett papi mozgalom, mely a titkos egyházkormányzatot támogatta, nem érte el Huber Józsefet. Így ő nem került börtönbe. Márton Áron azonnal behívta őt Gyulaféhevárra és őt nevezte ki a püspöki iroda élére.³

A marosvásárhelyi plébánia és a marosi főesperesség betöltése már több nehézséggel járt. Ez tipikus példája annak, hogy Márton Áronnak olykor milyen nehézségeket kellett leküzdenie egy-egy tisztség betöltésénél, ugyanakkor példája annak is, hogy e nehézségek ellenére mindig az a pap került az adott helyre, akit oda a püspök legalkalmasabbnak tartott. Az ötvenes években akkor már évtizedek óta, az aggastyán korú Jaross Béla volt a marosvásárhelyi főesperesplébános. Ő is elutasította a békemozgalmat, de mivel öreg volt, nem tekintették „ellenfélnek” és csak annyi történt vele, hogy Adorján Károly Jaross Béla fölé helyezett egy vikáriust a békepapok köréből. A kiszabaduló püspök ezt a vikáriust elmozdította Marosvásárhelyről, de változatlanul szükségesnek tartotta azt, hogy a vásárhelyi plébánián, a plébános mellett legyen egy energikus vikárius. Erre a posztra szemelte ki Márton Áron Lestyán Ferencet, aki 1952-ben titkos ordinárius volt. Ordináriusi mivoltáról a hatóság nem tudott, ezért az „izgága” papot egy évig ítélet nélkül börtönben tartották, majd kiszabadult. Ezt követően küldte őt Márton Áron Marosvásárhelyre, ahol a rendőrség neki sem adott lakhatási engedélyt. Lestyán azonban nem volt hajlandó elhagyni a várost, mondván, hogy őt a püspöke küldte oda. A hatóság egy idő után „ráhagyta” a dolgot Lestyán Ferencre és eltúrte, hogy Marosvásárhelyen tartózkodik. 1957-ben, a magyarországi forradalom után ismét ki akarták tiltani a városból, Lestyán Ferenc azonban az időközben megszerzett vásárhelyi lakhatási engedélyére hivatkozva nem volt hajlandó távozni. A hatóság írást kért az „izgága” paptól, hogy van-e lakhatási engedélye. Lestyán pedig írást kért a hatóságtól, hogy van-e felhatalmazása arra, hogy őt a városból kiutasítsa. Közben Márton Áron Bukarestbe írt az ügyben, amire nem jött válasz, innen pedig már a püspök védte a vásárhelyi rendőrök előtt a papját, arra hivatkozva, hogy Bukarest nem válaszolt, tehát a kiutasítás érvénytelen. Így Lestyán Ferenc, ismét csak hallgatólagosan, a városban maradhatott. Jaross Béla halála után ténylegesen is

ő lett a marosvásárhelyi főesperes-plébános egészen 1990-ig, amikor az akkor már hetvennyolc éves papot az egyházmegye általános püspöki helynökévé nevezte ki Bálint Lajos, Márton Áron második utóda.⁴ Tipikus erdélyi történet ez a huszadik század második feléből. De a püspök akarata érvényesült a diktátorokkal szemben is.

MÁRTON ÁRON ÚJJÁSZERVEZI A TEOLÓGIÁT

Amikor a titkos egyházkormányzat Jakab Antal letartóztatását követően kiszorult Gyulafehérvárról (Jakab Antal kevésbé szem előtt lévő vidéki papokat nevezett ki saját tartalékainak), akkor Adorján Károly kanonok törvénytelen módon berendezkedett a püspöki hivatalban. Törvénytelen vikáriusi megbízatást is szerzett Kovács Bélától, aki Márton Mózes titkos ordinárius első tartaléka volt. Kovács Bélát azonban rövid időre letartóztatták, ezzel pedig elveszítette az utódlási jogát. Kovács Béla nem lehetett az egyházmegye ordináriusa, mert Márton Áron úgy szabta meg az utódlás rendjét, hogy akit letartóztatnak, annak – akár ordinárius, akár tartalék – elvész az ordináriusi megbízatása. Kovács Béla a saját letartóztatásakor nem ordinárius, hanem tartalék volt, Adorján Károlyt pedig hatósági nyomásra, önmagát ordináriusnak értelmezve nevezte ki saját vikáriusává. Adorján kanonok tehát ugyanúgy nem volt vikárius, ahogy Kovács Béla sem volt ordinárius.

Kovács Béla ezt követően visszavonult a lelkipásztori munkába, a továbbiakban semmilyen módon nem vett részt az államilag szervezett, tehát törvénytelen egyházkormányzat munkájában. Ezen eseményeket követően Adorján Károly elkezdett az egyházmegye ordináriusaként „viselkedni”, jóllehet nem volt az. Az események 1951 őszére oda vezettek, hogy a hittudományi főiskola tanári karából egyeseket már letartóztattak (pl. Macalik Győző titkos püspököt, aki korábban a teológia rektora is volt, vagy Jakab Antal titkos ordináriust, az egyházjog tanárát és Dávid Lászlót, aki püspöki titkárként tanított is), másokat pedig kényszerlakhelyre hurcoltak. Voltak a teológia tanári karában olyanok is, akik beálltak a „békepapok” közé, tehát szembekerültek Márton Áron püspökkel. Ebben a helyzetben a papnövendékek arra a belátásra jutottak, hogy ha meg akarnak maradni a bebörtönzött püspök hűségében, akkor nekik el kell hagyniuk a teológiát, és csak akkor térhetnek vissza, ha a püspök kiszabadult. E mozgalom legaktívabb képviselője Bálint Lajos papnövendék volt. Az 1951/52-es tanévben tehát a papnövendékek nagy többsége elhagyta Gyulafehérvárt, gyakorlatilag feloszlatták a papnövelvét. Bálint Lajos például teherautó-sofőrként helyezkedett el, majd katonai behívóval kényszersmunkára („munkaszolgálatra”) hurcolták.¹ Bálint Lajost és évfolyamtársait, közülük többeket többéves börtön vagy kényszersmunka után, 1957-ben szentelte pappá Márton Áron. Ez az évfolyam tehát, önhibáján kívül, tanulmányainak megkezdésétől számítva

közel tíz év alatt jutott el a papszentelésig. (Bálint Lajos tíz évig Márton Áron szülőfalujának, Csíkszentdomokosnak volt a plébánosa, majd székelyudvarhelyi plébános lett. II. János Pál 1981-ben Jakab Antal segédpüspökévé nevezte ki, 1990/91-ben megyéspüspök volt, majd miután 1991-ben II. János Pál pápa érseki rangra emelte Gyulafehérvárt, ő lett az első gyulafehérvári érsek.)

Miután Márton Áron papnövendékei, püspökük mellett kiállva, legnagyobb részben elhagyták Gyulafehérvárt, Adorján kanonok a saját elképzelései szerint új évfolyamot indított, az elhurcolt tanárok helyébe pedig újakat nevezett ki. Tanárnak nevezte ki például azokat a papokat, akiket az 1948-as kultusztörvény által el nem ismert egyházmegyéből, a kormány által főesperességnek tekintett szatmári, nagyváradai és temesvári egyházmegyéből Gyulafehérvárra hívott „főesperességük” (egyházmegyéjük) képviselőinek. Ezek a papok Adorjánnal együtt elismerték azt, hogy az állami hatóság egyházmegyétet számolhat fel, vagyis nyíltan szembehelyezkedtek a Szentszékkel. E papok között volt például Iosif Pop váradai kanonok, aki a húszas években, a konkordátumtárgyalások idején olyan értelemben „súgott” a tárgyaló feleknek, hogy a magyar püspökök számát csökkenteni kell (így vonták össze a váradai és a szatmári egyházmegyét). Ezért Iosif Popot bukaresti kérésre, a Szentszék felvétette a váradai káptalan tagjai közé, ahol őt a mindenkori román kormány kémjének tekintették. Ekkor lett gyulafehérvári tanár Pakots Károly, a papköltő, akinek a lírai érzéke biztosan fejlettebb volt a diplomáciai érzékénél és a reális helyzetfelmérő képességénél, mert még 1955-ben is, miután Márton Áron visszatért Gyulafehérvárra, olyan értelemben levelezett a Vatikánnal, hogy kit kellene erdélyi püspökké kinevezni.² Ezen kívül tanár lett még Cziza Ferdinánd, aki a temesvári egyházmegyét képviselte törvénytelenül Gyulafehérváron.

Amikor felmerült annak lehetősége, hogy Márton Áron visszatérhet Gyulafehérvárra, akkor érthetően szabta azt a feltételt, hogy a püspöki irodából és a teológiáról távozzanak az idegen elemek. Iosif Pop fel is kereste a Bukarestben tartózkodó, és az államelnökkel tárgyalásban lévő Márton Áront, hogy a tanév végéig szeretne Gyulafehérváron maradni, de Márton Áron hajlíthatatlan volt. A teológia tanári kara tehát ismét alaposan megfogyatkozott, az intézetet 1955-ben újjá kellett szervezni. A püspök szeptemberre visszahívta az 1952-ben eltávozott papnövendékeket. Természetesen papnövendékek maradtak azok is, akik Adorján Károly idején öltöztek be. A tanári kar megújítását pedig Huber Józseffel beszélte meg. Ennek eredményeképpen a püspök – aki tudott „szemtelen” is lenni az egyház ellenségeivel – kinevezte teológiai tanárrá Jakab Antalt és Dávid Lászlót és a kinevezéseket „tudomásul vétel végett” elküldték Bukarestbe is. *A kormány tajtékozott a dübötől! Márton Árton, aki maga is alig jött még ki a börtönből, börtönben lévő, életfogytiglanra ítélt papokat nevez ki tanárnak!!!* Márton Áron azt válaszolta, hogy ha ő, a legfőbb bűnös már szabad, akkor bizonyára munkatársai is nemsokára szabadulnak.³ Nem így történt. Jakab Antal és Dávid László majd csak 1964-ben jöhettek ki a börtönből.

A börtönben lévő Jakab Antal és Dávid László tanári kinevezésének demonstratív jellege volt. Azt demonstrálta a hatalom felé Márton Áron, hogy változatlanul számít a bebörtönzött papok tucatjaira – nem csak a két hosszú időre ítélt teológiai tanárra –, akiket szabadulásuk után azonnal munkába szándékozik állítani. Mindemellett a hittudományi főiskola valamennyi katedrájára meg kellett találnia azokat az embereket, aki alkalmasak az adott tantárgy oktatására. Azok a tanárok, akik korábban is tanárok voltak a teológián, de beálltak a békevonalba és ezért Adorján idejében is működhettek, a helyükön maradhattak. A börtönben lévők, illetve a Márton Áron által elbocsátott „idegen elemek” (Pakots, Pop és Cziza) helyére viszont új tanárokat kellett találni. Megkönnyítette a helyzetet az, hogy 1950-ig a szatmári és a váradi egyházmegyéknek volt egy közös papnevelő intézete, illetve a temesvári egyházmegye 1950-ig saját intézettel rendelkezett (melynek Boros Béla titkos püspök volt a rektora). Mivel a három kisebb egyházmegye a kommunizmus alatt nem indíthatta újra a saját papképzést, hanem e szempontból Gyulafehérvár segítségét vették igénybe, ezért Gyulafehérvár ennek viszonzásaként igényelhetette az 1950-ben megszűnt szatmár–váradi, illetve temesvári teológiai tanárait. Márton Áron kérte is a testvéregyházmegeék ilyen irányú segítségét. Így került a gyulafehérvári hittudományi főiskolára a nagyváradi egyházmegyéből Nemeček József, aki a szentírástudomány tanára volt és a teológia rektora is lett, a szatmári egyházmegyéből pedig Kuncz József filozófiatanár, illetve a börtönviselt Tyukodi Mihály, aki latint és egyháztörténelmet tanított.⁴

Mivel a teológia tanárai között voltak egykori „békepapok” is, akik beálltak ugyan a „vonalba”, de a kánonjog szerint nem kompromittálták magukat, a munkatáborokat vagy börtönt is megjáró papnövendékek körében ismét volt egy mozgolódás bizonyos tanárok ellen. A szatmári egyházmegye papnövendékeinek haragja például Kuncz József ellen irányult, akit ők nem tartottak elég „keménynek”. Márton Áron tudomást szerzett a papnövendékek nyugtalanságáról. Meghívta őket, és közölte velük, hogy ha a püspöknek bizalma van a tanárok iránt, akkor a papnövendéknek is kötelessége elfogadni azok személyét. Aki pedig erre nem képes, annak „fel is út, le is út”.⁵

Nyilvánvaló az, hogy a teológia újjászervezése során Márton Áron néhány személy tanári kinevezésénél kompromisszumos megoldáshoz folyamodott. Ha egy egyébként magasan képzett pap, akinek már sokéves tanári tapasztalata volt, nem sértett kánonjogot, hanem „csak nem volt elég kemény”, akkor azt nem küldte el. Ha ilyen szempontok alapján elküldött volna valakit, akkor azzal megsértette volna a saját elvét, ami szerint minden helyre a legalkalmasabb személyt kell állítani. Ha például egy filozófiai doktort elküldött volna, mert nem volt „elég kemény” és egy „kemény”, de a filozófiához nem sokat értő, egyébként kiváló papot állított volna a helyére, akkor szakmailag a legalkalmasabb személy helyére egy szakmailag alkalmatlant állított volna. Márton Áron „kemény” volt – és szelíd. Határozott volt – és bölcs. Keménységével és határo-

zottságával soha nem rombolt, hanem mindig épített, gyakran éppen újjáépített, és minden értéket megőrzött, ami az egyház javát szolgálta. Akik egyébként személyesen ismerték Márton Áront, azok sokkal inkább emlegetik szelídségét, mint a vitathatatlan keménységét. E két jellemvonás együtt volt Márton Áron személyiségének alkotója. Erős szemöldöke és összeszorított keskeny szája igen kemény akaratot tükrözött. Szeme pedig – Ruffy Péterrel szólva – az énekesmadarak szelídségét tükrözte. Márton Áron ez utóbbi jellemvonásával, tekintetének átható szelídségével ragadta meg az embereket. Aki pedig egyháznak, népének próbált ártani, az a püspök kemény akaratával, határozott céltudatával ismerkedhetett meg.

A teológián 1955-ben eluralkodott feszültségeket Márton Áron végső soron lelkipásztori úton oldotta meg. A tanévkezdés után 1955. november 13-án közös szentmisére hívta a szeminárium kápolnájába a tanárokat és a papnövéndékeket. Itt tisztázta a teológia jogi helyzetét, elmondta azt, hogy az egyház katholicitása felette áll a partikuláris érdekeknek, vagyis a papnövelde ugyanúgy rendelkezésére áll a szatmári, váradi és temesvári, sőt a moldvai csángó kispapoknak, ahogy az erdélyieknek. A testvér egyházmegyékből érkezett tanárok és növendékek nem vendégek, hanem az erdélyiekkel azonos jogokat élvező személyek.⁶ Ugyanakkor Márton Áron a következő két-három évben lelkigyakorlatokat szervezett a papság számára, azzal az alapgondolattal, hogy ha Krisztus egyetlen papságot alapított, akkor az egyházmegye papjai sorában nem lehet széthúzás. E lelkigyakorlatok által – melyeken az egyházmegye valamennyi szabadlábbon lévő papjának részt kellett venni – Márton Áron úgy törölte el a „békemozgalomnak” még az emlékét is, hogy közben megszüntette a „békepap” és a „nem békepap” közötti ellentéteket.⁷

A FERENCSEK ÜGYE

Miután az erdélyi ferencesek szellemi vezérkarának a dési kolostorban jelölték ki a kényszerlakhelyét, és miután a vajdahunyadi rendi teológiáról hatóságilag elüldözött papnövéndékek nem voltak hajlandók lemondani hivatásukról, magától érthető tényé vált, hogy a dési kolostorban kialakuljon az a titkos papképzés, ami ha kis létszámban is, de a diktatúra évtizedeiben is biztosította Erdélyben a rendi folytonosságot. Akiket 1949-ig pappá szenteltek, azok 1990-re a megmaradt erdélyi ferences közösség öreg papjai voltak. A titkos papképzés által az ötvenes években nyolc ferences lett pappá, akik 1990-re a rend közepnemzedékét jelentették. Akik pedig a nyolcvanas években, még a diktatúra idején, felszentelt papként vagy egyházmegyes papnövéndékként titkokban csatlakoztak a ferences közösséghez, azok ekkor – néhányan – a fiatal rendtagokat jelentették. 1990 óta pedig szabad a felvétel. Az erdélyi ferences kontinuitás, mely 1268-ig vezethető vissza, jórészt a titkos ferences papképzésnek köszön-

hetően maradt meg, a nyolcvanas években született hivatások ébresztésében az akkor középmezőnyhez tartozó, titokban képzett és szentelt papoknak jelentős szerepe volt. Számszerűen nézve kevés ez a nyolc pap, akiket a dési kolostorban titokban képeztek, de képzésük és hivatásuk megőrzésének körülményei azt mutatják, hogy igen nagy elkötelezettség mutatkozott meg e maroknyi csoportban. Jórészt nekik, és az őket képező előttük járó nemzedéknek köszönhető, hogy a diktatúra összeomlását követően a ferences rend *nem visszatelepült* a még élő öreg papok közé, hanem autentikusan élt tovább, hiszen ha kis csoportokban is, de valamennyi generáció megvolt az államilag betiltott renden belül. Amikor 1951-ben Máriaradnára internálták az összes erdélyi ferencset, akkor körülbelül százhuszan voltak. Az 1989-es fordulatot, az akkori titkos novíciusokkal együtt, akik már felszentelt papok voltak, huszonöt pap és öt-hat testvér élte meg.

Márton Áront lelki alkata a ferences szellemhez kötötte. Csíksomlyói gimnazistaként ferencesek közelében élt, azokban az években még láthatta a Kájoni János által a tizenhetedik században emelt nyomdaépületet, ami akkor az erdélyi katolikus szellemi élet legfontosabb műhelye volt. Amikor 1932-ben kolozsvári egyetemi lelkész lett, hamarosan megalapította az Erdélyi Iskola című folyóiratot, amit a ferences rend kolozsvári Szent Bonaventura Nyomdájában nyomtatott, Boros Fortunát, későbbi tartományfőnök segítségével. (Boros Fortunát az ötvenes években kényszermunkatáborban halt meg.) Márton Áront ezek a kapcsolatai és a szegény emberekhez, az egyszerű életmódhoz való kötődése segítették ahhoz, hogy Szent Ferenc eszméit kövesse. *Márton Áron a kolozsvári éveiben csatlakozott a ferences harmadrendhez*, ami annyit jelent, hogy ő maga nem volt szerzetes, de világban (nem szerzetesrendben) élő papként csatlakozott a ferences családhoz.¹ A püspökké szentelése előtti lelkigyakorlatát a brassói ferences rendházban végezte Csiszér Eleknél, aki a huszadik századi erdélyi ferences élet megújítója és szentje volt. Miután a püspök kijött a börtönből, a Kőrösbányára internált rendtagokkal vette fel a kapcsolatot, mert Kőrösbánya Gyulaféhérvárhoz is közel van és az ide internáltak szabadon mozoghattak, mert a rendőrség adminisztrációs hiba miatt elfelejtette beírni személyi igazolványukba a kényszerlakhely tényét. Kőrösbányára volt internálva Bálint Salvator, a vajdahunyadi főiskola rektora, aki mivel tudott utazni, bejárt Désre is, hogy tanítson az ottani titkos teológián. Péter Salvator volt az is, akire Márton Áron rábízta az 1955 és 1957 között folyó papi lelkigyakorlatokat, melyekkel a püspök megszüntette a „békemozgalom” által okozott szakadást a papság soraiban.²

Márton Áron a börtönben természetesen nem sokat tudhatott arról, ami 1949 óta Erdélyben a ferences renddel történt. Szabadulása után hallhatott először arról, hogy a kultusztörvény által 1948-ban betiltott rend nem volt hajlandó megszűnni, és ha internálásban is, de a ferencesek rendi keretek között élik életüket. Hallott az új hivatásokról, a titokban képzett szerzetes papnövendé-

kekről is. A püspök méltányolta azt, hogy a ferencesek nem értelmezik állami akarat szerint a saját hivatásukat. Nagy-nagy hitet látott abban, hogy amikor emberi számítás szerint semmi esély nem volt arra, hogy a ferences rend növendékeit bárki is pappá szentelhetné – hiszen a rend betöltve, az összes püspök pedig börtönben volt –, akkor a papnövendékek nem széledtek szét, a rendi teológia tanárai pedig, mintha semmi nem történt volna, az internálótáborra avatott dési kolostorban is folytatták azt a feladatukat, amit Vajdahunyadon a hatósági önkény szakított félbe. E nagy-nagy hit arra irányult, hogy ha Isten akkor is ad hivatást, amikor nincs püspök, akkor majd püspököt is ad, aki pappá szenteli azt, akinek hivatása van. E hitet méltányolta Márton Áron 1955 júniusában, amikor *azt követelte a kormánytól, hogy szüntesse meg a rendtagok kényszerlakhelyét*, és tegye lehetővé azt, hogy *szerzetesként* kapcsolódhassanak be a lelkipásztori munkába.³ Ki kell emelni azt, hogy „szerzetesként”. Ugyanis az államhatalom megpróbált előzékenykedni Benedek Fidél tartományfőnökkel, és felajánlotta azt, hogy az összes ferences pap dolgozhat a szerzetesi ruhát fekete reverendára cserélve, tehát egyházmegyei papként, plébániákon, vagyis a ferences közösségből *széttelepítve*. Benedek Fidél erre azt válaszolta, hogy ha egy apa nem veheti el a gyermekétől a saját ruháját, akkor egy szerzetesrend elöljárója sem teheti ezt.⁴

Amikor Márton Áron követelte azt, hogy a ferences rend működhessen szabadon, akkor még tartott az a bizonyos nemzetközi enyhülés, ami őt néhány hónappal korábban kisegítette a börtönből. Bálint Salvator emlékezete szerint Márton Áron 1955 júniusában újra találkozott Groza államelnökkel, aki megígérte a püspöknek azt, hogy az egyházmegye ügyeit rendezhetik. Márton Áron ezután állt elő a ferencesek ügyével, amit rendezni kell. Ezért ekkor, 1955 júniusában a kormány még nem söpörte asztal alá a püspök követelését, jóllehet ekkor már megtörtént az a „botrány”, hogy Márton Áron megtagadott egy találkozót a miniszterelnökkel. A kormány ekkor még a rendi vezetéssel is beszélt arról, hogy a szerzetesek esetleg elhagyhatják kényszerlakhelyüket. Benedek Fidél tartományfőnök, Bálint Salvator tartományfőnöki tanácsadó és teológiai rektor, valamint Pöhacker Balázs kőrösbányai házfőnök (1982 és 1990 között tartományfőnök) még Bukarestben is járhatott – külön utazási engedélyt kaptak, hiszen kényszerlakhelyen éltek –, ahol akkor kaptak valami homályos ígéretet. Az ígéretet azonban a kormány „elaltatta”. A kérést vagy másfél évig nem tagadták meg, de a hatóság részéről semmi lépés nem történt. 1956. október 23-án páter Fidél tartományfőnök, és páter Salvator ismét Bukarestben jártak. Az utcán ferences öltözékben mentek végig, a velük tárgyaló koránytisztviselőnél ferences öltözékben jelentek meg, ami részükről tüntetés volt a rend mellett. „Olyan udvariasak voltak, hogy nem tudták, melyik lábukra álljanak, mert nem tudták, merre dől el a világ” – emlékezett a történetre évtizedekkel később Bálint Salvator.⁵ 1956 után, a magyar forradalom leverését követően azonban visszaálltak azok a viszonyok, melyek az ötvenes évek elején voltak jellemzőek,

újra fokozódott a nyomás a polgári életben is és az egyház irányában is, újra tömeges letartóztatások következtek, a ferences rend pedig folytatta életét az 1952-ben elrendelt kényszerlakhelyeken. 1956-ban és 1957-ben több ferences papot is letartóztattak, így Szentmártoni Odorik helyettes tartományfőnököt, Hajdú Leander tartományfőnöki tanácsadót, Szócs Izidor Esztelnekre internált papot és Ferencz Ervin máriaradnai házfőnököt, aki 1948-ban járt Bukarestben a szerzetesi iskolák érdekében.

Amikor már nyilvánvaló volt az, hogy a kormány nem szándékozik újra biztosítani a szerzetesi élet szabad működésének feltételeit, akkor Márton Áron, még 1955 decemberében, felkereste a dési rendházat, ahol a titkos papképzés folyt. Itt megköszönte a szerzeteseknek az üldöztetésben tanúsított hűséget. Ekkor ismerkedett meg a titkos papnövédekkel és megígérte számukra azt, hogy tanulmányaik végeztével pappá szenteli őket. *„Az én dolgom az, hogy kit szentelek pappá, a kormány pedig azt tekinti törzskönyvezett papnak, akit akar”* – mondta ekkor Márton Áron a szentelésre váró növendékeknek.⁶ Biztosította az itt lévő rendtagokat arról, hogy az adott körülmények között az az út volt az egyedüli lehetséges megoldás, amit ők választottak. Márton Áronnak ez a dési látogatása tüntetés volt a betiltott rend mellett, melynek működési szabadságát a hatalom vonakodik visszaadni.⁷

A titkos növendékek első csoportját, név szerint Benedek Domokost, Pap Leonárdot és Gajdos Vincét 1956-ban szentelte pappá Márton Áron. E három jelölt ennek az évnek júliusában egyszer már, a kényszerlakhely parancsát megsértve, a hatóságokat kijátszva, elszökött a dési rendházból és Márton Áronhoz mentek Gyulafehérvárra, a szentelés előtti teendőkkkel kapcsolatban. Mivel a hatóság erről utólag tudomást szerzett, a papszentelésre, a jelöltek védelmében Désen került sor. Előbb a diakónusszentelésre került sor, amit a püspök úgy intézett, hogy ekkoriban Dés környékén legyen bérmlás. E bérmlás során ment be a dési ferences templomba is, ahol 1956 októberében diakónussá szentelte a három jelöltet. A papszentelésre december 7-én utazott Désre, ahol este 10-kor megtörtént a szenteléshez szükséges jurisdikciós vizsga, majd másnap volt a papszentelés, ami természetesen a nyilvánosság kizárása mellett, titokban történt.⁸

A következő öt papot (Márk József, Bartók Albert, Czettele Dezső, Stelli Benedek, Nagy Tarzícus) 1957 novemberében szentelte pappá. Mivel közben, 1957 júniusában háziőrizetbe helyezték Márton Áront, a szentelésre a jelölteknek el kellett szökniük a dési kényszerlakhelyről, és titokban kellett Gyulafehérvárra menniük. Ez sikeresen meg is történt. Márton Áron a püspökség kertjében személyesen vizsgáztatta le a jelölteket, majd a püspöki kápolnában, ismét a nyilvánosság kizárása mellett megtörtént az öt növendék pappá szentelése.⁹

Így gazdagodott az erdélyi Szent István Ferences Rendtartomány új hivatásokkal az üldöztetésben is. A ferencesek tudták, hogy hiába van börtönben a püspök, ha nekik hivatásuk van a papságra, akkor majd előkerül a püspök, hogy

pappá szentelje őket. A börtönből szabadult püspök pedig azonnal vállalta velük a szolidaritást, amitől a házi őrizet sem tántorította el őt.

A PÜSPÖK „JAVÍTHATATLAN”: ÚJRA GÖRÖG KATOLIKUSOKAT TÁMOGAT

Miután Márton Áron kijött a börtönből, 1955 augusztusában Kolozsvárra látogatott. A város románságának nem kevés része eredetileg görög katolikus vallású, azaz a betiltott erdélyi román felekezethez tartozik. Azok a görög katolikus hívők, akik nem voltak hajlandók áttérni az ortodox hitre, titkos fórumokon, a földalatti görög katolikus egyházhoz tartoztak. Azonban mivel az ortodox hitre át nem tért papság szinte kivétel nélkül börtönben ült, a görög katolikus valláshoz hű románok az erdélyi római katolikus, tehát magyar templomokat látogatták, hiszen Márton Áron 1948-ban felajánlotta számukra a római katolikus templomokat. Így volt ez az 1964-es amnesztiarendelethez, amikor a bebörtönzött görög katolikus papok (már aki túlélte a börtönt) másfél évtized után visszatértek és elkezdték szervezni a földalatti közösségeiket. Amikor Márton Áron 1955-ben megjelent Kolozsváron, akkor sok román hívő is elment a Szent Mihály templomba, mert látni akarta azt az egyházfejedelmet, aki 1948-ban három körlevélben is felszólította a magyar római katolikusokat, hogy fogadják be az üldözött román görög katolikusokat. Közöttük volt Lucian Muresan, később titokban pappá szentelt görög katolikus fiatalember, aki évtizedekkel később így emlékezett vissza e találkozásra: „Személyesen először 1955 augusztusában láttam Kolozsvárott. Első egyházfői látogatása volt, a kommunista börtönből való szabadulása után. *Közelről látva az az érzésem támadt, hogy egy szent előtt állok. Se akkor, de most sem tudom megmagyarázni, amit akkor éreztem. Egészen rendkívüli volt.*”¹

Ezután Lucian Muresan, miután ő, mint görög katolikus fiatal, ministrált a római katolikus püspöknek, négy társával felkereste Márton Áront, és kérték, hogy vegye fel őket görög katolikusként a gyulafehérvári hittudományi főiskolára. Márton Áron jelezte számukra, hogy összesen negyven felvételi kérelem érkezett görög katolikusoktól a gyulafehérvári teológiára. Természetesen fel akarja venni őket, de a körülmények miatt ez egyszerre nem megy, először öt főt vesz fel. Választékos románsággal még a következőket is mondta a görög katolikus fiataloknak: „Ti egy mártír egyház gyermekei vagytok. Hosszú éveket töltöttem Püspökeitekkel a börtönben. Egész együttlétünk alatt példamutató volt a viselkedésük. Igaz testvérekként éltünk együtt. Szerettük egymást és készek voltunk bárminő kínzást eltűrni és örömmel feláldozni életünket is az Egyház ügyéért.”²

Márton Áron 1955 szeptemberében fel is vette az újjászervezett teológiára a görög katolikus papnövédeket, akik természetesen nem tértek át római ka-

tolikus rítusra. Köztük volt Lucian Muresan is, akinek egyszer magánbeszélgetésben ezt mondta Márton Áron: *„Fóságában az Isten elvitt szeretetének iskolájába, a börtönbe, hogy ott megtanítsa igazán szeretni minden embert, egyik vagy a másik nemzethez való tartozástól, vallási hovatartozástól függetlenül.”*³

A görög katolikus papnövendékek négy évig maradhattak a római katolikus teológián. Azután a rendőrség kitiltotta őket Gyulafehérvárról.⁴ Hátralévő tanulmányi idejüket ezért a börtönből szabaduló görög katolikus papok irányítása alatt, földalatti körülmények között végezték, így lettek pappá.

66. Márton Áron a börtön után (1955)
67. A börtön után a kolozsvári plébánián

Tíz évig háziőrízetben

A HATALOM DILEMMÁJA: ISMÉT BÖRTÖN, VAGY CSAK HÁZIÓRIZET?

A magyar forradalom bukását követően, 1956 végétől megváltozott az a biztató légkör, ami Sztálin halála után, ugyanakkor a négyhatalmi tárgyalások és Ausztria semlegességének garantálása idején nemzetközi enyhülésnek volt nevezhető. A kommunista országokban a keményvonalas politikusok kerekedtek felül, akik retorziókban gondolkodtak, és a karhatalomra, a rendőrségre, meg a manipulált bíróságokra építették hatalmukat. A kommunista rendszer félt a változásoknak még a gondolatától is – hiszen ez esetben lett volna, aki megkérdőjelezi a hatalmukat –, következésképpen a társadalom megfélemlítésére törekedett. *Ismét megteltek a börtönök, melyek Sztálin halálát követően többé-kevésbé megnyílhattak.* A magyar nyelvterületen, nem csak Magyarországon, a hatalom félelemmel vegyes bosszúszomja ezeket vetett börtönbe, százakat végeztetett ki.

Miután Márton Áron 1955 elején kijöhetett a börtönből, semmi jelét nem mutatta annak, hogy „megváltozott” volna. *Változatlanul autonóm egyházi vezetőként viselkedett és a katolikus egyházat változatlanul nem tekintette az állam egyik alrendszerének.* Amíg tartott az ötvenes évek rövid életű, és korlátozott nemzetközi közeledése, amíg „jó képet kellett vágni” például egy ENSZ-közgyűlésen, addig elviselték Márton Áron hajlíthatatlanságát. Elviselték azt is, hogy a börtönből szabadult püspök elkezdte járni egyházmegyéjét és bérmakörútjai valószínűs diadalmenetek voltak. *A nép mindenhol leírhatatlan lelkesedéssel ünnepelte, a templomok előtt virágkoszorúkból font diadalkapuk mindenütt azt jelképezték, hogy győzött az igazság a gonoszság felett – győzött az egyház, győzött a püspök a kommunisták felett.* Márton Áron két év alatt, amíg teljes mozgásszabadsága volt, bejárta egész Erdélyt, a hatalmas egyházmegyéjét, a székelyföldi magyar tömb népes egyházközségeitől a dél-erdélyi szórványvidékek kicsi plébániáiig. A kommunisták ezalatt rájöttek, hogy semmi hatása nem volt „antiklerikális” (= egyházellenes) propagandájuknak, hiába vetették be „demokratikus papság” szövegével a békepapokat, a népet nem tudták ráuszítani püspökére. Akinek volt érzéke a demokráciához, az tudta, hogy ki a demokrata: Márton Áron-e, vagy a pártfőtitkár az ő „békepapjaival”. *A keményvonalas kommunisták a püspök diadalmenetét látva azt látták, hogy a nép kit választ. Ebből pedig tudták, hogy veszítettek, és 1956 novemberétől tudták, hogy ismét eljött az ő órájuk.*

Romániában a hatalom elhatározta, hogy beszünteti azt a *spontán választást*, amit Márton Áron fogadtatása jelentett minden egyes egyházközségben. Úgy döntöttek, hogy *Márton Áron nem maradhat szabadlábban.* Fazekas János tudósít arról, hogy a párt legfelső köreiből 1957-ben milyen törekvések voltak Márton

Áron további sorsát illetően. Nicolae Ceausescu, a későbbi diktátor akkor már a legfelső pártvezetéshez tartozott, a politikai bizottság tagja és a központi bizottság titkára volt, azaz, a legfelső három-négy fős vezető körhöz tartozott. Ceausescu és Iosif Chisinovschi fordultak Gheorghiu-Dej pártfőtitkárhoz azzal a javaslattal, hogy vessék ismét börtönbe Márton Áront, mert felforgatja a rendet, a népet a rendszer ellen hangolja. A bebörtönzéshez minden „jogi” lehetőség megvolt, még bírósági tárgyalást sem kellett volna rendezni, hiszen Márton Áron sem amnesztiát, sem kegyelmet nem kapott, mindössze felfüggesztették az életfogytiglani ítéletének letöltését. Gheorghiu-Dej összehívta a legfőbb politikai tanácskozó testületet az ügyben. Itt megjelent Petru Groza volt miniszterelnök, a nemzetgyűlés akkori elnöke is. Groza, Fazekas János, Mogyorós Sándor, Petre Borila, Emil Bodnaras miniszterelnök-helyettes és Miron Constantinescu kiálltak a püspök mellett. Alexandru Draghici belügyminiszter és a főügyész Ceausescu indítványa mellé álltak, és hoztak egy jelentést Márton Áron „rendszerellenes” megnyilvánulásairól. Fazekas János fordítási csúsztatásokat fedezett fel a szövegben és cáfolta, hogy Márton Áron bármilyen értelemben politikai nyilatkozatokat tett volna. Ekkor Gheorghiu-Dej pártfőtitkár a belügyminiszterhez fordult, és megkérdezte tőle: „Olyan gyenge a belbiztonság, hogy feltétlenül le kell tartóztatni Márton Áront?” A belügyminiszter, nyilván a saját mundérját is védve, azt válaszolta, hogy nem gyenge a belbiztonság. Ekkor Gheorghiu-Dej pártfőtitkár úgy döntött, hogy nem viteti vissza a börtönbe Márton Áront, de szabadlábon sem hagyja, vagyis kiadta a parancsot, hogy vegyék háziőrizetbe a püspököt.¹ Fazekas János, Groza Péter és a mellettük lévő politikusok eredményesen védték meg Márton Áront Ceausescu rosszindulatú támadásától. A háziőrizet elrendelése eredménynek mondható, mert akkor ezen kívül csak egy másik megoldás létezhetett volna, a börtön.

Gheorghiu-Dej döntését követően a belügyminiszter 1957. június 6-án kiadta azt a határozatlan időre szóló rendelkezését, ami Márton Áron mozgási szabadságát a püspöki rezidencia területére korlátozza.² Ekkor a püspököt beidéztek a gyulafehérvári rendőrségre, ahol közölték vele a kormány rendelkezését. Ez alkalommal több szóbeli visszaemlékezés szerint bevonták Márton Áron személyi igazolványát is, tehát gyakorlatilag törvényen kívüli állapotba került.

Márton Áron egy évtizedig a püspökség épületében, annak belső udvarában, illetve a püspöki székház – az egykori fejedelmi palota – mögött lévő, a rezidenciahoz tartozó nagyobb kertben élte az életét. Mivel a gyulafehérvári székesegyház közvetlenül a püspöki rezidencia mellett, lényegében azzal egy telken van, Márton Áron átmehetett a székesegyházba is. De például a székesegyház túloldalán lévő járda már utcának minősül, ott már nem tartózkodhatott a püspök. Értelemszerűen nem mehetett át a papnevelő intézetbe sem, pedig a börtön után ő is tanított a hittudományi főiskolán. Ezért a háziőrizet évtizedében a papnövendékek a püspökségen keresték fel Márton Áront, hogy a lelkipásztorkodástan bizonyos tárgyaiból hallgathassák püspökük óráit. A hatalmas egyház-

megye hívó közösségével akkor találkozhatott, amikor évente a papszentelésen többezres tömeg jelent meg ott. Volt, hogy zarándokcsoportok keresték fel és kérték, hogy szolgálta ki a bérmálás szentségét. A székesegyházban erre is lehetősége volt.

A SZOBOSZLAY-PER: ÚJABB KÍSÉRLET A PÜSPÖK BEBÖRTÖNZÉSÉRE

A Sztálin halálát követő rövid néhány év a kommunista uralom alá került országokban reményt jelentett arra, hogy a nyílt diktatúrát felválthatja egy félelmetől mentes élet, melyben esetleg szabad választásokra is lehetőség nyílhat. Ma visszatekintve, akár az 1956 utáni magyarországi megtorlásokra, akár pedig Románia politikai „fejlődésére” gondolva, naiv álmodozásnak tűnhet az, hogy valakinek Erdélyben ilyesmi jutott eszébe. Erre azonban alapot adott az, hogy 1945 és 1947 között Magyarországon még többpártrendszer, koalíciós kormányzás folyt, amit a sztálini diktatúra számolt fel. Várható volt, hogy Sztálin halála után, talán hosszabb folyamat eredményeképpen, de a fejlődés a régi, helyes irányt veszi fel. Biztató volt az is, hogy Magyarországon 1953-ban Rákosit felváltotta Nagy Imre. A nemzetközi folyamatok, melyeknek részben Márton Áron is köszönhetette az időleges szabadságát, szintén biztatóak voltak. Ezeknek köszönhető az, hogy 1954, 1955 körül Erdélyben voltak, akik úgy látták, fel kell készülni egy majdani pluralista politikai berendezkedésre, melyen belül meg kell jeleníteni a keresztény szociális elveket. Románia magyarlakta területein ezt egy *Szoboszlay Aladár* nevű, a temesvári egyházmegyéhez tartozó katolikus pap kezdeményezte.¹

Szoboszlay Aladár nyugtalan szellemű, az adott helyzettel mindig elégedetlen pap volt. Elégedetlenségében erős szociális töltés volt, ami folyton arra készítette őt, hogy elősegítse a helyzet megváltoztatását. Ez őt kezdetben oda vezette, hogy elfogadja a szocializmust, vagyis annak beköszöntésekor kezdetben békepap lett. Ilyen minőségben, az Adorján kanonok temesvári ügyintézőjeként működő Cziza Ferdinánd megbízásából, békepapként vette át az aradi minorita templom igazgatását, miután a minorita szerzeteseket elhurcolták onnan. Szoboszlay Aladár számára azonban a békepapság nem a karrier lehetősége volt, hanem – amíg „békepap” volt – őszintén hitte azt, hogy e mozgalom népe felemelkedését szolgálja. Nyugtalan szelleme azonban nem volt „egyirányú utca” számára, vagyis hamar felismerte, hogy amit az általa kezdetben szolgált rendszer szocializmusként hirdetett, annak nem sok köze van a szociális felemelkedéshez. A nép között élő, és a népével szolidaritást vállaló papként látta a padláslesöpréseket, látta az egyszerű emberek súlyosodó szociális és egzisztenciális gondjait, látta a bebörtönzéseket – és volt bátorsága felismerni azt, hogy tévedett, volt bátorsága kimondani azt, hogy ő nem ezt akarta szolgálni,

volt bátorsága kilépni a „békepapok” táborából, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy szembefordult a rendszerrel.²

Miután 1952 tavaszán a temesvári egyházmegye területén lévő máriaradnai kolostorból (ahová 1951 augusztusában internálták őket) a ferenceseket három másik kolostorba osztották szét kényszerlakhelyre, a máriaradnai rendház nem maradt üresen. A távozó szerzetesek két ferencest hagytak hátra itt, hogy lássák el a radnai kegytemplomot, ami Csíksomlyóhoz hasonlóan ferences gondozás alatt álló zarándokhely, Mária-kegyhely. E két ferences szerzetes Szentmártoni Odorik helyettes tartományfőnök és Ferencz Ervin, volt fogarasi házfőnök voltak.³

Mivel páter Odorik és páter Ervin személyének köszönhetően a máriaradnai kolostor a temesvári egyházmegyében a békepapsággal szembeni ellenállás központjává vált, a békepapságból kiábrándult Szoboszlay Aladár Máriaradnára ment feloldozást kérni a ferences páterektől. A feloldozást annak fejében kapta meg, hogy elhagyja az aradi minorita templomot, ami meg is történt. Szoboszlay Aladár ezután visszatért kápláni beosztásába, ahová még Pacha püspök helyezte őt.⁴

Szoboszlay Aladár ekkor a keresztény szociális elvek irányában kezdett el tájékozódni. A máriaradnai ferencesekkel megmaradt a kapcsolata, akik közül elsősorban Ferencz Ervinnel beszélte át elgondolásait, aki szintén a keresztény szociális gondolat erős elkötelezettje volt. Szoboszlay Aladár az 1954 és 1956 közötti, viszonylag szabadabb években sokfelé járt, sok hasonlóan gondolkodó személlyel, magyarokkal és románokkal vette fel a kapcsolatot. Személye körül kialakult egy szellemi kör, mely bízva abban, hogy a fejlődés a pluralista berendezkedés felé tart, felkészült arra, hogy egy esetleges jövőbeli választásokon a keresztény szociális eszme képviselői is megjelenhessenek. Szoboszlay Aladár azonban, miután kilépett a békepapságból, a rendszer számára gyanús személlyé vált, figyelték őt. 1954 és 1956 között nem csaptak le rá, az akkori viszonyok között a rendszer igyekezett fenntartani a szabadság látszatát, akkor még nem fért bele a képbe egy politikai *kirakatper*. 1956 után azonban már *szükség volt egy politikai perre, amivel demonstrálni kívánták azt, hogy az erdélyi magyarság körére is kiterjedt a magyarországi „ellenforradalom”*.⁵ Ekkor erdélyi magyarok százait vagy ezreit tartóztatták le és ítélték el különféle perekben, melyek elsősorban értelmiségiek, azon belül főként papok, lelkészek, írók és egyetemisták ellen irányultak. Szentmártoni Odorikot is letartóztatták 1957-ben, de őt nem a Szoboszlay-perhez csapták, hanem két rendtársával, Hajdú Leanderrel és Szőcs Izidorral együtt ítélték el izgatás címén, perükhöz csatolva Csiha Kálmán református lelkészt is, aki 1990 óta erdélyi református püspök.⁶

A Szoboszlay-ügyben 1957 augusztusa és 1958 januárja között ötvenhét személyt tartóztattak le. A vádlottak padjára ötvenhat személyt ültettek, a pert a temesvári bíróságon rendezték, a vád fegyveres(!) államellenes összeesküvés volt.⁷ A lakosság megfélemlítésén túl, a korszak többi erdélyi politikai peréhez hasonlóan, az volt a per célja, hogy „feltárja” az erdélyi magyar értelmiségi kö-

rök kapcsolatát a magyarországi „ellenforradalom” résztvevőivel, ami ugyanúgy hazug állítás volt, mint például a Márton Áron-per esetében feltételezett kapcsolat Rajk Lászlóval és Titóval. A két korszak perei között csupán annyi a különbség, hogy más volt a politikailag „kurrens” téma, vagyis mást kellett, hogy hazudjanak e perek kiagyaloí.

A Szoboszlay-per dramaturgjai megkísérelték azt, hogy a perhez csatolják Márton Áront, hogy ismét bebörtönözthessék őt, jóllehet Márton Áronnak nem volt kapcsolata Szoboszlay Aladárral. Még a pap és a püspök között szokásos lelkipásztori kapcsolat sem volt közöttük, hiszen Szoboszlay más egyházmegye papja volt. (Szoboszlay Aladár egyszer, egy vasárnap délután elment ugyan Márton Áronhoz, de nem találkozhatott vele, mert a püspök kiüzent neki, hogy papnak vasárnap otthon a helye.) A hatóságok a per előkészítése során 1957 decemberében letartóztatott Ferencz Ervin személyén keresztül igyekeztek Márton Áront belekeverni az ügybe. Ezt úgy próbálták elérni, hogy megtévesztették Ferencz Ervint, mintha Márton Áron is le lenne tartóztatva és a szomszéd szobában folya a kihallgatása. Páter Ervin a következőképpen emlékszik e jelenetre: „Legkínosabb perceim azok voltak, amikor nekem kellett *volna* bizonyítanom, hogy Márton Áron püspök is benne van az ügyben. A falon keresztül próbálták elhitetni velem, hogy a fal túlsó oldalán ő beszél. Hangját magnóról közvetítették. Bejön cellámba az őrmester és rám kiált: Maga Márton Áron? Erre hátulról rákiált a főhadnagy: Szamar! Disznó! Nem mondtam, hogy a 17-esben van? És nyakon vágta beosztottját. *Nagy súlyt fektettek az ő bekeverésére.* A tárgyaláson megnyugodtunk: Márton püspök úr nem volt jelen, de helyette mellettem ült a gyulafehérvári törvénytelen ordinárius: Kovács Béla.”⁸

Ferencz Ervinnek kellett volna bizonyítani azt is, hogy az őáltaluk szervezett „*fegyveres felkelés*” (!) össze lett hangolva az 1956-os magyar forradalommal. „Külön felkészítettek erre a vallomásra. Éreztem a súlyát. Utolsó pillanatig abban a hitben hagytam nyomozóimat, hogy ebben az értelemben fogok vallani. De a bíróság előtt *nemet* mondtam, amivel óriási felháborodást váltottam ki a bíróság és a román média köreiben. Ez lett volna a korona! Ha ez a tanúvallomás elhangzik, talán nem tizenegyet, hanem sokkal többet ítétek volna halálra, köztük engem is.”⁹

Ferencz Ervinre az ügyész halált kért, de végül életfogytiglant kapott. Az ötvenhat vádlott közül *tizenegyet golyó általi halálra ítétek és ki is végezték.* Közöttük két katolikus pap volt, Szoboszlay Aladár és Ábrahám Árpád torjai plébános. Akiket nem életfogytiglanra ítétek, azok húsz év körüli ítéleteket kaptak, ami valójában sokuk számára életfogytiglant lett, mert a börtönben többen meghaltak az elítéltek közül. A „fegyveres összeesküvés” meséjéből annyi volt igaz, hogy az elítéltek egyikének volt egy rozsdás, üzemképtelen pisztolya, másikuk pedig ereklyeként őrzött egy 1848-as ágyúgolyót, ami egy körülbelül tíz centiméter átmérőjű ártalmatlan vasgolyó volt. Ezekért mindkét „fegyvertulajdonos” halálos ítéletet kapott és ki is végezték őket.¹⁰

Hála Ferencz Ervin éberségének és áldozatvállalásának, a már háziórizetben élő Márton Áron kimaradt a Szoboszlaj-perből. Ha belekerült volna, egy bizonyos statisztikai valószínűség szerint ki is végezhetnék volna. Életfogytiglannál kisebb ítélettel nem úszhatta volna meg, hiszen 1951 óta már volt egy ilyen jogerős ítélete, amit 1955-ben felfüggesztettek. Ha Márton Áront ekkor, hatvan-két éves korában belekeverik a Szoboszlaj-perbe, akkor majdnem biztos, hogy ő is meghalt volna valamelyik börtönben.

A DIKTATÚRA ELLEN, HÁZIÓRIZETBŐL

Azzal, hogy az állambiztonsági szerveknek nem sikerült belekeverni a Szoboszlaj-perbe Márton Áront, a továbbiakban megszűnt a közvetlen fenyegetettség. Az elvi lehetőség, hogy visszavigyék a börtönbe, letölteni a rá kiszabott és 1955-ben felfüggesztett életfogytiglani ítéletet, a hatvanas évek végéig változatlanul fennállt, az állami egyházügyi hatóságok 1958-ban és 1966-ban meg is fenyegették ezzel a lehetőséggel. Azonban 1958 után már nem tudunk az ismételt bebörtönzését célzó újabb belügyi vagy rendőrhatalmasági kísérletről. A háziórizet egy évtizede azonban teljesen egyértelműen azt szolgálta az államhatalom számára, hogy az életkorában már előrehaladott, sok szenvedésben megpróbált püspököt fárasssa, megtörje. *Letartóztatások még a hatvanas évek elején is voltak*, ugyanekkor pedig még börtönben voltak az ötvenes évek különböző időszakai-ban elítélt papok tucatjai.

1961-ben volt az utolsó erőszakos kísérlet arra, hogy a ferences rendet felszámolják. Benedek Fidél tartományfőnök ekkor már tizenhárom éve biztosította azt, hogy az erdélyi ferences rend az állami hatóságok *tudtával, de nem beleegyezésével*, ha kényszerlakhelyen is, ha bebörtönzések mellett is, de rendi közösségben működjön. Az állambiztonsági rendőrség 1961-ben a ferences közösség vezérkarának, a rendi kormányzat tagjainak és a teológia tanárainak letartóztatásával kísérte meg szétzilálni a rendet. Azt látjuk a letartóztatások időpontjából, hogy a ferencesek számára egy évtizedig tartott a permanens szétszórás, illetve ha a kultusztörvény évétől az 1964-es amnesztiáig számoljuk ezt, akkor tizenhat évig éltek közvetlen fenyegetettségben, sokan börtönben. A vajdahunyadi főiskolát 1949 novemberében erőszakkal verték szét, majd 1951 augusztusában internálták az összes rendtagot. Ugyanekkor tartóztatták le *Boros Fortunát* volt tartományfőnököt, aki kényszermunkatáborban halt meg. 1955. március 25-én, éppen Márton Áron visszatérésekor tartóztatták le *Gurzó Anaklétot*. 1957-ben következett *Szentmártoni Odorik* helyettes tartományfőnök, *Mezei Levente* filozófiatanár, *Ferencz Ervin* fogarasi házfőnök, majd máriaradnai templomigazgató, *Hajdú Leander* volt csíksomlyói házfőnök, tartományfőnöki tanácsadó, valamint *Szőcs Izidor* tordai házfőnök. Ilyen előzmények után, 1961 júniusában letartóztatták *Benedek Fidél* tartományfőnököt, *Fodor László* erkölcs-

teológia-tanárt, aki a tartományfőnök titkára is volt, *Écsy János* dési házfőnököt, francia–román szakos tanárt (1979 és 1982 között ő volt a tartományfőnök), *Angi Csaba* dési házfőnökhelyettest, *Pöbcker Balázs* körösbányai házfőnököt (1982 és 1990 között ő volt a tartományfőnök), valamint *Fülöp Tamás* volt szatmárnémeti házfőnököt. 1961 szeptemberében pedig letartóztatták *Bálint Salvator* helyettes tartományfőnököt, az egyháztörténelem tanárát, aki a vajdahunyadi rendi főiskola utolsó rektora volt, illetve *Fodor Pelbártot*, a szentírásstudomány tanárát. A vád ezúttal rendszerellenes lázítás volt, amit leginkább azzal igyekeztek alátámasztani, hogy a letartóztatott személyek tiltott rádióadókat hallgattak. Bálint Salvator esetében azt is felrótták, hogy Márton Áron kérésére 1955 és 1957 között az úgynevezett békemozgalommal ellentétes szellemű lelkigyakorlatokat tartott a papság számára.¹

Amikor sok pap börtönben volt, amikor a ferences rend felszámolására ismét közvetlen kísérletet tettek (harmadrendiként a püspök is a ferences családhoz tartozott), amikor a börtönben lévő papok nagy száma olyan paphiányt okozott, ami veszélyeztette a hatalmas egyházmegye lelkipásztori ellátását, akkor Márton Áron számára a „palotafogság” nem a nyugalom, hanem a gyötrődés és a létbizonytalanság évtizede volt. Az állambiztonság bizonyára ezzel számolt és a fárasztás módszerével próbálták behódolásra bírni, vagy a „porondról” leszorítani őt. Tegyük hozzá, egyik sem sikerült: a püspök változatlanul nem hódolt be és ki sem szorult egyházmegyéje életéből.

El kell mondani, hogy a rendszerrel való szembenállás nem öncélú „kuruckodás” volt Márton Áron részéről. Ezt azért kell elmondani, mert az államszocializmus éveiben (nem Erdélyben!) voltak, akik ezt tételezték fel a kilátástalan börtönt és háziőrizetet szenvedett erdélyi katolikus püspökről. Ahogy nem kuruckodás, hanem kötelesség volt a náciizmus elutasítása, ugyanígy fordult szembe a kommunizmus másfajta embertelenségével. A diktatúrát, az emberi jogok, az egyház és a vallásszabadság megsértését utasította el Márton Áron, amit püspökként meg kellett tennie. Ha ugyanis nincs szólásszabadság és az ember nem mondhatja ki azt, ami őt szorongatja, akkor a püspök nem állhat azok közé, akik az államhatalmat kiszolgálják. 1949-ben Márton Áron leült a kormány képviselőivel, hogy az állam és az egyház viszonyáról tárgyaljon – csak éppen *azt* a lépést nem tette meg, amit a kormány elvárt tőle, vagyis nem adta fel az egyház autonómiáját. Ha valamilyen értékről, vagy méltánylandó személyről volt szó a hatalom köreiből, akkor Márton Áron nem vonakodott a kapcsolattól, vagy akár az elismeréstől. Ilyen személy volt számára *Petru Groza*, azaz Groza Péter, aki Románia miniszterelnöke volt egykor, majd a nyílt diktatúra éveiben a nemzetgyűlés elnökeként gyakorlatilag kiszorult a politika formálói közül.

Groza Pétert Márton Áron hiteles embernek tartotta. Groza Péter személyét a rendszerváltozás előtt, a Ceausescu-diktatúra idején nosztalgiával emlegette sok magyar (Erdélyben is és Magyarországon is), azonban ma már olykor a ro-

mán érdekek gátlástalan érvényesítőjeként szólnak róla, ha egyáltalán szóba kerül még a neve. Márton Áron nem lepődött meg azon, hogy Groza románként a román érdekeket képviselte, például Erdély magyarlakta részeinek hovatartozásáról is a román álláspontot vallotta, vagyis az ellenkezőjét annak, amit ő képvisel. Márton Áron nem várta el tőle, hogy románként magyar érdekeket képviseljen, viszont az egykori szászvárosi református gimnázium magyarul tökéletesen beszélő, a magyar kultúrát sok magyart megszégyenítő szinten ismerő diákját, a dévai ortodox pópa fiát, a későbbi politikust párbeszédre képes, értékes embernek tekintette. Amikor Groza Péter meghalt, akkor Márton Áron már több mint egy éve háziórizetben, jogaitól megfosztva élt. Groza temetése napján összehívta a gyulafehérvári papságot és a papnövendékeket a székesegyházba, ahol rövid beszédben emlékezett meg az egykori miniszterelnökről, akivel 1946-ban vitában állt, és akit mindig tisztelt. Többek között a következőket hallhatták tőle hallgatói:

„Dr. Groza elnök nem volt a katolikus egyház tagja, de hívő ember volt. Szülei hitben nevelték fel, és tudjuk, hogy ezt a szülői örökséget őrizte élete végéig. A keresztény ember reménye pedig nem alszik ki, míg a hit mécsese bármily halványan pislákol. Ezért hisszük, hogy a beteg elnök a betegszoba csendjében az elmúlás szelétől érintve hívta az Istent és hisszük, hogy az Úrban hunyt el...

Dr. Groza elnökről köztudomású, hogy szívesen segített embertársain. *Nem különítette el az embereket csoportokra sem vallás, sem nemzetiség, sem felfogás szerint.* Az embert nézte, és ha módjában volt, szívesen segített mindenkin, aki segítségre szorult. Ezek most szívünk háláját imádságba öntik, hogy jötevőjük lelkéért felküldjék az Isten trónusához. És mi is, amikor az elhunyt elnöknek a végtisztességet megadjuk és a kegyelet adóját iránta lerójuk, egyúttal letesszük sírjára a hála koszorúját is. *Köszönjük neki a jóakaratot, melyet egyházunk ügyei iránt, és az emberi jóságot, amit igénytelen személyünk iránt tapasztaltunk.* Nem felednők el ezeket akkor sem, ha a belső jószándéknak pusztá jellei maradtak volna, mert akkor is a keresztény humanizmus nemes gesztusai voltak. Emlékét kegyelettel őrizzük, és szívünkéből kérjük megváltó Istenünket, az Úr Jézus Krisztust, aki a szomjazóknak nyújtott pohár vizet is visszafizetni ígerte, hogy az elhunyt elnök halhatatlan lelkét fogadja irgalmasan, és fogadja be az örök nyugalom honába.”²

E beszéd tanúság arra, hogy Márton Áron képes volt arra a bölcsességre és tisztára látásra, amit az evangélium a konkoly és a búza elválasztásának példájával az Istennek tulajdonít. Márton Áron a rendszer embertelenségeit nem azonosította a rendszer egyes tisztviselőivel, legyen szó akár egy miniszterelnökről. Amikor Márton Áron ezeket mondta, akkor már sok év életveszélyes börtön állt mögötte, papjainak jelentős hányada még mindig börtönben volt, sokakat éppen akkor ítélték el, papjai, püspök-testvérei közül pedig sokan meghaltak a börtönben. *Márton Áron, miközben alku nélkül elítélte az embertelen rendszert, nem gyűlölte az embert. Márton Áron tökéletesen azonosult Krisztussal, akinek a gyűlölködő bal latorhoz egy szava sem volt (gyűlölködő szava sem), a jobb latorral viszont azonnal*

vállalta a közösséget. Amikor valaki ilyen mélységben azonosul Isten akaratával, akkor *életszentségről* beszélhetünk.

Eközben Márton Áron a háziórizet évtizedében változatlanul, folyamatosan elutasítja az államhatalommal való elvtelen együttműködést, elítélve azt, hogy az állam korlátozza a lelkiismereti szabadságot és az egyház szabadságát. 1963 márciusában például a kormány mellett működő Vallásügyi Osztály elnöke levelet írt Márton Áronhoz, melyben felszólította, hogy támogassa anyagilag a békemozgalmat. Ekkor már nyilván nem az úgynevezett katolikus békemozgalomról volt szó, hiszen az ekkorra Romániában már régen nem létezett, ami volt, azt Márton Áron papjai még püspökük börtönévei alatt elszigetelték, illetve e mozgalom formálisan is megszűnt, amikor Márton Áron 1955-ben kijött a börtönből. 1963-ban egy olyasféle állami békemozgalom támogatására kapott Márton Áron felszólítást, mint amilyen Magyarországon Országos Béketanács néven működött. Amikor a Vallásügyi Osztály elnöke felszólította Márton Áront, hogy támogassa a kormány békemozgalmát, akkor egyfajta „népfrontos” akolba próbálták beterelni őt, s vele az egyházat. Márton Áron, aki már évtizedek óta ökumenikus szellemiséget képviselt, aki a más világnézetű emberekkel is együtt tudott gondolkodni az ember felemelkedése érdekében, *elutasította* azt, hogy népfrontos legyen egy diktatúrában, mely a más véleményeket nem tűri, nem vállalkozott arra, hogy a hatalom kívánságára összekeverje a konkolyt a búzával. A következő levelet intézte 1963 márciusában a Vallásügyi Osztály elnökéhez:

„Elnök Úr! Vettem az Ön szép levelét, melyben a békemozgalom anyagi támogatására szólít fel, és tisztelettel kérem Önt, ne vegye rossz néven, hogy nem tudok pozitív választ adni. Nagybecsű levelével, melyben a békemozgalom anyagi támogatására szólít fel, olyan kérdést érint, melyet már többször felvetettek nekünk az elmúlt években. Nagyon szeretünk volna pozitív választ adni Önnek, de a legnagyobb sajnálatunkra nem tehetjük meg, és nagyon kérjük Önt, ne vegye tőlünk rossz néven ezt a *helyzetünk által reánk kényszerített vonakodást*, mert olyan dologról van szó, mellyel kapcsolatban az egyház helyzetét nem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Az 1949/51-es években egy akció, melyet a hatóságok kezdeményeztek és erélyesen támogattak, a békemozgalom nemes jelszavát arra használta fel, hogy a katolikus híveket és a papságot szembeállítsa a püspökökkel, és elszakítsa egyházunk fejétől, a római Pápától. Ezen akció megbontotta egyházunk belső békéjét, ennek következtében sok pap, szerzetes és szerzetesnő került bíróságok elé és börtönbe. A sebek a mai napig sem gyógyultak be teljesen.

A katolikus egyház jelenlegi helyzete sem mondható békésnek. A püspök szabad mozgásában korlátozva van, a püspöki jogszabályokat pedig a Vallásügyi Osztály gyakorolja közvetlenül, vagy imputernicitjei útján. (A háziórizetet elrendelő határozat korlátozta Márton Áron irodai ügykezelését is, levelezését felbontották, cenzúrázták, visszatartották. V. L.) Papok és hívek lelkiismereti kényszernek, zaklatások-

nak vannak kitéve: a papokat mindenféle módon egyik legsúlyosabb kötelességük teljesítésében akadályozzák, a hitoktatásban. Az iskolákban a növendékeket büntetik, ha hitoktatáson vagy istentiszteleten részt vesznek. A felnőtteket ugyanezért a munkahelyeiken vonják felelősségre. *Legutóbb egyházunk fejének, a római Pápának ítélték oda a »Békéért és humanizmusért« című nemzetközi békedíjat, de ha ugyancsak a Pápa levelet küld a mi címünkre, azt mi nem kapjuk meg, s hivatalos közlönyét is 1948-ban olvashattuk utoljára.* Így folytathatnám a helyzetünk rajzát, de nem kívánom az Elnök Urat a részletekkel terhelni.

Mi úgy véljük, hogy *a béke oszthatatlan, s erősen meg vagyunk győződve, hogy a békemozgalom és a népek békés együttélésének magasztos eszméje jelentős mértékben közelebb jutna a megvalósuláshoz, ha szabadon követhetnék lelkiismeretük szavát, és szabadon gyakorolhatnák vallási kötelességeiket azok az állampolgárok is, akik az istenbithez ragaszkodnak.*

Egyébként biztosítani kívánom Önt, Elnök Úr, hogy *mi is magunkévá tesszük, és szent kötelességiünknek tartjuk mindazt, amit a római Pápa a békével és annak szolgálataival, a nukleáris háború veszélyei elleni küzdelemmel kapcsolatban a katolikus egyház papjainak és híveinek a lelkére kötött és köt a jövőben. Nekünk is legfőbb vágyunk, hogy minél előbb és minél teljesebben megvalósuljon az igazságon, az igazságosságon és az emberszereteten alapuló béke.*³

Márton Áron a hatvanas évek kevésbé erőszakos, fondorlatos módszerei között is megóvta a katolikus egyházat attól, hogy *békemozgalom* címén állami befolyás alá kerüljön. Mivel Márton Áron ekkor háziórizetben volt, azt mondhatjuk, hogy ebben az évtizedben nem erőszakkal, hanem zsarolással próbálták behódolásra bírni őt, de a zsarnok ezúttal sem bírt vele, a püspök nem hódolt be. A diktatúráknak azonban nem csak az volt a törekvésük, hogy eszmeileg a saját akoljukba tereljék az egyházakat, hogy aztán saját önigazolásuk eszközei legyenek azok. A diktátorok arra is törekedtek, hogy maguk határozzák meg azt, hogy egy-egy pap hol működik. Törvényeket hoztak arról, hogy egy pap kinevezését állami jóváhagyáshoz kell kötni. E törvények Romániában is megszülettek, azonban Erdélyben nem érvényesültek, mert Márton Áron nem tartotta magát e törvényekhez. Huber József irodaigazgatói és Lestyán Ferenc marosvásárhelyi plébánosi kinevezését példaként felhozva láttuk, hogy papjai kinevezését illetően a püspök akarata érvényesült. Az államhatalom olyan módon vett gáncsot a püspök akarata elé, hogy többször közigazgatási úton tiltotta ki a településről a kinevezett papot, de Márton Áron háziórizetben sem fogadta el azt, hogy a hatóság felette gyámkodjon. E kérdés, a papok kinevezésének ügye, illetve a püspök szabadsága e kérdésben, 1964-ben merült fel élesen, mert az ekkori amnesztiával negyvenkét pap szabadult börtönből, vagyis több tucat börtönviselt papnak kellett egyházi beosztást adni. A kultuszminisztérium ekkor úgy rendelkezett, hogy a szabaduló papoknak be kell mutatniuk a szabaduló iratukat, valamint a bírósági ítéletüket. Ez utóbbi beszerzése nehézségekbe ütközött, vagyis gátolta azt, hogy e papok elfoglalják a börtön utáni első állomás-

helyüket. A marosvásárhelyi állami közigazgatás mindezt megtetézve 1964-ben olyan határozatot hozott, hogy a börtönből szabaduló papok írjanak egy „memoárt” (önvallomást?), amiben a Vallásügyi Osztálytól kérik a kinevezésüket (!). Márton Áron úgy sietett a börtönből szabaduló papjai segítségére, hogy a püspökség hivatalból kikérte az érintettek bírósági ítéletét. Ugyanakkor levélben biztosította a kultuszminisztériumot, hogy amint meglesznek az ítéletek, azok szövegét pótlólag küldi a minisztériumba. Addig is kinevezte papjait a megfelelő plébániákra, vagyis megóvta e papokat a hivatal packázásaitól. A Maros megyei állami közigazgatás diszkriminációja ellen pedig, ami szerint az oda érkező papoknak „memoárt” kellene írniuk, a püspök levélben tiltakozott a Kultuszminisztériumnál. Márton Áron e levélben az 1948-as kultusztörvénynek arra a kitételére hivatkozik, ami szerint Romániában „a vallási kultuszok szabadon szerveződhetnek és működhetnek saját előírásaik szerint, tanításuknak, kánonjaiknak és hagyományaiknak megfelelően.”⁴ Ugyanakkor ezzel ellentmondásban állónak nevezi meg a kultuszminisztérium szervezéséről szóló 1949. február 4-én megjelent rendeletet, ami előírja, hogy egyházi személy kinevezéséhez a kultuszminisztérium jóváhagyása szükséges. „Jelenleg az egyházi intézmények egy csobánt (juhászt, V. L.), vagy mosónőt sem alkalmazhatnak a saját pénzükön sem, az Ön előzetes jóváhagyása nélkül... Úgy véljük, hogy a törvény, mely ennyire korlátozza az egyházi elöljáróság joghatóságát, és ennyire akadályozza a saját törvényei szerinti működését, nincs összhangban az Alkotmány és a Kultusztörvény azon intézkedéseivel, melyek a fundamentális szabadságjogokról szólnak. Láttuk azt is, hogy ez a korlátozás súlyos zavarokat fog előidézni a lelkipásztori munkában és az egyházi fegyelemben. Ezért *kezdetől fogva vonakodtunk a törvényt elfogadni, de gyakorlatilag kénytelenek voltunk alkalmazkodni, mert a milícia a kinevezett vagy áthelyezett egyházi alkalmazottat, ha nem tudta felmutatni az előzetes jóváhagyást, kiutasította a helységéből*”.⁵

A püspök tehát „vonakodott elfogadni” az egyház szabadságjogait sértő törvényt. Ellenállt a hatósági nyomásnak a háziórizet körülményei között is, amikor a bebörtönzés veszélye még fennállt. Ellenállásának legfeljebb az szabott határt, hogy kinevezendő papjait védte az állami retorzióktól. Márton Áron az ötvenes és hatvanas években „kicsikarta” az államtól azt, hogy ne szóljon bele a lelkipásztorok kinevezésébe. A későbbiekben a papok kinevezésének állami engedélyezési ügye úgy alakult, hogy az állami hatóság csak azon főesperességek főespereseinek kinevezéséhez várt el állami hozzájárulási kérelmet, amely főesperességeket elismert. A gyulafehérvári egyházmegye tizenöt főesperessége közül az állam elismert négyet. Ennek annyi gyakorlati jelentősége volt, hogy az állam és az egyház közötti anyagi, elszámolási ügyeket (például a műemlék-templomok fenntartási költségeihez az állam hozzájárult) az egyház részéről e négy főesperesség bonyolította. E négy főesperes egyike, a marosi főesperes Lestyán Ferenc volt, akit példaként hoztunk fel annak bemutatására, hogy Márton Áron hogyan tudta a legfelsőbb vezető pozíciókba is az általa alkalmas-

nak ítélt személyeket kinevezni. De volt példa arra is, hogy – már a nyolcvanas években – Jakab Antal püspök kinevezte a Kolozsvár-belvárosi plébánost, aki egyúttal kolozs–dobokai főesperes. Az állam nem fogadta el Czirják Árpádot főesperesnek, mert rendszeresen prédikált a diktatúra ellen az emberi jogokról. Jakab Antal nem vonta vissza Czirják Árpád kinevezését, hanem egy másik papot, a hasonlóan „rendszerellenes” Jakab Gábort (1990 óta a kolozsvári Keresztény Szó főszerkesztője) bízta meg azzal, hogy képviselje a főesperesség ügyeit. Tegyük hozzá azt is, hogy Márton Áron lelkipásztori kérdésekben azért tehetett szert függetlenségre már a háziórizet évtizedében is, mert *az állami hatóságnak nem volt „kádertartaléka” a papság soraiban*. A békepapságot a titkos egyház-kormányzat és a lelkipásztorkodó papság még a püspök börtönévei alatt elszigetelte, lehetetlenné tette. Amikor pedig Márton Áron kiszabadult a börtönből, bölcsen és határozottan, megbocsátással és egyházkormányzói eréllyel felszámolta a békemozgalmat. Így őrizte meg a katolikus egyház szellemi, lelkipásztori autonómiáját a diktatúra teljes időszakára, amikor is a római katolikus egyháznak nem elfogadott, hanem csak megtűrt állapota volt (mert nem született statútum az állami hatóságokkal).

Még a hatvanas évek második felében is volt példa arra, hogy a kultuszminisztérium vallásügyi osztálya azzal fenyegette a háziórizetben élő Márton Áront, hogy a kormány „felülvizsgálja jogi helyzetét”, vagyis visszaviteti a börtönbe, letölteni az életfogytiglani ítélet hátralévő részét, vagy esetleg kiutasítják az országból. Az államhatalom ekkor ezzel maga tanúskodott arról, hogy a háziórizet csak arra szolgál, hogy zsarolni lehessen a püspököt. E fenyegetés Márton Áronnak egy körlevelével volt kapcsolatos, melyben a püspök a katolikus egyházban szokásos búcsúkról rendelkezett.

Itt el kell mondani, hogy a háziórizet időtartama alatt Márton Áron nem adott ki olyan körleveleket, melyek általános emberi kérdésekről, például emberi jogokról, demokráciáról, vagy bármilyen kérdéstről szóltak volna, amibe „politikát” lehetne belemagyarázni. Ez idő alatt Márton Áron csak lelkipásztori és egyházi igazgatási tárgyú körleveleket adott ki. Márton Áron azért volt óvatos e kérdésben a háziórizet idején, mert az 1948-as kultusztörvénynek volt egy kétértelmű szakasza, ami az *általános érvényű* körlevelek esetén állami cenzúrát ír elő. Márton Áron e szakaszt is úgy értelmezte, hogy a törvény ilyen esetekben sem ír elő cenzúrát, azonban az ötvenes-hatvanas évek körlevelei mégis megmaradtak a legszűkebb értelemben vett vallási-lelkipásztori kérdéseknél, melyekre a törvény egyértelműen *nem* ír elő cenzúrát. Vagyis *Márton Áron ezzel az önkorlátozással kivonta magát a cenzúra alól*. A hatalom azonban, mely zsarolni akarta őt, a saját törvényeit sem vette komolyan, ha céljait el akarta érni. Egy ízben, 1966-ban, *fenyegetéssel, zsarolással igyekeztek arra szorítani őt, hogy cenzúráztassa a merőben lelkipásztori tárgyú körleveleit is. Márton Áron levélben utasította vissza e fenyegetést*, melyet a Vallásügyi Osztály vezértitkárának címzett. A levél szövege a következő:

„Vezértitkár Úr! Folyó évi február 14-én Nenciu director adjunct, Jurconi és Bíró imputernicit urak kíséretében megjelent nálam, és az Ön megbízásából erélyes hangon a következőket hozta tudomásomra:

150/1966. sz. alatt, a rendkívüli jubileumi búcsúk ügyében kiadott körlevelemmel vétettem a kultusztörvény 25. szakasza ellen, s mivel a búcsú kiterjesztésére közvetlenül a Vatikánhoz fordultam, vétettem a kultusztörvény 40. szakasza ellen. A Departament ezeket törvénytértésnek tekinti, és ha a körlevél végrehajtása során bárhol zavargások fordulnának elő, felelőssé tesz engem és mindazokat, akik a körlevél végrehajtásában részt vesznek. Ha pedig a híveket munkájuktól vonjuk el, szabotázsnek minősítik, és mint ilyent büntetik. Ugyanakkor *engem utoljára figyelmeztet, hogy ha még hasonló törvénytértést követek el, a kormány felül fogja vizsgálni jogi helyzetemet.*

Vezértitkár úr, számomra megnyugtató, hogy *Ön csak ezeket és csak ilyen vádakot tud felhozni ellenem. Ebből is csak azt látom, hogy helyes úton, a kötelességteljesítés útján járok.*

A törvény 25. szakasza az általános érdekű pásztorlevelekről beszél, de ezekről sem mondja, hogy csak az Ön előzetes cenzúrájával szabad kiadni. Az én pásztorleveleim és körleveleim, melyeket nagyon ritkán és nagyon leszűkített terjedelemben kiadhatok, kizárólag egyházi, vallási és pasztorális tárgyúak, papjaimat és híveimet érdeklik, s úgy tartom, hogy azok elbírálására a püspök illetékes. Sorin inspektor úrral pedig, aki 1965-ben Jurconi imputernicit úr kíséretében felkereset és a körlevelek ügyét szóvá tette, abban állapodtunk meg, hogy körleveleimet *utólag* bemutatom, s e célból az expedíáláskor megküldöm a Departament-nek is. (Vagyis, amikor a körleveleket postázzák az egyházközségek felé, *akkor* egy példányt a kormány részére is elküldenek, azaz, a cenzúra nem érvényesül. V. L.) Így küldöttem a kifogásolt 150/1966. sz. körleveletem Önnek. Nem tudom feltételezni, hogy Sorin inspektor úr az Ön szándéka ellen cselekedett volna. Annál meglepőbb, hogy Ön éppen az e megállapodás után kiadott első körleveletem használja fel ellenem.

Ennek a körlevélnek a tartalma és célja kizárólag vallásgyakorlati, tehát olyan, amelyben az ország törvényei szerint is a püspöknek joga van intézkedni, és a papoknak és híveknek joguk van aszerint eljárni. A törvény azt is mondja, hogy az állampolgárokat senkinek sem szabad akadályozni vallásuk gyakorlásában.

A Vatikánhoz, legfelsőbb elöljáróimhoz fordultam engedélyért, hogy híveimnek megkönnyítsem a jubileumi búcsú elnyerését. Az eredeti rendelkezés szerint csak a püspöki székhelyen, a püspöki székesegyházban nyerhették volna el. *1958-ban – korlátozva lévén szabad mozgásomban – a közeli plébániákról a bérmentkezés szándékozó híveket a székhelyemre hívtam, Ön erélyesen megfenyített, s akkor is kilátásba helyezte jogi helyzetem felülvizsgálatát. Erre gondolva kértem az Apostoli Szentsekétől felhatalmazást, hogy máshol is megszerezhessek a jubileumi kegyelmeket. Úgy látszik, az Ön szándékát most sem találtam el.*

Közvetlenül fordultam a Vatikánhoz. Ezt kellett tennem, ha egyáltalán célt akartam elérni. Nem titokban tettem, és nem kértem titkos dolgot. *Egyházunk törvénye szerint jogunk van híveinkkel és egyházi elöljáróinkkal ellenőrzés nélkül, közvetlen kapcsolatot fenntartani. Az Egyház jogát a nemzetközi joggyakorlat is védi, hiszen szorosan összefügg az embernek egyik elidegeníthetetlen jogával, a vallásgyakorlat és a lelkiismereti szabadság jogával. A Pápa és a Pápával való közösség a katolikus vallás lényeges része. Sajnos, mi 1948 óta legfelsőbb egyházi fórumunk hivatalos rendelkezéseibe is csak véletlenül és szórványosan jutunk hozzá, és súlyos lelkiismeretbeli ügyeket vagyunk kénytelenek megoldatlanul hagyni, mert a törvény negyvenedik szakasza elzárja utunkat.*

Ön felelőssé tesz az esetleges zavargásokért. 27 éve vagyok püspöke az egyházmegyének, de nem tudok esetről, hogy híveim vallási gyakorlat alkalmával a közrendet megzavarták volna. Nem fogják most sem, hacsak szándékosan nem provokálják őket. *Szíveskedjék akkor a provokátorokat felelősségre vonni.*

A törvény szerint jogunk van – és ez a jog minden állampolgárt megillet – vallásunkat saját szokásaink, törvényeink, liturgikus szabályaink keretei között gyakorolni. Jogunk van Egyházunk ünnepélyesebb vallási gyakorlataiba is bekapcsolódni. A jubileumi búcsú feltételeit mégis beillesztettem azokba a vallási gyakorlatokba, melyek nálunk a nagybőjti és az arra következő időszakban szokásosak. Azt is kifejezetten mondja a körlevél, hogy azokat a híveket szólítja fel a búcsú megszerzésére, »akik tehetik«. Nem tudom, hogy *milyen törvény alapján volna szabad szabotázzsal vádolni állampolgárokat, akik vallási meggyőződésüket követve vallási gyakorlatokon részt vesznek?*

1956-ban Ön megtiltotta az úrnapi körmenetek megtartását. 1958-ban, amint már jeleztem, megtiltotta, hogy a közeli plébániákról a hívek bérmálkozni székhelyemre jöjjenek. 1958-ban a gyóntatóknak az isteni törvény szellemében utasítást adtam, hogy küzdjenek az abortusz veszélyesen terjedő gyakorlata ellen, Ön törvényellenes cselekedettel vádolt. 1959-ben megbíztam az udvarhelyi főesperest, hogy a farkaslakai plébánia híveit helyettem megbérmálja, Ön a bérmálást letiltotta. 1964-ben megbeszélésre hívtam a temesvári és a szatmári egyházmegyék egy-egy megbízottját, hogy a II. vatikáni zsinat által elrendelt liturgikus reform végrehajtásának módozatait megtárgyaljuk. Ön a megbeszélés megtartását megakadályozta, és nekem megtiltotta, hogy a liturgikus reformot – amit a világon mindenütt végrehajtanak a katolikusok – végrehajtsam (ezt persze nem vettem tudomásul, amint azt sem vehetném tudomásul, ha valaki megtiltaná, hogy az esti imámat elmondjam). A múlt évben utasítást adtam papjaimnak a bitoktatással kapcsolatban, az Ön tisztviselői sorra járták és járják a plébániákat, intelmeket adnak a papoknak, a tanítók és mások pedig azóta a szülőket és a gyermekeket igyekeznek rávenni, hogy ne igényeljék a bitoktatást. 150/1966. sz. alatt megbírdettem a jubileumi búcsút, amit a világon mindenütt, ahol katolikusok élnek, megtartanak, s erre Öntől e levelem elején regisztrált választ kaptam.

A különböző korlátozások, büntetések, megfélemlítések, a papok működésének megvonása, áthelyezésének késleltetése vagy megtagadása stb. következté-

ben nem tudjuk papjaink és híveink lelki és vallási irányítását normálisan ellátni. Állandó bizonytalanságban és félelemben élünk. Papok és a püspök, senki nem tudja, hogy mikor vonják felelősségre, vagy mivel büntetik hivatali, vallási, lelkiismeretbeli kötelességük teljesítése miatt. *S ha ebben a légkörben és szoros gyűrűben lélegezni akarunk, a törvényellenesség vádját szegezik mellünknek.*

Úgy értesültem, hogy az imputernicitek papjaimat magukhoz rendelték a körvellel kapcsolatban. *Tisztelettel kérem Önt, Vezértitkár Úr, ne büntesse papjaimat az én »magatartásom« miatt.*

Az én magatartásomat az Egyház és a vallás helyzete determinálja. Sokszor éreztem az Ön hatalmának erejét, és ha a jövőben is éreztetni akarja, el fogom viselni. Azt tartom, hogy a püspöknek, ha hivatali kötelességeit hűségesen akarja teljesíteni, osztoznia kell az Egyház és a vallás sorsában.

Kérem, fogadja tiszteletemet."⁶

Ez a levél pontosan jelzi azt a légkört, amiben Márton Áron még 1966-ban is élt. Mozgásszabadságától megfosztva, fenyegetések közepette, teljes egzisztenciális bizonytalanság volt az élete. Ha még 1966-ban is „jogi helyzetének felülvizsgálatával” azaz börtönnel fenyegették (hiszen életfogytiglani ítéletének leltöltését 1955-ben mindössze felfüggesztették), akkor nyilvánvaló, hogy a hatalom a háziőrizet évtizedében a zsarolásokkal, fenyegetésekkel arra, törekedett, hogy fárassza, felőrölje az immár idős püspököt – e levél írásának évében töltötte be 70. életévét –, akinek püspöki szolgálata, ekkor már huszonhét esztendő óta, szakadatlan küzdelem volt a különféle diktatúrákkal, azoknak különféle változataival szemben. Márton Áron ötvenhárom éves volt, amikor letartóztatták, ötvenöt, amikor életfogytiglani börtönre ítélték. Börtönévei alatt számtalan fogoly, köztük sok pap és püspök halt meg a közelében. Hatvanegy éves volt, amikor háziőrizetbe, teljes létbizonytalanságba helyezték. Azt lehet mondani tehát, hogy *Márton Áron a ráért fogságban, börtönben és háziőrizetben öregedett meg.* Ez az időszak közel két évtizedig tartott az életében. Ő azonban, *aki a tiszta lelkiismeret apostola volt,* nem bizonyult zsarolhatóknak. Egészségét, fizikai energiáit felemészthették, de nem hódolt be a világi hatalomnak, nem szegődött szaduceusként a Heródes-pártiak mellé. *Életszentségét mutatja az, ahogy papként, püspökként mindig, élete végéig azonosult Isten akaratával.*

AZ EGYHÁZMEGYE LELKIPÁSZTORI HELYZETE

Az a totális támadás, amit a kommunista diktatúra az ötvenes években az egyház ellen indított, megrendítette az erdélyi katolikus egyház lelkipásztori alapjait. A negyvenes évek végétől az 1964-es amnesztiarendelethez az erdélyi egyházmegye lelkipásztorai közül körülbelül százan kerültek börtönbe vagy kényszermunkára, nagyrészt sok évre, akár évtizedet meghaladó időtartamra is. Ehhez hozzá kell még számítani a szerzeteseket, akiket kivétel nélkül internáltak,

sokukat börtönbe is zártak. Ebből következően az akkori egyházmegyei papságnak (a szerzeteseket nem számolva) körülbelül az egynegyede valamennyi időre kiszorult a lelkipásztori munkából. Ha ehhez hozzáadjuk, hogy egy olyan pap, akit feladata teljesítésétől nem riaszt vissza a börtön, annak elkötelezettsége, odaadása „átlagon felüli”, akkor el kell mondani, hogy *a börtön által a papságnak a legelkötelezettebb, lelkipásztorilag is bizonyára leghatékonyabb nagy hányada lett többnyire évekre kivonva a „forgalomból”*. Hozzá kell tenni ehhez még azt is, hogy akit saját egyházközségéből kitoloncolva, „csak” kényszerlakhelyre hurcolt a hatóság, azt még bele sem számítottuk a lelkipásztori munkából kivont körülbelül huszonöt százalékba, mert ezek a papok (szintén nem voltak kevesen) a kényszerlakhelyen lelkipásztori munkát végeztek. Viszont az ő kitoloncolásuk is rontotta az egyházmegye lelkipásztori állapotát, mert többnyire népes egyházközségekből lettek hatóságilag eltávolítva, kényszerlakhelyük viszont leginkább katolikus szórványvidéken volt, ahol csak kevés katolikus élt. Márton Áron, miután kiszabadult a börtönből, e kényszerlakhelyes papokat igyekezett visszahelyezni eredeti egyházközségükbe, vagy más fontos állomáshelyre, azonban a hatóság sokuknak nem adta meg a lakhatási engedélyt, ezért az ötvenes évek első felében hozott kényszerintézkedések, hatósági kitelepítések még a hatvanas évek elején is nehezítették az egyházmegye lelkipásztori helyzetét. Az 1964. évi amnesztia negyvenkét erdélyi papot ért a börtönben (a szatmári, nagyváradai és a temesvári egyházmegyék papjait nem számítjuk ide), akik ekkor – gyakran tizenkét-tizennégy év folyamatos börtön után – szabadlábba kerülhettek. Azonban az ő munkába állításuk sem lendíthetett a számarányuknak megfelelően az egyházmegye helyzetén, egyrészt azért, mert a hatóság sok helyen vonakodott megadni nekik a lakhatási engedélyt, másrészt pedig – ha a háborús évek duplán, akkor a romániai börtön- és kényszermunkaévek triplán számítanak – e papok, akik fiatalon és egészségesen lettek letartóztatva, szinte kivétel nélkül betegen tértek vissza. Aki már letartóztatásakor nem volt fiatal, vagy esetleg egészségi problémái voltak, az ha egyáltalán túlélte a börtönt, gyakorlatilag rokkantként szabadult.

Nehezítette az egyházmegye lelkipásztori helyzetét az is, hogy az ötvenes években évekig gyakorlatilag nem működött a papnevelő intézet. Akik az 1951/52-es tanévben, a békemozgalommal minden közösséget megtagadva, a bebörtönzött püspök iránti hűséget kifejezve, elhagyták a teológiát, azokat a börtönből szabaduló püspök 1957-ben pappá szentelte. E nemzedék lett a hatvanas-hetvenes évekre az erdélyi lelkipásztorok erős derékhada. Azonban 1952 és 1957 között nem volt papszentelés. E hiányzó négy-öt évfolyam az ötvenes évek közepétől a hatvanas évek második feléig komoly paphiányt okozott Erdélyben, noha ott mindig köztudomásúan magas volt a papi hivatások száma. Nem túlzás azt állítani, hogy – a börtönben lévő papokat, a papszentelésben kimaradt évfolyamokat és a másfél évtizedig kényszerlakhelyen élő ferenceseket összeadva (e létszámhoz bizonyos mértékben az egyházmegyés kényszerlakhe-

lyeseket is hozzáadhatjuk) – volt körülbelül egy-másfél évtized, amikor *folymatosan* körülbelül százötven-kétszáz pap hiányzott az erdélyi lelkipásztori munkából. Hasonló volt a helyzet a partiumi (tehát a szatmári, nagyváradi és temesvári) egyházmegyékben is. *Az állambatalom nyilvánvaló célja az erdélyi és partiumi római katolikus egyház összeroppantása volt.*

Az 1964-es amnesztiával negyvenkét pap visszatérhetett a börtönből, ők azonban a börtönben, kényszermunkán, internálótáborban szerzett betegségüket évek alatt heverték ki. Mindemellett az elhelyezkedésük sem volt könnyű a hatósági akadékoskodások miatt. Az 1964-es amnesztia idején feloldották a ferencesek kényszerlakhelyét, így – rendi működésüket az állam változatlanul nem ismerte el – ők betiltott szerzetesrendként visszatérhettek rendházaikba, a továbbiakban egyre csökkenő létszámban, ferencesként nyilvános lelkipásztori munkát végezhettek. Amikor kényszerlakhelyüket 1951-ben elrendelték, körülbelül száztizen, százhuszan voltak. 1964-re száz alá csökkent a létszámuk, de az ő visszatérésük volt az, ami a hatvanas évek közepétől sok problémát megoldott az erdélyi lelkipásztori munkában. Az amnesztiával szabadult papok évekig – részben azért, mert a hatóság nem adott nekik nagyobb városokban lakhatási engedélyt, részben azért, mert a betegen szabadult papokat Márton Áron is óvta és pihentette – kisebb helyeken dolgoztak. Többen közülük 1970 körül kerültek az egyházmegye kulcspozícióiba. Jakab Antal, aki közel tizennégy év börtön és ólombányában végzett kényszermunka után évekig nem kaphatott lakhatási engedélyt Gyulafehérváron, 1972-ben segédpüspök lett, püspökként is tanította az egyházjogot a teológián. Dávid László ugyanilyen hosszú börtön és ólombányában végzett kényszermunka után a fogarasi ferences templom lelkésze volt, egészségileg valamennyire ott jött rendbe. Ezután lett a székeskáptalan nagyprépostja, majd a hetvenes évektől 1984-ig Kolozsvár-belvárosi plébános és kolozs–dobokai főesperes. Eröss Lajos az összesen tizenkét év kényszermunka, börtön és Baragan-vidéki egészséget felőrlő internálótábor után egy kisebb egyházközségben, Csíktaplocán lett plébános. Egészségileg teljesen soha nem jött rendbe, 1972-ben mégis ő lett a püspöki irodaigazgató. Ezt a tisztséget 1985-ig töltötte be, amikor szentmise közben agyérgörcsöt kapott. Azt hitte agyvérzése van, és gondolta, hogy úgy halhat meg, mint Prohászka Ottokár, ezért folytatta a misét. Valószínűleg ennek következtében lett teljesen ágyhoz kötött beteg. 1977 óta ő a székeskáptalan nagyprépostja is. Gurzó Anaklét a börtön után rövid időre visszatért a dési rendházba, majd Márton Áron behívta Gyulafehérvárra, hogy legyen a papnevelő intézet spirituális, azaz lelki igazgatója. Így ő a papképzésben kapott kulcsszerepet mindaddig, amíg a hatóság a hetvenes években be nem vonta a gyulafehérvári lakhatási engedélyt.

Márton Áron a börtönből való szabadulása napján, vagyis az első körlevelében reflektált azokra a súlyos lelkipásztori problémákra, melyeket az ateista kultúrharc rövid öt év alatt okozott: „A lelkipásztori munka jelenvaló két nagy akadályát, a bizalmatlanságot és a paphiányt ki kell küszöbölnünk.”²¹ Amikor

1955 júliusában azt követelte a kormánytól, hogy vonja vissza azt az intézkedést, ami a ferences szerzeteseket kényszerlakhelyre szorítja, akkor alapvetően a jogot ismerte el, hogy egy rend működhessen a maga törvényei szerint, mert a papi és szerzetesi hivatásokat a Jóisten szabályozza, nem az állam. Emellett gondolhatott arra is, hogy a visszatérő ferencesek enyhítik a rövid idő alatt államilag kierőszakolt paphiányt. Amikor Márton Áron 1957-ben pappá szentelte azokat a teológusokat, akik néhány évvel korábban gyakorlatilag feloszlatták a teológiát, akkor nemcsak az ő hivatásukat és hűségüket ismerte el, de nem akármilyen papokkal gazdagította az egyházmegyét, enyhítve a lelkipásztori gondokon. Hasonlóan e gondokon enyhített akkor is, amikor az 1964-es amnesztia idején több tucat szabaduló pap elhelyezkedését segítve, papjait védve, maga *szállt szembe* a hivatal packázásaival.

Márton Áron, a lelkipásztor-püspök, azonban nemcsak a papok létszámában gondolkodott, hanem reflektált azokra a társadalmi változásokra is, melyek másfél évtized alatt a szocialista világban is és Romániában is bekövetkeztek. A háziórizet évtizedében papszenteléseken és diakónusszenteléseken szólhatott nyilvánosan, ezért ilyen alkalmakkor szólt a gondokról, jelezve a társadalmi változásokat is, melyek alaposan megváltoztatták az egyháznak a világban elfoglalt helyét, helyzetét, és amelyek ilyen módon a lelkipásztornak a társadalomban elfoglalt helyét és feladatait is módosították. Egy diakónusszentelésen, 1960-ban beszélt az ateista kultúrharcnak a következményeiről, melyek az emberekben megváltoztatták az egyházhoz való viszonyt:

„Az utolsó két évben a hittanra járó növendékek száma városokon a felére, sőt harmadára csökkent és apad a falvakban is, ha nem is olyan rohamosan. A középiskolásoknak már csak egészen kicsi töredéke látogatja a hittanórákat. A felsőbb iskolák ifjúsága, s általában a felnőtt ifjúság évek óta kívül van az igehirdetés hatókörén. A felnőttek is, akik pedig annak idején rendszeres hitoktatásban és vallásos nevelésben részesültek, egyre gyérülő sorokban mutatkoznak a szószék körül. Ugyanakkor ezer és ezer szószékről hallják azt az ígét, mely nem a Krisztusé. Gyűléseken vitatják, katedrákon tanítják, propagandafüzetek és -könyvek sokezeres példányban hirdetik, hogy Isten nem létezik, hogy Krisztus nem történelmi alak, hogy az evangélium mese, s hogy a lélek, halhatatlanság, feltámadás, túlvilág a papok találmánya, az Egyház pedig a legsötétebb intézmény, melyet a történelem valaha látott.”²

E sorokból fel lehet mérni azt, hogy mi értelme volt Márton Áron börtönéveinek, mi értelme volt annak, hogy Erdélyben, a Partiumban, a szerzetesrendekben papok *százai* vonultak börtönbe, kényszermunkatelepekre, vagy akár csak kényszerlakhelyre, illetve mi értelme volt körülbelül tucatnyi római katolikus pap (ezek többsége püspök vagy ordinárius) börtönhalálának. Ennek az értelme abban állt, hogy az egyház megőrizte lelki-szellemi függetlenségét, vagyis nem az állami egyházügyi (egyházüldözési) hatóságok döntötték el azt, hogy miről beszélhet egy püspök, miről beszélhet egy pap. Magyarországon például

még a rendszerváltozás után is lehetett olvasni a katolikus sajtóban olyan véleményt, mely szerint a békepapságot elítélő, az állam egyházpolitikájával szembehelyezkedő, börtönbe vonuló papok nem voltak realistikák, nem értették a kor szavát, netán felelőtlen hözöngők voltak.³ Magyarországon ha egy pap eredményes ifjúsági munkát végzett, jobb esetben a püspöke félévente áthelyezte, amivel lehetetlenné tette a legeredményesebb papjainak munkáját, rosszabb esetben e pap börtönbe került. Erdélyben, Márton Áron háziőrizetből, börtönnel a háta mögött, és újabb börtön lehetőségével a feje felett lelkipásztori lépésváltásra bízta a papjait, papnövéndékeit is, mert az ateista kultúrharc törekvéseivel szembe kell szállni. Magyarországon a hatvanas-hetvenes évekre a hitoktatás (és sokaknál az egyházhoz való tartozás) kimerült az elsőáldozásra és a bér mállkozásra való felkészítésben, ami ezen túlment, az már az egyházi előjáró számára is gyanús volt. Erdélyben, Márton Áron már 1948-ban elrendelte a felnőttek hitoktatását, de például az itt idézett beszéde is feladatokat jelöl ki ilyen irányban. Magyarországon még a nyolcvanas években is hittankönyv (*egyébként* nagyon jó hittankönyv!) jelenhetett meg, ami a hívő fiatal, középiskolás és egyetemista részére jóváhagyja a KISZ-tagságot, Erdélyben pedig Márton Áron, (*még* a hatvanas években is, *már* a hatvanas években is!) beszédek tucatjaival választotta szét a konkolyt és a búzát. Hogy Magyarországon milyen „eredményt” hozott az állami gyámkodásnak az egyház részéről történt elfogadása a szocializmus évtizedeiben, az többé-kevésbé köztudott, de nem is e munka feladata az, hogy ezt elemezzük. Arra pedig, hogy Erdélyben a hetvenes-nyolcvanas évekre milyen *eredményt* hozott a püspökök és a papság áldozatvállalása, az egyház lelki-szellemi autonómiája, e munkában még lesz alkalmunk kitérni. Nem ennek a munkának a feladata azt elemezni, hogy Magyarországon milyen „eredménye” lett a „kis lépések” politikájának, de mégis szükséges lehet az összehasonlítás Erdély és az anyaország között, ha látni akarjuk, hogy Erdélyben mi volt az értelme annak az ellenállásnak, ami a papság nem kis részét börtönbe juttatta. Az összehasonlítás azért is jogos, mert Márton Áron sem volt közömbös a magyarországi egyházi állapotok iránt. Az egykori közeli munkatárs, Erőss Lajos emlékezik vissza arra, hogy a püspököt „nagyon izgatták a magyarországi események és nem volt jó véleménnyel Casaroli államtitkár ún. keleti politikájáról. ... Sajnálta, hogy a magyar egyházi vezetők az állammal való egyezkedés útjára léptek, amelynek ott az lett a következménye, hogy az egyház elveszítette hitoktatási szabadságát.”⁴

Márton Áron az állami kultúrharcos törekvésekre nem egyházi kultúrharccal válaszolt. Távoll állt tőle az *ecclesia militans* eszméje. Abban látta a továbblépés lehetőségét, hogy a megváltozott világban új papi lelkületnek kell megjelenni. A szekularizált emberben nem a hűtlen egyháztagot látta, hanem a szenvedő, küszködő embert, akivel az egyháznak szolidaritást kell vállalni. Ezért az új lelkületű pap életén Krisztust kell meglátni, nem az egyházi hivatalt. Még csak küszöbön állt a II. vatikáni zsinat, de Márton Áron már azt szorgalmazta, hogy

az egyház a maga hivatalai helyett a Krisztusban adott közösséget mutassa fel. „Az intézményes keretek, melyek eddig a vallásos lelkület kialakításában és megtartásában hasznos szerepet töltöttek be, egymás után lebontattak. Még a családi tűzhelyeken is a hit lángja kialvóban van. *A mai ember elsősorban élni akar. Elsősorban a mindennapi kenyerét és a mindennapi életét akarja biztosítani. Ez az ember a hit iránt csak akkor fog érdeklődni, ha maga Krisztus jelenik meg előtte papjainak a képében.* Csak az a pap tud rá hatni, aki maga is mélységes hittől eltelve, az Isten-élmény megrendítő hatása alatt él, dolgozik és beszél.”⁷⁵ Márton Áron ezt az új paptípust kívánta megjeleníteni az egyházmegye papnevelésében, a gyulafehérvári hittudományi főiskolán. Ezért hívta be a papnevelébe a börtönből szabadult Gurzó Anaklét ferencest, aki tíz évvel korábban a titkos egyházkormányzat kulcsembere volt. Páter Anaklét Márton Áron megbízásából a papnövendékek lelki igazgatója, papi lelkületének formálója lett, vagyis ismét kulcsembere: egy új lelkipásztor-nemzedék formálásának kulcsembere. *Az ötvenes években az erdélyi egyház lelkipásztori gondjai alapvető létszám gondok voltak. Márton Áron ezt a létszám gondot úgy törekedett megoldani (visszatekintve állíthatjuk: eredményesen), hogy az új papok nevelése a Krisztusban való elkötelezettség által minőségi emelkedés, a világ változásaira való reflektálás képessége is legyen.*

Márton Áron tudta, hogy ha az erdélyi egyháznak alkalmassá kell válnia ahhoz, hogy a megváltozott viszonyok között is hatékonyan végezhesse küldetését, akkor a korábban képzett, már idősödő papság nem zárhatja el az életteret a fiatalok elől. Az erdélyi egyháznak fel kell készülnie a *lelkipásztori stafétaátadásra*. Ez elsősorban az akkori idősebb papság felelőssége, hiszen a fiatalokat hivatástudatuk lendülete éppen ebbe az irányba ösztökéli. Az idősebbek nem lehetnek kritikátlanok bizonyos tényezők iránt. Saját szemléletük egy korábbi időszakban alakult ki, az azóta megtörtént társadalmi változások bizonyos értelemben elmentek mellettük. Márton Áron az 1964-ben pappá szentelt évfolyamhoz, az akkori újmisésekhez szólva beszélt erről: „Mintha a kegyelem közvetítése akadozna. Mintha nemcsak a kegyelmet igénylők sora gyérülne, hanem mintha bágyadtanban, csak fél kézzel, nem teljes odaadással, mintha csüggedtebben dolgoznánk mi, a kegyelem munkásai is ... Ennek egyik oka talán az, hogy *minket idősebbeket, akik egy más világban nevelkedtünk, más körülmények közt és más kilátásokkal készültünk az evangélium hirdetésére, kísért a múlt néhány emléke. Mi talán nem tudunk – vagy nem tudunk egészen – a mai nemzedék nyelvén beszélni. Ti viszont ezeknek az időseknek a gyermekei vagytok egészen.* Ezzel nem azt mondjuk, hogy ti vagytok a boldog és kizárólagos birtokosai a bölcsék kövének. Még azt sem, hogy most már ti vagytok hivatva a pasztoráció stílusát és tempóját meghatározni. De annyit mondhatunk és mondunk, hogy *ha az őskeresztények lelkesedésével, elszántságával, igénytelenségével, a Krisztus ügye iránti nagy-nagy szeretettel mentek az emberek közé, és ha betű szerint veszíték és előlélték azt, amit hirdettek, ti több reménnyel vállalkozhatok arra, hogy ennek a tévelygő nemzedéknek feltárjátok az evangélium csodálatosan szép világát és megmutassátok Krisztust, Aki az út, az igazság és az élet.*”⁷⁶

Márton Áron hatvannyolc éves volt akkor, amikor ezeket mondta az éppen felszentelt új papoknak. Huszonöt éve volt püspök. Két év szünettel, tizenöt éve volt elzárva a világtól, előbb börtönnel, majd háziőrizettel, vagyis a helyváltoztatás tilalmával. Mégis volt bátorsága meglátni azt, hogy mekkorát változott ömellelte a világ. Volt bátorsága ahhoz, hogy az evangelizációban nagy kompetenciát tulajdonítson egy kezdő papnak. Volt bátorsága ahhoz, hogy elismerje a más stílus, *az új lelkipásztori stílus* létjogosultságát. Bizonyára emlékezett arra, hogy amikor ő káplán, középiskolai hittanár, majd egyetemi lelkész volt, akkor maga is fölé tudott, fölé mert emelkedni a hagyományos pasztoráció kereteinek. Tudta, hogy ő maga azért érhetett el eredményeket a fiatalkori beosztásában (a világ akkor is sokat változott, a világ mindig változik, az egyház mindig megújulásra szorul), mert már akkor is, ő is elismerte a más stílus, más észjárás, más szóhasználat létjogosultságát. Tudta, hogy *az evangelizáció nem megy az inkultúráció nélkül*, a kultúrák sajátosságának, változásának elismerése, a lelkipásztori munkába való beemelése nélkül, tudta, hogy az inkultúrációnak generációs vetülete is van. 1964-ben, öreg püspökként így tudta felismerni, hogy ő sem, az ő nemzedéke sem kizárólagos birtokosa a bölcsek kövének, együtt kell cipelni azt a fiatalokkal. *Vajon hány elbájosodott lelkű, ötvenéves „főtisztelendő plébános úr” van, akinek nem volt, ma sincs bátorsága felismerni ezt a fiatal káplánja mellett?* Európának ebben a szegletében, a hatvanas évek közepén, nem sok püspök merete ezekkel bízgatni fiatal papjait:

„A pap nem tesz eleget küldetésének, ha a meglévőket úgy-ahogy őrzi és terelgeti. A pap küldetése missziós küldetés. Új területeket kell hódítania, lelkeket kell szereznie Krisztusnak.

Legyetek tehát modern lelkipásztorok! Ismerjétek meg a mai ember problémáit, lelki szegénységét, erkölcsi veszélyeit, földies gondolkodását, természetfölötti érzéketlenségét, s az evangéliumot úgy hirdessétek, és képviseljétek, a szegényeket úgy adminisztráljátok, az élet kenyerét úgy osszátok ki, a keresztény embert a mindennapi érintkezésben, a magatok jellemén úgy mutassátok be, hogy a jókat jobbakká tegyétek, a gyöngékbe, tétovázókba új erőt és lelkesedést öntsetek, s a hittől messze került emberek érdeklődését felkeltsétek Krisztus iránt.

Legyetek modernek olyan értelemben is, hogy *vágjatok új csapásokat, kezdeményeztetek új módszereket a lelkipásztorkodásban, de ne feledjétek, hogy ha az új út nem az oltártól, nem a gyóntatószéktől és nem az imazsámolytól indul el és nem oda tér vissza, akkor nem a Krisztus útján jártok.*⁷

Ma visszatekintve bizton állíthatjuk, hogy ez az új lelkipásztori stílus megvalósult azoknak a papoknak a jelentkezésével, akik a hatvanas években álltak munkába, vagy legalább akkor kezdték tanulmányaikat. Nehéz „névsort olvasni” úgy, hogy abból ki ne maradjanak sokan azok közül, akik Márton Áron ösztönzésére megújították az erdélyi lelkipásztori munkát, de mégis megkíséreljük, mert a nevek teszik tényszerűvé az állítást. A még az ötvenes években szentelt nemzedék (pl. Bakos Sándor, Bálint Lajos, Borbély Gábor, Dani Gergely, Ger-

gely Mihály, Hajdú Gyula, Harai János, Harai Pál, Horváth Antal, Kosza Vilmos, Márton József és a már említett titkos ferences papnövendékek) mellé olyan nevek álltak a hatvanas években, mint Bartalis Árpád, Berszán Lajos, Boros Károly, Csató Béla, Csíki Dénes, Csiszér Albert, Czirják Árpád, Györgydeák Lajos, Hajdó István, Incze Dénes, Jakab Gábor, Jakubinyi György, Nutz Ottó, Pakó Benedek, Pálffy Géza, Szabó Lajos, Tamás József, vagy Vencser László. E két névsor, ami *korántsem teljes*, Magyarországon többnyire ismeretlen, vagy kevéssé ismert nevekből áll. De az erdélyi katolikusok előtt e névsornak egyetlen tagja sem ismeretlen, noha közülük sokan egész életükben falusi lelkipásztorok voltak. És e hatvanas években indult nemzedékkel nem merül ki az erdélyi lelkipásztori munka megújításán fáradozók sora. Csatlakozott hozzájuk a hetvenes és a nyolcvanas években szentelt, a kisközöségi szemléletmódot a hagyományos lelkipásztori keretekkel is ötvözni tudó újabb „nagy generáció” sok kiváló tagja. *Márton Áron nem volt egyedül. E nemzedékek a születés és a növekedés természetességével álltak, állnak mesterük, elindítójuk mellett.*

1965-ben, a II. vatikáni zsinat lezárásának évében már körvonalazódott az egyház új, zsinati modellje. E modell inkább beszél Isten népéről – a Krisztushívők összességéről, világi hívők apostoli küldetéséről –, mint az egyház hivatalairól. Inkább beszél megújulásról, mint a történelemből örökölt struktúrákról. Ha Márton Áronnak erre az esztendőre esetleg a kezébe kerülhetett valami a zsinat dokumentumaiból, akkor az bizonyára ügyes csempézmunka eredménye volt. A palotafogságra ítélt püspök azonban a Vatikáni Rádió adásaiból napra készen tájékozott volt arról, ami a zsinaton történik. Vannak hírek, ami szerint a román kormány szívesen vette volna, ha Márton Áron is kiutazik a zsinatra, de Márton Áron inkább maradt a gyulafehérvári fogságában, mert *tudta, hogy ha ő kimegy, akkor a hatóság nem engedi vissza az országba.* Így a hírekből tájékozódott, és örömmel látta, hogy a zsinat azt az emberképet és egyházképet tette magáévá, amit ő maga is, már évtizedek óta követett. Ha Márton Áron részt vehetett volna a zsinaton, akkor bizonyára a progresszív tábor erősítette volna. Biztosan azt képviselte volna, amit Erdélyben, saját lelkipásztori elveivel is, *a hagyomány és a megújulás ötvözetét vallva.* E megújulás így nem öncélú változtatás, hanem *szerves fejlődés*, a gyökerekhez, a Biblia szelleméhez és az ókeresztény gyakorlathoz való visszatérés volt, felfedezve sok mindent abból, amit a történelmi tradíció másfél évezred alatt eltakart. E zsinati megújulás az egyház reformját is a hívő ember személyes megtérésében, gondolkodásának Isten gondolkodásához történt hozzáigazításában látja:

„A világ ma feszült érdeklődéssel figyeli a katolikus Egyház tevékenységét. Érdeklí a munkája azokat is, akik más elveket vallanak. Érdeklí, hogy milyen határozatokat hoz, és mit fog a zsinat után kezdeni. ... Jelenleg a földön csak minden harmadik ember keresztény és csak minden hatodik katolikus. És ez a szám a mi szűkebb hazánkra, Erdélyre vonatkoztatva is helytálló. Nálunk is csak minden hatodik-hetedik ember katolikus. Ez is csak névleg, csak papíron,

csak az anyakönyvben. Hogy ennek az egyhatodnak mekkora töredéke vállalja és gyakorolja a vallását, még magunknak sem merjük bevallani. Azt sem, hogy az anyakönyvi bejegyzések száma, a mostani egyhatod mikor fog egytizenhatodra, vagy még alább esni. Nem sötétben látás tehát, hanem *a való helyzet téteti fel a kérdést: meg tud-e ezen a földön a katolicizmus maradni? Tudjuk-e templomainkat hrvekkel megtölteni és őket kereszténnyé nevelni? Olyan keresztényekké, akik az evangéliumot lelkiismeretesen követik, erősek a hitben, tiszta a családi életük, példaadók a megbízhatóságban, állapotbeli kötelességeik teljesítésében, embertársaik megbecsülésében? Ők azok, akik vállalják és végrehajtják magukon és családjukban azt a lelki megújulást, melyet a zsinat minden katolikus számára legfőbb célul jelölt meg, és amelynek valóra váltásától függ a zsinat minden többi célkitűzésének a sorsa.*⁷⁸

Márton Áron örömmel vette azt, hogy a II. vatikáni zsinat a keresztények személyes megtérésében gondolkodik, nem pedig a világ valamiféle megtérítésében. Tudta, hogy a világ számára csak a hiteles krisztusi élet a vonzó, ezért *a világ megújítását minden kereszténynek (ezen belül minden papnak) önmagán kell kezdenie.* Ezen a ponton metszette egymást *őbenne* a nemzeti identitás vállalása, Erdély vallási összetételének reális tudomásulvétele, meg a hiteles és korszerű lelkipásztori program: a kisebbségi állapot az evangéliumi „kicsiny nyáj” lehetőségét adja az erdélyi katolikus egyháznak, ahol pedig az egyház nem hatalmi tényező többé, ott lehetőség nyílik arra, hogy a lényegre figyeljenek, azt éljék meg, amit az üldözött ókeresztény közösségek. Ez pedig vonzó lehet a huszadik századtól elgyötört, közösségeiből kiforgatott, szekularizált ember számára. Márton Áron erre látott lehetőséget a zsinat irányvételében, ilyen szellemű munkára képezte papjait is.

Háziórizetben élve, úgy emelte ki a rábízott erdélyi egyházat az ötvenes években erőszakkal okozott lelkipásztori válságból, hogy a létszámgondokon túl a minőségi váltást is megoldotta, új szemléletet adott a lelkipásztori munkának.

SZELLEMI ÉLET A HÁZIÓRIZETBEN

Egy püspöknek a rendszeres feladatai közé tartozik a rábízott egyházmegye egyházközségeinek látogatása, ezeken túlmenően pedig sok más feladat szintén utazással jár. Márton Áron ettől még a börtönévei után is (kétéves megszakítás-sal) tíz és fél évig el volt tiltva. Nemcsak az egyházközségeket nem látogathatta, de még a saját lakásától háromszáz méterre lévő papneveldébe sem mehetett át. Miután a kormány megszüntette számára a helyváltoztatás szabadságát, és a rendőrség bevonta a személyi igazolványát, csak a püspöki rezidencia épületében, és a közvetlenül mellette álló székesegyházban tartózkodhatott. Lakása a tizenhatodik században épült eredeti püspöki palota, ami a magyar nyelvterület legnagyobb teljes épségben fennmaradt reneszánsz épülete. Az erdélyi fejedelemség idején, amikor a katolikus élet visszaszorult a Székelyföld legkeletibb vi-

dékére, a gyulafehérvári püspöki palota átalakult fejedelmi palotává, itt lakott Bethlen Gábor is, itt laktak a Rákócziak is. A tizennyolcadik század elején a püspöki székhely visszaköltözött Gyulafehérvárra, a palota ismét a katolikus püspököké lett. A székesegyház pedig az egyetlen teljes épségben megmaradt középkori magyar székesegyház és a legnagyobb méretű magyar románkori templom. E két történelmi épület volt Márton Áron életének helyszíne 1938 és 1980 között, tehát püspökségének negyvenkét éve alatt. Ezen belül 1957 és 1967 között, háziórizetre ítélve, el sem hagyhatta ezek területét. Egy évtizeden keresztül ennyire szűkre határolt területen élhette életét, de jó emberekkel körülvéve, munkatársait maga választotta meg. Körülményei, és a történelmi környezet is, azt tették számára lehetővé, hogy a mozgás, az utazás helyett szinte kizárólagosan a szellemi élet felé forduljon. E szellemi életnek a termékei azok a fennmaradt beszédszövegek, melyeket a székesegyházban mondott az évenként szokásos papszenteléseken és diakónusszenteléseken. A mozgásra – későbbi közvetlen munkatársának, Eröss Lajosnak az emlékezete szerint – annyi lehetősége maradt, hogy a palota mögötti püspöki kert sétányait, a télen-nyáron, minden délután folytatott sétáin betonkeményre taposhatta.¹

A negyvenes években megjelent körlevelei gyakran feszegettek a profán emberi életben is fontos kérdéseket. Azokban az években gyakran szólt emberi jogokról, nemzeti kisebbségi kérdésről, az állam szerepéről és hasonlókról. A háziórizet évtizedében szinte csak papokkal találkozhatott – alkalmanként világi látogatói is voltak –, nyilvánosan beszélni pedig leginkább papszenteléseken és diakónusszenteléseken tudott. Ez az oka annak, hogy új helyzetében az egyház feladatának, és a lelkipásztori szolgálatnak a kérdései kerültek előtérbe, és ebben az évtizedben mélyítette el saját papi lelkiségét is és a papság mibenlétéről alkotott felfogását is olyan mélységekig, hogy *éppen ezáltal* tudta minőségében megújítani az erdélyi papképzést.

A teológián Márton Áron maga is tanított. Mivel azonban a hittudományi főiskola közeli épületébe már nem mehetett át, óráit a püspöki rezidencián tartotta. A lelkipásztori teológia tantárgyköréhez tartozó hodegetikát tanította, ami a lelki vezetés, az evangelizáció tudománya. Az oktatáshoz az akkor folyó, illetve 1965-ben véget ért II. vatikáni zsinat legújabb dokumentumait használta. Eröss Lajos írja Márton Áronról, hogy „mivel számára izgalmas megfogalmazás volt az egyház és a világ kapcsolatának a ténye, különös gonddal és szeretettel adta elő a pasztorális teológia keretében a nagyobb éveseknek a *Gaudium et spes* pasztorális konstitúció anyagát, és azt a vizsga keretében számon is kérte”.² Azt közvetítette Márton Áron az általa is képzett új lelkipásztor nemzedék felé, hogy az egyház nem öncélú forma, hiszen feladata szerint a világot kell megszentelnie, ez esetben pedig tekintettel kell lennie a világra.

Márton Áron nemcsak tanított, hanem tanult is a palotafogság évtizedében. A zsinati dokumentumok, pápai körlevelek tanulmányozása által rendszerezte mindazt a tudást, ami negyven esztendei lelkipásztori (püspökként is lelkipász-

tor maradt!) tapasztalatából gyűlt össze. Bizonyára a zsinat által visszaigazolva érezte több évtizede megfogalmazott és követett gondolatait az ember méltóságáról, a világi hívők apostoli küldetéséről, az erőszakmentességről, vagy arról, hogy az egyháznak a jogi struktúrája nem nyomhatja el annak közösségi jellegét.

Nyelvtudását is tökéletesítette ebben az évtizedben. Amint Gyulafehérvárra került Tyukodi Mihály, a szatmári egyházmegye latintanárra papja, rendszeresen magához hívatta, hogy kötetlen beszélgetésben, a délutáni séták alkalmával tovább mélyítse a latin nyelvben való jártasságát.³ Mondják, hogy ezt azért is szorgalmazta, mert attól tartott, hogy kiutasítják Romániából és ez esetben Romában szüksége lett volna a tökéletes latintudásra. Némettudását fordításokkal tökéletesítette. Magyarra fordította Romano Guardinitól a *Der Herr* (Az Úr) című művet, illetve majd a háziórizet után lefordítja Joseph Ratzingertől az *Einführung in das Christentum* (Bevezetés a keresztény hitbe) című könyvet.^{4, 5} Ezek magyar fordítását néhány példányban sokszorosította, és továbbadta másoknak is, akik vélhetően szintén sokszorosították. Pápai enciklikákat is fordított latinból, előbb XXIII. János pápa *Pacem in terris* (A föld békéje) című körlevelét, majd már a háziórizet után VI. Pál pápától a *Populorum progressio* (A népek haladása) című szociális enciklikát.⁶ E fordításokkal nemcsak a saját körleveleihez készített magyar nyelvű forrásanyagot, de – ha csak gépelt, vagy stencilezett formában is – a legfrissebb, legkorszerűbb egyházi megnyilatkozásokat adta papjai, papnövendékei kezébe. Ezzel a zsinat szellemét követve, az egyház és a világ közeledését szolgálta Erdélyben is – mert a jó pap úgy tanul, hogy az mindenkinek javára váljon.

FELOLDJÁK A HÁZIÓRIZETET

Márton Áron személyes sorsa bizonyos mértékben mindig a nemzetközi politikai viszonyok függvénye volt, sorsa mindig ettől függően fordult hol rosszabbra, hol pedig jobbra. Amikor 1949-ben letartóztatták, akkor a hidegháború legfagyosabb éve következtek, ami a szocialista világban azzal is járt, hogy a hatalom mindenki iránt a végsőkig fokozta saját bizalmatlanságát. E bizalmatlanság egy ateista hatalom részéről különös intenzitással fordult a hívő emberek és az egyházak ellen, ezen belül pedig a katolikus egyház, mint Rómából irányított intézmény érdemelte ki a „legfőbb ellenség” kitüntető címet. Nem véletlen az, amit Boros Béla, az egykori titkos püspök mondott arról, hogy Romániában a katolikus püspököket a szovjet határ mellett lévő máramarosszigeti börtönbe koncentrálták, mert innen adott esetben percek alatt a Szovjetunióba viheték volna őket.

Amikor pedig Petru Groza 1955-ben kihozhatta Márton Áront a börtönből, akkor éppen egy rövid életű nemzetközi enyhülés volt soron. A magyar forra-

dalom leverését és a szuezi válságot követően viszont ismét bizalmatlanná váltak egymás iránt a nagyhatalmak. Romániában a magyar forradalom leverését követően kezdődtek azok a magyar kisebbség elleni támadások, melyek miatt rövidesen bezárták a kolozsvári Bolyai Egyetemet (ez is Ceausescu „műve” volt), és magyarok ezreit börtönözték be. Ceausescu (még nem pártfőtitkár, hanem a legfelső pártvezetés egyik tagja volt ekkor) kezdeményezte azt, hogy Márton Áront vigyék vissza a börtönbe, de – nem kis részben Petru Grozának és Fazekas Jánosnak köszönhetően – ekkor, 1957-ben *mindössze* háziórizetbe került.

A hatvanas évek második felére ismét változott a világ, elkezdődött egy hosszabb nemzetközi enyhülés, ami évtizedekkel később bizonyára hatással lehetett arra is, hogy a kommunista rendszerek összeomlottak, illetve bizonyos helyeken egy sajátos metamorfózison mentek át. A hatvanas évek második felében már nehezen volt tartható az, hogy fogságban tartsanak egy katolikus püspököt, akinek többé-kevésbé világszerte ismert volt az a hősiessége, amivel a második világháborúban kiállt az üldözöttek mellett, és akiről mindenki tudta, hogy soha nem szótt összeesküvést a román kormány ellen. *Románia a szocialista blokkon belül ekkor már kezdett különutas politikát folytatni, amivel együtt járt az is, hogy Nyugat felé (ekkor már és ekkor még) „tették a szépet”.* Természetesen nem arról volt szó, hogy a hatvanas évek vége felé a kommunista rendszer „egyszer csak” elkezdett előzékenykedni az egyik foglyával, az évtizede háziórizetben élő Márton Áronnal. A hatalom természetesen igyekezett megfélemlíteni az erdélyi katolikus magyar püspökről, nem volt érdeke az, hogy visszanyerje mozgásszabadságát. Láttuk már az előzőekben, hogy még 1966-ban is azzal fenyegették, hogy „felülvizsgálják a jogi helyzetét”, ami az adott szituációban az ismételt bebörtönzést, vagy jobb esetben az országból való kiutasítást jelentette volna. Mégis, a hatvanas évek második felében, a román hatalom már tekintettel volt arra, hogy Nyugaton mit mondanak a romániai politikai rendszerről. Ezért pedig Nyugatról politikai nyomást tudtak gyakorolni a román kormányra abban az irányban, hogy Márton Áront engedjék szabadon működni.

Az első olyan jelzés, hogy a püspöknek ki kellene jönnie a palotafogságából, a román ortodox egyház felől érkezett Gyulafehérvárra. (Arról, hogy a kormány felé mikor ment az első jelzés, nincsenek pontos információink.) Ekkor, 1967 augusztusában ugyanis az ortodox egyháztól meghívást kapott Márton Áron, hogy vegyen részt a Curtea de Arges-i görögkeleti kegyhely fennállásának 450 éves évfordulójára szervezett ünnepeken. A meghívó kézhezvételekor Márton Áron nyilván azt jelezte vissza, hogy nem tud menni, mert nem rendelkezik a mozgásszabadságával. Márton Áron 1967 augusztusában tárgyalásokat folytatott az állami hatóságokkal arról, hogy meghívót kapott Curtea de Arges-be.¹ Valószínűleg az lehetett a háttérben, hogy az ortodoxok jelezték a kormánynak a problémát, ami szerint ők meghívtak egy katolikus püspököt, de ő állami intézkedés miatt nem teheti ki a lábát a házából. Ekkor pedig valószínűleg az állami hatóság kereste a kapcsolatot Márton Áronnal, hogy a probléma megoldódjon.

Valószínűleg a görögkeleti egyháznak nem önálló elhatározása volt az, hogy meghívja a háziórizetben lévő katolikus püspököt. 1967 őszére ugyanis König bíborosnak is volt egy meghívása Romániába, Iustinian pártiárka részéről. König bíboros pedig bizonyára elsőként az ortodoxoknak jelezte, hogy szeretne találkozni Márton Áronnal. Mindenesetre Márton Áron részt vehetett a Curtea de Arges-i ünnepségeken, ám bár olyan időpontban, amikor König bíboros még nem volt ott. Az Új Ember 1967. szeptember 17-i száma tudósít arról, hogy Márton Áron elutazott Curtea de Arges-be, ahol a konstantinápolyi pátriárka képviselőjében egy görög ortodox metropolita is jelen volt. Az eseményeket időrendbe állítva az derül ki, hogy Márton Áronnak ekkor még nem volt feloldva a háziórizete, tehát csak „ideiglenes kimenőt” kapott. Mindenesetre egy évtized elteltével ez volt az első alkalom, hogy elhagyhatta saját rezidenciáját, egyáltalán hogy kimehetett az utcára. (A Márton Áron Emlékkönyv életrajzi adatai szerint Márton Áron 1967. október 20-án volt jelen az ünnepségeken.)

Ezután következett Franz König bíboros, bécsi érsek bukaresti látogatása, akit Iustinian bukaresti ortodox pátriárka hívott meg. *König bíboros azzal a feltétellel fogadta el a meghívást, hogy találkozhat a háziórizetben élő Márton Áronnal.*² A bécsi bíboros érsek 1967. november 19-én érkezett Bukarestbe.³ A repülőtéri fogadáson – az Új Ember tudósítása szerint – „megjelent az ország két katolikus püspöke, Márton Áron és Pietro Plesca is.”⁴ Boros Béla e sorok íróját arról tájékoztatta, hogy a katolikus püspökök közül Márton Áron és ő, tehát Boros Béla volt ott a repülőtéren. Ettől természetesen Petru (nem Pietro) Plesca is ott lehetett, egészen biztos, hogy ott is volt, hiszen ekkor már néhány éve ő volt a moldvai püspök és ő a II. vatikáni zsinaton is részt vehetett. Másnap König bíboros a bukaresti római katolikus érsekség épületében fogadta Márton Áront. Beszélt Boros Béla egykori titkos püspökkel is, aki ekkor segédlelkészként dolgozott Temesváron. Bizonyos, hogy találkozott Petru Plesca moldvai püspökkel is. A bécsi bíboros érsek e beszélgetések által, állami közvetítők nélkül, tájékozódhatott a katolikus egyház romániai helyzetéről.

*Márton Áron e bukaresti látogatása alkalmával találkozott Emil Bodnaras miniszterelnök-belyettessel is, aki közölte vele, hogy a kormány visszavonta azt az 1957-ben hozott rendelkezését, ami házi őrizetbe helyezte őt.*⁵ Márton Áron megkérdezte azt, hogy ennek mik a feltételei – hiszen feltételekkel nem fogadta volna el a szabadságát. Bodnaras közölte vele, hogy nincsenek feltételek.

Miután Márton Áron – immár szabad emberként – visszatért Gyulafehérvárra, az első útja (1967. november 26-án) a papneveldébe vezetett. Itt éppen az Erdélyi Egyházirodalmi Iskola egyik előadása folyt. Amikor a püspök megjelent közöttük, a kispapok megértették, hogy püspökük szabad. Az előadás félbeszakadt, és ötperces tapsviharral köszöntötték Márton Áront, akit ők a teológia épületében akkor láttak életükben először.⁶ Márton Áron rövidesen körlevelet írt, melyben a papságot arról tájékoztatta, hogy visszanyerte teljes mozgásszabadságát:

„Tisztelendő Testvéreim tudomására hozom, hogy a Kormány a személyes mozgási szabadságom és irodai ügykezelésem korlátozására 1957. június 6-án kiadott rendelkezését ez év november 22-én visszavonta. Hálás vagyok a magas Kormánynak a módért, ahogyan szabadságom teljes visszaadását velem közölte, és azért is, hogy a feloldását nem kötötte feltételekhez.

Így a jövőben, ha Isten még éltet és erőt ad, módomban lesz, hogy híveimet és papjaimat személyesen meglátogassam, a bérálás szentségét Egyházunk rendelkezése szerint és a régi gyakorlatnak megfelelően kiszolgáltassam, és főpásztori tisztemmel járó egyéb kötelességeimet teljesítsem. T. Testvéreimet azonban kérem, ne keltsenek híveinknél túlzott reményeket. A korommal járó gyöngeségek miatt sem bírom már a munkát a korábbi ütemben, még kevésbé ígérhetem, hogy a többéves hátralékot rövid időn belül feldolgozhatom. Elkészítem a munkatervet, s azt idejében közölni fogom azokkal, akiket érdekel.

A közelgő szent ünnepek alkalmából T. Testvéreimnek és híveinknek sok kegyelmet és az újév feladataihoz Isten bőséges áldását kívánom.”⁷

68. A háziőrizet idején, a hatvanas évek elején
69. A háziőrizet idején a püspöki kertben

70. A püspöki palota a székesegyház tornyából nézve. Előtérben a belső udvar, az épület mögötti fás terület a püspöki kert. A háziőrizet idején ez volt Márton Áron mozgástere

71. Papszentelés után – még háziőrizetben, 1967-ben

Az öreg püspök

A HÁZIÓRIZET FELOLDÁSÁNAK JANUS-ARCA

Amikor a hatalom megszüntette Márton Áron háziórizetét, akkor nem a püspök sorsát akarta jobbra fordítani, és az sem volt a célja, hogy javítson az erdélyi római katolikus egyházmegye helyzetén. Kényszer volt ez a hatalom részéről, mert Ceausescu a hatvanas évek második felétől, Nyugat felé elkezdte a független állam szerepét játszani – miközben a kommunista elvekből semmit nem engedett –, ehhez pedig tenni kellett néhány gesztust. *Kétszínű politika volt ez*, mert miközben a szocialista blokkon *belül* maradván, maradt a rendőrségre és az állambiztonsági szervekre épített hatalom, aközben néhány gesztussal áttarták a Nyugatot. Ilyen gesztus volt például az, hogy Románia 1968 augusztusában nem vett részt Csehszlovákia lerohanásában, amivel másfél évtizedre úgy elkápráztatták a nyugati politikusok szemét, hogy azok a nyolcvanas évekig tudomást sem vettek Románia emberi jogi helyzetéről. A hetvenegyedik életévét betöltött Márton Áron mozgásszabadságának visszaszolgáltatása is ilyen kétszínű gesztus volt a kommunista hatalom részéről, noha eredendően valószínűleg nem az volt a cél, hogy a püspök szabadon mozoghasson. A hatalom eredendően bizonyára csak annyit akart, hogy az ortodox egyház hívja meg König bíborost, mert a bécsi érsek jelenléte javított az ország nemzetközi megítélésén. König bíboros viszont találkozni kívánt Márton Áronnal, vagyis Európa legszeleldebb püspökének a hetvenkettedik életévében is tartó fogsága immár kényelmetlenné vált.

A hatalom gesztusa mögött ez állt. Azonban hangsúlyozni kell azt, hogy akik a hatalom részéről hozzájárultak ahhoz, hogy Márton Áron visszakapja a szabadságát, azok között *voltak, akik őszintén kívánták ezt*. Petru Groza ekkor már közel egy évtizede halott volt. Azonban például Fazekas János kifejezett baráti kapcsolatba került a háziórizetben élő Márton Áronnal. E baráti viszony vezetett oda, hogy a román legfelsőbb bíróság végül 1968 szeptemberében semmisnek mondta a bukaresti katonai bíróságnak a Márton Áront elítélő 1951-es végzését, tehát 1968-ban rehabilitálták Márton Áront. Arról volt szó ugyanis, hogy *Márton Áron nem volt hajlandó kérni a saját rehabilitálását, ezért Fazekas János miniszterelnök-helyettes kérte a per újratárgyalását*, ami meg is történt. E baráti viszony vetett véget később Fazekas János politikai pályafutásának is. Amikor ugyanis Márton Áron 1980-ban meghalt, akkor Fazekas János koszorút és részvétáviratot küldött a püspökségre. Ceausescu, aki ekkor már nem adott sokat arra, hogy a függetlenség látszatát keltse, e gesztus miatt összehívta a párt központi bizottságának ülését, ahol a Márton Áron ellen 1949-ben felhozott vádakát emlegetve, sokan Fazekas leváltását követelték. Ez 1982-ben meg is történt.¹ De nem csak Fazekas

Jánosról kell feltételezni a Márton Áron iránti jóhiszeműséget. Emil Bodnaras, aki közölte vele azt, hogy megszüntetik a háziőrizetet, már 1957-ben is amellelt foglalt állást, hogy ne börtönözzék be a püspököt. 1967-ben Ion Gheorghe Maurer volt a miniszterelnök, ő pedig magyarbarát politikus volt, a hetvenes évek közepén Ceausescu el is távolította őt az útból.

Az, hogy a hatalom mennyire kétszínű volt Márton Áronnal, rögtön a szabadságának visszaadását követően megnyilvánult. Miközben Ceausescu meghívta magához az ország vallási vezetőit, és Márton Áront ültette maga mellé (vele fényképeztette magát), azalatt az állambiztonsági rendőrség a gyulafehérvári hittudományi főiskola és a kántoriskola (államilag el nem ismert középiskola, kisszeminárium) valamennyi hallgatóját beidézte és képtelen vádakat fogalmazott meg ellenük. Mindkét esemény 1968 elején volt.

Az állambiztonsági rendőrség (securitate) 1968 januárjában, a vizsgaidőszak közepén folyamatosan kezdte beidézni a teológusokat és a kántoriskolásokat, a kihallgatásokon pedig olyan vádakat fogalmaztak meg, melyek ha igazak lettek volna, akkor akár hatósági úton is beavatkozhattak volna a két katolikus oktatási intézmény életébe. *Márton Áron levelet írt a vallásügyi osztály vezértitkárának, melyben megvédte növendékeit.*

A kihallgatásokon – melyek során a kihallgató tisztek igyekeztek bizalmatlanságot szítani a tanárok és a növendékek között – azt állították, hogy a diákok „oláhozzák” a románokat. Ennek érdekében egy tanárra hivatkoztak, mintha tőle származna az információ. A tanár erre írásba adta, hogy soha nem hallott ilyesmit a diákjaitól. Felrótták azt, hogy a hittudományi főiskola Egyházirodalmi Iskolájában egy papnövendék Passuth László életművét ismertette. Márton Áron a tiltakozó levelében arra hivatkozik, hogy neki is vannak Passuth-kötetei, melyeket a gyulafehérvári könyvesboltban vásárolt. (E hivatkozás akár kultúr-történeti adalék is lehet: 1968-ban, a kilencven százalékbán román lakosságú dél-erdélyi városban még lehetett budapesti kiadású, magyar nyelvű könyveket vásárolni magyarországi írótól.) Márton Áron e váddal kapcsolatban alapvető kisebbségi jogi kérdést vet fel: „A nemzetiségek fiai nem tanulják saját népük történelmét. Kérdés tehát: a nem román nemzetiségű román állampolgároknak szabad-e saját történelmét és kultúráját ismernie? Bűn-e, ha ilyen könyveket olvas, s azokat esetleg társaival is ismerteti?”²

A rendőrök vádként fogalmazták meg a diákokkal szemben azt is, hogy nem szívesen tanulják a román nyelvet. Márton Áron azt válaszolta, hogy *ez igaz!* Meg is indokolta ezt, és indoklásában nem politikai, hanem pedagógiai érveket hozott fel. Elmondta, hogy a román nyelv oktatása 1965 óta probléma a két tanintézetben, amikor az iskolaügyi hatóság nem adta meg a régi román tanárok további tanítási engedélyét. E korábbi román nyelvtanárok is román anyanyelvűek voltak, de valamennyire magyarul is tudtak és diákjaikkal közeli emberi kapcsolatban voltak. Ezzel szemben „az új tanárok nem bírták a magyar nyelvet, de – ami talán még fontosabb – nem tudták a növendékek bizalmát

sem megnyerni.”³ Márton Áron a saját diákéveire hivatkozva állítja, hogy mennyire fontos az, hogy egy pedagógus elnyerje diákjai bizalmát. „Gyulafehérváron érettségiztem 1915-ben. Osztálytársaim egyharmada román volt. (A gyulafehérvári Mailáth Főgimnáziumban, V. L.) Voltak közöttük akik jól, voltak akik kevéssé jól és voltak akik csak törve beszéltek a magyar nyelvet. ... S számunkra tanulságos volt a román fiúk magatartása. Meglepő ambícióval és szinte örömmel tanulták azoknak a tanároknak a tárgyát, akik velük igazságosan és jóságosan bántak, de ugyanúgy zárkóztak lettek azokkal szemben, akik nemzeti vagy vallási érzékenységüket sértették. *Vannak lélektani törvények, melyeknek a tiszteletben tartása, vagy tudomásulvétele a román nyelv tanítását is jobban elősegítené, mint a Securitate érdeklődése.*”⁴

Szó esett még a vádak között arról, hogy a kántoriskolában az egész osztály együtt énekelte a magyar himnuszt. Márton Áron kizártnak tartotta ennek lehetőségét, azt viszont egyáltalán nem zárta ki, hogy tanórán és osztályközösségen kívül egyik-másik növendék harmóniumon játssza a magyar himnuszt, és két-három társuk esetleg velük énekel. Márton Áron akár hallhatta is ezt olykor, hiszen a kántoriskolának nem volt saját épülete, így az a püspökség épületének egyik szárnyában működött. Az állambiztonsági rendőrség kihallgató tisztjeivel ellentétben a püspök egyáltalán nem tartotta botrányosnak azt, hogy növendékei tudják és éneklik a magyar himnuszt. „A magyar himnusz, amit ezen a címen ismernek és énekelni szoktak, Kölcsey egy nagy költeményének az első két szakasza. Nincs benne semmi, ami más nép nemzeti érzését sértené vagy sérthetné. A költeményt az irodalom a remekművek közé sorolja. ...Úgy vélem, ha a fiúk zárt helyen, provokatív célzat nélkül énekeltek, csak a nacionalista türelmetlenség ütközhetik meg rajta. *Talán a nemzetek közelebb jutnának egymáshoz lelkileg, ha egymás megbecsülésének jeléül, kölcsönösen is énekelnék egymás himnuszáit, vagy legalábbis nem csinálnának belőle rendőrségi ügyet.*”⁵

Márton Áron a tiltakozó levelében kifejti, hogy a felhozott „esetek” semmiképpen sem tartoznak a Securitate hatáskörébe. A felhozott „esetek” részben egy-két esztendeje történtek. „Logikusan vetődik fel tehát a kérdés: miért hozakodik a Securitate éppen most elő egy és két évvel ezelőtt megtörtént, vagy meg sem történt dolgokkal, és miért csinálja ezt a zajos kihallgatást? *Figyelmeztetés akar ez lenni a püspök címére, hogy búzza meg magát, mert semmi sem változott?*” – teszi fel a kérdést a két hónapja szabad Márton Áron.⁶ E kérdés arra világít rá, hogy a püspök mozgásszabadsága visszaadásának Janus-arca volt, tehát a hatalom kétszínű.

Márton Áron tiltakozó levelét Sturek Emil teológiai tanár vitte Bukarestbe és adta át személyesen a Vallásügyi Osztály vezértitkárának. A levél neki szólt, de nem válaszolt Márton Áronnak, hanem továbbította a tiltakozást a belügyminiszternek és Emil Bodnaras miniszterelnök-helyettesnek. A kormány reakciójáról Márton Áron feljegyzést készített, amit levéltára részére csatolt a levelének saját példányához. Eszerint Márton Áron ígéretet kapott arra, hogy a ro-

mán nyelvtanárok ügyét rendezik. A belügyminiszter pedig intette a securitatét, hogy a jövőben ne avatkozzon bele az iskolák belső életébe.⁷

Eközben, 1968. február 29-én a képmutató Ceausescu (aki 1957-ben Márton Áron ismételt bebörtönzését javasolta) találkozót rendezett Bukarestben a romániai vallások vezetői számára. A katolikus egyházat Márton Áron képviselte, aki nemrég kapta vissza a szabadságát. Erről fennmaradt Márton Áron feljegyzése. „Február 27-én telefonon hívtak azzal, hogy teljes díszben kell megjelenni, semmi szerepem nincs. ... A kultuszok vezetőit fogadta az államelnök.” Márton Áront a feljegyzés szerint Ceausescu és Emil Bodnaras közé ültették, de az újságokban olyan fénykép jelent meg, ami szerint Ceausescu mellett ült Iustinian, bukaresti ortodox pátriárka is. Ceausescu kifejtette a kormány szándékát, amit Márton Áron feljegyzése rögzített: „a vallások alakítsanak a Kultusz Osztály mellett egy tanácskozó testületet, mely félévenként, vagy negyedévenként megtárgyalná a saját ügyeit. A többiek helyeselték s tapsoltak, s mivel nem csatlakoztam az örvendezőkhöz, az Elnök Úr kérdőn nézett rám, de nem szóltam semmit. Gondoltam megvárom, amíg többet tudok.”⁸

Erről a találkozóról az erdélyi katolikus írónak, Fodor Sándornak is van egy története. A történet szintén arról szól, hogy *voltak, akik örvendeztek és tapsoltak Ceausescu mellett, de Márton Áron nem örvendezett és nem tapsolt*. A történetet a találkozón résztvevő Fazekas János akkori miniszterelnök-helyettes mondta el Fodor Sándornak, tehát szemtanútól származik, nem legenda. „Az Államelnök és Pártfőtitkár úgy döntött, hogy (népfrontos alapon) végképp megbékül az egyházakkal. Összehívta hát valamennyi felekezet főpapját, tartott egy orrvérzésig tartó beszédet, amelyben fűt-fát ígért nekik, majd vacsora. Jobbjára a görögkeleti pátriárkát ültette, baljára Áron püspököt, majd sorra a többi protestáns, neoproteštáns, zsidó és mohamedán egyházak főembereit. Poharazás közben oly nagylelkűnek bizonyult az ígérgetésben, hogy egyik (kisebb létszámú) egyházunk – valószínűleg már nem színjőzan – főpapja odalépett hozzá: »Kérem elnök úr, engedje meg, hogy megcsókoljam!« A Gényusz sugárzott. Oda szólt Fazekashoz: »Láttad?! Megcsókolta a magyar püspök!« Mire Fazekas: Láttam. Egy magyar püspök tényleg megcsókolta, de a magyar püspök – intett szemével Márton Áron felé – nem csókolta meg.”⁹

RÓMAI UTAK

Köztudomású, hogy egy katolikus püspök, lakjék a világ bármilyen távoli részén, ötévenként köteles ellátogatni Rómába, és beszámolni a pápának munkájáról, egyházmegyéje helyzetéről. E köteles látogatásokat nevezik *ad limina* látogatásnak. Ezen kívül azonban egy püspöknek sok más dolga lehet Rómában, tehát nem szükségszerű, hogy csak ötévenként utazzék el, ennél sokkal sűrűbben is megjelenhet Szent Péter székénél.

Márton Áront még XI. Pius pápa 1938-ban nevezte ki püspökké. Rövid idővel ezután kitört a második világháború. Ez akadályozta azt, hogy Márton Áron Rómába utazzon. Ezután 1945-től a letartóztatásáig eltelt négy év, amikor Márton Áron egyszer tudott külföldre utazni, 1946-ban vagy 1947-ben sikerült néhány napra Budapestre jönnie (Magyarországon ekkor járt utoljára), de Rómába nem jutott el. Ezután hat évig börtönben volt, a világ sokáig semmit nem tudott róla, még a halálhíre is elterjedt Márton Áronnak. Az ötvenes évek közepén két évig szabadon volt, de ekkor szó sem lehetett arról, hogy elhagyja az országot. Ezután következett a háziőrizet évtizede, amikor hivatalából és székesegyházából még az utcára sem mehetett ki, nemhogy Rómába ment volna. Ebben az évtizedben még személyi igazolványa sem volt Márton Áronnak, nemhogy útlevele lett volna. Arra, hogy Rómába utazzon, eleget téve minden püspök kötelezettségének, csak a háziőrizet feloldását követően, 1969 őszén nyílt először lehetősége. Ekkor az október 11. és 28. között megrendezett püspöki szinódusra utazott ki. Ez annyit jelent, hogy *Márton Áron harmincegyedik éve volt már püspök, amikor először Rómába utazhatott, hogy találkozzon a pápával.* Az öt kinevező pápával, XI. Piussal 1931-ben fiatal papként találkozott, de püspökként nem. (XI. Pius Márton Áron püspökké szentelését megelőző napon, 1939. február 11-én halt meg.) XII. Piussal és XXIII. János pápával egyáltalán nem tudott találkozni. VI. Pállal az ő pápaságának hetedik évében találkozott először.¹ Mint azt Jakubinyi György írja, „*az Örök Város élő vértanúként fogadja*” *Márton Áront.*²

Az első püspöki út Rómába – harmincegy év püspöki szolgálat után – tehát egy püspöki szinódusra vezetett. Ez volt a második rendkívüli szinódus. A püspökök ekkor a Szentszék és a püspöki karok kapcsolatával, illetve a püspöki karok tevékenységével foglalkoztak.³ Ekkor a szinódus eseményei miatt nyilvánvalóan nem adódott alkalom arra, hogy hosszabb megbeszélést is folytasson a pápával. Viszont alkalma volt rá, hogy találkozzon a világegyház képviselőivel. Beszélnek, hogy Márton Áron ekkor találkozott Karol Wojtyła bíborossal, a későbbi II. János Pál pápával. Arra, hogy VI. Pállal hosszasan beszélgesen a katolikus egyház romániai helyzetéről, néhány hónap múlva nyílt lehetőség, amikor ismét Rómába látogatott Márton Áron. A szinóduson járva nyilván egyeztetette következő római útjának időpontját, így 1970. február 24. és március 6. között újra Rómában volt Márton Áron.⁴ Visszatérve a papnövédeknek számol be erről az útról, kitérve arra is, hogy március másodikán személyesen fogadta őt VI. Pál pápa.⁵

1971 őszén ismét püspöki szinódus volt Rómában, melyre Márton Áron is kiutazott. Ekkor magával vitt néhány fiatal papot, akiket az Örök Városban hagyott azzal a feladattal, hogy római egyetemeken szerezzenek magasabb teológiai képesítést. E fiatal papok között volt az akkor szatmári egyházmegyéhez tartozó Jakubinyi György is, aki Rómában, a Pápai Biblikus Intézetben és a Gergely Egyetemen, néhány év alatt szentírástudományból és dogmatikából

szerzett szaklicenciátusi fokozatot, majd Budapesten doktorált. Ezután a gyulafehérvári hittudományi főiskolán a szentírástudomány tanára volt, 1990-ben Bálint Lajos segédpüspöke, majd Bálint Lajos utódként gyulafehérvári érsek, vagyis Márton Áron harmadik utóda lett. Ő tudósít arról, hogy 1971. október 15-én (A Márton Áron Emlékkönyv életrajzi adattára szerint október 25-én) VI. Pál pápa a magánkönyvtárában fogadta Márton Áront. A kihallgatáson jelen voltak a fiatal erdélyi papok, akiket a püspök tanulni vitt Rómába. Jakubinyi György visszaemlékezéséből hitelesen tudjuk, hogy mi történt a magánkönyvtárban. Vélhető az, hogy a pápai kihallgatások alkalmával a Szentatya nem szokott elésietni a hozzá érkező püspököknek. 1971 októberében azonban, amikor beléptek a könyvtárba, *a pápa felállt és elébe sietett Márton Áronnak*. A pápa átölelte Márton Áront, majd a mellette álló fiatal papokhoz, köztük Jakubinyi Györgyhez fordulva arra intette őket, hogy mindenben kövessék püspöküket, *mert szent*.⁶

Márton Áron az 1971 októberében zajlott püspöki színóduson két beszédet mondott a világ püspökei előtt. Jakubinyi György visszaemlékezése szerint „a színódusra gyűlt püspökök csodálkozva hallgatják a keleti vég ékes-latinul szóló püspökét.”⁷ Az egyik beszéd rövidebb hozzászólás volt, melyben szó esett arról a közömbösségről, amit az egyház tanúsított tulajdon társadalmi tanítása iránt. „Voltak férfiak, akik világosan felismerték, hogy hol van az egyház helye a társadalomban, mely a rohamos fejlődésnek indult iparosodás következtében új, antagonistá társadalmi osztályokra bomlik. *A nép várta az egyház támogatását. De a fagyos közömbösség, amivel elsősorban az egyház vezetői fogadták az enciklikát (a Rerum Novarum enciklikát, V. L.) megfojtott minden reményt és jó kezdeményezést*.”⁸

A másik beszéde a nagy főpapi szövegekre emlékeztet. Azt a helyzetet elemzi itt, melyben a szekularizált világban élő pap és az egyház került a modern világban. Arról beszélt Márton Áron Rómában, hogy a római katolikus egyháznak a keletre szorult felében (nyilván az ateista politikai berendezkedés által körülvevett egyházak helyzetét igyekezett „virágnyelven” kifejezni) a nyugati katolikus közösségeket sokáig a hit biztosítékának tekintették. Ez azonban mintha mégsem lenne ennyire egyértelmű. „Mi mindeddig a nyugati katolikus közösségeket az Egyház hite várainak tekintettük. A II. vatikáni zsinat okmányai még növelték ezt a bizalmunkat. Ezért azt reméltük, hogy a „cluny-i” megújuláshoz hasonló valamilyen szellemi újjáalakulás születik meg. Bizonyos idő óta azonban a kereszténységnek ebből a várából az egyenetlenkedések és a nyugtalanságnak a híre érkezett el hozzánk, ami minket aggodalommal és fájdalommal tölt el.”⁹ Arról szólt Márton Áron, hogy a nyugati világban sok pap idegennek érzi magát a szekularizált társadalomban, ami bizonyos identitásválságnak a jele. E papok közül sokan úgy gondolják, hogy a modern embernek már nincs szüksége a papok szolgálatára. Márton Áron a diktatúrában élő egyház tanulságát vonja le, ami szerint az ellenséges politikai környezetben *a megélt evangélium* az, ami fon-

tossá teszi a pap munkáját, ami annak megtapasztalásához segíti a „magányos” papot, hogy ő *erőközpont*.

Nyilván más tapasztalati háttérrel jött Márton Áron az 1971-es püspöki szinódusra, mint amiben egy nyugati pap élt már harminc esztendeje is. Mégis, amit elmondott Rómában a világ püspökeinek, az nem más, mint az egyház lelkipásztori „sikerének” a kulcsa, ami arra nyitja meg a keresztény ember értelmét, hogy a modern világban nem szabad *merőben* statisztikai adatokon mérni a sikert. Az a pap, aki idegennek érzi magát a fogyasztói világban, egy régebbi egyházmodellben gondolkodva, a papot nélkülözhetetlen szolgáltatónak, a hívő *tömeget* pedig a szolgáltatást igénybe vevő sokaságnak, a lelkipásztori munka pusztá tárgyának gondolta. Amit Márton Áron 1971-ben a világnak mondott, az lehet, hogy sok „modern”, a lelkipásztori „sikertelenség” miatt elvilágiasodásra hajlamos pap számára idegen volt. Azonban éppen ekkoriban, a II. vatikáni zsinat után, a zsinat hatására ismerte fel sok *nyugati* pap azt, hogy az egyház nem lehet szolgáltató, hanem szolgáló, melyben nemcsak a papnak, de minden hívőnek feladata, küldetése, méltósága van. Ez a felismerés sokkal inkább nevezhető *korszzerűnek*, mint modernnek, mert ez a felismerés adott új *életképességet* az egyháznak a szekularizált világban. *E felismerés összhangban volt azzal, amit Márton Áron a szinóduson mondott.* Márton Áron is abban gondolkodott, hogy *a kereszténység nem a papok szakmája, nem egyfajta szolgáltatás tárgya, hanem minden hívő közös felelőssége. Ez pedig megélt evangélium, tanúságtétel nélkül nem megy.*

A szinóduson felmerült az is, hogy az egyház mennyire elegyedhet a politikával. Márton Áron e témához is a kelet-európai katolikus egyház, tehát a kelet-európai nyugati egyház tanulságát hozta el: *„A politikai tevékenységet kifejtő pap híveinek legalább egy részével összeütközésbe kerül. ... Tisztán politikai döntések számára a Szentlélek nem ad ajándékokat.”*¹⁰

Amikor Márton Áron 1969-ben, 1970-ben és 1971-ben Rómában járhatott, a pápával történt találkozások, beszélgetések alkalmával bizonyára felmerült Márton Áron utódlásának kérdése is. Márton Áron 1971-ben volt hetvenöt éves, tehát elérte a püspöki nyugdíjkorhatárt. Azonban VI. Pál nem volt hajlandó megválni Márton Arontól, nem engedte őt nyugdíjba. Márton Áron legalább segédpüspököt kért maga számára, hiszen öreg volt már, többféle betegségtől szenvedett, egyházmegyéje pedig, mely egész Erdélyt felöleli, Európa legnagyobb méretű egyházmegyéi közé tartozik, ami a rendkívüli tagoltsága, sokrétősége miatt nagyon nehéz lelkipásztori terület. Nyilván e látogatások alkalmával merült fel Jakab Antal személye, aki segédpüspök lehetne. Jakab Antal 1951-ben titkos ordinárius volt, biztosította azt, hogy Márton Áron börtönévei alatt se boruljon fel az erdélyi egyházmegye rendje. Jakab Antal ezért maga is börtönbe került, életfogytiglanra ítélve tizenhárom és fél évet töltött börtönben és ólombányában végzett kényszermunkán. Ezen kívül magasán képzett pap is volt, még 1945 előtt Rómában doktorált egyházjogból. 1971. december 23-án,

két hónappal a szinódus után, VI. Pál ki is nevezte Jakab Antalt Márton Áron segédpüspökévé úgy, hogy az utódlási jogot is megkapta.¹¹

Ezután Márton Áron még egyszer, 1974 márciusában el tudott utazni Rómába, az akkori püspöki szinódusra.¹² Mivel azonban rövidesen jelentkezett súlyos betegsége, ami majd 1980-ban a halálát okozta, többet nem hagyta el Erdélyt. Ettől kezdve Jakab Antal segédpüspök vett részt a püspöki szinódusokon.

Jakab Antal egyszer, a hetvenes évek legvégén, vagy már 1980-ban Rómában találkozott II. János Pál pápával. Elkezdte mondani neki az Ceaușescu-diktatúra mélyülésével együtt sokasodó gondokat. A pápa félbeszakította: „Mi tudjuk mindezt. De mondja, mi van Márton Áronnal?” Jakab Antal így felelt: „Nagyon beteg. *És szent.*”¹³

PÁRBESZÉD AZ ORTODOX EGYHÁZZAL – A GÖRÖG KATOLIKUSOKRÓL LE NEM MONDVA

Márton Áron nemcsak erdélyi illetőségű, de erdélyi szellemű ember is volt. Erdélyt pedig három nemzet és hat-hét történelmi vallás lakja. Ilyen etnikai és felekezeti tagoltság mellett nem lehet erdélyi szellemű ember az, aki csak egy nemzetet, vagy csak egy vallást hajlandó észrevenni azon a földön. *Az erdélyi szellem velejárója a nyitottság a nemzeti és vallási sokféleség felé.*

Márton Áron Székelyföldnek azon a részén, Csíkban született és nőtt fel, ahol jóformán csak katolikus magyarok laktak. Gyermekkorában nem volt természetes számára a felekezeti és etnikai másság. Tizennyolc éves volt már, amikor a gimnázium nyolcadik osztályának elvégzésére – teológiára készülő kisseminaristaként – 1914-ben Gyulafehérvárra ment, ahol először találkozott azzal a ténnyel, hogy egy településen, egy iskolában akár még sokan is lehetnek azok, akik sem nem magyarok, sem nem katolikusok. Márton Áron egy öregkori visszaemlékezésében (az egyik tiltakozó levelében) mondja el azt, hogy Gyulafehérváron, a katolikus Mailáth Főgimnáziumban az osztálytársainak egyharmada román volt. Bizonyára lehettek itt valamennyien német osztálytársai is. Gyulafehérváron erős zsidó közösség élt akkor, velük is találkozhatott Márton Áron. Ez az iskola és ez a város azt az erdélyi tanulást közvetítette Márton Áron számára, hogy az emberek és kultúrák, a nemzetek és vallások sokfélék. Itt Dél-Erdélyben, még Erdély magyar fennhatósága idején, még Trianon előtt tapasztalhatta meg Márton Áron azt, hogy *a magyarság akár kisebbség is lehet*, hiszen Dél-Erdélyben a magyarok már ekkor is létszámbeli kisebbséget alkottak a románok mellett. Ugyanígy a magyarok által követett vallásfelekezetek összessége már ekkor számbeli kisebbséget alkotott egyedül az ortodoxia mellett is. E tanulások készítették Márton Áront arra, hogy anyanyelve, a magyar mellett már felnőtt fejjel megtanulja a másik két erdélyi nyelvet, a románt és a németet is. Miután Erdélyben élve azt is megtapasztalta, hogy katolikusnak lenni nem

magától értetődő dolog, mert sok más felekezet is él ott, Márton Áron nyitottsága felekezeti síkon is természetessé vált.

Egyáltalán nem a kérdés leegyszerűsítése, ha azt állítjuk, hogy aki Erdélyben (nem a Bánátban!) római katolikus, az magyar (az erdélyi katolikus németek egy-két százalékot tesznek ki), aki pedig ortodox, az román. A magyar–román ellentét így akár felekezeti síkra is kivetíthető. Azonban *Márton Áron nem ellentétekben gondolkodott*, így természetes volt számára az, hogy katolikusként kapcsolatot találjon ortodoxokkal. E kapcsolatnak a huszadik század közepén, második felében sajátos, valójában nem is erdélyi, hanem *kelet-európai*, bolsevik-bizáncias keretet adott az a tény, hogy Romániában, Erdélyben az ortodox (görögkeleti) egyház segédletével, 1948-ban államhatalmi eszközökkel betiltották a *másik* erdélyi román egyház, a görög katolikus egyház működését, Márton Áron pedig a börtön árnyékában nyíltan letette a voksot a görög katolikusok mellett. Ez azonban nem akadályozta Márton Áron nyitottságát az ortodoxia felé sem.

Márton Áron nyitottsága nem volt egyoldalú. A görögkeleti egyház köreiben is tapasztalható volt ez Márton Áron felé. Említettük már, hogy 1967-ben a román ortodox egyház tette az első nyilvános lépést annak érdekében, hogy a kormány szüntesse meg a katolikus püspök háziőrizetét. A hetvenes években Márton Áron és az ortodox vezetők egy része között rendszeres kapcsolat, párbeszéd volt, ennek nyitánya pedig az, hogy az ortodox egyház 1967-ben meghívta a háziőrizetben élő katolikus püspököt a Curtea de Arges-ben lévő kegyhely jubileumi ünnepeire. A hetvenes években ezek a találkozások inkább zajlottak Márton Áron és a párbeszédre alkalmas ortodox vezetők között, mint a katolikus egyház és az intézményes ortodox egyház között, de e találkozók így is jeleltek a különböző keresztény felekezetek egymásraultalságának, szellemi összetartozásának. E találkozók Márton Áron személye körül alakultak ki, Márton Áron nyitottságára, sajátos romániai helyzetére és Márton Áronnak sok ortodox által is elismert hősiességére, emberi hitelére épültek. A hetvenes években Eröss Lajos volt Márton Áron irodaigazgatója, és így a püspök életének legközvetlenebb tanúja. Ő is hangsúlyozza a visszaemlékezéseiben azt a kapcsolatot, amit Márton Áron ortodox egyházi vezetőkkel ki *tudott* alakítani:

Márton Áron „hívőben és hitetlenben, minden más etnikumhoz tartozóban megbecsülte és értékelte a személyiséget, a meggyőződést és ezért lehetett *a kapcsolatteremtés, a kommunikáció nagy művésze*. Lelkének belső világát és annak élményeit nem osztotta meg velünk, de kisugárzó erejét megtapasztaltuk valahányszor szemtanúi lehettünk jelentős találkozásainak főpapokkal, vagy éppen miniszteri rangú kommunistával. Mindig emlékezetes marad számomra dr. Nicolae Corneanu bánáti metropolitával történt találkozására. *Két nagy lélek találkozására volt ez. Az Érsek (Corneanu, V. L.) nagyra értékelte Áron püspök szenvedéseit, hűségét és az erőfeszítéseket, amelyekkel híveit az igazság és a szeretet jegyében kormányozta. ... Abban az időben bátor lépés volt egy ortodox főpap látoga-*

tása a gyulafehérvári katolikus püspöknél. Hogy mennyire őszinte volt ez a megtisztelő látogatás, annak legmarkánsabb bizonyítéka, hogy a '89-es események után nemsokára a bánáti Főpap visszajuttatta a görög katolikusok lugosi székesegyházát. Hasonlóan viszonyult Áron püspökhöz a szebeni metropolita érsek, *Mladin*, akivel egyetértésben *beindult a rendszeres, évenkénti ökumenikus találkozó* az őszi szüret keretében, amelynek felváltva házigazdái voltak a helyi ortodox vezetők, illetve Áron püspök.⁷¹

Eröss Lajosnak ez a visszaemlékezése hangsúlyozza a párbeszéd, az ökumené *tényleges* jelentőségét, amikor a gyakorlatban is megvalósul a felekezeteknek az egymás iránti, *Krisztusban élve szükséges* nyitottsága, ami akár bátor lépéseket is eredményez. A román ortodox egyházban ugyanis nem akármilyen bátorság kellett ahhoz, hogy egy püspök rögtön 1990 elején, *elsőként* és önálló döntéssel, állami erőszakkal elorzott, és az ortodox egyháznak juttatott görög katolikus javakat szolgáltatasson vissza. Ez bizonyosága annak, hogy *nem felekezeti, nem etnikai hovatarozás függvénye az, hogy kit tekinthetünk erdélyi szelleműnek.*

Márton Áron emberi nagyságának pedig az a bizonyítéka, hogy amikor a hetvenes években párbeszédbe került az ortodoxokkal, akkor úgy volt képes erre, a vele beszélő ortodox főpapokat úgy tudta a legőszintebben becsülni, hogy *közben nem feledkezett meg a görög katolikusokról*, akiket pedig állami törvény nyilvánított ortodoxoknak. Az 1948-ban körülbelül egymillió-hatszáz ezres görög katolikus közösségnek körülbelül a fele államilag illegálisan, titkos fórumokon, vagy legalább lelkiismereti fórumon megmaradt görög katolikusnak. Az állami törvény *névtelen* őket is ortodoxnak tekintette, amit e közösségek nem fogadtak el. Márton Áron úgy tudott őszinte párbeszédet folytatni az ortodox vezetőkel, hogy közben a görög katolikusokat változatlanul görög katolikusnak tekintette. Ezt a hetvenes években is következetesen képviselt álláspontját tükrözi az, hogy amikor a Szentszék megpróbált közeledni a román állam felé, és a hetvenes években felvetette egy esetleges státútum lehetőségét (hiszen enélkül Romániában a katolikus egyház nem bevett, hanem csak megtűrt felekezet volt), akkor *az újabb tárgyalások, ugyanúgy mint 1949-ben, Márton Áron következetességén akadtak el. Ő ugyanis nem volt hajlandó semmilyen megegyezésre az állami hatalommal, ha a görög katolikusokat nem vonják be a tárgyalásba, magyarul, ha a görög katolikus egyházat nem engedélyezik ismét.* Ezekre az újabb, a hetvenes években indított státútum-tárgyalásokra is Eröss Lajos visszaemlékezései derítenek fényt:

„Msgr. Luigi Poggi érsek úr, keleti utazó nuncius (a pápa követe a szocialista blokk országai felé, V. L.), Msgr. John Bukovsky titkárral, a vatikáni külügyeket intéző Kongregáció nevében gyakran megfordult Gyulafehérváron is kész Státútumtervezettel, amellyel rendezni szándékoztak az egyház és az állam közötti viszonyt, hiszen Státútum nélkül csak mint megtűrt egyházat kezelte az állam. A püspökségre összehívott szakemberek a segédpüspökkel az élen napokat töltöttek a Státútum-tervezet retusálásán. A Vallásügyi Osztály részéről Nenciu alelnök (aki 1966-ban megfenyegette Márton Áront, hogy „felülvizs-

gálják a jogi helyzetét", V. L.) volt megbízva ennek szorgalmazásával, aki addig ment, hogy bukaresti érsek kinevezését javasolta Augustin Francisc személyében. *Áron püspök hallani sem akart erről, sőt állandóan hangsúlyozta, hogy a betiltott görög katolikus egyház vezetői nélkül nem hajlandó a Statútum-kérdésben semmiféle tárgyalásra. Előre látta, hogy a Statútum csak megkötné az egyház kezét és inkább vállalta a Statútum-nélküliséget.* Ez a mai napig sem született meg, a kultusztörvénnyel egyetemben. A görög katolikusok '89 után szabadon gyakorolhatják ugyan a vallásukat, de elkobzott templomaiknak nagy részét nem kapták vissza, majdnem mindent a nulláról kellett kezdeniük."²

Hogy Márton Áron számára a *párbeszéd* nem formalitás, *nem alibi* volt, hanem igény az építésre és az igazságosságra, azt abból is lehet látni, hogy akár *fél is tudott állni* ortodox asztaltól. 1972 októberében például Pimen moszkvai pátriárka Bukarestbe látogatott. Az ünnepségre Márton Áront is meghívták. Márton Áron elment és elvitt magával egy beszédtervezetet, amit az ünnepi asztalnál mondott volna el. Mivel azonban az ünnepségen nyilvánosan sértegették a görög katolikusokat, a beszédet – a görög katolikusok mellett demonstrálva – nem mondta el. Hasonló botrány történt 1973 júniusában is, amikor Márton Áront ismét meghívták Iustinian bukaresti pátriárka beiktatásának huszonötödik évfordulójára. Itt ismét sértegették a betiltott görög katolikus egyházat, melynek hívei egy részét az 1948-as diktatórikus törvény miatt az ortodox egyház gondozta. Márton Áron ekkor megtagadta azt, hogy elmenjen az ünnepi asztalhoz, otthagya az ünnepséget.³

Ezek a botrányok természetesen nem akadályozták azt, hogy Márton Áron folytassa a találkozásokat azokkal az erdélyi ortodox főpapokkal, akik alkalmasak voltak a párbeszédre.

LELKIPÁSZTORI HELYZET A HETVENES ÉVEKBEN

Annak az áldozatnak a termése, amit az ötvenes években bebörtönzések árán is, az egyház függetlenségének és lelkipásztori autonómiájának megőrzése jelentett, a hetvenes évekre ért be. Az ötvenes években, rendkívüli körülmények között szentelt papok ekkorra az erdélyi papság nagy teherbíró-képességű derékhadát jelentették. Ekkorra már komoly lelkipásztori tapasztalatokkal bírt, de még mindig fiatal volt a hatvanas években szentelt nemzedék, akik már a szekularizált viszonyok között nőttek fel, jól értették a kor nyelvét, ugyanakkor az Erdélyben még mindig élő népegyház viszonyai között is jól mozogtak.

Az erdélyi szekularizáció más volt, mint a magyarországi, sokkal inkább más, mint a nyugat-európai, mert Erdélyben az etnikai kisebbségi állapot, *legalább a falvakban*, többé-kevésbé épen hagyta a hagyományos kereteket. Az ottani szekularizáció a városokat érte, ahol a vegyes vallású közösségek inkább ki voltak téve e jelenségnek, mert (érthetően) a kevert kultúrájú közösségekben nem volt

annyira egyértelmű, hogy a dolgokat csak egyféleképpen lehet megfogalmazni. E jelenségről már szoltunk akkor, amikor Márton Áron fiatalkori, a húszas-harmincas években végzett lelkipásztori tevékenységét vizsgáltuk, hiszen a szekularizációnak e vetülete már akkor is létezett, Márton Áron ismerte ezt, és lelkipásztorként jól mozgott e közegben.

Az ötvenes-hatvanas években az erdélyi városban újabb jelenség is elősegítette a szekularizációt. Ez az iparosítás volt, ami Európa más terein is ismert, és az egyház szerepét gyengítő jelenség volt, Erdélyben azonban e jelenség meg lett terhelve más összetevőkkel is. Az erdélyi iparosítást Bukarestből irányították, balkáni típusú államszocialista viszonyok között, tehát sokkal kevésbé volt spontán, sokkal inkább volt erőltetett, mint Romániától nyugatra. Ezt kiegészítette egy bizonyos nemzeti szempont, nevezetesen az, hogy *a román állam az ipartelepítést arra használta fel, hogy megváltoztassa Erdély etnikai összetételét.* Ez abban állt, hogy bizonyos nagyobb városokba (pl. Kolozsvár, Nagyvárad) nem engedtek magyarokat beköltözni, miközben a Kárpátokon túlról, az óromániai területekről tömegével hozták e városokba, és más településekre is a román lakosságot. Ez a *románosítás* a nagyobb városok városszerkezetének erőszakolt megváltoztatásával is együtt járt. Már az ötvenes és a hatvanas években is, de később is egész városrészeket tartoltak le, hogy többtízezer embert befogadó lakótelepeket építsenek a helyükön. A letarolt városrészek jobbára földszintes, pár ezer, vagy legfeljebb tíz-tizenötezer lelkes, jelentős magyar népességet befogadó negyedek voltak, melyeknek lakosságát elkeverték az ötven-hatvanezer embert befogadó lakótelepekre telepített, távolról hozott románok közé. *A nyolcvanas évek végén Európa felkapta a fejét, hogy Romániában falurombolás készül, teret nyert a bulldózerpolitika. Európa azonban későn kapott észbe: az erdélyi városok többségénél ekkorra már városrészeket taroltak le, a bulldózerpolitika már az ötvenes évektől ismert volt Romániában.*

Ha az erdélyi szekularizációról beszélünk, akkor a kérdés torzítása volna az, ha ezekről a tendenciákról nem beszélénk. A város etnikai összetételének megváltoztatására irányuló iparosítás tíz-húsz év alatt felőrölte a hagyományos városi közösségeket, melyek egyúttal hagyományos, átlátható, emberi léptékű lelkipásztori keretek is voltak. Az erdélyi faluban ez nem sikerült, illetve ezt kívánta megvalósítani Ceausescu a nyolcvanas évek végén tervbe vett falurombolással, amit csak a diktatúra összeomlása akadályozhatott meg. *Az erdélyi városi magyar,* az ipartelepítés mikéntjéből eredően kisebbségbe került, közösségeit, hagyományos kapcsolatait elveszített *páriává vált saját településén.* A diktatórikus szocializmus mindenütt a rendőrségre építette hatalmát, e rendszer mindenütt a mesterségesen gerjesztett félelemre épített. Romániában a hatalomgyakorlás e formáját megtette az a félelem, az a szomszéd iránti bizalmatlanság, amit a gyorsan és erőltetetten megváltoztatott városi etnikai viszonyok okoztak.

Képzelnék el például azt a kolozsvári magyar polgárt, aki a minap még egy földszintes, külvárosi utcácskában lakott, az utcácska lakói mondjuk fele-fele

arányban magyarok és románok voltak, de évtizedek óta együtt éltek, jól ismerték egymást, nem félték egymástól, fel sem merült közöttük az, hogy nemzeti-ségi alapon szembekerülhetnének, vagy bárki is kijátszhatná őket egymással szemben. Ezt a kolozsvári polgárt a hatalom egyszer csak kitelepíti ősei otthonából, szomszédai mellől, akik talán már a nagyapjának is szomszédai voltak. A hatalom e polgárt betelepíti egy harminc-negyvenezer lelkes lakótelepre, ahová egykori utcácskájának lakói közül legfeljebb mutatóba kerül valaki, mert más lakótelepek is vannak, a „blokkháztömb” (így mondják arrafelé) lakóinak többsége pedig nem kolozsvári, még csak nem is erdélyi, és legfeljebb minden huszadik magyar. A Kárpátokon túlról betelepített román ember egzisztenciát kapott azzal, hogy állást és lakás kapott Kolozsváron. A kolozsvári magyar ember az egzisztenciáját veszítette el azzal, hogy elvették házát, utcáját, szomszédait, hagyományos közösségeit. És a két egymás mellé került ember közül a magyar élte át azt, hogy a hatalom ördögi dramaturgiája kijátszotta egymás ellen a magyart és a román. E helyzetben a magyar lett a vesztes, neki jutott a nagyobb adag félelem, ő maradt egyedül a saját településén.

Miközben a hetvenes években az erdélyi falu még javában őrizte hagyományos kereteit, az erdélyi városban erre az évtizedre olyan gyökeres társadalmi változások mentek végbe, melyek talán sehol Európában. Ilyen viszonyokkal találta szembe magát az erdélyi katolikus pap a hetvenes években. *Emberi* ésszel megoldhatatlannak tűnt az a feladat, hogy a városi embert megőrizze a lelkipásztor, ráadásul az egyházmegye lelkipásztori bázisa ne szakadjon ketté hagyományos falusi és szekularizált városi „szekciókra”. *Isteni* erővel azonban érdemesnek tűnt az, hogy az erdélyi katolikus pap nekilásson a feladatnak. Márton Áron azzal bízta a fiatal papokat, hogy *legyenek modernek, találjanak új lelkipásztori módszereket*. A hatvanas években szentelt nemzedék már az államszocializmus által gerjesztett szekularizáció viszonyai között nőtt fel. Túlnyomó többségük, legalább kilencven százalékuk faluból érkezett a papneveldebe, de jól értette a kor nyelvét. Márton Áron bízta őket, hogy használják a kor nyelvét. Később már – nem kis részben az ötvenes-hatvanas években szentelt nemzedék városi evangelizációjának eredményeképpen – növekedett a városi származású papok aránya, akik majd a nyolcvanas-kilencvenes években adnak új lendületet a lelkipásztori munkának.

A hatalom által *gerjesztett szekularizáció* viszonyai között az erdélyi városi lelkipásztorok új módszereket dolgoztak ki. E módszernek az volt az alapja, hogy ha a város etnikai összetétele, társadalmi struktúrája és településszerkezete gyökeresen meg is változott, az egyház mégis a helyén maradt, a templomok nem lettek lerombolva, noha több helyen erre is volt kísérlet. (Például Nagyváradon, 1962-ben tüntetés akadályozta meg azt, hogy a Kőrös túlszárnyán lévő, a tizenharmadik században néhány évtizedig székesegyházként is szolgáló régi Szent László templomot lebontsák. A marosvásárhelyi ferences templomot a színház építésének ürügyén le is bontották, de a hetvenes években Márton

Áron kijárta azt, hogy Marosvásárhely külvárosában építési engedélyt adjanak ennek pótlására.) A *templomok* tehát helyükön maradtak, így a saját településén gyökértelenné tett, közösségeitől megfosztott polgárok számára az *egyetlen lehetőségé váltak arra*, hogy nyilvánosan magyar szót halljanak, és szót váltsanak sorstársaikkal. A településszerkezet erőszakos megváltoztatásával az erdélyi városok eredeti területüknek többszörösére növekedtek, az új lakótelepek legtöbbször nagyon messzire kerültek a városközpontban lévő templomoktól. De voltak, akik sok kilométerről is eljártak a templomba, ezek az emberek pedig a pap kapcsolataivá váltak a betonból emelt településmonstrumok felé. Erdélyben a hetvenes évekre gyakorlatilag megszűnt a paphiány, minden városi plébánián – az egyházközség méretétől függően – volt két-három, de adott esetben akár négy káplán. Ők fiatal papok voltak, az ő feladatuk lett a lakótelepek lelkipásztori ellátása, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy be kellett „cserkészniük” a tömegbe veszejtett embert. Ebben segítségükre voltak azok a kevesek, akik a lakótelepekről is kapcsolatot kerestek az egyházközséggel, de sokszor a lépcsőházak névtáblái, a magyar nevek jelentették az eligazító jelzést, hogy merre menjenek. E lelkipásztori munka jellemző formája így az *intenzív családlátogatás* lett. Megszűnt a hagyományos lelkipásztori munkára jellemző tömegpasztoráció, amelyben a pap ül a plébániahivatalban, nem is kell onnan kimozdulnia, mert hívei temetés, esketés, házszentelő, hitoktatási beíratás és egyébek miatt úgyszólván felkeresik. A hetvenes években megfigyelhető volt az, hogy Erdélyben, minden városi egyházközségben a pap kimozdult a plébániahivatalból, utánament az elveszett embernek és létrehozta a *személytől személyig* érő közösségeket.

E stílusváltásra Márton Áron bízta papjait. Emlékeztettünk már az 1965-ös papszentelésen elmondott beszédére, amikor arra bízta az éppen felszentelt papokat, hogy *legyenek modern lelkipásztorok, vágjanak új csapásokat, kezdeményezzenek új módszereket a lelkipásztorkodásban.* A papság, nem csak a fiatalok, az idősebbek is a püspök partnerének bizonyultak e lelkipásztori lépésváltásban. *Léstyán Ferenc* Marosvásárhelyen már 1955-ben elkezdte azt, ami a hetvenes években lett általánossá az erdélyi lelkipásztori munkában. *Léstyán Ferenc Márton Áron* közeli munkatársa, bizalmi embere volt. Beszéltek egymással azokról a társadalmi változásokról, melyek 1950 óta Erdélyben bekövetkeztek és amelyek igénylik azt, hogy megváltozzon a városi lelkipásztori munka stílusa és súlypontja. Nyilván *Léstyán Ferenc* tapasztalatai szűrődtek át *Márton Áron* keresztül a hetvenes évek városi papjai közé és a püspök, aki negyven-ötven évvel korábban maga is városi lelkipásztor volt, az akkori szekularizáció viszonyai között dolgozott, tudta, hogy nincs más út, mint amit *Léstyán Ferenc* 1955-ben Marosvásárhelyen elkezdett.

Mint említettük, a börtönből szabaduló *Léstyán Ferencet* 1955-ben küldte *Márton Áron* Marosvásárhelyre, hogy váltsa fel az Adorján-vonal által odahegyezett békepap-vikáriust. *Léstyánnak* ekkor olyan problémái voltak, hogy a ha-

tóságtól nem kapott lakhatási engedélyt a városban, ezért sokáig anélkül, gyakorlatilag „illegálisan” tartózkodott itt. Márton Áron Bukarestbe fellebbezett papjának helyzete miatt, amire nem jött válasz, mire Lestyán érvénytelennek minősítette a városból történő hatósági kitiltását, Márton Áron pedig a felelősséget magára vállalva, védte őt a hatóságok előtt. Lestyán Ferenc 1955-ben ilyen körülmények között vette át a marosvásárhelyi egyházközséget (akkor az egész város egyetlen egyházközség volt). A plébániahivatalban talált 1900 nevet, ez lett a bázisa. Nem elégedett meg azzal, hogy van közel kétezer hívője az akkor túlnyomóan magyar, körülbelül felerészben katolikus, már akkor is huszonöt-harmincezres városban. Egy ócska biciklivel elkezdte járni a várost, a város lakói között élve kapcsolatokat teremtett. A rámenősnek tűnő papon látszott, hogy azt az életet éli, amit a város lakói is, hiteles ember, nem elefántcsonttoronyból beszél. Ugyanakkor az évek során úgy is szaporodott a hívőket tartalmazó listája, hogy akik betértek hozzá keresztlő végett és a gyermek hat év múlva nem jelent meg a hitoktatáson, akkor a felírt cím alapján felkereste a családot. Csak ritkán találkozott elutasítással, így erősödött a város katolikus közössége, miközben a lakótelep-építések miatt a település lélekszáma sokszorosára nőtt, az 1955-ben még csaknem teljesen magyar Marosvásárhely pedig közel felerészben románná vált.

Az 1955-ös 1900 név a nyolcvanas évekre 13 000 családi kartotékra nőtt, amiből kiderül, hogy akkor a város katolikusainak száma 40 000 volt. Az pedig, hogy e lélekszám nem formális, nem csak az anyakönyvekben létezik, abból derül ki, hogy a nyolcvanas években, tizenkét évfolyamra osztva, az egyházközségben 3000 gyermek és fiatal részesült hitoktatásban. A nyolcvanas években ehhez négy fiatal káplán dolgozott Lestyán Ferenc mellett, akik szintén kiváló lelkipásztorok voltak. Magyarországról nézve ez nagyon jó „statisztika”: melyik egyházközségben volt ideát a nyolcvanas években négy fiatal káplán? De ez nem jelenti azt, hogy ott kisebb terhet cipelnek a papok: e negyvenezer lélek ugyanis valóságosan jelen volt a vásárhelyi egyházközségben, amihez a város öt másik pontján létesítettek misézésre és hitoktatásra alkalmas helyeket (a kilencvenes évekre ezek lettek a lelkipásztorilag átszervezett város új egyházközségeinek alapjai).

A vásárhelyi minta a hetvenes évekre az erdélyi városi egyházközségekben általánossá vált. Hogy érzékeltesük azt, hogy mit jelent ez az erdélyi városi lelkipásztori munka, ahhoz azt ismételtelen kénytelenek vagyunk összehasonlítani a magyarországi állapotokkal. Vegyünk ehhez egy-egy átlag tízezer lelkes egyházközséget mindkét területen, tehát olyan egyházközséget, ahol „statisztikailag” tízezer katolikus él. Magyarországon egy ilyen városi egyházközségben körülbelül tíz százalék, tehát ezer ember tartozik gyakorlatilag is az egyházközséghez, ez az a lélekszám, amiről a plébános tud. Magyarországon ebből az ezerből a hetvenes-nyolcvanas években körülbelül száz volt hittanos. Ezzel szemben az erdélyi tízezer lelkes városi egyházközségben valóságban is közel

tízezer lélek, mondjuk a kilencven százalék, valamilyen mélységben gyakorlatilag is kötődött az egyházközséghez. Ennek további körülbelül tíz százaléka, tehát nagyjából nyolcszáz vagy ezer gyermek részesült hitoktatásban. Ezek az arányok valamennyire változtak leginkább aszerint, hogy a városban milyen a katolikusok és a protestánsok aránya. De ezek az aránybeli eltérések nem nagyok, az itt leírt példa a tendenciákat pontosan jelzi.

Ezzel a helyzettel van összefüggésben a papi hivatások száma is, ami Erdélyben nagyon magas. Talán csak a lengyelországi, illetve Romániában a moldvai helyzettel hasonlítható össze. Ennek következtében elmondható, hogy az erdélyi papság átlagban tíz évvel fiatalabb, mint a magyarországi. Elmondható az is, hogy Erdélyben gyakorlatilag nincsenek betöltetlen plébániák. Amit a statisztika ott betöltetlen egyházközségnek jelöl, azok a szórványvidékek azokat a történelmi településeit jelzik, melyekben egykor, talán századokkal korábban népes magyar közösség élt, e településeknek akkor saját papja volt, mára azonban e települések magyar lélekszáma esetleg néhány tucatra csökkent, így célszerűbb azokat egy közeli nagyobb településről ellátni.

Biztosra vehető, hogy ha Márton Áron, vagy az ő bebörtönzését követően a papság kiegyezett volna az ateista, a hitéletet felszámolni akaró államhatalommal, akkor ma az erdélyi egyház semmivel nem lenne hatékonyabb az átlag európai színvonalnál, a papság átlagéletkora tíz-tizenöt évvel idősebb lenne, lélekszáma pedig nem érné el az egyházközségek számát, vagyis ma Erdélyben nagyon sok betöltetlen plébánia lenne. *A statisztika természetesen közvetlen formában nem ad képet egy-egy személy, egyházközség vagy egyházmegye lelki felkészültségéről, keresztény elkötelezettségéről. De hajszálpontosan jeleznek valami megghamisíthatatlan igazságot.* Például azt, hogy a tömegméretű pasztoráció ilyen hitoktatási arányok mellett nem tekinthető egyszerű tömegpasztorációnak, amiből hiányzik a személyes kötődés, a lélek. Hiszen ezek az arányok úgy jöttek létre, hogy *az erdélyi városi lelkipásztor, aki ugyanúgy beszél a kolozsvári egyetemi tanár nyelvét, mint a csíki földművesét, vagy a lupényi bányászét, évtizedeken keresztül, személytől személyig érő kapcsolatokat ápolva, személyes kötődésekre alapuló közösségeket hozott létre. Ezeknek az arányoknak a létrejöttében ugyanakkor az is közrejátszott, hogy az erdélyi pap – talán a kisebbségi helyzet miatt is, de sokkal inkább a Márton Áront példának tekintő szemlélete miatt – nem magas lóról, nem elefántcsonttoronyból szemlélte a „lelkipásztori területet”, hanem üldözéseket is vállalva, azt az életet élte, amit a nép. Ez bizonyosság, és sok más, kényelmesebb napokat látott egyház számára tanulság arra, hogy az egyház válságáért nem az ateizmus, nem is a szekularizáció a felelős, hanem bizonyos lelkipásztori hozzáállás. Az erdélyi egyház ugyanis egy évtized alatt kikerült abból a válságából, amibe az ötvenes években erőszakkal taszították. E közösségekben helye volt, helye van az egyetemi tanárnak, az egyetemi hallgatónak, a városi munkásnak, és a földművesnek is. E „statisztika” a Márton Áron és utódai által évtizedeken keresztül nevelt papok elkötelezettségének és „többrétegű” nyelvezetének, lelkipásztori többszólamúságának köszönhető.*

Már mindenképpen a nyolcvanas évek történetéhez tartozik, de az itt vizsgált történet folytatásának tekinthető, hogy Erdélyben a papság még újabb nemzedékének köszönhetően, a hetvenes és nyolcvanas években képzett papok munkája eredményeképpen, az ilyen számarányokat produkáló, emberfeletti teljesítményt feltételező lelkipásztori munka mellett is, teljesen új formaként megjelentek a kisközösségek is. E kisközösségek öt-tíz fős csoportokat jelentenek, melyeket sok esetben már nem a pap irányít, csak a közösségek vezetői állnak a pap irányítása alatt. E csoportok elsőként az egyetemi városokban, Kolozsváron, Marosvásárhelyen jöttek létre, az ottani káplánok ösztönzésére. Egy egyetemista hittancsoport például Kolozsváron meghaladhatta a száz fős létszámot is. Ilyen méretekben természetesen nehéz a kapcsolatok személyességét biztosítani, viszont száz elkötelezett egyetemista nagyon jó bázisát jelenti annak, hogy kisebb csoportokban, nagyobb felelősséggel lehessen megszervezni a felnőtt és értelmes hívők csoportjait. Egy-egy ilyen csoport eleven cáfolata volt annak a propagandának, ami szerint a vallásosság a babonás öreg népek körében él, és ami szerint az istenhit nem lenne korszerű. Később a szintén nem csekély létszámú középiskolás hittancsoportokban is elterjedt e forma, de volt, aki városi munkások, vagy éppen Zsil-völgyi bányászok között hozott létre kisközösségeket.

E kisközösségek hátterében két tényezőt lehet látni. Egyrészt ott volt a magyarországi példa, ahol az ötvenes években már léteztek ilyen csoportok. Másrészt pedig ott voltak az erre nyitott egyházi elöljárók, mindenekelőtt Márton Áron püspök, aki a harmincas években, kolozsvári egyetemi lelkészként maga is hasonló formákban dolgozott, megelőzve a magyarországi úttörőket. De a gyulafehérvári papnevelde is nyitott volt e szellem felé, elsősorban a papnövendékek lelki irányítóinak, Gurzó Anaklétnak, majd őutána Tamás Józsefnek köszönhetően. Míg Magyarországon ebben a korban a kisközösségi lelkiségek az egyházi elöljáró számára is gyanúsak voltak, addig Erdélyben az egyháznak ez az új, a zsinat által is elismert formája támogatást élvezett. És ha az erdélyi katolikus kisközösségek szellemi hátteréről beszélünk, akkor nem feledkezhetünk meg az elfeledett ősforrásról, *Mailáth Gusztáv Károly* püspökről sem. A század elején ő alapította a Regnum Marianum mozgalmat, ami az ötvenes-hatvanas években egyik bázisa volt az üldözött magyarországi kisközösségeknek. Ugyanakkor nemcsak püspök-elődje volt ő Márton Áronnak, hanem felfedezője és mestere is.

IDŐSKORI SZELLEMI KAPCSOLATOK

Márton Áron személyét a közösséget teremtő erkölcsi tartása a gondolkodó emberek érdeklődésének középpontjába állította. A szocializmus évtizedeiben a sajtó nem szívesen emlegette őt, a hatalmi ideológia nyilvánosságába nem fért bele ő. Az „átlagemberek” többsége nem tudott, vagy nem sokat tudott róla. A

szellem embere viszont – aki soha nem lehet „értéksemleges” – mindig kereste azokat az értékteremtő partnereket, akik elkenésben a kontrasztot, sodródásban az egyéniséget képviselték. Márton Áront megtalálták azok, akik a huszadik század erkölcsi útvesztőjében irányjelző fényt kerestek. Voltak jól ismert gondolkodó emberek, akik csak egy-két alkalommal találkoztak vele, mégis e találkozás meghatározó lett számukra. Ennek titka abban lehet, hogy Márton Áron számára nem volt felekezeti vagy világnézeti korlátja annak, hogy kivel kerül közeli kapcsolatba. Ennek számára csak emberi, erkölcsi korlátja volt.

Illyés Gyula a jelek szerint összesen kétszer találkozott Márton Áronnal. A negyvenes és az ötvenes években voltak ezek a találkozások, de Illyés öregkori gondolkodására is hatással voltak, mert a hatvanas és a hetvenes években közvetítő útján továbbra is kapcsolat volt a költőfejedelem és az erdélyi egyházfejedelem között. Először 1946 nyarán találkoztak, amikor Illyés Erdélyben járva meglátogatta Márton Áront Gyulafehérváron. E találkozásnak két későbbi titkos ordináriusjelölt, Kovács Béla és Jakab László volt a tanúja. Kovács és Jakab osztálytársak voltak a teológián. 1946 nyarán egyszer együtt ültek a gyulafehérvári püspöki palota bejáratánál, amikor megállt ott egy autó. Egy férfi kiszállt belőle és tanácstalanul elkezdett nézelődni. A két pap odament hozzá, hogy segítségére siessenek. Az ismeretlen férfi bemutatkozott, megmondta a nevét, hogy Illyés Gyula. A két pap válaszolt, hogy ismerik azokat az írásait, amik Erdélybe eljutottak. Illyés Márton Áront kereste, akihez Kovács Béla kíserte be a költőt. Kovács Béla ott ült a vacsorán is a püspökkel és Illyéssel együtt, ahol magyar sorskérdésekről volt szó. Jakab László Kovács Bélának a későbbi beszámolójából tudja, hogy Illyésben ekkor fogalmazódott meg Márton Áron tömör jellemzése, ami szerint az erdélyi püspök „emberkatedrális”, vagyis katedrálisok tökéletességével bíró ember.¹

A két pap visszaemlékezése szerint Illyés direkt azért jött akkor Gyulafehérvárra, hogy Márton Áront felkeresse. Korábban valószínűleg nem találkoztak, viszont Illyés a hozzá közelálló íróársak közül hallhatott Márton Áronról akár Németh Lászlótól, akár Tamási Árontól, akár Keresztury Dezsőtől, akik ismerték a püspököt. De hallhatott róla az akkori magyar kormánykörökből is, ahol 1945-ben szívesen látták volna Márton Áront a megüresedett esztergomi érseki székhelyben. Illyésnek, aki erkölcsi eligazító pontokat keresett, így természetes útja vezetett Gyulafehérvárra. Illyés ekkoriban, Keresztes Sándor visszaemlékezése szerint, írt egy cikket is Márton Áronról, de több mint fél évszázad távolából ennek pontos lelőhelye már az emlékezet homályába vész.² Illyés Gyuláné visszaemlékezése szerint az 1956 januárjában tett erdélyi útjuk alkalmával is betértek Márton Áronhoz Gyulafehérvárra és a püspökség vendégszobájában töltötték az éjszakát.³ Személyesen ekkor találkoztak utoljára Márton Áronnal.

A hatvanas és hetvenes években Márton Áron egykori tanítványa, Keresztes Sándor közvetített a püspök és Illyés között. Keresztes Sándor a második világháború után már Budapesten élt, Barankovics István munkatársa, és a Demok-

rata Néppárt parlamenti képviselője volt. Amikor beköszöntött a kommunizmus, az Új Ember kiadóhivatalában helyezkedett el, kezdetben fűtőként, majd a lap terjesztésével foglalkozott. Útlevelet 1962-től kaphatott, másfél évtized után ekkor tudta felkeresni Márton Áront. Keresztes Sándor ekkor még nem ismerte Illyést, vele úgy került kapcsolatba, hogy a püspök küldte hozzá üzenettel. Márton Áron egy korondi vázát küldött Illyés Gyula leányának, akiről egy Illyés-versből szerzett tudomást. Ettől kezdve Keresztes Sándor lett a közvetítő a Budapesten élő költő és az erdélyi katolikus püspök között. E kapcsolatnak, *Márton Áron határokat (sem országhatárokat, sem világnézeti határokat) nem ismerő kisugárzásának lett eredménye az, hogy az öreg Illyésnek rendbe jött a kapcsolata Istennel.* Amikor 1969-ben megjelent a *Kharon ladikján*, akkor Keresztes Sándor bízta Illyést, hogy küldjön egy példányt Márton Áronnak. Illyés kezdetben vonakodott ettől, mondván hogy ő nem hívő, és lehet valami a könyvben, ami sérti Márton Áron hitét. Végül engedett az unszolásnak és Keresztessel elküldött egy példányt Gyulafehérvárra, a következő dedikálással: *„Áronnak, felfelé nézve, Gyula”.* Márton Áron elolvasta a könyvet, majd amikor Keresztes ismét Gyulafehérváron járt, a következőt mondta neki: *„Mondd meg Gyulának, hogy elolvastam a könyvét. Azt üzenem neki, hogy ő is hívő, csak viaskodik az Istennel, mint Jákob az angyallal.”* Keresztes Sándor amint visszajött Pestre, felkereste Illyést Márton Áron üzenetével. Amint Illyés meghallotta, hogy mit üzen neki Márton Áron, zokogni kezdett, majd kihúzta magát és Kereszteshez fordult: *„Mondd meg Áronnak, hogy rendelkezék velem, az eszemmel, a tollammal, azt teszek, amit kíván.”*⁴

Az erdélyi irodalom képviselői természetesen fizikailag közelebb voltak Márton Áronhoz, velük nem kellett közvetítő ahhoz, hogy kapcsolatot tartsanak. *Kós Károlyt*, az író és építész már a két világháború között ismerhette Márton Áron. Amikor Kós Károly 90. születésnapján, 1973 decemberében megjelent néhány budapesti fiatal Kós Károlynál, akkor ott találták az ünneplők között Márton Áront is.⁵

Balogh Edgár talán Venczel József közvetítésével került kapcsolatba Márton Áronnal, hiszen ők már a Vásárhelyi Találkozón ismerték egymást, majd együtt szervezték a kolozsvári életet 1945-ben, együtt dolgoztak a Bolyai Egyetemen, ezután a kommunista publicista és a katolikus szociológus együtt raboskodott különböző börtönökben, végül együtt szerkesztették a Romániai Magyar Irodalmi Lexikont. Márton Áron számára a kommunizmus idegen eszme volt, de egy „eretnek”, a kommunizmusban is börtönviselt kommunista emberileg nem lehetett idegen tőle. Amikor Balog Edgár 1970 körül eltörte a lábát, Márton Áron Kolozsváron járva felkereste őt a betegágyánál. Ezután Balogh Edgár dedikálva elküldte a könyveit Márton Áronnak, aki pedig beszédeinek és körleveleinek sokszorosított szövegét küldte el viszonzásképpen.⁶

Kányádi Sándor az erdélyi magyar irodalomnak már ahhoz a nemzedékéhez tartozik, amelyik a második világháború után indult. Amikor ő költőként jelent-

kezett, akkor Márton Áron börtönben volt, amikor költőként kibontakozott, akkor Márton Áron háziőrizetben élt. Vagyis Kányádi nemzedékétől már el volt zárva Márton Áron. A püspök jóval túl volt már a hetvenen, amikor az akkor már középkorú költő találkozhatott vele.

Kányádi 1969-ben Rómában járt. Itt találkozott Békés Gellérttel, a reneszánsz sokoldalúsággal bíró bencés szerzetessel, aki nemcsak tudós teológus, de ihletett bibliafordító és költő is volt. Békés Gellért szerkesztette Rómában a magyar nyelvű Katolikus Szemlét, ami a Vigíliához hasonlóan irodalmi fórum is volt. Békés Gellért Kányádin keresztül küldött el egy könyvet Márton Áronnak. Ugyanekkor, hazafelé jövet Bécsben is megállt Kányádi Sándor, ahol megismerkedett egy evangélikus lelkésszel, aki megtudta, hogy Kányádiék házassága egyházilag rendezetlen. Kányádi református, felesége pedig katolikus. Kányádi Sándor azt találta mondani az evangélikus lelkésznek, hogy ő majd akkor fog katolikus egyházi házasságot kötni, ha Márton Áron püspöknél teheti meg ezt. Hogy mennyi évődés volt ebben, azt csak sejtethetjük, mindenesetre amikor Kányádi hazatért Erdélybe, hallotta, hogy Márton Áron Székelyudvarhelyen bérmál. Elvitte oda a Békés Gellért által küldött könyvet, de a házasságról természetesen nem tett említést.

Ám a bécsi evangélikus lelkész nem hagyta annyiban Kányádinak az egyházi házasság iránt támasztott feltételét. Egy év múlva megjelent Kolozsváron és jelentkezett Kányádiéknál, hogy mehetnek Gyulafehérvárra a házasságot rendezni. Ez elől már nem lehetett kitérni. A Kányádi házaspár elment Gyulafehérvárra és jelentkeztek Márton Áronnál. Az esküvő a püspöki kápolnában volt, a katolikus püspök által kötött katolikus szentségi házasság egyházi tanúja pedig a bécsi evangélikus lelkész volt. Tudni kell, hogy az erdélyi katolikus egyházban a fejedelemség kora óta hagyomány az, hogy püspök nem esket, csak fejedelmet, Márton Áron tehát háromszáz éves hagyományt függesztett fel. A szertartás egy pontján Márton Áron a református vallású költőhöz fordult: „Na fiam, mondja utánam Pázmány Péter szövegét”. Kányádi Sándor kihúzta magát és mondta az ihletett, veretes magyar szöveget. Márton Áron a szertartás során gondosan ügyelt arra, hogy ne hangozzanak el olyan szövegek, melyek egy református számára idegenek lehetnek.

A Kányádi házaspár esküvője az 1970-es marosi árvíz utáni időben volt (Gyulafehérvár Maros menti város). A püspökség épülete tele volt nyugati segélycsomagokkal, melyeket a Karitászt küldött, hogy osszák szét az árvízkárosultak között. Az esküvő után Márton Áron megajándékozta Kányádi fiát egy tábla csokoládéval és közben „meggyónta”, hogy ezt abból a nyugati segélyszállítmányból „emelte el”, melynek szétosztását a püspökségre bízták a nyugati segélyszervezetek, és amelyet a román állam lefoglalt, hogy szétosztásában már ne tartson igényt az egyháza.⁷

Később rendszeressé vált a kapcsolat Kányádi Sándor és Márton Áron között. Márton Áron arra kérte Kányádit, hogy vegyen részt a készülő új egyház-

megyei imakönyv szerkesztésében. Azzal bízta a püspök a költőt, hogy „nem baj, ha protestáns énekek is kerülnek bele, csak szépek legyenek”.⁸ Ezt az imakönyvet a gyulafehérvári születésű, a világ sok táján kiállító, kolozsvári fametsző, a szintén református Gy. Szabó Béla illusztrálta, aki szintén kapcsolatban állt Márton Áronnal. Amikor Márton Áron először találkozhatott VI. Pál pápával, akkor Gy. Szabó fametszeteivel ajándékozta meg az egyházfőt.

Márton Áron a hetvenes években gyakran hívott Gyulafehérvárra romániai magyar írókat, értelmiségieket, hogy találkozzanak a teológián a papnövédekkel. Egyszer meghívta Kányádi Sándort is. Ekkor egy papnövendék, Janus Pannonius korai kijelentését idézve kijelentette, hogy nem lehet valaki egyszerre hívő és költő. Kányádi igyekezett diplomatikus választ adni, amikor ezt mondta: *a költők egy jó stróféért az üdvösségüket is kockára teszik*. A papnövendék nem tudott mit kezdeni e mondattal. *Márton Áron* – nem volt szokása a taps – *felállt és megtapsolta Kányádit*.⁹

A hatvanas években felújult a kapcsolat Venczel József és Márton Áron között. Venczelt a Márton Áron perben ítélték el és csak 1962-ben szabadult. Kapcsolatuk másfél évtizedig szünetelt, mert Venczel Józsefet először 1947 márciusában tartóztatták le, majd amikor ő ebből kiszabadult, már nem sok idő volt hátra Márton Áron letartóztatásáig, majd 1950-ben ismét letartóztatták Venczelt. Börtönveik alatt csak a tárgyalóteremben találkozhattak, illetve az alatt a három nap alatt voltak együtt, amíg vonaton Bukarestből a nagyenyedi börtönbe szállították őket. E három nap alatt Venczel József etette és vitte vécére Márton Áront, aki a kéz- és lábbilincs miatt mozogni is alig tudott. Nagyenyeden külön cellába kerültek, illetve Márton Áront hamarosan tovább is szállították a máramarosszigeti „kivégzőtáborba”. Venczel József, aki már kihagyhatatlanul benne van a magyar és a kelet-közép-európai szociológia történetében, 1962-ben szabadulva kották másolásából, vagyis szellemi segédmunkából tartotta fenn magát és családját. Márton Áron ekkor háziőrizetben élt. Kapcsolatuk kezdetben nem lehetett rendszeres, de az bizonyos, hogy Márton Áron alkalmanként támogatta a napi megélhetési gondokkal küszködő családot.¹⁰ A hatvanas évek végén Márton Áron és Venczel József barátsága már közel negyven esztendeje tartott. Ekkor már gyakrabban találkozhattak, hiszen Márton Áron is visszakapta mozgásszabadságát és Venczel helyzete is rendeződhetett valamennyire. Fennmaradt egy levélváltás, amikor Venczel József 1969-ben, püspökké szentelésének 30. évfordulóján köszöntötte Márton Áront. E levélben Venczel József arról tesz tanúságot, hogy az ő nemzedéke Márton Árontól, a harmincas években Kolozsváron többféle besztásban dolgozó lelkipásztortól kapta meg „az emberre szabott, az élet minden síkját átható és formáló kereszténység mindig érvényes elveit”.¹¹ Márton Áron erre válaszolva vallja, hogy „összenöttem a Te, a Ti nemzedétekkel. Ha adtam valamit, csak azért volt, mert tanulásra ösztönzött a Ti lelkesedéseitek, az igazság útjait kereső érdeklődéseitek, a tiszta eszményért hevülő ifjúsá-

gotok. Isten ajándékának tartom, hogy útitársamnak vallhatlak Téged és még néhányat a Te nemzedékedből.”¹²

Venczel József megrokkant egészséggel jött vissza a börtönből, ahol tizenkét évet töltött megszakítás nélkül, illetve tizenhárom-tizennégy évet rövid megszakítással. Egészsége soha nem jött rendbe, 1972 márciusában halt meg, ötvenkilenc éves korában. A köztudat úgy tartja, hogy Venczelt Márton Áron temette, de ez így pontatlan állítás. Venczel József temetésének egyházi szertartását Erőss Lajos püspöki irodaigazgató végezte, aki 1950 körül, kolozsvári káplánként került kapcsolatba a Venczel családdal és e kapcsolatnak nem vethetett véget sem Venczel József, sem Erőss Lajos tizenkét évig tartó börtön- és lágerélete. Viszont reverendába öltözve ott volt a Házsongárdi temetőben Márton Áron is, aki beszédet mondott barátja és egykor legközelebbi munkatársa koporsója fölött. Arról szólt ekkor Márton Áron, hogy „hiábavaló igyekezet lenne megkísérelni, hogy szavakkal kifejezzük a szenvedést, mely Neked osztályrészül jutott. Utolsó találkozásaink óta gyakran gondoltam utolsó, legnagyobb megpróbáltatásodra.” E megpróbáltatásban Venczel József olyan hitet és hűséget tanúsított, amit a püspök a maga számára is különleges kegyelmi adománynak tekint: a koporsóban fekvő tanítványának és munkatársának az égi közbenjárását kéri ahhoz, „hogy megkapjuk a mindvégig való kitartás kegyelmét, a Te győzelmes hitedet”.¹³

72. „Őt kövessétek – mert szent” – I. Pál pápa fogadja Márton Áront

73. A pápával, aki őt már életében szentnek nevezte

74. Döpfner bíboros, müncheni érsek látogatása Gyulafehérváron

75. épe körében (Marosszentgyörgy, 1969.)
76. estvérhúgával, Annával (1972)

77. tra készen
 78. Érkezés bémálásra. Mögötte Gurzó
 Anaklét, akinek kulcsszerepe volt a
 püspök börtönévei alatt
 79. Szózat a Hargitán

80. „Mi lesz veled, Erdély ” Fürkésző tekintet a jövőbe
81. Öregen is a hitet erősítve
82. A Márton Áron-i jellem változatlan: kemény akarat és szelíd vonások

83. Bérálás

84. Aranymiséjét a kőrösbányai ferencesek körében tartotta (1974. július 6.)

85. Kőrösbányai ferencesek körében (1974)

86. Gyimesi csángók között

87. Gimnáziumi osztálytársai körében
88. Rokonai körében, Csíkszentdomokoson

89. Gy. Szabó Béla grafikusművésszel és Erőss Lajos irodaigazgatóval

90. Három „életfogytiglanos” püspök: Jakab Antal, egykori titkos ordinárius, aki ekkor gyulafehérvári segéspüspök, Boros Béla egykori temesvári titkos püspök, aki ekkor segédlelkészként dolgozott (1990-ben címzetes érsek lett), és Márton Áron

91. Első sor: Jung amás püspök Jugoszláviából, Márton Áron, Boros Béla és Jakab Antal. A hátsó sorban Márton Áron és Boros Béla között Erőss Lajos

Öregkori értékek és eszmék

ERŐSZAKMENTESSÉG, SZOLIDARITÁS, A POLITIKÁHOZ VALÓ VISZONY

Márton Áron számára a börtön után adatott még huszonöt esztendő arra, hogy a már 1949 előtt kiérlelt eszméit, továbbgondolva azokat, mélyebb spirituális alapra helyezze. Amit 1949 előtt – akár még a harmincas években, akár a második világháború idején, akár pedig már 1945 után – leírt vagy elmondott, az gyakran az emberi jogokért, kisebbségi jogokért, vallásszabadságért vívott küzdelem aktuális helyzeteiben, ha úgy tetszik, e kérdések napi politikai síkján fogalmazódott meg. A háziőrizet évtizedének elzártságában, vagy a hetvenes évek viszonylagosan nyugodtabb légkörében, ugyanakkor a hatvanadik, a hetvenedik, majd a nyolcvanadik életéve körül már a végső számadásra készülve, korábbi témái erősebb transzcendens megvilágítást kaptak. A háziőrizet évtizedében Márton Áron kizárólag papokkal és a hozzá bejáró papnövédekkel volt körülvéve, világi személlyel akkor találkozott, ha valaki meglátogatta a gyulafehérvári „palotafoglyot”. Ebben az időszakában Márton Áron a teológia tanára is volt, papokat nevelt, akiknek lelkipásztori felelősséggel is tartozva, minden addiginál koncentráltabban Istenre figyelő lélekkel adta át eszméit.

Nem arról van szó, mintha a börtön előtti évtizedekben kevésbé figyelt volna Istenre, hiszen – ez e könyvben is nyomon követhető – *amit Márton Áron gondolt, mondott vagy tett, az Isten akaratával való azonosulásból nyerte ibletét*. Azonban aki transzcendens irányultságú, az nem tud úgy azonosulni Isten akaratával, hogy ezt ne tudná még tovább fokozni, ne tudná önmagát mindig meghaladni. A „transzcendens” szó jelentése éppen az, hogy mindig meghaladja önmagát, mindig tovább halad a Tökéletes felé. Márton Áron mindig képes volt erre az önmeghaladásra, előrehaladottabb életkora pedig csak fokozta transzcendens nyitottságát.

Ugyanakkor arról sincs szó, hogy Márton Áron lelkeségének mélyülésével, a mind koncentráltabb Istenre figyelésével a világ háttérbe szorult volna gondolkodásában. Sokkal inkább arról van szó Márton Áronnak az Istenhez minden korábbit meghaladóan kötődő időskori gondolkodásában, hogy a világnak is egyre inkább kötődnie kell Istenhez, a világnak egyre inkább úgy kell berendeznie saját életét, hogy az Istennek egyre tetszőbb legyen. Márton Áron élete utolsó negyedszázadában a korábbi mértéket meghaladóan beszélt egyházzól, lelkipásztori elvekről. Ez azért is alakulhatott így, mert hosszú ideig csak papokhoz és papnövédekhez szólhatott. Az is ott lehet e súlypont háttérében, hogy e negyedszázadban a hatalom igyekezett az egyházat kiiktatni a társadalom életéből, Márton Áron pedig ellenpontosította e sátáni törekvést. Eközben azonban folyamatosan és határozottan beszélt a világról is, mint olyan fórum-

ról, ahol Isten terveinek meg kell valósulnia. Míg a világról való beszédében korábban a küzdelmek, a konkrét jogtalanságok megbélyegzése voltak a központban, addig idősebb korában sokkal inkább az általános elvek kerültek előtérbe.

Gondolkodásnak ez az iránya szükségképpen veti fel a kérdést, hogy milyen viszony lehetséges az egyház és a világ, az egyház és a politika között. E kérdés a II. vatikáni zsinaton is megfogalmazódott, Márton Áron pedig a palotafogságában ráhangolódott e kérdésre. Megtapasztalta azt, hogy a szocialista tömb országokban, amelynek egy durvább szegletébe lett szorítva Erdély, a hatalom igyekezett az egyházat politikai célokra felhasználni. Márton Áron ezzel szemben azt az álláspontot képviselte – és álláspontját a „katolikus békemozgalom” helyi képviselőivel szemben győzelemre is vitte –, hogy *az egyház akkor szolgálhatja az emberiség javát, ha nem állítja semmiféle politikai célok szolgálatába*. E helyen ismét hivatkozunk arra, amire már történt utalás: Márton Áron az 1971-es püspöki szinóduson, Rómában arról beszélt a világ püspökei előtt, hogy „a politikai tevékenységet kifejtő pap híveinek legalább egy részével összeütközésbe kerül”, mert *„tisztán politikai döntések számára a Szentlélek nem ad ajándékokat”*.¹ Egy évszám nélkül fennmaradt írásában, ami a püspök tanúságtételéről szól, hasonló gondolatot fogalmaz meg: *„Prófétai küldetése egyetemes, mint Krisztusé. Ezért megértéssel kell kezelnie minden embert, bármilyen ideológiát valljon. Tartózkodnia kell azonban bármelyik csoport politikai döntéseiben való részvételtől, mert emiatt az emberek egy részével szembekerülne.”*²

Az a tény, hogy az egyház tartózkodik a politikai élettől, nem jelentheti azt, hogy idegenül kell állnia a világ állapota előtt. Az egyháznak feladata az, hogy igazságosabb világ megteremtésén fáradozzék – egy demokráciában nem küldhetik sekrestyébe az egyházat azzal, hogy „ne avatkozzék” a világ dolgaiba. A politikától való tartózkodás és a világ sorsáért viselendő felelősség nem jelenthet feloldhatatlan ellenétet az egyház számára. Arról van szó, hogy *az egyház nem kérhet részt magának a világi hatalomból, de ugyanakkor az evangélium erejével köteles javítani a világ igazságtalan állapotán*. „A küldetés, amit az Egyház és a pap Krisztustól kapott, *nem politikai*, nem is gazdasági vagy társadalmi, hanem vallási. *Mindazonáltal* a pap az evangélium igazságainak a hirdetésével és vállalásával elősegítheti, hogy a világban igazságosabb rend alakuljon ki. Ez közelebről azt jelenti, hogy *a papnak mindig a gyöngék, az elnyomottak, a kizsákmányoltak, a szenvedők, a megaláztatottak oldalán van a helye.*”³

Ebből következik, hogy *igenis, van keresztény (=krisztusi) politika*, de az nem a hatalom megszerzését és megtartását tekinti céljának, hanem a *szolidaritást*. Márton Áron fontosnak tartotta azt, hogy ez a gyakorlatban is megvalósuljon, kevés az, ha csak szép szavakat hangoztatunk bizonyos elvekről. Amikor 1972-ben Romániában megjelent egy felhívás arra, hogy a lakosság támogassa a harmadik világ népeit, és erre létrejött egy országos szolidaritási alap, akkor Márton Áron külön körlevelet adott ki arra, hogy a katolikus hívők támogassák e

törekvést. Jellemző Márton Áronra, hogy mennyire különbséget tudott tenni különböző politikai jellegű mozgalmak között: amikor a hatvanas években, már rendőri erőszak nélkül, fondorlatos, mézesmázos módon akarták megkísérelni azt, hogy a katolikus egyház „lépjen békére” az állammal (=adja fel önállóságát), akkor Márton Áron e fondorlatos módszereknek sem dőlt be. Amikor a hetvenes években ismét felmerült egy státútum lehetősége a katolikus egyház és a román állam között – és ezt immár nem a rendőrség erőszakolta, hanem a Vatikán javasolta – akkor Márton Áron változatlanul elutasította azt, hogy egyezkedjen az államhatalommal, ami sokak (többek közt görög katolikus románok) szabadságát tiporja sárba. Amikor azonban hatalmi kérdésektől mentesen, szükségét szenvedő népek támogatásáról volt szó, akkor Márton Áron nem vonakodott ettől, noha a felhívás kormánykörökből jött. *A Biblia ezt a bölcsességet a szellemek megkülönböztetése adományának nevezi.*

Arra hivatkozik Márton Áron a szolidaritás vállalására felszólító körlevelében, hogy „1970-ben, amikor az árvíz következtében az ország különböző vidékein a lakosság nehéz helyzetbe került, mindnyájunk számára öröm és vigasztalás volt az a testvéri áldozatkészség, mellyel távoli országok polgárai és intézményei az árvíz sújtotta lakosság megsegítésére siettek. A kölcsönös igazságosság, de még inkább az emberi szolidaritás követeli, hogy hasonló esetekben bajba jutott embertársainkon segítsünk, s az ország vezetőinek ilyen irányú kezdeményezését hatékonyan támogassuk.”⁴ Ebből is látható, hogy Márton Áron számára nem volt öncélú a hatalommal való szembehelyezkedés: ha a hatalomnak *emberi* kezdeményezései voltak, akkor Márton Áron, aki rendelkezett a szellemek megkülönböztetése adományával, e kezdeményezés mellé állt. Az is jellemző Márton Áronra, hogy a bajba jutott embereken nem a merő igazságosság elve alapján, hanem a viszonyosságra igényt nem tartva, a szolidaritás, az együttérzés alapján kívánt segíteni. Vagyis a segítség indoka nem az, hogy valamikor rajtunk is segítettek, hanem egyszerűen az, hogy „*földünkön ma minden három ember közül kettő putriban lakik és ébezik*”.⁵

Márton Áron hivatkozik arra, hogy 1967-ben VI. Pál pápa is szorgalmazta azt, hogy a világ hatalmasai létesítsenek egy világalapítványt, melyen keresztül a fegyverkezésre szánt összegeknek legalább egy részét fordítsák a harmadik világ országainak támogatására. VI. Pál az 1967-ben kiadott *Populorum Progressio* című enciklikájában olyan irányt adott a keresztény gondolkodásnak, hogy egy katolikus jó szívvel csatlakozhat minden kezdeményezéshez, ami hasonló szellemű. Márton Áron a romániai kezdeményezést ehhez hasonló szelleműnek ítélte. Erdélyi elzártságából is jól látta a világ fejlődését, ha így tudta megfogalmazni a problémát:

„*A szabad piac előnyös és ösztönzi a fejlődést a fejlett iparú országok között, de csak akkor, ha a kereskedő felek gazdasági helyzete nagyjából egyenlő.* Méltánytalan akkor, ha az egyik ország gazdasági helyzete nagyon különbözik a másiktól. Ezért a szabad verseny törvénye a kereskedelem *egyedüli* szabályozója nem le-

het, ez nagyon gyakran gazdasági diktatúrához vezethet. A kereskedelem szabadsága csak akkor méltányos, ha megfelel a társadalmi igazságosság követelményének.

Ezt a fejlett iparú országok ottbon, a saját portájukon be is látták. Tapasztalják, hogy a nemzet gazdasági egyensúlya felborul, ha például a földművelők kénytelenek termelvényeiket olcsón eladni, s az ipari cikkekért drága pénzt fizetni. Ennek következtében a mezőgazdasági munkás az ipari munkással szemben gazdaságilag hátrányos helyzetbe kerül, mert nem kapja meg munkájának méltányos bérét. Ha meg a gazdasági életben megbomlik az egyensúly, akkor nő az elégedetlenség és kiéleződnek az ellentétek. Ezt több országban úgy igyekeznek elkerülni, hogy a mezőgazdaságot az előnyösebb helyzetben lévő gazdasági ágak terhére támogatják, ...

Ami érvényes ottbon, vagy megengedett és hasznos a fejlett országok között, az érvényes és alkalmazandó a gazdag és szegény országok kereskedelmi kapcsolataiban is. ... A társadalmi igazságosság követeli, hogy a nemzetközi kereskedelem mindkét félnek méltányos esélyeket biztosítson. ... Nem kell a nemzetközi piac szabadságát megszüntetni, hanem igazságos és erkölcsös keretek közé kell terelni."⁶

Volt már szó arról, hogy Márton Áron nemcsak hogy jó ismerője és alkalmazója volt a *katolikus társadalmi tanítás*nak, de a maga helyén alakítója is volt. E körlevelében VI. Pál pápa *Populorum Progressio* című enciklikáját alkalmazza, és ezt továbbgondolva csatlakozik egy kezdeményezéshez, ami szolidaritást vállal a harmadik világ országaival. Ha Márton Áron néhány száz kilométerrel nyugatabbra élt volna, akkor valószínűleg nemzetközi hírvű szociálteológus lett volna. Erdélyben élve a katolikus társadalmi tanítás lelkipásztori eszköz volt számára ahhoz, hogy az emberek gondolkodását alakítsa: „*Sokan fáradoznak azon, hogy a nyomort enyhítsék* és segítséget nyújtsanak a szükségét szenvedőknek, *de most többről van szó.* Most nem csak arról van szó, hogy az emberiség kétharmadát fenyegető éhínséget enyhítsük és a nyomornak gátat vessünk. *Arról van szó, hogy olyan világot építsünk, melyben – tekintet nélkül fajtára, vallásra, nemzeti-ségre – mindenki teljes emberi életet élhet,* olyan világot, melyben mindenki mentesül mindennemű szolgaságtól, olyan világot, melyben a szabadság és egyenlőség nem lesz már üres szó, s amelyben a szegény Lázár a dúsgazdaggal egy asztalhoz ülhet.”⁷

Jellemző az, ahogyan a politikai helyzet változásával (diktatúrikusra fordultával) Márton Áronnak megváltozik a véleménye arról, hogy egy *világi hívő* részt vehet-e a politikában, vagy sem. Amíg volt rá esély (1945-ben), hogy parlamenti választásokon világi hívő, *nem* az egyház hivatalos képviselőjeként, a parlamentben javíthat a világ sorsán, addig Márton Áron támogatta azt, hogy világi hívő, keresztény elveket szembe előtt tartva, részt vegyen a politikai életben. Az államszocialista évtizedekben már *nyoma sincs* e támogatásnak, még a hetvenes évek első felében sem, ami a romániai kommunista diktatúra legenyhébb korszaka volt. Ilyen viszonyok között Márton Áron nemcsak a papok, de a hívő

emberek számára sem tartja elképzelhetőnek azt, hogy politikai porondon megjelenjenek. Az 1971-es püspöki szinóduson a politikát csak szabad viszonyok között, csak erkölcsi háttérrel tartotta elképzelhetőnek, mert „becsületes és szabad emberek között a politikai tevékenység nemcsak politikai küzdelem, hanem főként és mindig erkölcsi mérkőzés”.⁸ Ha ez így van, akkor a politikában nincs helye az erőszaknak, de nincs helye az emberi élet más terein sem.

Az *erőszakmentesség* eszméje először a második világháború éveiben jelenik meg Márton Áron eszmevilágában. Jellemző, hogy 1940-ben, amikor Erdély magyar többségű részei visszakerültek Magyarországhoz, akkor Márton Áron – noha őszintén kívánta, hogy Erdély magyarul lakta vidékei tartozzanak Magyarországhoz, és 1945 után, amikor ezért már sem taps, sem kitüntetés nem járt, ki is fejezte ezen óhaját – nem beszélt győzelemről, nem ütött meg diadalittas hangot. Az „igazságos erőszak” elve ekkor – akár szociálpszichológiai törvényszerűségekkel is igazolva – belopózhatott volna gondolatvilágába. Márton Áron azonban gondolkodó ember volt, nem engedte, hogy tömeglélektani törvényszerűségek sodorják őt.

Az erőszakmentesség eszméje áthatotta az időskori gondolkodását is. A háziőrizet idején mondott beszédeiben vissza-visszatérő gondolata az, hogy a kereszténység nem uralkodást, hanem szolgálatot kell hogy jelentsen. Márton Áron lelkeségének középpontjában – ugyanúgy, mint a negyvenes években – változatlanul ott volt Krisztus Király szelíd uralma. Arról beszélt ekkoriban Márton Áron, hogy ha az ember kivonja magát Krisztus *szelíd* uralma alól, akkor mindig az önkény, az emberek közötti vad uralom lesz az élet meghatározója.⁹ Isten a kivégzett apostolok életpéldáján is azt mutatja, hogy Ő az embert „nem uralkodásra, hanem az emberek szolgálatára küldi”.¹⁰ Az öreg püspök papszenteléseken, diakónusszenteléseken azzal bízattja tanítványait, hogy „a hatalmat nem azért kapjuk, hogy uralkodjunk, hanem azért, hogy szolgáljunk annak példája szerint, akitől a hatalmat kapjuk”.¹¹

Mindemellett az erőszakmentesség eszméjét nem lehet úgy érvényesíteni, hogy közben kritika nélkül nézzük a világ globális berendezkedését, amelyet a fegyverkezés, ugyanakkor a másoktól kicsikart gazdagság határoz meg: „A világ egyik részén hivalkodó bőségben élnek az emberek, a másik részén ugyanakkor százezrek vannak kitéve az éhínségnek. De talán ennél is fájdalmasabb, mert gyalázatosabb például az, hogy igen sok ember kénytelen a mindennapi kenyérért – közvetve, vagy közvetlenül – közreműködni olyan munkában, melynek célja fegyvereket gyártani más emberek fizikai, vagy erkölcsi megsemmisítésére.”¹²

Az erőszak elutasítása nem lehet önmagában álló dolog, vele együtt kell elutasítani az igazságtalan, elnyomó rendszereket, melyek emberek tömegeit tartják alávetettségben. Az igazságtalanság, a kifosztottság, a nyomor, a politikai elnyomás olyan helyzetet teremt, amelyben a szenvedő félnek már nincs veszíteni valója. Ez erős kísértést jelent arra, hogy „a polgárok erőszakkal vessenek véget

az emberi méltóságukat sértő helyzeteknek”.¹³ Vagyis *álságos dolog az erőszakot úgy elítélni, hogy közben hallgatunk annak gyökeréről, a társadalmi igazságtalanságokról.*

LELKISÉGE, SZEMÉLYES HITE

Márton Áron lelkiségének gyökere abban a feszültségben van, amit a kereszténység lényegéből eredőnek kell tekintenünk. E feszültség pedig abban áll, hogy a Krisztust követő ember ebben a világban él, nem vonhatja ki magát e világból, *azonban* ez az ember nem e világ normái szerint él, normái az Isten országához kötik őt. E feszültség éppen abból adódik, hogy *e két dimenzió között nincs, nem lehet kibékíthetetlen ellentét*, tehát a keresztény ember számára reális adottság az, hogy *ő két világ polgára*. E gondolat végigkísérte Márton Áront lelkipásztori, püspöki küldetésének a teljes időtartamán, de idős korában, a II. vatikáni zsinat hatására új hangsúlyt kapott. Márton Áron abban látta a zsinat jelentőségét, hogy az egyház figyelmét egyszerre volt képes alapítójára, Krisztusra, és működési terére, a világra irányítani. Éppen azzal volt Krisztus-központú a legutóbbi zsinat, hogy az egyház helyzetének önálló dimenziójaként világitotta meg a világot, hiszen Isten Krisztusban a világgal vállalta a sorsközösséget, Krisztus által a világban jelent meg Isten országa. E világ pedig változó, melyhez a változásokat figyelembe véve kell szólni, tehát *a zsinat lelkipásztori esemény volt*. „Munkája közben egyik szemét a világra függesztette, a másikkal pedig Krisztusra figyelt, hogy csak azt mondja és tegye, amit isteni Alapítója vár az Egyháztól. Az Egyház meg akar újulni, olyan értelemben, hogy minél jobban megértse és megközelítse a világot. Közelebb akar jutni a világhoz, nem azért, hogy hozzá hasonuljon, hanem azért, hogy közelről, a világ nyelvén mondhassa a világ fülébe Krisztus igazságait.”¹ Ebből következően *lelkipásztori tényt kell jelentsen az, hogy a keresztény ember két világ polgára*.

A kereszténységnek ez a kettős dimenziója mindig kísértést jelentett arra, hogy az ember az egyik oldalra, az egyik értékre, az egyik szükséges dimenzióra hivatkozva elfeledje a másikat. „Korunkban a kereszténység kettős kísértésnek van kitéve. ... Az egyik a kereszténységet abba az irányba igyekszik befolyásolni, hogy sorsát válassza el a világ sorsától, vonuljon vissza teljesen a szemlélődő életbe, s mint elkülönült »pusillus grex« (kisdud nyáj, V. L.) várja Jézus lelki uralmának az eljövételét és a túlvilági életet. A másik az ellenkező véglet felé löki: legyen egészen, minden tudományos, társadalmi, gazdasági és politikai tevékenységével a földi problémák megoldásának az eszköze. ... Világos, hogy *a kereszténység, ha az akar maradni, ami végett Krisztus a világba állította, nem engedhet egyik kísértésnek sem.*”²

Az a gondolat, hogy az ember két világ polgára, *az ember transzcendens értékével igazolható. Embertelen az a világ, amelyik az ember értékét csak a mérhető*

teljesítményével, a produkciójával méri. Éppen ezért torz az *aktivista kereszténység*, ami az egyház, a templom körüli nyüzsgésben, kiszámítható teljesítményekben értékeli a keresztény küldetés „mértékét”. Vannak a világtól visszavonultabban élő szemlélődő szerzetesek, remeték, de vannak mérhető teljesítményre esetleg nem is képes emberek, betegek, akik olyan értékekkel bírhatnak, hogy ez a világ gazdagodhat őtőlük, *ha* figyel rájuk a világ. Márton Áron a magatehetetlen betegekre hivatkozva állítja, hogy „az emberi személynek transzcendens értéke van” és ha a személyek közössége abszolút érték, akkor kevés, ha az ember teljesítményét, a haladást csak számtanilag mérve szemléljük. A földi haladás érdekében kifejtett minden erőfeszítés céltalan lenne, ha nem ismernénk el az emberi személy transzcendens értékét. „Ha a haladás munkásait nem hatja át a meggyőződés, hogy a személy és a személyek közössége abszolút érték, aminek mindent alá kell rendelni, akkor a haladás a rideg technika műve lesz, s nem felszabadítja, hanem lealacsonyítja az embert. *A keresztény ember túlvilági vágya összefügg azzal az igényével, hogy a földet emberibbé tegye. A kettő között nincs ellentét...*”³ Az a tény tehát, hogy az ember két világ polgára, szükségszerű következménye annak, hogy az ember ebben a világban élve bír transzcendens nyitottsággal, istenképmással.

A gondolat, hogy az ember két világ polgára, összefügg Márton Áronnak azzal a Krisztus-kapcsolatával, amit az ő Krisztus Király iránti tisztelete fejez ki leginkább. Márton Áron az emberi jogokra érzékeny papként tudta azt, hogy *az ember mindig akkor uralkodik a másik emberen, amikor nem akar önmagán uralkodni*. Önmagunkon pedig akkor tudunk leginkább uralkodni, ha elismerjük magunk felett Isten uralmát, Isten országát, vagyis Krisztus Királyságát. Isten uralma más, mint az embereké, nincs abban semmi kényszer. A fogalom görög kifejezése (bászileia tou Theou) sokkal inkább fejez ki dinamikus viszonyt az ember és az Isten között, mint valamiféle egyoldalú „diktatúrát”. E viszony abban áll, hogy az ember elfogadja saját életében az Isten akaratát, igyekszik Isten értelmével gondolkodni, Istennek tetszően cselekedni. Ennek mintáját Krisztus jelenítette meg ebben a világban, Krisztus királysága, „uralma” tehát azt jelenti, hogy Ő az emberek „el éli” Isten akaratát, az emberek Krisztus által kapcsolódhatnak Isten országához.

Márton Áron mindig nagy súlyt fektetett arra, hogy az emberek élő hittel éljék meg Krisztus Király ünnepét, hogy ezáltal is Őhöz kapcsolódjanak. Egyik legnagyobb, legismertebb beszéde az 1945-ös esztendőnek a Krisztus Király ünnepén hangzott el Kolozsváron, amikor éppen az emberi jogokat szorgalmazva hozta összefüggésbe az emberi önuralom hiányát azzal, hogy az emberek „kiutasították” az életükből Krisztust. E mondanivalója öregkorában is aktuális maradt. A háziőrizet vége felé, 1966-ban arról beszélt Márton Áron, hogy az egyház, 1925-ben, akkor vezette be Krisztus Király ünnepét a katolikus ünnepek sorába, amikor az első világháború után nyilvánvalóvá vált, hogy *„az ügynevezett keresztény világ gyakorlatilag jórészt már kivonta magát Isten uralma alól”*.⁴ E

helyzetért elsősorban a kereszténység a felelős, vagyis a keresztény ember nem mutogathat ujjal a bűnös világ felé hite védőbástyái mögül. *„Isten törvényeit tanítottuk, de nem vállaltuk. Nem éltünk aszerint, amit hirdettünk. Szépen szóltunk az Istenről, de embertársainknak nem tudtuk megmutatni az Isten arcát.”*⁵ Vagyis Isten uralma akkor jön el a világba, a világ élete akkor lesz Isten akarata szerint berendezve, ha a keresztények élete is Istennek tetsző lesz. *A hívő embernek a világba vetett létéből következik, hogy folyton kritikusnak kell lennie önmaga, saját élete iránt. Folyton felül kell vizsgálni azt, hogy ebben a világban élve honnan vannak a normáink: a világtól-e, vagy pedig Istentől.*

A gondolatból, hogy az ember két világ polgára, az is következik, hogy e „kettős állampolgársággal” csak úgy élhet a keresztény, ha *van emberi hitele*. Ha a keresztény a világban élve, a világ normáit követve beszél Istenről (vizet prédikál, s bort iszik), akkor a világ sem veszi komolyan ezt a keresztényt. Ahhoz ugyanis nem kell kereszténynek lenni, hogy a világ normái szerint éljen valaki, mert arra egy „világfi” is képes. A kereszténynek ehhez képest valami többlettel kell rendelkeznie. E többlet lehet, hogy gyűlöletessé teszi őt a „világfiak” körében, de e többlettel már nem legyintenek rá, már nem tekintik őt hiteltelennek. Ugyanakkor lehet, hogy a „világfiak” is elvárják e többletet, mert tudják, hogy ettől lesz jobb a világ – és e többlet az, ami által a világ fiai is elfogadják Krisztus királyságát. Papnövendékekhez szólva mondta Márton Áron, hogy *„a világ vágyakozik Krisztus után, és ha nem tud elindulni Feléje, azért van, mert nem ismeri fel Krisztust az Ő papjaiban*. Ha sokan nem szeretik Krisztust, az azért van, mert ellenszenvesen képviselik Őt a papjai. Ha sokan gyűlölettel fordulnak Krisztus ellen, azért van, mert gyűlöletes a kép, melyet a papok mutatnak Róla”.⁶ Márton Áronnak az volt az álláspontja, hogy az Istentől elidegenedett világban az emberek nem bizonyítást, hanem a belső hitelből táplálkozó bizonyosságot várnak, csak ez az, aminek hatására képesek megindulni az Istennek tetsző élet felé. *„Régebb, ráérő korokban az apologéta papnak talán nagyobb szerepe volt, ma azonban a hitet nem bizonyítani, hanem élni kell.”*⁷ A huszadik századi Erdély legnagyobb szónoka vallotta, hogy *„nem a szavakkal, s még csak nem is a tettekkel, hanem elsősorban jellemünkkel, egyéniségünkkel hatunk másokra. A szavak, még a legszentebb szavak is ijesztő üresen konganak ajkainkon, és a tettek, még a legmutatósbab tettek is a szímsz gesztusaiként hatnak, ha nem él bennünk Krisztus”*.⁸

Márton Áron odáig megy a hiteles élet igényének megfogalmazásában, hogy az istenhitet még egy pap számára sem tekinti automatikusnak, vagyis a papnak is meg kell térnie. *„A mi korunkban a világ érdeklődéssel figyeli a keresztények, még inkább a pap hitét. Nem a hit tanítását, hanem a keresztények és a pap személyes hitét*. Arra kíváncsi, hogy a hit áthatja-e a pap életét, vagy csak száraz szabályokat hirdet mások számára, mint az írástudók és a farizeusok. Azt figyeli, hogy *a pap hívő ember-e, valóban a hit szerint él-e.*”⁹ Ebben a világban pedig, amikor az embert mindenféle földi hatalmasságok tartják kiszolgáltatottságban, az istenhitet is csak úgy lehet hitelesen megélni, ha a keresztény, különösen a

pap osztozik a világ sorsában. „A világnak szüksége van arra, hogy ne csak prédikációkat halljon, hanem az emberek életén megvalósulva lássa annak a láthatatlan világnak a valóságát, erejét és szépségét, melyet a vallás hirdet. ... *Ha azt akarjuk, hogy a szorongás között élő világ megsejtsen Isten és Krisztus végtelen titkát, osztoznunk kell egész életünkkel az emberiség mostani sorsában.*”¹⁰ Ez a feltétele annak, hogy a keresztény ember Krisztust tükrözze a világba, azt a Krisztust, aki a legutolsókkal is vállalta a sorsközösséget. „Isten szolgálóiként állandóan az Úr Jézus jelenlétében kell élnünk.”¹¹

KATOLICITÁS, EGYHÁZ

Márton Áron lelkiségéből következett az, hogy egyházképe is a világgal sorsközösséget vállaló, szolgáló egyházat közvetített, a hagyományos, hivatali, a saját szerepét egyfajta uralomként is értelmező egyházzal szemben. E felfogásban *nem a világ feladata az, hogy megértse az egyházat, hanem az egyház feladata az, hogy megértse a világot, hogy ezáltal legyen maga is érthető a világ számára.* E felfogásban az, hogy „katolikus vagyok”, nem annyit jelent, hogy „elkülönült vagyok”, hanem annyit, hogy aki katolikus, az nyitott, befogadó szívvel áll az emberek előtt. Aki katolikus, az nem ítélkezhet az ujjával mutogatva a „bűnös világ” felé, hanem válogatás nélkül mindenki számára értékesé kell válni. Jézus „nem az igazakat, nem a maguk igazában felfuvalkodottakat jött hívni, hanem a bűnösöket, akik tudatában vannak emberi gyarlóságaiknak és szenvednek alatta.”¹

Márton Áron mélységesen elítélte azt az öntelt és fundamentalista katolicizmust, ami úgy követeli a helyét a világban, hogy közben nem vesz tudomást a másokat ért jogtalanságokról. Márton Áron azt vallotta, hogy az egyház nem mehet bele valamiféle szellemi kiszorítósdiba, ami le kívánná győzni azt, ami más, mint az egyház. A harmadik világ egyik tekintélyes egyházi vezetőjére, *Stefano Kim* szouli bíboros érsekre hivatkozva, az ő véleményéhez csatlakozva ítélte el azt a katolikus partikularizmust, ami felkapja a földről és elszalad azzal, ami neki jár, de mások kifosztottságáról nem vesz tudomást:

„Ázsia népei tömegükben nem keresztények, de napjainkban súlyos válságokon mennek át, és ebben a jelenükért és jövőjükért folyó küzdelemben a keresztények részéről *nem* részesülnek támogatásban. Ha az Egyház kiváltságait vagy jogait sértik, püspökök, papok, hívek megtöltik hangos panaszukkal a világot, de ha nem keresztény intézményeket vagy embereket ér hasonló sérelem, érzéketlenül mennek el mellette, mint az evangéliumban a levita és a pap a rablók által kifosztott és az út szélén hagyott félholt ember mellett. A keresztények nem állnak üldözött vagy megalázott embertársaik oldalára, nem kockáztatnak semmit, nehogy veszélyeztessék a saját érdekeiket. *Pedig most volna az evangelizáció alkalmas ideje.* Ha a keresztények az igazság, igazságosság és szere-

tet védelmében a nem keresztény testvéreik mellé állnának, ha a nem keresztény tömegeket becsületes és személyes tanúságtétellel segítenék, bevihetnék az evangélium elveit a társadalmi, gazdasági és politikai élet gyakorlatába.”²

E szavak szerint Márton Áron számára a katolicitás lényege nem a hittételek mentén történt körülhatárolódás volt, hanem a Krisztustól kapott küldetés elfogadása, a testvérkeresés, a befogadás. A tanítást az így szerzett emberi és keresztény hitel támasztja alá, enélkül üres szavakról van szó. Márton Áron, aki egész életében következetesen ellenállt a kommunizmusnak, egy csehszlovákiai marxista filozófusnak, az 1968 után visszavonult *Milan Machovec*nek a szavaiban is felfedezi az embertárs szavát, akivel lehet és kell együtt gondolkodni. Ez a kiábrándult marxista, de változatlanul ateista filozófus Jézusról írt egy könyvet, amiben kifejti, hogy a modern világ érdeklődik Jézus iránt, de nem a világnézet, nem a tan érdeklí, hanem *az ember*, akinek mindenkihez volt szava. „Ez egy ateista hangja. Egy modern emberé, aki a mai világ dilemmáján elmélkedve úgy látja, hogy Krisztust az emberiség ma sem nélkülözheti” – mondja Márton Áron és arról tanúskodik, hogy ő senkit nem tekint ellenségnek, akinek tiszta a szándéka és képes megfogalmazni saját kétségeit.³ *Márton Áron számára bizonyos erkölcsi és szellemi feltételek mellett az ellentétes világnézeti oldalon álló ember is partner volt a gondolkodásban.*

Ezeknek megfelelően Márton Áron számára az egyház is nyitott kapukkal, világra nyílt ablakkal kell, hogy az ember rendelkezésére álljon, különben öncélú hivatali szervezetről van szó. Az egyház nem ítélkezhet, hanem inkább be kell ismernie azt, hogy a világ dolgaiban maga sem mindent tudó. „*Az Egyház hitelét csak növeli, ha elismeri, hogy sok kérdésnek a megoldását még csak keresi, s érzi, hogy hibát is követhet el.*”⁴ Ez az 1975-ben megfogalmazott mondat jelzi, hogy Márton Áron felfogásában az egyház akkor képes az embernek társa lenni, ha abban a tudatban él, hogy maga is csak keres, maga is hibázhat. *Egy ítélkező egyház képtelen az emberrel sorsközösséget vállalni.* A szekularizált, kereső ember számára az egyház akkor hiteles, ha isteni eredete mellett tud emberi is lenni, és ezt vallja is magáról.

Éppen ezért az egyház nem lehet formalista sem. Nem ragaszkodhat megkövült formákhoz, melyek valahol és valamikor releváns választ jelentettek egy kérdésre. Tudomást kell venni arról, hogy máshol és máskor más formák közvetíthetik ugyanazt az igazságot – mert az igazság, az isteni üzenet tartalma a változatlan, nem a kifejezés módja. „Mivel küldetése mindig kötelező és időszerrű, azt a mindenkori történelmi helyzetben kell megvalósítania. Tehát mindig szem előtt kell tartania az adott történelmi helyzetet. ... Az Egyház ...a saját történelmi útját járja úgy, hogy az Isten által felkínált üdvösség változatlan érvényéből ne alkudjon el egy jottányit se. *Ez az állandó figyelés és bűség az Egyház küldetésének lényeges történelmi dimenziója.* Mint a bűnösök Egyházának, mindig kezdeti és eredeti küldetésére gondolva, készen kell lennie a megújulásra, mindig reménykednie kell céljának teljességében. Ilyen értelemben az Egyház

mindig úton van, mint Isten vándorló népe. ... A történelmi vándorúttal együtt jár, hogy az egyházi intézmények és gyakorlatok, melyek a múltban szükségesek és hasznosak voltak, elavulnak és a változott körülmények között már nem használhatók. Az Egyház nem tartja kezében a történelem fejlődését, s a fejlődés folyamán felvetődő kérdésekre nem rendelkezik kész válaszokkal.”⁵ Ha pedig nem rendelkezünk kész válaszokkal, ha el kell ismernünk, hogy sok kérdésben a megoldást még csak keressük, akkor a korszerű egyháziasság elalkudbatatlan velejárója a nyitott szellem, ami kész arra, hogy befogadja, vagy akár megfogalmazza az új gondolatokat, mert az egyház mindig megújulásra szorul. Ennek a szellemi nyitottságnak az egyház szolidaritása irányát is meg kell határozni: „az Egyháznak szolidárisnak kell lennie minden kérdező és kereső emberrel, mindenkivel, aki érzi, hogy nem a célnál, hanem csak úton vagyunk. Nem szabad úgy tennie, mintha mindent tudna, s már kezében volna minden mai kérdés egyetlen lehetséges megoldása.”⁶ Márton Áron felfogásában tehát a vándorló egyház Istennek a szellemileg nyitott népe. Nem azt várja, hogy szellemileg őhozzá hasonuljanak, hanem maga lesz a világ iránt érdeklődő, kérdező, tanuló egyházzá, hogy ő maga váljon a világ számára érdekessé és érthetővé.

Ez a fajta egyháziasság szükségképpen ökumenikus is. Az ökumenikus mozgalmat, vagyis a keresztény felekezetek egymás felé való közeledését protestáns misszionáriusok indították el, a katolikus egyházban meglévő hasonló igényeket és törekvéseket a II. vatikáni zsinat szabadította fel. Márton Áronnak, Erdélyben élve, mindig természetes igénye volt arra, hogy a keresztény felekezetek ne egymástól elkülönülve éljék életüket. Erdély felekezeti sokszínűsége, melyen belül még a magyarok is öt-hat kisebb nagyobb felekezet között oszlanak meg (katolikus, református, unitárius, evangélikus, baptista, izraelita) azt követelte az egyházért felelős személyektől, hogy kapuik legyenek nyitottak egymás előtt. Ezen belül az erdélyi katolikus, a református és az unitárius püspökök már Trianon után, lényegében az 1948-as kultusztörvényig intézményesen is működtek azt az erdélyi magyar felekezetközi konferenciát, ami a kisebbségi létből adódó kérdéseket beszélte meg. Ez egy olyan szükségszerűség volt, ami az erdélyi magyar nemzeti kérdésből adódott. Márton Áron azonban nem állt meg ennél a szintnél. Szó volt már arról a párbeszédről, amit Márton Áron az erre alkalmas román ortodox püspökökkel folytatott. Ez teljesen önzetlen párbeszéd volt, ezt nem indokolta semmilyen nemzetiségi érdek.

Márton Áron tudta, hogy Krisztus nem alapított semmilyen felekezetet, viszont az általa alapított egyházhoz, Isten vándorló népéhez minden Krisztushívó hozzá tartozik. Ezért – hiszen első helyen látta Krisztust, azután következett az egyház, a felekezet – természetes igény volt számára a keresztények Krisztusban való egysége. Kéziratban fennmaradt írásai között található egy irat az ökumenizmusról, amit lehetséges, hogy teológiai oktatási segédanyagként szánt. Ebben az ökumenizmus lényegi sajátosságaként nem intézményi, vagy strukturális jellemzőket, nem is „kampányszerű” alkalmakat jelöli meg, hanem

a Krisztus által adott tökéletesedésről, vagyis erkölcsi alkalmasságról beszél. „Ökumenizmus alatt azt a mozgalmat értjük, mely a különböző keresztény egyházak és vallási közösségek egyesülésén fáradozik. A zsinati határozat azt mondja, hogy ezt a célt is annál hamarabb közelítjük meg, minél komolyabban veszik a keresztények az Úr felhívását: legyetek tökéletesek, mint a mennyei Atyátok is tökéletes. *Minél többen és lelkesebben követik az evangéliumi életszabályokat, minél több keresztény él valóban keresztény életet ..., annál jobban előmozdítja, sőt éli is a keresztények egységét. ...* A hittudományi főiskolán, általában az egyházi iskolákban a tanítás és nevelés, a lelkipásztorkodásban az igehirdetés és a hitoktatás történjék ökumenikus szellemben. Ez alatt azt értjük, hogy a tanárok és lelkipásztorok tárgyalják a történelmi eseményeket a tényeknek és az igazságnak megfelelően, szépítés és torzítás nélkül, akkor is, ha netán reánk nézve nem volna kedvező. Gondosan kerüljék a polemizáló vagy támadó hangot.” Eközben annak, aki katolikus, katolikusnak is kell maradnia, az ökumenizmus nem a sajátosságok összemosása, nem is valamiféle koktélvallás. „A katolikus igazságokat, tanokat, törvényeket úgy adják elő, ahogy azt az Egyház tanítja. Semmi sem árt az ökumenizmus ügyének annyira, mint a hamis irénizmus. Más vallású testvéreinket vezetnők félre, ha a katolikus tanokat elhallgatjuk, megcsonkítjuk, vagy elködösítjük azért, hogy őket könnyebben megnyerjük.”⁷

Márton Áron szerint tehát az ökumenizmus – ami része a helyes egyházaságnak – nem más, mint *közös törekvés az Istenben való tökéletességre*. Egy katolikus számára így lesz saját katolikussága az ami, vagyis egyetemesség. Ugyanakkor ez a feltétele annak, hogy ökumenizmus címén ne másoktól várjuk el, hogy hozzánk hasonljanak, hanem a felekezeteknek kell közösen Krisztushoz hasonulnia.

LELKIPÁSZTORI ELVEI

Ha minden keresztény két világ polgára, akkor a pap, *a lelkipásztor* még inkább az. A lelkipásztornak figyelnie kell a világra, ismernie kell a közeget, melyben dolgozik, munkája eredményének vannak számszerű mutatói is. Ezért a lelkipásztori munka, ami az egyház gyakorlati tevékenysége, könnyen feltűntethető úgy, mint egyfajta fizikai teljesítmény, ami mérhető, és aminek meg kell felelni. Azonban ha a lelkipásztor nem figyel a másik „állampolgárságára”, *a transzcendens küldetésére* is, akkor ez a szemlélet statisztikai egyoldalúságba viheti őt. Az a legjellemzőbb erre a már-már materialista teljesítményszemléletre, hogy sok helyen statisztikákat vezetnek arról, hogy hány gyermeket hitoktatnak, hányat kereszteltek – szükséges, hogy létezzen ez a fajta önreflexió, hiszen a lelkipásztori munka enélkül vakvágányra futna –, ám nem vezetnek statisztikát arról, hogy hányan imádkoznak rendszeresen, nem vezetnek, mert nem vezethetnek statisztikát arról, hogy kinek milyen elkötelezettség van a templomhoz tartozá-

sa mögött. Még csak arról sem vezetnek statisztikákat, hogy a megkeresztelt csecsemők közül hat év múlva hány jelenik meg hitoktatáson (Lestyán Ferenc folyamatosan utána ment a hat esztendeje keresztelt gyermekeknek) és arról sem vezetnek statisztikákat, hogy hányan tűntek el a lelkipásztor látóköréből elsőáldozás vagy bérnálókozás után. Ezek után természetesen nem léteznek azok a statisztikák sem, melyek arra adnának választ, hogy hány, az elsőáldozás után eltűnt gyermek vagy ifjú jelenik meg évek múlva a bérnálási előkészítőn, hogy néhány hónap múlva, bérnálókozás után ismét, immár végleg eltűnjön az egyház látható, és mérhető közösségéből. Azon pedig végképp nem csodálkozhatunk, hogy az egyházközségek statisztikai nem mérik az egyházközséghez tartozó káromkodó, haragtartó, házastárshoz hűtlen, esetleg deviáns emberek számát, így persze az sem mérhető, hogy mi történik ezen emberekkel: kiközösíttetnek, vagy esetleg évtizedeken keresztül élhetnek az egyházközségi statisztikákat szépítő tagokként változatlanul, mert fel sem tűnik életvitelük – netán esetleg az egyházközség szelleme a megtéréshez segíti őket. Arról sincsenek statisztikák, hogy a katolikusok körében hány megtért, Istenben bízó ember van.

Különösnek tűnhet ezt hangsúlyozni, de ha a keresztény ember két világ polgára, akkor hangsúlyozni kell, hogy *a lelkipásztori munka nem nélkülözheti a transzcendens dimenziót*. Vagyis nem lehet lelkipásztori munkát végezni élő istenkapcsolat nélkül. Enélkül csak egy bizonyos egyházi aktivizmusról van szó, ami emlékeztethet egy egészen más világnézetnek, egészen más szervezetnek egy bizonyos mozgalmára, amit „munkaverseny”-nek neveztek egykor. Márton Áron úgy emlékeztette papjait, papnövendékeit a lelkipásztori munka transzcendens dimenziójára, hogy az elvallástalanodást, a számszerű mutatók csökkenését összefüggésbe hozta azzal, hogy a papok nem élik azt, amit hirdetnek, még azt a kijelentést is megkockáztatta, hogy a papok között vannak, akik nem hívők. A modern korban a világ nem arra kíváncsi, hogy mit tanít a pap, hanem arra, hogy milyen élet áll ez mögött. „Arra kíváncsi, hogy a hit áthatja-e a pap életét ... Azt figyeli, hogy a *pap hívő ember-e*, valóban a hit szerint él-e.”¹ Márton Áron azt vallotta, hogy a lelkipásztori munka sikere *elsősorban* a pap hitétől függ, attól, hogy tudja-e azt az életet élni, ami Krisztusé. A fizikai aktivitás nagyon fontos, de emellett csak másodlagos. Márton Áron számára „*a pap alter Christus*”.² Krisztus úgy közölte a világgal az Istennek tetsző élet szabályait, hogy eljött ebbe a világba, és az *emberek elé élte* azokat. A papnak is hasonlóképpen kell hatnia a világban: „Hogyan fogjátok ezt az embert a templomban megtartani, Istenhez visszavezetni, a Lélek életére és igényeire ráeszméltetni? Hogyan fogjátok vakoskodó szemei előtt az örökkévaló távlatokat feltárni? *Csak úgy, ha magatok előlélték az evangéliumot.*”³

Ennek a papi lelkületnek és az egyház lelkipásztori modelljének a mintáját az egyház forrásánál, az ősegyháznál látja Márton Áron. „Itt van az ideje, hogy *visszatérjünk az ősegyház szelleméhez*. Hogy mi is kitüntetésnek tartjuk, ha Isten

kezében eszközök lehetünk. Hogy *a ránk aggatott, vagy magunkra szedett kiváltságokról lemondva, a nekünk juttatott, vagy kibarcolt kivételes helyzetet és megkülönböztetett tiszteletet a világban feladva, azt tekintjük kiváltságnak, kitüntetésnek, dicsőségnak, ha a kereszthordozó Krisztus osztályosai lehetünk, ha áldozattá válhatunk népükért, ha szenvedhetünk az evangéliumért.*⁴ Annyit jelent ez, hogy a lelkipásztor transzcendens háttérben ott van az az egyszerűség, ami nem ismer kiváltságokat. A transzcendens háttérben ott van az egyház, a lelkipásztor társadalmi helyzete is, ami azt mutatja, hogy *valóban* Istenre hagyatkozott emberekről van szó, nem pedig olyanokról, akiknek világi pozíció, kitüntetés, taps jelenti a biztonságot. Ezért az egyház, a hívő ember, a pap szükségképpen kontrasztot jelent a világban: „olyan világ van kialakulóban, melynek nincsen szüksége papokra, s az Egyház mégis papokat szentel”.⁵ Ez a *mégis* jelenti az egyház feltétlen Istenre hagyatkozását, azt, hogy nem a társadalmi elvárásoknak engedelmeskedik, nem is a kiszámítható szükségletekre hagyatkozik. Hasonló *mégis* ez ahhoz a ráhagyatkozáshoz, amit a betiltott, szétkergetett erdélyi ferencesek tanúsítottak, hiszen ők *mégis* papságra és szerzetességre készültek akkor, amikor a szerzetesség be volt tiltva, ugyanakkor nem volt püspök a láthatáron, aki a világ számára is láthatóan, valaha is pappá szentelhette volna őket. Akkor, az ötvenes években, ez is ősegyházi lelkület, valóban hívő, Istenre hagyatkozó lelkület volt. A diktatúrával szembeni ellenállás nem feltétlenül „kuruckodás”, ahogy azt a közelmúlt hamis prófétái mondták, mert az is lehet transzcendens indítatású.

Az egyház nem a papok testülete, hanem a megkeresztelt Krisztus-hívők közössége, Isten vándorló népe. Ezért a lelkipásztori munka nem elégedhet meg az egyházközség tagjai vallási szükségleteinek kielégítésével. Márton Áron azt vallotta, hogy a lelkipásztori munka eredményességét abban lehet lemérni, hogy a pap mennyire tudja továbbadni a *világi hívők* felé is a saját küldetését. Vagyis a lelkipásztornak arra kell törekednie, hogy apostolokat képezzen. „Feladatotok az, hogy az istenhitet és a vallást bevigyétek a társadalom életébe. Ezt azonban csak a világi hívők segítségével valósíthatjátok meg. Csak akkor, ha a hívek vállalják és cselekszik azt, amit hisznek.”⁶ Márton Áronnak a világi hívők apostoli küldetéséről vallott felfogása a hetvenes években nem volt újkeletű gondolat. A harmincas években, mint kolozsvári egyetemi lelkész, folyóirat szerkesztő, majd katolikus népszövetségi igazgató, ugyanebben gondolkodott, vagyis jóval megelőzte a II. vatikáni zsinat által megfogalmazott törekvést. Amikor a negyvenes évek végén, már mint püspök, elrendelte a felnőttek hitoktatását, jóval kedvezőtlenebb történelmi körülmények között hasonló szándéka volt. A hetvenes években, ismét megváltozott körülmények, a szekularizáció viszonyai között, immár a zsinat ugyanilyen irányú törekvésével is megerősítve hirdette azt, hogy a keresztény vallás csak felnőtt módon megélt hitben, a keresztény közösség iránti érett felelősségben maradhat meg.

Idős korában is az az ókeresztény lelkület volt az eszménye, ahol még „ára volt” a kereszténységnek, egyszerűen azért, mert minden megkeresztelt hívőtől

elvárták azt, hogy felelős módon vegyen részt a közösség életében, nem lehetett a tömegben „lapítani”. „Ma senki sem engedheti meg magának, hogy középszerű legyen. ...nem elég, ha a keresztények csak ímmel-ámmal keresztények, még kevésbé megengedhető, hogy a papok csak úgy-ahogy legyenek papok, hivatalnoki kötelességtudattal teljesítsék a hivatásuk kötelességeit. Ma minden keresztényt, de elsősorban a papokat olyanféle apostoli lelkesedés kell hogy áthassa, mint az első keresztényeket, és olyasféle lobogó, mindent felégető hivatásszeretet, mint a szenteket.”⁷ Az ókeresztény egyházhoz hasonló gondolkodás ez. Az egyház kezdeteinél ugyanis még a közösség nevelte a katekumeneket, vagyis a közösségi befogadásra várókat, szemben a későbbi századok gyakorlatával, ahol a pap felkészítette a szentségek vételére a rábízott tömeg tagjait, hogy aztán a tömeg passzív tagjai legyenek ők. Márton Áron hasonló egyházmodellben gondolkodott, vagyis abban, hogy *a keresztény közösség valamennyi tagjának az élő bite formálhatja legbitelesebben a közösségbe belenövő ember személyiségét*, mert e modellben kiderül az, hogy *a kereszténység nemcsak a pap ügye, hanem mindenkié*.

A hagyományos gondolkodásban a pap „egyházi személy”. Márton Áron arra törekedett, hogy minden hívő egyházi személlyé legyen. E gondolkodásban *az apostoli küldetés szentségi alapja sokkal inkább a keresztség, mint a papszentelés*. A papszentelés ehhez *csak* egy többletet ad, de az egyházi beavatás mégis a keresztségen és a küldetésre képesítő bérmáláson múlik. „A hívek is részesülnek Krisztus királyi papságából. *A keresztség és a bérmálás szentsége őket is kötelezi, hogy Krisztus igazi tanúiként gyakorolják, őrizzék és védelmezzék a hitet*. Fontos tehát a hívek keresztény élete, példája és tanúságtétele, de nagyobb és felelősségteljesebb a pap élete, példája, tanúságtétele.”⁸ A pap tehát nincs kitüntetett szerepben, nincsenek lefoglalva számára a keresztenység ügyei, mert azok minden megkeresztelt Krisztus-hívőre tartoznak. Az idézett szövegek szerint, Márton Áron felfogásában olyan viszony van a papok és a világi hívők között, hogy a keresztség által a felelősségre rendelték közösségében azok legyenek papok, akik a felelősség vállalásban, a tanúságtételben a legtöbbre képesek. Eppen ezért a pap lelkipásztori küldetése sem arra irányul, hogy *mindössze* megóvja a világi hívőt a veszélyektől (egy ilyen egyoldalú kapcsolatban a világi hívő kiskorúként kezeltetne), hanem „*mintakeresztényekké, nemes lelkű, megbízható, kötelességtudó és felelősséget vállaló emberekké nevelje, s így felkészítse az apostolkodásra*”.⁹ Ehhez *kevés*, ha csak tisztességesek vagyunk, kevés a merő kötelességtudat. „Aki *csak* becsületes ember akar lenni, aki hivatását, terveit, vágyait, ambícióit az úgynevezett társadalmi becsületességre korlátozza, az még nem találkozik Krisztussal.”¹⁰ Ebben az összefüggésben a hivatás nem korlátozódik a papi és szerzetesi hivatásra, mert Isten *elsősorban* krisztusi életre hív. Az alap tehát a keresztény élethívatus, ami minden hívőé, nem csak a papoké: „A hivatás az Isten felszólítása az emberhez. Van hivatása minden embernek, aki a hit révén kapcsolatba került Istennel. ... A meghívás felszólítás, hogy pontos helyet foglaljon el és meghatározott feladatot vállaljon Isten világepítő tervében.”¹¹

Elmondható tehát, hogy *Márton Áron lelkipásztori célja az volt, hogy élethivatásokat ébresszen Isten országa számára, hivatásokat, melyek nem korlátozódnak a papságra, hanem kiterjednek minden hívőre.*

DIAKÓNIA

Márton Áron egyházképe és lelkipásztori elvei mellett szükségszerű volt az, hogy a keresztény élet alapjának a diakóniát, a másik ember szolgálatát tekintse. Az ókeresztény korban még természetes igény volt ez, utána vagy másfélezer esztendőre alárendelődött ez az egyház tanító és megszentelő tevékenységének. Úgy is mondhatnánk, hogy egy bizonyos egyházi egyoldalúság miatt, hosszú időn keresztül a tanító Krisztus és a szentségi Krisztus mögött háttérbe szorult a diakónus Krisztus. Márton Áron a háziórizet idején, amikor egy évtizeden keresztül jóformán csak papokkal és papnövendékekkel találkozhatott, olyan mértékben mélyítette el saját lelkeségét, és a papságról alkotott felfogását, amire kevés példát találhatunk. A papság az ő számára nem hivatalnok, nem is pozícióban ülő irányító személy, hanem elsősorban az evangéliumból élő, a krisztusi tanítást az emberek *elő élő* szolgáló volt. Márton Áron a háziórizet évtizedében csak papokhoz és papnövendékekhez beszélt, de miután visszanyerte szabadságát, akkor is a papszenteléseken és diakónusszenteléseken elhangzott beszédei közvetítették leginkább elvi állásfoglalásait. Jellemző, hogy még a hetvenes évekből is az ilyen alkalmakkor mondott beszédei maradtak fenn, vagyis ezeket előre kidolgozta, míg az egyházközségeket járva, spontán beszédeket mondott. Fennmaradt beszédei között a diakónusszenteléseken mondottak ugyanolyan súlyúak, mint a papszentelési beszédek, egyszerűen azért, mert aki eljut a papszentelésig, az előbb diakónussá lesz. Az egyház számára a diakonátus közel másfélezer esztendeig nem önálló hivatás, hanem *mindössze* a papszentelés előtti egyik állomás volt. Márton Áron számára a diakonátus, vagyis a szolgálat, a papság és a keresztény élet elalkudhatatlan összetevője volt, amit időskori beszédeiben fejtett ki.

Az a lelkipásztori követelmény, hogy az egyháznak meg kell tanulnia a világ nyelvét és közelebb kell jutnia a világhoz, abból az egyházképből fakad, ami szerint az egyház „nem uralkodni akar, hanem szolgálni”.¹ Márton Áron ennek szellemében értelmezi a hierarchiát is. „A hierarchia az Újszövetség könyveiben mindig ezt jelenti. Szolgálatot és sohasem uralkodást. ... a II. vatikáni zsinat, miután az Egyházzal foglalkozott, szükségesnek tartotta, hogy arról a szerepről elmélkedjék, melyet a modern világban vállalnia kell Krisztus akarata szerint. A zsinat összes határozatai között ez a legterjedelmesebb, majdnem száz oldal, s mindaz, amit mond, ebbe az egy szóba sűrítendő: szolgálat.”² Ha pedig a zsinat az egyházzal foglalkozva ilyen súlyt fektet a diakóniára, akkor abból az következik, hogy *a kereszténység lényege a szolgálat*, ami egyúttal azt is jelenti, hogy az

uralkodás kiutasíttatik a keresztény életből. Ha Krisztus nem azért jött a világba, hogy neki szolgáljanak, hanem azért, hogy ő szolgáljon, akkor az emberek sem tehetnek másként. „A pap – s már a diakónus is – Isten szolgájának, Krisztusnak a szolgatársa a világban.”³ *A diakónia tehát nem esetleges, nem bolmi szubjektív érzület eredménye*, mert Krisztus a forrása annak, a szolgálat Krisztusra vonatkoztatott. *Hiányos a keresztény élet, ha a diakónia hiányzik belőle.*

Aki másoknak szolgál, az valamilyen mértékben saját személyét osztja meg másokkal, vagyis elismeri, hogy ideje, tehetsége egy részével nem rendelkezik saját tetszése szerint. „A szolgálat szót nem szívesen hallja az ember, alárendeltségre s emellett nem jelentős foglalkozásra emlékeztet. Krisztus tanítványának azonban tudnia kell, hogy mindazt, amivel rendelkezik, testi és lelki képességeit, egészségét, értelmét, szívét, kultúráját, technikai ügyességét nem kizárólag egyéni használatra, nem személyes célra kapta, hanem mások javára, szolgálatára. *A saját boldogsága és boldogulása egy részéről le kell mondania – másokért.*”⁴ Hogy a diakónia igénye lényegi sajátossága a keresztény életnek, az a bibliai emberképből következik, ami szerint az ember szabadsága és méltósága nem sérthető. Az ember szabadságának és méltóságának itt a földön egy korlátja van: a másik ember szabadsága és méltósága. Ahogy a szabadság nem értelmezhető a másik ember iránti felelősség és az igazságosság nélkül, ahogy a jogok nem értelmezhetők a kötelességek nélkül, úgy a boldogság, boldogulás sem értelmezhető a krisztusi szolgálat, a diakónia nélkül. Ha az ember elutasítja a másik ember szolgálatát, akkor saját boldogulásával ugyanúgy megsérti másokét, ahogy a másik ember szabadságát sérti meg az, aki saját szabadságára hivatkozva nem törődik az igazságossággal. *A diakónia tehát nem esetleges érzület eredménye, hanem a dolgok lényegéből eredő igény, mert az ember alapvető antropológiai sajátosságából, társasságából fakad.*

A diakónia eszméje minden keresztényre kiterjedő igény. Önálló krisztusi sajátosságát fejezi ki az, hogy az egyház közel másfélezer esztendő után visszatért az állandó diakonátus gyakorlatához, vagyis ahhoz, hogy a felszentelt diakónusnak önálló, a papságtól függetlenül is értelmezhető hivatása van. Az egyház mindig szentelt diakónusokat, de közel másfél ezer esztendeig ez csak a papszentelés előtti átmeneti állomás volt. A II. vatikáni zsinat után lehetségessé vált, hogy az egyházrenden belül, kézzel a kézzel diakónussá szenteljenek olyan személyeket, akiknek a papság egyébként nem céljuk. Az állandó diakonátus, mint szentségileg megerősített állapot, Nyugaton is csak az 1970 körüli esztendőktől kezdett el terjedni, és a hetvenes, nyolcvanas években terjedt el érezhető súllyal. Márton Áron számára sem elegendő idő, sem alkalmas politikai környezet nem adatott arra, hogy a diakonátus iránti ilyen igényt ez irányban is kifejezze. (Az állandó diakónusok túlnyomó részben nős, családos férfiak, vagyis diktatórikus viszonyok között a hatalom által megszoríthatóak. Márton Áron a kétharmad részben világi személyekből álló Katolikus Státus működését is azért függesztette fel 1948-ban, hogy a családos embereket védje a támadásoktól.)

Amit azonban a diakonátus eszméjéről kifejtett, az ebbe az irányba is nyitott, vagyis a diakónia eszméje a krisztusi szolgálaton belül önálló igény, a diakónus nem merőben „szerpap”, ahogy a papszentelés előtt álló diakónust nevezik. Márton Áron a saját helyzetében a diakonátust a papsággal is összefüggésben magyarázta, hiszen egyháza helyzete miatt olyan diakónusokat szentelt, akik papságra készültek. E helyzetben *a diakónia lényegéről alkotott felfogása a papság fogalmát is gazdagította önála:*

„A régi felfogás szerint a pap kiváltságos feladata volt a szentségek, elsősorban az Oltáriszentség és a bűnbánat szentségének a kiszolgáltatása. A régi pap papi módon élt, bizonyos fokig elkülönülten a közösségtől, melynek lelki képviselője volt. Érezte a felelősséget, hogy neki kell az Egyház tanítását változatlanul megőriznie, ezért hűségesen kell azt magyaráznia s adott esetben fegyelmi eszközökkel is meg kell védelmeznie. Mindezek következményeképpen *a pap úgy vélte, különleges tekintélyi helyzetben van és a többi keresztény fölött áll.*

A II. vatikáni zsinat ezt a képet módosította két irányban is. A zsinat az általános papság elvét, vagyis *a minden keresztényre kötelező papi küldetést a hivatalos papság előtt tárgyalta, s a hivatalos papsághoz hozzáfűzte a »szolgálati« jelzőt, sacerdotium ministeriale, szolgálati papság.* A zsinat ezzel meghívott egy vonalat és jelzi, hogy a papi hivatás meghívás egy meghatározott feladatra, de azzal *a pap nem lesz magasabbrendű keresztény. ... A papi hivatal elsősorban nem a hatalom gyakorlása, hanem szolgálat. ...*

... a pap tanulja meg tiszteletben tartani az emberi értékeket, viselje szívében korunk sajátos problémáit, legyen valóban szolidáris a nép és az emberiség vitális értékeivel, anélkül, hogy elfelejtené: ő maga nem e világból való. Nem kell elkülönülnie a világtól, hanem osztoznia kell annak gondjaiban, s keresnie kell azokat a módokat és eszközöket, melyek segítik, hogy az evangéliumot úgy hirdesse és az üdvösség ügyét úgy képviselje, hogy felkeltse és megnyerje kortársai érdeklődését.”⁵

Ez az idézett szöveg a diakónia és a lelkipásztori korszerűség, lelkipásztori nyitottság közötti összefüggést fogalmazza meg. Szerepelt már e fejezetben a mondat, de ismét leírjuk: *az a lelkipásztori követelmény, hogy az egyháznak meg kell tanulnia a világ nyelvét és közelebb kell jutnia a világhoz, abból az egyházképből fakad, ami szerint „az egyház nem uralkodni akar, hanem szolgálni”.*⁶ Az egyházi szolgálatkésztség és a lelkipásztori korszerűség közötti összefüggést Márton Áron kétirányú nyitottsággal hozza összefüggésbe. Egyrészt a klérusnak, a papságnak, a hivatalos egyháznak nyitni kell a világi hívők felé, mert ők is részesei az egyház papi küldetésének (a keresztség megelőzi a papszentelést, az egyetemes papság a zsinati értelmezésben is megelőzi a „hivatalos” papságot). Ugyanakkor a papnak, s vele az egyháznak nyitni kell a világ problémái felé is, hogy a papság, *az egyház ne merő hivatal legyen, hanem a szolgálat helye.* A szolgáló egyházban a pap és a világi hívő egymás *mellé* rendelten képes betölteni a hivatását.

Számadásra készen

A BETEG PÜSPÖK

Márton Áron 1971-ben betöltötte a 75. életévét, ami a katolikus egyházban szokásos püspöki nyugdíjkorhatár. A visszavonulásra is gondolva, az 1971. októberi római útja alkalmával segédpüspököt kért VI. Pál pápától. A pápa 1972. február 13-án, Rómában szentelte püspökké Jakab Antalt, aki a következő években egyre nagyobb súllyal, nagy feladatokat vett át az egyre gyengülő Márton Árontól. Ott volt Márton Áron mellett Eröss Lajos püspöki irodaigazgató is, aki szintén nagy szervezőképességgel, áttekintő képességgel és Márton Áronhoz hasonló szellemiséggel bírt. Amikor Márton Áron börtönbe került, Jakab Antal is és Eröss Lajos is kulcsszerepet töltöttek be abban a mozgalomban, ami a püspök börtönévei alatt is megőrizte az egyház függetlenségét, ezért mindketten tíz évnél hosszabb időt töltöttek börtönben, kényszermunkán. A hetvenes években a teológián tanított Huber József, aki Eröss Lajos előtt volt az irodaigazgató, szintén nagy bölcsességgel és komoly tapasztalatokkal bírt. Szürke eminenciásként ő is ott volt a hetvenes évek egyházkormányzatában. De nem csak a gyulafehérvári központi egyházkormányzatban voltak kiváló munkatársai Márton Áronnak, hanem a lelkipásztori munkában, a plébániákon is. A két legnagyobb, legerősebb plébániát, a Kolozsvár-belvárosi Szent Mihály egyházközséget (Márton Áron itt volt plébános egykor) és a marosvásárhelyi egyházközséget az egyházmegye legkiválóbb papjai közé tartozó, Dávid László és Léstyán Ferenc vezette. E két egyházközség azért volt fontos, az itteni plébánosi beosztás azért volt kulcspozíció az egész egyházmegye számára, mert az erdélyi városi lelkipásztorkodás számára e nagy egyházközségek adták a megváltozott társadalmi viszonyok között végzendő munka mintáját. Mindemellett a fizikai erőiben egyre fogyatkozó Márton Áron nem csak az itt felsorolt néhány papra, közvetlen munkatársaira számíthatott. Az ötvenes és a hatvanas években szentelt papok ekkor még fiatal, vagy fiatalabb éveikben jártak, de nemcsak számarányuk, hanem tapasztalatuk alapján is már ők voltak a munka sűrűjében. Ugyanakkor a hatvanas évektől megnövekedett a szemináriumba jelentkező papnövendékek száma, Márton Áron láthatta azt, hogy van utánpótlás, ha ő eltávozik, nem marad gazdátlan az egyházmegye.

A hetvenes évekre Márton Áron azért is érezhette nagyobb biztonságban a rábízott területet, mert érezhetően nőtt az erdélyi katolikus egyháznak, Románia egyetlen autonóm, mégis nyilvános (hivatalos állami terminológiával: megtúrt) fórumának a nyilvánossága. Ez alatt azt kell érteni, hogy a világ elkezdett érdeklődni a hosszú fogságból szabadult, mégis Romániában maradt Márton Áron iránt. Nemcsak ő mehetett ki öreg korában négy alkalommal Rómába, de

Romániában is felkeresték őt a világegyház legismertebb vezetői. A hetvenes évek elején újra Romániában járt König bíboros, aki Gyulafehérváron Márton Áront, Temesváron pedig a segédlelkészként dolgozó egykori titkos püspököt, Boros Bélát kereste fel.¹ 1971 novemberében Döpfner bíboros, müncheni érsek látogatta meg Márton Áront Gyulafehérváron, aki az akkori világegyház egyik legmarkánsabb képviselője volt. 1975 novemberében pedig Willebrands bíboros, a vatikáni Keresztény Egység Titkárságának az elnöke Bukarestben járt, ahol Márton Áronnal is tárgyalt.² Egy magyarországi magyar és egy jugoszláviai magyar püspökkel is kapcsolata volt ezekben az években: Udvardy József csanádi püspök Szegedről, és Jung Tamás bánáti apostoli kormányzó Nagybecskerekéről kereste fel több ízben Márton Áront. Udvardy József Szegedre is meghívta Márton Áront, de éppen a súlyosodó betegsége miatt nem kerülhetett sor arra, hogy viszonzza a csanádi püspök látogatásait, így Márton Áron 1947 után már nem tudott többé eljutni Magyarországra.³ E külföldi püspökökkel, bíborosokkal kialakult kapcsolat bizonyára biztonságot adott az egyre gyengülő, egyre betegebb Márton Áronnak, hiszen érezhette, hogy a világ figyelme talán Romániára is irányul, az egyházzal egy kommunista rendszer sem tehet akármit, a diktatúra „szem előtt van”. A hetvenes évtized valóban biztonságot jelentett Romániában *ahhoz képest*, ami az ötvenes években volt, vagy ami éppen Márton Áron halála után, a nyolcvanas évek egyre mélyülő politikai tébolyában kialakult.

Márton Áron erői fogyatkozását érezve és tudva azt, hogy az egyházmegye jó kezekben marad, a hetvenes évek második felében, nyolcvan és nyolcvannégy éves kora között összesen ötször adta be a lemondását a pápának. A pápa ebből négy alkalommal arra kérte, hogy maradjon, szükség van a vitathatatlan és senki által nem pótolható tekintélyére. Segédpüspöke, Jakab Antal is arra kérte, hogy amíg lehet maradjon posztján, a napi munkában ő is és Erőss Lajos irodavezető is helyettesítik. Így Márton Áron – munkatársainak egyre több terhet átadva – gyakorlatilag a végkimerülésig vezette az erdélyi püspökséget.

Márton Áron egészségét régtől fogva örölte az a terhelés, amit az erdélyi egyház irányításának, a huszadik században különlegesen nehéz feladata jelentett. Már fiatalabb korában, a negyvenes években gyomorfekélye volt. Azt beszélik, hogy ez a betegsége – s ez abszurdum – a börtönben, az ottani rossz koszt hatására gyógyult meg. Erős dohányosként került börtönbe, erről is rabként szokott le. A börtönnek valóban köze lehetett ahhoz, hogy kigyógyult a gyomorfekélyből, és leszokott a dohányzásról, mert az ítélethirdetés után, helyzete állandósultával sok stressztől megszabadulhatott, ami a negyvenes évek viszonyai között az egyházmegye élén, majd azt követően a vizsgálati fogságban érte. Az viszont, hogy évtizedeken keresztül erős dohányos volt – erre valószínűleg az első világháború frontjain szokhatott rá, tehát körülbelül harmincöt-negyven évig lehetett rabja e szenvedélynek – bizonyosan hatással lehetett arra, hogy idősebb korában már szívkoszorú-elmeszesedése volt. Huber József írja

róla, hogy amikor ő irodaigazgatója volt a hatvanas években, akkor már megvolt ez a betegsége. Akkori kezelőorvosa úgy nyilatkozott erről, hogy akár húsz évig is élélhet vele, de ugyanakkor bármilyen váratlan fordulat, izgalom, bármely pillanatban kiolthatja az életét.⁴ A hatvanas években, a háziőrizet létbizonytalanságában, amikor börtönnel is fenyegették, és ki is utasíthatták volna az országból, érték „izgalmas” hatások bőven. A hatóság is erre játszott, fárasztotta a püspököt, hogy boruljon ki, adja fel, kapjon szívinfarktust, tűnjön el az erdélyi életből, mert a diktatórikus rendszer számára Márton Áron háziőrizetben élve, a mozgásszabadságától megfosztva is veszélyes volt. Márton Áron azonban nem borult ki, nem adta fel, nem kapott szívinfarktust, nem tűnt el az erdélyi életből soha. Egyrészt azért, mert imádkozó ember lévén fel tudta dolgozni azokat a problémákat, melyeket az állami hatóságok görgettek elé. Ugyanakkor a háziőrizet évtizedében, az akkor őt ért nyomás, stresszhatások mellett is kialakult az az életmódja, ami egyfajta állandóságot, jelentett az életében, és ami a fizikai kondícióját is őrizte. Ha tíz évig nem hagyhatta el a házát, akkor kialakított magának egy olyan életrendet, amivel csak a kolostorban élő szemlélődő szerzetesek rendelkezhetnek. Ideje volt az étkezésnek, ideje volt a munkának, ideje volt a testmozgásnak, ideje volt a munkatársaival, a hozzá betérő papokkal való kötetlen beszélgetésnek. E rendszeresség, ami Márton Áron addig sem akármilyen transzcendens beállítottságát is mélyítette a lehetséges emberi határokig, mindenképpen oldottabb étetet eredményezett számára éppen öregkorára, amikor az ember számára már napról napra növekszik a földi életből való eltávozás esélye. Ennek az időskori, szemlélődő életmódnak, oldott lelki kondíciónak köszönhető az, hogy Márton Áronnal nem a szívinfarktus végzett valamikor az ötvenes, hatvanas vagy hetvenes években, amire pedig szívének fizikai állapota miatt, ezen időintervallumban bármikor, minden esélye megvolt.

A halálát később okozó betegségnek, a prosztatataráknak az első tünetei 1974 májusában jelentkeztek először. Ekkoriban Bukarestben kongresszust tartott a Szocialista Egységfront, ami akkor jött létre, mint aféle népfreontos szervezet, ami a társadalom minden rétegét kívánta tömöríteni. Meghívták ide a katolikus egyházat is. Márton Áron közölte, hogy ő elmegy, beszédet is kíván mondani, de az egyház testületileg nem vehet részt a mozgalomban, ami azt jelenti, hogy az egyházban sem lesz annak szervezete. Ő készült arra, hogy beszéddel jelenjen meg Bukarestben, de úgy rendelkezett, hogy papjai ne menjenek el. E kongresszus előtti napon, Bukarestben jelentkezett a prosztatatarák első olyan tünete, ami már orvosi kezelést igényelt, így nem vehetett részt az eseményen. Elkészített beszédét azonban elküldte, rábízta egy moldvai egyházmegyei papra, hogy olvassa fel, azonban a kongresszus megtiltotta azt, hogy Márton Áron beszéde ott felolvastassék.⁵ Ennek az el nem mondott beszédnek a szövege fennmaradt a gyulafehérvári püspöki levéltárban. Arról beszélt volna Márton Áron, hogy az államnak és az egyháznak is az embert kell szolgálnia, ezért szük-

ségszerű az, hogy az állam és az egyház egymásnak egyenrangú partnerei legyenek. „A két fél mindig együtt van, akkor is, ha nem tudnak, vagy nem akarnak egymással szóba állni. Egyik partnere a másiknak, vagy úgy, hogy ellenfélként állnak egymással szemben, vagy úgy, hogy barátságban élnek, és kölcsönös jóakarattal igyekeznek megoldani a mindkettőjüket érintő kérdéseket. ... Az egyház tagjai nincsenek felmentve az állampolgári kötelességeik teljesítése alól, *de az állampolgári kötelességeik sem téríthetik el a keresztény céljuktól.*”⁶

Márton Áron számára az, hogy az egyház függetlenségét őrizte hűségesen, nem jelentette azt, hogy öncélúan szembehelyezkedett volna a politikai rendszerrel. E beszédtervezetét követően három hónappal, már a halálos betegségének tudatában még egy kísérletet tett arra, hogy *egyenrangú félként* párbeszédet kezdeményezzen az akkori – államszocialista, de a román szocializmus történetének „legjobb” korszakát élő – rendszerrel. Az 1944. augusztus 23-án történt átállítás 30. évfordulója, vagyis a román nemzeti ünnep alkalmából körlevelet fogalmazott meg, melyben leírta, hogy „*az erőszak nem lehet jogalkotó tényező*”.⁷ Az erőszakra épülő rendszer azonban nem lett partner a párbeszédre. Az erőszakra épülő rendszer a körlevél postázását megakadályozta, mert még a halálos beteg püspöktől is félt.

Amikor a rák első tünete Bukarestben jelentkezett, akkor azonnal kivizsgálták a püspököt. Ott, akkor műtétet javasoltak. Márton Áron erre visszatért Gyulafehérvárra, ahol helyi kezelőorvosai és a marosvásárhelyi orvosegyetem professzorai kivizsgálták. Ők attól tartottak, hogy szívbántalmi miatt esetleg nem élné túl a műtétet, ezért a gyógyszeres kezelés mellett maradtak.⁸ A gyógyszeres kezelés hat évvel hosszabbította meg Márton Áron életét. Egészségi állapota, erőnléte ezalatt azonban fokozatosan romlott. Előbb a bérmakörutakat hagyta Jakab Antalra, ami annyit jelentett, hogy a nagyobb városokba egy ideig még elment maga is, majd idővel már nem mozdult ki Gyulafehérvárról. Utoljára 1976-ban tudott papokat szentelni. „Meghatódottságán látszott, hogy érzi: ez az utolsó.”⁹ 1977-ben és 1978-ban még át tudott menni a székesegyházba a papszentelésre, melyeket már Jakab Antal végzett, de 1978-ban a kézföltétel után vissza kellett mennie lakásába. A következő két papszentelésen, amit még megért, már passzív módon sem lehetett jelen, ezért az újmisések mentek át hozzá, betegágyához áldást kérni.¹⁰

Megszokott napirendjét az utolsó hónapjaiig betartotta. A reggeli szentmise után dolgozószobájában megreggelizett, majd délelőtt irodai munkát végzett és látogatókat fogadott. Délben közösen ebédelt a püspöki hivatal munkatársaival, majd pihent, és amíg tudott, a kertben sétált. Amikor már annyira gyenge volt, akkor támogatták a sétában, végül tolokocsival, ahogy öniróniával mondta „a szekérrel” vitték ki a kertbe. Amikor már ez is fárasztotta, akkor megjegyezte: „Hát meggyengült a legény.”¹¹

Papi mivoltának külső jeléhez, a reverendához is mindvégig ragaszkodott. „Bármennyire is nehéz volt az öltözködés, mindig felöltötte a reverendát. Anél-

kül sem az étkezéshez, az ebédlőbe, sem sétára a kertbe nem ment. Indítványoztuk, hogy mivel nagyon nehezíti a járást, legalább a kerti sétánál hagyja el a reverendát. Nem tette. Azt mondta: ez hozzám tartozik.¹²

Püspökké szentelésének 40. évfordulóját 1979. február 12-én ünnepelte. Az ünnepi szentmiséjét a püspöki kápolnában végezte munkatársai és néhány rokona jelenlétében. Ekkor – életében először – elvétette a szentmise szövegének egy részletét. „Ez a tévedés annyira megrendítette őt, hogy reggelinél, rokonai előtt, nagyon határozottan kijelentette: »Nem szabad többet egyedül miséz-nem.« Ezt be is tartotta. Titkárával (Bara Ferencsel, V. L.) együtt misézett mindaddig, amíg ereje engedte. Halála előtti hónapokban már csak mint résztvevő volt jelen a szentmisén.”¹³ Betegségében Kacsó Júlia szociális testvér gondozta őt, aki így emlékszik a betegség hétköznapijaira:

„Körülbelül másfél évvel a halála előtt már annyira bizonytalan volt az egyensúlyérzéke, hogy nemigen lehetett magára hagyni. Csengőt szereltünk éjjeliszekrényére, hogy szükség esetén éjjel is segítségére lehessünk. Sokszor igénybe is vette. Később már nappal is, nem csak éjszaka. Ekkor már az öltözködésnél is szükség volt segítségre. Reggel fél hétkor szoktuk ébreszteni. Ilyenkor néha megkérdezte: »A titkár urat már kifüstölték?«

Sokféle betegsége miatt állandó gyógyszerhasználatra volt szüksége. Nem nagy előszeretettel vette be, és csak a legszükségesebbet. Ha megkérdeztük, hogy beveszi-e a gyógyszert, rendszerint így felelt: »Beveszem, hogy maguk meg legyenek elégedve.«

Az 1974-ben elkezdett és haláláig tartó kéthetenként adagolt Estraduin injekciós kezelést orvosai előírására igénybe vette, bár nem nagy előszeretettel. Más csillapítókat nem fogadott el. Időnként fel-fellépő betegségeinél (tüdőgyulladás, hólyaghurut stb.) a háziorvosa által előírt kezeléseknél alávétette magát, de csak azért, hogy a kórházat elkerülje. Mondogatta ilyenkor, hogy egyszer úgy is meg kell halni, meg azt is, hogy a halál otthon meghittebb, mint a kórházban. ... Amint gyengült a látása, a folyamatos, hosszabb olvasás fárasztotta. Ezért a napi breviáriumát hangosan olvastam, ő hallgatta.”¹⁴

Kacsó Júlia nemcsak a breviáriumot, hanem szépirodalmat is olvasott neki. Egyszer, már 1980 januárjában Tamási Áron: Szirom és boly című könyve került sorra. Ekkor Márton Áron derűsen emlékezett egy régi találkozására Tamási Áronnal, mert a „két székelő Áron” jó barátságban volt egymással. E régi találkozás alkalmával az író hivatalos volt a püspökhöz Gyulafehérvárra vacsorára. Péntek lévén, Tamási Áron sejtette, hogy nem húsos ételt kap, ezért a püspöki vacsora előtt elment kolbászt enni. Ezután Tamási a püspöki asztalnál természetesen nem nyúlt a tejes puliszkához, mondta, hogy ő már kolbászt vacsorázott. Márton Áron emlékeztette író barátját, hogy péntek van. Erre ő: „Vedd úgy, mintha gyóntam volna.” A válaszon a papokból álló asztaltársaság nevetett, leghangosabban talán Márton Áron.¹⁵

Ahogy életkorában előrehaladt, fiatalabb munkatársai szerették volna rávenni

arra, hogy írja meg emlékiratait, mert nem akármiket ért meg, nem akármilyen eseményeknek volt tanúja és egyben megélője. Erre közvetlen munkatársa, Eröss Lajos irodaigazgató kérte leggyakrabban, de Márton Áron nem volt hajlandó emlékiratokat írni.¹⁶ Amikor már Kacsó Júlia szociális testvér gondozta őt, akkor – utolsó egy-két évében – gyakran spontán módon előjöttek régi emlékei és elkezdett beszélni azokról. Ezek leginkább gyermekkori és katonakori történetek voltak. Jó néhány dolgot elmondott ekkor gondozójának iskoláskorából, és az első világháború földi poklában őt ért élményekről. Sokat beszélt ekkoriban a Magyarországra települt egykori munkatársairól, barátairól, akikkel később sem szakadt meg a kapcsolata, mert látogatták őt Gyulafehérváron. Itt elsősorban a zenefolklorista Domokos Pál Péterről, a Herder-díjas művészettörténész Entz Gézáról és az egykori Barankovics-párti képviselő Keresztes Sándorról van szó.¹⁷

Utolsó hónapjaiban a memóriája egyre gyakrabban cserben hagyta. Ez azonban az intelligenciáját nem érintette, élete utolsó napjáig pontosan érzékelté helyzetét, tudta mi történik vele, reális helyzetmegítélését mindvégig megőrizte. Már 1980 tavaszán történt, hogy meglátogatta őt a nála harmincegynéhány évvel fiatalabb barátja, Kányádi Sándor. Ahogy költő barátjával leült beszélgetni, abból lehet lemérni, hogy memóriájának gyengülése mellett is mennyire reálisan ítélte meg helyzetét. Azzal kezdte ugyanis a beszélgetést Márton Áron, hogy figyelmeztette Kányádit, hogy ő már nem a régi, ne lepődjön meg, ha valamit elfelejt, vagy nem emlékszik. Kányádi a beszélgetés során ezt tapasztalta is, de a beszélgetés mégis úgy zajlott, mint előtte éveken keresztül. Márton Áron nyílt, érdeklődő és gondolkodó szelleme betegségének a legvégső szakaszában is ép maradt.¹⁸

Márton Áron 1976-tól, nyolcvan éves korától kezdve – ebben az esztendőben kétszer is – gyakorlatilag évente kérte a pápától a nyugdíjazását. A pápa ezt egészen 1980-ig nem fogadta el. Jakab Antal segédpüspök és Eröss Lajos irodaigazgató is folyamatosan kérték, hogy ne mondjon le, a pusztja jelenléte is nélkülözhetetlen, mert tekintélyt ad az egyházmegye számára.^{19, 20} A pápák, VI. Pál és II. János Pál ugyanígy látták Márton Áron szerepét, és négy alkalommal utasították vissza azt, hogy az egyre betegebb, halálos betegségében is nélkülözhetetlen Márton Áron visszavonuljon. Nélkülözhetetlenségének e pápai megítélésében König, Wyszynski és Tomásek bíborosokhoz hasonlítható Márton Áron – a bécsi érsek lemondását nyolcvan éves korában fogadta el a pápa, a lengyel prímás és a prágai érsek pedig gyakorlatilag nem vonulhattak nyugalomba. A végkimerülésig eljutott Márton Áron 1980 januárjában ismét megírta a lemondását. Március közepén Rómából Gyulafehérvárra érkezett Luiggi Poggi nuncius, aki római székhelyéről, utazó követként a Vatikánt képviselte a kommunista országok felé. Poiggi érsek beszélt a magatehetetlenség határára eljutott, nyolcvannegyedik évében járó püspökkel, és belátta kérésének jogosságát. Visszautazott Rómába, nyilván azt közölte a pápával, hogy már el lehet, el kell

fogadnia Márton Áron lemondását, mert 1980. március 29-én megérkezett Gyulafehérvárra II. János Pál távirata, amiben április 2-i hatállyal *elfogadta Márton Áronnak a nyugdíjazás iránti kérelmét*.²¹

MÁRTON ÁRON UTOLSÓ KÖRLEVELE

Ezt követően, már nyugalmazott püspökként, 1980. május 15-én Márton Áron közzétette utolsó körlevelét, amiben elbúcsúzott az erdélyi katolikus hívóktól, akiknek negyvenkét elképzelhetetlenül nehéz esztendőn keresztül a püspöke volt. A körlevél szövege a következő:

„Isten kegyelméből negyvenkettedik éve már, hogy boldog emlékü Vorbuchner Adolf püspök halála után 1938 szeptemberében mint apostoli kormányzó, majd ugyanazon év karácsonyán mint megyéspüspök akkori Szentséges Atyánk, XI. Pius pápa rendelkezéséből egyházmegyénk kormányzását árvettem.

Isten akaratát látva a kinevezésben, gyengeségem tudatában, de az Ő segítségében bízva fiatalos készséggel és odaadással vállaltam a feladatot: Non recuso laborem, Uram, ha néped számára még szükséges vagyok, nem utasítom el, vállalom a munkát.

A haladó évek, közte a háború pusztításainak és a háború utáni átalakulásoknak az évei felettem sem múltak el nyomtalanul, próbára tették testi-lelki erőimet. Úgy tetszett Istennek, hogy többféle betegséggel is meglátogasson, amelyek szobámhoz kötnek, akadályoznak a főpásztori kötelességeim teljesítésében. Ezért az utóbbi években ismételten kértem Szentséges Atyánkat, mentsen fel az egyházmegye kormányzásának terhe alól. Legutóbb a Szentatya küldöttének márciusi látogatása alkalmával.

A Szentatya megértette helyzetemet, április másodikik hatállyal felmentett a kormányzás gondjai alól és ezt utódlási joggal kinevezett segédpüspökömre, Nagyméltóságú és Főtisztelendő dr. Jakab Antal püspök úrra bízta, s kegyes volt ezt velem személyes táviratban közölni. Fiúi hálával fogadtam intézkedését, amellyel lelkiismeretemet megnyugtatta és az egyházmegye zavartalan továbbkormányzásáról gondoskodott. Az ügyek intézése az utóbbi években amúgy is egyre inkább a segédpüspök urat terhelte, aki készséggel és hozzáértéssel volt mindig a segítségemre. Azzal a megnyugtató érzéssel vonulhatok vissza, hogy az egyházmegye vezetése jó kezekben van. Új főpásztorotokat fogadjátok szeretettel, és készséges engedelmisséggel tegyétek számára könnyebbé a kormányzás gondját és felelősségét.

Szeretett Híveim, *mint főpásztorotok, elsősorban a hitet akartam megerősíteni lelketekben és a hithez való ragaszkodást hagyom rátok örökségül.*

Keresztény és emberi életünk alapja a hit és ugyanakkor számunkra őseinktől való drága örökség, amelyhez apáink hűségesen ragaszkodtak, és amelyért sok ál-

dozatot vállaltak. Ahogyan az Apostol tanítja, hit nélkül nem lehet senki sem kedves az Isten előtt (Zsid 11,6). A hit tárgya a láthatatlan valóság és ezért mindig nehézséget jelent az embernek. A mai embernek különösen, amikor tudomány, kultúra, társadalmi élet egyaránt elfordult a hittől. Az idősebb nemzedék, amelyik átélte a háború borzalmait, és a sok változást, amelyen átment az emberiség élete, megtanulta, hogy *aki Istent elveti, az könnyen megfélekedezik az emberieségről is*, s hogy a világ állandó változásában csak a hit az, ami nem változik, amibe belekapaszkodhatunk. »Az örökkévalóság a mi menedékünk« – olvasható a marosvásárhelyi temető egyik sírkövén. A fiatalabb nemzedéknek nincs ilyen tapasztalata és alkalma sincsen, hogy megismerje a hit alkotásait és értékeit.

Bizalommal kérem a szülőket és papjaimat, úgy vessék be értelmükbe és szívükbe a hit igazságait, hogy a megtartó családi és otthoni környezetből kiszakadva se veszítsék el. A hitre építsék egyéni és családi életüket. Ezzel adják nekik a legdrágább örökséget.

Az emberrel való sorozatos visszaélések indították a világot, hogy főként a második világháború után figyeljen az ember jogaira és méltóságára. Az egyházi Tanítóhivatalnak is az utóbbi évtizedekben egyik fontos tanítása az emberi méltóság. Krisztus a felebaráti szeretet parancsát odatette az Istenszeretet mellé a főparancsolatban.

A hívó embernek Isten gyermekét és *saját testvérét* kell meglátnia embertársában, *akkor is, ha másképpen gondolkodik, mint ő, más nyelvet beszél és talán mások a vágyai és célkitűzései*. Erre is sokszor rámutattam, amikor tanítóttalak titeket és *búcsúzóban ismét kérlek, tiszteljete és szeressete minden embert, elsősorban azokat, akikkel együtt éltek*. Csak úgy fogjuk elkerülni a még mindig fenyegető háborús veszedelmeket, úgy fogjuk megtalálni az igazi egyetértést, és igazi békességet, ha őszinték vagyunk egymáshoz, *nem féliünk egymástól* és kölcsönösen segítjük egymást életfeladataink teljesítésében.

A testvériséget elsősorban magunk között, az Egyház közösségében kell megvalósítani. »*Hitünk parancsa, hogy a templomon kívül, az életben is testvérek maradjunk, egymás sorsa iránt érdeklődjünk és egymás terhét kölcsönös megértésben bordozzuk*« – mondtam első körlevelemben és most is erre kérlek titeket. *Legyen minden egyházközség igazi testvéri közösség. Az egyház akkor fogja vonzani a kívülállót, és akkor valósul meg a keresztény egyházak és közösségek óbaja és törekvése, az összes keresztények egysége, ha rólunk is elmondhatják, mint az első századok keresztényeiről: Nézd, mennyire szeretik egymást.*

Amikor megválok az egyházmegye kormányzásától, búcsúzásom pillanatában tisztelendő testvéreimnek szívből köszönöm, hogy hivatali megbízásom ideje alatt testvéri türelemmel elviseltek, s gyarló utasításaimat legjobb belátásuk szerint elfogadták és követték.

Külön köszönöm volt munkatársaimnak az engedelmisséget, és az irántam tanúsított megértő jószágot.

Köszönöm mindazok munkáját, akik egyházközségeinkben, vagy egykori intézményeinkben az Egyház szolgálatában dolgoztak vagy dolgoznak, híveimnek

hitükhöz és az Egyházhoz való ragaszkodását, diplomainkról és papjainkról való gondoskodását. Minden jóakarátú embernek minden, személyem iránti figyelmét és jóakarátát, amellyel főpásztori munkámat elősegítették.

Mindnyájuk életére és további munkájára őszinte fohással kérem Isten áldását és segítségét.

Mindazoktól, akiket hivatali megbízásom ideje alatt esetleg megbántottam, bocsánatot kérek.

Főpásztori hivatalomból távozva megáldalak benneteket. Megáldom életeteket, családokat, otthonotokat, munkátokat, gondjaitokat és minden jószándékokat. A gyermekeket és öregeket, a betegeket, a szenvedőket és a gyászolókat, és kérem az Úr Jézus Krisztust, hogy ígérete szerint maradjon mindig velünk és segítsen, hogy példája szerint minden körülmények között megvalósítsuk a mi életünkben Isten akaratát.

Magamat imáitokba ajánlva, mint első körlevelemben tettem, most is az Apostol szavaival köszöntelek Titeket, ahogyan azt minden szentmisében halljátok. A mi Urunk Jézus Krisztus kegyelme, az Atyaisten szeretete és a Szentlélek egyesítő ereje legyen mindnyájatokkal. Amen."

Márton Áron utolsó körlevelét végrendeletként foghatjuk fel, s olyan írásként, melyben életművéből összefoglalja a legfontosabbakat. Ez pedig nem más, mint az Istenre rábízott élet, az egyházi közösséghez való ragaszkodás, a testvéri szellem elsősorban az egyházi közösségben (a hétköznapokban, a templomon kívül is), de valamennyi ember felé is, az ember jogainak és méltóságának tisztelete felekezeti és nemzeti hovatartozástól függetlenül, valamint a félelmeiktől való megszabadulás és a megbocsátás szelleme.

Márton Áron búcsúzóban is, utolsó szavaival is az emberek gondolkodását formálta.

MÁRTON ÁRON HALÁLA

1980 augusztusában orvosi konzíliumot tartottak Márton Áron felett. Megállapították, hogy a rák szétszóródott az egész szervezetében, áttételeződött a májra is, a vég közel van. Kezdett nem enni és lassan már a kezét sem tudta használni. Derűjét, életkedvét azonban az utolsó napokig nem veszítette el, jóízűen tudott kacagni az aktuális vicceken.¹ Még halála előtt négy nappal is évődni tudott az öt gondozó szociális testvérrel, Kacsó Júliával, aki közölte a püspökkel, hogy az orvos őt szidta össze, mert nem veszi be valamennyi előírt gyógyszert. A nővér azzal védekezett az orvos előtt, hogy erőszakkal nem adhatja be, Márton Áron pedig a szidásra azt felelte gondozójának, hogy „nem baj, nem árt az magának”.² Ezek a gyógyszerek fájdalomcsillapítók voltak, melyeket azért nem fogadott el Márton Áron, hogy utolsó órájáig megőrizze tiszta tudatát. Nem akart elkábított állapotban távozni ebből a világból.

Utolsó születésnapját, a nyolcvannegyediket augusztus 28-án, Ágoston napján, édesapja és egyik testvéröccse neve napján ünnepelte. A püspöki kápolnában Jakab Antal celebrálta az ünnepi szentmisét, ami után a jelen lévő szociális testvérek kifejezték hálájukat Márton Áronnak, hogy közelében élhetik napjait, életüket. Márton Áron a tolószékében ülve legyintett, hogy „nem érek én már semmit”. A nővérek azt válaszolták, hogy „*az az ember ér a legtöbbet, aki elég, hogy VAN*”.³

Szeptember 21-én jelezték Márton Áron számára azt, hogy a papnövendékek szeretnék látni őt. Márton Áron azt válaszolta, hogy ő is látni szeretné a papnövendékeket. Mozgósították hát a teológiát, és Márton Áront is előkészítették, hogy a „szekérrel”, vagyis a tolókoszival kivigyék őt a püspöki kertbe. Márton Áron röviden szólt a papnövendékekhez és megáldotta őket. Az egyik papnövendék ekkor készítette el az utolsó fényképfelvételeket, melyek Márton Áronról még életében készültek. Ez volt az utolsó találkozása a nyilvánossággal, ezután már nem hagyta el a lakását, a kertbe sem ment ki többet.⁴

Másnap megkezdődött életének utolsó hete. Már felkelni sem bírt. A szociális testvérek voltak mellette és húga, Anna, aki már hónapok óta a püspökségen élt, hogy beteg bátyja mellett legyen. Márton Áron olykor így szólt húgához: „Anna, te jobban ismered a rokonságot, te otthon voltál, gyere, szórakozzunk.” És beszéltek a régi időkről, a rokonságról, Csíkszentdomokosról.⁵ Az utolsó héten többször megkérdezte: „Mikor indulunk haza?” De ő ekkor már valószínűleg nem Csíkszentdomokosra gondolt, hanem az Örök Hazára. Szeptember 24-én élénken nézett egy pontot. Gondozója megkérdezte tőle, hogy mit lát. „A családtagokat” – felelte Márton Áron. Ezután együtt imádkoztak Kacsó Júliával, Márton Áron pedig ima közben ismételte: „anyám, ó jöjj, segíts szenvedni.” Közben változatlanul nézett egy pontra, és mondta: „nagy pártfogónk ő!” A kérdésre, hogy kicsoda, azt felelte, hogy Szent József, akit ott látott „a testvérek” között. Közben nagy fájdalmai voltak és Szent Józsefet kérte: „taníts imádkozni, segíts imádkozni!”⁶

Szeptember 25-én hajnali két órától sokszor ismételte: „Circumdederunt me gemitus mortis” – azaz: megkörnyékeztek engem a halál félelmei. Ezen a napon bent járt nála unokahúga, Szász Erzsébet, majd Anna húga a csíkszentdomokosi harangozó feleségét vitte be hozzá. Márton Áron megismerte, de beszélni nem tudott vele. Az orvos is bent járt nála, aki ekkor szidta össze Kacsó Júliát, mert erőszakkal nem volt hajlandó beadni a gyógyszereket, erre a szidásra mondta a püspök évődve gondozójának, hogy „nem árt az magának”.⁷

Szeptember 26-án és 27-én nagyon szenvedett, nem beszélt, csak csendesen jajgatott. 27-én eljött hozzá Kolozsvárról Szim Lídia, a Szociális Testvérek Társasága romániai tartományfőnöke (természetesen ez a rend is állami engedély nélkül működött, a nővérek sok év börtönt tudtak maguk mögött). Szim Lídia ekkor vitte magával Gy. Szabó Béla grafikuművésznek Márton Áron egy

hónappal korábbi születésnapjára szánt ajándékát. Az ajándék egy fametszet volt, ami a Jelenések könyve 22. része 2. versére utalva az „Élet vize, élet fája” címet viselte. A fametszetet Gy. Szabó szeptember 25-i dátummal dedikálta is Márton Áronnak. Szim Lídia kibontotta neki az ajándékot, „de a Püspök Atya messzebbre néz...” A fametszetet a fekvőhelyével szemben, a Venczel Józsefné által küldött szegfűk közé helyezték. „Az *Élet vize, élet fája* fametszet ott virraszt az utolsó éjszakán Püspök Atyánk mellett. Nem mint szimbólum, hanem mint misztériuma életének.”⁸

Jakab Antal püspöknek ezekben a napokban Rómába kellett utaznia az akkor zajló püspöki szinódusra, ezért Huber József püspöki helynök helyettesítette. Szeptember 29-én, Szent Mihály napján volt az egyházmegye és egyúttal a gyulafehérvári székesegyház búcsúnapja. Ezen a napon volt Márton Áron édesanyja halálának negyvenegyedik évfordulója is. Egy kalendáriumi bejegyzés szerint Márton Áron édesanyja 1939. szeptember 29-én, reggel kilenc óra előtt halt meg. 1980. szeptember 29-én pedig, a gyulafehérvári székesegyházban reggel kilenckor kezdődött az egyházmegye búcsúmiséje.

„Szeptember 29-e, Szent Mihály napja napfényes, de hideg reggellel kezdődött. Negyed kilenc körül kaptam a telefonüzenetet, menjek át a püspökségre. Már tudtam, miért hívnak. Az agónia beállt... Czibalmos Julianna testvér volt mellette, a többiek a titkár úr miséjén voltak. Szóltam hozzá, bátorítottam, hogy ne féljen, majd bánatra hívtam fel és megadtam a feloldozást, aztán megkezdtem a haldoklók litániáját és a kommandációt az Erdélyi Imádságoskönyvből. Közben bejöttek Eröss Lajos igazgató, Bara Ferenc titkár, Júlia és Lea testvérek, itt tartózkodó húga Anna néni és talán a konyhán dolgozó Margit, majd Szabó kanonok. Nem adott jelt, már nem tudott beszélni, de ahogy kétszer félig nyitott, üvegesedő szemeivel felém nézett, úgy vélem tudta, hogy mi történik körülötte. Júlia szerint egyszer a szoba egy pontjára nézett és elmosolyodott. Én ezt nem vettem észre.

Az imák után Eröss igazgató úr a fájdalmas olvasót kezdte meg. *Közben következett be a halál háromnegyed kilenc után néhány perccel.* Amilyen keserves volt az utolsó napok szenvedése, olyan szép és csendes volt a halála. Semmi hörgés, csuklás, vergődés. Csendesen lélegzett, külsőleg nem is lehetett észrevenni, csak Júlia testvér, aki a szíven tartotta a kezét, jelezte, hogy a szívverése megszűnt.”⁹

„A Püspök Úr távolba szegezett tekintete egyre homályosult, lélegzete egyre ritkult, míg háromnegyed kilenckor egészen megszűnt. *Hazatért.*

Ekkor harangoztak másodikat az ünnepi szentmisére a Szent Mihály napi búcsú ünnepén.”¹⁰

Két nap múlva Rómában, a szokásos szerdai általános kihallgatások alkalmával *II. János Pál pápa* megjelent a Szent Péter téren. Az itt megjelent sok ezer fős tömeg előtt *személyesen jelentette be Márton Áron halálát a világnak.* A pápa szavait a Vatikáni Rádió is közvetítette.

Márton Áron temetésére zsúfolásig megtelt a gyulafehérvári székesegyház. Hűvös, borús, esős, szomorú idő volt egész nap. A temetéshez illő. Csak negyed órára sütött ki a nap – épp akkor, amikor *A Püspök* koporsóját kihozták a székesegyházból, hogy azt megkerülve, elhelyezzék a kriptában, a többi erdélyi püspök között. E napsütésben, az Örök Fény országából, Márton Áron mosolygott rá a napos oldalról kiszorított, őt gyászoló Erdélyre.

Ezen a napon egész Erdélyben zúgtak a harangok.

BEFEJEZŐ SZAVAK

Márton Áront ma szentként tisztelik mindazokon a helyeken, ahol magyarul beszélnek.

Szentként tisztelik a görög katolikus románok is. Egy görög katolikus román fiatal, aki később titkos utakon pappá lett, 1955 augusztusában találkozhatott vele és az az érzése támadt, hogy szent előtt áll.

VI. Pál 1971-ben, amikor Márton Áron a tanítványaival bement hozzá, a tanítványok felé fordulva szentnek nevezte Márton Áront, aki ott állt mellette.

Jakab Antal püspök, II. János Pál pápával találkozáskor szentnek nevezte az élete utolsó hónapjait élő püspököt.

Ha szent az, aki teljesen azonosulni tud Isten akaratával, akinek az élete ezért példaadó, akkor Márton Áron valóban szent. Modern, huszadik századi, a való életben növekedett szent, aki végigélte mindazt, amit a huszadik századi ember kénytelen volt végigélni. Életszentsége abban áll, hogy eközben – imádkozó ember lévén – mindig tudta, hogy Istennek mi a szándéka övele, mi a szándéka az emberrel és ő ezzel az isteni akarral olyan mértékben azonosult, amilyen mértékben e földi életben Isten akaratával azonosulni lehet.

Ha van titka Márton Áron varázsának, életszentségének, akkor azt az ő nyitott szíve jelentheti, amiben *mindenki* számára volt hely. Nem húzott határokat ember és ember között sem nyelvi, sem kulturális, sem felekezeti, sem világnézeti alapon.

Amikor fiatal pap volt, azt látta, hogy milyen kulturális, szociális különbségek választják el egymástól népe egyes csoportjait, rétegeit, nemzedékeit. Márton Áron erre olyan programmal válaszolt, ami egymás felé fordította az egymásnak háttal álló csoportokat, rétegeket, nemzedékeket.

Amikor püspök lett, rövidesen kitört a második világháború. Márton Áron azonnal, még 1939 őszén reagált erre, Európában talán elsőként bélyegezte meg a rabló szellemet, akkor, amikor a nyugati „demokraták” még hallgattak.

Amikor 1944 májusában megkezdődött a magyarországi zsidóság deportálása, Márton Áron azonnal, három napon belül elítélte azt, és erkölcsi útmutatást adott arra, hogy mit kell tenni ebben a helyzetben annak, aki kereszténynek vallja magát.

Amikor még dúlt a háború, illetve amikor már véget ért a háború, nem lobogtatta a kereszténység győzelmi zászlaját, nem mutogatott újjal egyházi védőbástyák mögül a „bűnös világra”, mert önmagát, egyházát, a kereszténységet sem vonta ki ebből a világból, a kereszténységet is felelőssé tette azért, ami az emberrel történt.

Amikor Romániában, 1948-ban, a görög katolikusok személyében elkezdtek románokat üldözni, akkor Márton Áron az erdélyi magyar, azonnal az üldözött görög katolikus románok védelmére kelt, három körlevélben szólította fel övéit, hogy támogassák és fogadják be az üldözötteket.

Amikor Erdélyben magyarokat üldöztek, magyarokat tettek felelőssé minden ellenségeskedésért, akkor Márton Áron nem vonakodott attól sem, hogy a saját népét védje, vállalta annak kockázatát, hogy akár az antinacionalista demagógok, akár a más népekhez tartozó nacionalisták vádolhatják meg őt magyar nacionalizmussal. De Márton Áron nem volt nacionalista: saját népe nacionalistáinak is azt üzenté, hogy bármily fontos legyen is a nemzeti hovatartozás, az mégsem lehet fontosabb Isten országánál. *Márton Áron az érdekeket soba nem helyezte az értékek elé!*

Amikor az ateista hatalom arra kényszerítette volna az egyházat, hogy rendelje magát az emberellenes politikai rendszer merő eszköztárába, Márton Áron a börtön árán is megőrizte egyháza függetlenségét. Az erdélyi katolicizmus a diktatúra negyven éve alatt, szellemileg végig független maradt az államhatalomtól, nem rendelődött alá annak. Márton Áron e küzdelmét végig úgy tudta megvívni, hogy közben a párbeszédet sem utasította el a rendszer képviselői közül azokkal, akik képesek voltak a párbeszédre. Azonban a párbeszéd az ő számára nem a megalkuvás alibije volt, képes volt ő felállni is a tárgyalóasztaltól, ha az Isten akaratát mindig első helyen tudó lelkiismerete erre készítette.

Amikor felmerült a kérdés, hogy hol az egyház helye a világban – s ez a kérdés már a II. vatikáni zsinat előtt felmerült –, akkor Márton Áron azt a választ adta, hogy az egyház az ember üdvösségének szolgálatára rendeltetett, vagyis nem lehet öncélú intézmény. Márton Áron számára az istentisztelet nem volt elválasztható az ember tiszteletétől.

Mindezek értelmében állítható, hogy *Márton Áronnak ma is élő üzenete van az ember felé.*

Akik a nemzeti identitást abszolúttá téve idegennek tekintik a más nyelvű embert, azok nem tűzhetik lobogójukra Márton Áron nevét.

Aki vallási indításból húzna határt ember és ember között – akár a katolicizmust, akár a kereszténységet hangoztatva –, annak sincs alapja arra, hogy lobogójára tűzze Márton Áron nevét.

Aki a sajátosság létjogát, a nemzeti, vagy vallási identitás méltóságát tagadná valamilyen félreértelmezett globális érdekekre hivatkozva, az sem, tehát az ellenkező véglét sem tűzheti lobogójára Márton Áron nevét.

Márton Áron nevére akkor hivatkozhatunk az Ő szellemében, ha úgy va-

gyunk hűek önmagunkhoz, saját népünkhöz és saját hitünkhöz, hogy emellett nyitott, befogadó, a közös sors vállalásáig együttérző a szívünk a más népek, a más hitet vallók felé is.

Az Átala képviselt ökumené Istentől adott erkölcsben teszi eggyé a sokféleségében szép emberiséget.

92. Betegen, összetören (1980. április)

93. Látogató rokonokkal (1980. április)

94. tolsó hónapjaiban egyik ápolója húga, Anna volt
95. tolsó találkozás papnövendékeivel. Mögötte balra Huber József, aki sokáig irodai-igazgatója volt. (1980. szeptember 21.)

96. Szemben az örökkévalósággal. A legutolsó felvétel. (1980. szeptember 21.)
97. Ravatalon

98. A temetési szertartás

99. Indul a temetési menet. Baloldalt Dávid László, aki 1949-ben titkára volt, jobboldalt Erőss Lajos nagyprépost, püspöki irodaigazgató, aki egykor összekötő volt a titkos egyházkormányzat és a papság között.

100. A temetési menet

101. Egyszerű sírfelirat a gyulafehérvári székesegyház kriptájában

Fegyzetek

(AZ IDÉZETEK BEN LÉVŐ DŐLT BETŰS RÉSZEK A SZERZŐ KIEMELÉSEI)

A PÁLYAORIENTÁCIÓ

Az indíttatás

- 1 Felszentelték Márton Áron püspököt. Alkalmi kiadvány, Kolozsvár, 1939.
 - 2 *Márton Anna* szóbeli közlése.
 - 3 *Kacsó Júlia*: Márton Áron püspök utolsó évei. In: Márton Áron Emlékkönyv. Szerkesztette: *Marton József dr.* Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996. 46. old.
 - 4 *Mikó Imre*: Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig. Stadium, Budapest, 1941. 9. old.
 - 5 *Márton Anna* szóbeli közlése.
 - 6 *Mikó Imre*: i. m. 11. old.
 - 7 *Márton Anna* szóbeli közlése.
 - 8 *Marton József dr.*: Márton Áron egyéniségének fejlődése. In: Márton Áron írásai és beszédei. Szerkesztette: *Marton József dr. és Nemes István*. Gyulafehérvár, 1996. 141–142. old.
 - 9 *Márton Anna* szóbeli közlése.
 - 10 *Marton József dr.*: i. m. 142. old.
 - 11 *Marton József dr.*: Márton Áron a szeminarista. In: Márton Áron Emlékkönyv. 22. old.
 - 12 *Marton József dr.*: i. m. 25–27. old.
 - 13 *Márton Anna* szóbeli közlése.
- A történeti és politikai háttér
- 1 *Mikó Imre*: i. m. 11–12. old.
 - 2 *Mikó Imre*: i. m. 13. old.
 - 3 *Mikó Imre*: i. m. 16. old.
 - 4 *Mikó Imre*: i. m. 22. old.
 - 5 *Mikó Imre*: i. m. 30. és 49–53. old.
 - 6 *Salacz Gábor*: A magyar katolikus egyház a szomszédos országok uralma alatt. München, 1975. 68–80. old.
 - 7 *Virt László*: Katolikus kisebbség Erdélyben. Egyházfórum, Budapest–Luzern, 1991. 14–15. old.
 - 8 *Pál Gábor dr.*: Konkordátum és a katolikus magyarság. Magyar Kisebbség, 1928.18. sz.
 - 9 *Gyárfás Elemér dr.*: A Szentszék és az erdélyi katolikusok. Magyar Kisebbség, 1928. 19. sz.
 - 10 *Virt László*: i. m. 16. old.

- 11 *Marczali Henrik*: Erdély története. Káldor Könyvkiadó, Budapest, 1935. 114. old.
- 12 *Mikó Imre*: i. m. 107–109. és 180. old.
- 13 *Mikó Imre*: i. m. 162–163. old.

A fiatal lelkipásztor

- 1 *Szalay Jeromos* OSB: Vértanú püspök, vértanú népe. Párizs, 1952. 81–83. old.
- 2 Uo.
- 3 *Jakab Antal* beszéde Márton Áron temetésén.
- 4 Márton Áron Emlékkönyv. Szerkesztette: *Marton József dr.* Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996. Életrajzi adatok.
- 5 *Szalay Jeromos* OSB: i. m.
- 6 *Ruffy Péter*: Ceruzajegyzetek Márton Áron arcképéhez. Brassói Lapok, 1939. december 24.
- 7 *Ruffy Péter*: i. m.
- 8 *Ruffy Péter*: i. m.
- 9 *Szim Lídia dr.*: Élmények-émlékek Márton Áron püspök atyánkról. In: Márton Áron Emlékkönyv. 132. old.
- 10 *Szim Lídia dr.*: i. m. 133. old.
- 11 *Domokos Pál Péter* szóbeli közlése.
- 12 *Márton Áron* beszéde (é. n.). In: Márton Áron írásai és beszédei. II. kötet. Szerkesztette: *Marton József dr.* Gyulafehérvár, 1997.
- 13 *Tóth Sándor*: Liturgikus múltunkat kutatva. Új Ember, 1983. február 6.
- 14 Erdélyi Tudósító, 1931. 41. sz.

KOLOZSVÁRI ÉVEK

Az egyetemi lelkész

- 1 Márton Áron boldoggá avatási pere. *Beke György* beszélgetése *Antal Árpád* egyetemi tanárral. Új Ember, 1993. november 7.
- 2 Márton Áron Emlékkönyv. Szerkesztette: *Marton József dr.* Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996. Életrajzi adatok.
- 3 *Venczel József*: Márton Áron és az ifjúság. Az Apostol, 1938. október 4.
- 4 *Szentmiklósi Ferenc*: Mailáth-kör. Az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztálya, szociális csoport. Erdélyi Tudósító, 1933. május 1. A számot szerkesztette: *Márton Áron*.
- 5 *Márton Áron*: A mi utunk. Erdélyi Tudósító, 1933. május 1.
- 6 *Szentmiklósi Ferenc*: i. m.

- 7 *Keresztes Sándor* szóbeli közlése.
- 8 Erdélyi Tudósító, 1933. évf.
- 9 *Venczel József*: i. m.
- 10 *Venczel József*: Dimitrie Gusti és az erdélyi magyar falukutatók. Korunk, 1970. június.
- 11 *Osztláts Viktor*: Mailáth-kör. Az Erdélyi Római katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztálya, pedagógiai szeminárium. Erdélyi Tudósító, 1933. május 1. A számot szerkesztette: *Márton Áron*.
- 12 Uo.

Az Erdélyi Iskola szerkesztője és tanulmányírója

- 1 *Virt László*: A magyar polgárosodás 1945 előtt. Hittel, 1992. március 4.
- 2 *Márton Áron*: A kiszélesített iskola. Erdélyi Iskola, 1933/34. 1–2. sz.
- 3 *Márton Áron*: Az eszmény nyomán. Erdélyi Iskola, 1935/36. 5–6. sz.
- 4 *Márton Áron*: A kiszélesített iskola. Erdélyi Iskola, 1933/34. 1–2. sz.
- 5 *Márton Áron*: Tollhegygel – Hitler gyanús. Erdélyi Tudósító, 1934. február.
- 6 *Márton Áron*: Tollhegygel – Oroszország a Népszövetségben. Erdélyi Tudósító, 1934. szeptember.
- 7 *Márton Áron*: Az elnémult harangok üzenete. Erdélyi Iskola, 1935/36. 3–4. sz.
- 8 Uo.
- 9 *Vita Sándor* feljegyzése.
- 10 A nép püspöke Onodi Éva beszélgetése Keresztury Dezsővel. Új Tükör, 1989. február 26.

A népszövetségi igazgató

- 1 Márton Áron Emlékkönyv. Szerkesztette: *Márton József dr.* Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996. Életrajzi adatok.
- 2 *György Lajos dr.*: Márton Áron Erdély nevelő püspöke. Erdélyi Iskola, 1938/39. 5–6. sz.
- 3 Uo.
- 4 Uo.
- 5 *Szim Lídia dr.*: Élmények – emlékek Márton Áron püspök atyánkról. In: Márton Áron Emlékkönyv, 133. old.
- 6 *Tamási Áron*: Cselekvő ifjúság. In: T. Á.: Jégtörő gondolatok II. köt. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982.
- 7 *Márton Áron*: A kiszélesített Iskola. Erdélyi Iskola, 1933/34. 1–2. sz.
- 8 *Balogh Edgár* szóbeli közlése.
- 9 Hitvallás. A Vásárhelyi Találkozó záróhatározata. In: *Venczel József*: Erdé-

lyi föld – erdélyi társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1988. 68. old.

10 Uo. 71. old.

A kolozsvári plébános

- 1 Márton Áron Emlékkönyv. Szerkesztette: *Márton József dr.* Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996. Életrajzi adatok.
- 2 *Domokos Pál Péter*: Rendületlenül... In: Márton Áron Erdély püspöke. Szerkesztette: *Hídvégi Máté*. Eötvös Kiadó–Szent Gellért Egyházi Kiadó, Budapest, 1989. 135. old.
- 3 Uo.
- 4 Uo.
- 5 Erdélyi Iskola, 1938/39. 1–2. sz.

ÉRTÉKEK ÉS ESZMÉK A KOLOZSVÁRI KORSZAKBAN

Emberképe

- 1 *Márton Áron*: A katolikus pedagógia feladata. Erdélyi Iskola, 1933/34.
- 2 Uo.
- 3 Uo.
- 4 *Márton Áron*: A kiszélesített iskola. Erdélyi Iskola, 1933/34. 1–2.
- 5 *Márton Áron*: Az eszmény nyomán. Erdélyi Iskola, 1935/36. 5–6.
- 6 Uo.

Pedagógiai elvei

- 1 *Márton Áron*: Iskola kitárt ajtókkal. Erdélyi Iskola, 1935/36. 1–2.
- 2 *Márton Áron*: Az eszmény nyomán. Erdélyi Iskola, 1935/36. 5–6.
- 3 *Márton Áron*: Iskola kitárt ajtókkal. Erdélyi Iskola, 1935/36. 1–2.
- 4 Uo.
- 5 Uo.
- 6 *Márton Áron*: A kiszélesített iskola. Erdélyi Iskola, 1933/34. 1–2.
- 7 *Márton Áron*: Templom és iskola. Erdélyi Iskola, 1939/40. 3–4.
- 8 *Márton Áron*: A katolikus pedagógia feladata. Erdélyi Iskola, 1933/34.

Saját kultúra, saját identitás

- 1 *Márton Áron*: A kiszélesített iskola.
- 2 Uo.

- 3 *Márton Áron*: Népművelésünk feladatai. Hitel, 1937. 3.
- 4 *Márton Áron*: Ugartörés előtt. Erdélyi Iskola, 1934/35. 1–2.
- 5 *Márton Áron*: Nemzet és kultúra. Erdélyi Iskola, 1934/35. 5–6.
- 6 *Márton Áron*: Ugartörés előtt. Erdélyi Iskola, 1934/35. 1–2.
- 7 *Márton Áron*: Nemzet és kultúra. Erdélyi Iskola, 1934/35. 5–6.

Szociális felfogása

- 1 *Márton Áron*: A kiszélesített iskola. Erdélyi Iskola, 1933/34. 1–2.
- 2 *Márton Áron*: Iskola kitárt ajtókkal. Erdélyi Iskola, 1935/36. 1–2.
- 3 Uo.
- 4 *Márton Áron*: Az iskolán kívüli népművelés feladatai. Erdélyi Tudósító, 1935. 310. old.
- 5 *Márton Áron*: Az eszmény nyomán. Erdélyi Iskola, 1935/36. 5–6.
- 6 *Márton Áron*: Nemzet és kultúra. Erdélyi Iskola, 1934/35. 5–6.

Család

- 1 *Márton Áron*: Iskola kitárt ajtókkal. Erdélyi Iskola, 1935/36. 1–2.
- 2 *Márton Áron*: Elnémult harangok üzenete. Erdélyi Iskola, 1935/36. 3–4.

PÜSPÖK A HÁBORÚBAN

A püspöki kinevezés

- 1 *Márton Áron Emlékkönyv*. Szerkesztette: *Marton József dr.* Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996. Életrajzi adatok.
- 2 Erdélyi Iskola, 1938/39. 1–2.
- 3 *Ruffy Péter*: Márton Áron kanonokot nevezte ki a Szentszék az erdélyi római katolikus egyházmegye apostoli kormányzójává. Brassói Lapok, 1938. szeptember 17.
- 4 Uo.
- 5 *Ruffy Péter*: Milyen feladatok várnak Erdély új katolikus püspökére? Brassói Lapok, 1938. szeptember 24.
- 6 *Kacsó Sándor*: Az erdélyi katolikus egyházmegye békéjéért. Brassói Lapok, 1938. szeptember 25.
- 7 Korunk Szava, 1938. október 15. Idézi: *Vásárhelyi Miklós*: Korunk Szava 1931–1938. Vigília, 1986/6.

A belpolitikai helyzet 1939-ben

- 1 *Mikó Imre*: i. m. 216. old.
- 2 Uo. 218. old.
- 3 Uo. 220. old.
- 4 *Márton Áron* levele Andrea Cassulo érsek, bukaresti apostoli nunciusnak, 1939. május 18. In: *Márton Áron írásai és beszédei*. Szerkesztette: *Marton József dr. és Nemes István*. Gyulafehérvár, 1996.
- 5 *Mikó Imre*: i. m. 221. old.
- 6 Uo. 223. old.
- 7 Uo. 225. old.

Egy egyházpolitikai vita 1939-ben

- 1 *Gyárfás Elemér* beszámolója a megoldásra váró erdélyi katolikus egyházi kérdések ügyében kiküldendő négyes bizottságra vonatkozó fejleményekről. (1939.) In: *Márton Áron írásai és beszédei*. Szerkesztette: *Marton József dr. és Nemes István*. Gyulafehérvár, 1996.
- 2 Uo.
- 3 *Márton Áron* levele Andrea Cassulo érsek, bukaresti apostoli nunciusnak, 1939. május 18. In: *Márton Áron írásai és beszédei*. Szerkesztette: *Marton József dr. és Nemes István*. Gyulafehérvár, 1996.
- 4 Uo.

Erőszakellenes szózat a világháború kitörésekor

- 1 *Márton Áron*: Tollhegygel – Hitler gyanús. Erdélyi Tudósító, 1934. február.
- 2 *Márton Áron*: Népnevelésünk feladatai. Hitel, 1937. 3.
- 3 *Márton Áron*: Templom és iskola. Erdélyi Iskola, 1939/40. 3–4.
- 4 „A nagy időkhöz nagy nemzedék kell” Idézet *Márton Áron*: Templom és iskola című beszédéből. Hitel, 1939. 3.
- 5 „Ne fogyatkozzék meg a ti hitetek!” Idézet *Márton Áron*: Templom és iskola című beszédéből. Magyar Kisebbség, 1939. december 1.

A nagyváradi és szatmári apostoli kormányzó

- 1 *Kacsó Sándor*: Fogy a virág, gyűl az iszap. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974. 415–416. old.
- 2 *Márton Áron* Emlékkönyv. Szerkesztette: *Marton József dr.* Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996. Életrajzi adatok.
- 3 Uo.

- 4 *Salacz Gábor*: I. m. 83–88. old.
- 5 *Virt László*: Katolikus kisebbség Erdélyben. Egyházfórum, Budapest–Luzern, 1991. 23. old.

A második bécsi döntés

- 1 *Salacz Gábor*: I. m. 88. old.
- 2 *Virt László*: I. m. 21–25. old.
- 3 A gyulafehérvári római katolikus egyházmegye helyzete. Magyar Kisebbség, 1941. május 16.

Magyar demokratikus koalíció az Antonescu-rezsimben

- 1 *Márton Áron* 1940. III. sz. körlevele.
- 2 Uo.
- 3 *Márton Áron* 1940. X. sz. körlevele.
- 4 *Márton Áron* 1941. V. sz. körlevele.
- 5 *Márton Áron* 1942. IV. sz. körlevele.
- 6 *Balogh Edgár* szóbeli közlése.
- 7 *Beke György*: Nyomjelző rokonság. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. 159. old.
- 8 „Vallani, egyre vallani” *Molnár Gusztáv* beszélgetése Méliusz Józseffel. Tiszatáj, 1982. 6.
- 9 *Beke György*: I. m. 166. old.
- 10 *Balogh Edgár* szóbeli közlése.
- 11 *Kacsó Sándor*: Áron püspök. Havi Szemle, Arad, 1943. december.
- 12 *Csatári Dániel*: Forgószélben. Magyar–román viszony, 1940–1945. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968. 144. old.
- 13 Uo. 36. old.
- 14 Hossu püspök bukaresti útja. Ellenzék, 1940. október 9.
- 15 *Ghyczy Jenő* mb. külügyminiszter feljegyzései Kállay Miklós miniszterelnök részére. Országos Levéltár. K64. 1942–27. csomag, 383. tétel.
- 16 A Magyarországon élő románok félelme... Népszava, 1940. október 11.
- 17 *Apor Gábor* vatikáni magyar követ levele a külügyminiszternek, 1942. február 17. Országos Levéltár, K64. 1942–27.
- 18 A romániai magyarság képviselői Budapesten. Ellenzék, 1940. október 9.
- 19 *Csatári Dániel*: i. m. 145. old.
- 20 Sajtószolgálati jelentés. Magyar Kisebbség, 1941. június 1.
- 21 *Csatári Dániel*: i. m. 145. old.
- 22 Uo. 146. old.
- 23 A gyulafehérvári római katolikus egyházmegye helyzete. Magyar Kisebbség, 1941. május 16.

- 24 *Heszke Béla*: A kisebbségi magyar katolikus egyház. In: Erdélyi Magyar Évkönyv, 1937. A Brassói Lapok kiadása.
- 25 *Mikó Imre*: Akik előttem jártak. Kriterion Kiadó, Bukarest, 1977. Jakabffy Elemér és a Magyar Kisebbség című fejezet.
- 26 *Jakabffy Elemér*: Ragaszkodjunk-e továbbra is a felekezeti oktatáshoz és a társadalomsegítés eddigi rendszeréhez? Magyar Kisebbség, 1941. június 1.
- 27 *Kacsó Sándor*: Felekezeti iskoláink kérdéséhez. Magyar Kisebbség, 1941. június 16.
- 28 *Szemlér Ferenc*: Ragaszkodjunk-e felekezeti oktatásunkhoz? Magyar Kisebbség, 1941. június 16.
- 29 *Keresztes Albin*: Ragaszkodjunk-e a hitvallásos oktatáshoz? Magyar Kisebbség, 1941. július 16.
- 30 *Kacsó Sándor*: Fogy a virág, gyűl az iszap. Kriterion Kiadó, Bukarest, 1974. 415. old.
- 31 *Csatári Dániel*: i. m. 374–375. old.
- 32 *Mikó Imre*: i. m. Jakabffy Elemér és a Magyar Kisebbség c. fejezet.
- 33 *Csatári Dániel*: i. m. 388–389. old.
- 34 *Csatári Dániel*: i. m. 389. old.

Az üldözött zsidóság védelmében

- 1 Magyarország történeti kronológiája.
- 2 *Lipcsey Ildikó*: Kolozsvár – téglagyár, 1944. május 3.–június 6. In: Az 1944. év históriája. História-könyvek, Budapest, 1984. Szerkesztette: *Glatz Ferenc*.
- 3 *Márton Áron* beszéde, 1944. május 18. Kolozsvár. Vigília, 1985. 1.
- 4 *Szerédi Jusztinián* bíboros körlevele a zsidók üldözéséről, 1944. június 29. In: *Gergely Jenő*: A püspöki kar tanácskozásai. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984. 340–341. old.
- 5 „...a múltat ne hagyjuk befejezetlenül tovább élni...” *Dr. Kis György* válaszol *Szenes Sándor* kérdéseire. In: *Szenes Sándor*: Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok. Budapest, 1986.
- 6 *Lipcsey Ildikó*: Memento: Kolozsvár, 1944. május. Vigília, 1985. 1.
- 7 *Hídvégi Máté*: Márton Áron emlékezete. Hitel, 1988. 3.
- 8 *Lipcsey Ildikó*: i. m.
- 9 *Szenczei László*: Az erdélyi magyarság harca, 1940–1944. Budapest, 1946. 33–34. old.
- 10 *Márton Áron* levele a deportálások végrehajtóihoz, 1944. május 22. In: *Márton Áron* a lelkiismeret apostola. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: *Virt László*. Ecclesia, Budapest, 1988. 112. old.

- 11 „...érzelemtől mentes és kifejezhetetlenül rémséges...” Székely Mária válaszol Szenes Sándor kérdéseire. In: Szenes Sándor i. m.
- 12 Márton Áron izraeli kitüntetése. Új Ember, 2000. április 16.

Kísérlet a háborúból való kiválásra

- 1 Baráth Béla nyilatkozata Beke Györgynek. In: Beke György: Nyomjelző rokonság. Kriterion Kiadó, Bukarest. 1978. 169–170. old.
- 2 Az 1944. őszi háborúellenes mozgalomról. Pomogáts Béla beszélgetése Vita Sándorral. Tiszatáj, 1981. október.
- 3 Balogh Edgár: Megszégyenítő és felemelő példa. Tiszatáj, 1981. szeptember.
- 4 Az 1944. őszi háborúellenes mozgalomról. L. 2. sz. jegyzet.
- 5 Uo.
- 6 Szenczei László: i. m. 39–40. old.
- 7 Uo.
- 8 Balogh Edgár szóbeli közlése.
- 9 Szenczei László: i. m. 27. old.

KÉT DIKTATÚRA KÖZÖTT

Új élet küszöbén?

- 1 Márton Anna szóbeli közlése.
- 2 Kurkó Gyárfás emlékére. Összeállította: Lipcsey Ildikó. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. Bevezető tanulmány.
- 3 Revízió, vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947). A bevezető tanulmányt írta és összeállította: Fülöp Mibály. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Vincze Gábor. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1988. 11. old.
- 4 Jakabffy Elemér: Nemzetiségpolitikai írások. Kriterion Kiadó, Bukarest, 1993. Eletrajzi adatok.
- 5 Revízió, vagy autonómia? 12. old.
- 6 Márton Áron 1945. I. sz. körlevele.
- 7 Uo.
- 8 Márton Áron 1945. II. sz. körlevele.
- 9 Balogh Edgár szóbeli közlése.
- 10 Lakatos István: Emlékirat. Kézirat. TLA Teleki László Intézet Könyvtára, jelzet: 368/1987.
- 11 „Vallani, egyre vallani” Molnár Gusztáv beszélgetése Méliusz Józseffel. Tiszatáj, 1982. június.

- 12 *Balogh Edgár* szóbeli közlése.
- 13 *Márton Áron* beszéde az Egyházmegyei Tanács 1945. évi közgyűlésén. In: *P. Szőke János*: Márton Áron. A szerző kiadása, 1988. 421–440. old.
- 14 Uo.
- 15 Uo.
- 16 *Bulányi György* szóbeli közlése.
- 17 *Gergely Jenő*: A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971. Kossuth Kiadó, Budapest, 1985. 36–37. old.

A Bolyai Egyetem támogatója

- 1 *Csögör Lajos*: Emlékezés és dokumentumok a kolozsvári Magyar Egyetem szervezéséről. Kézirat. TLA Teleki László Intézet Könyvtára. Jelzet: 462/1987. 33. old.
- 2 Uo.
- 3 Uo. 53–54. old.
- 4 Uo. 38–43. old.
- 5 Uo. 83. old.
- 6 Uo. 45–46. old.
- 7 *Kurkó Gyárfás* beszéde a Magyar Népi Szövetség Százas Intéző Bizottságának 1946. március 18–20-án tartott értekezletén. In: *Kurkó Gyárfás* emlékére. Összeállította: *Lipcsey Ildikó*. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 87. old.
- 8 Országos Petőfi Alapot! *Kurkó Gyárfás* felhívása, 1945. június 17. Uo. 56–58. old.
- 9 *Gunda Béla* levele V. L.-hoz, 1982. május 9.
- 10 *Szim Lídia dr.*: Élmények – emlékek Márton Áron püspök atyánkról. In: *Márton Áron* emlékkönyv. Szerkesztette: *Marton József dr.* Gloria, Kolozsvár, 1996. 137–138. old.
- 11 *Entz Géza* szóbeli közlése.
- 12 *Szim Lídia dr.* i. m. 139. old.

A szociális feszültségek enyhítője

- 1 *Tyukodi Mihály dr.*: Ahogy én láttam... Márton Áron kapcsolata más egyházmegyékkel. In: *Márton Áron* Emlékkönyv. Szerkesztette: *Marton József dr.* Gloria, Kolozsvár, 1996. 149–150. old.
- 2 *Márton Áron* 1946. X. sz. körlevele.
- 3 *Márton Áron* 1947. III. sz. körlevele.

Erdélyi misszió a megbékélésért

- 1 Márton Áron 1945. VIII. sz. körlevele.
- 2 Márton Áron beszéde 1945. Krisztus Király ünnepén. In: Márton Áron a lelkiismeret apostola. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: *Virt László*. Ecclesia, Budapest, 1988. 138. old.
- 3 Uo. 139. old.
- 4 Uo. 145. old.
- 5 *Virt László*: Katolikus társadalmi alapértékek. Rendszerező szociálteológia. Márton Áron Kiadó, Budapest, 1999. 146. old.
- 6 Márton Áron 1945. VIII. sz. körlevele.
- 7 Uo.
- 8 Márton Áron beszéde a kolozsvári Szent Mihály templomban, 1946. április 7-én. In: Márton Áron a lelkiismeret apostola. 159. old.
- 9 Uo. 163. old.
- 10 Uo.

Kié legyen Erdély?

- 1 *Lakatos István*: Emlékirat. Kézirat. TLA. Teleki László Intézet Könyvtára, jelzet: 368/1987. 30. old.
- 2 Uo. 31. old.
- 3 Uo.
- 4 Uo. 32. old.
- 5 Uo. 33–34. old.
- 6 Uo. 35–36. old.
- 7 Uo. 37–38. old.
- 8 Uo. 39–40. old.
- 9 Uo. 40. old.
- 10 Uo. 41–42. old.
- 11 Uo. 44. old.
- 12 Uo. 45–46. old.

Az ellentétek éleződése

- 1 Bányai László hagyaték. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye. Közli: Revízió, vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947). A bevezető tanulmányt írta és összeállította: *Fülöp Mihály*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: *Vincze Gábor*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1988. 46. old.
- 2 A Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztály összefoglaló jelentése a ro-

- mán belpolitikai helyzetről és a magyar kisebbség helyzetéről. Közli: *Revízió, vagy autonómia?* 126. old.
- 3 *Virt László*: Katolikus társadalmi alapértékek. Rendszerező szociálteológia. Márton Áron Kiadó, Budapest, 1999. A szubszidiaritás című fejezet.
 - 4 *Márton Áron* levele Petru Groza miniszterelnökhöz. Gyulafehérvár, 1946. január 28. In: *P. Szőke János*: Márton Áron. A szerző kiadása, 1988. 443. old.
 - 5 Uo. 443–446. old.
 - 6 Uo. 447. old.
 - 7 Uo. 448. old.
 - 8 Uo. 449–450. old.
 - 9 Uo. 450. old.
 - 10 *Márton Áron* beszéde Csíksomlyón, 1946 pünkösdjén. Csíksomlyói Plébániahivatal levéltárából. Közli még: *P. Szőke János* i. m. Az itt közölt és a Szőke János által közölt változat között – nyilván a gyorsírással jegyzetelés miatt – jelentéktelen eltérések vannak. V. L.
 - 11 *Nékám Sándor* bukaresti magyar politikai képviselő jelentése a magyar Külügyminisztérium részére Márton Áron csíksomlyói beszédéről, Bukarest, 1946. június 16-án. Közli: *Revízió, vagy autonómia?* 228. old.
 - 12 *Márton Áron* 1946. IX. sz. körlevele.
 - 13 *Márton Áron* 1946. X. sz. körlevele.
 - 14 *Szim Lídia dr.* I. m. In: Márton Áron Emlékkönyv. 139–140. old.
 - 15 *Gyöngyössy István* bukaresti magyar követségi tanácsos jelentése a Külügyminisztérium részére. Bukarest, 1947. augusztus 8. Közli: *Revízió, vagy autonómia?* 349. old.
 - 16 Uo. 351. old.
 - 17 Uo. 351. old.
 - 18 *Kurkó Gyárfás*: Megalkuvással nem győzhet a demokrácia. In: Kurkó Gyárfás emlékére. Összeállította: *Lipcsey Ildikó*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 96–98. old.
 - 19 Kurkó Gyárfás emlékére. 154. old.
 - 20 Uo. 203–206. old.
 - 21 Uo. 212. old.

Egyházellenes támadás törvényi szinten

- 1 *Szántó Konrád*: A katolikus egyház története. II. kötet. Ecclesia, Budapest, 1985. 334–336. old.
- 2 Márton Áron Emlékkönyv. Szerkesztette: *Marton József dr.* Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996. Életrajzi adatok.
- 3 *Kacsó Sándor* levele Márton Áronhoz. In: Márton Áron írásai és beszédei.

- Szerkesztette: *Marton József dr. és Nemes István*. Gyulafehérvár, 1996. 107–108. old.
- 4 *Márton Áron* levele Kacsó Sándorhoz. In: uo. 110–113.
 - 5 *Ferencz Ervin* szóbeli közlése. A témáról még: *Virt László*: Katolikus kisebbség Erdélyben. Egyházfórum, Budapest–Luzern, 1991. 64–65. old.
 - 6 *Bartók Albert* szóbeli közlése. A témáról még: *Virt László* i. m. 65–66. old.
 - 7 *Révész Gábor* szóbeli közlése. A témáról még: *Virt László* i. m. 49–53. old.
 - 8 *Boros Béla* érsek szóbeli közlése. A témáról még: *Virt László* i. m. 55–62. old.

Az erdélyi görög katolikus egyház betiltása

- 1 *Karácsonyi János*: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. 3. kiadás. Veszprém, 1929. 215–217. old.
- 2 Uo. 218. old.
- 3 *Szántó Konrád*: A katolikus egyház története. II. kötet. Ecclesia, Budapest, 1985. 293. old.
- 4 *Karácsonyi János* i. m. 372–373. old.
- 5 *Szántó Konrád* i. m. II. kötet, 525. old.
- 6 *Karácsonyi János* i. m. 373. old.
- 7 *Szántó Konrád* i. m. II. kötet, 525. old.
- 8 *Lukács Lajos*: A Vatikán és Magyarország 1846–1878. A bécsi apostoli nunciások jelentései és levelezése Magyarországról. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 115–117. old.
- 9 *Márton Áron* Emlékkönyv. Szerkesztette: *Marton József dr.* Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996. Életrajzi adatok.
- 10 *Alexandru Todea*: „Ha ellenséged éhes, adj neki kenyeret”. Boór János beszélgetése Alexandru Todea balázsfalvi görög katolikus érsekkel. MÉRLEG, 1990/2. sz.

Az üldözött görög katolikusok védelmében

- 1 *Márton Áron* leirata valamennyi plébániahivatalnak. In: *Márton Áron* írásai és beszédei. Szerkesztette: *Marton József dr. és Nemes István*. Gyulafehérvár, 1996. 82. old.
- 2 *Márton Áron* 2270/1948. sz. körlevele. Közli: Honismeret, 1996. 4. *Virt László* tanulmányával.
- 3 *Márton Áron* 2271/1948. sz. körlevele. In: *Márton Áron* írásai és beszédei. 83–87. old.

Küzdelem a római katolikus autonómiáért

- 1 *Virt László*: Katolikus kisebbség Erdélyben. Egyházfórum, Budapest–Luzern, 1991. 26–62. old.
- 2 „Fehér lovon a székely legendákba”. Márton Áron és Csíksomlyó. Szerkesztette: *Borsodi László, Gergely István és Miklós József*. Csíksomlyó, 1996. 40. old.
- 3 *Gaal Tamás* feljegyzése a csíksomlyói plébánia Historia Domusába. Csíksomlyói Plébániahivatal levéltára.
- 4 *Jakab László*: A mosolygó Egyház Erdélyben. Csíksomlyó, 2000. 19–20. old.
- 5 *Gaal Tamás* i. m.
- 6 Uo.

ÉRTÉKEK ÉS ESZMÉK A NEGYVENES ÉVEKBEN.

Emberképe

- 1 A katolikus társadalomelmélet emberképéről I. *Virt László*: Katolikus társadalmi alapértékek. Márton Áron Kiadó, Budapest, 1999. 47–54. old.
- 2 *Márton Áron*: Templom és iskola. Beszéd az Egyházmegyei Tanács 1939. évi közgyűlésén. Erdélyi Iskola, 1939. november–december.
- 3 *Márton Áron* kolozsvári beszéde, 1946. április 7-én. In: Márton Áron a lelkiismeret apostola. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: *Virt László*. Ecclesia, Budapest, 1988. 158–163. old.
- 4 *Márton Áron* kolozsvári beszéde 1945. Krisztus Király ünnepén. In: Márton Áron a lelkiismeret apostola. 137–146. old.
- 5 Uo.
- 6 *Márton Áron* 1946. IX. sz. körlevele.

Szabadságeszménye

- 1 A katolikus társadalomelmélet szabadságfelfogásáról I. *Virt László*: Katolikus társadalmi alapértékek. Márton Áron Kiadó, Budapest, 1999. 55–69. old.
- 2 *Márton Áron* kolozsvári beszéde 1944. május 18-án. In: Márton Áron a lelkiismeret apostola. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: *Virt László*. Ecclesia, Budapest, 1988. 108. old.
- 3 Uo.
- 4 Uo. 111. old.
- 5 Uo. 109. old.

- 6 *Márton Áron* 1944. I. sz. körlevele.
- 7 Uo.
- 8 *Márton Áron* 1947. VIII. sz. körlevele.
- 9 A szubszidiaritás elvéről I. *Virt László* i. m. 134–137. old.
- 10 *Márton Áron* Húsvéti szózata, 1945. In: *Márton Áron a lelkiismeret apostola*. 130. old.
- 11 Uo.
- 12 *Márton Áron* levele Kacsó Sándorhoz, 1948. március 24-én. In: *Márton Áron írásai és beszédei*. Szerkesztette: *Mariton József dr. és Nemes István*. Gyulafehérvár, 1996. 110–113. old.
- 13 *Márton Áron* kolozsvári beszéde 1945. Krisztus Király ünnepén. In: *Márton Áron a lelkiismeret apostola*. 143–144. old.
- 14 *Márton Áron* pünkösdi beszéde Csíksomlyón, 1946. június 10. Csíksomlyói Plébániahivatal levéltárából. Közli még: *P. Szóke János* i. m.
- 15 *Márton Áron* 1946. X. sz. körlevele.
- 16 *Márton Áron* 1947. VIII. sz. körlevele.

A másság tisztelete

- 1 *Márton Áron*: Az eszmény nyomán. Erdélyi Iskola, 1935/36. 5–6.
- 2 Uo.
- 3 *Márton Áron* 1944. I. sz. körlevele.
- 4 *Márton Áron*: Nemzet és kultúra. Erdélyi Iskola, 1934/35. 5–6.
- 5 *Márton Áron* kolozsvári beszéde 1944. május 18-án. In: *Márton Áron a lelkiismeret apostola*. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: *Virt László*. Ecclesia, Budapest, 1988. 109. old.
- 6 *Márton Áron* Húsvéti szózata, 1945. In: *Márton Áron a lelkiismeret apostola*. 121. old.
- 7 Uo. 127. old.
- 8 Uo. 127. old.
- 9 *Márton Áron* kolozsvári beszéde 1946. április 27-én. In: *Márton Áron a lelkiismeret apostola*. 161. old.
- 10 Fél lábbal Európában. *Kipke Tamás* beszélgetése *Alexandru Todea* bíborossal. Új Ember, 1991. július 21.
- 11 *Márton Áron* utolsó körlevele, 1980. május 15. In: *Márton Áron a lelkiismeret apostola*. 231. old.

Az állam helye és feladata

- 1 *Platón*: Az állam. Második könyv, 369/b. Gondolat Kiadó, Budapest, 1989.
- 2 *Arisztotelész*: Politika. Negyedik könyv, 14. Gondolat Kiadó, Budapest, 1969.

- 3 Az állam feladatáról és eszmetörténeti alapjairól I. *Virt László*: Katolikus társadalmi alapértékek. Márton Áron Kiadó, Budapest, 1999. 138–143. old.
- 4 *Márton Áron* levele Kacsó Sándorhoz, 1948. március 24-én. In: Márton Áron írásai és beszédei. Szerkesztette: *Marton József dr. és Nemes István*. Gyulafehérvár, 1996. 110–113. old.
- 5 *Márton Áron* kolozsvári beszéde, 1945. Krisztus Király ünnepén. In: Márton Áron a lelkiismeret apostola. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: *Virt László*. Ecclesia, Budapest, 1988. 143–144. old.
- 6 *Márton Áron* 1946. IX. sz. körlevele.
- 7 Uo.
- 8 *Márton Áron* gyulafehérvári beszéde 1947. január 1-jén. In: Márton Áron a lelkiismeret apostola. (Az új év küszöbén címmel.) 190–196. old.

A politikához való viszony

- 1 *Keresztury Dezső* szóbeli közlése.
- 2 *Márton Áron* 2775–1945. sz. körlevele.
- 3 *Márton Áron* 1946. IX. sz. körlevele.

Nemzeti kisebbségi lét: feladatok és jogok

- 1 *Márton Áron* Húsvéti szózata, 1945. In: Márton Áron a lelkiismeret apostola. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: *Virt László*. Ecclesia, Budapest, 1988. 121. old.
- 2 *Márton Áron*: Templom és iskola. Erdélyi Iskola, 1939/40. 3–4.
- 3 Uo.
- 4 *Márton Áron* Húsvéti szózata, 1945. In: Márton Áron a lelkiismeret apostola. 121. old.
- 5 Uo.

A szociális kérdés

- 1 *Márton Áron*: Templom és iskola.
- 2 *Márton Áron* 1942. IV. sz. körlevele.
- 3 *Márton Áron* Húsvéti szózata, 1945. In: Márton Áron a lelkiismeret apostola. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: *Virt László*. Ecclesia, Budapest, 1988. 131–132. old.
- 4 *Márton Áron* 1947. VIII. sz. körlevele.
- 5 Uo.
- 6 Uo.
- 7 *Márton Áron* 1946. II. sz. körlevele.
- 8 *Márton Áron* 1946. X. sz. körlevele.

- 9 Országos Petőfi Alapot! *Kurkó Gyárfás* felhívása, 1945. június 17. In: Kurkó Gyárfás emlékére. Összeállította: *Lipcsey Ildikó*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1987. 56–58. old.

A liberalizmus kritikája

- 1 *Márton Áron*: A kiszélesített iskola. Erdélyi Iskola, 1933/34. 1–2.
- 2 *Márton Áron*: Iskola kitárt ajtókkal. Erdélyi Iskola, 1935/36. 1–2.
- 3 *Márton Áron* kolozsvári beszéde 1944. május 18-án. Vigília, 1985. 1. sz. *Virt László* bevezetőjével.
- 4 *Márton Áron* 1945. VIII. sz. körlevele.
- 5 *Márton Áron* 1947. VIII. sz. körlevele.
- 6 *Márton Áron* 1946. X. sz. körlevele.
- 7 *Márton Áron* levele Kacsó Sándorhoz, 1948. március 24-én. In: *Márton Áron* írásai és beszédei. Szerkesztette: *Marton József dr. és Nemes István*. Gyulafehérvár, 1996. 111. old.

A kereszténység kritikája

- 1 *Márton Áron*: Templom és iskola. Erdélyi Iskola, 1939/40. 3–4.
- 2 *Márton Áron* 1940. III. sz. körlevele.
- 3 *Márton Áron* kolozsvári beszéde 1944. május 18-án.
- 4 *Márton Áron* 1945. I. sz. körlevele.
- 5 *Márton Áron* kolozsvári beszéde 1945. Krisztus Király ünnepén. In: *Márton Áron* a lelkiismeret apostola. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: *Virt László*. Ecclesia, Budapest, 1988. 144. old.
- 6 *Márton Áron* gyulafehérvári beszéde 1947. január 1-én. In: *Márton Áron* a lelkiismeret apostola. (Az új év küszöbén címmel.) 193–194. old.
- 7 Uo. 196. old.

Erőszakmentesség

- 1 *Márton Áron*: Templom és iskola.
- 2 *Márton Áron* 1940. III. sz. körlevele.
- 3 *Márton Áron* 1940. X. sz. körlevele.
- 4 *Márton Áron* 1941. V. sz. körlevele.
- 5 *Márton Áron* 1944. I. sz. körlevele.

Lelkipásztori elvek

- 1 *Márton Áron* levele Gaal Tamás felcsíki főespereshez, 1940. május 23-án. In: „Fehér lovon székely legendákba”. *Márton Áron* és Csíksomlyó. Szer-

- kesztette: *Borsodi László, Gergely István és Miklós József*. Csíksomlyó, 1996. 78. old.
- 2 *Márton Áron* levele Gaal Tamás felcsíki főespereshez, 1946. május 2-án. In: Uo.
 - 3 Uo.
 - 4 *Márton Áron* levele Gaal Tamás felcsíki főespereshez, 1948. szeptember 9-én. In: uo. 81. old.
 - 5 Uo.
 - 6 Uo.
 - 7 *Márton Áron* 1940. X. sz. körlevele.
 - 8 *Márton Áron*: Az eszmény nyomán. Erdélyi Iskola, 1935/36. 5–6.
 - 9 *Márton Áron* 1939. VI. sz. körlevele. Az első püspöki körlevele.
 - 10 Uo.
 - 11 *Márton Áron* 1944. I. sz. körlevele.

Márton Áron lelkisége

- 1 *Márton Áron* 1945. VIII. sz. körlevele.
- 2 *Márton Áron* 1946. II. sz. körlevele.
- 3 *Márton Áron* 1945. I. sz. körlevele.
- 4 *Márton Áron* Húsvéti szózata, 1945. In: *Márton áron a lelkiismeret apostola*. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: *Virt László*. Ecclesia, Budapest, 1988. 120. old.
- 5 Uo. 132. old.
- 6 *Márton Áron* 1947. VIII. sz. körlevele.
- 7 *Márton Áron* 1945. VIII. sz. körlevele.
- 8 *Márton Áron* 1947. VIII. sz. körlevele.
- 9 *Márton Áron* Húsvéti szózata, 1945. In: *Márton Áron a lelkiismeret apostola*. 130. old.
- 10 *Márton Áron* 1945. VIII. sz. körlevele.

BILINCS ÉS GLÓRIA

Márton Áron letartóztatása

- 1 *Gaal Tamás* felcsíki főesperes, csíksomlyói plébános feljegyzése a csíksomlyói egyházközség Historia Domusában. Csíksomlyói Plébániahivatal levéltára.
- 2 *Jakab Antal* püspök szóbeli közlése.
- 3 *Eröss Lajos* szóbeli közlése.

A vizsgálati fogság

- 1 *Lakatos István*: Emlékirat. Kézirat. TLA. Teleki László Intézet Könyvtára, jelzet: 368/1987. 47–48. old.
- 2 E hangsúlyt az indokolja, hogy egy könyv szerkesztője 1989-ben, a forrás megjelölése nélkül, mintha az saját fogalmazványa lenne, hosszú oldalakat közölt szó szerint Lakatos István emlékirataiból. V. L.
- 3 *Lakatos István* i. m. 48. old.
- 4 Uo. 49–51. old.

A bírósági színjáték

- 1 *Lakatos István* i. m. 51–65. old.
- 2 Uo. 65. old.
- 3 Ítélethirdetés Márton Áron perében. Kézirat. TLA. Teleki László Intézet Könyvtára, jelzet: 117/1986. 9. old.
- 4 Uo. 11. old.
- 5 Uo. 11–14. old.
- 6 Uo. 26–27. old.
- 7 Uo. 43–46. old.
- 8 *Lakatos István* i. m. 67–69. old.
- 9 *Venczel József*: Erdélyi föld – erdélyi társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- 10 *Hajdú Gyula* brassói plébános szóbeli közlése.
- 11 *Balogh Edgár* szóbeli közlése.
- 12 *Lakatos István* i. m. 69. old.

Életfogytiglanra ítélve

- 1 *Lakatos István* i. m. 67. old.
- 2 *Bálint Tibor*: Viszem én a keresztet...! Kelet–Nyugat, 1994. február.
- 3 *Boros Béla* érsek szóbeli közlése. A témáról még: *Virt László*: Katolikus kisebbség Erdélyben. Egyházfórum, Budapest–Luzern, 1991. 32. old.
- 4 *Boros Béla* érsek szóbeli közlése.
- 5 *Boros Béla* érsek szóbeli közlése. A témáról még: *Virt László*: i. m. 32–33. old.
- 6 *Alexandru Todea*: „Ha ellenséges éhes, adj neki kenyeret!” Boór János beszélgetése Alexandru Todea balázsfalvi görög katolikus érsekkel. Mérleg, 1990/2. sz.
- 7 „A börtönőr megtanulta magyarul az imádságot” *Gazda Árpád* beszélget *Boros Béla* címzetes érsekkel. Romániai Magyar Szó, 1993. április 17–18.
- 8 *Boros Béla* szóbeli közlése.

- 9 *Boros Béla* szóbeli közlése.
- 10 *Balogh Edgár* szóbeli közlése.

Az egyházmegye a püspök börtönévei alatt

- 1 Egy egyházmegye kormányzása a viszonyok függvényében többféle formában történhet, melyeket a kánonjog szabályoz. Normális esetben a megyéspüspök az egyházmegye kormányzója állandó kinevezéssel, melyet a pápa ad. Minden megyéspüspök mellett van általános püspöki helynök (generalis vicarius), aki szintén ordináriusnak minősül és a püspök megbízása alapján tevékenykedik. Ha a püspök meghal, akkor káptalani helynök kormányoz az új püspök kinevezéséig, akit az egyházmegye káptalanja választ. Ha a pápa nem tud állandó püspököt kinevezni, akkor apostoli kormányzó irányítja az egyházmegyét, szintén szentszéki kinevezéssel. Az e munkában gyakran emlegetett ordinarius substitus az akadályoztatott (pl. börtönben lévő) püspök helyett, az ő nevében kormányoz.).
- 2 *Boros Béla* érsek szóbeli közlése.
- 3 *Márton Áron* 2775–1945. sz. körlevele. In: *Márton Áron írásai és beszédei*. Szerkesztette: *Marton József dr. és Nemes István*. Gyulafehérvár, 1996. 79. old.
- 4 *Gaal Tamás* felcsíki főesperes feljegyzése a csíksomlyói egyházközség *Historia Domusában*. Csíksomlyói Plébániahivatal levéltára.
- 5 *Jakab Antal* püspök, *Eröss Lajos* nagyprépost és *Léstyán Ferenc* főesperes szóbeli közlései.
- 6 *Vasvári Aladár* ny. brassói plébános szóbeli közlése.
- 7 *Jakab Antal* püspök szóbeli közlése.
- 8 *Jakab Antal* püspök, *Boros Béla* érsek és *Révész Gábor* szóbeli közlése.
- 9 *Boros Béla* érsek szóbeli közlése.
- 10 *Boros Béla* érsek szóbeli közlése.
- 11 *Jakab Antal* püspök szóbeli közlése.
- 12 *Márton József* szóbeli közlése.
- 13 *Gaal Tamás* felcsíki főesperes idézett feljegyzése.
- 14 *Ferencz Ervin* és *Bálint Salvator* ferences szerzetesek szóbeli közlése.
- 15 *Hetényi Varga Károly*: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. II. Dávid László címszó. Lämpás Kiadó, Abaliget, 1994.
- 16 *Jakab Antal* püspök szóbeli közlése.
- 17 *Eröss Lajos* nagyprépost szóbeli közlése.
- 18 *Boross Béla* érsek szóbeli közlése.
- 19 *Léstyán Ferenc* szóbeli közlése.
- 20 *Léstyán Ferenc* szóbeli közlése.
- 21 *Léstyán Ferenc* szóbeli közlése.
- 22 *Léstyán Ferenc* és *Eröss Lajos* szóbeli közlése.
- 23 *Eröss Lajos* szóbeli közlése.

- 24 *Ferencz Ervin* szóbeli közlése.
- 25 *Léstyán Ferenc* szóbeli közlése.
- 26 *Erőss Lajos* szóbeli közlése.
- 27 *Erőss Lajos* szóbeli közlése.
- 28 *Erőss Lajos* szóbeli közlése.
- 29 *Godó Mihály* jezsuita szerzetes és *Erőss Lajos* szóbeli közlése.
- 30 *Erőss Lajos* szóbeli közlése.

Márton Áron szabadulása

- 1 *Tyukodi Mihály dr.*: Ahogy én láttam... In: *Márton Áron Emlékkönyv*. Szerkesztette: *Marton József dr.* Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996. 153. old.
- 2 *Márton Áron Emlékkönyv*. Életrajzi adatok.
- 3 *Márton Anna* szóbeli közlése.

KÉT ÉVIG SZABADLÁBON

Visszatérés Gyulafehérvárra

- 1 *Márton Áron*, a politikus. *Ferencz Zsuzsanna* beszélgetése *Fazekas Jánossal*. Erdélyi Napló, 1996. május 15.
- 2 *Márton Áron Emlékkönyv*. Szerkesztette: *Marton József dr.* Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996. Életrajzi adatok.
- 3 *Márton Áron* 1460/1955. sz. körlevele. A börtönből való kiszabadulása után írt első körlevele.
- 4 Uo.

A püspök „javíthatatlan”: újabb konfliktus a kormánnyal

- 1 *Márton Áron* levele Chiviu Stoica miniszterelnökhöz. In: *Márton Áron írásai és beszédei*. Szerkesztette: *Marton József dr.* és *Nemes István*. Gyulafehérvár, 1996. 118–119. old.
- 2 *Erőss Lajos* szóbeli közlése.
- 3 *Huber József* szóbeli közlése.
- 4 *Léstyán Ferenc* szóbeli közlése.

Márton Áron újjászervezi a teológiát

- 1 *Bálint Lajos* püspök szóbeli közlése.
- 2 *Tyukodi Mihály dr.*: Ahogyan én láttam... In: *Márton Áron Emlékkönyv*. Szerkesztette: *Marton József dr.* Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996. 152–154. old.

- 3 Uo.
- 4 Uo. 154–155. old.
- 5 Uo. 155. old.
- 6 *Márton Áron* beszéde a papnövendékek és a teológia tanárai előtt, 1955. november 13. In: *Márton Áron írásai és beszédei*. 55. old.
- 7 *Márton Áron* beszéde a papi lelkigyakorlatok befejezésén, 1957. szeptember 13. In: *Márton Áron írásai és beszédei*. II. kötet. Szerkesztette: *Marton József dr.* Gyulafehérvár, 1997. 20. old.

A ferencesek ügye

- 1 *Pap Leonárd*: *Márton Áron a terciarius. Magnificat.* Az Erdélyi Ferences Rendtartomány negyedéves lapja. 1996. március.
- 2 *Bálint Salvator* szóbeli közlése.
- 3 *Bálint Salvator* szóbeli közlése.
- 4 *Ferencz Ervin* szóbeli közlése.
- 5 *Bálint Salvator* szóbeli közlése.
- 6 *Márk József* szóbeli közlése.
- 7 *Benedek Domonkos*: Emlékeim, élményeim *Márton Áron* püspökkel kapcsolatban. In: *Márton Áron Emlékkönyv.* Szerkesztette: *Marton József dr.* Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996. 179–180. old.
- 8 *Bartók Albert* szóbeli közlése.

A püspök „javíthatatlan”: újra görög katolikusokat támogat

- 1 *Lucian Muresan*: Memento. In: *Márton Áron Emlékkönyv.* Szerkesztette: *Marton József dr.* Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996. 170–172. old.
- 2 Uo.
- 3 Uo.
- 4 Uo.

TÍZ ÉVIG HÁZIÓRIZETBEN

A batalom dilemmája: ismét börtön, vagy csak háziórizet?

- 1 *Márton Áron* a politikus. *Ferencz Zsuzsanna* beszélgetése *Fazekas Jánossal.* Erdélyi Napló, 1996. május 15.
- 2 A háziórizet elrendelésének pontos dátumát *Márton Áron* közli 1967-ben, amikor tájékoztatja az egyházmegyét a háziórizet megszüntetéséről.

A Szoboszlay-per: újabb kísérlet a püspök bebörtönzésére

- 1 *Ferencz Ervin* szóbeli közlése.
- 2 *Ferencz Ervin* szóbeli közlése.
- 3 *Ferencz Ervin* szóbeli közlése.
- 4 *Ferencz Ervin* szóbeli közlése.
- 5 *Ferencz Ervin* szóbeli közlése.
- 6 *Hetényi Varga Károly*: Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. I. kötet. (Szentmártoni Odorik címszó.) Pro Domo Kiadó, Pécs, 1999.
- 7 *Hetényi Varga Károly*: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. II. kötet. (Szoboszlay Aladár címszó.) Lámpás Kiadó, Abaliget, 1994.
- 8 *Hetényi Varga Károly*: Szerzetesek... (Ferencz Ervin címszó.)
- 9 Uo.
- 10 Uo.

A diktatúra ellen, háziőrizetből

- 1 *Bálint Salvator* szóbeli közlése.
- 2 *Márton Áron* beszéde a gyulafehérvári székesegyházban, Petru Groza temetése napján. In: *Márton Áron* írásai és beszédei. Szerkesztette: *Marton József dr. és Nemes István*. Gyulafehérvár, 1996. 121–122. old.
- 3 *Márton Áron* levele a Vallásügyi Osztály elnökéhez, 1963. március 20. In: uo. 123–124. old.
- 4 Az 1948. évi román kultusztörvény 6. és 7. §-a.
- 5 Uo.
- 6 *Márton Áron* levele a Vallásügyi Osztály vezértitkárához, 1966. február 16. In: *Márton Áron* írásai és beszédei. 127–130. old.

Az egyházmegye lelkipásztori helyzete

- 1 *Márton Áron* 1460/1955. sz. körlevele. In: *Márton Áron* írásai és beszédei. Szerkesztette: *Marton József dr.* Gyulafehérvár, 1997. 93. old.
- 2 *Márton Áron* beszéde diakónusszentelésen, 1960. május 29-én. In: *Márton Áron* írásai és beszédei. II. kötet. 45. old.
- 3 Ilyen értelmű írás volt pl. az *Új Ember* 1990. karácsonyi számának szerkesztőségi cikke.
- 4 *Eröss Lajos*: A hűséges Tanú. In: *Márton Áron* Emlékkönyv. Szerkesztette: *Marton József dr.* Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996. 101. old.
- 5 *Márton Áron* beszéde a gyulafehérvári hittudományi főiskola tanévnyitó ünnepén, 1960. szeptember 29. In: *Márton Áron* írásai és beszédei. II. kötet.
- 6 *Márton Áron* beszéde papszenteléskor, 1964. április 5-én. In: uo. 80. old.
- 7 *Márton Áron* beszéde papszenteléskor, 1965. április 25. In: uo. 84. old.
- 8 *Márton Áron* beszéde diakónusszenteléskor, 1965. október 31-én. In: uo. 89. old.

Szellemi élet a háziőrízetben

- 1 *Erőss Lajos*: i. m., 105. old.
- 2 Uo.
- 3 *Tyukodi Mihály dr.*: Ahogy én láttam... In: Márton Áron emlékkönyv. Szerkesztette: *Marton József dr.* Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996. 154. old.
- 4 *Szim Lídia dr.*: Élmények – emlékek Márton Áron püspök atyánkról. In: Márton Áron Emlékkönyv. 142. old.
- 5 *Erőss Lajos*: i. m. 105. old.
- 6 *Szőke János*: Márton Áron kapcsolata a Szentszékkal. In: Márton Áron Emlékkönyv. 127. old.

Feloldják a háziőrízetet

- 1 Márton Áron Emlékkönyv. Szerkesztette: *Marton József dr.* Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996. Életrajzi adatok.
- 2 Uo.
- 3 Uo.
- 4 Új Ember, 1967. december 3.
- 5 Márton Áron Emlékkönyv. Életrajzi adatok.
- 6 *Szabó Lajos* szóbeli közlése.
- 7 *Márton Áron* 2580–1967. sz. körlevele. Tájékoztató a háziőrízet feloldásáról.

AZ ÖREG PÜSPÖK.

A háziőrízet feloldásának Janus-arca

- 1 Márton Áron a politikus. *Ferencz Zsuzsanna* beszélgetése *Fazekas Jánossal*. Erdélyi Napló, 1996. május. 15. és 22.
- 2 *Márton Áron* levele a Vallásügyi Osztály vezértitkárának, 1968. január 17. In: Márton Áron írásai és beszédei. Szerkesztette: *Marton József dr.* és *Nemes István*. Gyulafehérvár, 1996. 60–67. old.
- 3 Uo.
- 4 Uo.
- 5 Uo.
- 6 Uo.
- 7 *Márton Áron* feljegyzése pótlólag csatolva a fenti levélhez. In: Uo.
- 8 Márton Áron Emlékkönyv. Szerkesztette: *Marton József dr.* Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996. Életrajzi adatok.
- 9 *Fodor Sándor*: Életszentség és emberi nagyság. Kelet–Nyugat, 1994. február. Nagyvárad.

Római utak

- 1 Új Ember, 1969. október 12.
- 2 *Jakubinyi György dr.*: A „Hegy”. In: Márton Áron Emlékkönyv. Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996. 60. old.
- 3 Új Ember, 1969. október 12.
- 4 Márton Áron Emlékkönyv. Életrajzi Adatok.
- 5 *Márton Áron* beszéde Gyulafehérváron, 1970. március 14. In: Márton Áron írásai és beszédei. II. kötet. Szerkesztette: *Marton József dr.* Gyulafehérvár, 1997. 119. old.
- 6 *Jakubinyi György dr.* i. m. 61. old.
- 7 Uo.
- 8 *Márton Áron* hozzászólása az 1971. évi püspöki szinóduson, Rómában. Kézirat.
- 9 *Márton Áron* beszéde az 1971. évi püspöki szinóduson, Rómában. In: Márton Áron a lelkiismeret apostola. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: *Virt László*. Ecclesia, Budapest, 1988.
- 10 Uo.
- 11 Márton Áron Emlékkönyv. Életrajzi adatok.
- 12 Uo.
- 13 *Jakab Antal* püspök szóbeli közlése.

Párbeszéd az ortodox egyházzal – a görög katolikusokról le nem mondva

- 1 *Erőss Lajos* i. m. 102. old.
- 2 Uo. 101–102. old.
- 3 Márton Áron Emlékkönyv. Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996. Életrajzi adatok.

Lelkipásztori helyzet a hetvenes években

Ez a fejezet húsz esztendő erdélyi útjainak, személyes kapcsolatainak, tapasztalatainak alapján készült.

Időskori szellemi kapcsolatok

- 1 *Jakab László*: A mosolygó Egyház Erdélyben. Megtörtént humoros elbeszélések, komikus esetek és anekdotikus történetek. Csíksomlyó, 2000. 137. old.
- 2 *Keresztes Sándor* szóbeli közlése.
- 3 *Illyés Gyuláné* szóbeli közlése.
- 4 *Keresztes Sándor* szóbeli közlése.
- 5 *Battha Pál* szóbeli közlése.

- 6 *Balogh Edgár* szóbeli közlése.
- 7 *Kányádi Sándor* szóbeli közlése.
- 8 *Kányádi Sándor* szóbeli közlése.
- 9 *Kányádi Sándor* szóbeli közlése.
- 10 *Domokos Pál Péter* szóbeli közlése.
- 11 *Venczel József* levele Márton Áronhoz, 1969. február 9. In: Márton Áron írásai és beszédei. Szerkesztette: *Marton József dr. és Nemes István*. Gyulafehérvár, 1996. 96. old.
- 12 *Márton Áron* válaszlevele Venczel Józsefnek, 1969. február 11. In: *uo.* 97. old.
- 13 *Márton Áron* beszéde Venczel József temetésén, 1972. március 18. In: Márton Áron a lelkiismeret apostola. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: *Virt László*. Ecclesia, Budapest, 1988.

ÖREGKORI ÉRTÉKEK ÉS ESZMÉK

Erőszakmentesség, szolidaritás, a politikához való viszony

- 1 *Márton Áron* beszéde az 1971. évi püspöki szinóduson, Rómában. In: Márton Áron a lelkiismeret apostola. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: *Virt László*. Ecclesia, Budapest, 1988.
- 2 *Márton Áron*: A püspök tanúságtétele az egyházmegyében. In: Márton Áron írásai és beszédei. II. kötet. Szerkesztette: *Marton József dr.* Gyulafehérvár, 1997. 167. old.
- 3 *Márton Áron* beszéde papszenteléskor, 1973. április 29. In: *uo.* 147. old.
- 4 *Márton Áron* 350/1972. sz. körlevele.
- 5 *Uo.*
- 6 *Uo.*
- 7 *Uo.*
- 8 L. 1. sz. jegyzet.
- 9 *Márton Áron* beszéde 1966. Krisztus Király ünnepén, Gyulafehérváron. In: Márton Áron írásai és beszédei. II. kötet. 97–98. old.
- 10 *Márton Áron* beszéde diakónusszentelésen, 1967. június 29. In: *uo.* 100. old.
- 11 *Márton Áron* beszéde diakónusszentelésen, 1974. november 24. In: *uo.* 153. old.
- 12 *Márton Áron* beszéde diakónusszentelésem, 1967. június 29. In: *uo.* 102. old.
- 13 *Márton Áron* 350/1972. sz. körlevele.

Lelkisége, személyes bite

- 1 *Márton Áron* beszéde a II. vatikáni zsinat bezárása alkalmából. Gyulafehérvár, 1965. december 8. In: *Márton Áron írásai és beszédei. II. kötet. Szerkesztette: Marton József dr.* Gyulafehérvár, 1997. 92. old.
- 2 *Márton Áron* beszéde Gyulafehérváron, 1971. március 27. In: *uo.* 128. old.
- 3 *Márton Áron* beszédtervezete Ichrik Augusztá szociális testvér temetésére, 1973. május 12. In: *uo.* 104. old.
- 4 *Márton Áron* beszéde 1966. Krisztus Király ünnepén. In: *uo.* 97. old.
- 5 *Uo.*
- 6 *Márton Áron* beszéde diakónusszenteléskor, 1957. március 17. In: *uo.* 18. old.
- 7 *Márton Áron* beszéde a papi lelkigyakorlatok befejezésén. Gyulafehérvár, 1957. szeptember 13. In: *uo.* 21. old.
- 8 *Márton Áron* beszéde öt titkos ferences papnövendék papszentelésén. Gyulafehérvár, 1957. november 24. In: *uo.* 26. old.
- 9 *Márton Áron* beszéde diakónusszenteléskor, 1968. szeptember 21. In: *uo.* 112. old.
- 10 *Márton Áron* beszéde papszenteléskor, 1971. április 18-án. In: *uo.* 130. old.
- 11 *Márton Áron* beszéde papnövendékek lelkigyakorlatán. Gyulafehérvár, 1974. március 30. In: *uo.* 150. old.

Katolicitás, egyház

- 1 *Márton Áron* beszéde papszenteléskor, 1967. április 2. In: *Márton Áron írásai és beszédei. II. kötet. Szerkesztette: Marton József dr.* Gyulafehérvár, 1997. 99. old.
- 2 *Márton Áron* beszéde diakónusszentelésén, 1974. november 24. In: *uo.* 154–155. old.
- 3 *Márton Áron* beszéde, Gyulafehérvár, 1973. március 7. In: *uo.* 144. old.
- 4 *Márton Áron* 2381/1975. sz. körlevele.
- 5 *Uo.*
- 6 *Uo.*
- 7 *Márton Áron: Az ökumenizmusról.* In: *uo.* 156–157. old.

Lelkipásztori elvei

- 1 *Márton Áron* beszéde diakónusszentelésén, 1968. szeptember 21. In: *Márton Áron írásai és beszédei. II. kötet. Szerkesztette: Marton József dr.* Gyulafehérvár, 1997. 122. old.
- 2 *Márton Áron* beszéde öt titkos ferences papnövendék papszentelésén, Gyulafehérvár, 1957. november 24. In: *uo.* 26. old.
- 3 *Márton Áron* beszéde papszenteléskor, 1961. július 30. In: *uo.* 59–60. old.

- 4 *Márton Áron* beszéde papszenteléskor, 1964. június 29. In: *uo.* 81–82. old.
- 5 *Márton Áron* beszéde, Gyulafehérvár, 1961. május 11. In: *uo.* 51. old.
- 6 *Márton Áron* beszéde papszenteléskor, 1973. április 29. In: *uo.* 146–147. old.
- 7 *Márton Áron* beszéde, Gyulafehérvár, 1964. február 9. In: *uo.* 76. old.
- 8 *Márton Áron* beszéde papszenteléskor, 1971. április 18. In: *uo.* 129. old.
- 9 *Márton Áron* beszéde, Gyulafehérvár, 1965. április 3. In: *uo.* 83. old.
- 10 *Márton Áron* beszéde, Gyulafehérvár, 1974. október 31. In: *uo.* 152. old.
- 11 *Márton Áron* beszéde diakónusszenteléskor, 1974. november 24. In: *uo.* 154. old.

Diakónia

- 1 *Márton Áron* beszéde a II. vatikáni zsinat bezárása alkalmából, Gyulafehérvár, 1965. december 8. In: *Márton Áron* írásai és beszédei. II. kötet. Szerkesztette: *Marton József dr.* Gyulafehérvár, 1997. 92. old.
- 2 *Márton Áron* beszéde diakónusszenteléskor, 1966. június 29. In: *uo.* 96. old.
- 3 *Márton Áron* beszéde diakónusszenteléskor, 1970. június 28. In: *uo.* 124–125. old.
- 4 *Márton Áron* beszéde diakónusszenteléskor, 1974. november 24. In: *uo.* 153. old.
- 5 *Márton Áron* beszéde papnövendékek lelki gyakorlatán, Gyulafehérvár, 1975. március 22. In: *uo.* 159–160. old.
- 6 L. 1. sz. jegyzet.

SZÁMADÁSRA KÉSZEN

A beteg püspök

- 1 *Boros Béla* érsek szóbeli közlése.
- 2 *Márton Áron* Emlékkönyv, Életrajzi adatok.
- 3 *Boros Béla* érsek szóbeli közlése.
- 4 *Huber József*: *Márton Áron* püspök utolsó betegsége és halála. In: *Márton Áron* írásai és beszédei. Szerkesztette: *Marton József dr. és Nemes István.* Gyulafehérvár, 1996. 151. old.
- 5 *Márton Áron* Emlékkönyv, Életrajzi adatok.
- 6 *Márton Áron*: Beszéd-tervezet a Szocialista Egységfront első kongresszusára, 1974. In: *Márton Áron* írásai és beszédei. 133–134. old.
- 7 *Márton Áron*: Körlevéltervezet, 1974. augusztus. In: *uo.*
- 8 *Huber József*: I. m.
- 9 *Uo.*
- 10 *Kacsó Júlia*: *Márton Áron* püspök utolsó évei. In: *Márton Áron* Emlékkönyv.

- 11 Uo.
- 12 Uo.
- 13 Uo.
- 14 Uo.
- 15 Uo.
- 16 *Eróss Lajos*: A hűséges Tanú. In: uo.
- 17 *Szim Lídia dr.*: Élmények – emlékek Márton Áron püspök atyánkról. In: uo.
- 18 *Kányádi Sándor* szóbeli közlése.
- 19 *Huber József*: i. m.
- 20 *Eróss Lajos*: i. m.
- 21 Márton Áron Emlékkönyv, Életrajzi adatok.

Márton Áron utolsó körlevele

A körlevelet közli: Márton Áron a lelkiismeret apostola. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: *Virt László*. Ecclesia, Budapest, 1988.; *P. Szóke János*: Márton Áron. A szerző kiadása, 1988.

Márton Áron halála

- 1 *Huber József*: i. m.
- 2 *Kacsó Júlia*: i. m.
- 3 *Szim Lídia dr.*: i. m.
- 4 *Kacsó Júlia*: i. m.
- 5 *Márton Anna* szóbeli közlése.
- 6 *Kacsó Júlia*: i. m.
- 7 Uo.
- 8 *Szim Lídia dr.*: i. m.
- 9 *Huber József*: i. m.
- 10 *Kacsó Júlia*: i. m.

NÉVMUTATÓ

ÁBRAHÁM ÁRPÁD torjai plébános: 299
ADORJÁN KÁROLY gyulafehérvári kanonok, törvénytelen ordinárius: 254, 256–258, 259, 277, 279, 282–283, 297, 340
AFTENIE, VASILE görög katolikus püspök, bukaresti püspöki helynök: 165
AGENTUREANU román pénzügyminiszter 243
ÁGOTHA ENDRE erdélyi pap, a papi béke-mozgalom alapítója: 250, 279–280
ALBRECHT DEZSŐ erdélyi magyar lapszerkesztő: 46, 49
ANGHELESCU, CONSTANTIN, román kultuszminiszter: 15
ANGI CSABA ferences szerzetes, dési helyettes-házfőnök: 301
ANTONESCU, ION tábornok, román fasiszta vezető: 86–91, 93–99
APÁTHY ISTVÁN kolozsvári egyetemi tanár, világhírű orvos, 1918 őszén az Erdélyi Magyar Kormányzó Bizottság elnöke: 12, 14, 127
ATHANÁZ erdélyi ortodox, majd görög katolikus püspök (az első erdélyi görög katolikus püspök): 16, 163
AUGUSTIN, FRANCISC katolikus pap, bukaresti ordinárius: 337

B

BAJOR ANDOR romániai magyar író, a Keresztény Szó alapító-szerkesztője: 152
BAKOS SÁNDOR főesperes, gyergyócsomafalvi plébános: 315
BALAN, IOAN lugosi görög katolikus püspök: 165
BÁLINT LAJOS gyulafehérvári érsek: 172, 252, 283, 315, 332, 423
BÁLINT SALVATOR ferences szerzetes, egyháztörténész, teológiai tanár, rektor helyettes-tartományfőnök: 287–288, 301
BÁLINT TIBOR romániai magyar író: 242
BALOGH ARTÚR kisebbségi jogász: 96
BALOGH EDGÁR publicista, MNSZ-vezető, kolozsvári egyetemi tanár, szerkesztő: 50, 75, 90, 108, 240, 245, 345
BALOGH ISTVÁN („Balogh páter”), csanádi egyházmegye katolikus pap, magyar miniszterelnökségi államtitkár: 126
BÁNÁSS LÁSZLÓ veszprémi püspök: 126
BÁNFFY MIKLÓS gróf, romániai magyar író, politikus, magyar külügyminiszter: 78
BÁNYAI JÁNOS kommunista politikus, MNSZ-alelnök: 137, 143
BARA FERENC gyulafehérvári püspöki titkár, majd csíkszépvízi plébános: 385, 391
BARÁTH BÉLA kolozs-dobokai főesperes, kolozsvári plébános: 40
BÁRDOS LAJOS zeneszerző: 42
BARTALIS ÁRPÁD gyulafehérvári püspöki titkár, majd tordai plébános: 316
BARTALIS JÁNOS romániai magyar költő: 104
BARTHA IGNÁC jogász, az erdélyi ferences rendtartomány jogtanácsosa: 79
BARTÓK ALBERT ferences szerzetes: 289
BARTÓK BÉLA zeneszerző 42
BÁTHORI ANDRÁS bíboros, warmia-i (Lengyelország) püspök, erdélyi fejedelem 11
BÉKÉS GELLÉRT pannonhalmi bencés szerzetes, teológus, római egyetemi tanár, költő: 346
BENEDEK DOMOKOS erdélyi ferences tartományfőnök: 289
BENEDEK ELEK szerkesztő, meseíró: 9, 131
BENEDEK FIDÉL erdélyi ferences tartományfőnök: 288, 300
BENEDEK ISTVÁN író, orvos, pszichiáter, kolozsvári egyetemi tanár 128, 131, 136
BENEDEK MARCELL irodalomtörténész, kolozsvári egyetemi tanár: 128, 131
BERSZÁN LAJOS gyimesfelsőlaki plébános: 316
BERTALAN BALÁZS katolikus pap, békemozgalmi aktivista: 250, 279,
BETHLEN GYÖRGY gróf, romániai magyar

- politikus, az Országos Magyar Párt elnöke, szenátor: 78, 104
- BETHLEN ISTVÁN gróf, magyar miniszterelnök: 107
- BIBÓ ISTVÁN 199
- BÍRÓ VENCEL piarista szerzetes, történész, kolozsvári egyetemi tanár, erdélyi piarista tartományfőnök 42, 129
- BITAY ÁRPÁD nyelvész, kultúrtörténész, romániai magyar politikus: 23, 42, 48
- BODOR BERTALAN 226, 229–230, 236–237, 239–240,
- BODNARAS, EMIL román miniszterelnök-helyettes: 296, 321, 328–330
- BOGA ALAJOS gyulafehérvári kanonok, az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatója, püspöki helynök, ordinárius (1949/50-ben a letartóztatott Márton Áron helyettese) 107–108, 243, 253, 255, 282
- BOGDÁNFY SZILÁRD püspök, teológiai tanár, a szatmári és a nagyváradai egyházmegyék titkos püspöke 162, 173
- BOKÁNYI DEZSŐ az MSZDP elnöke 232
- BOLDIZSÁR IVÁN író, a Rákosi-korszakban külügyminiszter-helyettes: 45
- BORBÉLY GÁBOR felcsíki főesperes, csíkszeredai plébános 316
- BORILA, PETRE román kommunista politikus: 296
- BOROS BÉLA érsek, temesvári teológiai tanár, rektor, a temesvári egyházmegye titkos püspöke 162, 173, 243–245, 253–254, 285, 300, 319, 321, 382
- BOROS FORTUNÁT erdélyi ferences tartományfőnök: 287
- BOROS KÁROLY csíktaplocai plébános: 316
- BRATIANU, GHEORGHE történész, román politikus 243–244
- BUKOVSKY, JOHN érsek, pápai nuncius, korábban nunciusi titkár: 336
- BULÁNYI GYÖRGY piarista szerzetes, debreceni gimnáziumi tanár, egyetemi lelkész: 126
- BÚZA LÁSZLÓ nemzetközi jogász, kolozsvári egyetemi tanár: 128, 138–139
- C
- CASAROLI, AGOSTINO bíboros, vatikáni államtitkár (miniszterelnöknek megfelelő beosztás) 313
- CASSULO, ANDREA érsek, bukaresti pápai nuncius: 78–80, 98
- CEAUSESCU, NICOLAE kommunista párvezér, román államelnök: 227, 296, 301, 320, 327–328, 330, 338
- CHINEZU, LIVIU balázsfalvi görög katolikus segédpüspök: 165, 243
- CHISINOVSKI, IOSIF román kommunista politikus 296
- CISAR, ALEXANDRU bukaresti római katolikus érsek: 162, 173, 246, 256, 260
- CONSTANTINESCU, EMIL román kommunista politikus 296
- CORNEANU, NICOLAE bánati ortodox érsek 335
- CZAPIK GYULA egri érsek 127
- CZETTELE DEZSŐ ferences szerzetes: 289
- CZIBALMOS JULIANNA szociális testvér: 391
- CZIRJÁK ÁRPÁD gyulafehérvári kanonok, kolozs-dobokai főesperes, kolozsvári plébános: 306, 316
- CZIZA FERDINÁND temesvári egyházmegye pap, törvénytelen temesvári ordinárius: 284, 297
- CZUMBEL LAJOS szatmári ordinárius: 162, 253
- CSATÁRI DÁNIEL történész 92, 95
- CSATÓ BÉLA marosi főesperes, sepsiszentgyörgyi, majd marosvásárhelyi plébános: 316
- CSIHA KÁLMÁN erdélyi református püspök: 298
- CSÍKI DÉNES gyulafehérvári püspöki titkár, majd püspöki irodaigazgató 316
- CSISZÉR ALBERT erdélyi ferences tartományfőnök 316
- CSISZÉR ELEK 160
- CSÓGÖR LAJOS fogorvos, kolozsvári, majd marosvásárhelyi egyetemi tanár, a Bolyai Egyetem első rektora: 104, 106, 128–129, 131, 137
- D
- DÁLNOKI MIKLÓS BÉLA tábornok, magyar miniszterelnök: 126
- DÁLNOKI VERESS LAJOS tábornok, hadseregparancsnok: 107
- DANI GERGELY gyimesbükki plébános: 315
- DÁVID FERENC 77
- DÁVID LÁSZLÓ kolozsvári egyetemi lelkész, majd püspöki titkár, majd kolozs-dobokai főesperes, kolozsvári plébános 25, 104, 123, 282–284, 311, 381

DEBRECZENI LÁSZLÓ író: 46
 DEMETER BÉLA jogász: 78, 108
 DEMETER JÁNOS jogász, újságíró: 104, 106, 128, 137
 DÉNES ANNA SZERÉNA, szociális testvér 262
 DOMOKOS PÁL PÉTER tanár, népzene kutató, zenetörténész: 24, 35, 42, 44, 48, 386
 DÖPFNER, JULIUS bíboros, müncheni érsek: 382
 DRAGHICI, ALEXANDRU román belügyminiszter: 296
 DRAGOMIR román kisebbségügyi miniszter: 79
 DSIDA JENŐ romániai magyar költő: 50
 DUMA JÁNOS püspök, minorita szerzetes, a moldvai egyházmegye titkos püspöke: 173
 DURCOVICI, ANTON moldvai katolikus püspök: 80, 172, 243, 244

E

ÉCSY JÁNOS ferences szerzetes, nyelvtanár, dési házfőnök, majd erdélyi ferences tartományfőnök 301
 ELEKES BÉLA erdélyi hitelszövetkezeti igazgató 230
 ENTZ GÉZA művészettörténész, kolozsvári, majd budapesti egyetemi tanár, Herder-díjas 386, 127–128, 132
 ERŐSS ALFRÉD püspök, gyulafehérvári teológiai tanár, költő, a gyulafehérvári egyházmegye titkos püspöke 173
 ERŐSS LAJOS kolozsvári káplán, majd pápai prelátus, nagyprépost, gyulafehérvári püspöki irodaigazgató 281–282, 311, 313, 318, 335–336, 348, 381, 386, 391

F

FAZEKAS JÁNOS román miniszterelnök-helyettes, romániai magyar politikus 277, 295–296, 320
 I. FERENC JÓZSEF császár 104, 164
 FERENCZ BENJÁMIN gyulafehérvári püspöki irodaigazgató 225, 262, 281
 FERENCZ ÉRVIN ferences szerzetes, fogarasi házfőnök, máriaradnai templomigazgató 160, 289, 298–300
 FERENCZ JÓZSEF erdélyi unitárius püspök 15
 FIEDLER ISTVÁN szatmári és nagyváradai püspök 84–85

FINICHI, PAUL bukaresti hadbíró őrnagy, román 229
 FLUREAS, ION szociáldemokrata politikus 227, 232, 233
 FODOR JÓZSEF Temesvár-gyárvárosi plébános 50, 75
 FODOR LÁSZLÓ ferences szerzetes, teológiai tanár 300
 FODOR PELBÁRT ferences szerzetes, teológiai tanár 301
 FODOR SÁNDOR romániai magyar író, a Kezdetény Szó alapító-szerkesztője 330
 FRENTIU, VALERIU TRAIAN nagyváradai görög katolikus püspök 165, 243
 FUCHS GÁBOR petrozsényi plébános, gyulafehérvári titkos ordinárius 260, 262, 281
 FÜLÖP TAMÁS ferences szerzetes, szatmárnémeti házfőnök 301

G

GAAL TAMÁS felcsíki főesperes, csíksomlyói plébános 174–176, 249, 251, 252, 254, 257,
 GAJDÁTSY BÉLA gyulafehérvári püspöki irodaigazgató, majd rektor, titkos ordinárius 253, 254
 GAJDOS VINCE ferences szerzetes 289
 GÁL IGNÁC romániai magyar nemzetgyűlési képviselő 250
 GERGELY MIHÁLY orotvai plébános 315
 GERŐ ERNŐ kommunista politikus, miniszter, az MDP elnöke 137
 GHEORGHIU-DEJ, GHEORGHE kommunista politikus, az RKP elnöke 296
 GHIBU, ONISIFOR kolozsvári egyetemi tanár 17–18
 GHYCY JENŐ magyar külügyminiszter 93
 GODÓ MIHÁLY jezsuita szerzetes 262
 GROZA, PETRU román miniszterelnök, majd a nemzetgyűlés elnöke 120, 128, 136–137, 144, 149, 152, 155, 296, 301–302, 319
 GRÓSZ JÓZSEF kalocsai érsek 127
 GRUNDTWIG, FREDERIC, dán prédikátor 62, 191
 GUARDINI, ROMANO német teológus 319
 GUNDA BÉLA néprajzkutató, kolozsvári, majd debreceni egyetemi tanár 128, 131
 GURZÓ ANAKLÉT ferences szerzetes, egyház-

- jogász, teológiai tanár 259, 260, 262, 281, 300, 311, 314
- GUSTI, DIMITRIE román szociológus, bukaresti egyetemi tanár, kultuszminiszter 38–39, 42
- GY. SZABÓ BÉLA romániai magyar grafikus-művész 44, 347, 390–391
- GYÁRFÁS ELEMÉR jogász, romániai magyar politikus, szenátor, az Erdélyi Római Katolikus Státus világi elnöke 17, 78–79, 92, 94, 97–99, 124, 129
- GYÖNGYÖSI JÁNOS magyar külügyminiszter 139, 141
- GYÖNGYÖSSY ISTVÁN bukaresti magyar követ 153
- GYÖRGY ENDRE erdélyi hitelszövetkezeti igazgató 230
- GYÖRGY LAJOS irodalomtörténész, nyelvész, az MTA tagja, az Erdélyi Múzeum Egyesület titkára, az Erdélyi Katolikus Akadémia főtítkára, az Erdélyi Iskola szerkesztője 35, 40–42, 128–129, 152–153
- GYÖRGYDEÁK LAJOS csíkmenasági plébános 316

H

- HAJDÓ ISTVÁN gyergyószentmiklósi plébános 316
- HAJDÚ GYULA főesperes, brassói plébános, majd rektor 316
- HAJDÚ LEANDER ferences szerzetes, csíksomlyói házfőnök 289, 298, 300
- HALLER ISTVÁN az erdélyi Hangya-szövetkezetek elnöke 99
- HARAI JÁNOS küllői főesperes, segesvári plébános 316
- HARAI PÁL medgyesi plébános 316
- HARALAMBIE, RADU bukaresti hadbíró százados 229
- HAUPTMANN, FERDINAND temesvári ordinárius 162
- HAYNAL IMRE orvos, budapesti és kolozsvári egyetemi tanár 104–105, 108, 128
- HIRSCHLER JÓZSEF kolozs-dobokai főesperes, kolozsvári plébános 51
- HITLER, ADOLF náci diktátor 81, 83, 95, 98–100, 119, 141, 195, 211
- HORTHY MIKLÓS kormányzó 94, 106–108
- HORVÁTH ANTAL csíkszentdomokosi plébános 316

- HOSSU, IULIU bíboros, Szamosújvár-kolozsvári görög katolikus püspök 79, 92–94, 165
- HUBER JÓZSEF gyulaféhevári püspöki irodaligazgató, teológiai tanár, püspöki helynök 282, 284, 304, 381–382, 391

I

- ILLYÉS GYULA költő 42, 198, 344–345
- INCZE DÉNES csíktusnádi plébános, egyházi író 316
- IORGA, NICOLAE román történész, kultuszminiszter, miniszterelnök 23, 42
- IUSTINIAN bukaresti ortodox pátriárka: 165, 284, 330, 337, 386–387, 391–392

J

- JAKAB ANTAL gyulaféhevári püspök, egyházjogász, teológiai tanár, 1951-ben titkos ordinárius 51, 381–382, 384, 386–387, 390–392, 281, 283–284, 305–306, 311, 333–334
- JAKAB GÁBOR Kolozsvár-kerekdombi plébános, főesperesi megbízott, a Keresztény Szó főszerkesztője 306, 316
- JAKAB LÁSZLÓ gyulaféhevári kanonok 344
- JAKABFFY ELEMÉR romániai magyar politikus, szenátor, közíró, a Magyar Kisebbség alapító-főszerkesztője 50, 78, 83, 95–96, 99, 120
- JAKUBINYI GYÖRGY gyulaféhevári érsek, teológiai tanár 316, 331–332
- JANCSÓ ELEMÉR irodalomtörténész, kolozsvári egyetemi tanár 128
- II. JÁNOS PÁL pápa 162, 173
- XXIII. JÁNOS pápa 331
- JÁNOSI JÓZSEF jezsuita szerzetes 127
- JÁROSI ANDOR 104, 108
- JAROSS BÉLA marosi főesperes, marosvásárhelyi plébános 282
- JÁSZI OSZKÁR politikai író, magyar nemzeti-ségügyi miniszter 232
- JORDÁKY LAJOS kritikus, kolozsvári egyetemi tanár 106, 108
- JÓSIKA JÁNOS báró, az Erdélyi Múzeum Egyesület elnöke 78
- JÓZAN MIKLÓS erdélyi unitárius püspök 108
- JUHÁSZ ISTVÁN a kolozsvári református teológia rektora 138–139

JUMANCA, IOSIF román szociáldemokrata politikus 227, 232, 233
 JUNG TAMÁS püspök, bánáti (Jugoszlávia) apostoli kormányzó 382
 JUNGER a csíkszeredai politikai rendőrség főnöke 251
 JURCONI román állami vallásügyi tisztviselő 306–307

K

KACSÓ JÚLIA szociális testvér 11, 385–386, 389–390
 KACSÓ SÁNDOR romániai magyar író, politikus, a MNSZ elnöke 50, 74–75, 90–91, 97–98, 122, 144, 153, 155–156, 189, 196, 208
 KÁLLAY MIKLÓS magyar miniszterelnök 93
 KÁNYÁDI SÁNDOR romániai magyar költő 345–347, 386
 KARÁCSONY SÁNDOR pedagógus, debreceni egyetemi tanár 45
 KÉKI BÉLA könyvtáros, közíró, írástörténész 78
 KELEMEN KRIZOSZTOM bencés szerzetes, pannonhalmi főapát 127
 KERESZTES ALBIN ferences szerzetes 97
 KERESZTES SÁNDOR jogász, parlamenti képviselő, vatikáni magyar nagykövet 104, 386, 344–345
 KERESZTURY DEZSŐ költő, irodalomtörténész, magyar vallás-és közoktatásügyi miniszter 45, 198, 344
 KERNWEIS, KONRAD temesvári ordinárius 162
 KILLINGER bukaresti német követ 94
 KIM, STEFANO bíboros, szüli érsek 369
 KIS GYÖRGY veszprémi egyházmegyes pap 104
 KISS JENŐ romániai magyar költő 108
 KLIMKÓ DEZSŐ orvos, kolozsvári egyetemi tanár 105
 KODÁLY ZOLTÁN zeneszerző 42, 44
 KODOLÁNYI JÁNOS író 42
 KONCZ JÓZSEF szatmári egyházmegyes pap, gyulafehérvári teológiai tanár 285
 KORPARICH EDE a Romániai Magyar Fogyasztási és Hitelszövetkezetek elnöke, a Márton Áron per elítéltje 138–140, 229, 231, 232, 234, 237–241,
 KÓS KÁROLY építész, író, romániai magyar politikus 44, 78

KOSZA VILMOS csíkszentdomokosi, majd csíkszentmártoni plébános 316
 KOVÁCS BÉLA gyulafehérvári kanonok, braszó plébános 283, 299, 344
 KOVÁCS KATONA JENŐ újságíró 50, 106
 KÖNIG, FRANZ bíboros, bécsi érsek 321, 327, 382, 386
 KURKÓ GYÁRFÁS romániai magyar politikus, a MNSZ elnöke, a Márton Áron per elítéltje 50, 119–120, 122–124, 130–131, 136–137, 143–144, 153, 174, 226, 229, 230, 234, 235, 237–240, 242
 KURKÓ JULIANNA 11, 119, 122

L

LAJOS BALÁZS csíkmindszenti plébános, titkos ordinárius 281
 LAKATOS GÉZA tábornok, magyar miniszterelnök 107
 LAKATOS ISTVÁN a Román Szociáldemokrata Párt Magyar Tagozatának elnöke, a Romániai Magyar Hitel-és Gazdasági Szövetkezetek elnöke 124, 137–140, 142, 226–230, 232, 236–242
 LÁSZLÓ DEZSŐ újságíró 46
 LÁSZLÓ GYULA régész, kolozsvári, majd budapesti egyetemi tanár 128
 XIII. LEÓ pápa 59, 160
 LÉSTYÁN FERENC marosi főesperes, marosvásárhelyi plébános, 1952-ben titkos ordinárius 282, 304–305, 373, 381
 LIPCSEY ILDIKÓ történész 104
 LUKA LÁSZLÓ (Vasile Luca), román kommunista politikus 129, 137
 LUTTOR FERENC egyházjogász, a vatikáni magyar követség kánonjogi tanácsosa 85

M

MACALIK GYŐZŐ püspök, gyulafehérvári teológiai tanár, rektor, püspöki irodaigazgató, a gyulafehérvári egyházmegye titkos püspöke 173, 283, 245, 255, 256, 259, 260,
 MACHOVEC, MILAN cseh marxista filozófus 370
 MAILÁTH GUSZTÁV KÁROLY gróf, erdélyi püspök 13–15, 18, 22–25, 73–74, 77, 90, 98, 214, 343

MAKKAI LÁSZLÓ történész, budapesti egyetemi tanár, a kolozsvári Hítel szerkesztője 49
 MAKSAJ ALBERT református teológiai tanár 107
 MANIU, IULIU román parasztpárti politikus 119–120, 228, 232–234, 243–245
 MARCHIDAN, CONSTANTIN bukaresti hadbíró főhadnagy 229
 MARITAIN, JACQUES francia filozófus 188
 MÁRK JÓZSEF ferences szerzetes 289
 MÁRTON ÁGOSTON Márton Áron édesapja 11
 MÁRTON ÁGOSTON Márton Áron testvér-
 öccse 13
 MÁRTON ANNA Márton Áron húga 11
 MÁRTON DOMOKOS Márton Áron testvér-
 öccse): 13
 MÁRTON JÓZSEF sinfalvi, majd petrozsényi
 plébános 254, 316
 MÁRTON MÓZES csíkszentdomokosi plébános,
 1951-ben titkos ordinárius 256, 257, 283
 MAURER, ION GHEORGHE román miniszter-
 elnök 328
 MÉCS LÁSZLÓ premontrei szerzetes, költő 42
 MÉLIUSZ JÓZSEF romániai magyar író 90, 50,
 124
 MEZEI LEVENTE ferences szerzetes 300
 I. MIHÁLY román király 120
 MIKÓ IMRE nemzetiségi jogász, közíró, politi-
 kus 77, 96, 106–108
 MINDSZENTY JÓZSEF bíboros, hercegprímás,
 esztergomi érsek 127, 153
 MISKOLCZY DEZSŐ orvos, budapesti, kolozs-
 vári és marosvásárhelyi egyetemi tanár, a
 kolozsvári Ferencz József Tudományegye-
 tem rektora 104, 108, 128–129
 MLADIN nagyszebeni ortodox metropolita-ér-
 sek 336
 MOGYORÓS SÁNDOR romániai magyar politi-
 kus 296
 MURESAN, LUCIAN görög katolikus pap 290–
 291

N

NAGHI, ALEXANDRU bukaresti hadbíró fő-
 hadnagy: 229
 NAGY FERENC református lelkész, dél-erdélyi
 püspökhelyettes 99
 NAGY FERENC magyar miniszterelnök 237–239
 NAGY GÉZA az Erdélyi Múzeum Egyesület

titkára, kolozsvári egyetemi tanár 108, 128,
 138, 140
 NAGY IMRE magyar miniszterelnök 297
 NAGY IMRE romániai magyar festőművész 44
 NAGY ISTVÁN romániai magyar író 50, 107–108
 NAGY KÁROLY erdélyi református püspök 15,
 77
 NAGY TARZÍCIUS ferences szerzetes 289
 NÉKÁM SÁNDOR bukaresti magyar követ 238
 NEMECSEK JÓZSEF nagyváradai kanonok, gyu-
 lafehérvári teológiai tanár, rektor 285
 NÉMETH LÁSZLÓ író 45–46, 66, 344
 NENCIU román állami vallásügyi tisztviselő
 306, 336
 NUTZ OTTÓ főesperes, nagyszebeni plébános
 316

P

PAÁL ÁRPÁD romániai magyar politikus, köz-
 író, képviselő 42
 VI. PÁL pápa 331–334, 347, 363–364, 381, 386,
 392
 PACHA, AUGUSTIN temesvári püspök 94, 243,
 253, 256, 264, 298
 PAKÓ BENEDEK szászrégeni plébános 316
 PAKOTS KÁROLY szatmári kanonok, püspöki
 helynök, majd törvénytelen ordinárius, köl-
 tő 86, 284–285
 PÁL GÁBOR jogász, romániai magyar politi-
 kus, szenátor 78, 98, 16–17, 23
 PÁLFFY GÉZA teológiai tanár, majd udvarhelyi
 főesperes, székelyudvarhelyi plébános 316
 PAP LEONÁRD ferences szerzetes 289
 PASSUTH LÁSZLÓ író 328
 PATRASCANU, LUCRETIU román igazságügy-
 miniszter 144
 PIMEN moszkvai ortodox pátriárka 337
 XI. PIUS pápa 25, 75, 330–331
 XII. PIUS pápa 84, 86, 331
 PLESCA, PIETRO moldvai püspök 321
 PLESS, JOSEPH temesvári püspöki helynök,
 ordinárius 162
 POGGI, LUIGI érsek, pápai nuncius, majd bíbo-
 ros, a Vatikáni Könyvtár igazgatója: 336, 386
 POP, IOSIF görög katolikus, majd római kato-
 likus pap, bukaresti vallásügyi minisztériu-
 mi tisztviselő, majd nagyváradai kanonok,
 törvénytelen ordinárius: 85, 284–285

PÖHACKER BALÁZS ferences szerzetes, brassói házfőnök, erdélyi ferences tartományfőnök 301
 PURGLY LÁSZLÓ dél-erdélyi magyar politikus, Horthy-kormányzó sógora 94

R

RAJK LÁSZLÓ magyar belügyminiszter, majd külügyminiszter 229–231, 234, 237–239, 241
 RÁKOSI MÁTYÁS kommunista politikus, az MKP, majd az MDP elnöke 139, 141, 297
 RATZINGER, JOSEPH bíboros, német teológus, müncheni érsek, majd Rómában a Hit-tani Kongregáció prefektusa 319
 RÓNAI SÁNDOR 230
 RUFFY PÉTER újságíró, a Brassói Lapok, majd a Magyar Nemzet publicistája 11, 20, 74–75
 RUSU, ALEXANDRU nagybányai görög katolikus püspök 165

S

SÁNDOR IMRE gyulafehérvári kanonok, az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség igazgatója, majd főesperes, székelyudvarhelyi plébános, majd észak-erdélyi püspöki helytartó, majd ordinárius (1950–51-ben a letartóztatott Márton Áron helyettese) 124, 282
 SÁNDOR IMRE 86, 107–108, 243, 253–255, 257, 262
 SCHEFFLER JÁNOS szatmári püspök és nagyváradi apostoli kormányzó, egyházjogász, kolozsvári egyetemi tanár 86162, 173, 245, 253
 SCHIFFERT BÉLA nagyváradi kanonok, püspöki helynök 86
 SCHMIDT, ANDREAS romániai német népcsoportvezér 94
 SCHUBERT, JOSEPH bukaresti titkos püspök 173
 SERBÁN KÁROLY politikai rendőrtiszt 251
 SERÉDI JUSZTINIÁN bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek, bencés szerzetes, római egyetemi tanár, világhírű kánonjogász 103
 SÍK SÁNDOR piarista szerzetes, költő, irodalomtörténész, szegedi egyetemi tanár, magyar piarista tartományfőnök 42

SIMONFI ANDOR lupényi plébános
 SLACHTA MARGIT a Szociális Testvérek Társasága alapítója, tartományfőnök 104
 SORIN román állami vallásügyi tisztségviselő 307
 STAEDEL, WILHELM nagyszzebeni evangélikus püspök 94
 STELLI BENEDEK ferences szerzetes 289
 STOICA, CHIVU román miniszterelnök 280
 STOICA, IOAN bukaresti hadbíró főhadnagy 229
 STUREK EMIL gyulafehérvári teológiai tanár, megbízott püspöki irodaigazgató 329
 SUCIU, IOAN görög katolikus püspök, balászfalvi apostoli kormányzó 243
 SZABÓ LAJOS sepsiszentgyörgyi plébános 316
 SZABÉDI LÁSZLÓ romániai magyar költő, nyelvész, kolozsvári egyetemi tanár 107–108
 SZABÓ SÁNDOR kanonok, a gyulafehérvári püspökség gazdasági igazgatója 391
 SZABÓ T. ATTILA nyelvész, kolozsvári egyetemi tanár 44
 SZABÓ ZOLTÁN író, szociográfus 45
 SZAKASITS ÁRPÁD szociáldemokrata vezető, magyar miniszterelnök-helyettes 230
 SZALAY JEROMOS bencés szerzetes 18
 SZÁSZ ERZSÉBET (Márton Áron unokahúga) 390
 SZÁSZ PÁL jogász, kisebbségpolitikus, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnöke, a Márton Áron per elítélte 78, 90, 99, 229, 232, 234, 237–240, 256
 SZÉKELY MÁRIA tolmács, az Auschwitz-i Jegyzőkönyv fordítója 105
 SZEMLÉR FERENC romániai magyar költő 97
 SZENCZEI LÁSZLÓ történész, közíró 104
 SZENES SÁNDOR történész, publicista 105
 SZENTMÁRTONI ODORIK ferences szerzetes, erdélyi helyettes tartományfőnök, máriaradnai házfőnök, temesvári titkos ordinárius 289, 298, 300
 SZENTMIKLÓSI FERENC gyulafehérvári gimnáziumi tanár, Csík-megyei tanfelügyelő, bukaresti nemzetgyűlési képviselő 90, 122, 124, 152, 156, 160
 SZOBOSZLAY ALADÁR temesvári egyházmegegyés pap 297–299
 SZÓCS IZIDOR ferences szerzetes, tordai házfőnök 289, 298, 300
 SZTÁLIN szovjet diktátor 82, 119, 195, 211, 295, 297

T

- TAKÁCS LAJOS jogász, kommunista politikus 137
 TAMÁS GÁSPÁR romániai magyar író, kommunista újságíró 153
 TAMÁS JÓZSEF gyulafehérvári segédpüspök, teológiai tanár 316
 TAMÁSI ÁRON író 44, 48–50, 75, 78, 104, 106–109, 385
 TATARESCU, GHEORGHE román külügyminiszter 242, 243
 TAVASZY SÁNDOR erdélyi református püspökhelyettes, filozófus, kolozsvári egyetemi tanár 107
 TELEKI ÁDÁM gróf, földbirtokos, a Márton Áron per elítélteje 226, 229, 230, 235, 239, 240
 TELEKI BÉLA gróf, magyar parlamenti képviselő, az Erdélyi Párt elnöke 106–108
 TELEKI GÉZA gróf, földrajztudós, kolozsvári egyetemi tanár, magyar vallás-és közoktatásügyi miniszter 105, 108, 138–141, 229, 230, 238, 239
 TELEKI PÁL gróf, magyar miniszterelnök, világhírű földrajztudós 108, 230, 235
 TILDY ZOLTÁN magyar miniszterelnök, majd köztársasági elnök, református lelkész 230
 TITO, JOSIP BROZ jugoszláv államelnök 229–231, 234
 TODEA, ALEXANDRU bíboros, balázsfalvi görög katolikus érsek, titkos püspök 243, 244
 TOMÁSEK, FRANTISEK bíboros, prágai érsek, korábban a csehszlovák „földalatti” egyház egyik vezetője 386
 TRONICI, ALECANDRU bukaresti hadbíró százados, katonai ügyész 229
 TYUKODI MIHÁLY szatmári egyházmegyei pap, gyulafehérvári teológiai tanár 285, 319

U

- UDVARDY JÓZSEF csanádi püspök 382

V

- VAIDA-VOEVOD, ALEXANDRU román miniszterelnök 232
 VARGA BÉLA erdélyi unitárius püspök, filozófus 77
 VÁSÁRHELYI JÁNOS erdélyi református püspök 77, 104, 107–108, 139–140, 142, 226, 241
 VASVÁRI ALADÁR pápai prelátnak, barcasági főesperes, brassói plébános 253
 VENCSER LÁSZLÓ gyulafehérvári teológiai tanár 316
 VENCZEL JÓZSEF szociológus, statisztikus, az Erdélyi Iskola és a kolozsvári Hitel szerkesztője, kolozsvári egyetemi tanár, a Márton Áron per elítélteje 35, 37–39, 42, 44, 46, 48–50, 75, 83, 104, 108, 128–129, 138–140, 142, 152, 228, 229, 253, 240–242
 VENCZEL JÓZSEFNÉ szül. Boga Éva 391
 VERESS ERNŐ gyulafehérvári teológiai tanár, az Erdélyi Tudósító szerkesztője 48
 VISINSZKIJ, ANDREJ szovjet külügyminiszterhelyettes 120
 VITA SÁNDOR közgazdász, erdélyi magyar politikus, magyar parlamenti képviselő 46, 48–49, 78, 104, 106–109
 VITA ZSIGMOND romániai magyar irodalomtörténész, nagyenyedi református kollégiumi tanár 90
 VOITECH, STEFAN román nemzetnevelésügyi miniszter
 VORBUCHNER ADOLF erdélyi katolikus püspök 52, 73, 387

W

- WILLEBRANDS bíboros, a vatikáni Keresztény Egység Titkárságának az elnöke 382
 WYSZYNSKI, STEFAN bíboros, lengyel prímás, Varsó-gniezo-i érsek 386

TARTALOM

A PÁLYAORIENTÁCIÓ	7
Az indíttatás	9
A történeti és politikai háttér	14
A fiatal lelkipásztor	18
KOLOZSVÁRI ÉVEK	33
Az egyetemi lelkész	35
Az Erdélyi Iskola szerkesztője és tanulmányírója	41
A népszövetségi igazgató	46
A kolozsvári plébános	50
ÉRTÉKEK ÉS ESZMÉK A KOLOZSVÁRI KORSZAKBAN	57
Emberképe	59
Pedagógiai elvei	61
Saját kultúra, saját identitás	64
Szociális felfogása	66
Család	69
PÜSPÖK A HÁBORÚBAN	71
A püspöki kinevezés	73
A belpolitikai helyzet 1939-ben	76
Egy egyházpolitikai vita 1939-ben	79
Erőszakellenes szózat a világháború kitörésekor	81
A nagyváradi és szatmári apostoli kormányzó	84
A második bécsi döntés	85
Magyar demokratikus koalíció az Antonescu-rezsimben	86
Az üldözött zsidóság védelmében	100
Kísérlet a háborúból való kiválásra	106
KÉT DIKTATÚRA KÖZÖTT	117
Új élet küszöbén?	119
A Bolyai Egyetem támogatója	127
A szociális feszültségek enyhítője	132
Erdélyi misszió a megbékélésért	134
Kié legyen Erdély?	136
Az ellentétek éleződése	142

Egyházellenes támadás törvényi szinten	154
Az erdélyi görög katolikus egyház betiltása.	163
Az üldözött görög katolikusok védelmében	165
Küzdelem a római katolikus autonómiáért	172
ÉRTÉKEK ÉS ESZMÉK A NEGYVENES ÉVEKBEN	181
Emberképe	183
Szabadságesezménye	186
A másság tisztelete	191
Az állam helye és feladata	195
A politikához való viszony	197
Nemzeti kisebbségi lét: feladatok és jogok	200
A szociális kérdés	202
A liberalizmus kritikája	205
A kereszténység kritikája	208
Erőszakmentesség	211
Lelkipásztori elvek.	213
Márton Áron lelkisége	218
BILINCS ÉS GLÓRIA	223
Márton Áron letartóztatása	225
A vizsgálati fogság	226
A bírósági színjáték	229
Életfogytiglanra ítélve	241
Az egyházmegye a püspök börtönévei alatt.	246
Márton Áron szabadulása	263
KÉT ÉVIG SZABADLÁBON	275
Visszatérés Gyulafehérvárra	277
A püspök „javíthatatlan”: újabb konfliktus a kormánnyal.	279
Márton Áron újjászervezi a teológiát	283
A ferencesek ügye.	286
A püspök „javíthatatlan”: újra görög katolikusokat támogat	290
TÍZ ÉVIG HÁZIÓRIZETBEN	293
A hatalom dilemmája: ismét börtön, vagy csak háziőrizet?	295
A Szoboszlay-per: újabb kísérlet a püspök bebörtönzésére	297
A diktatúra ellen, háziőrizetből	300
Az egyházmegye lelkipásztori helyzete	309
Szellemi élet a háziőrizetben	317
Feloldják a háziőrizetet	319

AZ ÖREG PÜSPÖK	325
A háziórizet feloldásának Janus-arca	327
Római utak	330
Párbeszéd az ortodox egyházzal - a görög katolikusokról le nem mondva	334
Lelkipásztori helyzet a hetvenes években	337
Időskori szellemi kapcsolatok	343
ÖREGKORI ÉRTÉKEK ÉS ESZMÉK	359
Erőszakmentesség, szolidaritás, a politikához való viszony	361
Lelkisége, személyes hite	366
Katolicitás, egyház	369
Lelkipásztori elvei	372
Diakónia	376
SZÁMADÁSRA KÉSZEN	379
A beteg püspök	381
Márton Áron utolsó körlevele	387
Márton Áron halála	389
Befejező szavak	392
JEGYZETEK	401
NÉVMUTATÓ	433

Kiadja a Teleki László Alapítvány
Felelős kiadó: Diószegi László
Felelős szerkesztő: Barabás Béla
Olvasószerkesztő: Domszlai Zsuzsa
Borítóterv, tipográfia: Kovács Imre
Nyomdai előkészítés: Teleki László Alapítvány szerkesztősége